

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΨΥΧΑΛΟΓΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΤΗΣ

ΦΙΛΙΠΠΙΔΟΥ ΑΝΘΟΥΛΑ

ΜΕ ΘΕΜΑ:

**ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΩΝ ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥΣ ΣΤΙΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ
(1908 – 1922)**

Επιβλέπων καθηγητής:	Χαράλαμπος Μελετιάδης
Μέλη τριμελούς Επιτροπής:	Χαράλαμπος Μελετιάδης
	Κωνσταντίνος Φωτιάδης
	Νικόλαος Ραπτόπουλος

Αθήνα Ιούνιος 2014

**ΘΕΜΑ: ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΩΝ ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ
ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ (1908-1922)**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	Σελ.
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	07
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	09

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΟΣΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΣΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 19 ^{ου} ΑΙΩΝΑ	18

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΩΝ ΣΟΥΛΤΑΝΙΚΩΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΝ	19

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	19

1. ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΑΣΚΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΤΟΝ 19 ^{οι}	21

2. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ	32

3. ΟΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΤΑΝΖΙΜΑΤ & ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ	38

3.1. ΤΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ ΚΑΙ Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ	38

3.1.1. Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΩΝ (ΡΟΥΜ) ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ	38

3.1.2. ΤΟ ΟΣΜΑΝΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΩΝ “ΦΑΝΑΡΙΩΤΩΝ”	41

3.1.3. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΝΕΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	46

3.1.4. ΟΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΕΠΙΒΟΛΗΣ ΤΩΝ	49

3.2. Η ΔΥΤΙΚΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ	52

3.3. ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ	56

3.4. ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	59

3.5. Ο ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ	65

3.6. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΕΧΝΙΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ	68

4. ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ	75

4.1. ΟΣΜΑΝΙΣΜΟΣ	75

4.2. ΠΑΝΙΣΛΑΜΙΣΜΟΣ	76

4.3. ΠΑΝΤΟΥΡΑΝΙΣΜΟΣ	77

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	78

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΝΕΟΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ	81
ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	81
1.ΓΕΝΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΙ – Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ	83
1.1.ΤΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ ΚΑΙ Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΓΕΝΙΚΩΝ ΚΑΝΟΝΙΣΜΩΝ	83
1.2.Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΡΩΜΑΤΩΣΗ	86
1.3.Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	90
1.4.Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ	97
1.5.ΤΟ ΠΡΟΝΟΜΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ	102
1.6. ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ ΦΑΝΑΡΙΟΥ-ΑΘΗΝΩΝ	105
2.ΣΧΕΣΕΙΣ ΟΣΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ – ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ (ΠΡΩΣΙΑΣ)	108
3.Ο ΣΟΥΛΤΑΝΟΣ ΑΜΠΝΤΟΥΛ ΧΑΜΙΤ Β΄ ΚΑΙ Η 1 ^η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ	112
3.1 Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΕΕΠ (ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΝΩΣΗΣ & ΠΡΟΟΔΟΥ)	114
3.2 ΣΥΜΒΙΒΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΕΠ ΜΕ ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ	117
3.3. Ο ΠΡΙΓΚΙΠΑΣ ΣΑΜΠΑΧΑΝΤΙΝ ΚΑΙ Η ΔΙΑΣΠΑΣΗ	118
4. ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ ΤΩΝ ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ	123
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	125

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ 1908 ΕΓΚΑΙΝΙΑΖΕΙ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΩΝ ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ	128
ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ Γ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	128
1. ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ 1908	129
2. ΝΕΟΤΟΥΡΚΟΙ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	136
2.1 ΙΔΡΥΣΗ ΕΤΑΙΡΕΙΩΝ	142
2.2. ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΤΡΑΠΕΖΕΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΕΣ ΤΡΑΠΕΖΕΣ	143
2.3. ΠΡΟΜΗΘΕΙΕΣ	144
2.4. ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ	145
2.5. Η ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	147
3. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΟΣΜΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ	149

4. Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ	155
5. ΣΧΕΣΕΙΣ ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ ΜΕ ΤΟΥΣ ΛΑΟΥΣ ΤΗΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗΣ	163
5.1. ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ	164
5.1.1. ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΟΥ 1908, ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ & ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ	169
5.1.2. ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΟΥ 1912, ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ & ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ	181
5.2. ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΛΒΑΝΩΝ ΚΑΙ ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ	187
5.3. ΣΧΕΣΕΙΣ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ & ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ	190
6. ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΒΟΥΛΕΥΤΕΣ ΣΤΟ ΟΣΜΑΝΙΚΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ	193
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	196

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1908-1914	198
ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ Δ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	198
1. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΤΙΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ 1909	198
2. ΟΙ ΝΕΟΤΟΥΡΚΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ 1909-1914	202
3. ΟΙ ΝΕΟΤΟΥΡΚΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΔΙΕΘΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ (1909-1914)	206
4. ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΑΜΑΧΕΣ	208
5. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ & ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1908-1913	214
6. Η ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ (1909-1914)	220
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	222

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΝΕΟΤΟΥΡΚΟΙ ΚΑΙ Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗΣ ΤΗΣ ΟΣΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ	224

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΦΥΤΟΚΕΝΤΡΕΣ ΤΑΣΕΙΣ & ΕΘΝΙΚΟΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ ΤΩΝ ΜΗ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ 1908-1918	225

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	225

1. ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ & ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ	226
1.1. Η ΓΕΝΕΣΗ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ	226
1.2. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ	227
1.3. Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΝΕΟΤΟΥΡΚΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1908-1912)	229
1.4. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΠΡΙΝ ΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΚΡΙΣΗ	230
2. ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ & ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ	231
2.1. ΤΟ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΟ ΠΑΡΑΣΚΗΝΙΟ	234
2.2. ΠΡΩΤΗ ΦΑΣΗ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ	236
2.3. Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΦΑΣΗ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ	240
3. Α! ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	243
3.1. Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ ΚΑΙ Η ΟΣΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ	243
3.2. ΤΟ ΜΕΤΩΠΙΟ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΕΙΤΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟ 1915	251
3.3. Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΩΝ ΔΑΡΔΑΝΕΛΙΩΝ	251
3.4. ΟΙ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ ΜΕΣΑ ΣΤΟ 1916	252
3.5. ΤΜΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΕΙΣΕΡΧΕΤΑΙ ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΣΤΟ ΠΛΕΥΡΟ ΤΩΝ ΣΥΜΜΑΧΙΚΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ	252
4. Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΕΣΚΙΛΑΤΙ ΜΑΧΣΟΥΣΑ (ΤΕŞKİLAT-I MAHSUSA)	253
5. Η ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ 1914-1918	256
6. Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΕΠ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΙΣ ΔΙΟΜΟΛΟΓΗΣΕΙΣ	267
7. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ ΜΕΤΑΞΥ ΤΟΥ 1913-1918 ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ	268

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	271
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
ΟΙ ΕΚΤΟΠΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΑΡΜΕΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ	272
ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	272
1. ΕΝΔΟΚΟΙΝΟΤΗΚΕΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ	272
1.1 ΟΙ ΡΙΖΕΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟΥ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΥ	272
1.2 Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΘΡΑΚΗΣ & ΟΙ ΝΕΟΤΟΥΡΚΟΙ	275
1.3. Η ΘΡΑΚΗ ΤΟ 1918-1920 ΚΑΙ Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΝΗΣ	280
1.4. Η ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ	288
2. Η ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ & Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ	291
2.1. Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ	291
2.2. ΟΙ ΕΝΔΟΚΟΙΝΟΤΙΚΕΣ ΔΙΑΜΑΧΕΣ ΣΤΟΝ ΠΟΝΤΟ	291
2.3. Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΚΕΜΑΛ ΣΤΟΝ ΠΟΝΤΟ	296
3. ΤΟ ΑΡΜΕΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ	303
3.1. Ο ΑΡΜΕΝΙΚΟΣ ΛΑΟΣ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ ΤΩΝ 19 ^ο ΚΑΙ 20 ^ο ΑΙΩΝΑ	303
3.2 ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ	306
3.3 ΟΙ ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ	311
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	314
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ	315
ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ Γ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	315
1. Η ΑΝΑΚΩΧΗ ΤΟΥ ΜΟΥΔΡΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ	315
2. Η ΟΣΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ	317
3. ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ Ο ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ	323
4. Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ	327
5. Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΩΝ ΣΕΒΡΩΝ ΚΑΙ Ο ΑΓΩΝΑΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ	333
6. Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΝΗΣ ΚΑΙ Η ΤΟΥΡΚΙΑ	341
7. ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ	346
7.1. ΙΣΛΑΜΙΣΜΟΣ – ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ	346
7.2. ΠΑΝΙΣΛΑΜΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΑΜΠΝΤΟΥΛ ΧΑΜΙΤ Β΄	354

7.3. ΠΑΝΤΟΥΡΚΙΣΜΟΣ	355
7.4. ΤΟΥΡΚΙΚΟΣ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ	362
7.5. ΚΕΜΑΛΙΣΜΟΣ	369
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	374

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΝΗΣ & Η ΝΕΑ ΤΟΥΡΚΙΑ	375
ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ Δ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	375
1. ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΩΝ ΣΕΒΡΩΝ ΣΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ	376
2. Η ΤΟΥΡΚΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟ 1923 ΚΑΙ ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΠΟΥ ΕΠΗΡΕΑΣΑΝ ΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ	378
3. Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΟΣΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ	394
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	398
ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	400
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	407
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΓΓΡΑΦΩΝ	419

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η μελέτη αυτή αποσκοπεί στην καλύτερη ανάλυση και κατανόηση των κοινωνικών και οικονομικών φαινομένων ως προέκταση των ιστορικών γεγονότων που συνέβησαν κατά την περίοδο 1908-1922 στην Οθμανική Αυτοκρατορία. Η δυναμική της ιστορίας μας επιβάλλει να αναζητήσουμε και να μελετήσουμε τόσο τις αιτίες όσο και τα αποτελέσματα των ιστορικών φαινομένων. Στόχος, λοιπόν, είναι μέσω μιας εκτενούς ανάλυσης να γίνει κατανοητή η περίοδος αυτή.

Πρέπει να επισημάνω ότι στην προσπάθειά μου να αναλύσω την κοινωνικοπολιτική και οικονομική κατάσταση και τις επιπτώσεις των μεταρρυθμίσεων σε αυτήν, κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, οδηγήθηκα σε ασκήσεις σκεπτικισμού. Και σε αυτό ακριβώς το σημείο συνάντησα τις σημαντικότερες δυσκολίες για την εκπόνηση της εργασίας μου, η οποία βέβαια δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς τη συμβολή και την καθοδήγηση των καθηγητών μου.

Γι' αυτό, κατ' αρχάς θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον καθ. του Παντείου Πανεπιστημίου κ. Χάρη Μελετιάδη για την πολύτιμη βοήθειά του στο επιστημονικό – ερευνητικό μέρος της εργασίας. Μέσα από πολύωρες όσο και απολαυστικές συζητήσεις μπόρεσα να εμβαθύνω και να διερευνήσω τις άγνωστες πλευρές του υπό έρευνα επιστημονικού πονήματος. Επίσης, με τις υποδείξεις και παρατηρήσεις του με βοήθησε στην αποκρυστάλλωση των απόψεων μου σε σχέση με την τελική δομή που προσέλαβε η διδακτορική μου διατριβή.

Ακόμη, θέλω να ευχαριστήσω τον καθ. του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας κ. Κώστα Φωτιάδη για το ενδιαφέρον και τη βοήθειά του, καθώς επίσης και τον Επίκουρο καθ. του Πανεπιστημίου Πειραιώς κ. Νικόλαο Ραπτόπουλο για τις συμβουλές του στην ολοκλήρωση της εργασίας.

Τέλος, θέλω να αναφερθώ στο δάσκαλο Νεοκλή Σαρρή. Η ηθική του συμπαράσταση και η συμβολή του, όλα αυτά τα χρόνια, στη διαμόρφωση αυτού του εγχειρήματος ήταν σημαντικότερη. Ο ίδιος, ακολουθώντας μία μέθοδο η οποία αμφισβητούσε τα προκατασκευασμένα σχήματα πρόσληψης του παρελθόντος, με βοήθησε στην επίτευξη του τελικού στόχου.

Τέλος, θα ήταν παράλειψή μου να μην ευχαριστήσω τη Γραμματεία του τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου για τη βοήθειά της.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Αντικείμενο και σκοπός της έρευνας

Το θέμα της εργασίας αυτής εντάσσεται στην προβληματική του Νεοτουρκικού κινήματος και τις επιπτώσεις του στις ελληνικές κοινότητες. Το Νεοτουρκικό κίνημα του 1908 και η άνοδος των Νεότουρκων στην εξουσία, όπως αποδείχτηκε, είχαν καθοριστικές αλλά και καταστροφικές επιπτώσεις στο οσμανικό κράτος και τις χριστιανικές κοινότητες.

Αρχικά, η Οσμανική Αυτοκρατορία ήταν ένα πολυεθνικό μόρφωμα με μεικτό πληθυσμό, που είχε γλωσσικές και θρησκευτικές διαφορές. Ο Οσμανισμός ήταν η ιδεολογία που συνέχισε το μεταρρυθμιστικό κίνημα Τανζιμάτ (Tanzimat), ως προσπάθεια συμφιλίωσης των επιμέρους λαών της αυτοκρατορίας με διαφορετικά συμφέροντα, στο πλαίσιο ενός κοινοβουλευτικού συστήματος. Όλοι οι πολίτες της αυτοκρατορίας, ανεξαρτήτως θρησκείας και έθνους, θα γίνονταν νομικά ισότιμοι πολίτες του ενός και μοναδικού κράτους. Οι Νεότουρκοι μετά το 1908 προσπάθησαν να υποστηρίξουν αυτή την πρακτική που συνεπαγόταν την αντικατάσταση των παλαιών κοινοτήτων, που είχαν ως βάση τη θρησκεία (millet), από ένα κοσμικό και με δημοκρατικές διαδικασίες εδαφικά νομιμοποιημένο κράτος.

Παρακολουθώντας τα ιστορικά γεγονότα με χρονολογική σειρά βλέπουμε ότι οι πρόδρομοι του εθνικού κράτους ήταν κατά κανόνα αυτοκρατορίες που απαρτίζονταν από διάφορες εθνότητες. Όταν όμως δημιουργήθηκε το σύγχρονο κράτος, το έθνος έγινε η νέα πηγή νομιμοποίησης που ορίστηκε ως μία εθνοπολιτισμική ενότητα. Μετά τη διάλυση των πολυεθνικών κρατών ακολούθησε η προσπάθεια δημιουργίας του εθνικά ομοιογενούς κράτους. Τα νέα σύνορα, που ορίστηκαν μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με τις Συνθήκες Ειρήνης των Παρισίων (1919-1920) καθώς και με τη Συνθήκη της Λωζάννης (1923), δεν δημιούργησαν ομοιογενή εθνικά κράτη, αλλά κράτη μέσα στα οποία μία εθνότητα μπόρεσε να πραγματοποιήσει το αίτημά της για δικαίωμα στην εθνική αυτοδιάθεση. Στις παλαιές αυτοκρατορίες η ύπαρξη γλωσσικής, πολιτισμικής και θρησκευτικής πολυπλοκότητας, απέκλεισε το ενδεχόμενο να ταυτίζεται η επικράτεια με μία μόνο ενότητα. Επομένως, η δημιουργία μειονοτήτων εντός των

νέων συνόρων ήταν αναπόφευκτη. Η εθνο-πολιτισμική εθνότητα ήταν το θεμέλιο της νομιμοποίησης του κράτους. Και φυσικά, η ύπαρξη άλλων εθνοτήτων δεν μπορούσε παρά να θεωρηθεί αδυναμία του εκάστοτε νέου κράτους. Τελικά, το τέλος των μεγάλων αυτοκρατοριών και η νέα άποψη του εθνικώς ομογενούς εθνικού κράτους έδωσαν το έναυσμα σε όλη την Ευρώπη για τη διαδικασία της «εθνικής κάθαρσης» με τη μορφή του διωγμού, του εποικισμού, της εκκένωσης περιοχών, της μετανάστευσης και ενίοτε της εκτόπισης. Στα Βαλκάνια τα πράγματα ήταν αρκετά πολύπλοκα, γιατί εξαιτίας του κράματος των εθνών και των πολιτισμών, οι οικιστικές δομές δεν επέτρεπαν τη δημιουργία ομοιογενών εθνικών κρατών, καθώς τα νέα σύνορα ώθησαν τις πληγείσες εθνότητες στη μετανάστευση.

Ωστόσο, στην Οσμανική Αυτοκρατορία, μετά το κίνημα των Νεότουρκων το 1908, η προσπάθεια συνύπαρξης κοινοτήτων με διαφορετική θρησκεία και συμφέροντα ήταν αρκετά δύσκολη, επειδή από τη μια πλευρά οι ηγετικές τάξεις των κοινοτήτων αυτών αγωνίζονταν για την παλιγγενεσία του έθνους τους στο πλαίσιο του ευνοϊκότερου γι' αυτούς παλαιού συστήματος, και από την άλλη οι Νεότουρκοι ήρθαν στην εξουσία με προειλημμένη απόφαση τον εκτουρκισμό όλων των λαών της επικράτειας. Βέβαια, ο Οσμανισμός των Νεότουρκων δεν μπορούσε να πετύχει, διότι δεν υπήρχε αστική τάξη η οποία θα μπορούσε να λειτουργήσει και αυτή ως φορέας του νέου συνταγματικού συστήματος. Τα μεσαία «αστικά» στρώματα της πολυπολιτισμικής ή της πολυεθνικής κοινωνίας της αυτοκρατορίας αποτελούνταν συνήθως από αυτούς που ανήκαν στις μη μουσουλμανικές θρησκευτικές κοινότητες, που πολιτικά είχαν δεσμευτεί στον αγώνα για τα δικά τους εθνικά κράτη.

Οι Νεότουρκοι, ωστόσο, προσπαθούσαν με κάθε τρόπο για την εθνοτικο-δημογραφική ομοιογενοποίηση της Μικράς Ασίας, που αποτελούσε το μεγαλύτερο τμήμα της πολυεθνικής επικράτειας. Η απώλεια των βαλκανικών εδαφών αποτέλεσε ορόσημο στην ιστορία της Αυτοκρατορίας και οδήγησε σε πολιτική και ιδεολογική ριζοσπαστικοποίηση της «οσμανικής» εξουσίας. Στις 23 Ιανουαρίου 1913 οι Νεότουρκοι, με το πρόσχημα της ήττας των Βαλκανικών Πολέμων, πραγματοποίησαν το πραξικόπημα του Μπαμπ-ι Αλή και κατέστησαν την ΕΕΠ (Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος) ως τη μοναδική εξουσία με απόλυτη

δύναμη. Η πολιτική, που πρέσβευαν από το 1913 και μετά, προσδιοριζόταν ιδεολογικά από το τρίπτυχο “Εκδυτικισμός, Ισλαμισμός, Τουρκισμός” και η στρατηγική τους ήταν η «σωτηρία του κράτους».

Η Νεοτουρκική πολιτική σε συνδυασμό με τη μεγάλη άφιξη μουσουλμάνων προσφύγων μετά τους Βαλκανικούς, που εγκαταστάθηκαν κυρίως στα παράλια, επέφερε τεράστιες αλλαγές στον οσμανικό χώρο, στον οποίο οι κοινότητες έχασαν τον οσμανικό τους ρόλο, ενώ διαλύθηκε το δίκτυο αλληλεξάρτησής τους με το πολυεθνοθησκευτικό τους περιβάλλον. Η νέα λειτουργικότητα που απέκτησαν οι κοινότητες ορίστηκε από το ελληνικό κράτος. Το τελευταίο, στο πλαίσιο της ενσωμάτωσης της Μικράς Ασίας, κυρίως του δυτικού τμήματος σύμφωνα με τη μεγαλοϊδεατιστική πολιτική του, διείσδυσε σταδιακά στον εθνοθησκευτικό χώρο και χρησιμοποίησε τις κοινότητες ως μηχανισμούς «ελληνοποίησής» του. Από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά, όταν ο εκτουρκισμός της Ανατολίας επιταχύνθηκε από τους Νεότουρκους και ο ελληνικός μεγαλοϊδεατισμός έφτασε στο απόγειό του, οι ελληνικές κοινότητες αποδεσμεύτηκαν από την πραγματικότητα του περιβάλλοντός τους και εγκλωβίστηκαν στον εθνοθησκευτικό τους χώρο, δηλαδή στον αλύτρωτο εθνικό χώρο.

Στις περισσότερες μελέτες Τούρκων ερευνητών αναφέρονται ως συνέπειες των προσπαθειών ομοιογενοποίησης του εθνικού κράτους, η πολιτική που ασκήθηκε την περίοδο 1912-1913 κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, καθώς και η εκδίωξη του ελληνορθόδοξου πληθυσμού από τις πατρογονικές εστίες μετά τη Μικρασιατική καταστροφή. Αλλά και μετά την ίδρυση της Τουρκικής δημοκρατίας το 1923, η διάκριση των μη μουσουλμάνων και μη τουρκικών ομάδων συνεχίστηκε. Δηλαδή, αν και το νέο κράτος εγγυήθηκε, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, τα δικαιώματα αυτονομίας των χριστιανικών μειονοτήτων, οι μετέπειτα κυβερνήσεις, πολλές φορές, ακολούθησαν την ίδια πολιτική.

Τελικά, η εξέλιξη του εθνικού ζητήματος, κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων και κατά τα έτη 1913-1914, αποτελεί μία νέα φάση. Επειδή στα Βαλκάνια τα πράγματα ήταν αρκετά πολύπλοκα, εξαιτίας του κράματος των

εθνών και των πολιτισμών, η ήττα στο Βαλκανικό Πόλεμο του 1912 αποδόθηκε στη μη ανεπτυγμένη εθνική συνείδηση του πληθυσμού. Ευκαιρία για να εφαρμοστεί το νέο εθνικό πρόγραμμα θεωρήθηκαν το ξέσπασμα του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και η εγκατάλειψη του συστήματος των «Διομολογήσεων». Το σύστημα αυτό αποτελούσε τη νομική βάση όλων των προνομίων των Ευρωπαίων οι οποίοι, εφόσον δεν θεωρούνταν ότι βρίσκονταν σε οσμανικό έδαφος, δεν πλήρωναν φόρους, είχαν δικές τους ταχυδρομικές υπηρεσίες και πλήρωναν χαμηλούς δασμούς ανάλογα με την αξία των προϊόντων. Επιπρόσθετα, αναβαθμίστηκε η τουρκική γλώσσα που ήταν πλέον η υποχρεωτική γλώσσα της αλληλογραφίας σε οικονομικές συναλλαγές. Τελικά, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και οι απαιτήσεις του δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την ύπαρξη μιας «εθνικής αστικής τάξης».

2. Προβλήματα της έρευνας

Για το χρονικό διάστημα 1908-1922, η σχετική με τους Νεότουρκους βιβλιογραφία δεν αντιμετωπίζει ικανοποιητικά το θέμα και ενίοτε υπάρχουν αντικρουόμενες πληροφορίες, όπως για παράδειγμα για τη χρονολογία ψήφισης νόμων κ.τ.λ. Ακόμη, υπάρχουν βιβλία γραμμένα από μη ιστορικούς, οι οποίοι έγραψαν για τον ξεριζωμό από τις πατρογονικές εστίες με έντονο συναισθηματισμό. Τις περισσότερες φορές, η αγγλόφωνη βιβλιογραφία – στην οποία περιλαμβάνονται αρκετοί Τούρκοι ερευνητές – δεν παρουσιάζει διαφορές από την τουρκόφωνη βιβλιογραφία, εκτός βεβαίως κάποιων εξαιρέσεων.

Συγκεκριμένα, υπάρχουν διάφορες μελέτες που καθιστούν αντικείμενό τους τη σχέση μεταξύ του οσμανικού κράτους και των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων. Οι μελέτες αυτές, εν πολλοίς, ασχολούνται με τις συγκρούσεις μεταξύ του οσμανικού κράτους και των μειονοτήτων, τις οποίες θεωρούν ουσιώδεις παράγοντες για τη δημιουργία αμφιβολιών ως προς τη νομιμοφροσύνη της χριστιανικής μειονότητας. Δεν είναι λίγες οι φορές που ενώ οι μελέτες μπορούν να θεωρηθούν γόνιμες για την προβληματική τους σε ό,τι αφορά στα γεγονότα, δεν γίνεται όμως καμία προσπάθεια να συζητηθούν ή να ερμηνευτούν τα γεγονότα αυτά από την οπτική γωνία των πληγέντων.

Τα γεγονότα ωστόσο, της περιόδου αυτής θα έπρεπε να αναλυθούν και στο πλαίσιο των διαδικασιών για πολιτικές, οικονομικές, πολιτιστικές και κοινωνικές μεταβολές στην Οσμανική Αυτοκρατορία στις δύο πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχουν αρκετές μελέτες που ασχολούνται με τη δομή της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, το Πατριαρχείο, τις μεταρρυθμίσεις με τις κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές προεκτάσεις τους, καθώς και με τη ζωή και την εκπαίδευση των ελληνορθόδοξων της αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη στα πρώτα χρόνια μετά την Άλωση και τους επόμενους αιώνες. Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε το βιβλίο του καθηγητή Χάρη Μελετιάδη με τίτλο «Η εκπαίδευση στην Κωνσταντινούπολη κατά τον 16^ο αιώνα» στο οποίο γίνεται με μεθοδικότητα μία εκτενής ανάλυση της εκπαίδευσης αλλά και του τρόπου ζωής των ελληνορθόδοξων της Αυτοκρατορίας κατά τη συγκεκριμένη εποχή. Επίσης, γίνεται αναφορά στην έννοια της λέξης “μυλλέτ / εθνο- θρησκευτική ομάδα (κοινότητα)”, η οποία χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τους Οσμανούς τον 17^ο αι. και αφορούσε τις μη μουσουλμανικές κοινότητες, αυτές που οι Ευρωπαίοι τις αποκαλούσαν μειονότητες .

Στα βιβλία του Νεοκλή Σαρρή «Οσμανική Πραγματικότητα», 1^{ος} και 2^{ος} τόμος, γίνεται μία ενδελεχής ανάλυση της δομής της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, με το πολύπτυχο μωσαϊκό των εθνοτήτων της, καθώς και με τη σχέση της με τις μη μουσουλμανικές κοινότητες. Εκτός τούτου, αναφέρονται στην οργάνωση του οσμανικού κράτους από την ίδρυσή του μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Ειδικά η αναφορά στη γραφειοκρατία της ελληνικής κοινοτικής διοίκησης και της εκκλησιαστικής οργάνωσης είναι πολύ κατατοπιστική. Επίσης, στο βιβλίο του «Εξωτερική Πολιτική & Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία (1923-1950)» υπάρχει μια εξειδικευμένη ανάλυση για το τουρκικό κράτος και την πολιτική του μετά το 1923. Σύμφωνα με το συγγραφέα, το τουρκικό κράτος αδιαφορώντας για την εγγυημένη από το διεθνές δίκαιο αυτονομία των χριστιανικών μειονοτήτων, επεδίωκε να αφομοιώσει τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης. Συγχρόνως, δίνεται έμφαση στην εξέλιξη των ελληνοτουρκικών σχέσεων.

Μία άλλη σημαντική μελέτη που ασχολήθηκε με τη λειτουργικότητα του οσμανικού κράτους, τη νομική θέση του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας και το θέμα των κρυπτοχριστιανών του Πόντου είναι το βιβλίο του Κώστα Φωτιάδη «Οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου».

Μπορούμε ακόμη να αναφέρουμε την αξιόλογη έρευνα του Αλέξη Αλεξανδρή «The Greek minority of Istanbul and Greek-Turkish relations, 1918-1974», στην οποία παρουσιάζεται η πολιτική, οικονομική και πολιτιστική ζωή της ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη, κατά την περίοδο 1918-1974.

Στα βιβλία του Feroz Ahmad «The Young Turks, the Committee of Union and Progress in Turkish Politics 1908-1914» και «Great Britain Relations with Young Turks 1908-1914», καθώς και στο βιβλίο του Δημήτρη Κιτσίκη «Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο αι.», υπάρχουν εκτενέστατες αναλύσεις για τους Νεότουρκους και για την εξέλιξη του Νεοτουρκικού κινήματος.

Εν κατακλείδι, διαπιστώνουμε ότι έχουν εμφανιστεί μελέτες και εργασίες στις οποίες γίνεται αναφορά στα γεγονότα του 1908-1922, κυρίως σ' αυτά που αφορούν την εσωτερική πολιτική εξέλιξη της αυτοκρατορίας.

3.Μεθοδολογία

Η ανασύσταση των ιστορικών γεγονότων καταλαμβάνει μεγάλο τμήμα της εργασίας αυτής. Όλα σχεδόν τα κεφάλαια της εργασίας έχουν μία συγκεκριμένη δομή και πορεία που επαναλαμβάνονται σε κάθε ένα από αυτά. Η επαναλαμβανόμενη αυτή δομή αφορά την παρουσίαση των γεγονότων, τη δράση και τις αποφάσεις των Νεότουρκων και ενίοτε τη στάση που ακολουθεί η ελληνική πλευρά, είτε ως ελληνικό κράτος είτε ως ηγεσία των ελληνικών κοινοτήτων, απέναντι στις νεοτουρκικές αποφάσεις πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο γίνονται επιμέρους ερμηνευτικές προσεγγίσεις. Η δομή αυτή ακολουθείται για να επιτευχθούν οι στόχοι αυτής της εργασίας και για να διευκολυνθεί η εξαγωγή συμπερασμάτων. Επιπλέον, γίνεται προσπάθεια να κριθεί συνολικά η πολιτική των Νεότουρκων στο σύνολό της, σε ό,τι αφορά τις

εξαγγελίες τους περί ισονομίας, ισοπολιτείας και ισότητας. Αυτή η συνειδητά επιλεγμένη μέθοδος εργασίας οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι με την περίοδο αυτή δεν ασχολήθηκαν πολλοί μελετητές. Και συνεπώς για να διασφαλιστεί η εγκυρότητα της έρευνας ήταν απαραίτητη μια διεξοδική παρουσίαση της πορείας των γεγονότων και των περιστάσεων κάτω από τις οποίες έλαβαν χώρα.

Η μελέτη στηρίχτηκε, ως επί το πλείστον, στα έργα πολλών επιστημόνων, σημερινών και παλαιότερων, τα οποία έχουν ενσωματωθεί στη βιβλιογραφία, αλλά και σε αρχεία, όπως αυτά του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, του IMXA, της Εστίας Νέας Σμύρνης, βιβλιοθηκών, διαφόρων ιδρυμάτων, διαδικτυακών χώρων, καθώς και σε περιοδικά ιστορίας, εφημερίδες κ.ά. Οι αρχειακές πηγές, που πολλές φορές ήταν βασικό στοιχείο της παρούσης εργασίας, φώτισαν πολλές πλευρές του θέματος ή ενίοτε μου έδωσαν εντελώς καινούργιες πληροφορίες για τη ζωή των Ελλήνων στην οσμανική επικράτεια.

Επειδή το κάθε κεφάλαιο από μόνο του αποτελούσε ουσιαστικά μία ξεχωριστή ενότητα, γι' αυτό το λόγο απαιτούσε μία εκτενή και εξειδικευμένη βιβλιογραφία. Πολλές φορές όμως, αυτή η βιβλιογραφία δεν ήταν αρκετά ικανοποιητική όσον αφορά τις εξελίξεις της περιόδου και κυρίως στα επιμέρους εσωτερικά θέματα της αυτοκρατορίας. Αυτό το γεγονός δημιουργούσε προβληματισμό και ενίοτε αμηχανία. Και δεν ήταν λίγες οι φορές που τα περισσότερα βιβλία περιορίζονταν σε μικρές μόνο αναφορές στα γεγονότα. Αυτό καθιστούσε δύσκολη την ακριβή χρονολογική τους τοποθέτηση (αρχές του 20^{ου} αι. ή μετά το 1908), και κατά συνέπεια δυσχέραινε και την εξαγωγή γενικών συμπερασμάτων. Επίσης, η έρευνα στα διάφορα ιδρύματα και στις βιβλιοθήκες παρουσίαζε αρκετές δυσκολίες, είτε γιατί συχνά έλειπαν φάκελοι είτε γιατί ο τίτλος του φακέλου δεν είχε σχέση με το περιεχόμενο. Επιπλέον, υπήρχαν αταξινόμητα έγγραφα ή ακόμη και περιορισμός στη φωτοτυπική αναπαραγωγή.

Κατά την εκπόνηση της εργασίας αυτής έγινε προσπάθεια να γίνει αναφορά στις επιπτώσεις των μεταρρυθμίσεων στους χριστιανικούς πληθυσμούς που ήταν καθοριστικές για τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις μέχρι την κατάρρευση του οσμανικού κράτους, δεδομένου ότι αυτές δεν προσέλκυσαν αρκετό ενδιαφέρον από τους ιστορικούς μελετητές.

4.Θεματολογία – Δομή της Εργασίας.

Θέμα της παρούσας εργασίας είναι το Νεοτουρκικό κίνημα του 1908: η άνοδος των Νεότουρκων στην εξουσία, οι καθοριστικές επιπτώσεις του κινήματος στις χριστιανικές κοινότητες, καθώς επίσης και η μετάβαση από την πολυπολιτισμική Οσμανική Αυτοκρατορία στο εθνικό κράτος της Τουρκίας.

Το αρχειακό υλικό καθόρισε ως ένα βαθμό και τις ενότητες της εργασίας αυτής, η οποία αποτελείται από δύο μέρη. Στο πρώτο κεφάλαιο του πρώτου μέρους παρουσιάζονται οι μεταρρυθμίσεις στην Οσμανική Αυτοκρατορία από το 1839, η απόπειρα αναδιοργάνωσης του κράτους, η οικονομική διάσταση των μεταρρυθμίσεων, οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, οι ελληνικές κοινότητες και η παραδοσιακή διοίκησή τους, ο ρόλος του Πατριαρχείου, η ανάπτυξη των “Φαναριωτών” και τα ιδεολογικά ρεύματα της εποχής. Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στους Γενικούς Κανονισμούς, στην ανάπτυξη της Κωνσταντινούπολης, στο Πατριαρχείο και το “Προνομιακό Ζήτημα” και στην Παιδεία. Ακολουθεί η περίοδος του σουλτάνου Abdül Hamit και η πρώτη συνταγματική διακυβέρνησή του, οι πολιτικές διεργασίες που δημιούργησαν το νεοτουρκικό κίνημα, η ΕΕΠ και η πολιτεία της ιδεολογίας των Νεότουρκων. Το τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται διεξοδικά στο κίνημα του 1908 και τα αίτιά του, στο αντικίνημα του 1909, σε αυτούς που επικράτησαν στην πολιτική σκηνή, δηλαδή, τους Νεότουρκους της ΕΕΠ, οι οποίοι αργότερα θα εκφράσουν την εθνικιστική τάση και στους φιλελεύθερους που θα εκφράσουν την ισότητα των εθνών της αυτοκρατορίας. Επίσης, γίνεται αναφορά στις αντιδράσεις που προκάλεσε η οικονομική και εξωτερική πολιτική των Νεότουρκων, στις σχέσεις τους με τους λαούς της Βαλκανικής Χερσονήσου, στις εκλογές του 1908 και του 1912, αλλά και στην πολιτική δράση των Ελλήνων βουλευτών στο οσμανικό κοινοβούλιο. Το τέταρτο κεφάλαιο πραγματεύεται τις πολιτικές εξελίξεις της περιόδου 1908-1914, τη συμπεριφορά των Τούρκων απέναντι στους χριστιανικούς πληθυσμούς, τις πολιτικές εξελίξεις στην αυτοκρατορία και τη δράση των Ελλήνων κατά την περίοδο των δύο εκλογικών αναμετρήσεων και τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας, που περιλαμβάνει τέσσερα κεφάλαια, γίνεται αναλυτικά αναφορά στη διαχείριση της κατάρρευσης της Οσμανικής

Αυτοκρατορίας. Το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στους εθνικούς προσανατολισμούς των μη τουρκικών πληθυσμών κατά την περίοδο 1909-1918, στους Βαλκανικούς Πολέμους, στις πολιτικές εξελίξεις μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και στην είσοδο της αυτοκρατορίας στις πολεμικές συγκρούσεις. Ακόμη, γίνεται λόγος για τις διεθνείς εξελίξεις, για την είσοδο της Ελλάδας στον Πόλεμο στο πλευρό των Συμμαχικών Δυνάμεων και τις πολιτισμικές αλλαγές της περιόδου 1913-1918 στην Οσμανική Αυτοκρατορία. Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στις εκτοπίσεις στην περιοχή της Ανατολικής Ανατολίας που κατοικούνταν ως επί το πλείστον από Αρμένιους και στις περιοχές του Πόντου και της Ανατολικής Θράκης που κατοικούνταν, εκτός των μη μουσουλμάνων, και από Έλληνες της περιοχής. Το τρίτο κεφάλαιο πραγματεύεται τις διπλωματικές εξελίξεις μετά την ανακωχή του Μούδρου, το Μουσταφά Κεμάλ και τη δημιουργία του αντιστασιακού κινήματος, τη Συνθήκη των Σεβρών, τον αγώνα ανεξαρτησίας της χώρας μέχρι τη Συνθήκη της Λωζάννης και τα ιδεολογικά ρεύματα της εποχής. Τέλος, η εργασία ολοκληρώνεται με το τέταρτο κεφάλαιο με μια απόπειρα εξαγωγής συμπερασμάτων σχετικά με την Τουρκία και τις ελληνικές κοινότητες μετά την ίδρυση της Δημοκρατίας, το 1923.

Στο τέλος της εργασίας υπάρχει παράρτημα όπου παρουσιάζονται αναλυτικά τα βιβλία, οι βιβλιοθήκες, τα αρχεία, τα περιοδικά, οι εφημερίδες αλλά και οι διαδικτυακοί χώροι κ.ά.

Φιλοσοφία της παρούσης έρευνας είναι τα αποτελέσματα και τα συμπεράσματά της να αποτελέσουν ερέθισμα για την παραπέρα διερεύνηση και ανάλυση των γεγονότων αυτής της εποχής. Για την εργασία αυτή χρησιμοποιήθηκαν εκτός από τη γνωστή βιβλιογραφία και τα αρχεία, νέες πηγές που ίσως δεν έχουν ληφθεί υπόψη μέχρι τώρα, όπως το προσωπικό ημερολόγιο του Ταλάτ Πασά κ. ά. Αυτά τα νέα στοιχεία θα γίνουν προσβάσιμα και χρήσιμα για τους μελλοντικούς μελετητές.

ΜΕΡΟΣ Α
ΜΕΤΑΠΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΟΣΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ
ΣΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΩΝ ΣΟΥΛΤΑΝΙΚΩΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΝ

Εισαγωγή στο Πρώτο Κεφάλαιο

Η περίοδος των μεταρρυθμίσεων στην Οσμανική Αυτοκρατορία κατά το 19^ο αι. ξεκίνησαν το 1839 με την ανακήρυξη του αυτοκρατορικού διατάγματος, “Γκιουλχανέ Χάττ-ι Σερίφ” (Gülhane Hatt-ı Şerif), από τον σουλτάνο Abdül Mecit (Αμπντούλ Μετζίτ) . Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου έγιναν οι πιο αξιολογες και συστηματικές προσπάθειες εκσυγχρονισμού της χώρας, οι οποίες θεωρήθηκαν αναγκαίες για να διατηρηθεί η ενότητα της αυτοκρατορίας, που είχε υποστεί σοβαρά πλήγματα από την δημιουργία των πρώτων εθνικών κρατών.

Η προσπάθεια εκσυγχρονισμού του κράτους επεκτάθηκε μέσω μεταρρυθμίσεων σε όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής της αυτοκρατορίας. Θεσμοθετήθηκαν κανόνες ισότητας, ισονομίας και ισοπολιτείας όλων των οσμανών υπηκόων απέναντι στο κράτος, ανεξάρτητα από το θρήσκευμα ή την εθνικότητα. Παράλληλα, έγινε προσπάθεια να προσαρμοστούν οι οικονομικές δομές της χώρας στο πλαίσιο της αναδυόμενης παγκόσμιας οικονομίας, αναγνωρίστηκε το δικαίωμα ατομικής ιδιοκτησίας σε όλους ανεξαιρέτως τους οσμανούς πολίτες, ακόμη και στους ξένους υπηκόους με το νόμο περι γαιών (1858) και προωθήθηκε το εμπόριο και η βιομηχανία.

Ωστόσο, η διαδικασία εκσυγχρονισμού της χώρας όμως, δεν γινόταν με ομαλό τρόπο. Πολλές φορές υπήρχαν αντιφάσεις στις απόψεις των εισηγητών. Αυτοί που πράγματι εισηγούνταν τις μεταρρυθμίσεις ήταν, ως επί το πλείστον, ξένες πρεσβείες και ένα τμήμα του πολιτικού προσωπικού του οσμανικού κράτους. Μέχρι τον Κριμαϊκό πόλεμο παρατηρούμε ότι οι μεταρρυθμίσεις της πρώτης φάσης, έμεναν στο επίπεδο σχεδιασμών ή εξαγγελιών δίχως να εφαρμόζονται. Η δεύτερη φάση των μεταρρυθμίσεων ξεκίνησε το 1856 με την ανακήρυξη του αυτοκρατορικού διατάγματος Hatt-ı Hümayun (Χάττ-ι Χουμαγιούν) που προσπάθησε να διευρύνει τους στόχους αυτών. Οι εξαγγελίες των μεταρρυθμίσεων δεν έμειναν πλέον στο επίπεδο υποσχέσεων περί ισονομίας και ισοπολιτείας, αλλά στόχευαν στην αναδιοργάνωση των θρησκευτικών κοινοτήτων –μιλλέτ (millet) που αποτελούσαν την παραδοσιακή οσμανική κοινωνία. Η αναδιοργάνωση αυτή αφορούσε βέβαια την

ανατροπή της παραδοσιακής ιεραρχίας της κάθε θρησκευτικής κοινότητας – μιλλέτ, δηλαδή του κλήρου, ο οποίος θεωρούνταν πλέον ανεπαρκής στο να εμποδίσει την αναζωπύρωση των εθνικιστικών κινήσεων μεταξύ των μη μουσουλμανικών πληθυσμών της αυτοκρατορίας.

Ο εκσυγχρονισμός των κοινοτήτων εντάχθηκε στο πολιτικο-ιδεολογικό ρεύμα του Οσμανισμού (Osmanlılık). Το ρεύμα αυτό αποσκοπούσε στη δημιουργία μιας νέας ταυτότητας, η οποία θα βοηθούσε στην αποτροπή αποσχιστικών τάσεων. Το γεγονός αυτό όμως είχε ως συνέπεια τη δημιουργία ενός νέου πολιτικού πεδίου ανταγωνισμών μεταξύ των “συντηρητικών” και των “μεταρρυθμιστών” λόγω της θεσμοθέτησης της εισόδου των λαϊκών στη διοίκηση της θρησκευτικής κοινότητας-μιλλέτ και συνεπώς τον περιορισμό των αρμοδιοτήτων του κλήρου. Ο ανταγωνισμός αυτός ήταν πλέον ξεκάθαρος στην περίπτωση του Πατριαρχείου Κων/πολης. Η αντιπαράθεση εκδηλώθηκε για πρώτη φορά το 1858-60 και κορυφώθηκε τα επόμενα χρόνια με την ανάκυψη άλλων σοβαρών προβλημάτων όπως το Βουλγαρικό (τη δεκαετία του 1870) και το Προνομακό (τη δεκαετία του 1880). Προς το τέλος του 19^{ου} αι. οι αντιπαράθεσεις αυτές είχαν αρχίσει να φθίνουν.

Τελικά, οι μεγάλες μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, που εισήγαγε το 1839 ο σουλτάνος Abdül Mecit, αν και προκάλεσαν δυσφορία σε όλες τις κοινωνικές τάξεις της οσμανικής επικράτειας, μουσουλμάνων - μη μουσουλμάνων, είχαν σημαντική επιρροή στη διατήρηση της ελληνικής συνείδησης. Η καθιέρωση ισότητας στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις Οσμανών και υποτελών, μουσουλμάνων και αλλοθρήσκων, έδωσε τη δυνατότητα στους ελληνορθόδοξους πληθυσμούς να προάγουν την ελληνική παιδεία με στόχο τη διατήρηση της γλώσσας και τη διάδοση της ιδέας για μια ελληνική ευνομούμενη κοινωνία.

Σχεδόν πέντε αιώνες έζησαν οι βαλκανικοί λαοί κάτω από το σύστημα των millet, δηλαδή της κοινότητας, η οποία υπό το θρησκευτικό της ηγέτη, που λογοδοτούσε απέναντι στην Πύλη, κατάφερε να διατηρήσει αυθύπαρκτη την πολιτιστική της ιδιαιτερότητα στην Οσμανική Αυτοκρατορία. Ένα σύστημα που εδραίωσε την πολιτιστική πολυμορφία και την αρμονική συμβίωση ενός ποικιλόχρωμου μωσαϊκού από εθνότητες στα Βαλκάνια, ενώ συνάμα κράτησε μακριά από τον κόσμο της καθ’ ημάς Ανατολής τις κοινωνικές και πολιτειακές αλλαγές που επήλθαν, αλλά και τις

ιδεολογίες (Διαφωτισμό, Ρομαντισμό, Εθνικισμό, Σοσιαλισμό) που μεσουράνησαν σε όλο αυτό το διάστημα στη Δύση.

1. Κρίση στην άσκηση πολιτικής και απόπειρα αναδιοργάνωσης του κράτους το 19^ο αι.

Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, κλιμακώθηκε η κρίση στην οποία βρισκόταν εδώ και αρκετά χρόνια η Οσμανική Αυτοκρατορία. Η κρίση αφορούσε στην ιδεολογική ταυτότητα του οσμανικού κράτους, είχε πολλές διαστάσεις και ήταν εμφανής στο πολιτικό, περισσότερο δε στο οικονομικό πεδίο.¹ Η Αυτοκρατορία ²δεν μπόρεσε να αφομοιώσει ή δίστασε να ακολουθήσει τις εξελίξεις οι οποίες συντελέστηκαν στη Δύση. Αναγκάστηκε όμως να επιλέξει την πορεία προς ένα συγκεντρωτικό κράτος στα πρότυπα της Δύσης, για να μπορεί να ελέγχει τις αποσχιστικές τάσεις της περιφέρειας. Η επιθυμία της Αυτοκρατορίας για έξοδο από το οικονομικό τέλμα, στο οποίο είχε περιέλθει και οι πιέσεις που της ασκήθηκαν από τις Μεγάλες Δυνάμεις³, οδήγησαν στην πολιτική των μεταρρυθμίσεων του 1839 και του 1856. Οι μεταρρυθμιστικές εξαγγελίες γίνονταν πάντοτε μετά από παρότρυνση ή ακόμα και πίεση των Μεγάλων Δυνάμεων, όταν δηλαδή η αυτοκρατορία βρισκόταν σε δύσκολη θέση και ήθελε να εξασφαλίσει τη βοήθεια των δυτικών δυνάμεων ή να τις ικανοποιήσει

Οι μεταρρυθμίσεις εφαρμόστηκαν αποσπασματικά. Υπήρξαν κάποια θετικά αποτελέσματα σε ό,τι αφορά στην οργάνωση της Αυτοκρατορίας, αλλά δεν ήταν καθοριστικά ώστε να λύσουν τα βασικά προβλήματα του κράτους.⁴ Οι προσπάθειες

¹ Σαρρής Ν. “Οσμανική Πραγματικότητα – Συστημική παρά-θεση δομών και λειτουργιών – Η Δογματική Διοίκηση, τόμος ΙΙ”, Εκδ. Αρσενιάδης, Αθήνα, 1990, σελ. 223, 288, 296. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα αίτια της ιδεολογικής κρίσης. Η Αυτοκρατορία γνώρισε μεγάλη οικονομική κρίση με τη λήξη των κατακτήσεων, δεδομένου ότι οι επεκτατικοί πόλεμοι ήταν η βασική πηγή εσόδων. Ο παρατεταμένος πληθωρισμός, η έλλειψη τεχνολογικής προόδου, η ανάπτυξη νέων εμπορικών οδών και το μεγάλο κόστος των πολέμων των προηγούμενων χρόνων ήταν οι αιτίες της οικονομικής ύφεσης.

² Γιαλλουρίδης Χρ.-Λαγγίδης Α. “Μετακεμαλισμός” Εκδ. Σιδέρης, Αθήνα, 2010, Εισαγωγή. Η Οσμανική Αυτοκρατορία από την ίδρυσή της τον 14^ο αι. προσπάθησε να έχει ευρωπαϊκό προσανατολισμό και ήταν στραμμένη προς τη Δύση. Επί πεντε περίπου αιώνες αποτέλεσε γι’ αυτή μόνιμη απειλή και πρόβλημα. Κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αι. η ενωμένη Ευρώπη προσπάθησε να αναχαιτίσει τον προελαύνοντα τουρκικό επεκτατισμό, σε βάρος της Δύσης.

³ Σαρρής Ν., ό.π., σελ 288. Για τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις, η συντήρηση του κράτους έπρεπε να επιτευχθεί με τρόπο που διατυπωνόταν από την αρνητική προϋπόθεση, δηλ. της μη διάλυσης του κράτους. Το “δόγμα της ακεραιότητας της Οσμανικής Αυτοκρατορίας” κρίθηκε καλύτερο από κάθε άλλη λύση, εφόσον οι ευρωπαϊκές χώρες δε συμφωνούσαν μεταξύ τους στη διανομή της και θεωρήθηκε πλέον συμφέρουσα για όλους η διατήρησή της.

⁴ Σαρρής Ν., ό.π., σελ. 37.

αυτές απέτυχαν, επειδή δεν υπαγορεύτηκαν από μία κοινή απόφαση της ίδιας της Αυτοκρατορίας για αναπροσανατολισμό των στόχων της. Έτσι, η Αυτοκρατορία πιεζόμενη από την απειλή διαφόρων εξελίξεων προσπάθησε να αντιδράσει με μια εξισορροπιστική προσπάθεια, από τη μία για να ικανοποιηθούν οι Μεγάλες Δυνάμεις και οι υπόδουλοι, και από την άλλη για να εφησυχάσει το μουσουλμανικό στοιχείο που ανησυχούσε για τον κλονισμό της κυρίαρχης θέσης του μέσα στο κράτος.

Συγκεκριμένα, η περίοδος των μεταρρυθμίσεων στην Οσμανική Αυτοκρατορία ξεκινά στα τέλη του 18^{ου} αιώνα από το σουλτάνο Selim III⁵, ο οποίος επιχείρησε να ανακόψει την παρακμιακή πορεία της αυτοκρατορίας εισάγοντας μεταρρυθμίσεις κυρίως στο στρατιωτικό τομέα, όπου δημιούργησε διάφορες «συμβουλευτικές συνελεύσεις» (meşveret meclisleri).

Συγκροτήθηκαν τρεις συνελεύσεις:

- α. Η ανώτατη συνέλευση δικαστικών νομοθετημάτων (Meclis-i Valayi Ahkam-i Adliye), η οποία λειτούργησε ως νομοπαρασκευαστική επιτροπή και είχε το προβάδισμα έναντι των άλλων επιτροπών
- β. Το συμβούλιο της Υψηλής Πύλης της χώρας (Dar-ı Şura-yi Bab-i Ali), δηλαδή το κυβερνητικό συμβούλιο
- γ. Το στρατιωτικό συμβούλιο της χώρας (Dar-ı Sura-yi Askeri).⁶

⁵ Shaw S.J. – Shaw- Kural E., “History of the Ottoman Empire and Modern Turkey” – Volume II- Reform Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975, σελ.1-2 Ο σουλτάνος Σελίμ Γ΄ προσπάθησε να εισαγάγει μεταρρυθμίσεις στην Οσμανική Αυτοκρατορία στο πνεύμα Ordre Nouveau της Γαλλικής επανάστασης. Η προσπάθεια αυτή ήταν γνωστή στην Ιστορία της Οσμανικής Αυτοκρατορίας ως “Μεταρρυθμιστική Επιχείρηση της Νέας Τάξης” (Nizam-ı Cedid Islahat Harekati). Πυρήνας του πειραματικού αυτού προγράμματος ήταν η προσπάθεια εξυγίανσης του στρατιωτικού και διοικητικού κατεστημένου, μέσα από αποφασιστικές τροποποιήσεις στα στρατιωτικά σώματα, στο φεουδαρχικό σύστημα, στο ιππικό και άλλα. Οι προσπάθειες μεταρρυθμίσεων προκάλεσαν την αντίδραση των γενιτσάρων και των ουλεμά (δηλ. της στρατογραφειοκρατείας) που λίγο αργότερα εκθρόνισαν το σουλτάνο και συνετέλεσαν στη δολοφονία του. Όταν ο Mahmut Β΄ έγινε σουλτάνος, επειδή «υπήρξε μάρτυρας των αποτελεσμάτων της αδυναμίας και αναποφασιστικότητας του Selim», αντιλήφθηκε πως η επιτυχία των μεταρρυθμίσεων στο στρατό εξαρτιόταν από την αλλαγή του μεγαλύτερου μέρους των οσμανικών θεσμών και της κοινωνίας και όχι μόνο μερικών στοιχείων του στρατού. Η εξόντωση των Γενιτσάρων, γνωστή στην οσμανική ιστορία ως “Βακά-ı Χαϋριγιέ”, θα είναι το επιστέγασμα των προπαρασκευαστικών ενεργειών για την ενδυνάμωση του συγκεντρωτικού κράτους και την οικοδόμηση ενός σύγχρονου στρατού. Αυτό ξεκινάει με τον τερματισμό της επαρχιακής αυτονομίας. Οι τοπικοί άρχοντες, οι Γενίτσαροι και οι θρησκευτικοί ηγέτες εξολοθρεύονται ή περιορίζεται η εξουσία τους και ο σουλτάνος εγκαθιδρύει διοικητική και στρατιωτική μηχανή την οποία θα μπορεί να ελέγξει πιο αποτελεσματικά.

⁶ Σαρής Ν., ο.π., σελ.290.

Μέσα στο πλαίσιο του εξευρωπαϊσμού ή ορθότερα του εκσυγχρονισμού του κράτους, ο Selim III προχώρησε σε σημαντικές καινοτομίες. Βάση της πολιτικής του αποτελούσαν η αποδυνάμωση των γενιτσάρων, ο εκσυγχρονισμός του στρατού και η ελάφρυνση του αγροτικού πληθυσμού από τα οικονομικά βάρη. Επίσης, επιχείρησε κάποιες μεταρρυθμίσεις και στην εκπαίδευση ανοίγοντας δρόμο στις δυτικές επιστήμες. Επικεντρώθηκε όμως περισσότερο στον εξευρωπαϊσμό του στρατού. Το ουσιαστικό βήμα προς αυτή την κατεύθυνση έγινε στη δεκαετία 1830-40, που είναι ευρύτερα γνωστή ως Τανζιμάτ (Tanzimat).⁷ Τότε εμφανίζεται στην αυτοκρατορία η ιδέα της ευρωπαϊκής υπεροχής και η ανάγκη “δανεισμού” νέων θεσμών και ιδεών από τη Δύση.⁸

Η πρώτη μεταρρυθμιστική προσπάθεια έγινε με την έκδοση του αυτοκρατορικού διατάγματος του Χάττ-ι Σερίφ (Hatt-ı Şerif) το 1839 επί Abdül Mecit, το οποίο περιλάμβανε διάφορα μέτρα για τη φορολογία, τη στρατολογία και την ισότητα των πολιτών, που στόχευαν στη βελτίωση της γραφειοκρατίας και όχι σε κάποια πολιτική αλλαγή⁹. Η δεύτερη μεταρρυθμιστική προσπάθεια έγινε το 1856 με την έκδοση του Χάττ-ι Χουμαγιούν (Hatt-ı Humayün), το οποίο περιλάμβανε ριζικότερες αλλαγές.¹⁰ Με την αναγγελία των μεταρρυθμίσεων ξεκίνησαν οι διαδικασίες αλλαγών, οι οποίες τελικά είχαν σημαντικές επιπτώσεις στην πορεία της αυτοκρατορίας. Η περαιτέρω οικονομική διεύθυνση των Δυτικών, η βελτίωση της κατάστασης των υπόδουλων λαών της περιφέρειας, καθώς επίσης και η έναρξη των διεργασιών για τη διαμόρφωση νέων ιδεολογικών τάσεων μέσα στην οσμανική άρχουσα τάξη ήταν από τα σημαντικότερα αίτια για την αλλαγή της πορείας του κράτους.

⁷ Μετά την κατάργηση του σώματος των γενιτσάρων έγινε προσπάθεια να δημιουργηθεί ένας τακτικός στρατός. Στο νέο στρατό παραχωρήθηκαν ορισμένοι νέοι οικονομικοί πόροι. Βλ. Σχετ. Σαρρήs Ν., ό.π., σελ 37-38.

⁸ Φωτιάδης Κ., “Οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου”, Εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσ/νίκη, 1993, σελ.. 168-169. Πρέπει να αναφέρουμε ότι η μεταρρυθμιστική ιδέα δεν προέκυψε μέσα από τον οσμανικό λαό ούτε είχε την προέλευσή της στις ευρωπαϊκές-φιλελεύθερες ιδέες, αλλά προήλθε από τους κυβερνώντες. Οι μεταρρυθμίσεις έγιναν για να υπηρετήσουν το κράτος, να συμβάλουν στην ανάπτυξη, στην εξωτερική και εσωτερική ασφάλεια, διότι ήταν ορατό πλέον ότι το οσμανικό κράτος ήταν εκτεθειμένο σε συνεχείς επιθέσεις των ευρωπαϊκών δυνάμεων.

⁹ Lewis B., “The Emergence of Modern Turkey”, Oxford University Press, Oxford 1967, σελ. 109-113

¹⁰ Σαρρήs Ν., ό.π., σ.288-289. Οι αλλαγές πάντα εξαγγέλλονταν ως θεσμικές και πάντα σήμαιναν συντήρηση των υφισταμένων δομών. Δηλαδή επιδιώχθηκε η βελτίωση της εξωτερικής εικόνας, ενώ διατηρήθηκε η εσωτερική σύνθεση καθώς επίσης και η διάταξη των ποικίλων σχέσεων διοικούντων/διοικουμένων, μουσουλμάνων / μη μουσουλμάνων.

Συγκεκριμένα, οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ επιτάχυναν τη διεύρυνση του χάσματος μεταξύ μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων και συνέβαλαν στη δημιουργία δυσарέσκειας και στις δύο κοινότητες. Δεν χρειάστηκε πολύς χρόνος για να καταλάβουν οι μη μουσουλμάνοι ότι ίσως θα ήταν καλύτερα γι' αυτούς να είναι έξω από το οσμανικό κράτος, αφού υπήρχε προθυμία των ξένων δυνάμεων να υποστηρίξουν το σκοπό τους και έτσι το όνειρό τους να φαίνεται πραγματοποιήσιμο. Αν και οι προθέσεις των μεταρρυθμιστών είχαν στόχο την ορθή διακυβέρνηση, πολλές φορές ήταν αντιπαραγωγικές, επειδή η κάποια παραχώρηση αυτονομίας στις επαρχίες αντιστρατευόταν το διοικητικό συγκεντρωτισμό που ο Mahmut Β' είχε προσπαθήσει να επιβάλει, ειδικά σε περιοχές όπου κυριαρχούσαν οι μη μουσουλμάνοι. Το γεγονός αυτό ενίσχυε τις ελπίδες τους για μια μελλοντική διαβίωση σε άλλο μέρος. Άλλωστε, το παράδειγμα της Ελλάδας ήταν πρόσφατο και επομένως τέτοιες ελπίδες μπορούσαν να γίνουν πραγματικότητα.¹¹

Η παρακμή στις παραδοσιακές δομές του κράτους, που παρατηρήθηκε στις αρχές και στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια του κρατικού ελέγχου στο εμπόριο και την παραγωγή. Η διαδικασία αυτή αποσκοπούσε στην εσωτερική αναδιοργάνωση του κράτους, η οποία όπως θα παρατηρήσουμε ήταν και πολυδιάστατη. Η κατάργηση π.χ. του σώματος των γενιτσάρων το 1826 δεν είχε μόνο επιπτώσεις στη στρατιωτική οργάνωση αλλά και σε έναν από τους πιο σημαντικούς τομείς της οικονομίας, στο σύστημα συντεχνιών. Η διάλυση λοιπόν αυτού του σώματος θα οδηγήσει τόσο στην αποδυνάμωση του συντεχνιακού συστήματος όσο και στην απώλεια του κρατικού ελέγχου στην παραγωγή.¹²

Η αυτοκρατορία πιεζόταν ασφυκτικά από τις Δυνάμεις της Ευρώπης για τη μεταρρύθμιση της οικονομικής και εμπορικής υποδομής της, ενώ πολλοί από τους κορυφαίους πολιτικούς της ήταν προετοιμασμένοι να ασπαστούν αυτή τη διαδικασία ως μέσο για τη διατήρηση της αυτοκρατορίας και τον εκσυγχρονισμό της. Κατά τη διάρκεια της περιόδου Τανζιμάτ, οι πολιτικοί της εποχής αντιμετώπισαν αρκετά προβλήματα, αλλά οι λύσεις τις οποίες πρότειναν ήταν πολλές φορές ανεπαρκείς. Στην πολιτική διαθήκη που έγραψε ο Αλή Πασά για το σουλτάνο Abdül Aziz παρατηρεί:

¹¹ Finkel C., "Οθωμανική Αυτοκρατορία 1300-1923", Εκδ. Διόπτρα, Αθήνα, 2007, σελ.592-593.

¹² Shaw S. J. - Shaw - Kural E., ό.π., σελ.1-5

“ Τα (άνισα) προνόμια που απολαμβάνουν διαφορετικές κοινότητες προκύπτουν από τις ανισότητες στις υποχρεώσεις τους. Αυτό είναι σοβαρό πρόβλημα. Οι μουσουλμάνοι απορροφούνται σχεδόν εντελώς στις υπηρεσίες της κυβέρνησης. Οι άλλοι λαοί αφιερώνονται σε επαγγέλματα που φέρνουν πλούτο. Με αυτόν τον τρόπο παγιώνουν μια αποτελεσματική και μοιραία υπεροχή σε βάρος των μουσουλμάνων υπηκόων της Μεγαλειότητός Σου. Επιπλέον μόνο οι μουσουλμάνοι υπηρετούν στο στρατό. Υπό αυτές τις συνθήκες ο μουσουλμανικός πληθυσμός, που μειώνεται με τρομακτικό ρυθμό, θα απορροφηθεί γρήγορα και δεν θα γίνει τίποτα περισσότερο από μικρή μειονότητα, που θα αποδυναμώνεται μέρα με τη μέρα ... Τι μπορεί να κάνει ένας άντρας όταν επιστρέφει στο χωριό του αφού έχει περάσει το πιο ακμαίο μέρος της ζωής του στους στρατώνες και στα στρατόπεδα ; ... Οι μουσουλμάνοι πρέπει , όπως και οι χριστιανοί, να αφιερωθούν στο εμπόριο γεωργικών προϊόντων, το εμπόριο, τη βιομηχανία και τη χειροτεχνία. Η εργασία είναι το μόνο διαρκές κεφάλαιο. Ας ριχτούμε στη δουλειά, Κύριε, αυτός είναι ο μόνος δρόμος για την ασφάλειά μας. Υπάρχει ακόμα χρόνος για να απαλλαγεί ο μουσουλμανικός πληθυσμός από υποχρεώσεις που ωφελούν τους χριστιανούς ... Ας παράσχουν οι χριστιανοί στρατιώτες αξιωματούχους και κυβερνητικούς υπαλλήλους σε αναλογία με τον αριθμό τους. “¹³

Σε κάποιο άλλο σημείο της πολιτικής του διαθήκης προς το σουλτάνο ανέφερε :

“ Έπρεπε να εδραιώσουμε ισχυρές σχέσεις με την Ευρώπη. Ήταν βασικό να ταυτίσουμε τα πραγματικά συμφέροντα της Ευρώπης με τα δικά μας. Μόνο τότε μπορούσε η ακεραιότητα της Αυτοκρατορίας να γίνει πραγματικότητα, αντί για διπλωματική φαντασίωση. Κάνοντας τα ευρωπαϊκά κράτη να ενδιαφερθούν απευθείας και ουσιαστικά για τη διατήρηση και την άμυνα

¹³ Οι ενδείξεις για τα επίσημα αποτελέσματα της άνισης στρατολόγησης καθώς επίσης, και η δυτική αντίληψη για την ατομική ιδιοκτησία με την εφαρμογή του αγροτικού νόμου το 1858, έγιναν γρήγορα ορατές. Τη δεκαετία του 1860 υπήρχαν βρετανικές αναφορές που σημειώναν ότι οι μουσουλμάνοι έχαναν τη γη τους προς όφελος των χριστιανών, οι οποίοι είχαν χρήματα να την αγοράσουν και δεν απουσίαζαν στο μέτωπο αλλά βρίσκονταν στο σπίτι τους. Βλ. σχετ. Finkel C., ό.π., σελ. 393.

της χώρας, προσχωρήσαμε σε πολλές συμμαχίες, απαραίτητες για την αναγέννηση της Αυτοκρατορίας και την ανάπτυξη του πλούτου της. “¹⁴

Ο μεταρρυθμιστικός νόμος του 1856 αποτελεί μια παραπέρα εξέλιξη του νόμου του 1839. Πλέον οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι θεωρούνταν πιο ρητά ισότιμοι όσον αφορά την πολιτική-νομική τους θέση με τους Οσμανούς υπηκόους. Η διαφορετική μεταχείριση των Χριστιανών,¹⁵ η οποία άρχισε από την ίδρυση του οσμανικού κράτους και συνεχιζόταν μέχρι τότε, καταργήθηκε πλέον νομοθετικά με το Χαττ-ι Χουμαγιούν του 1856. Οι προσπάθειες εφαρμογής των μεταρρυθμίσεων αυτών πολλές φορές δυσχεραίνονταν εξαιτίας των εξεγέρσεων και των κινημάτων ανεξαρτησίας των βαλκανικών λαών, του φανατισμού των μουσουλμάνων και των αντιδράσεων του ορθοδόξου και του ιουδαϊκού κλήρου απέναντι στο νόμο και ιδιαίτερα απέναντι στις διατάξεις που προέβλεπαν περιορισμό των κοσμικών του προνομίων. Παρόλες τις προσπάθειες για καλύτερα αποτελέσματα των μεταρρυθμίσεων, δεν αποφεύχθηκε η σταδιακή αποδιοργάνωση του οσμανικού στρατού και των σωμάτων ασφαλείας. Εκτός τούτου, η διείσδυση των Δυτικών στην οσμανική επικράτεια και ειδικά στα Βαλκάνια, μετά την υπογραφή εμπορικών συμφωνιών, βοήθησε στην επανάσταση των λαών της Χερσονήσου.¹⁶

Η επιτυχία αυτών των επαναστατικών εξεγέρσεων και οι ήττες που υπέστησαν οι Οσμανοί στα πεδία μαχών είχαν ως αποτέλεσμα τη σταδιακή εδαφική συρρίκνωση του οσμανικού κράτους και, ως εκ τούτου, την απώλεια εσόδων προς το κεντρικό θησαυροφυλάκιο, γεγονός το οποίο συντέλεσε στην αδυναμία της κεντρικής διοίκησης να ελέγξει την περιφέρεια. Άλλα στοιχεία τα οποία συνέβαλαν στη συρρίκνωση του κράτους ήταν η αστάθεια, η οικονομική δυσπραγία, η αποδυνάμωση της παραδοσιακά άρχουσας τάξης των στρατιωτικών (Askeri) και η

¹⁴ Finkel C., ό.π., σελ. 585

¹⁵ Η κατάσταση των Χριστιανών υπόδουλων στο οσμανικό κράτος άρχισε να βελτιώνεται από το 1774 με τη συνθήκη ειρήνης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (Küçük Kaynarca) ανάμεσα στη Ρωσία και στο οσμανικό κράτος. Οι υπόδουλοι χριστιανοί άρχισαν να έχουν ελπίδα, την οποία αντλούσαν από τη νέα προστάτιδα δύναμη. Μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης, για πρώτη φορά, παραχωρήθηκε σε θρησκευτικές μειονότητες το δικαίωμα της ελεύθερης άσκησης της λατρείας και εξασφαλίστηκε επίσης η προστασία της εκκλησίας τους. Βλ. σχετ. Φωτιάδης Κ., ό.π., σελ. 165.

¹⁶ Φωτιάδης Κ., ό.π., σελ. 171.

άνοδος της νέας τάξης των προσανατολισμένων προς τα δυτικά πρότυπα γραφειοκρατών (meamir)¹⁷.

Η Οσμανική Αυτοκρατορία εκείνη την εποχή αναγκάστηκε να κάνει ένα άνοιγμα προς τη δυτική οικονομία, συνάπτοντας διάφορες συμφωνίες ελεύθερου εμπορίου. Οι διομολογήσεις και η παραμέληση του αγροτικού τομέα οδήγησαν το οσμανικό κράτος και την οικονομία του στην εξάρτηση αποκλειστικά από τη δυτικοευρωπαϊκή οικονομία. Οι εμπορικές συμφωνίες δεν επέτρεψαν στο κράτος να αυξήσει τους δασμούς στα εισαγόμενα προϊόντα, ώστε να μπορέσει να αυξήσει τα έσοδά του και να προστατεύσει τα εγχώρια προϊόντα. Όσον αφορά στη βιομηχανία περιορίστηκε στην επεξεργασία πρώτων υλών που προέρχονταν από τη γεωργία και την κτηνοτροφία.¹⁸

Η εξάρτησή της Οσμανικής Αυτοκρατορίας από τη Δύση επεκτάθηκε σε ένα νευραλγικό τομέα που ήταν ο στρατιωτικός. Η αποδιοργάνωση του στρατεύματος οφειλόταν στη βραδυπορία ως προς την ενημέρωση για τις νέες τακτικές και την εξέλιξη των πολεμικών μέσων, καθώς και της πολεμικής παραγωγής. Αυτή η κατάσταση θα αναγκάσει τους Οσμανούς να στραφούν πάλι προς τη Δύση για να εξασφαλίσουν τη στρατιωτική ισχύ της αυτοκρατορίας.¹⁹

Με την αποστολή λοιπόν Οσμανών αξιωματικών στις στρατιωτικές σχολές της Ευρώπης και με την έλευση ξένων παραγόντων επιτεύχθηκε η αναδιοργάνωση του στρατού, του ναυτικού και των δυνάμεων τάξεως. Φυσικά, με αυτόν τον τρόπο συνέβαλαν στην ανάμιξη των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων ακόμη περισσότερο.

Σε πολλές περιπτώσεις οι νέοι θεσμοί συνυπήρξαν με τους παραδοσιακούς. Οι τελευταίοι δεν καταργήθηκαν, αλλά σε αυτούς προστέθηκαν οι νέοι. Για

¹⁷ Σαρρή Ν., ό.π., σελ. 37-40 / Lewis B., ό.π., σελ. 233-236. Η εμφάνιση της τάξης των γραφειοκρατών στα μέσα του 19^{ου} αιώνα ήταν αποτέλεσμα, εκτός άλλων παραγόντων, και του οικονομικού μετασχηματισμού της περιόδου. Επίσης, Βλ. σχετ. Karpat Kemal H. "The transformation of the Ottoman state 1789-1908", Cambridge University Press, 1975, σελ. 250-251.

¹⁸ Lewis B., ό.π., σελ. 233-239

¹⁹ Επί βασιλείας του σουλτάνου Abdül Aziz πρέπει να αναφέρουμε την προσοχή που δόθηκε στον οσμανικό στόλο. Ο ίδιος είχε σκοπό να τον καταστήσει εφάμιλλο εκείνων της Γαλλίας και της Βρετανίας. Το 1876 ο οσμανικός στόλος απαρτιζόταν από 20 πολεμικά πλοία, 4 θωρηκτά, 5 φρεγάτες, 7 κορβέτες και 43 φορτηγά πλοία. Επίση επέκτεινε το δίκτυο του σιδηροδρόμου. Οι συγκοινωνίες στο εσωτερικό επεκτάθηκαν και ενισχύθηκαν περισσότερο με τη βελτίωση και την κατασκευή καινούργιων δρόμων. Το δε τηλεγραφικό δίκτυο επεκτάθηκε και για να φτάσει στα βάθη των επαρχιών. Βλ. σχετ. Finkel C., ό.π., σελ. 600-602.

παράδειγμα, παράλληλα με το μεντρεσέ, που διατήρησε τον εκπαιδευτικό του χαρακτήρα, λειτούργησαν αρκετά σχολεία κατά το δυτικό πρότυπο²⁰. Ειδικά, κατά το πέρασμα από το 19^ο στον 20^ο αιώνα, μετασχηματίστηκαν σημαντικά στοιχεία των δομών του οσμανικού κράτους. Έγινε δηλαδή η μετάβαση από το θρησκευτικό στο εθνικό κράτος, το οποίο θα στηριζόταν στην αναδυόμενη αστική μουσουλμανική τάξη, τα εθνικά (τουρκικά) χαρακτηριστικά της οποίας ενισχύθηκαν με κρατική παρέμβαση μετά το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα.

Η περίοδος του Mahmud II ²¹ (1784-1839/1808-1839) χαρακτηρίζεται από τη σταδιακή κατάλυση των δομών και θεσμών φεουδαρχικού τύπου και το πέρασμα στον καπιταλισμό.²² Μέχρι τότε το τιμαριωτικό σύστημα ήταν η βάση της οσμανικής οικονομίας. Με τη σταδιακή κατάλυση του συστήματος αυτού και με τις συμφωνίες που υπογράφηκαν, όπως οι διομολογήσεις, αναπτύχθηκαν εμπορικές σχέσεις με τη Δύση και έτσι επιτεύχθηκε η μεταβίβαση της οικονομικής ισχύος από τους μουσουλμάνους στους μη μουσουλμάνους υπηκόους της αυτοκρατορίας που είχαν δραστηριότητα στον τομέα του εξωτερικού εμπορίου.²³

Παρατηρείται επίσης η αναβάθμιση μιας μέσης μουσουλμανικής τάξης που δεν έχει αριστοκρατική καταγωγή. Η τάξη αυτή ανέλαβε την οργάνωση του οσμανικού κράτους στο χώρο της γραφειοκρατίας, την οποία παλαιότερα νέμονταν η τάξη των στρατιωτικών που ήταν και ευνοούμενοι του σουλτάνου. Σύμφωνα με ορισμένους μελετητές η εμφάνιση της νέας τάξης αυτής τοποθετείται στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, ως αποτέλεσμα του οικονομικού μετασχηματισμού δηλ. από την παραδοσιακή

²⁰ Επίσης, παράλληλα με τα ιεροδικαστήρια (τα δικαστήρια των καντήδων) λειτούργησαν και πολιτικά δικαστήρια. Πιο συγκεκριμένα, παραδοσιακά διοικητικά μορφώματα δίχως να αλλάξει η θεσμική τους σύνταξη προσαρμόστηκαν στις κοινωνικές και πολιτικές καταστάσεις. Βλ. σχετ. Σαρρής Ν., ό.π., σελ. 289.

²¹ Ο Mahmud II έκανε την αρχή με τη μεταρρύθμιση του στρατού και της κρατικής μηχανής. Φιλελεύθερες ιδέες για το κράτος και την κοινωνία άρχισαν να βρίσκουν έδαφος. Στην πορεία όμως προσέκρουσε στους διαχωριστικούς τοίχους των διαφόρων θρησκευτικών ομάδων, οι οποίες έρχονταν σε αντίθεση με το αίτημα για ισότητα όλων των οσμανών υπηκόων. Για τους μουσουλμάνους ίσχυε η νομική τάξη της Σαρία (Şeriat), για τους χριστιανούς βέβαια ίσχυε το εκάστοτε κανονικό δίκαιο. Η κάθε ομάδα φοβόταν την αλλαγή. Οι Μουσουλμάνοι δεν ήθελαν να απαγκιστρωθούν από τη Σαρία, οι δε χριστιανοί φοβούνταν μήπως χάσουν την προστασία την οποία είχαν στα πλαίσια της περιορισμένης αυτονομίας των Millet –Μίλλετ. Βλ. σχετ. Φωτιάδης Κ., “Οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου”, Εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσ/νίκη, 1993, σελ.169.

²² İnalcık H. “ Application of the Tanzimat and its Social Effects”, The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy, London, 1978, σελ.616./ Σαρρής Ν., ό.π., σελ. 125-140. Επί Mahmud II έγινε η σταδιακή κατάλυση του τιμαριωτικού συστήματος που αποτελούσε τη ραχοκοκαλιά της οσμανικής οικονομίας .

²³ Σαρρής Ν.,ό.π., σελ 37-38

οργανωμένη οικονομία στην ελεύθερη αγορά.²⁴ Εκτός τούτου, οι θεμελιώδεις αλλαγές και μεταρρυθμίσεις, σύμφωνα με τα δυτικά δεδομένα, που προσπάθησε να κάνει ο Mahmud II κατά τη διάρκεια της ηγεμονίας του, θεωρούνται από Τούρκους ιστορικούς από τις βασικότερες αρχές πάνω στις οποίες στηρίχτηκε το νέο τουρκικό κράτος, το οποίο ιδρύθηκε το 1923.²⁵

Το νέο ιδεολογικό ρεύμα των Νέων Οσμανών (Genç Osmanlılar) αποτέλεσε ένα νέο μόρφωμα το οποίο αντιπολιτευόταν τις επιλογές και αποφάσεις του σουλτάνου και στρεφόταν εναντίον της οσμανικής αριστοκρατίας. Έδινε προτεραιότητα σε νέες έννοιες τις οποίες εισήγαγε από τη Δύση και προσπαθούσε να συγκροτήσει τη νέα τουρκική εθνική ιδεολογία. Οι μουσουλμάνοι ήταν ήδη δυσαρεστημένοι με το Τανζιμάτ,²⁶ γιατί διέβλεπαν τον κίνδυνο υπονόμευσης της κυρίαρχης θέσης τους και πίστευαν ότι θα εξισωθούν με τους υπόδουλους χριστιανούς.²⁷ Η δυσαρέσκεια αυτή διογκωνόταν όλο και περισσότερο με τη δυτική οικονομική διείσδυση, με τα οικονομικά προβλήματα που αυξάνονταν, με την οικονομική ανάπτυξη των Ελλήνων αλλά και με τις αλυτρωτικές διαθέσεις των υπόδουλων λαών της Βαλκανικής. Οι

²⁴ Σαρρή Ν., ό.π., σελ. 288. Ένα από τα σημαντικά αποτελέσματα των μεταρρυθμίσεων ήταν να διαμορφωθεί μία τρίτη πολιτική δύναμη, εκτός από εκείνες που συγκροτούσαν οι στρατιωτικοί και οι ουλεμά

²⁵ Işık M., "İğneli Tahtın Sultanları", Melisa Matbaacılık, İstanbul, 2011, σελ. 189-191. Τα σημαντικότερα γεγονότα, που διαδραματίστηκαν κατά τη διάρκεια της βασιλείας του ήταν η ελληνική επανάσταση, ο Ρωσο-τουρκικός Πόλεμος του 1828-29 και οι διαδοχικές ήττες του από τον Ιμπραήμ Πασά της Αιγύπτου, ο οποίος έφτασε να απειλήσει την ιερή πόλη για τους Οσμανούς, Προύσα. Ο ίδιος δέχτηκε βαρύ πλήγμα από τον ευρωπαϊκό συμμαχικό στόλο στο Ναβαρίνο το 1827 και εγκατέλειψε την Ελλάδα το 1828. Δεν ξέχασε όμως να απαιτήσει την τήρηση των συμφωνιών που είχε κάνει με τον Mahmud II για την απόδοση των περιοχών των οποίων τη διοίκηση είχε υποσχεθεί ο Σουλτάνος. Συγκρούστηκε με τον οσμανικό στρατό, τον οποίο συνέτριψε έξω από το Ικόνιο. Το 1833 ο Mahmud II υπέγραψε τη Συνθήκη Χιουνκιάρ Ισκελεσί – η αποβάθρα του Ηγεμόνα - (Hünkâr İskelesi) με τους Ρώσους, ειδικά με τον πρίγκιπα Ορλώφ, επειδή αναγκάστηκε να ζητήσει τη βοήθεια τους για να μπορέσει να αντιμετωπίσει τους επαναστάτες διοικητές. Συγκεκριμένα, η συνθήκη αυτή ήταν ένα ρωσοτουρκικό σύμφωνο αμοιβαίας υποστήριξης. Με μυστικό άρθρο οι Οσμανοί απαλλάσσονταν από την υποχρέωση αποστολής στρατευμάτων, αλλά υποχρεώνονταν να κλείνουν τα Στενά σε ξένα πολεμικά πλοία, όταν το ζητούσε η Ρωσία. Η ενίσχυση της επιρροής της Ρωσίας στην Αυτοκρατορία ήταν πλέον φανερή. Δηλαδή, η Ρωσία διατηρούσε τη δυνατότητα να παρεμβαίνει μόνο αυτή στην Οσμανική Αυτοκρατορία και απέκλειε κάθε ενέργεια των άλλων Ευρωπαϊκών Δυνάμεων. Στην ουσία, ανατρεπόταν η συμφωνία των Δαρδανελίων του 1809, μεταξύ Αγγλίας και Ρωσίας. Τελικά, η Γαλλία και η Αγγλία διακήρυξαν ότι δεν αναγνωρίζουν τις συμφωνίες του Χιουνκάρ Ισκελεσί. Η συνθήκη αυτή ήταν το αίτιο για να τεθεί το ζήτημα των Στενών, για πρώτη φορά ιστορικά, σε ευρωπαϊκό επίπεδο και να γίνει η αρχή πολλών προβλημάτων που ταλαιπώρησαν τους Οσμανούς Βλ. σχετ. Driault E. "Το Ανατολικό Ζήτημα – από τις Αρχές του έως τη Συνθήκη των Σεβρών", εκδ. Κάτοπτρο, Αθήνα, 1997, σελ. 335-340.

²⁶ Φωτιάδης Κ., ό.π., σελ. 165. Οι περισσότεροι μεταρρυθμιστικοί νόμοι ήταν σε αντίθεση με τη μωαμεθανική νομοθεσία από ό,τι οι νόμοι του Mehmet B'. Είναι γνωστό ότι η μωαμεθανική νομοθεσία είχε κηρυχθεί από το Μωάμεθ ως αναλλοίωτη στους αιώνες και γι' αυτό οι νόμοι αυτοί έρχονταν σε αντίθεση με την αρχή του θρησκευτικού κράτους.

²⁷ İnalçık H., ό.π., σελ. 35

Νέοι Οσμανοί, που ήταν διανοούμενοι και συνάμα κυβερνητικοί υπάλληλοι με γνώση της Δυτικής Ευρώπης, συνέβαλαν τελικά στην ανάπτυξη ανεξάρτητης δημοσιογραφίας και λογοτεχνικής αναγέννησης. Μέσα στην ομάδα των Νέων Οσμανών υπήρχαν πολλές διαφορετικές απόψεις, κοινή ήταν όμως η αντίθεσή τους στη διοίκηση των Αλή Πασά και Φουάντ Πασά, οι οποίοι ήταν εισηγητές των μεταρρυθμιστικών προσπαθειών μετά το Τανζιμάτ.²⁸ Η ομάδα των Νέων Οσμανών ²⁹οργανώθηκε το 1865 με κύριους εκπροσώπους τον Ναμίκ Κεμάλ και τον Μεχμέτ Μπέη, αντιτάχθηκε στην κυβέρνηση και ειδικά στον Αλή Πασά, ο οποίος, με τις μεταρρυθμίσεις που έκανε, έδωσε στους χριστιανούς δικαιώματα και στους δυτικοευρωπαίους τη δυνατότητα να παρεμβαίνουν όποτε ήταν ανάγκη.

Την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα παρατηρούμε την ολοένα αυξανόμενη γερμανική επιρροή που ασκείται στο πλαίσιο της γερμανικής εξωτερικής αποστολής, με βλέψεις στην οικονομική και πολιτική διείσδυση στο οσμανικό κράτος. Τελικά όμως, οδήγησε στη συγκρότηση της μουσουλμανικής αστικής τάξης.³⁰

Οι πρακτικές και τα μέτρα που χρησιμοποιήθηκαν στην περίοδο αναδιοργάνωσης δεν βοήθησαν να αντιμετωπιστούν τα σημαντικά προβλήματα που είχε η χώρα εκείνη την εποχή. Βέβαια, αυτές οι πρακτικές, που επιβλήθηκαν και υιοθετήθηκαν, ήταν αντιγραφή των δυτικών προτύπων που, αν και εφαρμόστηκαν με επιτυχία στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, ωστόσο δεν είχαν την ίδια επιτυχία στο οσμανικό κράτος που είχε ισλαμοκεντρικό χαρακτήρα. Επιχείρησαν την προσαρμογή βασικών εννοιών της πολιτικής και κοινωνικής φιλοσοφίας της Δύσης στο σύστημα αξιών του ισλαμικού κόσμου, όπως ισότητα, ελευθερία, λαϊκή βούληση, συλλογική αλληλεγγύη κτλ.

²⁸ Lewis B., ό.π., σελ.117-118. Η μεταρρυθμιστική προσπάθεια των Αλή και Φουάντ Πασά έκλεισε τον κύκλο της με το θάνατό τους.

²⁹ Με τους "Νέους Οσμανούς" το οσμανικό κράτος βίωσε κάτι καινούργιο, τις πρώτες εκφράσεις μιας πολιτικής ιδεών που σιγά σιγά θα μεταμορφωνόταν σε δράση στο δημόσιο στίβο. Αυτό που ένωνε τις διάφορες προσωπικότητες ήταν η επιθυμία να καθορίσουν μια πατριωτική οσμανική ταυτότητα σε αντιστοιχία με τις εθνικές ταυτότητες που έβλεπαν να συγκροτούνται στην Ευρώπη. Παρόλο που η πολιτική τους θεωρία παρουσίαζε αντιφάσεις και πολλές φορές διαφωνούσαν στα πιο βασικά ζητήματα, οι Νέοι Οσμανοί συμφωνούσαν στο ότι θεωρούσαν το Ισλάμ το απαραίτητο πλαίσιο μέσα στο οποίο έπρεπε να λάβει χώρα η μεταρρύθμιση. Βλ. σχετ. Finkel C., ό.π., σελ. 601

³⁰ Ροδάς Μ., "Πώς η Γερμανία κατέστρεψε τον Ελληνισμό της Τουρκίας", Τυπογραφεία Κλειστούνη, Αθήνα, 1950, σελ. 5-23/45-61. Με την άνοδο μιας αστικής μουσουλμανικής τάξης, φίλα προσκείμενης στη Γερμανία, θα εξυπηρετούνταν τα γερμανικά οικονομικά συμφέροντα σε βάρος της Αγγλίας και της Γαλλίας, τα συμφέροντα των οποίων εξυπηρετούσε, ως επί το πλείστον, η ήδη υπάρχουσα αστική μη μουσουλμανική τάξη.

Εν τω μεταξύ, υπό την επίδραση του Τανζιμάτ και με το άνοιγμα των Οσμανών, όπως ποτέ πριν, στον υπόλοιπο κόσμο και στις μεταρρυθμίσεις, η αίσθηση ταυτότητας των Οσμανών υπονομευόταν καθώς οι παλαιές πεποιθήσεις αμφισβητούνταν πλέον. Το προαίσθημα του κακού που διακατείχε ολόκληρη την οσμανική κοινωνία τροφοδοτούνταν από την εντεινόμενη οικονομική κρίση, η οποία επιδεινώθηκε από ένα διεθνές χρηματιστηριακό κραχ το 1873. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη μη δυνατότητα της οσμανικής κυβέρνησης σύναψης δανείων από το εξωτερικό.³¹

Η διείσδυση των Ευρωπαίων κεφαλαιούχων κερδοσκόπων στην Οσμανική Αυτοκρατορία, κυρίως πριν τον Κριμαϊκό πόλεμο (1854-1856)³², κατά τη διάρκεια του και αργότερα, δημιούργησε σχέσεις υποτέλειας και στενής εξάρτησης του οσμανικού κράτους από τους δυτικούς πιστωτές του. Μετά τη λήξη του πολέμου θα καλύπτει πλέον το σχεδόν μόνιμο έλλειμμα του προϋπολογισμού του με δάνεια από χώρες της Ευρώπης.³³ Δυστυχώς, ο εξωτερικός δανεισμός είχε γίνει *modus operandi* για το κράτος. Οι σουλτάνοι και οι κυβερνήσεις ξόδευαν ασύστολα τα ποσά που είχαν δανειστεί από τις δυτικές χώρες, δίχως να μπουν στη διαδικασία να μάθουν να διευθύνουν την εθνική τους οικονομία, τα δε δάνεια της περιόδου αυτής θα συμβάλουν στην επίσημη χρεοκοπία του οσμανικού κράτους το 1875.

Τελικά, παρόλο που οι μεταρρυθμίσεις έγιναν αντικείμενο ερευνών, μεγαλύτερο ενδιαφέρον συγκέντρωσαν οι επιπτώσεις των μεταρρυθμίσεων στο πολιτικό και κοινωνικό πεδίο, ιδιαίτερα του μη μουσουλμανικού πληθυσμού. Ενώ, αντίθετα, οι επιπτώσεις στον οικονομικό τομέα, αν και ήταν καθοριστικές για τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις μέχρι την κατάρρευση του οσμανικού κράτους, δεν προσέλκυαν το ίδιο ενδιαφέρον.

³¹ Finkel C., ό.π., σελ. 602-603.

³² Η Οσμανική Αυτοκρατορία κατέφυγε σε εξωτερικό δάνειο για πρώτη φορά κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου. Τα έξοδα για την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων, την αναδιάρθρωση της οικονομίας και την αποπληρωμή των δανείων ήταν υψηλά και το χρέος συσσωρευόταν ασταμάτητα. Βλ. σχετ. Finkel C., ό.π., σελ 602.

³³ Pamuk Ş., "The Ottoman Empire and the European Capitalism 1820-1913", Cambridge & New York 1987, σελ. 56-60. Σχετικά με τον εξωτερικό δανεισμό του οσμανικού κράτους και την επενδυτική δραστηριότητα του εξωτερικού κεφαλαίου την περίοδο 1854-1913.

2. Οικονομική διάσταση των Μεταρρυθμίσεων

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, οι μεταρρυθμίσεις στους βασικούς τομείς της οργάνωσης του κράτους με πρότυπο τη Δύση έκαναν πιο εύκολη τη διείσδυση των Δυτικών στις οικονομικές, διοικητικές και πολιτικές δομές του οσμανικού κράτους. Ειδικά στον οικονομικό τομέα, η εμπορική συνθήκη του Μπαλταλιμάν (BALTALİMANI) το 1838, που σύναψε το οσμανικό κράτος με την Αγγλία³⁴ και αργότερα με άλλα δυτικά κράτη, αποτέλεσε ορόσημο στο άνοιγμα της οσμανικής εσωτερικής αγοράς στο δυτικό ανταγωνισμό, καθώς ήταν το σημαντικότερο στάδιο της δυτικής οικονομικής διείσδυσης. Σταδιακά θα αρχίσει η μαζική εισροή των ευρωπαϊκών κεφαλαίων σε βασικούς τομείς της οικονομίας του οσμανικού κράτους και έτσι θα ξεκινήσουν οι σχέσεις εξάρτησης των Οσμανών από τη Δύση. Η άρση της απαγόρευσης εξαγωγής ορισμένων αγροτικών προϊόντων και πρώτων υλών, καθώς και των κρατικών μονοπωλίων σε όλη την επικράτεια σύμφωνα με την εμπορική συνθήκη του 1838, οδήγησε στην απώλεια του κρατικού ελέγχου στη διεξαγωγή εμπορίου. Τελικά, οι χαμηλοί τελωνειακοί δασμοί στα εισαγόμενα προϊόντα θα στερήσουν από το κράτος σημαντικές πηγές εσόδων και θα συντελέσουν στην αύξηση των εισαγωγών.³⁵

³⁴ İnalçık H., "An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914 /Trends in the International Economy, London, 1978, σελ.318, για τους τελωνειακούς δασμούς μεταξύ της Αγγλίας και της Οσμανικής Αυτοκρατορίας το 19^ο αιώνα. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την εμπορική συνθήκη του 1838 οι τελωνειακοί δασμοί για τα προϊόντα εισαγωγής ανέρχονταν σε 5% επί της αξίας των εμπορευμάτων, ενώ για τα εμπορεύματα εξαγωγών σε 12%. Με την εμπορική συνθήκη του 1861, λόγω της σημαντικής αύξησης εξαγωγής των σιτηρών προς την Αγγλία, οι τελωνειακοί δασμοί για τα προϊόντα εξαγωγών από την Αυτοκρατορία έπεσαν στο 8%, αλλά με ειδική ρύθμιση να μειωθούν τα επόμενα χρόνια στο 1%.

³⁵ Η Αγγλία η οποία εκτός από τη μη αναγνώριση της Συνθήκης Χιουνκιάρ Ισκέλεσί, πήρε και άλλα μέτρα. Πρώτα προσέγγισε την Αυστρία το 1838 πέτυχε την υπογραφή σύμβασης με την οποία εγγυόταν από κοινού την ελεύθερη ναυσιπλοία στο Δούναβη και την ασφάλειά τους στη Μαύρη Θάλασσα. Εκτός τούτου, για να προστατέψει τα συμφέροντα της στην Ανατολή υπέγραψε τη συνθήκη του Μπαλτά Λιμανί (Balta Limanı) το 1838, όπως έχουμε αναφέρει, η οποία είχε όμως ολέθριες επιπτώσεις για την οικονομία των Οσμανών. Βλ. σχετ. Driault E., ό.π., σελ. 338-342/ İşik M., ό.π., σελ. 192-195.

Εν τω μεταξύ , ενώ είχε ήδη δημιουργηθεί ένα ευνοϊκό οικονομικό πλαίσιο για τη δυτική διείσδυση , θα γίνουν και άλλες μεταρρυθμίσεις ³⁶ με το αυτοκρατορικό διάταγμα του 1839 και αργότερα του 1856, οι οποίες θα επιφέρουν μεταβολές στο οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό πεδίο. Ο εκδυτικισμός, ως κατευθυντήρια αντίληψη των μεταρρυθμίσεων, επέφερε αλλαγές στη νοοτροπία και στη συμπεριφορά των ανθρώπων, κυρίως στα αστικά κέντρα. Οι νέες καταναλωτικές συνήθειες των Οσμανών, επειδή δεν ήταν δυνατόν να καλυφθούν από την εσωτερική παραγωγή, θα οδηγήσουν στην αύξηση των εισαγωγών κυρίως βιομηχανικών προϊόντων. Η αύξηση των εισαγωγών, στα προϊόντα βάμβακος από την Αγγλία επέτεινε την παρακμή της εγχώριας βιοτεχνικής παραγωγής και συντέλεσε στην ευρεία διάδοση των δυτικών προϊόντων στην Οσμανική Αυτοκρατορία. Παρατηρήθηκε ότι τα εγχώρια μάλλινα και μεταξωτά υφάσματα αντικαταστάθηκαν από τα ευρωπαϊκά βαμβακερά , ειδικά τα εισαγόμενα από την Αγγλία. Οι εισαγωγές των βαμβακερών υφασμάτων ενώ τα έτη 1820-1822 αποτελούσαν το 4% της εγχώριας κατανάλωσης , κατά τα έτη 1840- 1842 ανέρχονταν στο 30% και κατά τη δεκαετία του 1870 στο 80 %. Είναι εμφανές λοιπόν ότι οι επιπτώσεις των μεταρρυθμίσεων σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με τις αλλαγές που προηγήθηκαν στο οικονομικό πεδίο.³⁷

ΠΙΝΑΚΑΣ 1^{ος}

ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΒΑΜΒΑΚΕΡΩΝ ΑΓΓΛΙΑΣ ΠΡΟΣ ΟΣΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

ΕΤΗ	ΒΑΜΒΑΚΕΡΑ Χιλ. γυάρδες	ΝΗΜΑ ΒΑΜΒΑΚΟΣ χιλ. λίβρες
1825	3.578	557
1830	15.940	1.528
1835	25.692	3.272
1845	46.793	5.830
1850	31.124	2.384

³⁶ Το 1839 με τη διακήρυξη των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ ιδρύθηκε ο “Ανώτατος Θησαυρός των κρατικών οικονομικών”, ο «Χαζινέ-ι Τζελλιλέ-ι Μαλιγιέ – Hazine-i Celile-i Maliye» και οι διάφοροι άλλοι θησαυροί με πρώτο τον Αυτοκρατορικό και τον Μανσουρέ. Κατ’αυτόν τον τρόπο επιτεύχθηκε η ενοποίηση της διαχείρισης των κρατικών εσόδων. Παρ’ όλα αυτά δεν υπήρξε ουσιαστική αλλαγή στη βασική φιλοσοφία για τα δημοσιονομικά πράγματα, εφόσον ο κυριότερος σκοπός της δημοσιονομικής δραστηριότητας ήταν ο ταμειακός, υπό την έννοια του θησαυρισμού. Βλ. σχετ. Σαρρή Ν., ό.π., σελ. 39

³⁷ İnalçık H. – “An Economic Trends and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914 – Domestic and International Markets” Weidenfield & Nicholson, London, 1973, σελ. 332

1855	132.605	8.446
1860	229.201	22.824

**(H. İnalçık Osmanlı İmparatorluğu – Toplum ve Ekonomi, σ. 312-313 . Πηγές πίνακα : F.E. Bailey, British Policy and the Turkish Reform Movement , Cambridge , Mass., 1942 , 247-70)*

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα οι συναλλαγές της Οσμανικής Αυτοκρατορίας διεξάγονταν με κράτη της Κεντρικής Ευρώπης και γίνονταν μέσω χειρσαίων οδών. Στα μέσα του ίδιου αιώνα άρχισαν οι συναλλαγές και με τη Δυτική Ευρώπη , διαδικασία που υπαγορεύτηκε από την ανάπτυξη του δυτικού καπιταλισμού και την αυξανόμενη δυτική διείσδυση. Αυτό το γεγονός σηματοδότησε την είσοδο της Οσμανικής Αυτοκρατορίας στη δυτική πλέον σφαίρα επιρροής. Εξετάζοντας τις αλλαγές που επέφεραν οι μεταρρυθμίσεις στον οικονομικό τομέα, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τη διεθνή πολιτική και οικονομική συγκυρία και τις επιπτώσεις που είχαν αυτές στο οσμανικό κράτος, καθώς επίσης και την εξωτερική πολιτική των δυνάμεων της Ευρώπης που εξυπηρετούσαν τα συμφέροντά τους στον ευρύτερο χώρο της Βαλκανικής. Οι εξελίξεις αυτές θα συμβάλουν στην ανάπτυξη των μέσων επικοινωνίας και στη δημιουργία ενδιάμεσων οικονομικών δυνάμεων μεταξύ της Δύσης και των μη μουσουλμανικών πληθυσμών και θα βοηθήσουν στην ανάπτυξη της οικονομικής τους δραστηριότητας. Στη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών για την οικονομική ανάπτυξη θα βοηθήσουν και τα αυτοκρατορικά διατάγματα, αρχικά το Γκιουλχανέ Χάτι Σερίφ (GÜLHANE HATT-I ŞERİF) του 1839 και στη συνέχεια το Γκιουλχανέ Χάτι Χουμαγιούν (GÜLHANE HATT-I HÜMAYUN) του 1856 . Θεωρητικά βοήθησαν σε πολλές περιπτώσεις να δημιουργηθούν ευνοϊκές συνθήκες για την οικονομική τους ανάπτυξη.³⁸

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, παρατηρούμε μία μεγάλη ανάπτυξη εμπορικών συναλλαγών με τη Δύση. Σημαντικό μέρος αυτών διεξαγόταν με την Αγγλία από τους Έλληνες, λόγω των διασυνδέσεών τους με τους ελληνικούς εμπορικούς οίκους της Δυτικής Ευρώπης , του Λονδίνου και του Λίβερπουλ. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι έλεγχαν το μεγαλύτερο όγκο του εμπορίου των βρετανικών προϊόντων που έφθαναν στα μεγάλα αστικά κέντρα, Κων/πολη, Θεσ/νίκη και Σμύρνη και τα διακινούσαν στο εσωτερικό του οσμανικού κράτους. Τη δεκαετία του 1840 και τις

³⁸ Σαπρής Ν., ό.π., σελ.296-297.

επόμενες δύο δεκαετίες εντάθηκε η ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής. Λόγω του Κριμαϊκού Πολέμου (1853-1856) και των σιτοδειών στη Δύση, θα αυξηθούν οι εξαγωγές σιτηρών από τη Μακεδονία προς τη Δυτική Ευρώπη και κυρίως την Αγγλία.³⁹ Κατά τη διάρκεια του αμερικανικού εμφυλίου πολέμου (1861-1865) θα παρατηρήσουμε αύξηση εξαγωγών βαμβακιού από τη Μακεδονία και τη Μικρά Ασία. Η αύξηση αυτή οφειλόταν στη διεύρυνση της επιφάνειας της καλλιεργήσιμης γης με την εφαρμογή του συστήματος μονοκαλλιεργειών συγκυριακού χαρακτήρα, καθώς και στην κατάργηση των κρατικών μονοπωλίων. Η αγροτική παραγωγή προσαρμοσμένη στην εξωτερική ζήτηση καθόριζε την οικονομία του οσμανικού κράτους. Αυτό άλλωστε υποδήλωνε η εμπορευματοποίηση της αγροτικής παραγωγής.⁴⁰

Η κρατική βούληση για τον έλεγχο και την αύξηση της αγροτικής παραγωγής και των εσόδων, που προέρχονταν από τη σχετική φορολογία, θα οδηγήσει στην κατάργηση της εκμίσθωσης της γης (iltizam) και της αναγκαστικής εργασίας (αγγαρείας) που επιβάλλονταν στους καλλιεργητές και σε μεταβολές του συστήματος ιδιοκτησίας της γης.⁴¹ Ο «κώδικας περί γαιών» του 1858, (arazi kanunnamesi), προσδιόριζε το νομικό πλαίσιο για τη μετάβαση από την κρατική στην ατομική γαιοκτησία. Ήταν το κύριο νομοθέτημα που καθόρισε τις γαιοκτητικές σχέσεις που είχαν διαμορφωθεί κατά την τελευταία φάση της οσμανικής πραγματικότητας.⁴² Συγκεκριμένα, θα παρατηρήσουμε ότι οι μεταβολές στην οργάνωση της αγροτικής παραγωγής και στο σύστημα ιδιοκτησίας της γης υπαγορεύονταν από την εξωτερική ζήτηση και υποδήλωναν την εξάρτηση των περιοχών της επικράτειας από τη Δύση και την ενσωμάτωσή τους στις διεθνείς αγορές.⁴³ Όμως η ενσωμάτωση στη διεθνή οικονομία δεν συντελέστηκε ταυτόχρονα

³⁹ Kütükoğlu M., "Osmanlı İngiliz Münasebetleri" – İstanbul, σελ. 33-38./ İnalçık H., "Osmanlı İmparatorluğu – Toplum ve Ekonomi". Οι εξαγωγές σιταριού από την Οσμανική αυτοκρατορία στη Μεγάλη Βρετανία, από 25.200 κιλά το 1838, αυξήθηκαν το 1847 σε 3.300.000 για να φτάσουν το 1862 στα 9.139.000 κιλά, ενώ μεταξύ των ετών 1838 και 1862 αυξήθηκαν 385 φορές.

⁴⁰ Shaw S.J.-Shaw Kural E., ό.π., σελ.5-10

⁴¹ Λίγο μετά την κατάργηση της εκμίσθωσης, το παλιό σύστημα εκμίσθωσης της γης θα επανέλθει και θα καταργηθεί αργότερα. Βλ. σχετ. Σαρρή Ν., ό.π., σελ. 155-156

⁴² Η "Περί γαιών νομοθεσία" είναι πρωτότυπο νομοθέτημα με την έννοια ότι κατά τη σύνταξή του δεν λήφθηκαν υπόψη ευρωπαϊκά πρότυπα, όπως συνέβη με άλλους νόμους π.χ. τον "μετζελλέ" (mecelle) του 1870 και 1877, που ήταν το κυριότερο νομοθέτημα αστικού και δικονομικού δικαίου. Βλ. σχετ. Σαρρή Ν., ό.π., σελ. 140

⁴³ İnalçık H., "Η Οθωμανική Αυτοκρατορία", Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1995, σελ.241. Η ενσωμάτωση των περιοχών της Αυτοκρατορίας στη δυτική οικονομία άρχισε σταδιακά το 16^ο αιώνα

και δεν είναι ομοιογενής σε όλο τον οσμανικό χώρο. Οι εξελίξεις αυτές καταδεικνύουν τη διπλή εξάρτηση της οσμανικής οικονομίας όσον αφορά την εσωτερική κατανάλωση από τις δυτικές εισαγωγές, αλλά και την αγροτική παραγωγή από την εξωτερική ζήτηση. Η ανάπτυξη των εξαγωγών συνέβαλε στην αύξηση των εισαγωγών δυτικών βιομηχανικών προϊόντων. Το γεγονός αυτό θα γίνει αίτιο της παρακμής των εγχώριων βιοτεχνιών, κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα, που είχαν συναλλαγές με τη Δύση. Οι διανοούμενοι της εποχής θα αρχίσουν να εκφράζουν την αντίθεσή τους στη δυτική οικονομική διείσδυση, θεωρώντας ότι ο οικονομικός φιλελευθερισμός έπληξε βασικούς τομείς της οσμανικής οικονομίας και συνέβαλε στην εξαφάνιση των βιοτεχνιών της χώρας. Η «Επιτροπή Βιομηχανικής Βελτίωσης» (Islah-ı Sanayi Komisyonu), που ορίστηκε από το κράτος τη δεκαετία του 1860, ανέλαβε την ίδρυση κρατικών βιοτεχνιών κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2^{ος}

Σύνθεση του οσμανικού εμπορίου 1897 (σε εκατομμύρια πιάστρα)

Σημαντικότερες εισαγωγές		Σημαντικότερες εξαγωγές	
Σταφύλια	177	Ζάχαρη	158
Μετάξι	136	Τραχύ ύφασμα	139
Σύκα	68	Βαμβακερό νήμα	118
Τουφέκια	65	Καφές	103
Ελαιόλαδο	63	Ρύζι	79
Όπιο	62	Αλεύρι	79
Καρύδια	58	Τσίτι	70
Βαμβάκι	48	Μεσοφόρια	64
Κριθάρι	48	Σιτάρι	62
Μαλλί	47	Γάζα	56
Δέρμα προβάτων	35	Κασμίρια	42
Σουσάμι	32	Μουσελίνα	40
Καπνός	24	Λινά	35
Χουρμάδες	19	Τσόχα	32
Σιτάρι	15		

και εξελίχθηκε όταν αναπτύχθηκαν οι συναλλαγές τους με τη Δύση 18^ο αιώνα και κυρίως το 19^ο αιώνα.

Πηγή : Οσμανικές πηγές που παρατίθενται στο βιβλίο “History of the Ottoman Empire and Modern Turkey “ των Shaw S.J.-Shaw Kural E. , σελ.237---238⁴⁴

Η προσαρμογή στη διεθνή οικονομία δεν θα έχει επιπτώσεις μόνο στον οικονομικό τομέα του οσμανικού κράτους, αλλά και στον κοινωνικό, αφού θα επιφέρει διαφοροποιήσεις που υποδηλώνουν τις κοινωνικές ανακατατάξεις στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Κατά την περίοδο αυτή, παρατηρούμε την προσαρμογή της οικονομίας, κυρίως των βαλκανικών περιοχών της οσμανικής επικράτειας, στις διεθνείς αγορές. Δείγματα της προσαρμογής αυτής αποτελούν η διείσδυση των δυτικών κεφαλαίων , οι μεταβολές στις συνθήκες του διεθνούς εμπορίου και η ανάπτυξη στην Ευρώπη μεγάλων πιστωτικών οργανισμών που παρέχουν δάνεια σε οργανισμούς, εμπορικούς οίκους κ.ά. στα μεγάλα αστικά κέντρα.⁴⁵

Το δεύτερο στάδιο της οικονομικής διείσδυσης γίνεται τις τελευταίες δύο δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα. Αφού έχει πλέον πραγματοποιηθεί το άνοιγμα της οσμανικής αγοράς, ακολουθεί η μαζική εισροή δυτικού κεφαλαίου στους βασικούς τομείς της οικονομίας, που θα οδηγήσει σε σχέσεις εξάρτησης. Τα δάνεια του οσμανικού κράτους από τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης κατά την περίοδο του Κριμαϊκού πολέμου και τις δύο επόμενες δεκαετίες, θα συμβάλουν στην επίσημη χρεοκοπία του, το 1875. Το γεγονός αυτό θα οδηγήσει το 1881 στη δημιουργία της «Εταιρείας Διαχείρισης του Οσμανικού Χρέους» με τη συμμετοχή Γάλλων, Άγγλων και Γερμανών εκπροσώπων. Αυτή θα αναλάβει την είσπραξη κρατικής φορολογίας από προϊόντα όπως ο καπνός, το μετάξι και από την εκμετάλλευση αλυκών με σκοπό τη σταδιακή εξόφληση του οσμανικού χρέους. Η Γερμανία, η οποία ήταν ένα νέο κράτος, θέλοντας να ανταγωνιστεί τις άλλες ευρωπαϊκές δυνάμεις προσπαθούσε να επεκτείνει την επιρροή της σε όλο τον κόσμο. Ήθελε να κερδίσει το χαμένο έδαφος, μιας και στις προηγούμενες δεκαετίες στην Οσμανική Αυτοκρατορία του 19^{ου} αιώνα κυριαρχούσαν η Γαλλία και η Βρετανία.⁴⁶

⁴⁴ Quataert D.-İnalçık H., Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Τόμος Β 1600-1914, Αθήνα, Εκδ. Αλεξάνδρεια, 2011.

⁴⁵ Σαρρή Ν., ό.π., σελ. 52

⁴⁶ Kıray E., “Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar”, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, σελ. 144-150

Τελικά , η αύξηση των συναλλαγών με τη Δύση, η δυτική οικονομική διείσδυση, η παρακμή της εγχώριας βιοτεχνικής παραγωγής, η αναδιοργάνωση της αγροτικής παραγωγής και η προσαρμογή της οικονομίας της αυτοκρατορίας στις διεθνείς αγορές, αποτελούν τις σημαντικότερες μεταβολές στον οικονομικό τομέα το 19^ο αιώνα, περίοδο των μεταρρυθμίσεων. Η οικονομική, ωστόσο, διάσταση δεν είναι μονοσήμαντη, διότι αυτές οι μεταρρυθμίσεις βρίσκονται στη βάση των μελλοντικών πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων.⁴⁷

3.Οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ και οι ελληνικές κοινότητες

3.1. Το Πατριαρχείο και η ανάπτυξη των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων

3.1.1. Η παραδοσιακή διοίκηση των ελληνορθόδοξων (Ρουμ) κοινοτήτων

Είναι γνωστό ότι οι απαρχές της κοινότητας ανάγονται στους πανάρχαιους χρόνους . Οι κοινοτικοί θεσμοί δημιουργούνταν και εξελίσσονταν σταδιακά⁴⁸ ως ζωτικές δυνάμεις με ουσιώδη ενεργά στοιχεία την πολιτικο-κοινωνική αναγκαιότητα, τις παραδόσεις, τα έθιμα και τις επικρατούσες συνθήκες. Οι συνθήκες αυτές ήταν συνήθως μεταβλητές, δηλαδή μεταπλάθονταν ανάλογα με τις εκάστοτε μεταλλαγές των περιστάσεων ή αποκτούσαν εμφανείς ιδιαιτερότητες.

Στην Οσμανική Αυτοκρατορία είναι γνωστό ότι δεν υπήρχε ένας καθορισμένος τρόπος διοίκησης των κοινοτήτων. Γι' αυτό και οι κοινότητες δεν είχαν νομική υπόσταση. Το ισλαμικό δίκαιο δεν αναγνώριζε την ύπαρξη νομικού προσώπου με δικαιώματα και υποχρεώσεις, γι' αυτό άλλωστε το κράτος δεν διέθετε ξέχωρη προσωπικότητα από την προσωπικότητα που συγκροτούσε την κρατική εξουσία. Σύμφωνα με το ισλαμικό δίκαιο το κράτος ταυτιζόταν με τη θρησκεία, πράγμα το οποίο μας βοηθάει να καταλάβουμε την αντιμετώπιση από τους φορείς της εξουσίας στο οσμανικό κράτος των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων. Αυτές φυσικά ταυτίζονταν με συγκεκριμένο θρησκευτικό δόγμα.⁴⁹

Κάθε εθνική ομάδα εντός της οσμανικής επικράτειας είχε τη δυνατότητα να ρυθμίζει τις εσωτερικές της σχέσεις σύμφωνα με τους δικούς της εθιμικούς κανόνες. Ειδικά

⁴⁷ Shaw S.J. – Shaw –Kural E. , ό.π. , σελ. 105-109

⁴⁸ Σαρρής Ν., ό.π., σελ. 323-324.

⁴⁹ Σαρρής Ν., ό.π., σελ. 324-325. Στην οσμανική κοινότητα υπάρχει ένας εκπρόσωπος ο οποίος ασκεί ένα δικαίωμα που του απονέμει ο φορέας της κρατικής εξουσίας. Η αρμοδιότητα αυτή μοιάζει προς εκείνη που αποκτά κανείς με την παροχή σε αυτόν ""εντολής"", δηλ. είναι ένα είδος πληρεξουσιότητας που αναγνωρίζει η οσμανική πολιτειολογία.

για τους χριστιανούς ορθόδοξους της Αυτοκρατορίας το ρυθμιστικό ρόλο αυτόν έπαιξε η Εκκλησία υπό την καθοδήγηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, λόγω των ευρύτερων αρμοδιοτήτων και ευθυνών που του είχαν εκχωρηθεί στο πλαίσιο του οσμανικού συστήματος των εθνικών κοινοτήτων. Μέχρι την ψήφιση των Εθνικών Κανονισμών του 1860, οι υποθέσεις και τα προβλήματα που αφορούσαν τους Έλληνες στην Κωνσταντινούπολη αλλά και τις περιφέρειες του Οσμανικού κράτους ρυθμίζονταν βάσει αυτού του συστήματος.

Όσον αφορά στη διαμόρφωση των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων στην ευρύτερη περιοχή της Μικράς Ασίας καθώς και στα Βαλκάνια, σημαντικός πυρήνας υπήρξε ο χριστιανισμός, ο οποίος και διευκόλυνε την κοινοτική διοργάνωση. Υπήρχαν στοιχεία διαφοροποίησης μεταξύ των κοινοτήτων (αγροτικών, αστικών, ορεινών) αλλά και των ενώσεων των κοινοτήτων που διοικούνταν από Ελληνορθόδοξους ηγέτες σε συνεργασία με τους εκπροσώπους της οσμανικής εξουσίας. Κατ'αυτόν τον τρόπο οργανώθηκε η κοινοτική ζωή της εθνικής κοινότητας των Ελλήνων "Ρούμ-μιλλέτ"⁵⁰. Στην οργάνωση συμμετείχαν Ελληνορθόδοξοι τοπικοί παράγοντες, δηλαδή λαϊκοί ευυπόληπτοι πολίτες, κατώτεροι κληρικοί και αρχιερείς. Οι τοπικοί άρχοντες,⁵¹ που συνιστούσαν τη δημογεροντία, εκλέγονταν από τους κατοίκους της κάθε περιφέρειας,

⁵⁰ Μελετιάδης Χ., "Η Εκπαίδευση στην Κωνσταντινούπολη κατά τον 16. Αιώνα", Εκδ. Κώδικας, Θεσσαλονίκη, 2003, σελ.45-48. Κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα από τους Οσμανούς χρησιμοποιήθηκε η έννοια της λέξης που αντανάκλασε την εθνικο-θρησκευτική ταυτότητα μιας ομάδας πολιτών της αυτοκρατορίας δηλ. του "μιλλέτ" και αφορούσε τις μη-μουσουλμανικές κοινότητες. Οι Δυτικοευρωπαίοι την ίδια περίοδο αποκαλούσαν τις μη-μουσουλμανικές κοινότητες "μειονότητες" δίνοντας έμφαση στη νομικο-πολιτική τους θέση/ Σταματόπουλος Δ., "Μεταρρύθμιση και Εκκοσμίκευση – Προς μία ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19^ο αι." Εκδ. Αλεξάνδρεια, 2003, Εισαγωγή. Η λέξη "μιλλέτ", που σήμαινε παλαιότερα την κοινότητα υπό τη θρησκευτική της έννοια, γίνεται πλέον αντίστοιχη του έθνους. Αυτή η νέα ορολογία θα είναι πλέον το ιδεολογικό εργαλείο της γενιάς των Νεότουρκων, δηλαδή των φιλελευθέρων μουσουλμάνων και των εθνικιστών./ Κονόρτας Π., "From Taife to Millet: Ottoman Terms for the Greek Ottoman Greek Orthodox Community", in D. Gondicas – Ch. Issawi (eds), Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy and Society in the Nineteenth Century, the Darwin Press, Inc. Princeton, New Jersey 1999, σελ. 170-171. Κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου της Οσμανικής Αυτοκρατορίας χρησιμοποιήθηκε ο όρος "ta'ife πληθυντικός teva'if / taife kafirlerin" για τις μη μουσουλμανικές θρησκευτικές κοινότητες οι οποίες βρίσκονταν υπό τη νομική δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, καθώς επίσης και για τις συνεχνίες. Αυτός ο όρος στα οσμανικά τουρκικά είχε την έννοια της ομάδας. Σήμερα, η λέξη ta'ife χρησιμοποιείται με την έννοια της ομάδας, της συμμορίας, του πληρώματος πλοίου, του μέλους πληρώματος πλοίου, η δε λέξη kafir πέραν της έννοιας ειδωλολάτρη, έχει την έννοια του βλάσφημου, ιερόσυλου, αθεόφοβου κτλ.

⁵¹ Οι υπεύθυνοι των μιλλέτ διέθεταν σημαντική δύναμη στην κοινότητά τους, όχι μόνο σε σχέση με τη θρησκεία αλλά και με την εκπαίδευση και τη δικαιοσύνη. Χάρη σε αυτό το σύστημα οι Έλληνες οργανώθηκαν καλύτερα και μπόρεσαν να κυριαρχήσουν στους άλλους Βαλκάνιους Ορθόδοξους λαούς, περισσότερο από ό,τι στους Βυζαντινούς χρόνους. Βλ. σχετ. Πρεβελάκης Γ.Σ. "Τα Βαλκάνια - Πολιτισμοί και Γεωπολιτική" Εκδ. LIBRO, Αθήνα 2001, σελ.70.

πόλης ή χωριού. Επιλέγονταν από οικογένειες διακρινόμενες για τον πλούτο, τη μόρφωση και την ευγενή καταγωγή τους.⁵²

Ο αριθμός τους ήταν ανάλογος με τον πληθυσμό της κοινότητας. Η εργασία της δημογεροντίας δεν ήταν εύκολο έργο, γιατί η επίσημη εξουσία παρενέβαινε πολλές φορές απαιτώντας αλλαγές στα αιτούμενα ή προτεινόμενα. Τα καθήκοντα των δημογερόντων ήταν :

α) Εκκλησιαστικά, μεταξύ των οποίων ήταν η θεμελίωση νέων εκκλησιών και η ανακαίνιση παλαιών και ερειπωμένων ναών. Οι νεοϊδρυόμενοι ναοί έπρεπε να κτίζονται βάση προκαθοριζομένου σχεδίου και υποδεικνυόμενων διαστάσεων. Έπρεπε να αναφερθεί με ακρίβεια ακόμα και ο απαιτούμενος χρόνος για την τελική οικοδόμηση του ναού

β) Εκπαιδευτικά, καταγράφονταν ποικίλες ειδήσεις, σχετικά με την παρεχόμενη παιδεία και τη λειτουργία των σχολείων.

Η δημογεροντία είχε και βοηθητικά μέλη, το γραμματέα, τον ταμία, τους εισπράκτορες των φόρων και τους κατώτερους υπαλλήλους.⁵³

Οι αποφάσεις της δημογεροντίας και των τοπικών αρχόντων ελέγχονταν μέσω των τοπικών Μητροπολιτών, οι οποίοι ιεραρχικά βρίσκονταν στην κορυφή της κοινοτικής ιεραρχίας και είχαν την ευθύνη της επικοινωνίας με τις επίσημες Οσμανικές αρχές.

⁵² Σβολόπουλος Κ., “Κωνσταντινούπολη 1856-1908 «Η Ακμή του Ελληνισμού»”, Εκδοτική Αθηνών, 1994, Εισαγωγή. / Σταματόπουλος Δ., “Μεταρρύθμιση και εκκοσμίκευση – Προς μία ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19^ο αι.”, Εκδ. Αλεξάνδρεια, 2003, Εισαγωγή.

⁵³ Σαρρής Ν., ό.π., σελ. 440-445. Μέχρι την περίοδο των μεταρρυθμίσεων και αργότερα, στην κοινοτική ζωή ο Πατριάρχης είχε αποστολή εθνική και εθναρχική. Από το Πατριαρχείο ξεκινούσε η συλλογική δράση για την εκκλησία και την Παιδεία. Στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής προσπάθειας του Οικουμενικού Πατριαρχείου εντάσσονται οι εκδόσεις βιβλίων, κατάλληλων για τη διδασκαλία καθώς και πίνακες απαγορευμένων, επιλήψιμων εκδόσεων. Αναφέρονται δε ομάδες εργασίας που αναλάμβαναν την παρακολούθηση της εκκλησιαστικής ζωής και την καταπολέμηση των μισιοναρικών ενεργειών προσηλυτισμού. / Η Εκκλησία μέχρι την κήρυξη των μεταρρυθμίσεων είχε επιχειρήσει να συμπεριλάβει και την εκπαίδευση στους μηχανισμούς που διαμορφώνουν και αναπαράγουν τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά του Γένους. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο θεωρούσε δεδομένη, αδιατάρακτη και προπαντός ενιαία την εθνικο-θρησκευτική ταυτότητα του Γένους καθόλη τη διάρκεια της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Η συμβολή της εκκλησίας στη διαμόρφωση και στην αναπαραγωγή της ταυτότητας των μελών του Γένους θεωρούνταν απαραίτητη για τη δημιουργία ενός μη-οσμανού πολίτη. Βλ. σχετ. Μελετιάδης Χ., ό.π., σελ. 57-60.

Οι κοινότητες ολοκλήρωναν το έργο τους με τη σύμπραξη των συντεχνιών και των σωματείων. Πολλοί συντεχνίτες της Κωνσταντινούπολης και των μεγάλων περιοχών της Μικράς Ασίας είχαν την υποχρέωση να συντηρήσουν ναούς και να ενισχύσουν την εκπαίδευση. Πλούσιοι ομογενείς πρόσφεραν χρήματα ή κληροδοτήματα για την ίδρυση νέων σχολείων και για την ανακαίνιση κτιριακών εγκαταστάσεων. Για τον ίδιο σκοπό προσφέρονταν επίσης χρήματα μέσω εράνων ή πωλήσεων αγαθών ή επιβολής ειδικής φορολογίας.

Η σύμπραξη ελληνικών και οσμανικών συντεχνιών συνέτεινε τόσο στην άνοδο της παραγωγής όσο και στο πνεύμα της συνεργασίας που έπρεπε να διέπει τις σχέσεις των λαών. Η βελτίωση των οικονομικών συνθηκών προκαλούσε ανταγωνισμό μεταξύ των εθνотήτων. Στον ανταγωνισμό αυτόν σημαντική θέση είχαν οι Έλληνες έμποροι και τραπεζίτες, ιδιαίτερα στην Κωνσταντινούπολη και στη Σμύρνη.⁵⁴

Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες, παρά τις διαφορές που είχαν, το 19^ο αι., προσπάθησαν να συγκροτήσουν⁵⁵ θεσμικά ένα νόμιμο ομοιογενές σύνολο, το έθνος (μιλλέτ) των Ρωμιών, δημιούργησαν τις κοινότητες εντός της οσμανικής κοινωνίας και στη συνέχεια ενσωματώθηκαν στο οσμανικό κράτος. Ανώτατος Ρυθμιστής της οργάνωσης των ορθόδοξων κοινοτήτων υπήρξε αναμφισβήτητα το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης. Λόγω του Πατριαρχείου τα σχολεία, οι σύλλογοι, τα φιλανθρωπικά ιδρύματα κ.ά. απέκτησαν θεσμική υπόσταση. Μελετώντας αυτή την περίοδο γίνεται αντιληπτό ότι ο Πατριάρχης ήταν ο «Εθνάρχης»⁵⁶, ενώ όλες οι Ελληνορθόδοξες κοινότητες ήταν θεσμικά ίδιες.

⁵⁴ Σαρρής Ν., ό.π., σελ. 451-455. Συγκεκριμένα οι κοινότητες είχαν θρησκευτική και πολιτική αυτοτέλεια. Οι δε δημογεροντίες ασκούσαν δικαστικές και φορολογικές λειτουργίες (καθήκοντα).

⁵⁵ Σταματόπουλος Δ., ό.π., σελ. 35-39

⁵⁶ Η χρήση του όρου «Εθνάρχης» πρέπει να αποδοθεί στον Κ. Παπαρρηγόπουλο, "Ιστορία του Ελληνικού Έθνους" ΙΔ', εκδ. Γαλαξίας, Αθήνα, σελ. 57./ Συγκεκριμένα, επικυρώνεται με τις μεταρρυθμίσεις η παράδοση που υπήρχε, σύμφωνα με την οποία όπως όριζε το ισλαμικό δίκαιο, ο θρησκευτικός ηγέτης αναγνωριζόταν ως φυσικός ηγέτης των πιστών (Millet başı). Αναγνωριζόταν όμως και η πρακτική, που είχε ήδη καθιερωθεί τον προηγούμενο αιώνα, της διεύθυνσης της εξουσίας του Πατριάρχη σε όλους τους ορθοδόξους της Αυτοκρατορίας. Ο Πατριάρχης είχε εξουσίες με εντολή του Σουλτάνου, το ίδιο συνέβη και στην περίοδο των μεταρρυθμίσεων. Επίσης αναφέρεται ότι ο πρώτος οσμανός σουλτάνος παρείχε εντολή ή εξουσιοδότηση στον Πατριάρχη, ο οποίος απέκτησε απόλυτη εξουσία. Ωστόσο, η εντολή αυτή δεν ήταν ειδική, αλλά γενική και ο Πατριάρχης είχε βαθμό αντίστοιχο με αυτόν του σαντραζάμ ή του μεγάλου βεζύρη και όχι οποιουδήποτε βεζύρη-υπουργού. Βλ. σχετ. Κονόρτας Π., ό.π., σελ. 169-179.

3.1.2. Το οσμανικό πολιτικό πλαίσιο και η ανάπτυξη των “Φαναριωτών”

Από το τέλος του 18^{ου} αι. οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί της Οσμανικής Αυτοκρατορίας ήταν γνωστοί στα οσμανικά έγγραφα ως Ρουμ (Rum). Στα σουλτανικά έγγραφα (berat) ο όρος αυτός αφορά μόνο την θρησκευτική ταυτότητα των μελών του Ανώτατου Ορθόδοξου Κλήρου και όχι την εθνική. Ο όρος Ρούμ αντιστοιχεί στον ελληνικό όρο Ρωμαίος, με τον οποίο προσδιορίζονταν σε πολύ παλαιότερες εποχές οι Βυζαντινοί. Ο χαρακτηρισμός αυτός, που υπήρχε σε όλα τα επίσημα οσμανικά διοικητικά έγγραφα της συγκεκριμένης εποχής, αφορούσε όλους τους Ορθόδοξους – όχι μόνο τους ελληνόφωνους- λόγω της επιρροής που ασκούσε στο σουλτανικό περίγυρο ήδη από το δεύτερο μισό του 17^{ου} αι. το ελληνόφωνο περιβάλλον της Κωνσταντινούπολης, δηλαδή οι Φαναριώτες, αλλά και ο Ορθόδοξος Κλήρος που συνήθιζε να παρεπιδημεί στην Κωνσταντινούπολη. Το περιβάλλον αυτό επέβαλε, ήδη από τις αρχές του 18^{ου}, σε όλη την ορθόδοξη θρησκευτική κοινότητα, μέσω της οσμανικής εξουσίας, το όνομα με το οποίο αυτοπροσδιορίζονταν πολιτισμικά, ως απόγονοι των Βυζαντινών (Ρωμαίοι). Επομένως, από την εποχή αυτή, όλοι οι Οσμανοί υπήκοοι που ήταν Ορθόδοξοι (ελληνόφωνοι, βουλγαρόφωνοι, αλβανόφωνοι, βλαχόφωνοι, τουρκόφωνοι, Σέρβοι κ.τ.λ.) εντάσσονταν στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου. Ο προκαθήμενος της Ορθόδοξης Εκκλησίας με τη βοήθεια της οσμανικής εξουσίας κατόρθωσε να επεκτείνει τη δικαιοδοσία του από τα τέλη του 18^{ου} αι. σε όλους τους Ορθόδοξους των Βαλκανίων, με την κατάργηση των μέχρι τότε αυτοκέφαλων Αρχιεπισκοπών Αχρίδος (με δικαιοδοσία στη Μακεδονία, Βόρεια και Κεντρική Αλβανία) και Ιπεκίου ή Πετς (με δικαιοδοσία στη Σερβία και Βοσνία Ερζεγοβίνη). Σε αυτό βοήθησε η συγκρότηση του “φαναριώτικου” στοιχείου, καθώς και η ύπαρξη του Γεροντικού καθεστώτος. Το ίδιο είχε συμβεί νωρίτερα ήδη από το 16^ο αι. και με τους Ορθόδοξους που υπάγονταν στα Πατριαρχεία της Αλεξάνδρειας, Αντιόχειας και Ιεροσολύμων, καθώς και του αυτοκέφαλου Αρχιεπισκόπου Κύπρου. Κατ’αυτόν τον τρόπο ο Πατριάρχης αναγορεύτηκε σταδιακά ως ο μόνος θρησκευτικοπολιτικός ηγέτης μιας και μόνης Ορθόδοξης κοινότητας της Αυτοκρατορίας που ήταν αναγνωρισμένη από το κράτος ως Rum milleti.⁵⁷

⁵⁷ Konortas P., ό.π., σελ.169-172/Stamatopoulos D. “From Millets to Minorities in the 19th –Century Ottoman Empire: an Ambiguous Modernization”, University of Thessaloniki – από διαδικτυακό χώρο. Οι Ρωμιοί (Ορθόδοξοι υπήκοοι της αυτοκρατορίας που μιλούσαν ελληνικά) από παλιά θεωρούνταν η πιο σημαντική εθνότητα συγκριτικά με τους Αρμένιους και τους Εβραίους, εντός της αυτοκρατορίας. Αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι μετά το 17^ο αι. οι άνθρωποι αυτοί κατέλαβαν σημαντικές θέσεις

Φυσικά, το “φαναριώτικο” στοιχείο όπως και οι συντεχνίες της Κωνσταντινούπολης είχαν ήδη εμπλακεί στη διοίκηση από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Τα φαινόμενα της οικονομικής εξάρτησης των εκάστοτε Πατριαρχών από μεγάλες φαναριώτικες οικογένειες συνεχίστηκαν μέχρι και την έκρηξη της επανάστασης του 1821. Η Ελληνική Επανάσταση δημιούργησε πρόβλημα στις περισσότερες οικογένειες οι οποίες είτε εξοντώθηκαν είτε αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την Οσμανική Αυτοκρατορία.⁵⁸ Κάποιοι από αυτούς κατάφεραν να επιστρέψουν στην Κωνσταντινούπολη και με τους ανερχόμενους “Ρωμιούς” της μεταεπαναστατικής περιόδου δημιούργησαν τη “νεοφαναριώτικη” αριστοκρατία.. Το οικονομικό υπόβαθρο της πολιτικής ισχύος των νεοφαναριωτών δεν διέφερε από αυτό της κλασικής φαναριώτικης περιόδου.⁵⁹ Συγκεκριμένα, τα οικονομικά και πολιτικά οφέλη που είχαν με την κατάληψη της θέσης των Οσποδάρων των Παραδουνάβιων Περιοχών, του Μεγάλου Διερμηνέα και του Διερμηνέα του Στόλου έπαψαν να υφίστανται.⁶⁰ Στην μεταεπαναστατική περίοδο τα “υποκατάστατα” που δημιουργήθηκαν είχαν παρόμοιο χαρακτήρα, όπως οι θέσεις στον κρατικό μηχανισμό, η εκμετάλλευση κάποιων νησιών του Ανατολικού Αιγαίου, της Σάμου και της Χίου. Πρέπει όμως να αναφέρουμε ότι η σχέση με τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες δεν σταμάτησε, αντίθετα αυτές συνέχισαν να τροφοδοτούν την ελίτ της ελληνορθόδοξης κοινότητας με πολλά χρήματα. Ακόμη και μετά τη ρωσική κατοχή των περιοχών αυτών (1829-1834) και την ανακήρυξη των Οργανικών Νόμων του

στην οσμανική επικράτεια. Στα επίσημα σουλτανικά έγγραφα (berat) ο Πατριάρχης δεν αναφερόταν πλέον ως “Πατριάρχης των απίστων” αλλά ως “Πατριάρχης των Ρωμιών- Rum millet-i ή millet-i Rum” και αντικατέστησε τον όρο taife kafirlerin.

⁵⁸ Φωτιάδης Κ., “Οι Εξισλαμισμοί της Μικρας Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου” Εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1993, σελ. 252-255. Η ελληνική επανάσταση του 1821 επιδείνωσε την κατάσταση των Ορθόδοξων Χριστιανών στην Κωνσταντινούπολη και στις επαρχίες. Λόγω του Σεϊχουλισλάμη αποφεύχθηκαν τα έκτροπα. Βέβαια, κρεμάστηκε ο Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ το 1821 και έγιναν εκτελέσεις κάποιων επισκόπων στις επαρχίες καθώς και καταστροφές χριστιανικών εκκλησιών. Τα γεγονότα αυτά οδήγησαν τη Ρωσία το 1828 να κηρύξει πόλεμο εναντίον της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Είχαν προηγηθεί και τα γεγονότα του Ναυαρίνου. Ο πόλεμος έληξε με την ήττα των Οσμανών που υπέγραψαν τη Συνθήκη της Αδριανούπολης το 1829. Το ελληνικό στοιχείο πίστεψε ότι ήρθε η ώρα της απελευθέρωσής του από τον τουρκικό ζυγό και δεν έκρυβε την αισιοδοξία του για το μέλλον. Ο ρωσικός στρατός αργότερα αποσύρθηκε και κάποιοι για να αποφύγουν τους διωγμούς ακολούθησαν τους Ρώσους προς την πατρίδα τους.

⁵⁹ Αλεξανδρής Α., “Οι Έλληνες στην υπηρεσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, 1850-1922” Δελτίο Ιστορικής Ελληνικής Εθνολογικής Εταιρίας 23 (1980) σελ. 365-404. Οι ελληνορθόδοξοι που υπηρετούσαν σε ανώτερες θέσεις στον οσμανικό κρατικό μηχανισμό πίστευαν ότι ήταν καλύτερο γι’ αυτούς η διατήρηση του αυτοκρατορικού σχήματος.

⁶⁰ Σταματόπουλος Δ., ό.π., σελ 37-40. Η ύπαρξη του “φαναριώτικου” συστήματος και η παράλληλη διαμόρφωση του Γεροντικού καθεστώτος επιβεβαιώνει την κυριαρχία του ελληνικού - ρωμέϊκου στοιχείου λόγω της ελληνόφωνης αστικής-υπαλληλικής αριστοκρατίας του Φαναρίου.

1831 (Βλαχία) και 1832 (Μολδαβία), η εκμετάλλευση των μοναστηρίων που απολάμβαναν τα τέσσερα Πατριαρχεία καθώς και οι μοναστικές κοινότητες του Αγίου Όρους και του Σινά, συνέχισε να υφίσταται. Η Ελληνική Επανάσταση παρόλο που δημιούργησε προβλήματα στα δίκτυα εκμετάλλευσης των Παραδουνάβιων περιοχών από τους Φαναριώτες, άφησε ανέπαφο το δίκτυο εκμετάλλευσης που είχε οργανώσει και έλεγχε ο ορθόδοξος κλήρος.⁶¹

Εξέχοντα μέλη αυτής της “νεοφαναριώτικης” αριστοκρατίας ήταν ο βουλγαρικής καταγωγής Στέφανος Βογορίδης και ο αρμενικής καταγωγής Νικόλαος Αριστάρχης, Μέγας Λογοθέτης του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως από το 1824, που έπαιζαν ρόλο στις πατριαρχικές εξελίξεις κατά την μεταεπαναστατική περίοδο. Ο Αριστάρχης είχε εργαστεί για λογαριασμό της οσμανικής κυβέρνησης στις διαπραγματεύσεις σχετικά με το καθεστώς των Αγίων Τόπων κατά την περίοδο 1851-1852. Παρόλο που προώθησε τα συμφέροντα των Ρώσων κατάφερε να μη χάσει την εύνοια των Οσμανών. Ένα άλλο εξέχον μέλος της ηγετικής ομάδας της ελληνορθόδοξης κοινότητας της Κωνσταντινούπολης ήταν ένας υπάλληλος των παλαιών Φαναριωτών ο Στέφανος Βογορίδης, ο οποίος υπήρξε στενός συνεργάτης του Οσμανού μεταρρυθμιστή Ρεσίτ Πασά και υποστηρικτής της αγγλικής πολιτικής. Βοήθησε στη σύνταξη των μεταρρυθμιστικών νόμων καθόλη τη διάρκεια του Τανζιμάτ και είχε αναλάβει εκ μέρους της Πύλης τη διαπραγμάτευση των συνθηκών για την ανάπτυξη του εμπορίου με τους εκπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων. Συνεργάστηκε με τον Κάνινγκ κατά τη διάρκεια των εργασιών της Συνθήκης της Αδριανούπολης το 1829 και έπαιξε ενεργό ρόλο στο να πείσει το σουλτάνο Μαχμούτ Β΄ να αποδεχθεί την ιδέα της ανεξαρτησίας του ελληνικού κράτους. Αυτό το γεγονός ήταν η αιτία της επανεισόδου του Βογορίδη στην οσμανική πολιτική σκηνή.⁶²

⁶¹ Σταματόπουλος Δ., ό.π., σελ. 37-40. Υπήρχε μία συνέχεια σε ό,τι αφορά τις μοναστηριακές προσόδους από τη Μολδοβλαχία, από το παλαιό φαναριώτικο καθεστώς στο καινούργιο νεοφαναριώτικο καθεστώς.

⁶² Σταματόπουλος Δ., ό.π., σελ. 37-40. Η επανασυγκρότηση της ηγετικής ομάδας της ελληνορθόδοξης κοινότητας στην Κωνσταντινούπολη η οποία απολάμβανε τα προνόμια της στρατηγικής συμμαχίας με τον οσμανικό παράγοντα, πραγματοποιήθηκε στηριζόμενη σε υπαλλήλους των παλαιών Φαναριωτών. Από αυτούς, ο Βογορίδης ήταν βουλγαρικής καταγωγής, ο Αριστάρχης που ήταν γιος του τελευταίου Μεγάλου Διερμηνέα της Πύλης πριν από την επανάσταση ήταν αρμενικής καταγωγής, ο δε Ψυχάρης ήταν θύμα της καταστροφής της Χίου. Αντιλαμβανόμαστε ότι το 19^ο αι. το ζήτημα συγκρότησης συλλογικών και ατομικών ταυτοτήτων αρχίζει να γίνεται πιο αντιφατικό, συγκρητικά με το 17^ο αι. και 18^ο. Δηλαδή τίθεται το ερώτημα, πώς μπορεί κάποιος να είναι και Αρμένιος και Ρωμιός ή Βούλγαρος και Γραικός. Αυτό ήταν εφικτό επειδή όλοι ήταν Οσμανοί υπήκοοι. Όλοι αυτοί οι άνθρωποι εργάστηκαν για το Πατριαρχείο και αποτελούσαν τη “νεοφαναριώτικη” κοινότητα. Ήταν μάλιστα και προνομιακοί συνομιλητές των κρίσεων με το

Εξίσου σημαντική ήταν και η παρουσία του Ιωάννη Ψυχάρη, μπέη της Χίου, και προσωπικού φίλου του Αλή Πασά αλλά και στενού συνεργάτη του Αριστάρχη, λόγω των κοινών συμφερόντων που είχαν από την εκμετάλλευση κάποιων εξαρχιών της Χίου. Ο Ψυχάρης είχε στενότερες σχέσεις με τη γαλλική πρεσβεία παρά με τη ρωσική. Γι' αυτό υπήρχε και στενή σχέση με το "γαλλόφιλο" Αλή Πασά. Ο Μ. Γεδεών θεωρούσε τον Αλή Πασά και τον Ψυχάρη από τους πρωτεργάτες των μεταρρυθμίσεων που οδήγησαν στους Γενικούς Κανονισμούς.

Οι άντρες αυτοί συνέβαλαν καταλυτικά σε διάφορες αλλαξοπατριαρχείες με συνέπεια να επηρεάζουν άμεσα τις αποφάσεις των νέων Πατριαρχών. Εκτός τούτου, με την έγκριση εκπροσώπων της οσμανικής εξουσίας, είχαν ρόλο προνομιακού συνομιλητή των πρεσβειών των Μεγάλων Δυνάμεων που λειτουργούσαν ως φορείς επιρροών των πρεσβειών αυτών στο Πατριαρχείο.

Οι επιφανείς νεοφαναριώτες πέραν των τυπικών τους καθηκόντων ασχολούνταν και με τον έλεγχο των διορισμών και των μεταθέσεων μητροπολιτών αντί υπέρογκων αμοιβών. Το δίκτυο οικονομικού ελέγχου των λαϊκών λειτουργούσε παράλληλα με το δίκτυο των Γεροντικών εφοριών, το οποίο επιβάρυνε οικονομικά τους αρχιερείς των επαρχιών. Με τη συγκρότηση του Εθνικού Προσωρινού Συμβουλίου που περιλάμβανε και τα δύο δίκτυα, δηλαδή των λαϊκών και των Γερόντων, επιδιώχθηκε η ανασύνταξη των δομών του Πατριαρχείου. Ήταν γνωστό ότι η λειτουργία και των δύο δικτύων επιβάρυνε οικονομικά τους αρχιερείς, με αποτέλεσμα τα φαινόμενα διαφθοράς και καταχρήσεων να έχουν αρνητικά αποτελέσματα στους πληθυσμούς των επαρχιών.⁶³ Ειδικά, σκόπευαν, ως επί το πλείστον, στην εξαφάνιση φαινομένων καταχρήσεων από τους μητροπολίτες των επαρχιών, οι οποίες

ρωσικό παράγοντα. Βεβαίως, το πιο σημαντικό και συνεκτικό στοιχείο αυτών των ανθρώπων ήταν η ελληνική παιδεία που είχαν, η οποία συνοδευόταν φυσικά από εχέγγυα νομιμοφροσύνης προς το οσμανικό κράτος και συνεπώς εναντίον των διαδικασιών μετασχηματισμού του μιλλέτ σε έθνος.

⁶³ Σταματόπουλος Δ., ό.π., σελ. 42-43. Υπήρχε προσπάθεια να εξαλειφθούν τα κρούσματα οικονομικών ατασθαλιών στη Βαλκανική / Φωτιάδης Κ., ό.π., σελ. 255. Από την άλλη, πλευρά η ρωσική κυβέρνηση έστειλε στην Κωνσταντινούπολη μία αντιπροσωπεία ζητώντας από την Πύλη να μην αλλάξει τίποτε στα προνόμια που ίσχυαν είτε ήταν κοσμικά είτε θρησκευτικά και να τους αναγνωριστεί το δικαίωμα της προστασίας των Ορθοδόξων στη Βαλκανική και στη Μικρά Ασία.

επιβάρυναν περισσότερο τους σλαβόφωνους πληθυσμούς. Αυτό το πρόβλημα όξυνε το βουλγαρικό εθνικισμό και δημιουργούσε αποσχιστικά αιτήματα.⁶⁴

3.1.3. Ο ρόλος του Πατριαρχείου και το νέο θεσμικό πλαίσιο

Μέχρι την Άλωση της Κωνσταντινούπολης ο χώρος δράσης του Οικουμενικού Πατριαρχείου⁶⁵ ήταν αρκετά περιορισμένος. Μετά την Άλωση, έγινε τεράστιος, επεκτάθηκε σε όλη την Οσμανική Αυτοκρατορία, περιορίζοντας το ρόλο των ανατολικών Πατριαρχείων όπως της Αλεξάνδρειας, της Αντιόχειας και των Ιεροσολύμων, καθώς και των αυτοκέφαλων Εκκλησιών της Σερβίας, της Κύπρου κλπ. Δηλαδή ενώ οι υπόλοιπες ορθόδοξες εκκλησίες είχαν μία θεσμική αυτοτέλεια, λόγω του χαρακτήρα του οσμανικού συστήματος που αναγνώριζε μόνο μία ορθόδοξη ομάδα, ουσιαστικά υποσκελίστηκαν.

Την περίοδο αυτή οι εκκλησιαστικές αρμοδιότητες του Οικουμενικού Πατριαρχείου από τη μια πλευρά αφορούσαν τα εκκλησιαστικά ζητήματα και από την άλλη είχαν πολιτικά χαρακτηριστικά, δηλαδή, λειτουργία της δικαιοσύνης, οργάνωση της εκπαίδευσης κ.ά. Ο εκάστοτε Πατριάρχης ως “Εθνάρχης – Millet Başı” των χριστιανών ορθόδοξων προσπαθούσε να διευρύνει, όσο ήταν δυνατόν, την εξουσία

⁶⁴ Σταματόπουλος Δ., ό.π., σελ. 355-357. Η κυριαρχία του ελληνόφωνου/ρωμείου στοιχείου στο εσωτερικό του ορθόδοξου μιλλέτ πρέπει να αντιμετωπιστεί με περίσκεψη. Το ελληνικό στοιχείο ήταν ήδη “διαμορφωμένο” συγκριτικά με τα υπόλοιπα βαλκανικά στοιχεία. Δεν μπορεί να θεωρηθεί καταπιεστική η συμπεριφορά του ελληνικού στοιχείου εφόσον είχε ήδη διαμορφωθεί και εξελιχθεί περισσότερο από τα άλλα βαλκανικά στοιχεία./ Η ρωσική αποστολή στην Κωνσταντινούπολη ήρθε με σκοπό να προσπαθήσει να εξαφανιστούν τα φαινόμενα των καταχρήσεων. Βλ. σχετ. Φωτιάδης Κ., ό.π., σελ. 255.

⁶⁵ Η δικαιοδοσία του Πατριαρχείου, όπως και αναλύουμε, ήταν απόλυτη επί όλων των προσωπικών αντιδικιών μεταξύ Ορθοδόξων, που είχε θρησκευτικό περιεχόμενο, όπως γάμοι, υιοθετήσεις, διαζύγια, κληρονομίες κ.ά., ο Πατριάρχης είχε εγκαθιδρύσει και πολιτικά δικαστήρια, τα οποία δίκασαν όλες τις άλλες πολιτικές υποθέσεις.. Μόνο οι ποινικές και στις περιπτώσεις που ήταν αναμειγμένος ένας μουσουλμάνος, υπάγονταν στα δικαστήρια των καδήδων (kadı). Εκτός τούτου, το συνοδικό ανώτερο δικαστήριο, που το προήδρευε ο Πατριάρχης, μπορούσε να δικάσει αντιδικίες, κατόπιν αγωγής μουσουλμάνων κατά χριστιανών. Επιπλέον για πρώτη φορά η Εκκλησία είχε πολιτική εξουσία πάνω στο ποίμνιό της. Ο Πατριάρχης είχε πλέον στα χέρια του τη θρησκευτική και πολιτική εξουσία των βυζαντινών αυτοκρατόρων, των οποίων υιοθετούσε τα σύμβολα – τον δικέφαλο αετό – και τους τίτλους του “αυθέντη” και του “δεσπότη”. Ο Πατριάρχης ήταν ο αρχηγός των Ρωμιών και είχε την «κυριαρχία» και τη «δικαιοδοσία» επί όλων των Ορθοδόξων της Αυτοκρατορίας καθώς και επί της περιουσίας της Εκκλησίας.. Εκτός των Πατριαρχείων Αλεξάνδρειας, Αντιοχείας και Ιεροσολύμων που εξαιτίας του διαμελισμού της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, δεν είχαν πλέον δεσμούς με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Στην πορεία των χρόνων βλέπουμε ότι, η οποιαδήποτε επέκταση της ενοποιητικής εξουσίας του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως επί των άλλων Πατριαρχείων, ο σουλτάνος το έβλεπε ως επέκταση της δικής του εξουσίας. Βλ. σχετ. Πρεβελάκης Γ.Σ., ό.π., σελ. 64

του που πολλές φορές θεωρούνταν ότι υποκαθιστά το βυζαντινό αυτοκράτορα στις νομοθετικές, δικαστικές και οικονομικές δικαιοδοσίες του.⁶⁶

Συγκεκριμένα, η αρμοδιότητα της εκκλησίας στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου εκτός από το γάμο και το κληρονομικό δίκαιο, με την πάροδο του χρόνου, άρχισε να επεκτείνεται σχεδόν σ' όλο το φάσμα του ιδιωτικού δικαίου, απασχολούμενη μέχρι και τις περιουσιακές διαφορές, τις συναλλαγές κ.ά. Η κατάσταση αυτή εξελίχθηκε σταδιακά, ειδικά εξαιτίας της παρακμής των κρατικών δομών της Αυτοκρατορίας και παγιώθηκε στα μέσα του 18^{ου} αι. Η Εκκλησία, αδυνατώντας πλέον να έχει το ρόλο του πνευματικού καθοδηγητή του Ποιμνίου της και μη μπορώντας να παρέμβει με κοσμικού χαρακτήρα κυρώσεις, στις οποιεσδήποτε διαφορές, οδηγήθηκε στην ανάπτυξη ενός δικού της συστήματος απειλών ή επιβολής πνευματικών ποινών, όπως η ποινή του αφορισμού - πολλές φορές γινόταν και κατάχρηση ενώ η επιβολή του σήμαινε κοινωνικό αποκλεισμό - . Στόχος, λοιπόν, ήταν η διεύρυνση των δικαιοδοσιών των εκκλησιαστικών δικαστηρίων και σε πολιτικές υποθέσεις, καθώς επίσης η αποτροπή του Ποιμνίου από την προσφυγή στην οσμανική δικαιοσύνη.⁶⁷

Την περίοδο αυτή ο θεσμός της πατριαρχικής εξουσίας ήταν ένα σημαντικό μέσο για τη διασύνδεση της εκκλησίας με το λαϊκό στοιχείο. Ο θεσμός αυτός είχε δημιουργηθεί κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ενώ κατά την περίοδο των Οσμανών πήρε μεγάλες διαστάσεις. Ο Πατριάρχης είχε τη δυνατότητα να προσφέρει την επικαρπία κάποιων χριστιανικών κοινοτήτων σε λαϊκούς, οι οποίοι και εισέπρατταν τα χριστιανικά εισοδήματα, αλλά ανέθεταν και την πνευματική επιστασία των περιοχών αυτών σε ιερωμένους της επιλογής τους. Με αυτό τον τρόπο ο Πατριάρχης είχε τη δυνατότητα να ανταμείβει πλουσιοπάροχα πρόσωπα της επιλογής του.⁶⁸

⁶⁶ Σταματόπουλος Δ., ό.π., Εισαγωγή.

⁶⁷ Κονόρτας Π., ό.π., σελ. 169-172.

⁶⁸ Ανεστίδης Στ., "Η Εθναρχική παράδοση της Μεγάλης Εκκλησίας και ο Μανουήλ Γεδεών". Αθήνα, 1993, σελ. 250-260. Ο Πατριάρχης από την περίοδο του Βυζαντίου είχε μία ακολουθία που απαρτιζόταν από ανώτερους αξιωματούχους με ασαφείς αρμοδιότητες που διατηρήθηκαν και κατά την οσμανική περίοδο. Από αυτήν την ολιγαρχία θα δημιουργηθεί η τάξη των "Φαναριωτών" και κοντά σε αυτούς θα δημιουργηθεί και μία άλλη ομάδα των Αρχόντων που έγιναν πλούσιοι λόγω του εμπορίου. Από κάποια στιγμή και μετά οι ίδιοι Πατριάρχες είχαν τη δυνατότητα να ορίσουν τους επιτρόπους μεταξύ των λαϊκών που ασχολούνταν με την οικονομική διαχείριση των κοινοτήτων.

Από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αι. το πλαίσιο που καθορίζει τις σχέσεις του οσμανικού κράτους με τους Έλληνες της επικράτειας βασίστηκε , όπως έχουμε αναφέρει, στο σύστημα των εθνικών κοινοτήτων και εκπροσωπήθηκε έναντι της Υψηλής Πύλης από τον Οικουμενικό Πατριάρχη. Το μεταρρυθμιστικό διάταγμα του Χάττ-ι Χουμαγιούν (1856) και οι Εθνικοί Κανονισμοί (1862) ήταν ένα είδος συνταγματικού χάρτη μέχρι το 1922 που καθόριζε το πλαίσιο της εσωτερικής λειτουργίας του Πατριαρχείου και των κοινοτήτων. Τα δύο αυτά νομοθετικά διατάγματα με το παράλληλο ενδιαφέρον των ευρωπαϊκών δυνάμεων βοήθησαν στη βελτίωση των όρων διαβίωσης των χριστιανών υπηκόων της επικράτειας και διαμόρφωσαν ένα ευνοϊκό περιβάλλον για τους Έλληνες: Την ψήφιση των Εθνικών Κανονισμών, τη συγκρότηση της 12μελούς Συνόδου του Οικουμενικού Πατριαρχείου από Μητροπολίτες, του 12μελούς Εθνικού Συμβουλίου, στο οποίο συμμετείχαν και λαϊκοί καθώς και τη Γενική Συνέλευση. Βασικό χαρακτηριστικό αυτών των αλλαγών ήταν η παρουσία των λαϊκών στα κέντρα λήψης αποφάσεων περιορίζοντας την εξουσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου στα εσωτερικά της ελληνορθόδοξης κοινότητας.⁶⁹

Το νέο μεταρρυθμιστικό πλαίσιο που δημιουργήθηκε επικύρωσε την παραδοσιακή θέση του Οικουμενικού Πατριάρχη ως “Εθνάρχη” με εντολή , φυσικά, του Οσμανού Σουλτάνου, ο ρόλος όμως του Πατριάρχη δεν προκύπτει πλέον από το θεσμικό πλαίσιο αλλά από τη θέληση των πιστών, δηλαδή, η εξουσία του Πατριάρχη διευρύνθηκε και προς τους πιστούς που συγκροτούσαν τους ορθόδοξους χριστιανούς. Συγκεκριμένα, με τη σουλτανική εντολή αυτή αναβαθμίστηκε ο ρόλος του Οικουμενικού Πατριάρχη και των Μητροπολιτών της επαρχίας καθώς επίσης κατοχύρωσε τον ίδιο ως “Εθνάρχη – Millet Başı” . Μείωσε όμως τον αυτόνομο και αυθαίρετο χαρακτήρα της εξουσίας του. Γίνεται πλέον αντιληπτό ότι τόσο η ιεραρχία της εκκλησίας όσο και η θρησκευτική και πολιτική εξουσία του Πατριάρχη εντάχθηκε στον υπό μεταρρύθμιση διοικητικό μηχανισμό.⁷⁰

Παρόλο που ο Πατριάρχης εξακολουθούσε να είναι ο υπεύθυνος ηγέτης της ελληνορθόδοξης κοινότητας, για τις υλικές υποθέσεις ασχολούνταν αποκλειστικά το

⁶⁹ Αλεξανδρής Α. “Οι Έλληνες στην υπηρεσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1850-1922 (στο «Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος», τ. 23 Αθήνα), σελ. 22.

⁷⁰ Σταματόπουλος Δ. , ό.π., σελ. 370-375. Η νέα αυτή πραγματικότητα δεν εμφανίστηκε ξαφνικά στα μέσα του 19^{ου} αι. αλλά είχε αρχίσει να διαμορφώνεται σταδιακά από τα προηγούμενα χρόνια, όσο αποσυντίθεντο οι παραδοσιακές δομές και παγιώνονταν αυτή την περίοδο, καθώς επίσης και οι μεταρρυθμίσεις δεν ήταν άσχετες με τις πολιτικές και πρακτικές των προηγούμενων χρόνων.

συμβούλιο που συγκροτήθηκε από κληρικούς αλλά και από το λαϊκό στοιχείο. Επρόκειτο για ένα 12μελές Διαρκές Εθνικό Μεικτό Συμβούλιο που αποτελούνταν από τέσσερις Μητροπολίτες και οκτώ άτομα από την ελληνορθόδοξη ομάδα. Το Συμβούλιο αυτό προεδρευόταν από τον πρώτο τη τάξει Μητροπολίτη και, μαζί με την Ιερά Σύνοδο και με επικεφαλής τον Πατριάρχη, συνιστούσε την Ανώτατη Θρησκευτική και Εθνική Εξουσία. Η παρουσία των κοσμικών ενοχλούσε τους συνοδικούς οι οποίοι εξακολουθούσαν να επηρεάζουν τους επιτρόπους που διαχειρίζονταν το δημόσιο χρήμα και σταδιακά τα ουσιώδη θέματα άρχισαν να ελέγχονται από αυτούς. Το γεγονός της συμμετοχής των κοσμικών σε ζητήματα, που στο παρελθόν ανήκαν στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου, αναδεικνύει την προσπάθεια του οσμανικού κράτους για θεσμοθέτηση πρακτικών που είχαν διαμορφωθεί τους προηγούμενους αιώνες, με σαφή πολιτικό στόχο, τη διαμόρφωση μηχανισμών εξουδετέρωσης φυγόκεντρων τάσεων και ενσωμάτωσής τους στο πλαίσιο του οσμανικού διοικητικού συστήματος. Ο ρόλος του Πατριάρχη ως Εθνάρχη παρόλο που δεν αλλάζει μέχρι την περίοδο των Νεότουρκων, παρά τις κρίσεις που υφίσταται, η νομιμοποίηση της θέσης του ως αρχηγού της εθνότητας περνάει μέσω των λαϊκών. Δημιουργήθηκε μία σχέση αλληλοεξάρτησης μεταξύ του Πατριάρχη και των λαϊκών, δηλαδή αυτός νομιμοποιεί τη θέση τους όχι μόνο στο επίπεδο της εθνότητας αλλά και εντός του οσμανικού διοικητικού μηχανισμού.⁷¹

3.1.4. Οι μεταρρυθμίσεις και η αναγκαιότητα επιβολής τους

Με τη συνθήκη της Αδριανούπολης το 1829 η Πύλη αναγνωρίζει την Ελλάδα ως ανεξάρτητο κράτος και επικυρώνει το δικαίωμα της Ρωσίας ως προστάτιδας δύναμης. Οι σημαντικοί εκπρόσωποι της οσμανικής πολιτικής σκηνής, ο Αλή Πασά και ο Φουάτ Πασά, είχαν κατανοήσει την αναγκαιότητα των μεταρρυθμίσεων για να αποφύγουν το ρωσικό παρεμβατισμό στα εσωτερικά της αυτοκρατορίας, ο οποίος αποδεικνυόταν περισσότερο απειλητικός για την ακεραιότητα της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, αφού συνδυαζόταν και με την ανάδυση του βουλγαρικού εθνικισμού. Με την ανακήρυξη των μεταρρυθμιστικών διαταγμάτων Χάττ-ι Σερίφ, το 1839, και Χάττ-ι Χουμαγιούν το 1856, σηματοδοτήθηκε η έναρξη μιας

⁷¹ Σταματόπουλος Δ., ό. π., σελ. 370-375. Τα παραπάνω μας παραπέμπουν στο συμπέρασμα ότι η Πατριαρχική εξουσία, είτε πολιτική είτε θρησκευτική, κατοχυρώθηκε σημαντικά αυτή την περίοδο. Μειώθηκε, τόσο σε σχέση με το οσμανικό πολιτικό πλαίσιο λόγω των μεταρρυθμίσεων όσο και σε σχέση με την ίδια την εθνότητα που αντιπροσωπεύει και περνά σταδιακά στο καθεστώς ενός υπαλλήλου. Βλ. σχετ. Κονόρτας Π., ό.π., σελ. 169-180

σημαντικής περιόδου στο οσμανικό κράτος. Επίσης με αυτά επιβεβαιώνονταν τα προνόμια του Πατριαρχείου, αλλά και οι αλλαγές στην εσωτερική δομή της Εκκλησίας πριν και κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου. Θρυαλλίδα αυτών των μεταρρυθμίσεων μπορεί να θεωρηθεί η πολιτική δραστηριότητα του Ρώσου πρίγκιπα και ναυάρχου Μεντσικόφ κατά την παραμονή του στην Κωνσταντινούπολη το 1853⁷². Η υπογραφή του διατάγματος Χάττ-ι Χουμαγιούν (1856) εκτός των άλλων, αφορούσε και τις παραχωρήσεις που αναγκάστηκε να κάνει η Οσμανική Αυτοκρατορία μετά το τέλος του Κριμαϊκού Πολέμου⁷³ για να αποφευχθεί μία νέα παρέμβαση της Ρωσίας στα εσωτερικά του κράτους. .

Μετά το 1856 και την ανακήρυξη του μεταρρυθμιστικού διατάγματος⁷⁴, άρχισε να γίνεται πιο ορατή η εμπέδωση συνθηκών ισονομίας, ισοπολιτείας και ανεξιθρησκίας

⁷² Η αποστολή του Ναυάρχου Μεντσικόφ το Φεβρουάριο του 1853 ήταν αποτέλεσμα της παρέμβασης της Γαλλίας το Δεκέμβριο του 1852 για το ζήτημα ελέγχου των ναών της Γεννήσεως της Βηθλεέμ και του Παναγίου Τάφου στην Ιερουσαλήμ. Η παρέμβαση αυτή είχε ως συνέπεια την αθέτηση γραπτών υποσχέσεων τις οποίες είχε δώσει ο σουλτάνος Αμπντούλ Μετζίτ στον τσάρο Νικόλαο την ίδια περίοδο επιβεβαιώνοντας τις δικαιοδοσίες του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στους συγκεκριμένους ναούς. Ο Μεντσικόφ θέλοντας να δείξει τον κυρίαρχο ρόλο της Ρωσίας στην προστασία των δικαιωμάτων των χριστιανικών πληθυσμών συναντήθηκε με τον Πατριάρχη Γερμανό Δ', παρόλο που η Υψηλή Πύλη είχε αντίθετη άποψη. Στις συζητήσεις που είχαν ο Πατριάρχης ανέφερε τους δυσμενείς όρους υπό τους οποίους ήταν υποχρεωμένη να λειτουργεί η πνευματική ηγεσία των ορθοδόξων, ο δε Μεντσικόφ αναφέρθηκε και στα σφάλματα του παρελθόντος, όπως το ζήτημα της αναγνώρισης του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος και η έκδοση σχετικού πατριαρχικού και συνοδικού Τόμου το 1850, το οποίο στην ουσία θεωρούσε σημαντικό ατόπημα. Οι μεταρρυθμίσεις στην Εκκλησία καθώς και στο Οσμανικό κράτος, προωθήθηκαν υπό την αιγίδα της αγγλικής και γαλλικής πολιτικής, επομένως μία σημαντική παράμετρος ήταν η προσπάθεια εξάλειψης της ρωσικής επιρροής στα εσωτερικά του Πατριαρχείου. Βλ. σχετ. Σταματόπουλος Δ., ό.π., σελ. 65-68

⁷³ Ο ανταγωνισμός μεταξύ της Ορθόδοξης Ρωσίας και της Καθολικής Γαλλίας οδήγησε στην έκρηξη του Κριμαϊκού Πολέμου. Αφορμή ήταν η προστασία των χριστιανικών πληθυσμών της αυτοκρατορίας και ο έλεγχος των Αγίων Τόπων που επιλύθηκε στο πεδίο μάχης εις βάρος της πρώτης. Βλ. σχετ. Σταματόπουλος Δ., ό.π., σελ. 68-69

⁷⁴ Το 1853 έγινε μία προσπάθεια να γίνει μία σύναψη συμφωνίας μεταξύ της Ρωσίας και του Οσμανικού κράτους τύπου Χιουνκιάρ Ισκελεσί. Ο Ρώσος απεσταλμένος Μεντσικόφ είχε θέσει θέμα ανεξαρτησίας του Πατριαρχείου τόσο από τις παρεμβάσεις της Υψηλής Πύλης όσο και των Μεγάλων Δυνάμεων. Λόγω του γεγονότος της ανάμιξης της αγγλικής πρεσβείας στην πτώση του πρώην Πατριάρχη Γρηγορίου ΣΤ' το 1840, ο Μεντσικόφ είχε την άποψη ο διορισμός του Πατριάρχη να είναι ισόβιος. Το σχέδιο αυτό διεύρυνε στην ουσία τις απαιτήσεις της Ρωσίας στα θέματα που αφορούσαν τις σχέσεις του Οσμανικού κράτους και των Πατριαρχείων (Κωνσταντινουπόλεως, Ιεροσολύμων, Αντιόχειας και Αλεξανδρείας). Ο Πατριάρχης Γερμανός και η Ιερά Σύνοδος ήταν γνώστες του σχεδίου στο οποίο επιβεβαιώνονταν τα παλαιά προνόμια του Πατριαρχείου, η ελεύθερη εκλογή του σύμφωνα με τους κανόνες της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας και η τήρηση της ισοβιότητας του Πατριάρχη. Στις 26 Μαΐου 1853 εκδόθηκε ένα αυτοκρατορικό φιρμάνι που θα μπορούσε να θεωρηθεί αυτό του 1856, υπό την καθοδήγηση της αγγλικής πρεσβείας, σύμφωνα με το οποίο επιβεβαιώνονταν όλα τα παλαιά προνόμια που είχαν παραχωρηθεί και δεν γινόταν αναφορά στις απαιτήσεις που είχε θέσει ο Μεντσικόφ. Το Χάττ-ι Χουμαγιούν του 1856 πέρα των δικαιωμάτων που εξασφαλιζόνταν για τους μη μουσουλμάνους και έχουν προαναφερθεί, εισήγαγε την αρχή της ισοβιότητας των Πατριαρχείων (άρθρο 2) και προέβλεπε, για πρώτη φορά, την αντικατάσταση των παραδοσιακών εισοδημάτων του κλήρου με μισθοδοσία από το κράτος. Βλ. σχετ. Σταματόπουλος Δ., ό.π., σελ. 70-71

για όλους τους υπηκόους της αυτοκρατορίας, μουσουλμάνους και μη-μουσουλμάνους, καθώς θεωρούνταν εγγύηση για την ασφάλεια της ζωής, της περιουσίας και της τιμής τους. Αργότερα δε, και με το Σύνταγμα του 1876, προώθησαν την αναδιοργάνωση των θρησκευτικών κοινοτήτων, μέσω της ομογενοποίησης των πληθυσμών της κατακερματισμένης οσμανικής κοινωνίας και εγκαθίδρυσαν νέους διοικητικούς θεσμούς δημιουργώντας μία πολιτική οσμανική κοινωνία.⁷⁵

Συγκεκριμένα, το 1858 υπό την προεδρία του Πατριάρχη Κυρίλλου Ζ΄ συνήλθε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο προσωρινό Εθνικό Συμβούλιο που απαρτιζόταν από επτά αρχιερείς, δέκα λαϊκούς αντιπροσώπους από την Κωνσταντινούπολη και έξι από τις επαρχίες και συνέταξε τους γενικούς κανονισμούς που ίσχυσαν μέχρι τη Συνθήκη της Λωζάννης. Οι κανονισμοί αυτοί που ψηφίστηκαν από το οσμανικό νομοπαρασκευαστικό συμβούλιο μεταφράστηκαν στα τουρκικά, επικυρώθηκαν με σουλτανικό φερμάνι και δημοσιεύτηκαν ως νόμοι του κράτους.⁷⁶ Πράγματι με το φερμάνι του 1856 δόθηκε υπόσχεση στους μη-μουσουλμάνους για τρεις μεταρρυθμίσεις που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως συνταγματική εξέλιξη. Η πρώτη αφορούσε την καθιέρωση της εκπροσώπησης, κατ'αναλογία πληθυσμού, μουσουλμάνων και μη-μουσουλμάνων, η δεύτερη αφορούσε τη συμμετοχή μελών από τους μη-μουσουλμάνους στο "Μετζλिस-ί Αχκάμ-ι Αντλιγιέ" και η τρίτη αφορούσε τη συμμετοχή εκπροσώπων του λαού εκτός από τους κληρικούς, στις κοινότητές τους, μέσα στο πλαίσιο της αναδιοργάνωσης των εθνικών κοινοτήτων (μιλλέτ) των μη-μουσουλμάνων.⁷⁷

⁷⁵ Συγκεκριμένα, η τυπική αναγνώριση του μιλλέτ των Ρωμιών (της ελληνικής εθνοθρησκευτικής κοινότητας) - καθώς και των άλλων-και η ένταξή του στους οσμανικούς θεσμούς γινόταν με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, τόσο με το Υψηλό Φερμάνι του 1839 όσο και με αυτό του 1856. Ειδικά αυτό του 1856 χαρακτηριζόταν από μία αντίφαση, δηλαδή, ενώ επέμενε στο θέμα της ισότητας μεταξύ των Οσμανών πολιτών ανεξάρτητα από το θρήσκευμά τους, ταυτόχρονα διατήρησε το σύστημα των μιλλέτ ως βάση της οσμανικής κοινωνίας. Παρόλο που η ισχύς του θρησκευτικού κριτηρίου εντός της κοινότητας υποβαθμιζόταν έναντι της συνταγματικά θεμελιωμένης ισότητας όλων των υπηκόων, ταυτόχρονα παγιωνόταν νομικά η διάκριση των πληθυσμών της αυτοκρατορίας σε μιλλέτ. Βλ. σχετ. Σταματόπουλος Δ., ό.π., σελ. 35-38.

⁷⁶ Σαρρή Ν., "Οσμανική Πραγματικότητα Συστημική Παράθεση Δομών και Λειτουργιών, Η Δογματική Διοίκηση ΙΙ", Εκδ. Ι.Δ.Αρσενίδης & Σια, Αθήνα, σελ. 363-364.

⁷⁷ Κονόρτας Π., ό.π., σελ. 169-179. Συγκεκριμένα, η θεσμοθέτηση της διάκρισης των πληθυσμών της Αυτοκρατορίας σε μιλλέτ το 19^ο αι., με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, θεωρήθηκε πλέον μια οσμανική αναγκαιότητα και εντάχθηκε στη διαδικασία διαμόρφωσης των νέων πολιτικών και κοινωνικών πραγματικοτήτων.

Ο οσμανισμός (οσμανλίκ), ήταν η υποδομή πάνω στην οποία βασίστηκαν οι μεταρρυθμίσεις και ειδικά το Σύνταγμα του 1876. Τον χρησιμοποίησαν ως ομογενοποιητικό και συνεκτικό στοιχείο της κοινωνίας και από τη μία πλευρά βοήθησε στη νομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας επί όλων των Οσμανών, δηλαδή μουσουλμάνων και μη-μουσουλμάνων, και από την άλλη δημιούργησε την υποδομή για την ενσωμάτωση όλων των μη-μουσουλμάνων στην οσμανική κοινωνία. Οι μεταρρυθμίσεις, φυσικά, βοήθησαν ώστε οι μη-μουσουλμάνοι πολίτες να αναγνωρίζονται ως Οσμανοί μέσα από την ένταξή τους στο έθνός τους (μιλλέτ). Το οσμανικό κράτος προσπάθησε να αναδιοργανώσει και να ομογενοποιήσει τον οσμανικό χώρο, όχι ως σύνολο, αλλά με την αναδιοργάνωση και ομογενοποίηση των εθνοθρησκευτικών χώρων. Το ίδιο το κράτος, επωφελούμενο από την

εκκλησιαστική ιεραρχία και την πολιτική και θρησκευτική εξουσία του Πατριαρχείου πάνω στους ορθοδόξους, ενέταξε τις αλλαγές αυτές στο διοικητικό μηχανισμό που βρισκόταν υπό μεταρρύθμιση. Η αναδιοργάνωση του “έθνους-μιλλέτ”, σύμφωνα πάντα με τον Οργανικό Νόμο, βασίστηκε στις τοπικές ορθόδοξες κοινότητες, οι οποίες τέθηκαν υπό τον έλεγχο του Πατριαρχείου, που ήταν υπεύθυνο για τη σύσταση των “Γενικών Κανονισμών” βάσει των οποίων οργανώθηκε η εσωτερική λειτουργία των κοινοτήτων.⁷⁸

3.2.Η Δυτική Μικρά Ασία και οι ελληνικές κοινότητες

Η Μικρά Ασία και ειδικά το δυτικό τμήμα της θεωρούνταν κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αι. το πιο προνομιούχο τμήμα από άποψη γεωμορφολογίας καθώς επίσης και κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης. Η περιοχή αυτή και οι κοινότητές της όφειλαν την ανάπτυξή τους κυρίως στο λιμάνι της Σμύρνης,⁷⁹ την άρτια συγκοινωνιακή σύνδεση

⁷⁸ Alexandris A., “The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974”, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα, 1992. Μέχρι την εποχή των Νεότουρκων, το Πατριαρχείο από πολύ νωρίς λειτουργεί σε επίπεδο κράτους. Είναι γνωστό ότι ο Πατριάρχης αποκτούσε δικαιώματα με σοβαρές αντικαταβολές (πescές-δώρα) στο αυτοκρατορικό ταμείο. Με το Τανζιμάτ, θεσμικά πλέον, η ιεραρχική οργάνωση της Εκκλησίας ενσωματώθηκε στην κρατική μηχανή και γύρω από αυτή την ιεραρχία θα οργανωθεί ο εθνοθρησκευτικός χώρος των ορθοδόξων. Με αυτόν τον τρόπο αυξήθηκε ο πολιτικός ρόλος του Πατριάρχη, κατοχυρώθηκε ο ίδιος ως ηγέτης του μιλλέτ, μειώθηκε όμως δραστικά ο αυτόνομος και αυθαίρετος, ως εκ του φυσικού, χαρακτήρας της λειτουργίας του Πατριαρχείου./Kerimoğlu H.T., “İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914” Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009, σελ. 29-36

⁷⁹ Το λιμάνι της Σμύρνης καθώς αποτελούσε κέντρο εμπορίου και συναλλαγών συντέλεσε στην ανάδειξη καινούργιων οικονομικών δραστηριοτήτων. Ο διαρκώς αυξανόμενος, το 19^ο αι., αριθμός τραπεζών, εμπορικών και ναυτιλιακών πρακτορείων και η ραγδαία αύξηση των επαγγελματιών συνδέθηκαν άμεσα με το εμπόριο και συνέβαλαν στη διαμόρφωση μιας πραγματικότητας, που επηρέαζε όχι μόνο το μη-μουσουλμανικό πληθυσμό, αλλά και το σύνολο του πληθυσμού της Σμύρνης.

της πόλης με την ενδοχώρα και την τεράστια δημογραφική άνοδο κατά τη διάρκεια αυτού του αιώνα.

Η δυτική Μικρά Ασία, όπως όλη η Μικρά Ασία μέχρι το 19^ο αι. παρουσίαζε την εικόνα έρημης χώρας. Ακόμα και οι γύρω από τη Σμύρνη περιοχές ήταν εξαιρετικά αραιοκατοικημένες. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων αιώνων του Βυζαντίου υπήρξε μεγάλη δημογραφική πτώση. Παρά το γεγονός ότι η Μικρά Ασία, λόγω επικοινωνιών, γνώρισε στην οσμανική περίοδο δημογραφική άνοδο, παρέμενε όμως η πιο αραιοκατοικημένη περιοχή της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Στη δυτική Μικρά Ασία παρατηρείται μια δημογραφική ανάπτυξη προς τα τέλη του 18^{ου} αι. που πήρε τεράστιες διαστάσεις το 19^ο αι.⁸⁰ Στο πλαίσιο των μεγάλων μεταναστεύσεων, του 19^{ου} αι., που γνώρισε η περιοχή, υπήρχε ένα μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα Ελλήνων, κυρίως από τα νησιά αλλά και από τον υπόλοιπο σημερινό ελληνικό χώρο⁸¹

Κατά τη διάρκεια του 19 αι. παρουσιάστηκε σε αυτή την περιοχή η μεγαλύτερη, από οποιαδήποτε άλλη περιοχή στη Μικρά Ασία, συγκέντρωση ελληνικών (ρωμέϊκων) κοινοτήτων. Η πυκνότητα των κοινοτήτων σε ορισμένες περιοχές – Σμύρνη, παράλια, κατά μήκος των οδικών και σιδηροδρομικών δικτύων – ήταν τόσο εντυπωσιακή ώστε η “ελληνικότητα” της περιοχής έμοιαζε δεδομένη. Η συγκέντρωση κοινοτήτων σε πόλεις και περιοχές με ονόματα που ανάγονταν στην αρχαιότητα, όπως Σμύρνη, Έφεσος, Πέργαμος κ.ά., καθώς και η ενσωμάτωσή τους σε μητροπόλεις του Πατριαρχείου με αδιάλειπτη παρουσία από τη βυζαντινή περίοδο, όχι μόνο ενίσχυσε την “ελληνικότητα”, αλλά της προσέδωσε τρισχιλιετή συνέχεια. Το ενδιαφέρον,

Βλ. σχετ. Vrionis Sp. “The decline of medieval Hellenism in Asia Minor and the process of Islamization from the eleventh through the fifteenth century”, Λος Άντζελες, 1971, σελ. 110-155.

⁸⁰ Στις 9 Μαρτίου του 1857, το Ανώτατο Συμβούλιο του Τανζιμάτ με διάταγμά του πήρε μέτρα σχετικά με τη μετανάστευση των πληθυσμών, σύμφωνα με τα οποία η κυβέρνηση υποσχέθηκε την παροχή γης σε αυτούς που επιθυμούσαν να εγκατασταθούν εκεί (στη Μικρά Ασία). Πράγματι, υποσχέθηκε να παραχωρήσει τα καλύτερα καλλιεργήσιμα εδάφη και να απαλλάξει τους νεο-αφιχθέντες από οποιονδήποτε φόρο και στρατιωτική θητεία Βλ. σχετ. Georgelin H., “Σμύρνη – Από τον κοσμοπολιτισμό έως τους εθνικισμούς” Εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 2007, σελ. 30 -39.

⁸¹ Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα η Μικρά Ασία, ακόμη και οι περιοχές γύρω από τη Σμύρνη ήταν αραιοκατοικημένες. Μόνο, μετά τη διαδοχική απώλεια των βαλκανικών χωρών, η οσμανική κυβέρνηση υποχρεώθηκε να στραφεί προς τα εδάφη της Ανατολίας, όταν οι Σουλτάνοι αρχίζουν να υιοθετούν πολιτική ενθάρρυνσης της εγκατάστασης στην Ανατολή. Αυτή η πολιτική εγκαταστάθηκε την περίοδο των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ και ενισχύθηκε ιδιαίτερα κατά την περίοδο του Σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίντ. Η ερήμωση της Μικράς Ασίας καθώς και οι φόβοι που προέβλεπαν το τέλος της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, λόγω υπερίσχυσης του χριστιανικού στοιχείου, θεωρούνται ως οι κύριες αιτίες της πολιτικής Αμπντούλ Χαμίντ, η οποία στην πράξη ερμηνεύτηκε με την παροχή κινήτρων στους μουσουλμάνους για να εγκατασταθούν σε περιοχές που κατοικούνταν από χριστιανούς, κυρίως Αρμένιους. Βλ. σχετ. Georgelin H, ό.π., σελ. 28-45.

ωστόσο, των κοινοτήτων της δυτικής Μικράς Ασίας το 19^ο αι. οφειλόταν στο ότι σε αυτές καταγράφηκαν οι πολύπλοκες πραγματικότητες που παρήγαγε ο χώρος κατά τη διαδικασία μετάβασής του από την πολυεθνο-θρησκευτική εποχή στην εποχή των εθνών.⁸²

Η Σμύρνη υπήρξε το μεγαλύτερο λιμάνι της Μικράς Ασίας και δεύτερο της Αυτοκρατορίας. Εκτός τούτου διέθετε τη μεγαλύτερη ελληνική (ρωμέϊκη) κοινότητα όλης της Μικράς Ασίας. Ο πληθυσμός της κοινότητας γνώρισε τέτοια αλματώδη αύξηση το 19^ο αι., ώστε ένα μέρος του πληθυσμού μετοίκησε αναγκαστικά είτε στα σχεδόν ακατοίκητα περίχωρα είτε σε αραιοκατοικημένα χωριά. Έτσι σε απόσταση μόλις μερικών χιλιομέτρων, δημιουργήθηκε μια ζώνη προέκτασης⁸³ της κοινότητας της Σμύρνης που είχε εξάρτηση από αυτήν. Προάστια όπως το Κορδελιό, ο Μπουτζάς κ.ά. με λίγο πληθυσμό ή εντελώς ακατοίκητα πριν, προσέλκυσαν το 19^ο αι. μεγάλο αριθμό Ελλήνων από τα νησιά του Αιγαίου και από άλλες περιοχές καθώς και Έλληνες υπηκόους από την Ελλάδα. Υπήρχαν αποκλίσεις όσον αφορά τις στατιστικές (ελληνικές, τουρκικές και δυτικών ερευνητών) που καθιστούσαν δύσκολο τον ακριβή υπολογισμό του ελληνικού (ρωμέϊκου) πληθυσμού της Σμύρνης. Διατρέχοντας κατά μήκος την παράλια περιοχή κοντά στον κόλπο της Σμύρνης υπήρχαν αρκετά σημαντικά κέντρα κοινοτήτων όπως τα Βουρλά, ο Τσεσμές (Κρήνη) κ.ά., που κατοικούσαν αποκλειστικά ή εν μέρει από Έλληνες (Ρωμιούς). Οι κοινότητες, ως επί το πλείστον, συνωστιζόνταν πάνω στη σιδηροδρομική γραμμή Αλάσεχιν (Φιλαδέλφεια) –Μαγνησία (Σμύρνη), δηλαδή όσο απομακρυνόμασταν από την περιοχή της Σμύρνης τόσο μειωνόταν ο ελληνικός πληθυσμός.⁸⁴

⁸² Ήταν σημαντικός ο ρόλος των χριστιανών, κυρίως των Ελλήνων, στην άνθηση των παραλίων της Μικράς Ασίας. Δεν πρέπει όμως να υποτιμηθεί και ο ρόλος των μουσουλμάνων προσφύγων, που αυτοί θα αποτελούσαν τον πρώτο πυρήνα της συγκρότησης της μεσοαστικής τουρκικής τάξης και μέσα από αυτούς αναδείχτηκαν αργότερα οι εκπρόσωποι του πρώιμου τουρκικού εθνικισμού. Η ανάπτυξη των εθνοθρησκευτικών κοινοτήτων διαμόρφωσε μία αστική τάξη η οποία στο εσωτερικό της ήταν διασπασμένη σε πολλές «αστικές τάξεις», όπως η ρωμέϊκη, η αρμενική, η τουρκική και η εβραϊκή. Το αποτέλεσμα των αφίξεων των διαφορετικών πληθυσμών βοήθησε στην ανάπτυξη της περιοχής και στη δημιουργία υποδομών για τη δημιουργία “εθνών” από τις υπάρχουσες πολυεθνικές κοινότητες. Βλ. σχετ. Georgelin H., ό.π., σελ.28-67.

⁸³ Συγκεκριμένα, διαπιστώνουμε πως το χωριό Καραπινάρ της περιοχής Αϊδινίου που βρισκόταν στην κοιλάδα του Μαιάνδρου κοντά στη σιδηροδρομική γραμμή Σμύρνης-Αϊδινίου έπαιξε το ρόλο του τοπικού κέντρου και ταυτόχρονα του συνδέσμου ανάμεσα στην ύπαιθρο του Αϊδινίου και τη Σμύρνη καθώς και μιας σειράς χωριών που ήταν απομακρυσμένα από τη σιδηροδρομική γραμμή. Έχοντας μια σημαντική αγορά που αποτελούνταν από 150 καταστήματα, δεχόταν στο παζάρι του προϊόντα που προέρχονταν από όλα τα γειτονικά χωριά. Βλ. σχετ. Georgelin H., ό.π., σελ.28-70.

⁸⁴ Η μετανάστευση των πληθυσμών στα παράλια και λίγο ενδότερα της Σμύρνης, παρά την ανομοιογενή σύνθεση, λόγω θρησκείας, εθίμων, εθνικής καταγωγής, συνιστούσε ευνοϊκή συγκυρία για την ανάπτυξη των περιοχών εγκατάστασης. Η αφομοίωση και η προσαρμογή τους, η οποία

Η ίδια κατάσταση επικρατούσε και στα βόρεια της δυτικής Μικράς Ασίας, όπου και πάλι οι κοινότητες βρίσκονταν σχεδόν αποκλειστικά κοντά στη θάλασσα. Μεγάλη ομαδοποίηση κοινοτήτων υπήρχε στη χερσονήσο της Κυζίκου, της οποίας ο ελληνικός (ρωμέϊκος) πληθυσμός άγγιζε το 90% του πληθυσμού. Για παράδειγμα η Αρτάκη, η Πέραμος και η Πάνορμος ήταν τα μεγάλα ελληνικά κέντρα της χερσονήσου. Στα παράλια της Προποντίδας, στις πεδιάδες των παραποτάμων του Σαγγαρίου και στη σιδηροδρομική γραμμή, που συνέδεε την Κωνσταντινούπολη με την Ανατολή, οφειλόταν η άνθηση σημαντικών κοινοτήτων στην περιοχή.

Η πραγματικότητα ωστόσο του χώρου που ανήκαν οι κοινότητες δεν ήταν στατική και μονοσήμαντη. Ο χώρος, αν και πολιτικά και διοικητικά οσμανικός και ενιαίος, παρουσίαζε λόγω των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ και της θεσμοποίησης της διάκρισης των πληθυσμών σε εθνοθρησκευτικά σύνολα (μιλλέτ), με εσωτερική αυτόνομη συγκρότηση και διοίκηση, μια πολύπλευρη οσμανικότητα (οσμανλίκ). Συγκεκριμένα ο οσμανικός χώρος συγκροτήθηκε από πολλούς εθνοθρησκευτικούς χώρους. Δηλαδή στο πλαίσιο του πολυεθνοθρησκευτικού, ανομοιογενούς, πληθυσμιακά οθωμανικού χώρου, υπήρχαν ομοιογενείς εθνοθρησκευτικοί χώροι. Οι κοινότητες λοιπόν εντάχθηκαν καταρχάς στον οσμανικό πολιτικό και διοικητικό χώρο, αλλά μέσω του ελληνικού (ρωμέϊκου) χώρου που συγκροτήθηκε από τις μητροπόλεις του Πατριαρχείου με μικτή εξουσία, εκκλησιαστική και λαϊκή, όπως όριζαν οι μεταρρυθμίσεις.⁸⁵

Όμως από το τέλος του 19^{ου} και κυρίως στις αρχές του 20^{ου} αι. τα πράγματα άλλαξαν, υπό την επίδραση δύο σημαντικών παραγόντων όπως ήταν οι “έκτουρκιστικές” αλλαγές που επέφερε στο χώρο η Επανάσταση των Νεοτούρκων

διευκολύνθηκε τόσο από την κυβέρνηση όσο και από την οικονομική πραγματικότητα που υπήρχε στην περιοχή, επιτεύχθηκε ομαλά. Μέχρι την εποχή του Αμπντούλ Χαμίντ, ακόμη και αργότερα – μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο –, η συνύπαρξη χριστιανών και μουσουλμάνων έμοιαζε, παρά τα μεμονωμένα προβλήματα, αδιατάρακτη, αφού η κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη της κάθε θρησκευτικής κοινότητας βοήθησε στην ανάπτυξη των δυτικών παραλίων. Βλ. σχετ. Georgelin H., ό.π., σελ. 28-70.

⁸⁵ Με τις μεταρρυθμίσεις η κοινότητα εντάχθηκε κατά τρόπο διαφορετικό, σε σχέση με τους προηγούμενους αιώνες, στο οσμανικό διοικητικό θεσμικό πλέγμα. Η ύπαρξη της κοινοτικής οργάνωσης, καθώς και η πολυπλοκότητα των μηχανισμών οργάνωσης ήταν σε άμεση εξάρτηση από την κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη της περιοχής. Βλ. σχετ. Alexandris A., ό.π., σελ. 21-27.

και η “έλληνοποίηση” του ρωμέϊκου χώρου, λόγω διείσδυσης στους μηχανισμούς συγκρότησης του ελληνικού κράτους.⁸⁶

3.3 Οι ελληνικές (ρωμέϊκες) κοινότητες της Καππαδοκίας

Επρόκειτο για τους τουρκόφωνους ορθόδοξους κατοίκους της ευρύτερης Καππαδοκίας, μιας γεωγραφικής περιφέρειας που η οριοθέτησή της δεν ήταν δεδομένη, μιας και διέφερε από περίοδο σε περίοδο. Τα όριά της έφταναν βόρεια ως την πόλη Γιόζγκατ (Yozgat) , νότια ως το Καραμάν, ανατολικά εκτεινόταν λίγο πέρα από την Καισάρεια και δυτικά δεν ξεπερνούσαν τη Σπάρτα. Στο γεωγραφικό αυτό χώρο, με το συμπαγή μουσουλμανικό πληθυσμό και τους τουρκόφωνους Αρμένιους, συμβίωναν, ως την ανταλλαγή πληθυσμών του 1924, τουρκόφωνες και ελληνόφωνες κοινότητες. Διότι φυσικά, υπήρχαν και ελληνόφωνες κοινότητες στην Καππαδοκία, διάσπαρτες σαν νησίδες.⁸⁷

Στους τουρκόφωνους ορθόδοξους πληθυσμούς τα δύο πολύ βασικά συστατικά της εθνικής τους ταυτότητας, θρησκεία και γλώσσα, ήταν αντιφατικά: ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι και μιλούσαν τουρκικά. Σε αυτήν ακριβώς την αντίθεση της θρησκείας και της γλώσσας, εστιαζόταν η διαμάχη μιας μερίδας μελετητών γύρω από το πρόβλημα της καταγωγής τους. Και αυτό γιατί η έννοια της εθνικής ταυτότητας ήταν δύσκολα προσδιορίσιμη. Κάθε προσπάθεια προσδιορισμού της επέστρεφε πάντα στη γλώσσα και τη θρησκεία. Στοιχεία που από τη μια εξασφάλιζαν την κοινότητα, αλλά από την άλλη, χωρίς την ενίσχυσή τους με το στοιχείο της καταγωγής, δεν επαρκούσαν για την αξιοποίησή τους ως καθοριστικά στοιχεία της εθνικής ταυτότητας. Ο Σπ. Βρυώνης, στο έργο του “Η παρακμή του μεσαιωνικού Ελληνισμού στη Μικρά Ασία και η διαδικασία εξισλαμισμού από τον 11^ο ως το 15^ο αιώνα” (1971), παραθέτει και σχολιάζει τις διάφορες θεωρίες που αναπτύχθηκαν για την τουρκική καταγωγή των Καραμανλήδων. Θεωρεί πιθανότερη την εκδοχή ότι ήταν ελληνόφωνοι βυζαντινοί πληθυσμοί, που, κάτω από το σελτσουκικό και οσμανικό ζυγό, τουρκοφώνησαν. Η διαμάχη για το θέμα της καταγωγής τους εστιαζόταν στο ότι μιλούσαν τουρκικά, αλλά ήταν χριστιανοί. Οι ιστορικοί όφειλαν

⁸⁶ Στα τέλη του 19^{ου} αι. και μέχρι το 1917 ο πληθυσμός της Μικράς Ασίας διπλασιάστηκε. Οι μετανάστες που αναστάτωσαν τους τελευταίους χρόνους την Οσμανική Αυτοκρατορία συνέβαλαν όχι μόνο στην αύξηση του πληθυσμού της αλλά και στην αλλαγή της σύνθεσής της. Βλ. σχετ., Alexandris A., ό.π., σελ. 28-45.

⁸⁷ Βρυώνης Σπ. “The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of the Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century”, Λος Άντζελες, 1971, σελ. 146-150.

να διερευνήσουν ποιά ήταν η συνείδηση των ίδιων των τουρκόφωνων στην Καππαδοκία, το 19^ο και τις αρχές του 20^{ου} αι.⁸⁸.

Από την πλευρά των Τούρκων δεν τέθηκε ποτέ ζήτημα για την καταγωγή του τουρκόφωνου ελληνορθόδοξου πληθυσμού της Ανατολής ως το 1919. Ο χρόνος φυσικά δεν ήταν τυχαίος. Η Μικρά Ασία έγινε “εθνικό έδαφος” που διεκδικήθηκε τόσο από τους Έλληνες όσο και από τους Τούρκους. Το θέμα της καταγωγής των τουρκόφωνων ορθόδοξων προέκυπτε όταν οι Τούρκοι ⁸⁹ έπρεπε να αποδείξουν ότι η Μικρά Ασία υπήρξε εθνικό έδαφος από παλαιά και συνεπώς οι λαοί που την κατοίκησαν ήταν τουρκικής καταγωγής ή κατακτητές. Γι’ αυτό η περίπτωση των Ρωμιών ορθόδοξων τουρκόφωνων πληθυσμών⁹⁰ που κατοικούσαν σε αυτή τους ταίριαζε. Ο Σεμσεντίν Σαμί (Şemsedin Sami), ένας από τους πρώτους εκφραστές της τουρκικής ιδέας, επέμεινε στη διατύπωση της έννοιας του “ανατολίτη”, του κατοίκου δηλαδή της Ανατολίας, ως του κυρίου πληθυσμιακού υποστρώματος του τουρκικού έθνους. Υποστήριζε μάλιστα τη φυλετική συνέχεια των κατοίκων της Ανατολίας, όπως αυτή εκφράστηκε μέσα από τη χρήση της τουρκικής γλώσσας: «όπως κάθε μουσουλμάνος δεν είναι Τούρκος, έτσι και κάθε ορθόδοξος δεν είναι

⁸⁸ Οι Κοινότητες της περιοχής της Καππαδοκίας ήταν αποκλεισμένες από την οικονομική και πολιτιστική ζωή των παραλίων, οι οποίες σε όλη την περίοδο του 19^{ου} αι. και των αρχών του 20^{ου} παρουσίαζαν δημογραφική κάμψη και δεν φαινόταν να είχαν τις κοινωνικο-οικονομικές δυνατότητες που θα οδηγούσαν σε οργανωμένες μορφές διοίκησης και κοινοτικά μοντέλα, τέτοια που θα μπορούσαν να στηρίξουν ένα λίγο ως πολύ σημαντικό εκπαιδευτικό σύστημα. Βλ.σχετ. Βρυώνης Σπ., ό.π., σελ. 167-168./Clogg R. “A millet within Millet: the Karamanlides”, The Darwin Press, Inc. Princeton, New Jersey, 1999, σελ. 115-119

⁸⁹ Υπάρχουν πολλές μελέτες Τούρκων μελετητών οι οποίοι ισχυρίζονται “ότι οι Καραμανλήδες υπήρξαν Τούρκοι οι οποίοι υπηρέτησαν στο βυζαντινό στρατό και εκχριστιανίστηκαν. Αυτό το αναφέρει στο βιβλίο του ο Cami Baykurt στο βιβλίο του “Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler” İstanbul, 1932. Το ίδιο ισχυρίστηκε και ο Teoman Ergene στο βιβλίο του “İstiklal Harbinde Türk Ortodokları”, İstanbul 1951. Τέλος, το 2009 η Yonca Anzerlioğlu στο βιβλίο της “Karamanlı Ortodoks Türkler”, Ankara, αναφέρεται στα κοινά στοιχεία που υπάρχουν στις παραδόσεις των καραμανλήδων με τα ήθη και έθιμα της Ανατολής, γεγονότα που συνηγορούν για την τουρκική καταγωγή των Καραμανλήδων. Βλ. σχετ. Ανεστίδης Σ. από το “Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών”, Τόμος δεκάτος έβδομος, Αθήνα, 2011, σελ. 335-337.

⁹⁰ Στις κοινότητες των παραλίων οι ελληνικές διπλωματικές αρχές άρχισαν να αναπτύσσουν δράση, στο όνομα των Ελλήνων υπηκόων στα τέλη του 19^{ου} αι., ενώ στις κοινότητες της Καππαδοκίας δεν υπήρχε ανάμιξη μέχρι το 1908. Από τη στιγμή που το ελληνικό κράτος διεκδικούσε την αρχή του “Γένους”, οι κοινότητες της Καππαδοκίας ενσωματώθηκαν σχεδόν αυτόματα στο ελληνικό εθνικό σύνολο. Αυτό θα γίνει ξεκάθαρο όταν το οσμανικό πολιτικό πλαίσιο θα αλλάξει. Το κίνημα των Νεότουρκων του 1908 δημιούργησε αυτές τις ανατροπές, που επέτρεψαν στις φυγόκεντρες δυνάμεις, που ήδη είχαν αναπτυχθεί, να εκδηλωθούν. Βλ.σχετ. Vrionis Sp., ό.π., σελ. 146-150/ Clogg R., ό.π., σελ. 120-127.

Έλληνας. Η θρησκεία στηρίζεται στην πίστη, αλλά η εθνικότητα στη χρήση της γλώσσας »⁹¹.

Οι κοινότητες της Καππαδοκίας προσδιορίζονταν, κύρια, ως προς τη σχέση τους με τη θρησκεία. Η οικουμενική ορθοδοξία αποτελούσε την κύρια πηγή συγκρότησης ταυτότητας αλλά και οργάνωσης της κοινωνικής και πνευματικής ζωής. Η κυρίαρχη γλώσσα στην Καππαδοκία, τα τουρκικά με καραμανλίδικη γραφή, συνυπήρχε με την ελληνική χωρίς οι χρήστες των γλωσσών αυτών να αισθάνονται ότι η γλώσσα μπορούσε να αποτελέσει κριτήριο διαφοροποίησης. Πρέπει να ληφθεί υπόψη βεβαίως, ότι στις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αι. υπήρχε και η παράμετρος μιας ελληνικής, ελληνόφωνης παιδείας, έστω και περιορισμένης εμβέλειας.⁹² Αυτή η προσπάθεια υπερεκτιμάται αφού ήταν γνωστό ότι το δίκτυο των σχολείων που δημιουργήθηκαν πολύ όψιμα, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, δεν ήταν τόσο ευρύ. Περιοριζόταν σε μεγάλα χωριά-κωμοπόλεις όπως ήταν η Σινασός, το Γκελβερί και άλλα, που ιδρύθηκαν και λειτούργησαν σχολεία χάρη στην οικονομική ενίσχυση των Καππαδοκών μεταναστών στην Κωνσταντινούπολη και σε άλλα μεγάλα αστικά κέντρα. Η εκπαίδευση δεν ήταν τέτοιας υποδομής, ώστε να μπορεί να υποστηριχτεί η άποψη ότι οι τουρκόφωνοι ορθόδοξοι της Καππαδοκίας “έλληνοποιήθηκαν”⁹³ μέσω αυτής και εντέλει εντάχθηκαν στην ίδια οικογένεια με τους πληθυσμούς των δυτικών παραλίων. Η ίδρυση εκπαιδευτηρίων απαντούσε σε ανάγκες που έθετε η θρησκευτική σύσταση της κοινότητας, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η προπαγάνδα των δυτικών εκκλησιών σε ένα γεωγραφικό χώρο όπου υπήρχε έντονη

⁹¹ Ο Εκμοντερνισμός της κοινωνίας και η ομογενοποίησή της έγινε μέσω του τουρκισμού. Η απόπειρα συνολικής αναδιοργάνωσης της οσμανικής κοινωνίας παραχωρεί τη θέση της σε εθνικιστικές ενέργειες που έχουν βάλει τις βάσεις για τη σωτηρία της Αυτοκρατορίας και αυτό θα πετύχει λόγω της ανάπτυξης του τουρκισμού. Ο τουρκισμός όμως, παρά το γεγονός ότι ως πολιτιστικό ρεύμα υπήρχε από το 19^ο αι., αφού πολλά περιοδικά είχαν αναλάβει ήδη από την περίοδο της βασιλείας του Αμπντούλ Χαμίντ τη διάδοση ιδεών υπέρ του τουρκισμού, ως πολιτικό ρεύμα όμως υπάρχει μετά την Κίνηση των Νεότουρκων. Βλ. σχετ. . Αλεξανδρής Α., “Η απόπειρα δημιουργίας τουρκορθόδοξης εκκλησίας στην Καππαδοκία, 1921-1923”, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών 4 (1983) σ. 159-199.

⁹² Οι κοινότητες της περιοχής της Καππαδοκίας, οι οποίες παρουσίαζαν σε όλη την περίοδο του 19^{ου} - και των αρχών του 20^{ου} δημογραφική κάμψη, δεν φάνηκε να έχουν τις κοινωνικο-οικονομικές δυνατότητες που θα οδηγούσαν σε οργανωμένες μορφές κοινοτικής διοίκησης και κοινοτικά μοντέλα που θα μπορούσαν να στηρίζουν ένα σημαντικό εκπαιδευτικό σύστημα. Βλ. σχετ. Clogg R., ό.π., σελ 128-133./Vrionis Sp., ό.π., σελ. 145-155

⁹³ Οι καππαδοκικές κοινότητες “έλληνοποιούνται” στο μέτρο που οι μετανάστες τους στα μεγάλα αστικά κέντρα θα έχουν την οικονομική δύναμη να αναπαράγουν την “κοινότητά” τους στον τόπο υποδοχής και μέσα από τους φιλεκπαιδευτικούς συλλόγους να χρησιμοποιούν την κοινότητα ως μηχανισμό διάδοσης της ελληνικής εκπαίδευσης. Βλ. σχετ. Clogg R., ό.π., σελ 128-130./Vrionis Sp., ό.π., σελ 145-155

ιεραποστολική δράση. Η παρουσία λοιπόν αφενός του συμπαγούς μουσουλμανικού στοιχείου και αφετέρου των ιεραποστολικών ιδρυμάτων πολύ πριν απειλήσουν τον εθνισμό των ορθόδοξων Ρωμιών της Καππαδοκίας, απείλησε τη θρησκευτική τους συνείδηση.⁹⁴

Ως γνωστόν, στα τέλη του 19^{ου} αι. οι ελληνορθόδοξες κοινότητες ανακαλύφθηκαν από τους λόγιους κύκλους της Κωνσταντινούπολης⁹⁵, που ασχολούνταν με ζήλο για τα “ζώντα μνημεία” της ελληνικής εθνικής κοινότητας στην Οσμανική Αυτοκρατορία. Ακολούθησε πολύ αργότερα το άλλο εθνικό Κέντρο, η Αθήνα, που αποσκοπούσε στον “εξελληνισμό” των τουρκόφωνων ορθόδοξων, με την αντικατάσταση του κυρίαρχου στοιχείου σύστασης ταυτότητας, της ορθοδοξίας, από εθνικά κριτήρια. Την περίοδο αυτή η εκπαίδευση, και μάλιστα η ελληνική εκπαίδευση, καθώς κι η εκμάθηση της ελληνικής από τους τουρκόφωνους εξισώνεται με την πρόοδο και τον πολιτισμό. Αυτό, που χαρακτηρίζει το ενδιαφέρον των λογίων αυτής της περιόδου είναι η παροχή γνώσεων, η εκπαίδευση των Καππαδοκών. Τελικά, οι τουρκόφωνοι ορθόδοξοι πληθυσμοί της Καππαδοκίας θεωρήθηκαν μέλη της μεγάλης ελληνικής οικογένειας λόγω της ορθοδοξίας (Ρουμ ορτοντόξ). Δεν ήταν τυχαίο το γεγονός ότι οι ορθόδοξοι τουρκόφωνοι της Καππαδοκίας αυτοαποκαλούνταν Ρωμιοί ορθόδοξοι, ένας όρος ο οποίος κατά την περίοδο αυτή σηματοδοτεί την εκκλησιαστική/θρησκευτική σύσταση της ελληνορθόδοξης κοινότητας.⁹⁶

3.4. Οι Ελληνικές κοινότητες στη Μακεδονία και η εκπαίδευση

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αι., όπως έχουμε αναφέρει, οι παλιές δομές και οι θεσμοί της Οσμανικής Αυτοκρατορίας υφίστανται σταδιακά ένα μετασχηματισμό.

Ιστορικές εξελίξεις, όπως η παρακμή της κεντρικής οσμανικής διοίκησης, η αποσύνθεση του τιμαριωτικού συστήματος, η εξάντληση των οικονομικών κρατικών

⁹⁴ Η θρησκεία αποτελούσε, για χριστιανούς και μουσουλμάνους, το μόνο σταθερό στοιχείο διαχρονικής ύπαρξης στο χώρο. Υπήρξε φτώχεια και εγκατάλειψη από το κράτος τόσο για το μουσουλμάνο όσο και για το χριστιανό, που η πίστη του στη θρησκεία του ήταν πολύ σημαντική. Βλ. σχετ. Αλεξανδρής Α., Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών 4 (1983) σελ. 159-199.

⁹⁵ Οι πολυάριθμοι φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι έπαιξαν τεράστιο ρόλο για την οργάνωση και οριοθέτηση του μιλλέτ, καθώς και για τη διάδοση των αρχών και της ταυτότητας της κεντρικής του εξουσίας. Στις κοινότητες της Καππαδοκίας η έλλειψη εξελιγμένης κοινοτικής οργάνωσης αναπληρώθηκε από τη δράση των συλλόγων που ιδρύθηκαν κυρίως στην Κωνσταντινούπολη. Βλ. σχετ. Αλεξανδρής Α., Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών 4 (1983) σελ. 159-185./Clogg R, ό.π., σελ. 128-133.

⁹⁶ Βρυώνης Σπ., ό. π., σελ. 155-157

πόρων, η απώλεια σημαντικών οσμανικών εδαφών, αλλά και η ευρωπαϊκή πολιτική της οικονομικής διείσδυσης και πολιτικής παρέμβασης στα εσωτερικά ζητήματα της αυτοκρατορίας οδήγησαν την αυτοκρατορία προς αυτή την κατεύθυνση.

Οι μεταρρυθμίσεις της περιόδου του Τανζιμάτ (1839-1862), με κορυφαίο σταθμό τις μεταρρυθμίσεις του Χάττι Χουμαγιούν (1856), είχαν στόχο τον εκσυγχρονισμό του κράτους, με βάση δυτικά πρότυπα οργάνωσης, την ομογενοποίηση της υπανάπτυκτης πολυεθνικής οσμανικής κοινωνίας και την ισότιμη ενσωμάτωση των μη μουσουλμανικών πληθυσμών στον οσμανικό διοικητικό μηχανισμό.⁹⁷

Μετά τα μέσα του 19^{ου} αι., την εποχή του καπιταλιστικού μηχανισμού της οσμανικής κοινωνίας και της ωρίμανσης του βαλκανικού εθνικισμού, ευνοήθηκε η ανάπτυξη της εκπαίδευσης που συνέβαλε στην εθνική διαμόρφωση των υποτελών χριστιανικών ομάδων. Όπως έχουμε αναφέρει, όλοι οι Οσμανοί υπήκοοι ενσωματώθηκαν κατά τρόπο ισότιμο στο οσμανικό πολιτικό/διοικητικό σύστημα. Συγκεκριμένα, η ισότητα των υποτελών πληθυσμών εκφράστηκε στο πεδίο της κοινοτικής αυτοδιοίκησης (δικαίωμα εκλογής επισκόπων, ανέγερσης ναών, οργάνωσης και λειτουργίας κοινωνικών, φιλανθρωπικών, πολιτιστικών ιδρυμάτων) και της απονομής της δικαιοσύνης σε ζητήματα γάμων, διαζυγίων, διαθηκών κ.λ.π. Με άλλα λόγια, διευρύνθηκαν οι αρμοδιότητες του λαϊκού στοιχείου στη διοίκηση των εσωτερικών υποθέσεων των χριστιανών με τα μικτά συμβούλια από εκκλησιαστικούς και λαϊκούς εκπροσώπους. Η κοινοτική αυτοδιοίκηση ενισχύθηκε ιδιαίτερα μετά το 1862, όταν η Υψηλή Πύλη επικύρωσε τους Εθνικούς και Γενικούς Κανονισμούς του Πατριαρχείου, οι οποίοι θα είναι το Σύνταγμα των ορθοδόξων κοινοτήτων ως το 1923.⁹⁸

Η εκπαίδευση λόγω του βαλκανικού εθνικισμού προσπάθησε να έχει λειτουργίες εκσυγχρονιστικές και εθνοποιητικές, που απέβλεπαν στον εκσυγχρονισμό της οσμανικής κοινωνίας, στην ομογενοποίηση των μελών της, στη διαμόρφωση των στοιχείων της εθνικής ταυτότητας και στην εμπέδωση της εθνικής συνοχής των ποικίλων χριστιανικών ομάδων.

⁹⁷ Σταματόπουλος Δ., ό.π., Εισαγωγή.

⁹⁸ Σταματόπουλος Δ., ό.π., σελ. 33--40.

Συγκεκριμένα, οι ορθόδοξες κοινότητες της βαλκανικής, που διέθεταν ευνοϊκές κοινωνικο-οικονομικές προϋποθέσεις για τη λειτουργία σταθερού εκπαιδευτικού δικτύου, αναδείχθηκαν σε σημαντικότερες εκπαιδευτικές εστίες με την υψηλότερη πυκνότητα σχολείων, μαθητών και δασκάλων. Σε αυτές συγκαταλέγονται πόλεις όπως τα Γιάννενα, η Κοζάνη, η Καστοριά, το Μοναστήρι, η Αχρίδα, η Θεσσαλονίκη, η Φιλιππούπολη, η Αγκίαλος, η Βάρνα, που ήταν εμπορικοί κόμβοι, αλλά και μικρότερες κοινότητες με ελληνοβλαχικό πληθυσμό όπως το Κρούσοβο, το Μεγάροβο, το Τύρνοβο, η Μαλόβιστα, η Νιζόπολη και το Γκόπεσι στη Βορειοδυτική Μακεδονία. Αυτές οι πόλεις μεταμορφώθηκαν στα τέλη του 19^{ου} αι. σε κέντρα εθνικών αντιπαράθεσεων.⁹⁹

Ο τομέας της εκπαίδευσης οργανώθηκε με βάση το θεσμικό πλαίσιο της οσμανικής διοίκησης και εντάχθηκε στο εκκλησιαστικό καθεστώς του Πατριαρχείου. Το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης ήταν φορέας της ελληνόγλωσσης παιδείας. Ο μητροπολίτης και η τετραμελής Εκπαιδευτική Επιτροπή, που εξέλεγε το Μικτό Εκκλησιαστικό Συμβούλιο των Μητροπόλεων, ήταν αρμόδιοι φορείς για την παιδεία των εκκλησιαστικών επαρχιών. Εκπαιδευτικές Επιτροπές υπό την προεδρία του ιερέα υπήρχαν και στις μικρότερες ορθόδοξες κοινότητες της Μακεδονίας. Το 1861 η προώθηση των ελληνικών γραμμάτων γινόταν μέσω του Ελληνικού Φιλολογικού Σύλλογου Κωνσταντινουπόλεως. Η αρμοδιότητά του σε θέματα εκπαίδευσης θα αναγνωριστεί επίσημα από τον Πατριάρχη Άνθιμο ΣΤ΄ το 1872. Ο Σύλλογος θα τεθεί υπό την αιγίδα του και θα έχει την προστασία του.¹⁰⁰

Οι σχέσεις του Πατριαρχείου με την οσμανική εξουσία μετά το Τανζιμάτ δεν ήταν πάντα ομαλές και θα οδηγηθούν σε ρήξη δύο φορές, το διάστημα 1883-1884 και 1891-1892. Είναι οι δύο φάσεις του Προνομιακού ¹⁰¹ζητήματος στα τέλη του 19^{ου} αι.

⁹⁹ Βακαλόπουλος Κ., “Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912), Θεσ/νικη, 1988, Εισαγωγή”

¹⁰⁰¹⁰⁰ Σε μια περίοδο μεγάλης κινητικότητας στην Κωνσταντινούπολη και σε άλλες σημαντικές πόλεις άνησε μία “εγγράμματη κοινωνία” της οποίας τα μέλη είχαν κάνει τις σπουδές τους στη Δύση ή στην Ελλάδα. Ειδικά σε αυτή την περίοδο έπρεπε να καλυφθούν δύο ανάγκες : η συνείδηση ταυτότητας και η συνείδηση επαφής και εξομίωσης με την Ευρώπη. Γι’ αυτό η παιδεία έπρεπε να ήταν πάντα στο πνεύμα των μεταρρυθμίσεων, δηλαδή κοσμική, τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς τους φορείς. Άρα η παιδεία έπρεπε και να έχει οσμανική νομιμότητα και να βρίσκεται υπό τη θεσμική κάλυψη του Πατριαρχείου. Βλ. σχετ. Σταματόπουλος Δ., ό.π., σελ 356-357.

¹⁰¹ Το Προνομιακό Ζήτημα ξέσπασε επί απολυταρχίας του Αμπντούλ Χαμίτ. Η σύγκρουση, στην πρώτη και δεύτερη φάση της (1883-84 και 1890-91), λήγει με τη νίκη του Πατριαρχείου. Η κατάσταση αυτή δείχνει το ασυμβίβαστο της λειτουργίας του Πατριαρχείου, στο μεταρρυθμιστικό πλαίσιο, και την αυθαιρεσία της οσμανικής εξουσίας. Το πρόβλημα των προνομίων πήρε πολύ

κατά τις οποίες η οσμανική εξουσία επιχείρησε να περιορίσει τα προνόμια του Πατριαρχείου, παρεμβαίνοντας ακόμα και στην εσωτερική λειτουργία των σχολείων. Η οσμανική πολιτική απέναντι στο Πατριαρχείο άλλαξε όπως φάνηκε στα τέσσερα βεραάτια (berat) προς Βούλγαρους επισκόπους της Μακεδονίας (1893-1897). Με την πράξη αυτή απομυθοποιήθηκε οριστικά η ιδέα της υπεροχής και της μοναδικότητας του Πατριαρχείου στο οσμανικό σύστημα και ταυτόχρονα αμφισβητήθηκε ο υπερεθνικός χαρακτήρας της ελληνικής εθνοθρησκευτικής κοινότητας (Rum millet). Η θρησκεία δεν αποτελούσε πλέον το μοναδικό κριτήριο ένταξης των Ορθοδόξων σε μια κοινότητα. Η εκπαίδευση κλήθηκε να εγγυηθεί για τη συνοχή και την ομοιογένεια του "εθνικού σώματος". Αυτό σήμανε την αρχή του τέλους της πολιτικής εξουσίας του Πατριαρχείου, ενώ στους κόλπους των ορθοδόξων κοινοτήτων διείσδυσαν οι αξίες της παιδείας που εκπορεύονταν από την Αθήνα.

Όταν ιδρύθηκαν τα πρώτα εθνικά κράτη στα Βαλκάνια, άρχισαν να υποχωρούν ο εκπολιτιστικός σκοπός της ελληνικής παιδείας στον οσμανοκρατούμενο χώρο καθώς και η γενική παραδοχή ότι αυτή αποτελούσε το εφελτήριο για κοινωνική ανέλιξη. Σημαντικότεροι σταθμοί στην αναζωπύρωση του βαλκανικού εθνικισμού θεωρούνται : οι αποφάσεις της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου και η αναθεώρησή τους από τη Συνθήκη του Βερολίνου το 1878, η προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας στο βουλγαρικό κράτος το 1885, ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 και η έναρξη της ένοπλης βαλκανικής αντιπαράθεσης, γνωστής ως "Μακεδονικός Αγώνας", το 1904. Αυτή τη χρονική περίοδο οι περιοχές της Βαλκανικής που

μεγάλες διαστάσεις, όταν αποτέλεσε θέμα πολεμικής του ελληνόφωνου και Τουρκόφωνου Τύπου και όταν αναμείχθηκε στην υπόθεση η ελληνική πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης. Το βέβαιο ήταν ότι αυτό που αμφισβητούνταν δεν ήταν τα προνόμια, αλλά η προνομιακή θέση του Πατριαρχείου στην άσκηση της παραδοσιακής οσμανικής εξουσίας. Γι' αυτό ο τουρκόφωνος Τύπος υποστήριζε ότι την εμμονή του Πατριάρχη στα προνόμια τη θεωρούσε προδοσία. Τελικά, στο τέλος του 19^{ου} αι. ο ρόλος του Πατριάρχη, σε πολιτικό και θρησκευτικό επίπεδο άρχισε να αμφισβητείται, καθώς η οικουμενικότητα του Πατριαρχείου άρχισε να περιορίζεται για να χαθεί οριστικά μερικά χρόνια αργότερα. Η εξουσία αλλά και οι τάσεις ανεξαρτητοποίησης άλλων ορθοδόξων κατάφεραν ένα καίριο πλήγμα στην οικουμενικότητά του. Η προσπάθεια της Εκκλησίας να εμμείνει στον υπερεθνικό, υπερφυλετικό της χαρακτήρα, σύμφωνα με τις αποφάσεις, κωδικοποιημένες στον περίφημο «Όρο» που εκδόθηκε από την «Αγία και Μεγάλη Σύνοδο περί του εκκλησιαστικού Βουλγαρικού Ζητήματος» που συγκλήθηκε στα 1872 στην Κωνσταντινούπολη, δεν έφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Οι προσπάθειες κάποιων Πατριαρχών, να διατηρήσουν το κύρος και τη δύναμη της Εκκλησίας είχαν περιορισμένες διάρκειας αποτελέσματα. Βλ. σχετ. Σταματόπουλος Δ., "From Millets to Minorities in the 19th–Century Ottoman Empire: an Ambiguous Modernization.", σελ. 2266-270 από διαδικτυακό χώρο. /Kerimoğlu J. T., "İttihat –Terakki ve Rumlar 1908-1914" – Libra Yayıncılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009 .

εξακολουθούσαν να ανήκουν στο οσμανικό κράτος εντάχθηκαν σταδιακά στα επεκτατικά προγράμματα της ευρωπαϊκής και βαλκανικής πολιτικής. Η ταυτόχρονη διεκδίκηση μιας περιοχής, όπως ήταν η Μακεδονία, είτε από εθνικά κράτη με καθορισμένα γεωγραφικά όρια (Ελλάδα, Σερβία, Ρουμανία) είτε από εκκλησιαστικά διαφοροποιημένες ενότητες, όπως ήταν η Βουλγαρική Εξαρχία, ανέδειξε την αναγκαιότητα της ενίσχυσης των εθνικών ερεισμάτων στο χώρο με σκοπό την πληρέστερη τεκμηρίωση των εδαφικών διεκδικήσεων. Γι' αυτό το σκοπό δόθηκε προτεραιότητα στην ενίσχυση των εκπαιδευτικών και εκκλησιαστικών μηχανισμών της οσμανικής επικράτειας, ως ιδεολογικών μετασχηματισμών της εθνικής συνείδησης, η οποία παρουσιαζόταν αρκετά ρευστή στους αγροτικούς, ιδιαίτερα, πληθυσμούς της ενδοχώρας.¹⁰²

Τα εθνικά προγράμματα που εκπορεύονταν από διάφορα πολιτικά/εθνικά κέντρα της Βαλκανικής (Αθήνα, Βελιγράδι, Βουκουρέστι, Σόφια) προωθούνταν μέσω του διευρυμένου δικτύου των προξενείων και υποπροξενείων που είχαν εγκατασταθεί στις κεντρικότερες οσμανικές περιοχές. Οι πρόξενοι, ως διαμεσολαβητές των βαλκανικών κυβερνήσεων στις ορθόδοξες κοινότητες του οσμανικού χώρου, ανέλαβαν να διαχειριστούν τα δύο εθνικά πεδία, τα σχολεία και τις μητροπόλεις. Ο έλεγχος αυτών των πεδίων μεθοδεύτηκε με την παροχή χορηγημάτων προς τις μητροπόλεις, τις κοινότητες, τα σχολεία και το διδακτικό προσωπικό. Ο κρατικός έλεγχος επεκτάθηκε και σε θέματα κοινοτικής αρμοδιότητας, όπως ήταν η εκλογή του διδακτικού προσωπικού, η ίδρυση νέων σχολείων, το περιεχόμενο της παρεχόμενης εκπαίδευσης κ.λ.π. Στην ελληνική περίπτωση, η προσπάθεια άσκησης ελέγχου στο χώρο των ορθόδοξων κοινοτήτων εκδηλώθηκε κυρίως σε θέματα, όπως ήταν η εκλογή του διδακτικού προσωπικού των Γυμνασίων, των Παρθεναγωγείων και των Διδασκαλείων από Ελλαδίτες, η αναγνώριση της ισοτιμίας των ελληνικών Γυμνασίων των οσμανικών αστικών κέντρων με τα Γυμνάσια του ελληνικού κράτους, το δικαίωμα εισαγωγής των αποφοίτων μαθητών χωρίς εξετάσεις στο Εθνικό Πανεπιστήμιο και η οργάνωση δικτύου Σχολικής Επιθεώρησης με κέντρο τη Θεσσαλονίκη το 1904. Η πρόθεση του ελληνικού κράτους να διαχειριστεί με

¹⁰² Στους κανονισμούς της κάθε ελληνορθόδοξης κοινότητας προβλεπόταν και η ύπαρξη εκπαιδευτικής επιτροπής υπό την προεδρία του ιερέα. Σε ό,τι αφορά το περιεχόμενο της παιδείας, και όπως αυτό διακηρύχτηκε στην πατριαρχική εγκύκλιο, το Πατριαρχείο, όπως είναι άλλωστε φυσικό, αντιμετώπιζε την παιδεία ως μέσο για τη διαφύλαξη της παράδοσης, τη διάσωση της πατρίδας, καθώς επίσης και της πίστης. Βλ. σχετ. Βακαλόπουλος Κ., "Οι Νεότουρκοι και Μακεδονία. 1908-1912", Θεσσαλονίκη, 1988, σελ. 228-235.

συγκεντρωτικό τρόπο την εθνική υπόθεση στην Ήπειρο, τη Μακεδονία και τη Θράκη εκδηλώθηκε έμπρακτα το 1887. Ως τότε, την εκπαιδευτική δραστηριότητα στις περιοχές της οσμανικής επικράτειας συντόνιζε το ιδιωτικό πολιτιστικό σωματείο, ο Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, που είχε ιδρυθεί το 1869. Το 1887, το εκπαιδευτικό έργο των οσμανικών επαρχιών ανατέθηκε σ' ένα κυβερνητικό εκτελεστικό όργανο, την Επιτροπή προς Ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας.¹⁰³

Οι εκπαιδευτικές και εθνικές προτεραιότητες στη δεκαετία του 1880 εξαρτιόνταν από τους εκάστοτε πολιτικούς όρους και τις ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούσαν κατά περιοχές. Η αριθμητική υπεροχή του πατριαρχικού ή του εξαρχικού χριστιανικού πληθυσμού, η κοινωνικο-οικονομική διαστρωμάτωση του χριστιανικού πληθυσμού (ελληνόφωνα αστικά κέντρα, σλαβόφωνα χωριά), η ταυτόχρονη παρουσία ποικίλων εθνικών δράσεων στον ίδιο χώρο (ελληνικής, σερβικής, βουλγαρικής, ρουμανικής και αργότερα αλβανικής εθνικής δράσης), η επικρατέστερη θέση της εξωτερικής οικονομικής υποστήριξης, καθώς επίσης και η οσμανική πολιτική απέναντι στις διάφορες εθνικές παρατάξεις και οι παρεμβάσεις της στην εκπαιδευτική ζωή ήταν οι παράγοντες που ευνόησαν ή απέκλεισαν την ελληνική εκπαιδευτική διείσδυση. Τελικά, η εξάπλωση και η λειτουργία των “εθνικών” σχολείων στις οσμανοκρατούμενες περιοχές (Ήπειρο, Μακεδονία, Θράκη, Αλβανία, παλαιά Σερβία και Βουλγαρία) ήταν αποτελέσματα του εθνικιστικού 19^{ου} αι. κατά τη διάρκεια του οποίου το πολυεθνικό οσμανικό καθεστώς μετασχηματίστηκε σε νέες κρατικές/εθνικές οντότητες στη Βαλκανική.¹⁰⁴

¹⁰³ Βέβαια σε όλα αυτά η τουρκική κυβέρνηση τηρούσε συνήθως στάση ανοχής, απέναντι στη σωματειακή οργάνωση του ελληνισμού της Μακεδονίας και της Θράκης. Μόνο σε περιπτώσεις υποψίας για επαναστατικές κινήσεις φερόταν εχθρικά. Το 1904 η οσμανική κυβέρνηση αποφάσισε να ασκήσει αυστηρό έλεγχο στην ίδρυση και λειτουργία των σωματείων. Θετικοί παράγοντες για την εκπλήρωση των σκοπών των φιλεκπαιδευτικών συλλόγων ήταν οι προτροπές των προξενικών αρχών του ελληνικού κράτους προς τα σωματεία, από τη μία πλευρά, και από την άλλη οι αυθόρμητες και ελεύθερες προσφορές ιδιωτών, κινητής και ακίνητης περιουσίας, κληροδοτημάτων και δωρεών σε είδη και χρήμα. Βλ. σχετ. Βακαλόπουλος Κ.

, “Νεότουρκοι και Μακεδονία 1908-1912” Θ εσ/νίκη, 1988, Σελ. 233-235.

¹⁰⁴ Σε όλες αυτές τις δραστηριότητες είναι σημαντική η ανάμιξη του Οικουμενικού Πατριαρχείου σε όλη τη Μακεδονία και Θράκη. Σε όλα τα ζητήματα, όχι μόνο τα εκκλησιαστικά αλλά και τα εκπαιδευτικά, το Οικουμενικό Πατριαρχείο είχε τον πρώτο λόγο που του έδινε η θρησκευτική και εθναρχική του θέση. Συγκεκριμένα, το 1880, η «Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης, Αγαπάτε Αλλήλους», δημιουργήμα των πατριαρχικών κύκλων, στήριξε την παιδεία, ιδιαίτερα στη Μακεδονία και τη Θράκη. Βλ. σχετ. Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ 233-236.

3.5. Ο Εύξεινος Πόντος και η ανάπτυξη των ελληνικών κοινοτήτων.

Ο Πόντος ήταν η μοναδική περιοχή της Μικράς Ασίας στην οποία μία συμπαγής ελληνορθόδοξη κοινότητα επιβίωνε από τους ελληνοιστικούς και βυζαντινούς χρόνους. Στην περιοχή δεν υπήρχε αριθμητική υπεροχή του ελληνορθόδοξου πληθυσμού, όμως το προβάδισμά του κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα ήταν γνωστό. Όταν το οσμανικό κράτος, στο πλαίσιο του μεταρρυθμιστικού προγράμματος γνωστού ως Τανζιμάτ (1839-1856), αποφάσισε να εφαρμόσει κάποια φιλελεύθερα μέτρα, παρατηρήθηκε μία σημαντική μείωση του μεταναστευτικού ρεύματος και οι ελληνορθόδοξες κοινότητες του Πόντου ανασυστάθηκαν οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά. Η Τραπεζούντα πρωτοστάτησε στην εκπαιδευτική και πνευματική ζωή της περιοχής, ειδικά από το 1850 έως το 1922. Η αύξηση του αριθμού των σχολείων και των μαθητών τους αποτελεί μαρτυρία της εκπαιδευτικής έξαρσης, ενώ τα βιβλία και οι ελληνόγλωσσες εφημερίδες όπως και κάποιοι πολιτιστικοί και φιλανθρωπικοί σύλλογοι συνέβαλαν στην πνευματική και οικονομική ανάπτυξη της περιοχής.¹⁰⁵

Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Οσμανική Αυτοκρατορία, που συμμετείχε στο πλευρό των κεντρικών Δυνάμεων από το 1914, μετέβαλε την Τραπεζούντα και τον Πόντο σε περιοχή πολεμικής δράσης. Τον Απρίλιο του 1916, λίγες μέρες πριν από τη ρωσική κατοχή της Τραπεζούντας, οι τουρκικές αρχές, αποχωρώντας από την πόλη, ανέθεσαν στο μητροπολίτη Χρυσάνθο την προεδρία της προσωρινής διοίκησης μέχρι την άφιξη του ρωσικού στρατού. Συγκεκριμένα, ο Τούρκος βαλής της πόλης Μεχμέτ Τζεμάλ Αζμί (Mehmet Cemal Azmi), παρέδωσε τη διακυβέρνηση της περιοχής σε ελληνομουσουλμανικό συμβούλιο και σε μία επιτροπή που αποτελούνταν από τρεις επιφανείς Έλληνες και τους αρχηγούς της αστυνομίας και της χωροφυλακής.

Ο Μητροπολίτης Χρυσάνθος γράφει στο έργο του “Εκκλησία Τραπεζούντος” :

“Κατά τας παραμονάς της αλώσεως της Τραπεζούντος υπό των Ρώσων, ήτοι την 3/16 Απριλίου 1916, την νύκτα της Κυριακής των Βαΐων, ο Βαλής Τραπεζούντος Τζεμάλ Αζμί Μπέης απήλθεν εκ Τραπεζούντος

¹⁰⁵ Οι σχέσεις Ελλήνων και Μουσουλμάνων βελτιώθηκαν τα τελευταία χρόνια με τις αλλαγές που επιτελέστηκαν και, ιδίως μετά το 1876, μπορούσαν να χαρακτηριστούν καλές, αν και πολλές φορές είχαν χαρακτήρα αρμονικής κατανόησης και σιωπηλής ανεκτικότητας. Βλ. σχετ. Γεωργανόπουλος Ευ., “Το Νεοτουρκικό Κίνημα και οι Επιπτώσεις του στον Ελληνισμό του Πόντου”, Εκδ. Αδελφοί Κυρακίδη, Θεσ/νίκη, 2000, σελ.59-60 .

κατέλιπε δε δια του υπό ημερομηνίαν 3/16 Απριλίου επισήμου εγγράφου την διοίκησιν της χώρας εις προσωρινήν υπό την προεδρίαν του μητροπολίτου Τραπεζούντος κυβέρνησιν, αποτελουμένην πλην του μητροπολίτου εκ του διευθυντού της αστυνομίας, του διοικητού της χωροφυλακής, του Γεωργίου Φωστηροπούλου, Παρασκευά Γραμματικοπούλου και Γεωργίου Κογκαλίδου . Πέντε αιώνες από της αλώσεως αιώνας η κυβέρνησις της Τραπεζουσίας χώρας εδίδετο πάλιν εις τους Έλληνας, υπό την παρουσίαν δε και μέριμναν της Ελληνικής Εκκλησίας Τραπεζούντος ετίθεντο υπό των επισήμων Τουρκικών αρχών οι μουσουλμάνοι.... 106

Τόσο οι Ρώσοι όσο και οι Συμμαχικές Δυνάμεις αναγνώρισαν ως νόμιμη αρχή την ελληνική διοίκηση η οποία ονομαζόταν «προσωρινή Κυβέρνηση Τραπεζούντας». Έγινε προσπάθεια να μεταβληθεί η περιοχή σε ένα είδος αυτόνομου κράτους, ιδρύθηκαν μικτά δικαστήρια και τοπική εθνοφρουρά η οποία ονομάστηκε “Εθνική Ένωσις των Νέων”. Η ρωσική κατοχή είχε διάρκεια δύο ετών δίχως να παρατηρηθεί καμιά διάκριση φυλής ή θρησκείας. Η προσωρινή διοίκηση κέρδισε την εμπιστοσύνη ολόκληρου του πληθυσμού, χριστιανικού και μουσουλμανικού, περιθάλποντας χιλιάδες πρόσφυγες, Έλληνες, Αρμένιους και Τούρκους.¹⁰⁷

Στην περιοχή του Πόντου αναπτύχθηκε η ιδέα της χριστιανομουσουλμανικής ομοσπονδίας, αλλά λόγω της απόστασης της περιοχής από το ελληνικό κράτος και της οικονομικής του δύναμης εγκαταλείφθηκε. Οι νεοτουρκικές κυβερνήσεις επέβαλαν στην περιοχή μία εθνικιστική πολιτική η οποία είχε ως αποτέλεσμα την επιδείνωση των σχέσεων ανάμεσα στις δύο κοινότητες, τα χρόνια του πολέμου. Μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τη διακήρυξη των δεκατεσσάρων όρων του προέδρου Ουίλσον (Wilson) περί ανεξαρτησίας των λαών, καλλιεργήθηκαν προσδοκίες για δημιουργία ελληνικής δημοκρατίας του Πόντου. Το 1918 η Οσμανική Αυτοκρατορία ηττήθηκε. Ο μητροπολίτης Χρύσανθος ορίστηκε από τις

¹⁰⁶ Μητροπολίτη Τραπεζούντος Χρύσανθου, “Η Εκκλησία Τραπεζούντος”, Αρχείο Πόντου 4-5, εκδ. Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, Αθήνα 1933.

¹⁰⁷ Φωτιάδης Κ., “Οι εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου”, Εκδ. Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσ/νικη, 1993, σελ. 442-443. Όταν οι Ρώσοι κατέλαβαν μερικές περιοχές του Πόντου, βελτιώθηκε σημαντικά για τους Έλληνες η κατάσταση. Το πρόβλημα των Κρυπτοχριστιανών πήρε μία άλλη διάσταση, διότι πολλοί Κρυπτοχριστιανοί Έλληνες ομολόγησαν κατά τη διάρκεια της ρωσικής κατοχής την ελληνοχριστιανική τους πίστη.

ποντιακές οργανώσεις του Καυκάσου και τις έξι μητροπόλεις του Πόντου αντιπρόσωπος του ποντιακού Ελληνισμού και ηγήθηκε του αυτονομιστικού κινήματος. Το 1919, στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης στο Παρίσι υπέβαλε ένα υπόμνημα, όπου προσπαθούσε να πιστοποιήσει την ελληνικότητα του Πόντου, αλλά και τη σύμπνοια του χριστιανικού και μουσουλμανικού πληθυσμού.¹⁰⁸

Όλες οι προσπάθειες για την ίδρυση ενός αυτόνομου ελληνικού κράτους ή οι πιθανές εναλλακτικές λύσεις για τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους με αμερικανική, βρετανική ή ελληνική εντολή απέτυχαν. Έγινε προσπάθεια να διερευνηθεί η δυνατότητα να ενσωματωθεί η Τραπεζούντα στην Αρμενία. Τον Ιανουάριο του 1920 ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις για τη σύσταση ελληνοαρμενικής ομοσπονδίας Πόντου και Αρμενίας, αλλά τελικά οι δύο πλευρές δεν κατάφεραν να συνεννοηθούν.

Ο Μουσταφά Κεμάλ στις 19 Μαΐου 1919¹⁰⁹ αποβιβάστηκε στη Σαμψούντα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι μουσουλμάνοι της Μαύρης Θάλασσας να προβάλλουν σκληρή αντίσταση εναντίον του ποντιακού κινήματος. Τα ελληνικά χωριά του Πόντου, τα οποία ήταν αποκομμένα από την κατεχόμενη από τον ελληνικό στρατό περιοχή της δυτικής Μικράς Ασίας, δέχτηκαν σφοδρές επιθέσεις από τους τσέτε. Οι Συμμαχικές Δυνάμεις, παρόλες τις προφορικές τους υποσχέσεις, δεν θέλησαν να αναλάβουν τη στρατιωτική κατοχή της περιοχής ούτε ήταν έτοιμες να ανεχθούν μια ελληνική απόβαση στην Τραπεζούντα ή στην ευρύτερη περιοχή του Βατούμ. Ο

¹⁰⁸ Στις 22 Ιανουαρίου 1918 έγινε το πρώτο Παμποντιακό Συνέδριο στη Μασσαλία, στο οποίο πήραν μέρος πολλοί Πόντιοι που ζούσαν στην Ευρώπη και στην Αμερική. Ο διοργανωτής του Συνεδρίου ήταν ένας Πόντιος μεγαλέμπορος της Μασσαλίας ονόματι Κωνσταντινίδης, ο οποίος εκλέχτηκε πρόεδρος μιας επιτροπής και εξουσιοδοτήθηκε να εκπροσωπεί τα συμφέροντα των Ποντίων. Το Νοέμβριο του 1918 έστειλε μία αναφορά στις κυβερνήσεις του Λονδίνου και του Παρισιού σχετικά με τις απόψεις και τους στόχους της επιτροπής. Μερικές χώρες έδειξαν ενδιαφέρον και πρόθεση να παράσχουν βοήθεια στη δημιουργία ενός ποντιακού κράτους. Αρωγός και Ηγέτης των Ελλήνων του Πόντου στη μικρασιατική πατρίδα αναδείχθηκε ο μητροπολίτης Τραπεζούντας Χρύσανθος. Η ανεξάρτητη ποντιακή δημοκρατία ναυάγησε οριστικά εξαιτίας των συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων, οι οποίες στην αρχή συμφώνησαν με την ίδρυση του Ελληνικού Ποντιακού Κράτους. Δυστυχώς αυτή η ιδέα έμεινε ένα ανεκπλήρωτο όνειρο του Ποντιακού Ελληνισμού. Βλ. σχετ. Φωτιάδης Κ., ό.π., σελ. 456-458.

¹⁰⁹ Ο Μουσταφά Κεμάλ κατόρθωσε να εκμεταλλευτεί την κούραση του λαού από τον πόλεμο και τις διαφορές των μεγάλων δυνάμεων για να πετύχει τους στόχους του. Αφού πήρε εντολή από τη σουλτανική κυβέρνηση και έχοντας συζητήσει και με τις Συμμαχικές Δυνάμεις, έφτασε στις 19 Μαΐου 1919 στη Σαμψούντα για να επιβλέψει, ως επιθεωρητής των περιοχών της Σεβάστειας και του Ερζερούμ, τη λήξη της επιστράτευσης. Ο Μουσταφά Κεμάλ λίγες μέρες αργότερα έκανε έκκληση, για πρώτη φορά, για εθνικές διαδηλώσεις εναντίον των Ελλήνων επειδή στις 15 Μαΐου είχαν κάνει απόβαση στη Σμύρνη. Βλ. Σχετ. Φωτιάδης Κ., ό.π., σελ. 457-458.

Βενιζέλος θεωρούσε αναπόφευκτη μια εκστρατεία προς την Άγκυρα και τον Πόντο και έλπιζε σε επιτυχή τερματισμό του Μικρασιατικού πολέμου.

Τελικά, το ζήτημα του Πόντου διευθετήθηκε με την ελληνοτουρκική σύμβαση στη Λωζάννη το 1923. Με την ανταλλαγή των πληθυσμών ένας μεγάλος αριθμός Ποντίων εγκαταστάθηκαν στις βόρειες επαρχίες της Ελλάδας, αλλά και κάπου 80.000 βρήκαν καταφύγιο στη Ρωσία και στον Καύκασο.

3.6 Η εξέλιξη των συντεχνιών και οι ελληνικές κοινότητες

Οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ επιβάρυναν περισσότερο τις συντεχνίες. Στις 6/18 Φεβρουαρίου 1856 ο Αμπντούλ Μετζίτ, υλοποιώντας τις δεσμευτικές για την Πύλη αποφάσεις της συνθήκης των Παρισίων, εξέδωσε το αυτοκρατορικό διάταγμα του Χάτι Χουμαγιούν, το οποίο αποτέλεσε συνέχεια και ολοκλήρωση του Χάτι Σερίφ του 1839. Σύμφωνα με αυτό, οι υποσχέσεις για το σεβασμό της τιμής και της περιουσίας των υπηκόων του σουλτάνου, αδιακρίτως τάξη και θρησκεύματος, επαναφέρονταν και ταυτόχρονα καθιερώνονταν ουσιαστικότερα μέτρα για την εγγύηση πιο θετικών αποτελεσμάτων. Εξακολουθούσε ακόμη να βρίσκεται σε αδράνεια το σύστημα ενοικίασης των φόρων, εκτός από τους φόρους της δεκάτης, και γινόταν λόγος για την αναδιοργάνωση της δικαιοσύνης.¹¹⁰

Αποφασιστικό όμως σταθμό στην κατοπινή πορεία των υποδούλων της Οσμανικής Αυτοκρατορίας αποτελούσαν αναμφισβήτητα τόσο η κατάργηση της διάκρισης ανάμεσα σε χριστιανούς και μουσουλμάνους όσο και η πολιτική, θρησκευτική και φορολογική ισότητα όλων των υπηκόων.¹¹¹

¹¹⁰ Όταν τα μονοπώλια είχαν αρχίσει να αποκτούν γερές βάσεις, η κρατική πολιτική άλλαξε με την Αγγλο-τουρκική Συνθήκη του 1838 και το διάταγμα του 1839. Σύμφωνα με αυτά, όλα τα μονοπώλια καταργούνται. Αυτές οι δύο πράξεις εγκαινίασαν μια εποχή ακραίας σύγχυσης και για τις συντεχνίες και για την κυβέρνηση. Βλ. σχετ. İnalçık H. -Quataert D., ό.π. σελ.545.

¹¹¹ Το 1839 ένας φόρος επί των κερδών (temettü vergisi) άρχισε να αντικαθιστά το φόρο σφραγίδας στο πλαίσιο της προσπάθειας του Τανζιμάτ για οικονομική αναδιάρθρωση. Οι συντεχνίες κατά το 19^ο αι. επιδίωκαν να διατηρήσουν και να επεκτείνουν τα μονοπώλια τους και δεν δίσταζαν να καταπατήσουν τις δραστηριότητες μιας άλλης συντεχνίας. Βλ. σχετ., İnalçık H. - Quataert D., ό.π., σελ. 543-545.

Στην εξαγγελία και τη γνωστοποίηση των μεταρρυθμίσεων υπήρξε αντίδραση τόσο των χριστιανικών κοινοτήτων όσο και των μουσουλμάνων.¹¹² Οι πρώτες γιατί έβλεπαν πως στην πράξη οι περισσότερες από αυτές ήταν ανεφάρμοστες, και παράλληλα ελλόχευε ο κίνδυνος της ολοκληρωτικής τους ένταξης στον τουρκικό μηχανισμό. Οι δεύτεροι γιατί δεν μπορούσαν να συνηθίσουν στην ιδέα ότι οι χθεςινοί υποτελείς θα γίνονταν αυτόματα ισότιμοι στις υποχρεώσεις τους και τα δικαιώματά τους.¹¹³

Μία ομάδα Οσμανών, που στη συντριπτική της πλειοψηφία ήταν αμόρφωτοι οπαδοί του συντηρητισμού και της μισαλλοδοξίας, αντέδρασε πολύ σκληρά. Αντίθετα η Πύλη, στην προσπάθειά της να επιτύχει την όσο το δυνατόν καλύτερη και πιστή εφαρμογή των εξαγγελθέντων μέτρων, πληροφόρησε την ελληνική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη ότι επιθυμούσε να γνωρίσει τις αντιδράσεις των υπηκόων της. Για το σκοπό αυτόν ζήτησε από τον Έλληνα πρέσβη να βοηθήσει στην υποβολή σχετικών εκθέσεων από τους προξένους της, στις οποίες θα συνοψίζονταν οι εντυπώσεις τους από την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων στους υπόδουλους χριστιανούς.¹¹⁴

Παρ' όλο που οι περισσότερες από τις εκθέσεις των Ελλήνων προξένων ήταν αρνητικές και παρά τη συνεχιζόμενη αντίδραση των φανατισμένων συντηρητικών μουσουλμανικών μαζών, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι τόσο το νομοθέτημα αυτό όσο και το προηγούμενο του 1839 έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην οικονομική και κοινωνική συμπεριφορά των χριστιανικών κοινοτήτων, καθώς και στη διαμόρφωση της εθνικής τους συνείδησης.

¹¹² Δύο ήταν τα μεταρρυθμιστικά διατάγματα της περιόδου Τανζιμάτ: Το πρώτο, το Γκιουλχανέ Χάτ-ι Σερίφ, 1839, και το δεύτερο Χάτ-ι Χιουμαγιούν, 1856. Με το πρώτο προβλέπονταν ρυθμίσεις για την ασφάλεια της ζωής, της τιμής και της περιουσίας όλων των υπηκόων του Σουλτάνου, για την ανασυγκρότηση του φορολογικού συστήματος και την κατάργηση της ενοικίας φόρων, για το σύστημα στρατολογίας και για την ισότητα μπροστά στο νόμο όλων των υπηκόων, ανεξαρτήτως θρησκείας. Μέχρι το Χάτ-ι Χιουμαγιούν του 1856, το οποίο παρουσιάζεται με το όνομα "Ίσλαχάντ Φερμανί – Φιρμάνι Μεταρρυθμίσεων" και στο οποίο προβλέπονταν περισσότερες, πιο επεξεργασμένες και πολύ πιο προωθημένες μεταρρυθμίσεις, εκδόθηκαν διάφορα διατάγματα που προέβλεπαν σημαντικές διοικητικές, νομικές και εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις. Βλ. σχετ. Ortaylı İ., "Ο πιο μακρύς αιώνας της αυτοκρατορίας – Ο Οθωμανικός 19^{ος} αι. Η πορεία προς τον εκσυγχρονισμό", Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2004, σελ. 160-165.

¹¹³ Οι Μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ και το Σύνταγμα του 1876 αποσκοπούσαν στην ομογενοποίηση της οσμανικής κοινωνίας, η οποία "άνευ διακρίσεως τάξεως ή θρησκείας" μετατράπηκε σε μία πολιτική, οσμανική κοινωνία. Εκτός τούτου, χρησίμευσαν στη νομιμοποίηση της ενσωμάτωσης κατά τρόπο ισότιμο όλων των μη-μουσουλμάνων στην οσμανική κοινωνία. Βλ. σχετ. Ortaylı İ., ό.π., σελ. 16-165.

¹¹⁴ Ortaylı İ., ό.π., σελ. 170-180.

Οι μεταρρυθμίσεις αυτές βοήθησαν στη διαμόρφωση μια νέας «ελληνο-οσμανικής» αστικής τάξης, που εκτός από το χριστιανικό χαρακτήρα της και τις ελληνικές βλέψεις αποκτούσε τώρα και μια «οσμανική ισότητα»,¹¹⁵ στο πλαίσιο της οποίας ανοίγονταν νέες προοπτικές αλλά και καινούργιες ανακολουθίες.¹¹⁶

Στον οικονομικό τομέα, με την ελευθερία στο εμπόριο και τη βιομηχανία και τα προνόμια του ξένου κεφαλαίου, το Χάτι Χουμαγιούν δημιουργούσε πολύ ευνοϊκές συνθήκες στη χριστιανική, εμπορική κυρίως, τάξη, που έκανε το μεσάζοντα ανάμεσα στην τουρκική οικονομία και το ξένο κεφάλαιο. Οι συντεχνίες όμως την περίοδο αυτή έχασαν τον έλεγχο της αγοράς και τη μονοπωλιακή τους θέση.

Οι συντεχνίες επιβαρύνθηκαν ακόμη περισσότερο και με το νόμο των βιλαετιών, που εκδόθηκε το 1865, εντάχθηκαν στο πλαίσιο των ευρύτερων μεταρρυθμίσεων της Οσμανικής Αυτοκρατορίας.¹¹⁷

Με το νόμο αυτόν η κοινότητα αναγνωριζόταν ως το πιο βασικό κύτταρο του νέου διοικητικού συστήματος της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Ιδιαίτερα για τις πόλεις, οι συνοικίες (Συνοικιακές Μουχταροδημο-γεροντίες), σύμφωνα με το νέο νόμο,

¹¹⁵ Μετά τον Ελληνο-τουρκικό Πόλεμο του 1897, αρχίζει να επηρεάζεται αρνητικά η ζωή και η θέση των Ρωμιών και των Ελλήνων μέσα στην αυτοκρατορία. Διακόπηκαν οι ελληνοτουρκικές σχέσεις και οι Οσμανοί με το πρόσχημα της διακοπής των σχέσεων με το ελληνικό κράτος προσπαθούσαν να περιορίσουν τις φοροαπαλλαγές και υποχρέωναν τους Έλληνες υπηκόους να πάρουν οσμανική υπηκοότητα. Η αυτοκρατορία ενδιαφέρθηκε να εντάξει τους Έλληνες υπηκόους στο φορολογικό σύστημα και όχι να τους εκδιώξει από την αυτοκρατορία. Για αρκετό καιρό επικράτησε μία σύγχυση με το καθεστώς των Ελλήνων υπηκόων. Έτσι αυθαιρετώντας στη Συνθήκη της Κάνλιτσα το 1855 στο άρθρο 17, απαίτησαν η είσοδος όλων των Ελλήνων υπηκόων στις συντεχνίες να είναι υποχρεωτική και στο εξής κάθε Έλληνας υπήκοος, που ασκούσε ένα επάγγελμα, να έχει την υποχρέωση να πληρώνει τους ίδιους φόρους που κατέβαλλαν κι οι Οσμανοί υπήκοοι. Αναφορικά με τη Συνθήκη της Κάνλιτσα, ήταν στην ουσία η πρώτη ελληνοτουρκική εμπορική συμφωνία. Οι διαπραγματεύσεις μεταξύ τους δεν ήταν καθόλου εύκολες. Επιτεύχθηκαν με την επέμβαση της Γαλλίας και της Αγγλίας, η οποία θεωρείται η μεγαλύτερη νίκη της Ελλάδας. Αυτή η Συμφωνία περιείχε 28 άρθρα τα οποία αφορούσαν θέματα εμπορίου, φορολογίας, διακίνησης, ναυτιλίας, δικαστικών αρμοδιοτήτων, προνομίων, ατελειών, συντεχνιών και πειρατείας. Με αυτά η Ελλάδα απέκτησε τα προνόμια των Διομολογήσεων που απολάμβαναν τα ευρωπαϊκά κράτη. Δεκαοκτώ από αυτά τα άρθρα καθόριζαν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των Ελλήνων υπηκόων, ενώ με το πρόβλημα της υπηκοότητας ασχολούνταν μόνο ένα. Σβολόπουλος Κ. “Κωνσταντινούπολη 1856-1908, Η ακμή του Ελληνισμού”, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1994 Εισαγωγή./Παυλίδης Α. “Ο ελληνισμός της Κωνσταντινούπολης (1800-1922)”, Εκδ. Σμυρνιωτάκης, Αθήνα, 2009., 60-69,73-75

¹¹⁶ Η ισότητα των υποτελών πληθυσμών εκφράστηκε στο πεδίο της κοινοτικής αυτοδιοίκησης και της απονομής δικαιοσύνης. Διευρύνθηκαν οι αρμοδιότητες του λαϊκού στοιχείου στη διοίκηση των εσωτερικών υποθέσεων των χριστιανών με τα μικτά συμβούλια από εκκλησιαστικούς και λαϊκούς εκπροσώπους και γενικά η διοικητική αυτονομία των ορθόδοξων χριστιανικών κοινοτήτων στο πλαίσιο του οσμανικού καθεστώτος που προέκυψε από τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ. Βλ.σχετ. Σβολόπουλος Κ., ό.π., Εισαγωγή.

¹¹⁷ Quataert D.-İnalçık H. ,ό.π., σελ.546-547.

αποτελούσαν εκλογικά σώματα που ψήφιζαν στην ετήσια γενική εκλογική συνέλευση των κατοίκων και αναδείκνυαν τους μουχτάρηδες, δημογέροντες και αζάδες.

Οι εκλογείς έπρεπε απαραίτητα να είναι Οσμανοί υπήκοοι, αδιακρίτως θρησκεύματος. Άλλωστε, με τα Τανζιμάτ των 1839 και 1856 όλοι οι αλλόθρησκοι υπήκοοι του οσμανικού κράτους είχαν αποκτήσει ίσα πολιτικά δικαιώματα με τους μουσουλμάνους. Δικαίωμα ψήφου (του «εκλέγειν») είχε κάθε Οσμανός υπήκοος που είχε συμπληρώσει τα 18 του χρόνια και πλήρωνε ετήσια στο τουρκικό Δημόσιο άμεσο φόρο το λιγότερο 50 γρόσια. Δικαίωμα εκλογιμότητας (του «εκλέγεσθαι») είχε όποιος είχε συμπληρώσει το 30ό έτος και η καταβολή των προσωπικών άμεσων φόρων του ξεπερνούσε τα 100 γρόσια. Το διοικητικό συμβούλιο της κοινότητας (Μετζλίσι Ινταρέ) συγκροτούσαν ανάλογα 3 έως 12 δημογέροντες. Σε αυτό επίσης συμμετείχαν αυτοδίκαια και οι θρησκευτικοί αρχηγοί της άμεσης περιοχής. Οι κοινοτικοί άρχοντες εκλέγονταν για ένα έτος, χωρίς όμως να υπάρχει κανένας περιορισμός για συνεχή επανεκλογή τους.¹¹⁸

Οι κοινότητες, σε γενικές γραμμές, είχαν θρησκευτική και πολιτική αυτοτέλεια και οι δημογεροντίες ασκούσαν διοικητικά, δικαστικά και φορολογικά καθήκοντα.

Ο νόμος των βίλαετίων και ο καινούργιος τρόπος διανομής και είσπραξης των φόρων έπλητταν σημαντικά, αν όχι καίρια, την αυτοδιοίκηση των συντεχνιών. Η είσπραξη και η κατανομή των φόρων, που αφορούσαν τους συντεχνίτες, ήταν αποκλειστικά έργο των συντεχνιών. Το διοικητικό συμβούλιο κάθε συντεχνίας, γνωρίζοντας το φόρο που αναλογούσε στη συντεχνία, καθόριζε το φόρο του κάθε μέλους της ανάλογα με τη δυνατότητα του. Τη γνωστοποίηση των φόρων έκανε στις συντεχνίες συνήθως το ανώτατο γενικό συντεχνιακό συμβούλιο (λόντζα).¹¹⁹

Οι αζάδες και οι μουχτάρηδες καθόριζαν τους φόρους που εισπράττονταν κατά συνοικίες, γεγονός που εξασθένιζε αναμφισβήτητα την αυτοτέλεια των συντεχνιών.

¹¹⁸ Σταματόπουλος Δ., ό.π.σελ.25-37. Με τις μεταρρυθμίσεις μέσα στον Οσμανικό χώρο δημιουργήθηκαν ενδιάμεσοι χώροι, οι εθνοθρησκευτικοί, που διασφάλισαν τη συνοχή του οσμανικού κράτους. Το μιλλέτ, ως σύνολο κοινοτήτων, είναι ο ενδιάμεσος χώρος, η παράλληλη δομή μέσα από την οποία οι ελληνορθόδοξοι νομιμοποιούνταν να συμμετέχουν στους οσμανικούς θεσμούς και συγχρόνως νομιμοποιούσαν την οσμανική εξουσία. Δηλαδή με τις μεταρρυθμίσεις του 1856, οι εθνικές προσδοκίες των χριστιανικών λαών είχαν αποτέλεσμα και κατά κάποιο τρόπο έγινε η απαρχή των συνταγματικών εξελίξεων των μιλλέτ των μη-μουσουλμάνων.

¹¹⁹ İncelik H. –Quataert D., ό.π., σελ.546-547/Σαρρήs Ν., ό.π., σελ. 350-355.

Ταυτόχρονα, άνοιγε επικίνδυνους δρόμους για τη διατήρηση της ανεξαρτησίας τους, αλλά και της συνοχής τους, με τη δημιουργία κοινωνικών βαθμίδων και «τάξεων» μέσα στους συντεχνιακούς κόλπους.

Σε συνδυασμό με το συνεχιζόμενο οικονομικό μαρασμό των περισσότερων συντεχνιών, που έμμεσα είχε δυσμενή αντίκτυπο στον κοινωνικό περίγυρο των πόλεων και τον αριθμητικό τους περιορισμό με την οριστική μετανάστευση συντεχνιακών μελών ή με την απόκτηση της ελληνικής υπηκοότητας μερικών συντεχνιών, ο συντεχνιακός έλεγχος στα κοινά των πόλεων άρχισε να υποχωρεί προοδευτικά και η συντεχνιακή ακτινοβολία να περιορίζεται σε ένα πολύ στενό κύκλο ανθρώπων.¹²⁰

Αντίθετα, η συνοικία, ως «ενδοκοινοτική αρχή», με τις διανομές και τις εισπράξεις των φόρων και με άλλες, περιορισμένες βέβαια, διοικητικές εξουσίες, άρχισε να γίνεται μια κοινωνική ομάδα ολοένα πιο σφιχτή και ανεξάρτητη. Στο εσωτερικό της κοινότητας, είχε τη δική της εκλογική παρουσία και επηρέαζε αποφασιστικά την τελική εκλογή των μουχτάρηδων και αζάδων στην ετήσια γενική συνέλευση των συμπολιτών της.

Ο οικονομικός μαρασμός όλων σχεδόν των συντεχνιακών μελών είχε σαν αποτέλεσμα την αποσύνθεση συντεχνιακών δομών. Οι βαθιές και μεγάλες αλλαγές που επήλθαν με την πάροδο του χρόνου τόσο στη δομή των συντεχνιών όσο και στο σύστημα λειτουργίας τους, είχαν φυσικό και αναπόφευκτο επακόλουθο την παρακμή και την πλήρη αποσύνθεσή τους¹²¹.

Για την οριστική παρακμή των ήδη διαβρωμένων συντεχνιακών δομών ευθυνόταν, αποκλειστικά σχεδόν, ο ασυναγώνιστος ανταγωνισμός των ευρωπαϊκών βιομηχανιών. Οι προσπάθειες που έγιναν για τον περιορισμό του, καταδικασμένες από πριν, δεν έφεραν κανένα αποτέλεσμα. Ο ανταγωνισμός, που ελεγχόταν από τα συντεχνιακά μέτρα, ενισχύθηκε εξαιτίας του κατακλυσμού βιομηχανικών ειδών ξένης προέλευσης. Οι τεχνητοί φραγμοί και τα άλλα τεχνητά εμπόδια των συντεχνιών,

¹²⁰ Οι Οσμανικές συντεχνίες υιοθέτησαν νέες μορφές παραγωγής και διανομής αλλά παρέμειναν εντός του πλαισίου της συντεχνίας. Αργότερα η συντεχνία έχασε και ο βιοτέχνης κέρδισε το δικαίωμα να παράγει χωρίς περιορισμό. Βλ. σχετ. Quataert D. - İnalçık H., ό.π., σελ. 547.

¹²¹ İnalçık H. - Quataert D., ό.π., σελ. 546-548.

ανίσχυρα πλέον, δεν μπορούσαν να ανακόψουν την καταστροφική πορεία, που ακολουθεί υποχρεωτικά ο συντεχνιακός θεσμός.¹²²

Οι συντεχνιακοί κανόνες ενίοτε προέβαλλαν εμπόδια στο συναγωνισμό, που με τη σειρά του διεύρυνε τη δράση του και εισχωρούσε όλο και πιο βαθιά στους κόλπους της συντεχνιακής οργάνωσης. Έτσι, σιγά σιγά εκδηλώνονταν στα συντεχνιακά μέλη μια διαφοροποίηση που συνοδευόταν από διαμάχες, φιλονικίες και έριδες. Σε όλες σχεδόν τις βιοτεχνικές κυρίως συντεχνίες βάθαινε ο διαχωρισμός ανάμεσα στα πλούσια και φτωχά μέλη, δημιουργούνταν όλο και μεγαλύτερη περιουσιακή ανισότητα και τελικά διαμορφώνονταν δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα: οι πλούσιοι, που εύκολα, αρχικά, και πιο δύσκολα αργότερα διατηρούσαν την ύπαρξή τους, και οι φτωχοί συντεχνίτες, που αποτύγχαναν και αρκετές φορές εγκατέλειπαν ακόμη και το επάγγελμά τους και φτάνοντας στο τελευταίο σκαλοπάτι της μιζέριας και της ανέχειας προλεταριοποιούνταν.¹²³

Τα στενά συντεχνιακά πλαίσια βρίσκονταν όλο και πιο πολύ σε αντίφαση με τις ανάγκες της καπιταλιστικής ανάπτυξης στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ο διαρκής φόβος του συντεχνίτη να μη διαταραχθεί η μονοπωλιακή του θέση στο επάγγελμα επαληθευόταν πέρα για πέρα τώρα, γιατί ο συναγωνισμός την περίοδο αυτή υπέσκαπτε συνεχώς το συντεχνιακό σύστημα. Αυτός ήταν και ένας από τους βασικούς και κύριους λόγους της παρακμής και της διάλυσης των συντεχνιών.

Οι δημιουργηθείσες νέες καταστάσεις έθεταν σε επικίνδυνη τροχιά το επάγγελμά των συντεχνιτών, γι' αυτό οι μάστορες εκμεταλλεύονταν περισσότερο το βοηθητικό προσωπικό τους, τους καλφάδες και τα τσιράκια, παρατείνοντας το ωράριο εργασίας, μειώνοντας την αμοιβή τους και εφαρμόζοντας μια σειρά από διάφορα άλλα

¹²² Κατά τη δεκαετία του 1860 αρκετές συντεχνίες ειδικά στην Κωνσταντινούπολη έχασαν τα μονοπώλιά τους όταν η Επιτροπή Βιομηχανικής Μεταρρύθμισης επιχείρησε να αναβιώσει ένα αριθμό σημαντικών βιοτεχνικών δραστηριοτήτων. Η επιτροπή λειτούργησε από το 1867 μέχρι το 1874 μόλις η κυβέρνηση κατάφερε να αποσπάσει από τις Μεγάλες Δυνάμεις τη συμφωνία για την αύξηση δασμών εισαγωγής. Αυτή η προσπάθεια του κράτους για αναζωογόνηση της βιομηχανικής παραγωγής είχε στοιχεία και υπέρ και κατά των μονοπωλίων Βλ. σχετ. İnalçik H.-Quataert D., ό.π., σελ 547.

¹²³ Το κράτος το 1861, εμπόδισε τη χορήγηση νέων αδειών, αλλά συγχρόνως συνέχισε να υποστηρίζει τα μονοπώλια. Κάποιες συντεχνίες το 1865 ζήτησαν βοήθεια διαμαρτυρόμενες ότι ο αριθμός των εργαστηρίων με πιστοποίηση παρέμεινε περιορισμένος παρόλο που υπήρχε μεγάλη ζήτηση. Το κράτος επέτρεψε να ανοίξουν περισσότερες συντεχνίες χωρίς άδεια με την προϋπόθεση να πληρώνουν διπλάσιο φόρο από τον προβλεπόμενο. Αυτή η περίπτωση δημιούργησε μιζέρια και ανέχεια. Βλ. σχετ. İnalçik H.-Quataert D., ό.π., σελ 546.

καταπιεστικά μέτρα. Η θέση του κατώτερου συντεχνιακού προσωπικού γινόταν όλο και πιο ανυπόφορη.¹²⁴

Κάτω από τις συνθήκες αυτές οι μαθητευόμενοι και κυρίως οι καλφάδες κατανόησαν ότι μόνο με σθεναρή αντίσταση θα κατόρθωναν να απαλλαγούν ή, τουλάχιστον, να περιορίσουν την εκμετάλλευση των εργοδοτών τους. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο οι εργάτες δημιουργούν τις δικές τους συντεχνιακές οργανώσεις με σκοπό την αμοιβαία υποστήριξη και αλληλοβοήθεια των μελών τους, αλλά κυρίως την προστασία των συμφερόντων τους, που την εποχή αυτή συνεχώς καταπατούνταν από τα αφεντικά τους. Η διάσπαση των περισσότερων συντεχνιών σε κεφαλαιούχους εργοδότες και σε εργάτες-υπαλλήλους γίνεται αναπόφευκτα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και είναι καθοριστική για την τύχη του συντεχνιακού θεσμού, αφού τα δύο συντεχνιακά υποκατάστατα θα έχουν, από εδώ και πέρα, ξεχωριστά συμφέροντα και διαφορετικές επιδιώξεις.¹²⁵

Λίγο πριν από την απελευθέρωση, τόσο οι συντεχνιακές δομές, που παρουσίαζαν όλα τα συμπτώματα της παρακμής και της αποσύνθεσης, όσο και οι οικονομικές δυνατότητες των συντεχνιτών, που κυμαίνονταν σε πολύ μέτρια επίπεδα, συνέθεταν μια πολύ θλιβερή εικόνα για τον ελλαδικό συντεχνιακό χώρο.

Αργότερα, οι διάφοροι επαγγελματίες οργανώθηκαν σε σωματεία. Αρκετά από αυτά, αν και έφεραν τον τίτλο της συντεχνίας, απείχαν πολύ από το παλιό συντεχνιακό σύστημα και διέπονταν από μια νέα «συντεχνιακή νοοτροπία». Τα καταστατικά τους στηρίζονταν σε αρκετές παλιές συντεχνιακές διατάξεις. Τα άρθρα τους όμως διατυπώθηκαν σε νέες βάσεις και απαιτήσεις προσαρμοσμένες στα καινούργια δεδομένα που σχετίζονταν με το εργατικό δίκαιο.¹²⁶

¹²⁴ Ο ανταγωνισμός μεταξύ των συντεχνιών και βιοτεχνιών δημιούργησε μια αρνητική κατάσταση στις τάξεις των συντεχνιών. Και ειδικά όταν η συντεχνία έχασε πολλά από τα χαρακτηριστικά της, κυρίως στο θέμα των μονοπωλίων, ο βιοτέχνης κέρδισε το προνόμιο της παραγωγής άνευ περιορισμού. Αυτή η κατάσταση αντανακλάται και στους εργάτες και στο κατώτατο προσωπικό των συντεχνιών δημιουργώντας προβλήματα μεταξύ εργατών και συντεχνιτών. Βλ. σχετ. İnalçık H.-Quataert D., ό.π., σελ. 545-547

¹²⁵ Μετά το 1874 το κράτος εγκαίνιασε μία σταθερή πολιτική φοροαπαλλαγών γι' αυτούς που έκαναν εισαγωγές μηχανημάτων και εργαλείων που θα χρησιμοποιούνταν στα εργοστάσια. Η πολιτική αυτή οδήγησε στην κατάρρευση των συντεχνιών, διότι αυτοί που είχαν οικονομική ευμάρεια και ανήκαν στην συντεχνιακή τάξη προτίμησαν να ασχοληθούν με την ίδρυση μικρών εργοστασίων. Βλ. σχετ. İnalçık H.-Quataert D., ό.π., σελ.551.

¹²⁶ İnalçık H.-Quataert D., ό.π., σελ.544-548

4. Ιδεολογικά ρεύματα της εποχής

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας (1840-1850) στον ευρωπαϊκό χώρο συμβαίνουν σημαντικά γεγονότα. Κοινωνικές εξεγέρσεις θα συγκλονίσουν τις πρωτεύουσες πολλών ευρωπαϊκών κρατών και ορισμένα κράτη, όπως η Γερμανία και η Ιταλία, θα εξελιχθούν σε αυτοκρατορίες περνώντας στη φάση εδαφικής ενοποίησης.

Αυτή την εποχή ιδεολογικά ρεύματα, όπως ο Πανσλαβισμός κι ο Παγγερμανισμός, βοηθούν στην ενοποίηση κατακερματισμένων εδαφών που ανήκουν σε συγγενείς λαούς σε ένα κράτος ή την ενσωμάτωσή τους με ένα άλλο κράτος. Εν τω μεταξύ στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας οι φαινομενικά προοδευτικοί κύκλοι συσπειρώνονται, δημιουργούν αμυντικές ιδεολογίες και επιχειρούν να αντιμετωπίσουν τις ιδεολογίες της Δύσης

4.1 Οσμανισμός

Κατά την περίοδο της Αναδιοργάνωσης (Tanzimat), κυρίαρχη ιδεολογία των μεταρρυθμιστών (Tanzimatçılar) ήταν ο οσμανισμός. Βασικό στοιχείο της ιδεολογίας αυτής, ήταν η αποδοχή από όλο το λαό της αυτοκρατορίας ότι, ανεξάρτητα από το θρήσκευμα, ο λαός αποτελεί ένα ενιαίο σύνολο το οποίο έχει κοινή υπηκοότητα, έχει σχέση με τη γενέθλια γη την οποία αναγνωρίζει ως πατρίδα, και είναι υπό την προστασία του οσμανού σουλτάνου.

Οι μεταρρυθμιστές επιθυμούσαν να ενοποιήσουν τις μη μουσουλμανικές και μουσουλμανικές κοινότητες που ζούσαν στα οσμανικά εδάφη, ανεξάρτητα από την εθνική προέλευση ή τη θρησκεία, δίνοντας σημασία στην έννοια της μεγάλης οσμανικής πατρίδας και στην ιδιότητα του οσμανού πολίτη. Ήταν μία προσπάθεια αφομοίωσης των εθνικών ομάδων που ζούσαν στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας.¹²⁷

Αυτό όμως δεν κατέστη δυνατόν να εφαρμοστεί, διότι το κράτος δεν μπόρεσε να ξεπεράσει τον ισλαμικό του χαρακτήρα, δεν ενδιαφέρθηκε δηλαδή να πείσει και τους

¹²⁷ Lewis B. , ό.π. , σελ. 334

μουσουλμανικούς πληθυσμούς να αποδεχτούν την ισοπολιτεία με τους μη μουσουλμάνους, ως αναγκαιότητα για τη διάσωση της αυτοκρατορίας. Ο μεγαλύτερος όγκος του μουσουλμανικού πληθυσμού, καθοδηγούμενος από τους ουλεμά, έβλεπε με καχυποψία και τις παραμικρές αλλαγές που επηρέαζαν ελάχιστα την καθημερινότητά του. Δυστυχώς, το κράτος δεν μπόρεσε να αποδείξει την ειλικρίνεια των προθέσεών του στους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Στην πορεία, κάποια στοιχεία της ιδεολογίας του Οσμανισμού (αυτά που σχετίζονται με την αντίληψη περί της κοινής πατρίδας) αφομοιώθηκαν από τους Νέους Οσμανούς.

4.2 Πανισλαμισμός

Το ιδεολογικό ρεύμα του Πανισλαμισμού αναπτύχθηκε μετά την άνοδο στο θρόνο του Abdül Hamid, ο οποίος ήταν αφοσιωμένος στο Ισλάμ. Το ρεύμα αυτό ενισχύθηκε από τον ίδιο τον Οσμανό χαλίφη ως αντίπαλη ιδεολογία εναντίον των καταλοίπων των Νέων Οσμανών.

Ο Πανισλαμισμός είναι μία θρησκευτική και πολιτική αντίληψη, η οποία στηρίζεται στη δυναμική της ισλαμικής κοινότητας (Umma al-İslam), στην ένωση των απανταχού μουσουλμάνων, γεγονός το οποίο προσδίδει στον Οσμανό μονάρχη ιδιαίτερη δύναμη, αφού εκτός από πολιτικός αρχηγός (sultan), είναι και ο εκπρόσωπος του θεού στη γη (halif) . Με αυτή την ιδιότητά του μπορεί να ελέγχει και να επηρεάζει τους πληθυσμούς που βρίσκονται εντός, αλλά κυρίως εκτός των ορίων της επικράτειας, προσδίδοντας έτσι στο κράτος τη δυναμική μιας περιφερειακής δύναμης, η οποία υπολογίζεται από τις ευρωπαϊκές.¹²⁸

Ταυτόχρονα, η αντίληψη αυτή ενισχύει την κυριαρχία του στους μουσουλμάνους υπηκόους και ιδιαίτερα στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα της περιφέρειας, τα οποία, προσκολλημένα στο Ισλάμ και στην παράδοση, υποτάσσονται στο πρόσωπο του σουλτάνου.¹²⁹

¹²⁸ Lewis B. , ό.π., σελ. 336. Στο βιβλίο σχολιάζεται η δυνατότητα αυτή που δινόταν στον Abdül Hamid ως εξής: «Στο εσωτερικό, η αφοσίωση των μουσουλμάνων μπορούσε να ενισχύσει τις προσπάθειές του για την καταστολή των φιλελευθέρων, των εθνικιστών, των μεταρρυθμιστών, και άλλων που εναντιώνονται στην αυταρχική του ισχύ. Στο εξωτερικό μπορούσε να ελέγχει ένα σημαντικό κομμάτι της ισλαμικής κοινής γνώμης υπέρ αυτού και μέσω της δημιουργίας προβλημάτων στις μουσουλμανικές περιοχές των Μεγάλων Δυνάμεων. Να προλάβει πιθανές κινήσεις τους εναντίον της αυτοκρατορίας».

¹²⁹ Πατέλος Κ.Γ. , “Το Σύγχρονο Ισλάμ – Η Συνάντηση με τη Δύση”, Εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2006, σελ. 124-129. Την αφοσίωση των Οσμανών Μουσουλμάνων παρατηρούμε την περίοδο του

Πρέπει να αναφέρουμε ότι κατά την πρώτη περίοδο της χρήσης της έννοιας του Πανισλαμισμού κατά τη διακυβέρνηση του Abdül Hamid¹³⁰ (πριν από τον πρώτο διωγμό των Αρμενίων) επιχειρείται να προβληθεί προς τα έξω ότι ο οσμανός μονάρχης αναγνώριζε και σεβόταν τις ιδιαιτερότητες που υπήρχαν στη σύνθεση της οσμανικής κοινωνίας και εξασφάλιζε τη γαλήνη μεταξύ του μουσουλμανικού και μη μουσουλμανικού πληθυσμού.

Η ιδεολογία του Πανισλαμισμού, χρησιμοποιήθηκε ως μέσο ελέγχου (ασκήσεως επιρροής) των μουσουλμανικών πληθυσμών από τη Ρωσία, καθώς και των αποικιών από την Αγγλία και τη Γαλλία. Επίσης υιοθετήθηκε και από γερμανικούς κύκλους πολιτικών στο πλαίσιο της εξωτερικής πολιτικής τους και επανεμφανίζεται δυναμικά μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913) και την είσοδο στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.¹³¹

4.3. Παντουρανισμός

Την περίοδο αυτή, η συνεχής πίεση και οι επεμβάσεις των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων στο εσωτερικό της επικράτειας τρόμαζαν τους Οσμανούς. Σύμφωνα με την άποψη της κυρίαρχης τάξης της επικράτειας αλλά και του ίδιου του Abdül Hamid, η κατάσταση αυτή οδηγούσε στον περαιτέρω ακρωτηριασμό του κράτους.

Η αντίληψη αυτή οδήγησε σε αναζήτηση ερεισμάτων για να αποφευχθεί μία τέτοια κατάσταση. Έτσι μερίδα διανοουμένων στράφηκε προς την αναζήτηση αρχών που θα αποτελούσαν τη βάση για τη δημιουργία μιας λαμπρής αυτοκρατορίας όπως ήταν η οσμανική. Ο συσχετισμός των αρχών αυτών με τα χαρακτηριστικά της τουρανικής καταγωγής των Οσμανών, κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα οδήγησε στη δημιουργία ενός

Μικρασιατικού Πολέμου (1919-1922) όταν πολλές περιοχές εξεγείρονται εναντίον τουρκικών εθνικιστικών δυνάμεων και της κυβέρνησης της Άγκυρας επειδή προσβάλλουν με τη δράση τους το πρόσωπο του χαλίφη.

¹³⁰ Το 1895 ζητήθηκε από το Σουλτάνο Abdül Hamit εκ μέρους του αρχηγού των Σιωνιστών να παραχωρηθεί τμήμα περιοχής για να μπορέσουν να επιστρέψουν όλοι οι Εβραίοι στην Παλαιστίνη και να προσπαθήσουν να δημιουργήσουν για πρώτη φορά τη δική τους πατρίδα. Ο σουλτάνος αρνήθηκε να παραχωρήσει ή ακόμα και να πουλήσει κάποια τμήματα της περιοχής για να μην ενοχληθούν οι αδελφοί Άραβες μουσουλμάνοι της περιοχής. Σύμφωνα με το σουλτάνο, επειδή οι Εβραίοι έχαιραν εκτίμησης εντός της αυτοκρατορίας δεν υπήρχε λόγος να ξεκινήσει μία τέτοια διαδικασία. Βλ. σχετ. “Siyasi Hatiratım – Sultan Abdülhamit”, Dergah Yayınları, İstanbul, 2010, σελ. 51.

¹³¹ Ακτσόγλου Ι.Ζ., “Η Εξόντωση του Μισητού Λιονταριού”, Εκδόσεις Τσουκάτου, Αθήνα 2005, σελ.38.

άλλου ιδεολογικού ρεύματος, του Παντουρανισμού . Προς αυτή την κατεύθυνση βοήθησαν τουρκογενείς πρόσφυγες διανοούμενοι από διάφορες περιοχές της Ρωσίας, οι οποίοι κατέφυγαν στην οσμανική Τουρκία.¹³²

Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Στις αρχές του 19^{ου} αι. η παρακμή του οσμανικού κράτους ήταν πλέον φανερή. Τα άλλοτε πανίσχυρα γενιτσαρικά σώματα έχουν διαλυθεί βίαια. Η Επανάσταση των Ελλήνων για την κατάκτηση της ελευθερίας τους, οι αποστασίες και η ανάμιξη των ευρωπαϊκών δυνάμεων για την αντιμετώπιση του τουρκικού ζητήματος, των σχέσεων δηλαδή του οσμανικού κράτους με τις εθνότητες, η υπογραφή της Συνθήκης Χιουνκιάρ Ισκελεσί το 1833 με τη Ρωσία, που κινητοποίησε την Αγγλία και τη Γαλλία, καθώς και η εμπορική Συνθήκη του Μπαλταλιμανί το 1838 με την Αγγλία, είχαν δημιουργήσει εσωτερικά προβλήματα στην αυτοκρατορία, και είχαν καταστήσει την επικράτεια ανίσχυρη και ευάλωτη και είχαν περιορίσει την παλαιά ισχύ της.

Οι πολιτικές εξελίξεις καθώς και τα πολιτικά προβλήματα που δημιουργήθηκαν την περίοδο αυτή, παρόλες τις προσπάθειες του σουλτάνου για αποτελεσματικότητα, προετοίμασαν την υποδομή για την εξαγγελία των μεταρρυθμίσεων της περιόδου Τανζιμάτ. Η περίοδος αυτή, όπως έχουμε αναφέρει, περιλαμβάνει τρεις κύριους σταθμούς. Εγκαινιάζεται με την υπογραφή του διατάγματος Χάττ-ι Σερίφ από το σουλτάνο Αμπντούλ Μετζίτ το 1839, ακολουθεί το σημαντικότερο διάταγμα Χάττ-ι Χουμαγιούν το 1856 και ολοκληρώνεται με την ψήφιση του Συντάγματος το 1876, το οποίο περιλαμβάνει όλες τις θεσμικές αλλαγές της περιόδου των μεταρρυθμίσεων, παρόλο που δεν εφαρμόστηκε κατά τη διάρκεια της ψήφισής του. Με αυτά τα διατάγματα ξεκίνησαν οι προσπάθειες να δοθούν λύσεις νομιμοποίησης διαφόρων εκρεμών καταστάσεων, να περιοριστεί ο σουλτανικός δεσποτισμός και ταυτόχρονα να ξεκινήσει μία προσπάθεια εκσυγχρονισμού των παραδοσιακών προνεωτερικών εξουσιαστικών σχέσεων και της αποκατάστασης ενός στοιχειώδους ορθολογικού κανόνα στις σχέσεις μεταξύ μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων. Επίσης με τη ψήφισή τους, άρχισε να διαμορφώνεται μία νέα διοικητική γραφειοκρατία με στόχο

¹³² S.J.Shaw – Shaw – Kural E., ό.π., σελ.260-263. Η συμβολή τους είναι σημαντική στη διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης της περιόδου και στην ανάπτυξη της ιδεολογίας του Τουρκισμού.

να ανταποκριθεί στα νέα δεδομένα, στις νέες προκλήσεις, στη διεύρυνση των σχέσεων της Αυτοκρατορίας με τις Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης, καθώς και στην οργάνωση της λειτουργίας ενός σύγχρονου κράτους.

Κατά τη διάρκεια αυτή της περιόδου παρατηρούμε ότι η δημιουργία του ελληνικού κράτους έφερε αλλαγές. Η παλαιά φαναριώτικη γραφειοκρατία, αντικαταστάθηκε από μία νέα τάξη που είχε τα παλιά χαρακτηριστικά των Φαναριωτών. Ήταν μία νέα γενιά ελληνικής καταγωγής που διέθετε ανώτερη μόρφωση, πολιτική οξυδέρκεια και μπορούσε να καταλάβει ανώτερα αξιώματα στην Οσμανική Αυτοκρατορία. Η ιδεολογία αυτών των ανθρώπων ήταν ο οσμανισμός, δηλαδή, ήταν αφοσιωμένοι στην οσμανική νομιμότητα. Το γεγονός αυτό ήταν η αιτία να τους προσεγγίσει η οσμανική άρχουσα τάξη και να αξιοποιήσει τις ικανότητές τους στην αντιμετώπιση των προβλημάτων.

Οι μουσουλμάνοι οσμανοί πολίτες, δεν ήταν προετοιμασμένοι να αποδεχθούν τις ρυθμίσεις των διαταγμάτων, οι οποίες έθιγαν τα παγιωμένα συμφέροντά τους. Ειδικά, αυτοί που υπηρετούσαν τη δικαιοσύνη, υπονόμευαν τις διατάξεις του νομοθετήματος, μη αποδεχόμενοι τις μαρτυρίες των χριστιανών στις δίκες, επειδή πίστευαν ότι το γεγονός αυτό ανατρέπει τον Ιερό Νόμο του Ισλάμ. Στην περιφέρεια πολλοί Οσμανοί αξιωματούχοι αρνούνταν ακόμη και την αναφορά στις διατάξεις του. Γι' αυτούς οι μεταρρυθμίσεις ήταν αποτέλεσμα εξωτερικής πίεσης, προσέβαλλε το κράτος και τραυμάτιζε την ανεξαρτησία του.

Το ιδεολογικό ρεύμα του οσμανισμού, που εισάγεται με τις μεταρρυθμίσεις του 1856 και αποκρυσταλλώνεται με το Σύνταγμα του 1876, λειτουργεί ως μήνυμα και φορέας εκσυγχρονισμού και χρησιμεύει σαν βάση για την ενσωμάτωση όλων των Οσμανών κατά τρόπο ισότιμο, στο οσμανικό πλέγμα εξουσίας.¹³³ Τα άλλα ιδεολογικά ρεύματα, όπως του Πανισλαμισμού, που αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του Αμπντούλ Χαμίτ II, χρησιμοποιήθηκε ως μέσο ελέγχου και επιρροής των μουσουλμανικών πληθυσμών στη Ρωσία, καθώς και στις αποικίες της Αγγλίας και Γαλλίας. Κατά τα τέλη του 19^{ου} αι. αναπτύχθηκε το ιδεολογικό ρεύμα του Παντουρανισμού. Μια μερίδα διανοουμένων στράφηκε στην αναζήτηση

¹³³ Ortaylı İ., “Ο πιο μακρύς αιώνας της αυτοκρατορίας”, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2004. σελ.1197-199.

αρχών που θα αποτελούσαν την υποδομή της δημιουργίας μιας αυτοκρατορίας όπως ήταν η οσμανική. Σε αυτό βοήθησαν τουρκογενείς πρόσφυγες διανοούμενοι από διάφορες περιοχές της Ρωσίας που εύρισκαν καταφύγιο στην οσμανική επικράτεια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΝΕΟΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

Εισαγωγή στο Δεύτερο Κεφάλαιο

Στο δεύτερο κεφάλαιο του πρώτου μέρους γίνεται αναφορά στους Γενικούς Κανονισμούς, στο Πατριαρχείο και το “Προνομιακό Ζήτημα” στην Παιδεία, στην ανάπτυξη της Κωνσταντινούπολης, καθώς και στην οικονομική διείσδυση των Ευρωπαίων κεφαλαιούχων κερδοσκόπων στην Οσμανική Αυτοκρατορία, κυρίως πριν από τον Κριμαϊκό πόλεμο (1854-1856) αλλά και μετά. Η διείσδυση δημιουργεί σχέσεις υποτέλειας και στενής εξάρτησης των Οσμανών από τους Δυτικούς πιστωτές τους. Το 1881 η Εταιρεία Διαχείρισης οσμανικού χρέους αναλαμβάνει την εξόφληση των χρεών, που ξεπερνούν τις 100.000 χρυσές λίρες. Σε αυτήν μετέχουν Άγγλοι, Γάλλοι και Γερμανοί. Εκτός από τα χρέη, διαμορφώνονται στην Οσμανική Αυτοκρατορία και διάφορες ιδέες «εκμοντερνισμού», «εκσυγχρονισμού της κρατικής μηχανής» και «συνταγματικών ελευθεριών», παρά τη λογοκρισία από το απολυταρχικό καθεστώς και τη στενή παρακολούθηση των υπηκόων του.

Μετά το συνέδριο του Βερολίνου η Οσμανική Αυτοκρατορία έχασε περίπου το 1/3 των συνολικών της εδαφών (π.χ. Ρουμανία, Σερβία, Μαυροβούνιο, Κύπρος κ.ά.) και το 20% περίπου του συνολικού της πληθυσμού. Η αυτοκρατορία μετά τις συνεχείς εδαφικές απώλειες στο ευρωπαϊκό της τμήμα, άρχισε να γίνεται περισσότερο ασιατική. Λόγω των απωλειών των Βαλκανικών εδαφών, μεγάλες μουσουλμανικές ομάδες μετανάστευσαν στα οσμανικά εδάφη. Η μετανάστευση αυτή δημιούργησε κοινωνικές αναστατώσεις αλλά και συνέβαλε τόσο στην ενίσχυση των αντιχριστιανικών αισθημάτων μέσα στην αυτοκρατορία όσο και της ιδεολογίας Πανισλαμισμού.

Ο Abdül Hamit κυριάρχησε στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αι. μέχρι το κίνημα των Νεότουρκων. Στην αρχή της ηγεμονίας του δεν δίστασε να αναστείλει το Σύνταγμα και να διακόψει τη λειτουργία της Βουλής (1878) και στη συνέχεια αρνήθηκε κάθε

νεοτερισμό και εξευρωπαϊσμό. Αντιμετώπισε όμως στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας δύο βασικά προβλήματα : το Μακεδονικό και το Αρμενικό ζήτημα.

Το μεν πρώτο έληξε με την επικράτηση της ελληνικής πλευράς στις εσωτερικές συγκρούσεις. Τα εδάφη της Μακεδονίας προσαρτήθηκαν στην Ελλάδα μερικά χρόνια αργότερα. Το δε Αρμενικό ζήτημα έληξε με εκτεταμένες συγκρούσεις και αιματηρά γεγονότα στην περιοχή του Σασούν , στην ανατολική Μικρά Ασία. Η ηγεμονία του Abdül Hamit τονώθηκε ανέλπιστα την περίοδο αυτή, συγκεκριμένα το 1897, με τη νικηφόρα έκβαση του ελληνο-τουρκικού πολέμου.

Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής, συγκεκριμένα το 1889 ιδρύθηκε από κάποιους σπουδαστές μία εταιρεία στον κήπο της Στρατιωτικής Ιατρικής Σχολής της Κωνσταντινούπολης η οποία αργότερα ονομάστηκε «Επιτροπή για την Ένωση και την Πρόοδο» και αποτέλεσε μαζί με τους εξόριστους στο Παρίσι Οσμανούς φιλελεύθερους την απαρχή της κίνησης των Νεότουρκων. Οι Τούρκοι φοιτητές άρχισαν να οργανώνονται με πολύ κόσμο, ακόμα και με μη μουσουλμάνους, αναζητώντας μια κοινή γραμμή δράσης. Στις αρχές του 20^{ου} αι. οι Νεότουρκοι αντιπαράτίθενται, με δύο διαφορετικά μεταξύ τους τους ιδεολογικά ρεύματα, στο σουλτάνο Abdül Hamit και την ιδεολογία του πανισλαμισμού

Το πρώτο ιδεολογικό ρεύμα ήταν του τουρκισμού, δημοφιλές στους νέους αξιωματικούς, που επικράτησε τελικά με σκοπό τη διάλυση των μειονοτήτων της αυτοκρατορίας ή την εξάλειψή τους με την αποδοχή των Ευρωπαίων.

Το δεύτερο ιδεολογικό ρεύμα, το φιλελεύθερο, των διανοουμένων του Παρισιού, δεχόταν εκτός από τον εξευρωπαϊσμό και τη συνταγματική μοναρχία, την ειρηνική συμβίωση όλων των μειονοτήτων με την κατάργηση των θρησκευτικών και εθνικών διακρίσεων

1. Γενικοί Κανονισμοί - Η ανάπτυξη της Κωνσταντινούπολης και του Μικρασιατικού ελληνισμού

1.1. Το Πατριαρχείο και η εφαρμογή των Γενικών Κανονισμών

Κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα, οι Γενικοί Κανονισμοί ¹³⁴ του 1860-1862 καθώς και ο Θεμελιώδης Κανονισμός του 1902, που εκδόθηκαν από το Πατριαρχείο, όρισαν ένα ομοιογενές θεσμικό πλαίσιο οργάνωσης όλων των κοινοτήτων.

Ενδεικτικά στο πρώτο άρθρο του «Θεμελιώδους Κανονισμού της εκλογής και των καθηκόντων των εν τω Κλίματι του Οικουμενικού Θρόνου Ενοριακών Κοινοτικών και Επαρχιακών αρχών» αναφέρονταν τα παρακάτω¹³⁵:

Ο Οικουμενικός Πατριάρχης και τα περί Αυτόν Δύο Σώματα, ήτοι η αγία και Ιερά Σύνοδος και το Διαρκές Εθνικόν Μικτόν Συμβούλιον, ων τα τε καθήκοντα και δικαιώματα ως και ο τρόπος της εκλογής ορίζονται υπό των Γενικών Κανονισμών, αποτελούσι την ανώτατην Εκκλησιαστικήν και Εθνικήν Αρχήν. ¹³⁶

Στην πορεία όμως το ίδιο το Πατριαρχείο αναγκάστηκε να εγκρίνει τους διαφορετικούς κοινοτικούς κανονισμούς, που ψηφίζονταν από την κάθε κοινότητα, ανάλογα με τις κοινωνικές και πολιτικές της ιδιαιτερότητες, δηλαδή ήταν προφανές ότι η Εκκλησία διατηρούσε το ρόλο του ρυθμιστή των θεσμών.¹³⁷

¹³⁴ Το Κείμενο των Γενικών Κανονισμών είναι γνωστό στην ελληνική βιβλιογραφία είτε ως «Γενικοί Κανονισμοί» είτε ως «Εθνικοί Κανονισμοί». Το οσμανικό κείμενο αυτό επικυρώθηκε από την Πύλη στο 1862 και ονομάστηκε «Nizamname-i Umumi» στα Οσμανικά, η μετάφραση του στα ελληνικά είναι ακριβώς «Γενικοί Κανονισμοί». Η λέξη «Γενικοί» είναι η ακριβής μετάφραση του οσμανικού όρου. Ο όρος «Εθνικοί», ο οποίος χρησιμοποιόταν ήδη από το 19^ο αι. παρέπεμπε όχι στην έννοια του «έθνους» αλλά σε αυτήν του «μιλλέτ». Ο όρος «μιλλέτ» υπάρχει στο οσμανικό κείμενο, το οποίο δεν αποδίδεται γενικά στο ορθόδοξο «μιλλέτ», αλλά στο Ρωμείο Πατριαρχείο (Rum Patrikliği Nizamati- Κανονισμοί της Ρωμείκης Πατριαρχείας). Βλ. σχετ. Σταματόπουλος Δ., ό.π., σελ.28-35

¹³⁵ Σταματόπουλος Δ., ό.π., σελ. 193-198

¹³⁶ Άρθρο 1^ο του Θεμελιώδους Κανονισμού της εκλογής και των καθηκόντων των εν Κλίματι του Οικουμενικού Θρόνου Ενοριακών Κοινοτικών και Επαρχιακών αρχών, Εκδ. Χρ. Παπαστάθης, «Οι κανονισμοί των Ορθόδοξων ελληνικών κοινοτήτων του Οσμανικού κράτους και της διασποράς», Θεσσαλονίκη, 1984, σ. 132.

¹³⁷ Stamatoopoulos «From Millets to Minorities in the 19th-Century Ottoman Empire: an Ambiguous Modernization» University of Thessaloniki, σελ.254-261, από διαδικτυακό χώρο.

Η ψήφιση των Γενικών Κανονισμών πράγματι ήταν μία σημαντική τομή όχι μόνο στα εσωτερικές υποθέσεις του Πατριαρχείου αλλά και στη σύνθετη διαδικασία μετεξέλιξης του ορθόδοξου μιλλέτ σε έθνος. Η θέση που έχουν οι Κανονισμοί μέσα στη διαδικασία αυτή είναι ιδιάζουσα, επειδή την επηρέασαν όχι μέσα από την πιστή εφαρμογή των διατάξεών τους, αλλά από το πρόβλημα και τις αντιφάσεις που προκάλεσε η εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων (και η ταυτόχρονη αναθεώρησή τους πολλές φορές), τόσο στη διοίκηση του Πατριαρχείου όσο και στην προσπάθεια ανασυγκρότησης του μιλλέτ.¹³⁸

Για την ελληνική εθνική κοινότητα (μιλλέτ) οι κανονισμοί αυτοί αποτέλεσαν τον οργανικό νόμο, με τον οποίο διοικήθηκαν όλες οι κοινότητες μέχρι τη Μικρασιατική καταστροφή. Εκτός τούτου, αυτή την εποχή μπόρεσαν να συνεννοηθούν οι μη-μουσουλμανικές κοινότητες, π.χ. οι Έλληνες με τους Αρμενίους και τους Καθολικούς και να συμμετέχουν αυτοβούλως στη διοίκηση κοινής κοινότητας, δίχως κρατική παρέμβαση, γεγονός το οποίο αποτελούσε σημαντική πρόοδο. Η κοινή διοίκηση κοινότητας με χριστιανικό και μουσουλμανικό πληθυσμό παρατηρείται από τα τέλη του 19^{ου} αι. Το μέτρο όμως αυτό εφαρμόστηκε στις κοινότητες στις οποίες το μουσουλμανικό στοιχείο ήταν αρκετά ισχυρό. Στόχος του ήταν ο έλεγχος της κοινοτικής δραστηριότητας και από την κοινότητα που, όπως ήταν προφανές, εκπροσωπούσε το κράτος. Η κοινή διοίκηση δεν εφαρμόστηκε σε κοινότητες όπου οι χριστιανοί ήταν λιγότεροι από τους μουσουλμάνους. Στην πορεία, η εξέλιξη αυτή είχε ως αποτέλεσμα να διαχωριστεί εντελώς η ενορία από την κοινότητα. Το 19^ο αι. οι ελληνικές κοινότητες που βρίσκονταν υπό οσμανική διοίκηση σημείωσαν μια εκπληκτική άνθηση. Σε περιοχές, όπως η Μακεδονία, η Ήπειρος, η Θράκη, η Ιωνία, η Καππαδοκία και ο Πόντος, αλλά και σε μεγαλουπόλεις όπως η Θεσσαλονίκη, η Σμύρνη και η Τραπεζούντα, το κοινοτικό φαινόμενο διέπρεψε.¹³⁹

Η θεσμοθέτηση των Κανονισμών δημιούργησε επίσης μία νέα προοπτική στο κοινοτικό σύστημα. Συγκεκριμένα, βοήθησε στην προοπτική επικράτησης του λαϊκού στοιχείου στην εσωτερική λειτουργία του Πατριαρχείου, η οποία όμως στην ουσία ήταν πλήρως αποδυναμωμένη όχι μόνο λόγω της διοίκησης του "μιλλέτ" από τον

¹³⁸ Σταματόπουλος Δ., ό.π., σελ. 24-30.

¹³⁹ Σαρρής Ν., ό.π., σελ. 365. Για την οσμανική πολιτεία ο κοινοτισμός, δηλαδή η διοίκηση μιας κοινότητας δίχως την κρατική παρέμβαση, δεν ήταν πλέον κρατικό φαινόμενο. Ίσως θα μπορούσε να θεωρηθεί και παρακρατικό.

κλήρο αλλά και εξαιτίας των διαφορετικών αντιλήψεων που είχαν οι λαϊκοί για το χαρακτήρα των μεταρρυθμίσεων. Η κατάργηση του Γεροντισμού ενίσχυσε τον Πατριαρχικό θεσμό με την απόπειρα επιβολής μοντέλων πατριαρχικού συγκεντρωτισμού. Η δημιουργία του Μικτού Συμβουλίου και της Νέας Ιεράς Συνόδου έθεσαν περιορισμούς στη δικαιοδοσία του Πατριάρχη. Οι Γενικοί Κανονισμοί άλλαξαν το χαρακτήρα της συμμετοχής, δηλαδή της αντιπροσώπευσης γενικώς, του πληθυσμού της ελληνορθόδοξης κοινότητας της Κωνσταντινούπολης, εφόσον τα μέλη του Μικτού Συμβουλίου δεν προέρχονταν από τον κύκλο των προκρίτων, όπως παλιά, αλλά μέσω μιας διαδικασίας πολιτικής διαμεσολάβησης των συμφερόντων της κοινότητας από τους εκπροσώπους είτε των νεοφαναριωτών είτε των αστών. Βοήθησαν, επίσης, στην ενίσχυση του νέου πολιτικού πεδίου, όσον αφορά όμως την οικονομική ανασύνταξη της λειτουργίας του Πατριαρχείου δεν ήταν καταλυτικοί, παρόλο που το προέβλεπε το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα. Ο στόχος της Πύλης με την εφαρμογή της μισθοδοσίας του ανωτέρου κλήρου απέβλεπε στον έλεγχο της ακίνητης εκκλησιαστικής περιουσίας, στο να δημιουργήσει σχέση υπαλληλίας του ορθόδοξου κλήρου με το οσμανικό κράτος, να περιορίσει τις πολιτικές δραστηριότητές του καθώς και να ικανοποιήσει τα βουλγαρικά αιτήματα για την εξάλειψη φαινομένων φορολογικής επιβάρυνσης των επαρχιακών πληθυσμών.¹⁴⁰

Την περίοδο αυτή και μέσα σε αυτό το πλαίσιο της οργάνωσης του οσμανικού χώρου, ο εθνοθησκευτικός χώρος ορίστηκε από τις ενορίες, με βάση την κλίμακα της ιεραρχίας, τις κοινότητες και τέλος την επαρχία. Η κοινότητα δημιουργήθηκε από το σύνολο των ενοριών της, ενώ κάθε ενορία, σύμφωνα με το άρθρο 3 του Κανονισμού, είχε το δικαίωμα να διαχειρίζεται με την εποπτεία της εκκλησίας την περιουσία της και τις εκκλησιαστικές και εκπαιδευτικές της υποθέσεις, εκλέγοντας τις Επιτροπές των ενοριακών ναών και τις εφορίες των σχολείων. Ωστόσο, από τους Γενικούς Κανονισμούς και περισσότερο από τον Θεμελιώδη, φάνηκε ότι η λειτουργία της κοινότητας ήταν πολύ περιορισμένη και με το πέρασμα των χρόνων

¹⁴⁰ Σταματόπουλος Δ., ό.π., σελ. 370-379. Η αναδιοργάνωση του ορθόδοξου μιλλέτ στόχευε, εκτός από την επιβεβαίωση των προνομίων που είχαν παραχωρηθεί στο Πατριαρχείο, αλλά και την είσοδο του λαϊκού στοιχείου στη διαχείριση της οικονομικών στοιχείων της Εκκλησίας, καθώς και την πάταξη φαινομένων διαφθοράς του ανώτερου κλήρου στις επαρχίες. Επιδιώχθηκαν αλλαγές στην εσωτερική οργανωτική δομή του Πατριαρχείου.

περιοριζόταν συνεχώς, για να καταργηθεί εντελώς μετά το κίνημα των Νεότουρκων.¹⁴¹

Το θεσμικό πλαίσιο της κοινότητας άλλαξε ριζικά και οριστικά, όταν οι κοινωνικές διαφοροποιήσεις άρχισαν να γίνονται έντονες στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Διαμορφώθηκε, παράλληλα με τη “μεγάλη αστική τάξη” και μία “μεσαία αστική τάξη”, η οποία ήταν αρκετά ισχυρή για να διεκδικήσει κυρίαρχο ρόλο στη διοίκηση της κοινότητας. Σημειώθηκαν συγκρούσεις όσον αφορά την παραδοσιακή λειτουργία της κοινότητας. Η μία μερίδα εξέφραζε τη λειτουργία της κοινότητας μέσα στο οσμανικό πλαίσιο εξουσίας, και η άλλη απέβλεπε σε μία κοινότητα που θα μπορούσε να αναπαράγει την κοινωνική συνοχή μέσα από την ιδεολογική αναπαραγωγή μιας ομοιογενούς «εθνοθησκευτικής» κοινότητας.¹⁴²

1.2.Ο ελληνισμός της Κωνσταντινούπολης και η κοινωνική διαστρωμάτωση

Ο ελληνισμός της Κωνσταντινούπολης κατά τη διάρκεια της περιόδου της ψήφισης του πρώτου οσμανικού συντάγματος (1876) καθώς και της αναστολής του λίγο αργότερα, και μέχρι την επικράτηση των Νεότουρκων με το κίνημα του 1908, παρά τα προβλήματα και τις δυσκολίες, βρισκόταν στο απόγειο της ακμής του όσον αφορά στο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό πεδίο. Στο γεγονός αυτό βοήθησε η εισροή δυτικών κεφαλαίων στην οσμανική οικονομία καθώς και παρεμβάσεις των δυτικών χωρών προς όφελος των μη μουσουλμανικών ομάδων για παραχωρήσεις εκ μέρους του οσμανικού κράτους. Παράλληλα, η αύξηση εθνικιστικών κινημάτων που δημιούργησαν προβλήματα στο βαλκανικό τμήμα του Οσμανικού κράτους καθώς και η συνεχής παρέμβαση της Δύσης στα εσωτερικά της χώρας βοήθησε στον εκφυλισμό του κράτους, ενώ ο ελληνισμός την περίοδο αυτή άρχισε να αναπτύσσει την ιδεολογία του αλυτρωτισμού.¹⁴³

¹⁴¹ Τα μεταρρυθμιστικά διατάγματα διακηρύσσουν την εκκοσμίκευση των Οσμανικών θεσμών, όπως την αναγνώριση της εξουσίας του θρησκευτικού ηγέτη στο σύνολο των πιστών. Η Εκκλησία ενοχλείται από την ανάμιξη των λαϊκών στα θέματα της κοινότητας, καθώς και από τη θεσμική κατοχύρωση ενός σώματος λαϊκών δίπλα στην Ιερά Σύνοδο, δίνοντας την ευκαιρία στους λαϊκούς να πετύχουν αυτό που αμφισβητούσαν για πολλά χρόνια, δηλαδή την απόλυτη εξουσία του κλήρου. Βλ. σχετ. Σταματόπουλος Δ.,ό.π., σελ. 2355-370./Alexandris A., “The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974”, Athens 1992, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, σελ.21-35.

¹⁴² Σταματόπουλος Δ., ό.π., σελ. 19-27.

¹⁴³ Exertzoglou H. “The Development of a Greek Ottoman Bourgeoisie : Investment Patterns in the Ottoman Empire, 1850-1914” από το βιβλίο του Gondicas D. – Issawi C. “ Ottoman Greeks in the Age of Nationalism “ The Darwin Press, Inc. Princeton, New Jersey, 1999, σελ. 89-95.

Μετά το συνέδριο του Βερολίνου η παρακμή του Οσμανικού κράτους άρχισε να εντείνεται τόσο με την απώλεια των περιοχών της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας, οι οποίες ήταν σημαντικές πλουτοπαραγωγικές πηγές, όσο και με την αύξηση του δημόσιου χρέους, το οποίο οφειλόταν και στον ρωσοτουρκικό πόλεμο. Το οσμανικό κράτος δεν δίστασε να συνάψει δάνεια με Έλληνες τραπεζίτες, τα οποία απέφεραν μεγάλα κέρδη. Οι Έλληνες, με τη ραγδαία οικονομική τους ανάπτυξη, προσπάθησαν να αναβαθμίσουν την Παιδεία, δημιουργώντας μια πρωτοφανή ανάπτυξη σχολικού δικτύου, δίνοντας έμφαση στην επιμόρφωση με ξένες γλώσσες, και εκδίδοντας ένα μεγάλο αριθμό εφημερίδων και περιοδικών κ.ά.¹⁴⁴

Η είσοδος στην ιμπεριαλιστική περίοδο ανάγκασε τους Έλληνες, ειδικά αυτούς που είχαν οικονομική ευρωστία, να προσπαθήσουν να συνεργαστούν με τους ευρωπαϊκούς οικονομικούς κολοσσούς, καθώς η πολιτική της διατήρησης της ακεραιότητας της Οσμανικής Αυτοκρατορίας άρχισε να εγκαταλείπεται από τους δυτικούς. Ενώ μέχρι την περίοδο αυτή, στο οικονομικό πεδίο, η παρουσία του ξένου κεφαλαίου δεν ήταν σημαντική, - γεγονός που βοηθούσε τους Έλληνες επιχειρηματίες να έχουν σημαντικό ρόλο στα οικονομικά τεκταινόμενα της χώρας - τώρα η εισροή ευρωπαϊκών κεφαλαίων με μορφή χρηματοδότησης μεγάλων έργων, όπως η ανάπτυξη του σιδηροδρομικού δικτύου, άλλαξε τα οικονομικά δεδομένα.¹⁴⁵ Ενώ η “μεγάλη αστική τάξη” περιόρισε την οικονομική της δράση, η “μεσαία αστική τάξη” καθώς και μία μικρή τάξη που είχε εξελιχθεί, άρχισαν να αναπτύσσονται κατά την περίοδο από το 1880-1920 με ταχύτατους ρυθμούς. Με τη συμμετοχή τους, οι ελληνικές κοινότητες γνώρισαν μία οικονομική, πληθυσμιακή καθώς και πολιτιστική άνθηση. Η διείσδυση των ευρωπαϊκών κεφαλαίων δημιούργησε πολλές οικονομικές δραστηριότητες, οι οποίες εξελίχθηκαν με την αξιοποίηση των μεσαίων και μικρών ελληνικών στρωμάτων. Παράλληλα έφερε και μία αλλαγή στις καταναλωτικές συνήθειες, πολλαπλασιάζοντας τη ζήτηση σε αγαθά και υπηρεσίες που είχαν σχέση με το δυτικό τρόπο ζωής.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Καραθανάσης Αθ., “Ο Ελληνικός κόσμος στα Βαλκάνια και στη Ρωσία”, Θεσσαλονίκη, 1999, Εισγωγή, 48-50.

¹⁴⁵ Σβολόπουλος Κ., “Κωνσταντινούπολη 1856-1908. Η ακμή του Ελληνισμού”, Αθήνα, 1994, σελ. 55-57. Την περίοδο αυτή το ελληνικό στοιχείο της Κωνσταντινούπολης ήλθε αντιμέτωπο με το Ευρωπαϊκό κεφάλαιο. Ο ρόλος των Ελλήνων στο οικονομικό πεδίο της αυτοκρατορίας υποσκελίστηκε από τους Ευρωπαίους. Το ελληνικό κεφάλαιο ήταν πλέον συμπληρωματικό.

¹⁴⁶ Σβολόπουλος Κ., ό. π., σελ. 50-60. Ο δυτικός τρόπος ζωής επηρέασε καταλυτικά τον τρόπο ζωής όχι μόνο των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης αλλά και της Μικράς Ασίας ειδικά στις πόλεις γύρω

Η ανάπτυξη της “μεσαιάς τάξης” καθώς και της “μικρής”, ειδικά την πρώτη εικοσαετία του 20^{ου} αι., παρόλες τις αντιξοότητες, είχε ως αποτέλεσμα το 65-70% της οικονομικής δραστηριότητας να βρίσκεται στην Κωνσταντινούπολη και μάλιστα το 70% της εμπορικής και βιομηχανικής δραστηριότητας της Πόλης να είναι υπό τον έλεγχο των Ελλήνων. Η ελληνική υπεροχή δεν περιοριζόταν μόνο στα μέσα παραγωγής και στα κεφάλαια αλλά επεκτεινόταν και στην εργασία. Το 60% των εργαζομένων στη βιομηχανία ήταν Έλληνες, ενώ οι μουσουλμάνοι κάλυπταν ένα ποσοστό περίπου 15%.¹⁴⁷

Όσον αφορά την κοινωνική διαστρωμάτωση του ελληνισμού της Κωνσταντινούπολης, όπως εξελίχθηκε μετά τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, παρατηρούμε ότι περίπου μέχρι το 1908 η ηγεσία της εθνοθησκευτικής κοινότητας (millet) ήταν πλέον στα χέρια των λαϊκών, που η οικονομική ισχύς τους και η εξουσία τους επί του μιλλέτ απέρρεαν από την οσμανική πολιτική εξουσία, δημιουργώντας, όπως έχουμε αναφέρει, την “άνωτερη αστική τάξη”.¹⁴⁸ Το δεύτερο μισό του 19^{ου} αι. άρχισε και ενίσχυσε τη δράση της, παράλληλα με την πρώτη, η “μέση αστική τάξη” η οποία διεκδικούσε την εξουσία του μιλλέτ. Η διάκριση, ωστόσο, δύο τέτοιων τάξεων δεν υπαγορεύθηκε τόσο από τα οικονομικά κριτήρια όσο από τη θέση που κατείχαν η μια και η άλλη στον κύκλο της οσμανικής οικονομικής και πολιτικής εξουσίας, καθώς και από τις απόψεις τους και την ιδεολογία τους.¹⁴⁹

Τα μέλη αυτής της “άνωτερης αστικής τάξης” στην αρχή περιορίζονταν σε ένα μικρό αριθμό και διαμορφώθηκαν μέσω ενός συνεχούς οικονομικού και κοινωνικού μετασχηματισμού καθώς και των συναλλαγών που αναπτύχθηκαν με τη Δύση και την εισροή δυτικών κεφαλαίων στην οσμανική επικράτεια. Κατά την περίοδο των

από τη Σμύρνη, καθώς παρατηρήθηκε αύξηση στον αριθμό των Τραπεζών, δημιουργήθηκαν χρηματιστηριακές υπηρεσίες, ασφάλειες, ξενοδοχεία, εστιατόρια, υπηρεσίες υγιεινής κ.ά.

¹⁴⁷ Σαρρή Ν., ό.π., σελ. 42

¹⁴⁸ Η τάξη των νέο-Φαναριωτών αλλά και οι τραπεζίτες και χρηματιστές πίστεψαν ειλικρινά στην ιδεολογία του Τανζιμάτ και στις μεταρρυθμίσεις. Το αποδεικνύουν οι εκδηλώσεις ενθουσιασμού στην ανακήρυξη του Συντάγματος το 1876. Βλ. σχετ. Alexandris A., ό.π., σελ.25-35./Σταματόπουλος Δ., ό.π., Εισαγωγή

¹⁴⁹ Exertzoglou H., ‘The Development of a Greek Ottoman Bourgeoisie – Investment Patterns in the Ottoman Empire, 1850-1914’ από το βιβλίο των Gondicas D.- Issawi C., “Ottoman Greeks in the Age of Nationalism” The Darwin Press, Princeton New Jersey, 1999, σελ. 89-100.

δεκαετιών 1860 και 1870 δημιουργήθηκε ένα ευνοϊκό πλαίσιο το οποίο βοήθησε την οικονομική άνοδο καθώς και την επιχειρηματική επιτυχία αυτής της τάξης. Το γεγονός της ανάπτυξης των οικονομικών της σχέσεων με επιχειρηματικούς κύκλους της Ευρώπης, ενίσχυσε τη θέση της στην αγορά της Κωνσταντινούπολης, καθώς και τη δυνατότητα δανεισμού του οσμανικού δημοσίου.¹⁵⁰

Στην “άνωτερη αστική τάξη” εντάσσονταν οι μεγαλέμποροι, οι χρηματιστές, οι τραπεζίτες, οι ανώτεροι κρατικοί υπάλληλοι, όπως υπάλληλοι υπουργείων ή κρατικών οργανισμών, οι οποίοι ανήκαν σε γνωστές νέο-φαναριώτικες οικογένειες¹⁵¹. Η τάξη αυτή είχε έδρα την Κωνσταντινούπολη, στην οποία άλλωστε όφειλε την οικονομική αλλά και την πολιτική της δύναμη. Υπήρχαν άνθρωποι οι οποίοι είχαν στενή σχέση με το οσμανικό κατεστημένο αλλά και με τα ξένα κεφάλαια και ήταν οπαδοί των μεταρρυθμίσεων στις οποίες όφειλαν και την ενισχυμένη παρουσία τους, καθώς ήταν και οπαδοί μιας φιλελεύθερης ιδεολογίας που ανταποκρινόταν στη νοοτροπία τους που ήταν συνδεδεμένη με τις ευρωπαϊκές αξίες.

Η συνεχής επαφή και η συνεργασία αυτής της τάξης στο πλαίσιο της επιχειρηματικής δραστηριότητας με μέλη άλλων εθνικοθρησκευτικών ομάδων της προσέδωσαν ένα κοσμοπολίτικο χαρακτήρα.¹⁵² Οι σχέσεις που αναπτύχθηκαν δεν έμοιαζαν καθόλου με αυτές του παλαιού συστήματος των κλειστών κοινοτήτων, που κυριάρχησαν για αιώνες στην Οσμανική Αυτοκρατορία. Αυτόν τον κοσμοπολιτισμό τον συναντούμε σε διάφορες όψεις της καθημερινότητας, όπως, στην εκπαίδευση με την εγγραφή των παιδιών σε ξένα σχολεία, την εκμάθηση ξένων γλωσσών από τροφούς, την οικοδόμηση κατοικιών σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά αρχιτεκτονικά πρότυπα κλπ. Τα μέλη της τάξης αυτής ήταν παρόντα στις κοινωνικές εκδηλώσεις της ελληνικής ορθόδοξης εθνότητας, συναναστρέφονταν με στελέχη ευρωπαϊκών αποστολών, ξένους επιχειρηματίες, ανώτερους Οσμανούς αξιωματούχους, μέλη της ελληνικής διπλωματικής αποστολής κ.ά. Βλέπουμε ότι αυτή η “άνωτερη αστική τάξη” δραστηριοποιήθηκε, αφενός διατηρώντας έναν κοσμοπολιτισμό αφού συναναστρεφόταν Οσμανούς αξιωματούχους, ξένους διπλωμάτες, επιχειρηματίες

¹⁵⁰ Σβολόπουλος Κ., ό.π., σελ 50-60/ Exertzoglou H. , ό. π., σελ. 89-100.

¹⁵¹ Η νέα τάξη των νεο-Φαναριωτών είχε τεράστια οικονομική δύναμη, η οποία αντανάκλαται στην κοινωνική της ζωή. Η ζωή της ήταν αυστηρά περιορισμένη και αφορούσε μόνο αυτούς που διέθεταν τεράστιο πλούτο. Βλ.σχετ. Exertzoglou H. ό.π., σελ. 91-95./ Παυλίδης Α. “Ο ελληνισμός της Κωνσταντινούπολης (1800-1922)”, Εκδ. Σμυρνιωτάκης, Αθήνα, 2009, σελ. 33-42.

¹⁵² Exertzoglou H., ό.π., σελ. 92-96.

από την εβραϊκή και αρμενική κοινότητα και αφετέρου παίρνοντας πρωτοβουλίες με στόχο την ανάπτυξη του ελληνικού σχολείου και τη στήριξη της ελληνικής κοινότητας.¹⁵³

Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1860 και 1870 η πρόσβαση σε αυτήν την τάξη ήταν ευκολότερη συγκριτικά με τη δεκαετία του 1890 που γίνεται δύσκολη έως αδύνατη. Η ομάδα αυτή των Ελλήνων πέτυχε την κοινωνική της περιχαράκωση αφού κατάφερε να σύρει μία διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε αυτήν και τα άλλα ελληνικά κοινωνικά στρώματα. Το πέρασμα στην ιμπεριαλιστική περίοδο, το οποίο επιτεύχθηκε με την εισροή μεγάλων ευρωπαϊκών κεφαλαίων στην οσμανική αγορά, βοήθησε την τάξη αυτή να προσδεθεί στο ευρωπαϊκό ιμπεριαλιστικό άρμα, να επεκτείνει τις επιχειρησιακές της δραστηριότητες και να είναι παρούσα σε σημαντικά οικονομικά πεδία..¹⁵⁴

Η “μεσαία αστική τάξη” κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής προσπάθησε να ενισχύσει τη θέση της και να προωθήσει τις σχέσεις της με τη “μεγάλη αστική τάξη”. Η εκπαίδευση αποδείχθηκε το σημαντικότερο πεδίο δραστηριότητας αυτής της τάξης. Η σύνδεση της εκπαίδευσης με τις νέες πολιτικές και οικονομικές πραγματικότητες και κυρίως τη διαμάχη σχετικά με την εισαγωγή της διδασκαλίας των ξένων γλωσσών στα σχολεία, την ίδρυση διαφόρων συλλόγων, η οποία εντάθηκε την περίοδο αυτή, ήταν ένδειξη της δυναμικής της μεσαίας τάξης.

1.3 Εκπαιδευτική ανάπτυξη

Τα μεταρρυθμιστικά μέτρα που πήρε για την παιδεία η Οσμανική εξουσία¹⁵⁵ ήταν πολλά και μπορούν να θεωρηθούν και “επαναστατικά” σε σχέση με παλαιότερα.

¹⁵³ Exertzoglou H., ό.π., σελ. 89-96. Οι άνθρωποι που ανήκαν σε αυτή την τάξη επεδίωκαν την περαιτέρω αναβάθμισή τους καθώς και την αναπαραγωγή της θέσης τους στην κοινωνική ιεραρχία, εφόσον είχαν καταφέρει να κρατήσουν τις αναγκαίες ισορροπίες τόσο με την Εκκλησία και τον ελληνισμό, όσο και με τις μουσουλμανικές και μη μουσουλμανικές κοινωνικές ομάδες.

¹⁵⁴ Exertzoglou H., ό.π., σελ. 89-96.

¹⁵⁵ Deringil S., “Η Καλά Προστατευόμενη Επικράτεια - Ιδεολογία και νομιμοποίηση της εξουσίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (1876-1909)”, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2003, σελ. 289-292. Οι Μεταρρυθμίσεις στην παιδεία ξεκίνησαν από το στρατό : στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων του Mahmud Β', όπως έχουμε αναφέρει, ιδρύεται το 1827 η πρώτη Στρατιωτική Ιατρική Σχολή στην Αυτοκρατορία. Στη συνέχεια ιδρύονται και άλλες στρατιωτικές σχολές, όπως αυτή της μουσικής (1831), η Στρατιωτική Ακαδημία (1834), η Σχολή Στρατιωτικών Επιστημών (Μεκτέμ-ι Ουλουμ-ι Χαρμιγιέ 1834). Για την παιδεία, στις 5 Φεβρουαρίου 1839, πάρθηκαν αποφάσεις για τη βελτίωση της, ενώ μέσα στον ίδιο χρόνο ιδρύθηκαν τα γυμνάσια (ρουσντιγιέ) και το Μεκιατιμπί-ι Ρουσντιγιέ Νεζαρετ-ι ((Επιθεώρηση Μέσης Εκπαίδευσης), που αποτέλεσε και τη βάση για την ίδρυση του

Βεβαίως, δεν δημιουργήθηκαν προϋποθέσεις για μια οσμανική παιδεία ούτε και για μια “τουρκική”. Οι μη- μουσουλμάνοι είχαν πλέον το προνόμιο της δικής τους παιδείας. Γίνεται σαφές ότι μετά το Τανζιμάτ παρατηρήθηκε μία εκκοσμίκευση και στην παιδεία. Το κράτος προσπαθώντας να εξελιχθεί δημιούργησε το θεσμικό πλαίσιο όχι μιας ενιαίας για όλο το λαό “κοσμικής οσμανικής παιδείας” αλλά πολλών και παράλληλων προς την κεντρική παιδεία “κοσμικών παιδειών”¹⁵⁶. Είναι γνωστό ότι κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αι. η συντριπτική πλειοψηφία των μουσουλμάνων δεν είχε φοιτήσει ποτέ σε σχολείο. Πρόσβαση στην εκπαίδευση είχαν μόνο οι γόνοι της άρχουσας τάξης, επειδή προορίζονταν να στελεχώσουν τις ανώτερες θέσεις του κράτους.

Οι Έλληνες αξιοποίησαν προς ίδιον όφελος το νέο θεσμικό πλαίσιο που δημιουργήθηκε και κατάφεραν να αναπτύξουν το ελληνικό εκπαιδευτικό δίκτυο σε πολύ καλύτερο επίπεδο σε σχέση με εκείνο της μουσουλμανικής κοινότητας. Συγκεκριμένα, η ελληνική εθνική ομάδα αποφάσισε την αναβάθμιση της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε αντίθεση με τη μουσουλμανική εθνική ομάδα που έδωσε βάρος στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Με αυτό το εκπαιδευτικό σύστημα ο ελληνισμός κατόρθωσε να αναδείξει ένα σημαντικό αριθμό προσωπικοτήτων οι οποίοι διέπρεψαν ως επιστήμονες εντός της οσμανικής κοινωνίας. Υπό την ηγεσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου με την οικονομική στήριξη της ανώτερης αστικής τάξης αλλά και με τη συμβολή του ελλαδικού χώρου δημιουργήθηκε η υποδομή για την ανάπτυξη της εκπαίδευσης. Η διαμόρφωση διοικητικών προϋποθέσεων στο πλαίσιο της πολιτικής των μεταρρυθμίσεων, βοήθησε σημαντικά στη δυνατότητα ανάπτυξης του ελληνικού σχολικού δικτύου.¹⁵⁷

Μααρίφ-ι Ουμουμιγιέ Νεζαρετί (Επιθεώρηση Εθνικής Παιδείας). Στις 21 Ιουλίου 1846 λαμβάνεται επίσημα η απόφαση ίδρυσης Πανεπιστημίου, ενώ σε αυτό το διάστημα σημειώνεται σημαντική αύξηση των Γυμνασίων. Το 1851 ιδρύεται Σχολή Μηχανικών, ενώ συγχρόνως δημιουργείται ρεύμα απλοποίησης της τουρκικής γλώσσας, ώστε να είναι κατανοητή από όλους. Το 1865 ιδρύεται Σχολή Μετάφρασης (Τερτζουμέ Τζεμιγιετί) και το 1886 ιδρύεται το Μεκτεμπ-ί Σουλταν-ί, το περίφημο Γκαλατασαράϊ Σουλτανισί.

¹⁵⁶ Deringil S., ό.π., σελ.289-295.

¹⁵⁷ Σβολόπουλος Κ., ό.π. Εισαγωγή

Το 1870 ο συνολικός αριθμός των σχολείων ανερχόταν στα 102. Από αυτά τα 19 ήταν θηλέων, 37 αρρένων και 56 αλληλοδιδασκτικά σχολεία αρρένων. Ο αριθμός των διδασκάλων ήταν 245, εκ των οποίων οι 40 ήταν γυναίκες, ο δε αριθμός των μαθητών ανερχόταν στους 9.730 εκ των οποίων οι 7.093 ήταν άρρενες και οι 2.638 θήλεις, ενώ υπήρχε ένας αριθμός περίπου 1.000 μαθητών που φοιτούσαν σε ξένα σχολεία. Το 1893 στην ευρύτερη περιοχή της Κωνσταντινούπολης (με τα προάστια και το Βόσπορο) σύμφωνα με την έκθεση του Επόπτη των σχολών της Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως Κ. Δελικάνη υπήρχαν 68 σχολεία, 294 εκπαιδευτικοί και 10.749 μαθητές - 5.496 άρρενες και 5.253 θήλεις -. Ο αριθμός των μαθητών αντιστοιχούσε στο 6% των 230.000 Ελλήνων κατοίκων της περιοχής. Εννέα χρόνια αργότερα, το 1902, ο αριθμός των σχολείων και των μαθητών αυξήθηκε σημαντικά. Σε όλο το νομό της Κωνσταντινούπολης καθώς και στην ευρύτερη περιοχή του Βοσπόρου (ευρωπαϊκή και ασιατική ακτή) λειτουργούσαν 185 σχολεία με 612 διδασκάλους και 19.132 μαθητές. Σύμφωνα με τα αρχεία της ελληνικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη το 1907, λειτουργούσαν συνολικά 237 σχολεία με 29.929 μαθητές. Στην εντυπωσιακή αύξηση των μαθητών των ελληνικών σχολείων της Κωνσταντινούπολης την περίοδο αυτή, αντικατοπτριζόταν ο αντίστοιχος ρυθμός οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης του ελληνικού στοιχείου της Πόλης.¹⁵⁸

Στην Κωνσταντινούπολη τα ελληνικά σχολεία χωρίζονταν σε δύο κατηγορίες: σε ανώτερα και κατώτερα.

Στην πρώτη κατηγορία υπάγονταν:

Η Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή, που είναι η παλαιότερη της Κωνσταντινούπολης, η οποία άρχισε να λειτουργεί λίγα χρόνια μετά την Άλωση και στεγάστηκε σε διάφορα οικήματα. Από τα στοιχεία που υπάρχουν συνάγεται ότι ιδρύθηκε με σκοπό να προστατευτεί η ορθόδοξο δόγμα. Λειτουργήσε με διάφορες

¹⁵⁸ Παυλίδης Α., ό.π., σελ. 102-104. Αιτίες της ακμής και της αναγέννησης, που παρατηρήθηκαν κυρίως στην Κωνσταντινούπολη, ήταν το κύρος της Εκκλησίας, το πνεύμα του Διαφωτισμού, τα μεταρρυθμιστικά διατάγματα και η οικονομική ανάπτυξη των Ελλήνων-Ρωμιών. Αποτέλεσμα, ήταν τα γύγνια εκπαιδευτικά ιδρύματα που οδήγησαν την ομογένεια σε πνευματικά ύψη. Με την έφεση αυτή στα γράμματα, στην εκπαίδευση και στη γενική παιδεία, αναβαθμίστηκε το έθνος και επηρεάστηκε όλη του η πορεία. Η πορεία αυτή εξελίχθηκε ομαλά για τον ελληνισμό της Κωνσταντινούπολης και σε όλη την οσμανική επικράτεια μέχρι το κίνημα των Νεότουρκων το 1908, οπότε άρχισε η πτώση. Το κίνημα αυτό το υποστήριξαν εν μέρει και οι μειονότητες με σκοπό την απόκτηση περισσότερων δικαιωμάτων και ελευθεριών.

ονομασίες όπως “Θεολογική”, “Πατριαρχική” ή “Οικουμενική” Σχολή. Με την πάροδο του χρόνου τροποποιήθηκε το αναλυτικό πρόγραμμά της για να καλυφθούν οι εκπαιδευτικές ανάγκες της εποχής. Από το 1882 στεγάζεται στο νέο μεγαλοπρεπές κτήριο της στο Φανάρι, στον Κεράτιο Κόλπο. Οικοδομήθηκε με πρωτοβουλία του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄ και την οικονομική στήριξη του Ευεργέτη Γεωργίου Ζαρίφη. Από το 1890 λειτούργησε ως οκτατάξια σχολή, της οποίας η τελευταία θεωρούνταν πανεπιστημιακή τάξη. Ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄ προσπαθούσε να μετατρέψει τη Σχολή σε πανεπιστημιακή, γεγονός το οποίο δεν ευοδώθηκε λόγω των ραγδαίων πολιτικών εξελίξεων. Από το 1899 λειτούργησε παράλληλα τετρατάξιο μουσικό εκκλησιαστικό τμήμα. Εδώ φοιτούσαν μαθητές, οι οποίοι ήθελαν να γίνουν ιεροψάλτες και έτσι καλύπτονταν οι ανάγκες του Πατριαρχείου αλλά και άλλων Μητροπόλεων. Το 1902 λειτούργησε ένα τμήμα τετραετούς παιδαγωγικής κατάρτισης με στόχο την παραγωγή εκπαιδευτικών για τις ανάγκες των ελληνικών σχολείων της οσμανικής επικράτειας. Η Σχολή θεωρούνταν πρότυπο σχολείο, διέθετε πλούσια βιβλιοθήκη με περίπου 10.000 τίτλους βιβλίων, και εξαιρετική συλλογή εποπτικών μέσων διδασκαλίας. Το Πατριαρχείο είχε στενότερη σχέση με τη Σχολή, διότι ο διευθυντής της Σχολής παραδοσιακά πάντα ήταν κληρικός, προερχόμενος από το Πατριαρχείο, και συνήθως Μητροπολίτης. Στις αρχές του 20^{ου} αι. φοιτούσαν στη Σχολή περίπου 450 μαθητές, οι οποίοι προέρχονταν από όλες τις περιοχές του ελληνισμού. Στο αναλυτικό πρόγραμμα της Σχολής δινόταν έμφαση στην κλασική παιδεία και τα θεολογικά μαθήματα ενώ οι διδακτικές ώρες για τις θετικές επιστήμες ήταν ελάχιστες.

Τα πράγματα άλλαξαν μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης. Με απόφαση της τότε τουρκικής κυβέρνησης το Πατριαρχείο δεν είχε πλέον τη δυνατότητα να αναμιγνύεται στη διοίκηση της Σχολής και έτσι έπαυσε η ισχύουσα παράδοση του διορισμού ανώτερου κληρικού ως διευθυντού.¹⁵⁹

Η Εμπορική Σχολή της Χάλκης ιδρύθηκε το 1831 και δεχόταν εσωτερικούς μαθητές που σκόπευαν να ασχοληθούν με τα εμπορικά επαγγέλματα. Μία πλήρης σειρά εμπορικών μαθημάτων άρχισε να διδάσκεται από το 1877 στη συγκεκριμένη σχολή. Στις αρχές του 20^{ου} αι. φοιτούσαν περίπου 146 μαθητές, οι οποίοι ήταν, ως

¹⁵⁹ Σβολόπουλος Κ. ό.π., σελ. 40-50

επι το πλείστον, εσωτερικοί. Κατά την περίοδο αυτή λαμβάνονται πρωτοβουλίες για την οργανωτική και επιστημονική αναβάθμιση της Σχολής, γεγονός που χαιρετίστηκε θερμά από τους εμπορικούς κύκλους της Κωνσταντινούπολης.¹⁶⁰

Η **Ιερά Θεολογική Σχολή** είχε έδρα τη Χάλκη, στο χώρο της Ιεράς Μονής Αγίας Τριάδος. Άρχισε να λειτουργεί το 1844, ήταν ανώτερη Θεολογική Σχολή, ενώ οι απόφοιτοι προορίζονταν για να στελεχώσουν τον κλήρο του Οικουμενικού Πατριαρχείου και άλλων μητροπόλεων. Κατά την πρώτη περίοδο λειτουργίας της Σχολής (1844-199) ο κύκλος φοίτησης είναι επταετής, εκτός από το σχολικό έτος 1899-1900, οπότε, και μόνο για το έτος αυτό, προστέθηκε μία ακόμη τάξη.¹⁶¹

Το **Ζωγράφειο Γυμνάσιο**, ένα από τα σημαντικότερα ελληνικά σχολεία της Κωνσταντινούπολης, ιδρύθηκε το 1893 στην περιοχή του Πέραν και ήταν η συνέχεια της Ενοριακής Σχολής της Παναγίας. Κατά τη διάρκεια της τελευταίας περιόδου της λειτουργίας της ήταν αδύνατο να ανταποκριθεί στις ανάγκες των περίπου 800 μαθητών. Η ελληνική κοινότητα του Σταυροδρομίου αποφάσισε να πραγματοποιήσει έρανο για την ανέγερση ενός νέου σχολικού κτιρίου. Τελικά τη λύση για την ανέγερση του σχολείου έδωσε ο ηπειρώτης Χρηστάκης Ζωγράφος προσφέροντας ένα γενναίο ποσό. Προς τιμήν του η σχολή ονομάστηκε **“Ζωγράφειο”**.¹⁶²

Η Σχολή απόρων κορασίδων, που ιδρύθηκε το 1850 και μετονομάστηκε το 1865 **“Κεντρικόν Παρθεναγωγείον Σταυροδρομίου”**, θεωρείται το πρώτο Παρθεναγωγείο θηλέων στην Κωνσταντινούπολη.¹⁶³

¹⁶⁰ Παυλίδης Α., ό.π. σελ. 108-110. Η σχολή αυτή στην αρχή ονομάστηκε **“Ελληνικόν Φιλολογικόν Φροντιστήριον”** αργότερα **“Σχολή των Ελλήνων Εμπόρων”** και τέλος **“Ελληνική Εμπορική Σχολή”**.
¹⁶¹¹⁶¹ Για την κατάρτιση των μαθητών το Οικουμενικό Πατριαρχείο οργάνωσε μία άριστη βιβλιοθήκη, η οποία περιέχει, ακόμη και σήμερα, δεκάδες χιλιάδες τόμων, οι οποίοι αναφέρονται σε διάφορες επιστήμες και χειρόγραφα, τα οποία είχαν δωρηθεί από Πατριάρχες, καθηγητές κ.ά. Τη σημερινή της μορφή η βιβλιοθήκη την πήρε μετά το σεισμό του 1894 και την ανοικοδόμηση της Σχολής από τον Παύλο Στεφάνοβικ. Κατ’αρχάς στεγάστηκε σε ιδιαίτερη πτέρυγα του κτηρίου και αργότερα μεταφέρθηκε στο ισόγειο. Βλ. σχετ. Εφημ. **“Ελευθεροτυπία”**, 28.12.2000.

¹⁶² Ροΐδης Σ. **“Τα Ελληνικά Σχολεία της Πόλης”**, Έκδοση Συνδέσμου των εν Αθήναις Μεγαλοσχιολιτών 1995, Αθήνα. Το Ζωγράφειο αναγνωρίστηκε ισότιμο με το Βαρβάκειο Λύκειο στις 27 Απριλίου 1912 (ΦΕΚ, 130/ 1^η Μαΐου 1912).

¹⁶³ Τα έσοδα της σχολής στην αρχή εξασφαλιζόνταν από τον έκτακτο δίσκο που έβγαине στην εκκλησία για τη σχολή, καθώς και τις τακτικές και έκτακτες εισφορές. Λόγω του έργου που παρήγαγε τράβηξε την προσοχή των οικονομικά εύρωστων ηχηρών ονομάτων της εποχής. Οι πιο σημαντικοί δωρητές ήταν τα αδέρφια Ελένη Ζαρίφη και Στέφανος Ζαφειρόπουλος οι οποίοι συντάσσοντας σιγίλλιο δωρεάς παραχώρησαν στη σχολή 300 ομόλογα της Εταιρείας Προκυμαίων Κωνσταντινουπόλεως με ετήσιο εισόδημα 33 χρυσές λίρες Τουρκίας. Βλ. σχετ. Εφημερίδα **“Ελευθεροτυπία”** 28.12.2000.

Το 1882 ιδρύθηκε στο Φανάρι το **“Ιωακείμιον Εθνικόν Παρθεναγωγείον”**. Ο Πατριάρχης Ιωακείμ Β΄ (1860-1863 και 1873-1878) διέθεσε δύο οικοπέδα στο λόφο του Φαναρίου, δίπλα στο κτήριο της Μεγάλης του Γένους Σχολής, για την οικοδόμηση του Παρθεναγωγείου. Μέσω της διαθήκης του δώρησε το ποσό των 5.000 λιρών για την ολοκλήρωση της Σχολής. Ολοκληρώθηκε το 1882 και εγκαινιάστηκε από τον Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄. Το Παρθεναγωγείο αυτό ιδρύθηκε στη θέση του Παρθεναγωγείου του Παναγίου Τάφου στον Κεράτιο Κόλπο και συντηρήθηκε αποκλειστικά από το μετόχι του Παναγίου Τάφου. Η αδυναμία σωστής οικονομικής διαχείρισης του Μετοχίου από τους εκπροσώπους του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων σε συνδυασμό με τις ευνοϊκές εξελίξεις για την ανάπτυξη της γυναικείας εκπαίδευσης στην Οσμανική Αυτοκρατορία, καθώς και η ίδρυση πολλών νέων Παρθεναγωγείων οδήγησαν στην άρση λειτουργίας του.¹⁶⁴

Στη ραγδαία αναπτυσσόμενη **“ευρωπαϊκή πλευρά”** της Πόλης, στο Σταυροδρόμι, ιδρύθηκαν δύο νέα Παρθεναγωγεία. Το 1874 ιδρύθηκε το Παρθεναγωγείο της Φιλομούσου Εταιρείας **“Παλλάς”** και το 1875 το **“Ζάππειον Εθνικόν Παρθεναγωγείον”** που θεωρούνταν το κορυφαίο ελληνικό εκπαιδευτήριο θηλέων της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Οι γυναίκες εκπαιδευτικοί που δίδασκαν στο Ζάππειο ήταν οι πλέον κορυφαίες προσωπικότητες της γυναικείας εκπαίδευσης του ελληνισμού αυτής της περιόδου. Οι εθνικοί ευεργέτες Κωνσταντίνος Ζάππας και ο ξάδελφός του Εύαγγελος Ζάππας δεν φείδονταν χρημάτων. Το 1885 έγιναν πανηγυρικά τα εγκαίνια του τελικού κτηρίου της Σχολής, η οποία κτίστηκε σε ένα οικόπεδο στην ΝΑ πλευρά του ναού της Αγίας Τριάδος του Πέραν, το οποίο ανήκε στο νοσοκομείο Βαλουκλή. Αρχιτέκτονας ήταν ο Ιωάννης Ιωαννίδης. Πράγματι, το κτήριο πληρούσε όλες τις προϋποθέσεις της σύγχρονης του αντίληψης περί αισθητικής και λειτουργικότητας. Το ενδιαφέρον του Ζάππα παρέμενε αμείωτο όσον αφορά την εκπαίδευση των γυναικών του γένους καθώς και την εξέλιξη του Ζαππείου

¹⁶⁴ Τα οικονομικά και του Ιωακειμίου Παρθεναγωγείου, ήδη από την ίδρυση του, δεν ήταν πάντοτε καλά. Ο προϋπολογισμός του υπήρξε πάντοτε ελλειμματικός παρά το ενδιαφέρον που έδειχνε ο εκάστοτε Πατριάρχης. Τα αίτια αυτής της κατάστασης οφείλονταν κυρίως στην αύξηση του αριθμού μαθητριών με χαμηλό οικονομικό υπόβαθρο και στην εγγραφή πολλών απόρων μαθητριών. Βλ. σχετ. “Ελευθεροτυπία” 28.12.2000.

Παρθεναγωγείου¹⁶⁵ σε ένα από τα καλύτερα εκπαιδευτήρια της εποχής. Γι' αυτό, το 1879, με αίτησή του στο Υπουργείο Εθνικής Παιδείας της Ελλάδας, αφού υπέβαλλε η Δ/ντρια του Ζαππείου τα απαραίτητα δικαιολογητικά, επιτεύχθηκε η ανακήρυξη του Ζαππείου ως ισότιμου με το Αρσάκειο των Αθηνών.¹⁶⁶

Εκτός των προαναφερθέντων σχολείων υπήρχαν και πολλά κοινοτικά σχολεία, τα οποία λειτουργούσαν στην υπηρεσία της εκπαίδευσης των Ελληνορθοδόξων. Αυτά τα σχολεία ήταν οι "Αστικές" και "Δημοτικές" Σχολές που αποτελούσαν τις κατώτερες σχολές.¹⁶⁷ Επίσης υπήρχαν και τέσσερις ιδιωτικές Σχολές.

Ο σημαντικός αριθμός των ξένων επιστημόνων που ανήκαν σε αυτά τα ιδρύματα συνέβαλε στην εκκοσμίκευση της παιδείας, τη δημιουργία εκπαιδευτικών ιδρυμάτων σε όλες σχεδόν τις περιοχές και την ανάπτυξη των προσπαθειών για την εκπαίδευση των γυναικών¹⁶⁸. Η παιδεία των Ρωμιών αυτή τη χρονική περίοδο αλλά και αργότερα έχει τα χαρακτηριστικά της εποχής της, γι' αυτό ενσωματώνει όλα τα προβλήματά της.

Όσον αφορά την ανάπτυξη της παιδείας στον οσμανικό χώρο¹⁶⁹, το Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης, που λειτούργησε τελικά στις 20 Φεβρουαρίου 1870, δεν

¹⁶⁵ Το Ζάππειο δεν περιορίστηκε μόνο στην κάλυψη των μορφωτικών αναγκών των κοριτσιών της Πόλης αλλά και όλων των ελληνικών κοινοτήτων της Μικράς Ασίας και των Βαλκανίων. Από το σχολικό έτος 1885-1886 συστάθηκε και Διδασκαλείο για την πληρέστερη μόρφωση των μαθητριών. Βλ. σχετ. Εφημερίδα "Ελευθεροτυπία" 28.12.2000

¹⁶⁶ Υπάρχουν 2 έγγραφα του Υπουργείου Παιδείας της Ελλάδας τα οποία υπογράφει ο ο ίδιος ο υπουργός Α. Αυγερινός προς τον Πρόεδρο του Διοικητικού Συμβουλίου του Ζαππείου Παρθεναγωγείου στην Κωνσταντινούπολη με ημερομηνία 2 και 3 Ιουλίου 1879. Στο πρώτο ο Υπουργός εκφράζει την άποψή του περί ανωτερότητας του Ζαππείου σε σχέση με το Αρσάκειο και στο δεύτερο αναφέρει την αναγνώριση του Ζαππείου ως ισότιμο με το Αρσάκειο Διδασκαλείο. Βλ. σχετ. Παυλίδης Α., ό.π., σελ. 116-117.

¹⁶⁷ Σύμφωνα με το Πατριαρχικό σύστημα υπήρχαν οι "Ανώτερες Εθνικές Σχολές, οι Κατώτερες Εθνικές Σχολές, οι Ιδιωτικές και οι Ενοριακές". Ανώτερες θεωρούνταν εκείνες των οποίων οι εφορείες των οποίων ανήκαν στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου και των οργάνων του που ήταν είτε η Ιερά Σύνοδος, είτε το Μικτό Συμβούλιο, είτε και τα δύο, ενώ η λειτουργία τους καθοριζόταν από τον ίδιο τον Πατριάρχη. Οι Κατώτερες είχαν το ίδιο διοικητικό σύστημα με τις Ανώτερες με τη διαφορά ότι δεν υπήρχε Μητροπολίτης στην εφορεία τους ούτε μέλος του Μικτού Συμβουλίου, ενώ εφαρμόζαν το αναλυτικό πρόγραμμα των Αστικών και Δημοτικών Σχολών του Πατριαρχείου. Οι Ιδιωτικές Σχολές υπάγονταν στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου και ήταν ανεξάρτητες ως προς την οικονομική διαχείριση. Το πρόγραμμα των ενοριακών σχολών εγκρίνονταν από το Πατριαρχείο Βλ. σχετ. Παυλίδης, ό.π., σελ. 110-120.

¹⁶⁸ Την περίοδο αυτή η ίδρυση της επιτροπής για την Εκπαίδευση των Γυναικών αποκαλύπτει το μέγεθος των φιλοδοξιών του. Βλέπουμε την ίδρυση ιδρυμάτων θηλέων μετά από μεγάλες προσπάθειες της Επιτροπής για την εκπαίδευση των γυναικών. Βλ. σχετ. Alexandris Α., ό.π., σελ. 25-35./Παυλίδης Α., ό.π., σελ. 104-120.

¹⁶⁹ Akyol T "Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine - İlber Ortaylı ile konuşmalar" Ufuk kitapları, İstanbul, 2008, σελ. 129-131. Ο İlber Ortaylı αναφέρει ότι η πιο σημαντική πρόοδος στην παιδεία έγινε την περίοδο της τριακονταετίας του Abdül Hamid II. Η λειτουργία του Πανεπιστημίου

αναδείχτηκε σε φορέα μιας ενιαίας παιδείας, ούτε ενός ενιαίου για όλους τους υπηκόους εκπαιδευτικού προγράμματος. Αυτό το διάστημα παρατηρείται στη γλώσσα, στη λογοτεχνία, στην ιστορία και σε άλλους τομείς μία ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης. Το ιδεολογικό ρεύμα του Οσμανισμού ετοίμασε το πεδίο για το κίνημα του Τουρκισμού στο οποίο στηρίχτηκαν οι Νεότουρκοι. Παράλληλα, η Οσμανική εξουσία, όπως έχουμε αναφέρει, αναγνώρισε στους Έλληνες (Ρωμιούς) και σε άλλες μη-μουσουλμανικές κοινότητες το δικαίωμα σε δική τους παιδεία.¹⁷⁰ Αυτό επιτεύχθηκε λόγω των προνομίων, που είχαν παραχωρηθεί στο Πατριαρχείο, και της εκκοσμίκευσης γενικά της παιδείας. Η οσμανική εξουσία ενσωματώνοντας πρακτικές του παρελθόντος στο θεσμικό σύστημα, που δημιουργήθηκε από τις μεταρρυθμίσεις και τις προσπάθειες εκκοσμίκευσης των θεσμών, νομιμοποίησε μέσα από τη διάκριση της οσμανικής παιδείας την ανάπτυξη της “έθνικής” παιδείας κάθε εθνικής κοινότητας (μιλλέτ). Πολύ γρήγορα εμφανίστηκαν προβλήματα από την πλευρά της οσμανικής επιτροπής σχετικά με το περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων της κάθε εθνικής κοινότητας (μιλλέτ), γιατί η οσμανική εξουσία παρενέβαινε και λογόκρινε τα βιβλία.

1.4.Η Δημιουργία και ο ρόλος των συλλόγων

Μια από τις άμεσες επιπτώσεις των μεταρρυθμίσεων είχε σχέση με την αλλαγή του καθεστώτος των διακρίσεων, όπως έχουμε ήδη αναφερθεί, που είχε επικρατήσει στην αυτοκρατορία για αιώνες. Οι αλλαγές αυτές επέφεραν νέα δεδομένα στη ζωή των μη μουσουλμάνων. Το οσμανικό κράτος από την πλευρά του, ενίσχυσε την επιβίωση και ανάπτυξη των παραδοσιακών θεσμών, όπως οι κοινότητες, για να μπορέσουν να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα. Η νέα εποχή διαμόρφωσε νέες προϋποθέσεις για την εξέλιξη του ελληνισμού σ’ όλα τα επίπεδα. Παρατηρήθηκε μία σημαντική δημογραφική, οικονομική και μορφωτική ανάπτυξη, πολύ μεγαλύτερη σε σχέση με τους μουσουλμάνους.

της σημερινής Τουρκίας ξεκίνησε την περίοδο αυτή. Μπήκαν οι βάσεις όλων των θετικών και φιλοσοφικών επιστημών, καθώς και της στρατιωτικής εκπαίδευσης. Ο ίδιος ο Σουλτάνος πίστευε ότι η αντιμετώπιση των πρακτικών προβλημάτων της καθημερινότητας γινόταν εφικτή μόνο με την εξέλιξη της τεχνικής εκπαίδευσης.

¹⁷⁰ Η παιδεία των Ελλήνων (Ρωμιών) το 19^ο αι., παρά τις μεταρρυθμίσεις ή χάρη σε αυτές, συνιστά κατ’ αρχήν αναγνωρισμένο προνόμιο του Πατριαρχείου, κάτι που το τελευταίο δεν σταμάτησε να διεκδικεί τόσο από την Υψηλή Πύλη όσο και από τους Ρωμιούς λαϊκούς, όταν αισθανόταν να απειλείται. Παράλληλα όμως και σύμφωνα με το μεταρρυθμιστικό πνεύμα, η παιδεία αποτελεί «υλικήν υπόθεσιν», έπρεπε να είναι κοσμική, και έγινε κοσμική γενικά στην Οσμανική Αυτοκρατορία. Βλ. σχετ. Παυλίδης Α., Ο Ελληνισμός της Κωνσταντινούπολης (1800-1922) – Εκπαίδευση και Πολιτική, Εκδ. Συμπρωτάκης Αθήνα, 2009. σελ. 104-199

Ο ελληνισμός άρχισε να εξελίσσεται δυναμικά και το γεγονός αυτό πέρασε σ' όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής, ειδικά στην Κωνσταντινούπολη αλλά και στις περιφέρειες του οσμανικού κράτους. Η ανάπτυξη του σχολικού δικτύου, όπου όλα τα χωριά οι οικισμοί και οι ενορίες των αστικών κέντρων είχαν δικό τους σχολείο το οποίο βρισκόταν στον ίδιο χώρο με την εκκλησία.

Ένα νέο χαρακτηριστικό της εποχής αυτής ήταν η ίδρυση συλλόγων, οι οποίοι υπήρξαν ιδεολογικοί φορείς του ελληνισμού και είχαν σκοπό να στηρίζουν και να ενισχύσουν την παιδεία. Η συγκρότηση τέτοιων συλλόγων παρατηρήθηκε όχι μόνο στην περιφέρεια, αλλά πολύ περισσότερο στην Κωνσταντινούπολη, η οποία σε κάθε περίπτωση είχε προσελκύσει μεγάλες πληθυσμιακές μάζες από την περιφέρεια της Αυτοκρατορίας. Αυτή η μετακίνηση των ελληνικών πληθυσμών σχετιζόταν με την ιδεολογία της κοινωνικής καταξίωσης.¹⁷¹

Η ίδρυση των συλλόγων στόχευε πρωτίστως στην ανάπτυξη της παιδείας αλλά και στην ωρίμανση της εθνικής συλλογικής δραστηριότητας. Μια απόπειρα καταγραφής των σημαντικότερων από τους συλλόγους αυτούς, οι οποίοι δημιουργήθηκαν κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αι. μετά την ψήφιση των Εθνικών Κανονισμών, περιλάμβανε ένα μεγάλο αριθμό συλλόγων, οι οποίοι είχαν έδρα στην Κωνσταντινούπολη. Ο ρόλος των οργανώσεων ήταν πολύ σημαντικός καθώς λειτουργούσαν ως ιδεολογικοί φορείς του ελληνισμού, ενώ αριθμητικά γύρω στο 1880 υπερέβαιναν τους είκοσι, ενώ στην Αθήνα την ίδια περίοδο δεν ήταν πάνω από επτά. Συνολικά ο αριθμός των συλλόγων της Κωνσταντινούπολης μεταξύ του 1861 και 1922 υπερέβαιναν τους 162¹⁷².

¹⁷¹ Σαρρής Ν., ό.π., σελ. 17. Η ευχή που συνόδευε κάθε νεογέννητο της στις περιφέρειες της Αυτοκρατορίας ήταν : «... και στην Πόλη σιμιτζής και στο Γαλατά σουτζής»

¹⁷² Ο πιο σημαντικός ελληνικός σύλλογος στην Οσμανική Αυτοκρατορία ήταν ο "Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως" ο οποίος καταξιώθηκε στη συνείδηση του ελληνισμού λόγω του μορφωτικού ρόλου που είχε καθώς και τα μέλη του που ήταν σημαντικές προσωπικότητες. Εκτός αυτού υπήρχαν και άλλοι σύλλογοι στην επικράτεια, όπως η "Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Μικρά Ασία", η "Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότητα Αγαπάτε Αλλήλους", ο "Ελληνικός Σύλλογος Ερμής", ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Ξενοφών, Τραπεζούντας, η "Γενική Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία Βιθυνίας", Προύσας, το "Φιλεκπαιδευτικό σωματείο Κυδωνιών", η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία Σμύρνης, η Φιλεκπαιδευτική λέσχη Βασιλιάς, η Λέσχη Ινδικτιών, Καππαδοκίας κ.α. Αρκετοί από αυτούς τους συλλόγους συγκροτούνταν στην Κωνσταντινούπολη από κταοίκους που καταγόταν από τις συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές της αυτοκρατορίας και έμεναν στην πρωτεύουσα με σκοπό να ενισχύσουν τα σχολεία της ιδιαίτερης πατρίδας τους. Σε αυτήν την κατηγορία ανήκαν ο "Θρακικός Σύλλογος", ο "Ηπειρωτικός Σύλλογος", η Μακεδονική

Πιο συγκεκριμένα, μεταξύ του 1870 και 1880 ανέπτυξαν δραστηριότητα πάνω από 125 περίπου σύλλογοι στο εσωτερικό της Οσμаниκής Αυτοκρατορίας των οποίων ο αριθμός διπλασιάστηκε μέσα στα επόμενα χρόνια.¹⁷³ Ο πιο σημαντικός σύλλογος ήταν ο “Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως” ο οποίος επέμενε στην ανεξαρτησία του από οποιαδήποτε επιρροή. Η ισχυρή τάξη της Κωνσταντινούπολης μέσω του Συλλόγου ανέλαβε να γίνει η ίδια φορέας της κοσμικής παιδείας και μέσω αυτής πίστευε ότι θα επιτευχθεί η ενότητα του μιλλέτ εντός της αυτοκρατορίας.¹⁷⁴

Συγκεκριμένα, η ίδρυση του συλλόγου “Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως” αποτέλεσε πρότυπο οργάνωσης συλλόγου για όλο τον ελληνισμό της οσμаниκής επικράτειας με εκπαιδευτικούς στόχους. Κατά την περίοδο της ίδρυσης του συλλόγου άρχισε μία σημαντική ανάπτυξη του ελληνισμού σε κάθε πεδίο και ειδικά στο πεδίο της ανάπτυξης του σχολικού δικτύου. Ο σύλλογος είχε σκοπό να καλύψει την ανάγκη δημιουργίας ενός ιδεολογικού φορέα, με την βοήθεια του οποίου και μέσω της εκπαίδευσης να προωθηθεί η διάκριση της ελληνικής εθνότητας από τις υπόλοιπες και η επιβίωση της στο νέο οικονομικό-κοινωνικό περιβάλλον.¹⁷⁵

Ο σύλλογος αμέσως μετά την ίδρυσή του ασχολήθηκε με την έκδοση περιοδικού, το οποίο στην πορεία έγινε γνωστό σ’ όλη την οσμаниκή – και όχι μόνο – επικράτεια. Σε αυτό δημοσιεύονταν άρθρα και μελέτες ιστορικού, εκπαιδευτικού και επιστημονικού

Αδελφότητα” η “Εν Κωνσταντινουπόλει Αδελφότητα των Τραπεζούντιων”, “Η Πρόνοια” κ.ά. Στις αρχές του 20^{ου} αι. οι σύλλογοι αυτοί αυξήθηκαν θεαματικά, λόγω της τεράστιας ανάπτυξης της εκπαίδευσης των Ελλήνων της Οσμаниκής Αυτοκρατορίας. Βλ. σχετ. Παυλίδης Α., ό.π., σελ. 40-44

¹⁷³ Σκοπετέα Ε. “Το πρότυπο βασίλειο και η Μεγάλη ιδέα”, Αθήνα, 1988, σελ. 154. “Όπως έχουμε αναφέρει παραπάνω, μεταξύ του 1870 και 1880 στο οσμаниκό κράτος δραστηριοποιήθηκαν 125 ελληνικοί σύλλογοι οι οποίοι λειτούργησαν στα πλαίσια της οσμаниκής νομιμότητας. Αυτό το γεγονός σε κάποιες περιπτώσεις έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην απόφαση μελών της σουλτανικής οικογένειας να γίνουν επίτιμα μέλη τους.

¹⁷⁴ Η σύνθεση των μελών των συλλόγων κατά επαγγέλματα είναι αποκαλυπτική. Έτσι ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε ότι το 1879 το 35% των μελών των Συλλόγων ανήκει στην κατηγορία των εμπόρων, ενώ σημαντικός είναι ο αριθμός των τραπεζιτών. Αντιθέτως, στο χρονικό διάστημα 1879-1889 μόνο τα 37 μέλη είναι γιατροί, δικηγόροι ή αρχιτέκτονες. Βλ. σχετ. Alexandris Α, ό.π., σελ. 25-35/σελ.40-50/ Παυλίδης Α., ό. π., σελ.84-90.

¹⁷⁵ Με την ίδρυση του συλλόγου ταυτόχρονα αναπτύχθηκαν μόνο στην περιοχή της Κωνσταντινούπολης 75 παραρτήματα. Ο Σύλλογος διευρύνθηκε σταδιακά και ανέπτυξε δραστηριότητες. Συγκροτήθηκαν μόνιμες επιτροπές από ειδικούς κατά τομέα, όπως για την εκπαίδευση, την οικονομία, τη λογοτεχνία, την αρχαιολογία κλπ., με σκοπό την προώθηση και διάκριση του ελληνικού έθνους. Βλ. σχετ. Σβολόπουλος, ό.π., σελ. 85-86.

περιεχομένου τα οποία έγραφαν σημαντικές προσωπικότητες των γραμμάτων. Εκτός τούτου, υπήρχαν εκθέσεις σχετικά με την εκπαιδευτική κατάσταση στην Οσμανική Αυτοκρατορία καθώς επίσης γινόταν αναφορές στις προκηρύξεις διαγωνισμών των οποίων χρηματοδότες ήταν επιφανή μέλη του περιοδικού, στη σύσταση εργαστηρίων, βιβλιοθήκης κ.ά. Λίγο αργότερα παρατηρήθηκε αύξηση στον αριθμό των παραρτημάτων του – μόνο στην περιοχή της Κωνσταντινούπολης λειτουργούσαν 75 – που σταδιακά επεκτάθηκε σε όλη την οσμανική επικράτεια. Η εξέλιξη αυτή δεν είχε θετική απήχηση στο Πατριαρχείο, που μέχρι τότε ήταν ο αποκλειστικός διαχειριστής των εκπαιδευτικών πραγμάτων. Στις συνεδριάσεις της Συνόδου γινόταν αναφορά πολλές φορές στο θέμα των σχέσεών της με το Σύλλογο και, παρά το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις φαινόταν η επικράτηση σκληρών απόψεων, αυτές οι απόψεις όμως παρέμεναν εντός του Πατριαρχείου και υπήρξαν ενδείξεις που μας οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι το Πατριαρχείο προσπαθούσε να έχει μία ικανοποιητική σχέση με το Σύλλογο. Το Πατριαρχείο δεν ήθελε να διαταραχθούν οι σχέσεις του με την ελληνική ορθόδοξη κοινότητα. Προσπάθησε να θέσει το Σύλλογο υπό την αιγίδα του, προσπαθώντας να δείξει ότι λειτουργεί στο δικό του πλαίσιο.¹⁷⁶

Ο Σύλλογος είχε τεράστια απήχηση στην κοινωνία της Κωνσταντινούπολης – και όχι μόνο – μέσα σε 10 μόλις χρόνια λειτουργίας. Με το νέο κανονισμό που συντάχθηκε, ευνοήθηκε η χρηματοδότηση του με μεγάλα ποσά από πλούσιους ομογενείς και συνέπεσε με το γεγονός της ανάπτυξης του βουλγαρικού ζητήματος που ήταν το αίτιο συσπείρωσης της ελληνικής κοινότητας γύρω του. Οι σχέσεις του Συλλόγου με την οσμανική κυβέρνηση υπήρξαν πάντοτε οικανοποιητικές. Παρότι διαχώρισε από την αρχή τη θέση του από το Πατριαρχείο¹⁷⁷, λειτούργησε στο πλαίσιο της οσμανικής νομιμότητας. Φυσικά ο οποιοσδήποτε περιορισμός δράσης του αλλά και οποιουδήποτε άλλου συλλόγου θα μπορούσε να θεωρηθεί και περιορισμός των

¹⁷⁶ Μετά το 1861 ξεκίνησε επίσημα η δράση για την προώθηση των ελληνικών γραμμάτων του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως. Η αρμοδιότητά σε θέματα της εκπαίδευσης θα αναγνωριστεί επίσημα από τον Πατριάρχη Άνθιμό ΣΤ΄ το 1872. Τότε ο Σύλλογος θα τεθεί υπό την αιγίδα του Πατριαρχείου και θα αποκτήσει την τυπική κάλυψη και προστασία του. Βλ. σχετ. Εχερτζόγλου Χ. “Εθνική ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19^ο αι. – Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861-1912” Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1996, εισαγωγή, σελ. 18-24 ”

¹⁷⁷ Ο Γεδεών αναφέρει ότι ο Σύλλογος δεν ήθελε να συνεργαστεί με την Πατριαρχική Κεντρική Εκπαιδευτική Επιτροπή. Πολλά από τα στελέχη του και ειδικά αυτά που είχαν σπουδάσει στην Ευρώπη και είχαν γνωρίσει τα θετικά της κοσμικής Παιδείας, αγωνίζονταν να απομακρύνουν την εκπαίδευση από τις συντηρητικές αντιλήψεις του Πατριαρχείου. Ο πρόεδρος του Συλλόγου Ηρακλής Βασιιάδης αγωνίστηκε πολύ γι’ αυτό το θέμα. Η στάση του θεωρήθηκε προσβλητική καθώς επίσης ότι αμφισβήτησε το ρόλο του Πατριάρχη και το Κύρος του Πατριαρχείου.

Προνομίων του Πατριαρχείου. Σε γενικές γραμμές το οσμανικό κράτος δεν δημιούργησε ιδιαίτερα προβλήματα στη δράση του Συλλόγου λόγω της συμμετοχής σε αυτόν των επιφανέστερων ελληνορθόδοξων οικογενειών της Κωνσταντινούπολης, οι οποίες είχαν πολύ καλές σχέσεις με την οσμανική εξουσία.

Παρατηρούμε ότι, τόσο το "Μικτό Εθνικό Συμβούλιο" όσο και ο "Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως" στα πρώτα χρόνια της δημιουργίας τους απαρτιζόνταν στην πλειοψηφία τους από Ρωμιούς αυτής της εύπορης τάξης. Δηλαδή μέχρι το 1908 η Κωνσταντινούπολη είχε ακόμη τη δύναμη, έστω και μειωμένη, να αρθρώνει λόγο παρά τη συνεχή υπονόμευσή της από το άλλο κέντρο. Η Κωνσταντινούπολη, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους και μετά, δεν θα είναι πλέον το μοναδικό κέντρο του μιλλέτ των Ρωμιών. Άρχισε να χάνει σταδιακά αυτό το ρόλο της, διεκδίκησε όμως και πέτυχε να νομιμοποιείται ως το κέντρο των Ρωμιών. Στην πορεία είδαμε ότι δημιουργήθηκε ο ελληνο-οσμανισμός του οποίου φορέας ήταν η μεγάλη ρωμέϊκη τάξη και είχε διπλή διάσταση, πολιτική και πολιτισμική. Ήταν ένα δόγμα που πολιτικά συνέπιπτε απόλυτα με τις μεταρρυθμίσεις και τις προοπτικές που άνοιγε στους μη-μουσουλμάνους, δηλαδή την ακεραιότητα της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, την αξιοποίηση των οικονομικών ευκαιριών υπό την αιγίδα των Μεγάλων Δυνάμεων και την αποδοχή της ύπαρξης της Αθήνας ως κέντρο στήριξης των Ρωμιών.¹⁷⁸ Πολιτιστικά, η ιδέα του ελληνο-οσμανισμού ήταν σύνθετη και παρέπεμπε στην ιδεολογία της ελληνοποίησης της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Ήταν μία άποψη που δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα της εποχής.

Εκτός των Ρωμιών, στην ανάπτυξη αυτού του φορέα βοήθησε και μεγάλος αριθμός Ελλήνων υπηκόων¹⁷⁹ που διεκδίκησαν ένα ρόλο στο πλαίσιο της ρωμέϊκης κοινότητας. Δεν μπορούσε όμως να νομιμοποιηθεί λόγω της υπηκοότητας αυτών στο οσμανικό σύστημα. Αυτή η κατάσταση οδήγησε σταδιακά στη διαμόρφωση

¹⁷⁸ Η οικονομική δύναμη, καθώς και η ύπαρξη μιας ισχυρής διανόησης στην Κωνσταντινούπολη της επιτρέπουν να διεκδικήσει, και μάλιστα με επιτυχία τον τίτλο του κέντρου της ελληνικής εκπαίδευσης των Ρωμιών, αλλά και της διαχείρισης του δόγματος του ελληνο-οσμανισμού. Βλ. σχετ. Alexandris A., ό.π., σελ. 26-36.

¹⁷⁹ Ο αριθμός των Ελλήνων υπηκόων αυξάνονταν συνεχώς κυρίως τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αι. Σύμφωνα με τα στοιχεία που υπάρχουν μετά το 1880 πάνω από 50.000 Έλληνες υπήκοοι μετακόμισαν στην Οσμανική Αυτοκρατορία. Οποσδήποτε το γεγονός αυτό έδειχνε μία τάση ανοδική. Βλ. σχετ. Παυλίδης Α., ό.π., σελ 38-45

μιας άλλης νομιμοποιητικής βάσης , «εθνικής», την οποία η κοινότητα έπρεπε να εκφράζει και κυρίως να αναπαράγει. Η ολοκλήρωση αυτού του γεγονότος απαιτούσε πολλά χρόνια. Οι ζυμώσεις ξεκίνησαν το δεύτερο μισό του 19^{ου} αι. και κορυφώθηκαν το 1885 και μετά. Ο νέος κανονισμός τέθηκε σε εφαρμογή μόνο το 1910 και η επιτυχία του οφειλόταν σε πολιτικοκοινωνικές αλλαγές στο οσμανικό πλαίσιο, ιστορικές συγκυρίες κ.λ.π.

1.5. Το “Προνομιακό” ζήτημα.

Το προνομιακό ζήτημα δημιουργήθηκε από την προσπάθεια των οσμανικών αρχών να πλήξουν τα προνόμια του Πατριαρχείου και ιδιαίτερα εκείνα που σχετίζονταν με την εκπαίδευση.

Η πρώτη φάση του προνομιακού ζητήματος ξεκίνησε το 1883 και έληξε το 1884, ενώ η δεύτερη τη χρονική περίοδο 1890-1891. Υπάρχει βεβαίως και η τρίτη φάση που αφορά τη χρονική περίοδο 1908-1910.

Σύμφωνα με τα κατοχυρωμένα δικαιώματά του στα επίσημα κείμενα, το Οικουμενικό Πατριαρχείο είχε το δικαίωμα να αναγείρει ελεύθερα εκκλησίες, σχολεία κοινωφελή ιδρύματα κ.ά.. Για πρώτη φορά άρχισε να αμφισβητείται το δικαίωμα αυτό από την κυβέρνηση και ξεκίνησε μία αλληλογραφία μεταξύ των δύο πλευρών, όπου η κάθε πλευρά παρουσίαζε τις θέσεις της. Το πεδίο σύγκρουσης ήταν κυρίως το εκπαιδευτικό. Τόσο στην πρώτη φάση (1883-1884) όσο και στη δεύτερη του προνομιακού ζητήματος (1890-1891), φάνηκε ξεκάθαρα η δυσκολία προσαρμογής της λειτουργίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων, καθώς και στη δυνατότητα αντιμετώπισης των αυθαιρεσίων της οσμανικής κυβέρνησης.

Κατά τη διάρκεια της πρώτης φάσης, το Πατριαρχείο προσπάθησε να αναδείξει τα δικαιώματά του, καθώς και την αμφισβήτηση που είχε υποστεί εκ μέρους της κυβέρνησης στην επιστολή του Πατριαρχείου προς την κυβέρνηση στις 27 Μαΐου το 1883, προσπαθώντας να εξηγήσει ότι το γεγονός αυτό δεν ήταν σύμφωνο με την αρχή της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης σύμφωνα με τις ανάγκες της ομογένειας. Το Πατριαρχείο παίρνοντας μία γενικόλογη απάντηση μετά από 4

ημέρες από τον αρμόδιο υπουργό, επανέρχεται δριμύτατα τονίζοντας μεταξύ άλλων ότι αυτό ήταν υπεύθυνο για τα σχολεία των ορθοδόξων κοινοτήτων στην Κωνσταντινούπολη, οι δε Μητροπολίτες του επόπτευαν τα σχολεία στην οσμανική περιφέρεια. Επίσης, ανέφερε ότι τα σχολεία ήταν προσαρτημένα στις εκκλησίες και εποπτεύονταν από επιτροπές των ιερών ναών, οι οποίες υπόκειντο στο Πατριαρχείο, το οποίο είχε τη γενική εποπτεία μέσω της Πατριαρχικής Κεντρικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής. Η απάντηση που πήρε το Πατριαρχείο ήταν μία προσπάθεια να αναδείξει η κυβέρνηση του Abdülhamid II ότι στα δημόσια σχολεία το διδακτικό προσωπικό βρίσκεται υπό την εποπτεία του μικτού συμβουλίου, του οποίου τα μέλη διορίζονται από το σουλτάνο και επομένως δεν υπήρχε κάτι παράνομο. Ήταν συνεπώς φανερό η προσπάθεια της κυβέρνησης να αναμειχθεί και να παρέμβει στις αρμοδιότητες του Πατριαρχείου.¹⁸⁰ Όλα αυτά τα γεγονότα ανάγκασαν τα δύο ανώτερα συλλογικά όργανα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, την Ιερά Σύνοδο και το Εθνικό Μεικτό Συμβούλιο στις 15 Φεβρουαρίου 1884 να συνέλθουν για να αποφασίσουν για όλα τα ζητήματα που αφορούσαν το προνομιακό ζήτημα. Στο υπόμνημα που κατέθεσαν στην κυβέρνηση, έκαναν αναφορά στα σχετικά νομοθετικά κείμενα τονίζοντας ότι τα σχολεία ανήκουν στην ίδια κατηγορία που ανήκουν οι εκκλησίες, τα νεκροταφεία και τα φιλανθρωπικά ιδρύματα. Ανέφεραν επίσης ότι με τους Εθνικούς Κανονισμούς που είχαν επικυρωθεί από την οσμανική κυβέρνηση, η ίδρυση των σχολείων, η λειτουργία τους, ο διορισμός των εφόρων και των επιτρόπων, το διδακτικό προσωπικό και όλη η εποπτεία για τη σωστή λειτουργία των σχολείων, των νοσοκομείων και άλλων κοινοφελών ιδρυμάτων, ήταν μερικά από τα αναμφισβήτητα δικαιώματα του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Επίσης ανέφεραν και τη σχετική ερμηνεία του άρθρου 10 του Χάττ-ι Χουμαγιούν από τον Φουάτ Πασά, που διευκρινιζόταν η ελευθερία που είχε δοθεί από τη σουλτανική κυβέρνηση προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Στο κείμενο του υπομνήματος, μεταξύ άλλων, έγινε αναφορά στο θέμα του δικαιώματος του Πατριαρχείου – που αναγνωριζόταν από αιώνες ως μία από τις ανώτερες αρχές του κράτους – της εποπτείας των σχολείων. Η παρέμβαση της κυβέρνησης, και μάλιστα μέσω κατωτέρων υπαλλήλων, στο θέμα

¹⁸⁰ Το Πατριαρχείο και η εξουσία την οποία διαθέτει έχει σχέση με τις αλλαγές που σημειώθηκαν στον οσμανικό χώρο που πλέον δεν επέτρεπαν τη φυσική νομιμοποίηση της αρχής του Πατριαρχείου. Επιπλέον, όσο το κράτος των Οσμανών ενοχλούνταν από τα προνόμια του Πατριαρχείου, τα οποία εκλαμβάνονταν ως ελευθερίες του μιλλέτ λόγω των μεταρρυθμίσεων, τόσο η θρησκευτική αρχή αποδεικνυόταν ανεπαρκής για να προστατεύσει τα δίκαια των ελληνορθόδοξων. Βλ. σχετ. Κονόρτας Π. “Οθωμανικές Θεωρήσεις για το οικουμενικό Πατριαρχείο, 17^{ος}-αρχές 20^{ου} αιώνα”, Αθήνα, 1998

αυτό, εκτός των άλλων συνιστούσε μεγάλη προσβολή κατά του Πατριάρχη και της ορθόδοξης κοινότητας και ήταν ενάντια στους νόμους του κράτους.¹⁸¹

Η κατάσταση αφού παρέμεινε ήρεμη για ένα χρονικό , αργότερα άρχισε να επιδεινώνεται. Συγκεκριμένα, οι αρχές άρχισαν να κλείνουν κάποια σχολεία , ενώ σε άλλες περιπτώσεις να καταδιώκουν τους επιτρόπους των σχολείων, να απειλούν και να φυλακίζουν δασκάλους. Οι τοπικές αρχές άρχισαν να παρεμβαίνουν με πρωτοφανή τρόπο στα σχολεία, έχοντας παράλογες απαιτήσεις. Σε περιπτώσεις που οι διευθυντές ή οι επίτροποι αρνούνταν να εκτελέσουν τις εντολές τους, τους συμπεριφέρονταν με το χειρότερο τρόπο. Ήταν η χρονική περίοδος που είχε ξεκινήσει η δεύτερη φάση του προνομιακού ζητήματος (1890-1891). Στις επιστολές που αντάλλαξε το Πατριαρχείο με τον αρμόδιο υπουργό συζητήθηκαν εις βάθος τα θέματα που αφορούσαν την παιδεία. Ο υπουργός, στην τελική του απάντηση, αναγκάστηκε να αποδεχθεί τη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου στην εποπτεία των σχολείων, ανέφερε όμως ότι οι κρατικοί υπάλληλοι είχαν το δικαίωμα να ελέγχουν τους τίτλους σπουδών των διδασκάλων και οι μαθητές ακολουθούσαν το πρόγραμμα που είχε εγκριθεί από το Πατριαρχείο και δεν διδάσκονταν άλλα μαθήματα.¹⁸²

Η Οσμανική κυβέρνηση είχε την πρόθεση να ελέγξει όσο το δυνατόν περισσότερο έναν από τους σημαντικούς τομείς της ομογένειας πιστεύοντας ότι με την πίεση θα μπορούσε να έχει κάποια οφέλη. Η παρουσία των ευρωπαϊκών δυνάμεων ήταν τόσο εμφανής στην οσμανική επικράτεια, παρόλα τα προβλήματα που προκαλούσε στην ομογένεια το οσμανικό κράτος, δεν κατάφερε όμως να διαμορφώσει μόνιμες καταστάσεις. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο προσπαθούσε με κάθε τρόπο να διατηρήσει τα κεκτημένα, γεγονός το οποίο γινόταν εφικτό όχι μόνο με τη στήριξη της Ευρώπης αλλά και με τη συνεχή άνοδο των ελληνικών αστικών στρωμάτων. Οι

¹⁸¹ Ανεστίδης Σπ., ό.π., σελ 95-98

¹⁸² Η κατάσταση κατά τη δεύτερη περίοδο του Προνομιακού Ζητήματος ήταν πράγματι πολύ κρίσιμη. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο Πατριάρχης ακολουθώντας τις συμβουλές του Έλληνα Πρέσβη, Μ.Μαυροκορδάτου, παραιτήθηκε και τα δύο Σώματα, η Ιερά Σύνοδος και το Μικτό Εθνικό Συμβούλιο, εγκατέλειψαν το Φανάρι και κήρυξαν την Εκκλησία υπό διωγμό. Τα μέτρα αυτά υιοθετήθηκαν για να ασκήσουν πίεση προς την εξουσία των Οσμανών. Τα γεγονότα αυτά δημιούργησαν ρήγμα μέσα στην Εκκλησία αλλά και οι αντίπαλοι του Πατριάρχη τον κατηγόρησαν για την πράξη του να θέσει υπό διωγμό την Εκκλησία, ενώ από την άλλη, για πρώτη φορά, αμφισβητούνταν η δυνατότητα του Πατριάρχη να εξασφαλίσει προστασία στο μιλλέτ. Βλ.σχετ. Ανεστίδης Σπ., ό.π., σελ. 93-99 .

δύο πρώτες φάσεις του προνομιακού ζητήματος έληξαν υπέρ του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

1.6 Αντιπαράθεση Φαναρίου – Αθηνών

Η Κωνσταντινούπολη υπήρξε το μοναδικό κέντρο ελληνισμού μετά την Άλωση στην Οσμανική Αυτοκρατορία. Μετά την ίδρυση του ελλαδικού κράτους, η κατάσταση άλλαξε.

Το πρόβλημα των σχέσεων Αθηνών – Φαναρίου ήταν πολύ σύνθετο.¹⁸³ Η Οσμανική Αυτοκρατορία με την πάροδο του χρόνου είχε πάρει μία φθίνουσα πορεία και στην Κωνσταντινούπολη είχε αναπτυχθεί η άποψη ότι τα συμφέροντα του ελληνισμού προωθούνταν καλύτερα αν η Οσμανική Αυτοκρατορία παρέμενε ανέπαφη. Το Πατριαρχείο υποστήριζε αυτή την άποψη, πιστεύοντας ότι το ίδιο, ως επιβίωση της παλαιάς Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, θα μπορούσε να γίνει η υποδομή η οποία θα στήριζε το νέο κράτος, αφού θα είχε εκφυλισθεί η Οσμανική Αυτοκρατορία. Αυτό το σκεπτικό δεν συμβιβαζόταν με την ιδεολογία της Μεγάλης Ιδέας, που είχε σκοπό τη δημιουργία ενός μεγάλου ελληνικού κράτους που θα διοικούταν από την Αθήνα. Ιδεολογικοί πρόδρομοι αυτής της άποψης θεωρούνταν ο Ρήγας, ο Κοραΐς, καθώς και οι Έλληνες που ήταν προσανατολισμένοι στην Ευρώπη.¹⁸⁴

Κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19^{ου} αι. αναπτύχθηκαν τα εθνικιστικά κινήματα στα Βαλκάνια. Η πολιτική των Αθηνών¹⁸⁵ άρχισε να φαίνεται πιο υλοποιήσιμη από αυτήν του Πατριαρχείου. Υπήρχε βέβαια το δίλημμα, αν ο ελληνισμός στη Μικρά Ασία και στην Κωνσταντινούπολη παρέμενε ως έχει προσδοκώντας νέες εξελίξεις που θα του έδινε πολιτική κυριαρχία, ή, αν η Ελλάδα θα μπορούσε να απλωθεί στην άλλη πλευρά του Αιγαίου και να συνδεθεί το

¹⁸³ Την περίοδο αυτή η σχέση των δύο, εν πολλοίς εκδηλώθηκε ως σύγκρουση στην προσπάθεια νομιμοποίησης τόσο του ελληνικού κράτους ως εθνικού κέντρου του μιλλέτ, δηλαδή, την προσπάθεια νομιμοποίησης της ενσωμάτωσης των Ελλήνων-Ρωμιών στο “διαχρονικό, εθνικό, ελληνικό σύνολο” όσο και της εξουσίας του Πατριαρχείου στο Γένος, δηλαδή, την προσπάθεια οριοθέτησης και ενσωμάτωσης του Γένους στο δικό του πολιτισμικό σύστημα. Βλ.σχετ.Ανεστίδης Α., ό.π. σελ. 90-95

¹⁸⁴ Veremis Th. “The Hellenic Kingdom and The Ottoman Greeks: The Experiment of the ‘Society of Constantinople’ “from the book “Ottoman Greeks in the Age of Nationalism” of Gondicas D- Issawi C. Σελ. 181-189

¹⁸⁵ Ο Τρικούπης με την άνοδό του στην εξουσία άλλαξε την πολιτική του ελληνικού κράτους καθώς επέβαλε την άποψη της λειτουργίας του ελληνικού κράτους ως κέντρο ελληνισμού. Δηλαδή το ελληνικό κράτος διεκδίκησε τα προνόμια του Γένους που μέχρι την εποχή εκείνη, ήταν Προνόμια του Πατριαρχείου. Τα κατ’εξοχήν διεκδικούμενα, ήταν η παιδεία και η εκκλησιαστική ιεραρχία. Βλ/σχετ. Ανεστίδης Α., ό.π., σελ. 95-101

ευρωπαϊκό κομμάτι με το ασιατικό καθώς και να ανακτηθεί η κυριαρχία της Κωνσταντινούπολης και των στενών.

Τα δύο ιδεολογικά κέντρα, δηλ αυτό του Πατριαρχείου με την άποψη της διατήρησης της Οσμανικής Αυτοκρατορίας και αυτό των Αθηνών που είχε την άποψη που αναφέραμε στην προηγούμενη παράγραφο, δεν μπόρεσαν να συνεννοηθούν αποτελεσματικά ποτέ λόγω περιορισμού παραγωγής βαθύτερων σκέψεων. Κεντρική φυσιογνωμία της περιόδου ήταν ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄ (1880-1912) και γίνεται αντιληπτό ότι, οι μεταξύ των δύο κέντρων σχέσεις επηρέασαν αρνητικά, σε σημαντικό βαθμό, τις εξελίξεις των εθνικών θεμάτων λόγω της διαφορετικής πολιτικής που ακολουθούσε το κάθε κέντρο¹⁸⁶. Το ελλαδικό κράτος τη συγκεκριμένη περίοδο δεν μπορούσε να υλοποιήσει μια τόσο φιλόδοξη επεκτατική πολιτική καθώς υπήρχαν και οι ευρωπαϊκές πιέσεις, οι οποίες για δικούς τους λόγους επεδίωκαν τη διατήρηση της ακεραιότητας της Αυτοκρατορίας. Το αδιέξοδο αυτών των συζητήσεων ενίσχυσε την άποψη της αναβίωσης του Βυζαντίου μέσω του εξελληνισμού της Οσμανικής Αυτοκρατορίας με τη βοήθεια του ελληνικού οικονομικού παράγοντα της Αυτοκρατορίας που βρισκόταν σε μεγάλη άνθηση την περίοδο αυτή.¹⁸⁷

Η παρέμβαση της Ελλάδας στη Μακεδονία εξαιτίας του Μακεδονικού ζητήματος, δημιούργησε αρκετά προβλήματα στους τοπικούς Μητροπολίτες. Η διαχείριση των ελληνικών προβλημάτων της περιοχής – από το ελληνικό κράτος μετά από τέσσερις αιώνες αποκλειστικής ευθύνης του Πατριαρχείου -, δημιούργησε την αίσθηση του παραμερισμού του Πατριαρχείου, καθώς και τους κινδύνους που διέτρεχε η

¹⁸⁶ Η άνοδος του Τρικούπη στην εξουσία συνέπεσε από τη μία με μια διεθνή συγκυρία, όπως διαμορφώνεται από το συνέδριο του Βερολίνου, που λειτούργησε αποτρεπτικά για πολεμικές αναμετρήσεις με την Οσμανική Αυτοκρατορία, και από την άλλη συνέπεσε με την όξυνση των ενδοβαλκανικών ανταγωνισμών, με επίκεντρο κυρίως τη Μακεδονία. Ο Πανσλαβισμός, η Βουλγαρική Εξαρχία καθώς και η απομυθοποίηση της Ρωσίας ως προστάτιδας δύναμης, δημιούργησαν την αίσθηση ότι ο ορθόδοξος κόσμος πλέον έχει διασπασθεί. Μέσα σε αυτό πλαίσιο ο Τρικούπης οριστικοποίησε την πολιτική του ελληνικό κράτους σε σχέση με τον “ελληνισμό”. Ανέπτυξε τις διπλωματικές σχέσεις με τα ευρωπαϊκά κράτη αλλά και με την Οσμανική Αυτοκρατορία, και εκτός από την οικονομική και στρατιωτική ενδυνάμωση της χώρας, επεδίωξε να καταστήσει το κράτος το μόνο υπεύθυνο φορέα για την άσκηση “εθνικής” και εξωτερικής πολιτικής. Βλ. σχετ. Πουρνάρας Δ. “Χαρίλαος Τρικούπης. Η ζωή και το έργο του” τ. Α΄, Αθήνα, σελ. 190.

¹⁸⁷ Veremis Th., ό.π., σελ 181-190

εκκλησία από τις αντιδράσεις της Υψηλής Πύλης απέναντι στην αλυτρωτική πολιτική του ελληνικού κράτους.¹⁸⁸

Ο Πατριάρχης εξέφρασε την ανησυχία του καθώς και την πικρία του από την συμπεριφορά των Αθηνών – εξαιτίας αυτής της πολιτικής αναγκάστηκε να παραιτηθεί από τον Πατριαρχικό θρόνο και να επανέλθει το 1901 - έγραφε μεταξύ άλλων προς τον Έλληνα επιτετραμμένο Α. Ποττέ το Δεκέμβριο του 1902 ότι η πολιτική αυτή δημιούργησε σύγχυση και ανέτρεψε ένα καθεστώς που υφίστατο από αιώνες καθώς και τον κλονισμό που υπέστησαν οι λειτουργοί της Εκκλησίας. Η ελληνική κυβέρνηση πίστευε ότι το Πατριαρχείο έπρεπε να αφήσει την ευθύνη της εκπαίδευσης που αφορούσε τους ελληνικούς πληθυσμούς της Μακεδονίας στο ελλαδικό κράτος.¹⁸⁹

Την περίοδο αυτή δημιουργούνται διάφοροι σύλλογοι οι οποίοι προσπαθούν να προάγουν την ιδεολογία του ελλαδικού χώρου. Πιο σημαντικός μεταξύ αυτών ήταν ο “Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων” . Πρόεδρός του ήταν ο ιστορικός Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος. Ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄ άρχισε να δείχνει κατανόηση στο θέμα της ανάγκης προώθησης από την Ελλάδα των εθνικών προτεραιοτήτων της και ταυτόχρονα διεμήνυσε στους Μητροπολίτες να μην αναμειχθούν σε πρωτοβουλίες υπέρ της Ελλάδας.¹⁹⁰

Στο ελλαδικό κράτος υπήρχε η άποψη ότι ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄ κατά τη διάρκεια της πρώτης πατριαρχίας του (1874- 1884) έδειξε υποχωρητικότητα και πνεύμα συνδιαλλαγής με τους Σλάβους. Δεν θέλησε να συνεργασθεί με την Αθήνα και ειδικά όταν δεν αποδέχθηκε το αίτημα του υπουργού Εξωτερικών Κοντόσταβλου το 1883 να καταδικαστεί από την Οικουμενική Σύνοδο η Ρωσική Εκκλησία, επειδή βοήθησε τους Βουλγάρους, δημιουργώντας την υποψία της συνεργασίας του με τους Ρώσους. Η αντιπαράθεση με την ελληνική κυβέρνηση, και η ανάπτυξη έντονης

¹⁸⁸ Το ελληνικό κράτος στο όνομα του εθνικού συμφέροντος άρχισε να διεκδικεί τις μητροπόλεις της Μακεδονίας και της Θράκης. Αργότερα θα ακολουθήσουν οι μητροπόλεις της Μικράς Ασίας. Βλ. σχετ. Κιτρομιλήδης Π. “Από την Ορθόδοξη Κοινοπολιτεία στις εθνικές κοινότητες :ελληνορωσικές πνευματικές σχέσεις” «Τα ιστορικά» τ. ΣΤ΄ τεύχος 10 (1989) σελ. 30-50

¹⁸⁹ Ανεστίδης Α. , ό.π., σελ. 95-101.

¹⁹⁰ Στην πορεία το ελληνικό κράτος με κριτήριο το εθνικό συμφέρον αντικατέστησε μητροπολίτες. Σταδιακά, το Πατριαρχείο έχασε τον έλεγχο διορισμού μητροπολιτών στις περιοχές που βρίσκονταν υπό την Βουλγαρική Εξarchία. Βλ. σχετ. Κιτρομιλήδης Π., ό.π., σελ. 30-50

αντιπολίτευσης από κάποιους αρχιερείς στην Κωνσταντινούπολη οδήγησαν τον Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄ σε παραίτηση το 1884¹⁹¹. Στην πορεία όμως έγινε αντιληπτό ότι οι σχέσεις μεταξύ Αθηνών και Πατριαρχείου έπρεπε να αναβαθμιστούν, γι' αυτό το ελλαδικό κράτος έλαβε την πρωτοβουλία για την επάνοδο του Ιωακείμ στον Πατριαρχικό θρόνο το 1901. Κατά τη διάρκεια της δεύτερης Πατριαρχείας του Ιωακείμ Γ΄, και τα δύο κέντρα αποφάσισαν να συνεργαστούν στο θέμα του βουλγαρικού σχίσματος. Ο Πατριάρχης αυτό που δεν διαπραγματευόταν ήταν ο οικουμενικός ρόλος του Πατριαρχείου, συνεργάστηκε όμως με τους ορθόδοξους λαούς της Βαλκανικής και με τους Ρώσους και προώθησε την άρση του βουλγαρικού σχίσματος, η οποία κατά την άποψη του θα ήταν θετική τόσο για το Πατριαρχείο, όσο και για την Ελλάδα.¹⁹²

Παρά τις προσπάθειες προσέγγισης μεταξύ της Αθήνας και του Φαναρίου η ένταση συνεχίστηκε μέχρι τη ρήξη με το τέλος της εθναρχικής παράδοσης του Πατριαρχείου και την επιβολή της εθνικής πολιτικής της Αθήνας στα εθνικά θέματα. Το Πατριαρχείο, όπως θα δούμε, άρχισε να συμβαδίζει με το ελλαδικό κράτος, επειδή πίστευε ότι η Αθήνα είχε μία πολιτική η οποία βρισκόταν εντός των ορίων της πολιτικής του Φαναρίου, και ότι στο πλαίσιο των πολιτικών εξελίξεων το Φανάρι δεν μπορούσε να δώσει λύσεις στα σημαντικά προβλήματα του ελληνισμού.

2. Σχέσεις Οσμανικής Αυτοκρατορίας - Γερμανίας (Πρωσίας)

Οι σχέσεις του οσμανικού κράτους με την Πρωσία ξεκίνησαν το 18^ο αιώνα, εξελίχθηκαν το 19^ο¹⁹³ και έφτασαν στο αποκορύφωμα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Γνωρίζουμε ότι τα πρώτα προξενεία του γερμανικού κράτους ιδρύθηκαν επί σουλτάνου Mahmud II (1808 –1839) στις πόλεις Βηρυτό, Χαλέπι, Αλεξάνδρεια και Σμύρνη. Το 1835 ένας Πρώσος αξιωματικός φτάνει στην Κων/πολη και εγκαθίσταται στην οσμανική αυλή ως σύμβουλος για την οργάνωση του στρατεύματος.

¹⁹¹ Η αντιπαράθεση του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄ με το Χαρ. Τρικούπη εκδηλώθηκε με τέτοια σφοδρότητα ώστε να θεωρείται η κατ' εξοχήν αιτία που οδήγησε τον Ιωακείμ Γ΄ σε παραίτηση από τον πατριαρχικό θρόνο το 1884. Το γεγονός είχε αποδοθεί στη διάσταση ιδεολογικής και πολιτικής αντιμετώπισης των γεγονότων της περιόδου. Ο Ιωακείμ Γ΄, ο οποίος ήταν φίλα προσκείμενος προς τους Ρώσους, ακολουθούσε μία πολιτική η οποία ήταν απόρροια της οικουμενικής κοσμοθεωρίας του Πατριαρχείου και της αντίληψης περί της "Ορθόδοξης Κοινοπολιτείας" η οποία ερχόταν αντιμέτωπη με την αντιρωσική πολιτική του ελληνικού κράτους και την εθνικιστική του ιδεολογία. Βλ. σχετ. Κιτρομηλίδης Π., ό.π., σελ. 30-50..

¹⁹² Ανεστίδης Α., ό.π., σελ 95-101.

¹⁹³ Finkel C. "Οθωμανική Αυτοκρατορία 1300-1923", Εκδ. Διόπτρα, Αθήνα 2007, σελ.625-630.

Ο πρίγκιπας Μπίσμαρκ (Eduard Leopold Otto von Bismarck), μία σημαντική προσωπικότητα της Γερμανίας την εποχή εκείνη, καταφέροντας να επιτύχει την ενοποίηση της Γερμανίας θα ακολουθήσει μία πολιτική εσωτερικής οργάνωσης του κράτους και θα δημιουργήσει τις συνθήκες για την εξέλιξή της σε μία από τις μεγαλύτερες Ευρωπαϊκές Δυνάμεις. Πρώτα κινήθηκε προς την κατεύθυνση εξασφάλισης της χώρας του από τις εξωτερικές απειλές και σύναψε συμμαχίες με την Αυστροουγγαρία το 1879, με την Ιταλία το 1882 και με τη Ρωσία το 1887.

Στο συνέδριο του Βερολίνου το 1878 ανέπτυξε καλές σχέσεις με το σουλτάνο Abdül Hamid ¹⁹⁴. Μερικά χρόνια αργότερα ο σουλτάνος αποφάσισε την αναδιοργάνωση του στρατού και κάλεσε κάποιους αξιωματικούς από την Γερμανία. Στην πορεία, αρκετοί αξιωματικοί βρέθηκαν στην Οσμανική Αυτοκρατορία και πέτυχαν την εξάρτηση του οσμανικού στρατού από τη γερμανική πολεμική μηχανή. Είναι γνωστό ότι Γερμανοί αξιωματικοί κατά τη διάρκεια του οσμανοελληνικού πολέμου το 1897 ηγήθηκαν σχηματισμών πρώτης γραμμής.

Όταν ανέλαβε την εξουσία ο Γουλιέλμος Β΄, επηρεασμένος από τους στρατιωτικούς και οικονομικούς κύκλους που τον πλαισίωναν, αποφάσισε να απλώσει την επιρροή της Γερμανίας σε όλο τον κόσμο. Ο ίδιος πίστευε πως για να επιβιώσει η Γερμανία έπρεπε να δημιουργηθούν εκείνες οι συνθήκες οι οποίες δεν θα επέτρεπαν στη

¹⁹⁴ Ο Σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ στην εξωτερική πολιτική ακολούθησε συστηματικά την τακτική της πολιτικής "ισορροπιών" έναντι των ευρωπαϊκών Δυνάμεων. Ως χαλίφης (θρησκευτικός ηγέτης) όλων των μουσουλμάνων χρησιμοποίησε τους μουσουλμανικούς λαούς που ζούσαν στις αγγλικές αποικίες ως διαπραγματευτικό χαρτί στις σχέσεις του με τη Μεγάλη Βρετανία. Λόγω αυτής της πολιτικής του βασίλευσε μακροχρόνια χωρίς σοβαρές απώλειες της οσμανικής επικράτειας, σε μια περίοδο που στην Ευρώπη υπήρχε άνοδος του εθνικισμού και του ιμπεριαλισμού. Χρησιμοποίησε το Ισλάμ ως ενοποιητικό παράγοντα για να κρατήσει ενωμένους τους Οσμανούς μουσουλμάνους διαφόρων εθνοτήτων. Η οικονομική του πολιτική μπορεί να θεωρηθεί επιτυχημένη αφού κατάφερε με διάφορα μέτρα να μειώσει τα δάνεια και το εξωτερικό χρέος. Παρόλο που η περιόδός του θεωρείται από τις πλέον απολυταρχικές περιόδους της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, κατάφερε να γίνουν αρκετές επενδύσεις στην παιδεία, στην υγεία και στις κοινωνικές υπηρεσίες. Συγκρίνοντας την παιδεία των μειονοτήτων με τα μουσουλμανικά σχολεία, αντιλήφθηκε ότι το επίπεδο των μειονοτικών σχολείων ήταν σε πολύ καλύτερο επίπεδο λόγω της οικονομικής κατάστασης των μειονοτήτων, οι οποίες χρηματοδοτούσαν την παιδεία τους. Η περίοδος της βασιλείας του μπορεί να θεωρηθεί περίοδος ειρήνης μεταξύ των ποικίλων εθνικών και θρησκευτικών μειονοτήτων. Με την άνοδο στην εξουσία των Νεότουρκων, η περίοδος ηρεμίας έληξε οριστικά. Οι πληροφορίες για τον Abdül Hamit Β΄ προέρχονται ως επί το πλείστον, από τις κριτικές εργασίες των Νεότουρκων όπου υπάρχει μια γενική προκατάληψη εναντίον του. Βέβαια οι "αβάσιμοι φόβοι" του τον έκαναν να κλίνει προς την παράνοια, πράγμα που τον οδήγησε στον απολυταρχισμό, την καταπίεση και τη λογοκρισία. Βλ. σχετ. στον δικτυακό τόπο: <http://www.jstor.org/stable/162799>. "The Transformation of the Ottoman state," 1789-1908, Karpas H.K.

Γαλλία , στη Ρωσία και στη Βρετανία να ανακόψει την εξέλιξή της. Το γερμανικό κράτος αποφάσισε λοιπόν να ενδυναμώσει την οικονομία του, να αυξήσει τη στρατιωτική και ναυτική του δύναμη καθώς και την αποικιακή του εξάπλωση. Η διείσδυση της Γερμανίας στην Οσμανική Τουρκία και στα Βαλκάνια θα μπορούσε να εκληφθεί ως γεωπολιτική θεώρηση της Γερμανίας εκείνης της εποχής.¹⁹⁵

Στα επόμενα χρόνια οι σχέσεις των δύο κρατών θα αναπτυχθούν ταχύτατα. Στο πλαίσιο της «παγκόσμιας οικονομικής πολιτικής» θα γίνουν επενδύσεις στα δημόσια έργα υπό τη μορφή προνομιούχων εταιριών (*şirket – imtiyaz*), ενώ στο χώρο των δημοσίων έργων, η Γερμανία θα αναλάβει, αποκλειστικά σχεδόν, την κατασκευή των σιδηροδρομικών αξόνων. Η εταιρεία *Societe Imperiale des Chemins de Fer de la Turquie d' Europe* θα ιδρυθεί από τον Maurice de Hirsh και αργότερα, όταν ο ίδιος θα αποφασίσει να αποσυρθεί, θα μεταβιβάσει το μερίδιό του σε όμιλο γερμανικών τραπεζών υπό τον έλεγχο της Deutsche Bank. Στην πορεία θα δούμε ότι το προνόμιο κατασκευής των σιδηροδρομικών γραμμών θα ανήκει αποκλειστικά στην Deutsche Bank¹⁹⁶.

Εκτός των παραπάνω, θα δούμε ότι γερμανικά κεφάλαια θα εισαχθούν στη χώρα και θα επενδυθούν σε άλλους τομείς, όπως σε θαλάσσιες μεταφορές, σε ασφαλιστικές εταιρείες, σε εταιρείες κοινής ωφέλειας (ταχυδρομείο, ύδρευση, φωτισμός), στη βιομηχανία, κλπ. Σε αυτούς τους τομείς θα απασχοληθεί μεγάλος αριθμός Οσμανών Μουσουλμάνων.

Οι καλές σχέσεις μεταξύ Γερμανίας και Οσμανικής Αυτοκρατορίας καλλιεργήθηκαν μέσω της γερμανικής στρατιωτικής αποστολής που βρισκόταν στην Κων/πολη, καθώς και μέσω ενός κύκλου επιχειρηματιών και μεσαζόντων που σχετίζονταν με την πολεμική βιομηχανία. Οι καλές σχέσεις καλλιεργήθηκαν επίσης από νεαρούς Οσμανούς αξιωματικούς που φοιτούσαν στα στρατιωτικά σχολεία και τις Ανώτατες Στρατιωτικές Σχολές της Γερμανίας.¹⁹⁷ Μετά το 1890 και τα επόμενα χρόνια η

¹⁹⁵ Finkel C., ό.π., σελ. 632-635

¹⁹⁶ Ακτσόγλου Ι.Ζ, “Η Εξόντωση του Μισητού Λιονταριού”. Εκδόσεις Τσουκάτου, Αθήνα 2005, σελ. 68-69 .

¹⁹⁷ Από τις προσωπικές σημειώσεις του Σουλτάνου Abdül Hamit Β΄ στο ημερολόγιό του, γίνεται αντιληπτό ότι οι νεαροί Οσμανοί αξιωματικοί, γόνοι της άρχουσας τάξης της Κωνσταντινούπολης, οι οποίοι σπούδαζαν στη Γερμανία σε στρατιωτικές σχολές, παρ’όλες τις οικονομικές δυνατότητες που τους παρείχε το κράτος, δεν ήταν αποτελεσματικοί στις σπουδές τους, πλην ελαχίστων. Ο Σουλτάνος

μετάβαση αξιωματικών για εκπαίδευση σε άλλες χώρες θα ελαχιστοποιηθεί και η Γερμανία θα αναλάβει αποκλειστικά την μετεκπαίδευση των Οσμανών αξιωματικών. Πολλοί από αυτούς θα γίνουν αργότερα κήρυκες οσμανογερμανικής φιλίας και συνεργασίας. Και φυσικά κάποιοι από αυτούς θα αναλάβουν σημαντικές θέσεις στο Σωματείο των Νεότουρκων.

Από τα τελευταία χρόνια του 19^{ου} αιώνα η γερμανική πολεμική βιομηχανία θα γίνει αποκλειστικός προμηθευτής του οσμανικού στρατού. Εταιρείες, όπως η KRUPP της Έσσης και άλλες εταιρείες από άλλες περιοχές, θα εξάγουν στην Οσμανική Αυτοκρατορία το μεγαλύτερο μέρος εγχώριας παραγωγής τους. Μετά την επιτυχία του κινήματος των Νεότουρκων, στα πλαίσια της προσπάθειας εκσυγχρονισμού των πολεμικών μέσων του στρατεύματος θα αυξηθούν οι παραγγελίες προς τη Γερμανία, ειδικά μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων στα Βαλκάνια (1912-1913).¹⁹⁸

Για την επιτυχία του σχεδίου της διείσδυσης των Γερμανών στην Ανατολή θα επιστρατευτεί και η προπαγάνδα μέσω του τύπου. Η εφημερίδα OSMANISCHER Lloyd, η οποία ήταν όργανο της γερμανικής πρεσβείας, θα εκδίδεται στην Κωνσταντινούπολη σε δύο γλώσσες (γερμανικά /γαλλικά), ενώ ο Γερμανός πρεσβευτής βαρόνος Hans von Wangenheim θα εξαγοράσει τη μεγάλη κυκλοφορία εφημερίδα İktidam (Προσπάθεια /Πρόοδος)¹⁹⁹

Οι ταχύτατα αναπτυσσόμενες οσμανογερμανικές σχέσεις δεν γίνονταν πολλές φορές αποδεκτές με ευχαρίστηση από ηγετικά στελέχη των Νεότουρκων, τα οποία ήταν φίλα προσκείμενα στη Γαλλία και τη Βρετανία. Πίστευαν ότι λόγω των σχέσεων, που είχαν αναπτυχθεί μεταξύ του Abdül Hamid, του Γουλιέλμου και του καθεστώτος του, θα μπορούσε να αποτύχει η προσάρτηση των εδαφών της Βοσνίας

αναφέρει ότι, “ακόμα και αν δεν έχουμε τα αναμενόμενα αποτελέσματα από αυτούς τους νέους, είναι ένας τρόπος να δείξουμε προς τη Δύση, ότι θέλουμε ο στρατός μας να βρίσκεται σε υψηλό επίπεδο και παράλληλα να χαϊδέψουμε το “εγώ” των Γερμανών, οι οποίοι τυγχάνουν να είναι φίλοι και να έχουμε κοινά σημεία”. Ο Abdül Hamit B’, εκτός των άλλων, θεωρούσε απαραίτητη την ανάπτυξη της Παιδείας, τη δυνατότητα αλλαγής της οσμανικής γραφής και χρήσης της λατινικής, καθώς και την ανάγκη χρήσης πλέον του Γρηγοριανού ημερολογίου στην προσπάθεια του να προσεγγίσει όσο μπορούσε τη Δύση. Βλ.σχετ. “Siyasi Hatiratım Sultan Abdül Hamit” Dergah Yayınları, Κωνσταντινούπολη, 2010, σελ. 62

¹⁹⁸ Ακτσόγλου I.Z., ό.π., σελ. 71-72.

¹⁹⁹ Ακτσόγλου I.Z., ό.π., σελ. 70-71.

και της Ερζεγοβίνης από τους συμμάχους των Γερμανών, τους Αυστριακούς, και να αποτραπεί ο πόλεμος με την Ιταλία το 1911.

Τα ηγετικά στελέχη των Νεότουρκων, που ήταν φίλα προσκείμενα προς τη Γερμανία και το «γερμανικό θαύμα», πίστευαν πως εάν μπορούσε η Οσμανική Αυτοκρατορία να ακολουθήσει με επιτυχία το παράδειγμα της Γερμανίας, δηλαδή την ανάδειξη της χώρας σε πρότυπο για την οργάνωσή της εντός τριάντα πέντε ετών, θα ήταν εφικτό και για την ίδια την Οσμανική Αυτοκρατορία να γίνει πάλι μία ισχυρή δύναμη, και να απαλλαγεί από την ευρωπαϊκή κηδεμονία.²⁰⁰

Το 1913 θα ηγηθεί ο αντιστράτηγος Otto Victor Carl Liman von Sanders της γερμανικής στρατιωτικής αποστολής, ο οποίος σε συνεργασία με τους υπόλοιπους απεσταλμένους Γερμανούς αξιωματούχους θα πετύχει να βγάλει την Οσμανική Αυτοκρατορία στον πόλεμο, στο πλευρό των Κεντρικών Αυτοκρατοριών. Συγκεκριμένα, η Οσμανική Αυτοκρατορία, λόγω των υπερβολικών της απαιτήσεων, είχε αποτύχει να προσεγγίσει την Αγγλία και τη Γαλλία και επειδή φοβόταν μήπως βρεθεί απομονωμένη σε ένα πόλεμο που γενικευόταν, υπέγραψε μία μυστική συμφωνία με τη Γερμανία, η οποία δεσμεύτηκε να ικανοποιήσει και μέρος των οσμανικών απαιτήσεων (εδαφικών, οικονομικών και εξοπλισμού) χάρη σε όλους τους Γερμανούς αξιωματούχους που υπήρχαν στην Τουρκία.

Το 1917 ο Γερμανός αυτοκράτορας θα κάνει ένα ακόμα ταξίδι στην Κωνσταντινούπολη. Για να κολακεύσει, ίσως, τους Οσμανούς θα κυκλοφορήσει στους δρόμους της πόλης με τη στολή στρατηγού του οσμανικού στρατού, δεν θα καταφέρει όμως να αποτρέψει το τέλος της αυτοκρατορίας, το οποίο πλησίαζε σταδιακά²⁰¹.

3.Ο Σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ και η 1^η Συνταγματική Διακυβέρνηση

Οι μεταρρυθμιστικές διακηρύξεις του 1839 και 1856 ήταν αποτέλεσμα της δυσχερούς θέσης στην οποία είχε περιέλθει η αυτοκρατορία, τόσο εξαιτίας εξωτερικού κινδύνου, όσο και λόγω οικονομικής δυσπραγίας. Η εντύπωση, που προκάλεσε η πρώτη διακήρυξη, αποδυναμώθηκε σύντομα κάτω από την πίεση του

²⁰⁰ Toprak Z. “Milli İktisat” İletişim Yayınları, İstanbul 1995, σελ. 740-742.

²⁰¹ Ακτσόγλου Ι.Ζ., ό.π., σελ.71-79.

συντηρητικού τμήματος της κυρίαρχης οσμανικής τάξης, η οποία μεταξύ άλλων αρνητικών εκτιμήσεων εξέλαβε την αναγνώριση ισοπολιτείας για τους μη μουσουλμάνους ως υποβιβασμό της θέσεως και του ρόλου του μουσουλμανικού πληθυσμού της αυτοκρατορίας. Στη δεύτερη διακήρυξη των μεταρρυθμίσεων συμπεριλαμβανόταν η αντιπροσώπευση των εθνικών κοινοτήτων στα διοικητικά συμβούλια των γενικών διοικήσεων, υποδιοικήσεων των επαρχιών του κράτους και η δυνατότητα να μπορούν οι μη Οσμανοί υπήκοοι να αποκτούν ακίνητη περιουσία στην οσμανική επικράτεια.

Συγκεκριμένα, η περίοδος της αναδιοργάνωσης του κράτους αποσκοπούσε στην απεξάρτηση της αυτοκρατορίας από τη Δύση. Όμως, η προσπάθεια αυτή έφερε το αντίθετο αποτέλεσμα, έριξε δηλαδή το οσμανικό κράτος στην αγκαλιά της Ευρώπης και έσφιξε τα δεσμά της εξάρτησής του από αυτήν.²⁰²

Μετά από αλληπάλληλες διαβουλεύσεις και συνομοσίες, εκθρονίστηκε ο σουλτάνος Αμπντούλ Αζίζ και τη θέση του πήρε ο Μουράτ. Η πρώτη συνταγματική μοναρχία της Οσμανικής Αυτοκρατορίας εγκαθιδρύθηκε στις 23 Δεκεμβρίου 1876 και διήρκεσε μόνο 14 μήνες. Ο σκοπός αυτού του εγχειρήματος ήταν να προκαταλάβουν τους Ευρωπαίους και να περιορίσουν την ανάμιξή τους στα εσωτερικά τους προβλήματα. Το συνταγματικό κείμενο των 119 άρθρων βασισμένο στα πρότυπα των ευρωπαϊκών συνταγμάτων θα οδηγήσει στη σύγκληση του πρώτου, στην ιστορία των Οσμανών, Κοινοβουλίου (Meclis-i Umumi) στο οποίο θα εκπροσωπηθούν και οι μη μουσουλμανικοί πληθυσμοί. Η εναρκτήρια συνεδρίασή του πραγματοποιήθηκε στις 19 Μαρτίου του επόμενου έτους. Ο σουλτάνος Abdül Hamit Β',²⁰³ χρησιμοποιώντας ως αφορμή το ρωσο-οσμανικό πόλεμο και την κρίση που είχε ξεσπάσει στα Βαλκάνια, διέταξε την επ'αόριστον αναστολή των εργασιών του Κοινοβουλίου και έβαλε το Σύνταγμα φαινομενικά «προσωρινά» στην άκρη. Πράγματι, εντός της αυτοκρατορίας η κατάσταση φαινόταν να είναι «προσωρινή»

²⁰² Ακτσόγλου Ι.Ζ. ό.π., σελ. 32-33.

²⁰³ Γεωργανόπουλος Ε., "Το Νεοτουρκικό Κίνημα και οι Επιπτώσεις του στον Ελληνισμό του Πόντου 1908-1914", Εκδ.Οικος Αφοί Κυριακίδη, Θεσ/νικη, 2000, σελ. 19. Πράγματι ο σουλτάνος ανέλαβε την εξουσία σε μια δύσκολη εποχή και αναγκάστηκε, λόγω της επανάστασης στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και προκειμένου να προλάβει την παρέμβαση της Ρωσίας και τις δυσμενείς αποφάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων, να αποδεχτεί το Σύνταγμα που ετοιμάστηκε από το Μιτχάτ Πασά. Το Σύνταγμα προέβλεπε κοινοβούλιο με εκλεγμένους αντιπροσώπους, ανεξάρτητη δικαιοσύνη, διοικητική αποκέντρωση και ισοπολιτεία για όλες τις εθνότητες της επικράτειας.

αφού το κείμενο του Συντάγματος υπήρχε ακόμη στις οσμανικές επετηρίδες μετά το έτος κατάργησής του, το 1878. Ένας σύγχρονος ειδικός περιέγραφε το σουλτάνο Αμπντούλ Χαμίτ ως εξής:

« Ήταν ένα εντυπωσιακό αμάλγαμα αποφασιστικότητας και ατολμίας, διορατικότητας και φαντασιοπληξίας, που διατηρείτο ακέραιο μέσω τεράστιας πράγματι επιφυλακτικότητας και ενστίκτου για τα θεμελιώδη στοιχεία εξουσίας. Συχνά υποτιμήθηκε. Αν κρίνουμε από το ιστορικό του, ήταν τρομερός πολιτικός στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας και αποτελεσματικός διπλωμάτης.»²⁰⁴

Η καταπιεστική διακυβέρνηση του Αμπντούλ Χαμίτ όμως διήρκεσε περίπου άλλα 30 χρόνια.²⁰⁵

3.1. Η ίδρυση της ΕΕΠ (Επιτροπή Ένωση & Πρόοδος)

Η οργάνωση, η οποία μετέπειτα ονομάστηκε «Επιτροπή Ένωσης και Προόδου», ιδρύθηκε περίπου το 1889 από σπουδαστές της Στρατιωτικής Ιατρικής Σχολής. Συγκεκριμένα, η «Εταιρεία για την Οσμανική Ένωση» που ιδρύθηκε από άτομα μη τουρκικής καταγωγής, όπως τους Ισάκ Σουκουτί (Κούρδος), Μεχμέτ Ρεσίτ (Κιρκάσιος), Αμπντουλάχ Τζεβντέτ (Κούρδος), Ιμπραήμ Τέμο (Αλβανός) και Χουσεϊν Αλή (Αζερμπαϊτζανός), όλοι φοιτητές της Στρατιωτικής Σχολής Ιατρικών Επιστημών, απλώθηκε επίσης σε άλλες σχολές. Η εταιρεία ήταν οργανωμένη σε «πυρήνες» συγκεντρώνοντας μέλη φίλων, χωρίς φανερή πολιτική δράση ούτε σαφή ιδεολογία. Τα μέλη αυτά των «πυρήνων» αρχικά δεν προχωρούσαν πέρα από τη διοργάνωση μυστικών συναντήσεων και την ανάγνωση βιβλίων των «Νέων Οσμανών» όπως του Ναμίκ Κεμάλ.²⁰⁶

²⁰⁴ Finkel C., “Οθωμανική Αυτοκρατορία 1300-1923”, Διόπτρα, Αθήνα, 2005, σελ.614

²⁰⁵ Finkel C., ό.π., σελ. 633

²⁰⁶ Ήταν άνθρωποι που είχαν ανώτερη παιδεία και είχαν την ευκαιρία να έλθουν σε επαφή με τα ιδεολογικοπολιτικά ρεύματα που κυκλοφορούσαν στη Δυτική Ευρώπη. Πίστευαν ότι αίτιο της κακοδιαμονίας, που χαρακτήριζε το κράτος, ήταν ο σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β΄. Πίστευαν ότι καλύτερες ημέρες θα μπορούσαν να έλθουν αν εξασφαλιζόταν συνταγματική διακυβέρνηση. Βλ. σχετ. Balkan Horizons – BI- Monthly Newsletter on democracy and Civil Society Issues., Issue nr. 6, 2001, σελ. 22-23.

Η απώλεια οσμανικών εδαφών και η αδιανόητη πρακτική της κακής κρατικής συμπεριφοράς και καταπίεσης της περιόδου ενθάρρυναν τους εν λόγω φοιτητές καθώς και άλλους, που ήταν ως επί το πλείστον «γόννοι» της κυβερνητικής τάξης, να γίνουν μέλη της μυστικής οργάνωσης των πρώτων «πυρήνων». Και ενώ η Αυτοκρατορία έχανε εδάφη, ο σουλτάνος κρατούσε το ναυτικό στον Κεράτιο. Παράλληλα, ο στρατός του έκανε στρατιωτικές ασκήσεις και γυμνάσια δίχως πυρομαχικά, επειδή ο ίδιος φοβόταν την εκθρόνισή του. (Ακολούθησε ανάλογη στάση με αυτή του θείου του, Αμπντούλ Αζίζ, που εκθρονίστηκε από φοιτητές της Στρατιωτικής Ακαδημίας και του ναυτικού).

Σύντομα, η εξαμελής παρέα μετατράπηκε σε ομάδα που αριθμούσε περισσότερα από διακόσια πενήντα μέλη και άρχισε να αντιπολιτεύεται την οσμανική κυβέρνηση. Τα νέα μέλη ήταν σπουδαστές, δάσκαλοι και κυρίως δημόσιοι υπάλληλοι, όπως ο άσημος τότε ταχυδρομικός υπάλληλος Mehmed Talat Bey. Αντιπολιτευόταν ασκώντας κριτική στο έργο της κυβέρνησης μέσω των δημοσιογραφικών εντύπων στα οποία έγραφαν και τα παλαιά και τα νέα μέλη της.²⁰⁷ Η κυβέρνηση αντιδρώντας στα δημοσιεύματα ανάγκασε πολλούς να διαφύγουν στο εξωτερικό όπου εκεί συνέχισαν την αντιπολιτευτική τους δράση. Βεβαίως, τα έντυπα έφταναν στους πολίτες μέσω των ευρωπαϊκών ταχυδρομείων.²⁰⁸

Το 1895 ο τίτλος της Εταιρείας αλλάζει σε «Επιτροπή για την Οσμανική Ένωση και Πρόοδο». Πρώτες δραστηριότητες της οργάνωσης ήταν η διανομή προκηρύξεων και η αφισοκόλλησή τους στους δρόμους της Κων/πολης, μετά τα αρμενικά γεγονότα²⁰⁹, καθώς και η έκδοση εφημερίδας στη Γαλλία που είχε τον τίτλο «Μεσβερέτ» Mesveret. (Συμβουλή / Συμβούλιο)

²⁰⁷ Ύστερα από κατάλληλη προεργασία των ιδρυτικών στελεχών και κάποιων μελών της ομάδας, εκτός της Στρατιωτικής Ιατρικής Σχολής, η Στρατιωτική Σχολή, η Στρατιωτική Κτηνιατρική Σχολή, η Ναυτική Σχολή, η Σχολή Πυροβολικού και Μηχανικού καθώς και η Σχολή Δημόσιας Διοίκησης θα γίνουν οι δεξαμενές για τη στρατολόγηση των νέων μελών. Βλ. σχετ. Ακτσόγλου Ι.Ζ., ό.π., σελ. 45

²⁰⁸ Shaw S.J. – Shaw – Kural E. , “History of the Ottoman Empire and Modern Turkey – Vol. II: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey- 1808-1975”, σελ. 273-275.

²⁰⁹ Ο Abdül Hamit B' ήθελε να χρησιμοποιεί τους νομαδικούς πληθυσμούς, όπως τους Κούρδους και τους Τουρκμένους, ως δύναμη δίωξης σε περιοχές στις οποίες δημιουργούνταν προβλήματα. Με την ίδρυση των πρώτων αρμενικών οργανώσεων και την προσπάθεια της εθνικής διαφώτισης των Αρμενίων, άρχισαν να δημιουργούνται προβλήματα σε περιοχές που υπερίσχυε ο αρμενικός πληθυσμός. Την Άνοιξη, έγιναν βίαιες συγκρούσεις στην Κωνσταντινούπολη οι οποίες επεκτάθηκαν σε όλη την επικράτεια. Βλ. σχετ. Ακτσόγλου Ι.Ζ., ό.π., σελ. 47.

Ανάμεσα στους ιδρυτές της Μεσβερέτ περιλαμβάνονταν ο μουσουλμάνος Αχμέτ Ριζά, ο Εβραίος Αλμπέρ Φουά, ο Έλληνας Αριστείδης Πασά καθώς επίσης και ο Λιβανέζος Άραβας χριστιανός Χαλίλ Τζανέρ. Αυτό ακριβώς αποτελούσε το “σύμβολο” για την Πρόοδο και την Ένωση που φιλοδοξούσε να ενωθούν πολλά έθνη υπό την οσμανική κυβέρνηση.²¹⁰ Η συγκεκριμένη εφημερίδα κυκλοφορούσε 2 φορές το μήνα στα οσμανικά, ενώ αργότερα θα γίνει όργανο της ομάδος των Νεότουρκων που είχαν εγκατασταθεί στο Παρίσι. Κυκλοφορούσε επίσης, η εφημερίδα στο εσωτερικό του οσμανικού κράτους, μέσω των ευρωπαϊκών ταχυδρομικών γραφείων, που λειτουργούσαν εντός της επικράτειας, αλλά προστατεύονταν βάσει των διομολογήσεων. Η εφημερίδα προπαγάνδιζε ιδέες των Νεότουρκων και είχε καταστεί μεγάλος πονοκέφαλος για το σουλτάνο. Τελικά, λόγω της δραστηριότητας αυτής της οργάνωσης, η κυβέρνηση αναγκάστηκε να λάβει σκληρά μέτρα. Τα περισσότερα μέλη της Επιτροπής στην Κων/πολη συνελήφθησαν, ενώ πολλοί φοιτητές εκδιώχθηκαν από τη Στρατιωτική Ακαδημία.²¹¹ Μετά την καταστολή της κίνησης, η δραστηριότητα της Επιτροπής περιορίστηκε κυρίως στο εξωτερικό, όπου ιδρύθηκαν παραρτήματα στο Βερολίνο και το Λονδίνο, παράλληλα με αυτά που λειτουργούσαν στο Παρίσι και τη Γενεύη. Οι εκδοτικές δραστηριότητες αυξήθηκαν, αφού ταυτόχρονα με τη «Μεσβερέτ» εκδόθηκε στην Αίγυπτο το περιοδικό «Μιζάν» (Mizan – Ζυγαριά) και άλλα πολλά φυλλάδια.²¹²

²¹⁰ Ο Lewis B., “The Emergency of Modern Turkey”, στη σελίδα 206 αναφέρεται στο απόσπασμα από το πρόγραμμα του σωματείου το 1890: «Προκειμένου να προστατευτούν οι μουσουλμάνοι και οι χριστιανοί συμπατριώτες μας από το σύστημα διακυβέρνησης του παρόντος καθεστώτος που παραβιάζει τα ανθρώπινα δικαιώματα όπως τη δικαιοσύνη, την ισότητα και την ελευθερία, που αποτρέπει όλους τους Οσμανούς από την πρόοδο και παραδίδει τη χώρα μας στην ξένη κυριαρχία, ιδρύθηκε το Σωματείο “Ένωση και Πρόοδος”, το οποίο αποτελείται από άνδρες και γυναίκες που όλοι τους είναι Οσμανοί υπήκοοι».

²¹¹ Στα επόμενα χρόνια η αντιδραστική δραστηριότητα των Νεότουρκων εξελίχθηκε από πλαίσιο διανόησης σε πραγματική πολιτική προσπάθεια. Οι περίοδοι μεγάλης κινητικότητας εναλλάσσονταν με περιόδους εσωτερικών προστριβών και δολοπλοκιών μεταξύ των μελών της ΕΕΠ στη χώρα και οδηγούνταν όλο και περισσότερο στην εξορία. Σε μία εποχή πολιτικών ζυμώσεων, η απομάκρυνση του Αμπντούλ Χαμίτ ήταν ο μόνος στόχος στον οποίο μπορούσαν να συμφωνήσουν όλοι. Υπήρξαν στην πορεία και άλλες οργανώσεις όπως “Η Επιτροπή για την Οθωμανική Ελευθερία”, “Η Επιτροπή για την Πρόοδο και Ένωση” κ.ά. οι οποίες είχαν σχεδόν κοινή πορεία με την ΕΕΠ και μετά το κίνημα του 1908 αφομοιώθηκαν από την ΕΕΠ. Οι οργανώσεις αυτές είχαν εμπνεύσει το κίνημα του 1908 με σκοπό την ικανοποίηση των στόχων που είχαν οραματιστεί. Τελικά, η ΕΕΠ μετά το κίνημα δεν επιθυμούσε ένα πλουραλιστικό πολιτικό σύστημα στο οποίο οι διάφορες ομάδες και οργανώσεις θα επεδίωκαν την ικανοποίηση των δικών τους στόχων. Από Δικτυακό τόπο <http://www.jstor.org/stable4323469/> “Movements in the Ottoman Empire 1878-1895 /Şerif Arif Mardin.

²¹² Shaw S.J. —Shaw – Kural E., ό.π., σελ. 275-276.

Το Νοέμβριο του 1896 διακεκριμένα στελέχη της Επιτροπής, που ήταν αντίθετα με τη γραμμή του Αχμέτ Ριζά, συνεργάστηκαν και έφεραν στην αρχηγία τον εκδότη του περιοδικού Μιζάν, Μουράτ Μπέη. Οι δύο απόπειρες πραξικοπήματος της Επιτροπής το 1896 και το 1897 δεν είχαν αποτέλεσμα, οι θεωρούμενοι ύποπτοι συνελήφθησαν, ενώ ο Μουράτ Μπέη υποστηριζόμενος από τα μεγάλα κράτη, αποδέχτηκε την αναζήτηση τρόπων πολιτικού αγώνα και έκανε προπαγάνδα στην πολιτική αρένα. Συγκεκριμένα, οι θεωρούμενοι ύποπτοι γλίτωσαν την οργή του σουλτάνου διότι, εν τω μεταξύ, είχαν προκληθεί τα γεγονότα των Αρμενίων τα οποία είχαν αντίκτυπο στην Ευρώπη.²¹³

3.2. Συμβιβασμός της ΕΕΠ με το καθεστώς

Ο πόλεμος με την Ελλάδα το 1897²¹⁴ και η οσμανική νίκη, προκάλεσαν σοβαρά προβλήματα στην Επιτροπή. Η επιτυχία αύξησε το κύρος του παλατιού, το οποίο προσπαθώντας να επωφεληθεί από την κατάσταση κάλεσε τους αντιπάλους να επιστρέψουν στην πατρίδα. Η οργάνωση της Γενεύης, μετά από σκληρές διαπραγματεύσεις, κατέληξε σε συμφωνία με τον Αχμέτ Τζελαλεντίν Πασά, που στάλθηκε από τον ίδιο το σουλτάνο στην Κοντρεβίλ, στις 20 Ιουλίου 1897.

Με τη συμφωνία που ονομάστηκε από τα μέλη της Επιτροπής «Ανακωχή» σταμάτησαν όλες οι εκδοτικές δραστηριότητες με αντάλλαγμα υποσχέσεις του σουλτάνου για μεταρρύθμιση. Άνθρωποι του που βρίσκονταν στο εξωτερικό επέστρεψαν στην πατρίδα, ενώ ο Αχμέτ Ριζά και όλοι οι φίλοι του συνέχισαν τις εκδοτικές δραστηριότητες.²¹⁵

²¹³ Στα γεγονότα κατά των Αρμενίων συμμετείχαν τμήματα στρατού που συνεργάζονταν με ατάκτους Κούρδους. Λόγω της αναστάτωσης που επικρατούσε, αρμενικές οργανώσεις για να προσελκύσουν τους Ευρωπαίους στην αρμενική υπόθεση κατέλαβαν το κτήριο της Οσμανικής Τράπεζας στην Κωνσταντινούπολη. Το γεγονός αυτό έδωσε στην Πύλη την ευκαιρία να κατηγορήσει τους Αρμένιους και τις οργανώσεις τους ως τρομοκράτες. Βλ.σχετ. Ακτσόγλου Ι.Ζ., ό.π. σελ. 50 / Αγαμπατιάν Σαρκίς-Οχανές, "Η Αρμενία και το αρμενικό ζήτημα", Αθήνα, 1988, Εισαγωγή.

²¹⁴ Οι αναταραχές στην Κρήτη, η παρέμβαση των Ξένων Δυνάμεων, η απόφασή τους να δοθεί καθεστώς αυτονομίας στην Κρήτη, η επιθυμία των Κρητικών για ένωση με την Ελλάδα, οδήγησαν στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, με τα οδυνηρά αποτελέσματα για την Ελλάδα. Το τίμημα, που πλήρωσε η Ελλάδα για την ανακωχή, ήταν ο διεθνής οικονομικός έλεγχος, η εκκένωση της Θεσσαλίας από τους Τούρκους και η εγγύηση για τη σύναψη δανείου για την καταβολή των πολεμικών αποζημιώσεων. Εκτός τούτου, σε μια προσπάθεια κατευνασμού των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων, κάποιοι από τους ηγέτες της επαναστατικής κίνησης εκδιώχθηκαν από την Κρήτη με πρωτοβουλία των χριστιανών αντιπάλων τους. Βλ.σχετ. Holland R.-Markides D., "Οι Βρετανοί και οι Έλληνες", Εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2011, σελ. 175-180.

²¹⁵ Shaw S.J.- Shaw –Kural E., ό.π., σελ.255.

Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής, το παλάτι κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες για να σταματήσει η Επιτροπή την προπαγάνδα στα ευρωπαϊκά κράτη. Παρ'όλα αυτά ο Αχμέτ Ριζά τη συνέχισε με συνεντεύξεις και με εκδόσεις σε ορισμένες ευρωπαϊκές πόλεις. Όταν οι υποσχέσεις του σουλτάνου για μεταρρυθμίσεις αποδείχτηκαν χωρίς αντίκρισμα και οι συλληφθέντες φοιτητές εξορίστηκαν στο Φιζάν, (μία πόλη στα νοτιοδυτικά της σημερινής Λιβύης, που ήταν ο πιο γνωστός τόπος εξορίας στον 18^ο και 19^ο αιώνα), οι δραστηριότητες της επιτροπής εντάθηκαν πάλι. Όμως εξαιτίας της οικονομικής κρίσης και των ισχυρών πιέσεων του παλατιού στις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, η ηγεσία της Επιτροπής προχώρησε σε διαπραγματεύσεις με το σουλτάνο, το 1898-1899.

Επίσης, την περίοδο αυτή μερικά μέλη διορίστηκαν σε υψηλές θέσεις σε οσμανικές πρεσβείες στην Ευρώπη. Η συμφωνία με την κυβέρνηση προκάλεσε απογοήτευση στα γραφεία, μέσα στην οσμανική επικράτεια, και μερικά από αυτά διαλύθηκαν.²¹⁶

3.3. Ο πρίγκιπας Σαμπαχαντίν και η διάσπαση

Κατά τη διάρκεια αυτής της αμφιλεγόμενης περιόδου συνέβησαν κάποια σημαντικά γεγονότα, όπως άνθρωποι με πολιτική επιρροή έφυγαν προς την Ευρώπη και παρείχαν νέα υποστήριξη στην Επιτροπή μετά τις τελευταίες απογοητεύσεις. Το Δεκέμβριο του 1899, ο αυτοκρατορικός γαμπρός (damad) Μαχμούντ Τζελαλεντίν²¹⁷ Πασά, σύζυγος της πριγκίπισσας Σανιχά, κόρης του Abdülmecid, ο οποίος είχε διατελέσει και υπουργός δικαιοσύνης για μικρό χρονικό διάστημα (1892), διέφυγε στη Γαλλία με τους δύο γιους του Σαμπαχαττίν και Λουτφουλάχ. Το γεγονός έπληξε σημαντικά το γόητρο του Abdül Hamid, ο οποίος επιχείρησε με πολλούς τρόπους να τον υποχρεώσει να επιστρέψει στην Κων/πολη. Από την Ευρώπη ο Μαχμούντ Πασά κατάγγειλε την απολυταρχική κυβέρνηση του σουλτάνου και πρότεινε συνταγματικές μεταρρυθμίσεις. Ήρθε σε επαφή με νεοτουρκικούς κύκλους, οι οποίοι αποδέχτηκαν την απόφασή του να διαφύγει στο εξωτερικό, προσβλέποντας στο κύρος που θα έδινε η προσωπικότητά του, εάν συνδεόταν μαζί τους στην αντιπολιτευτική δράση. Τα βήματά του ακολούθησε ο γιος του, πρίγκιπας Σαμπαχαττίν, μία από τις σημαντικότερες φυσιογνωμίες της εποχής, ο οποίος εξελίχθηκε στο σημαντικότερο

²¹⁶ Shaw S. J. – Shaw – Kural E., ό.π., σελ. 256-257.

²¹⁷ Hanioglu M.Ş. “Preparation for a Revolution - The Young Turks, 1902-1908” Oxford University Press, 2001, σελ. 80.

εκφραστή της οσμανικής φιλελεύθερης μερίδας.²¹⁸ Στην αρχή κινήθηκε κοντά στους Νεότουρκους, εκφράζοντας τη φιλελεύθερη πλευρά τους, αλλά με απόψεις και στάση που δεν τους ήταν ιδιαίτερα αρεστές, όπως π.χ. την υποστήριξη ακόμη και της άμεσης επέμβασης των Ευρωπαίων για την ανατροπή του σουλτάνου ή τη φιλική διάθεση και προσέγγιση προς μη μουσουλμάνους που δραστηριοποιούνταν πολιτικά υπηρετώντας τις πληθυσμιακές ομάδες από τις οποίες προέρχονταν (Αρμένιους, Εβραίους και Έλληνες) καθώς και τις επιδιώξεις τους κ.ά.²¹⁹

Στην Ευρώπη ο Μαχμούτ Πασά και οι γιοι του συμμετείχαν με οικονομική υποστήριξη στις δραστηριότητες της Επιτροπής. Η εν λόγω υποστήριξη βοήθησε την Επιτροπή να αναθαρρήσει, όμως ο κατάλογος των κυρίων μελών άλλαξε κατά πολύ και πρώην κυβερνητικοί, οι οποίοι είχαν υπηρετήσει ως γραφειοκράτες πρώτης σειράς, απέκτησαν τον έλεγχο.

Το πρώτο συνέδριο της Επιτροπής έγινε στο Παρίσι, μεταξύ 4 και 9 Φεβρουαρίου 1902, ύστερα από προσπάθειες του πρίγκιπα Σαμπαχαττίν²²⁰ και του Λουτφουλλάχ

²¹⁸ Hanioglu M.Ş. "Preparation for a Revolution – The Young Turks 1902-1908" Oxford University Press, 2001, σελ. 83-85. Ο πρίγκιπας Σαμπαχαττίν πίστευε στην συνεργασία με τις μη μουσουλμανικές ομάδες. Ειδικά αυτό φαίνεται από την αλληλογραφία που είχε με μερικούς Αρμένιους φοιτητές όπου αναφέρονται οι απόψεις του και η επιθυμία του να ξεκινήσει μία συνεργασία με τις δύο πλευρές. / Feroz A. "The Young Turks" Oxford, 1969, σελ. 97-100.

²¹⁹ Ακτσόγλου Ι.Ζ., ό.π., σελ. 52.

²²⁰ Ο πρίγκιπας Σαμπαχαντίν το 1902, λίγο πριν πεθάνει ο πατέρας του Μαχμούτ Τζελαλεντίν Πασά, ίδρυσε στο Παρίσι μαζί με άλλους το Σωματείο της "Προσωπικής Πρωτοβουλίας και Διοικητικής Αποκέντρωσης" (Teşebbüs-i Şahs-i ve Adem-i Merkezziyet Cemiyeti) μέσω του οποίου εισηγούνταν ριζικές αλλαγές στο διοικητικό σύστημα της χώρας του. Συγκεκριμένα, ο πρίγκιπας Σαμπαχαττίν, ο οποίος υπήρξε από τις σημαντικότερες μορφές της εποχής, με την επιστροφή του από το Παρίσι ίδρυσε το "Κόμμα των Οσμανών Φιλελευθέρων" (Osmanlı Ahrar Fırkası). Ήταν ο μοναδικός που πίστευε στην επιβολή καθεστώτος πλήρους ισοπολιτείας για τους μη μουσουλμάνους υπηκόους. Με αφορμή τη συντριβή του αντικινήματος του 1909, ο στρατηγός Μαχμούτ Σεβκέτ Πασά κατέλαβε την εξουσία και παραμέρισε όλους τους ριζοσπαστικούς αξιωματικούς της ΕΕΠ. Έπαιζε το ρόλο του διαιτητού μεταξύ των μη στρατιωτικών Ενωτικών και των Φιλελευθέρων. Ο Σεβκέτ Πασά ευνοούσε περισσότερο τους Ενωτικούς γιατί έτρεφε δυσπιστία προς τους δυτικόφιλους φιλελεύθερους. Με την κήρυξη του πολέμου με την Ιταλία το 1911, οι Φιλελεύθεροι και οι ανθενωτικοί κατάφεραν να ανατρέψουν την κυβέρνηση και να δημιουργήσουν το κόμμα της "Ελευθερίας και Συνεννοήσεως" (Hürriyet ve İttilaf Fırkası), του οποίου πρόεδρος ήταν ο Φερίτ Πασά. Ο Κιαμίλ Πασά, ο φιλελεύθερος πρωθυπουργός του 1908-1909 και φίλα προσκείμενος προς την Αγγλία, ζήτησε από το νέο Μεγάλο Βεζύρη Σαΐτ Πασά, που σχημάτισε κυβέρνηση το 1911 να διαλυθεί η ΕΕΠ και να υπογραφεί Συμμαχία με τη Μεγάλη Βρετανία. Ο Υπουργός Πολέμου Σεβκέτ Πασά, υπό αυτές τις συνθήκες, αναγκάστηκε να παραιτηθεί και οι ιθύνοντες της ΕΕΠ έχασαν ολοσχερώς την εξουσία. Οι φιλελεύθεροι πέτυχαν αυτή την αλλαγή χάρη στην υποστήριξη μιας ομάδας αξιωματικών και σχημάτισαν κυβέρνηση με συμμετοχή του Φερίτ Πασά και του Κιαμίλ Πασά. Η ΕΕΠ έπεισε τους νέους ριζοσπαστικούς αξιωματικούς να κάνουν πραξικόπημα με υποκινητή τον Ενβέρ Πασά, ο οποίος ανέτρεψε τον πρωθυπουργό Κιαμίλ Πασά και τους Φιλελεύθερους. Η προεδρία του νέου υπουργικού συμβουλίου προσφέρθηκε στο Σεβκέτ Πασά για να μη θεωρηθεί υπέρμετρα ριζοσπαστικό. Η νέα κυβέρνηση περιλάμβανε μόνο τρεις μετριοπαθείς Ενωτικούς. Τα άλλα μέλη δεν ανήκαν στην

Μπέη, όμως στο συνέδριο αυτό εμφανίστηκαν βαθύτερες διαφωνίες. Το επίμαχο θέμα του συνεδρίου ήταν η προσπάθεια προσέλκυσης χωρών που συμμετείχαν στη Συνθήκη του Βερολίνου, εννοώντας βέβαια τη Βρετανία. Στις συζητήσεις που έγιναν πέρασε μία θετική απόφαση επί του ζητήματος μετά από κοινές προσπάθειες μιας ομάδας, που αποτελούνταν από το Σαμπαχατίν Μπέη και τον αδελφό του Λουτφουλλάχ Μπέη, και από Αρμένιους, Τούρκους, Έλληνες και Αλβανούς αντιπροσώπους. Αποτέλεσμα των συζητήσεων και τελική απόφαση ήταν η Επιτροπή να διαιρεθεί σε δύο ομάδες. Η ομάδα, που βρισκόταν υπό την καθοδήγηση του πρίγκιπα Σαμπαχαντίν και έλεγε τις κύριες εκδόσεις της Επιτροπής, ονομάστηκε «Οσμανική Φιλελεύθερη Επιτροπή», ενώ ο Αχμέτ Ριζά και οι φιλικά προσκείμενοι σε αυτόν άρχισαν να χρησιμοποιούν το όνομα «Επιτροπή για την Ένωση και την Πρόοδο» και να εκδίδουν ένα νέο περιοδικό που ονομάστηκε «Συμβούλιο για την Κοινότητα των Πιστών»²²¹

Στην πραγματικότητα, η διαφωνία για την εξωτερική ανάμιξη ή χρησιμοποίηση στρατιωτικών δυνάμεων για την επιτυχία του κινήματος ήταν παλαιότερη. Η ομάδα της Επιτροπής «Ένωση και Πρόοδος» υπό την ηγεσία του Αχμέτ Ριζά Μπέη ασπαζόταν τουρκοκεντρικές ελιτίστικες αυταρχικές απόψεις και υποστήριζε

ΕΕΠ, συμπεριλαμβανομένου και του Σεβκέτ Πασά. Είχαν ξεσπάσει ήδη οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και το οσμανικό έθνος έπρεπε να συσπειρωθεί. Ο Κιαμήλ Πασά, που είχε καταφύγει στο Κάιρο, στην επίσκεψη που του έκανε ο Έλληνας επιτετραμένος της ελληνικής κυβέρνησης, δήλωσε ότι οι βαλκανικοί σύμμαχοι δεν μπορούσαν να επαναλάβουν τις διαπραγματεύσεις ειρήνης με την κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης. Ζήτησε να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη με τη βρετανική συμπαράσταση και να σχηματίσει κυβέρνηση. Η επιστροφή του Κιαμήλ Πασά (ο οποίος βρισκόταν σε περιορισμό στην οικία του) στην Κωνσταντινούπολη το 1913, αποτέλεσε το πράσινο φως για τους Φιλελευθέρους, οι οποίοι αποπειράθηκαν να κάνουν πραξικόπημα. Στις 11 Ιουνίου του 1913 ο Σεβκέτ Πασά δολοφονήθηκε και το πραξικόπημα απέτυχε. Μετά το φόνο του Μαχμούτ Σεβκέτ Πασά, ο πρίγκιπας Σαμπαχατίν κατηγορήθηκε από τους πολιτικούς του αντίπαλους ως συνένοχος στη δολοφονία, δικάστηκε ερήμην από στρατοδικείο και καταδικάστηκε σε θάνατο. Διέφυγε στην Ευρώπη και έμεινε εκεί μέχρι το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Το 1918 επέστρεψε στην αυτοκρατορία και δραστηριοποιήθηκε και πάλι πολιτικά. Το 1924 υποχρεώθηκε σε εκπατρισμό από τους κεμαλικούς, εγκαταστάθηκε στην Ελβετία, όπου και πέθανε το 1948. Η πολιτική του σκέψη θεωρείται η ειλικρινέστερη και γνησιότερα φιλελεύθερη της περιόδου των τελών του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20^{ου} αιώνα για την Οσμανική Αυτοκρατορία. Ηγείτο του Κόμματος της Ελευθερίας και Συνεννόησης, παρόλο που οι οραματισμοί του δεν συμπορεύονταν επακριβώς με αυτό, ενώ συμπορεύονταν μέχρι ενός σημείου με τους οραματισμούς του Ίωνα Δραγούμη. Αν θέλαμε να επεξηγήσουμε περισσότερο τα παραπάνω, θα έπρεπε να τονίσουμε πως η μόνη σύμπτωση μεταξύ των απόψεων Δραγούμη – Σαμπαχαντίν είναι ο συγκερασμός της πολιτικής ανωδομής της Ελλάδας με την Οσμανική Αυτοκρατορία κάτω από ένα αόριστο ελληνοτουρκικό σχήμα. Στα κείμενα του Σαμπαχαντίν αναφέρεται ευκρινέστατα η επιδίωξη της συνύπαρξης της λαϊκής εξουσίας, δηλαδή κοινωτικών δυνάμεων, και στρατογραφειοκρατίας μέσα στα πλαίσια ενός καθορισμένου συστήματος. Υπάρχει η άποψη ότι ο σκεπτικισμός αυτός στόχευε στην ανατροπή του οσμανικού συστήματος. Βλ. σχετ. Σαρρή Ν., ό.π., σελ. 150-152/Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 160-170/ Tunaya T.Z., Τόμος Ι, ό.π., σελ. 427 / Hanioglu M.Ş., ό.π. σελ. 80-89.

²²¹ Shaw S.J. – Shaw – Kural E., ό.π., σελ. 280.

ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις. Η άλλη ομάδα υπό την καθοδήγηση του πρίγκιπα Σαμπαχαττίν είχε απόψεις που βασίζονταν σε θέματα όπως περιφερειακή αυτονομία, τοπική διακυβέρνηση, ατομική επιχείρηση, ελευθερία, ισονομία και ισοπολιτεία. Τις απόψεις του πρίγκιπα Σαμπαχαττίν ασπάστηκαν οι περισσότεροι Έλληνες της αυτοκρατορίας, διότι δεν δημιουργούσε προβλήματα στα ήδη υπάρχοντα προνόμια τους. Κατά την άποψη ορισμένων μελετητών η ΕΕΠ θα ήθελε την υποστήριξη της Ελληνικής κοινότητας καθώς επίσης και της Ελληνικής κυβέρνησης σε αυτό το εγχείρημα²²².

Κατά τη διάρκεια της περιόδου, 1902-1906, η Οσμανική Φιλελεύθερη Επιτροπή διαλύθηκε, ενώ η Επιτροπή για την Ένωση και την Πρόοδο διατήρησε τις δραστηριότητές της ζωντανές, κυρίως με εκδόσεις στο εξωτερικό. Η Επιτροπή αναδιοργανώθηκε και αύξησε τις προπαγανδιστικές δραστηριότητές της μετά από προσπάθειες του ιατρού Μπαντίν Σακίρ και του ιατρού Ναζίμ Μπέη, ο οποίος είχε φύγει από τη χώρα το 1905.²²³ Το 1906 ένας υποταγματάρχης (kolağası-βαθμός στον οσμανικό στρατό από την περίοδο των μεταρρυθμίσεων του Selim III) ο οποίος βρισκόταν σε δυσμένεια με το καθεστώς, μαζί με άλλους δυσαρεστημένους ίδρυσε ένα μυστικό σωματείο με την επωνυμία «Πατρίς» (Vatan Cemiyeti). Ο αξιωματικός αυτός ήταν ο Μουσταφά Κεμάλ.²²⁴ Την ίδια χρονιά, στη Θεσ/νικη, συγκροτήθηκε ένα ακόμα σωματείο το οποίο ονομαζόταν “Ίδρυμα Οσμανικής Ελευθερίας” (OSMANLI HÜRRİYET CEMİYETİ). Ιδρυτικά στελέχη ήταν οι İsmail Canbulat, Mithad Şükrü, Bursal Tahir, Ömer Naci, Kazım Nami, İsmail Hakkı, Süleyman Fehmi, Rahmi Bey (ο οποίος ήταν εβραιομουσουλμάνος –dönme- και φανατικός ανθέλληνας, γνωστός από τη δράση του την περίοδο 1914-1918 κατά των Ελλήνων της περιοχής στα χρόνια του πολέμου, όταν ήταν διοικητής της Γενικής Διοικήσεως Αϊδινίου), επίσης ο Μεχμέτ Ταλάτ Πασά και ο συνταγματάρχης Αχμέτ Τζεμάλ. Οι δύο τελευταίοι υπηρετούσαν στη Θεσ/νικη. Ο πρώτος ήταν Γραμματέας Α΄ στην υπηρεσία του ταχυδρομείου και του τηλεγράφου της πόλης, ενώ ο δεύτερος ήταν αρχιγραμματέας της 3^{ης} Στρατιάς. Τον επόμενο χρόνο ο Μουσταφά Κεμάλ μετατέθηκε στη Θεσ/νικη. Τα δύο σωματεία ενώθηκαν και έτσι έπαυσε να υπάρχει το

²²² Kerimoğlu H.T., İttihat - Terakki ve Rumlar 1908-1914 Κων/πολη, 2009, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, σελ. 16-20/40-45/ Hanioglu M.Ş., ό.π., σελ. 90-99

²²³ Κιτσίκης Δ. “Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο Αιώνα”, Βιβλ. Εστία, Αθήνα, 1998. σελ. 91. / Hanioglu M.Ş.ό.π., σελ. 270-275

²²⁴ Jevakhoff A. , “Κεμάλ Ατατούρκ”, Εκδ. Τραυλός, , Αθήνα, 2002, σελ. 22.

σωματείο «Πατρίδας και Ελευθερίας». Το σωματείο της «Οσμανικής Ελευθερίας» απέκτησε επαφές με τον κύκλο της Γαλλίας. Στα τέλη του 1907, συνενώθηκαν με την επωνυμία «Σωματείο της Οσμανικής Προόδου και Ενώσεως»²²⁵.

Με την κίνηση αυτή η οργάνωση εξαπλώθηκε απότομα εντός της οσμανικής επικράτειας. Προς το τέλος του 1907 όλες οι αντιπολιτευόμενες ομάδες οργάνωσαν ένα συνέδριο στο οποίο προσκλήθηκαν και αντιπρόσωποι των μη-μουσουλμανικών κοινοτήτων. Αν και προσκλήθηκαν αρκετοί Έλληνες αντιπρόσωποι ωστόσο απέφυγαν να συμμετέχουν.²²⁶ Συστάθηκε μία κοινή επιτροπή δράσης και συμφωνήθηκε ότι όλες οι ομάδες θα δρούσαν ενωτικά στο ζήτημα των βασικών αρχών.²²⁷

Πρέπει να αναφέρουμε ότι, παράλληλα με την εξέλιξη της ΕΕΠ, η έννοια Τούρκος,²²⁸ που στο παρελθόν είχε υποτιμητική σημασία, άρχισε να επιβάλλεται, ενώ ο όρος «εθνικός»²²⁹ άρχισε να αναφέρεται από τους Νεότουρκους στο καθημερινό λεξιλόγιο και να χρησιμοποιείται σε όλες τις εκφάνσεις του βίου π.χ. εθνική γλώσσα (milli lisan), εθνική λογοτεχνία (milli edebiyat), εθνική ιστορία (milli tarih), εθνικό καθήκον (milli vazife), εθνική οικονομία (milli iktisad), εθνικό κεφάλαιο (milli sermaye), εθνική εταιρεία (milli şirket), εθνικό εμπόριο (milli ticaret) κ.ά. Η δεύτερη Συνταγματική περίοδος (İkinci Meşrutiyet Devri) του οσμανικού κράτους, μπορεί να θεωρηθεί γενέθλια περίοδος του τουρκικού έθνους από τις δυνάμεις του οποίου θα συσταθεί λίγο αργότερα το

²²⁵ Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 91-95.

²²⁶ Κερίμογλου Χ.Τ. Ιττιχάτ –Τερακκί βε Ρουμλάρ, Εκδ., Κωνσταντινούπολη, 2009. σελ.43-45. Ο συγγραφέας σημειώνει ότι στους κόλπους της οργάνωσης υπηρχε διάχυτη η εντύπωση ότι το Πατριαρχείο και η Ελληνική κυβέρνηση έφεραν μεγάλη ευθύνη για το γεγονός της αποχής των Ελλήνων αντιπροσώπων από το συνέδριο του 1907 καθώς και ότι οι Έλληνες δεν ήθελαν να συνεργαστούν με την οργάνωση. Σύμφωνα με τις απόψεις των Νεότουρκων αυτή η άρνηση οφειλόταν στον Πατριάρχη και τους κύκλους του Πατριαρχείου.

²²⁷ Το 1907, πραγματοποιήθηκε στο Παρίσι ένα δεύτερο συνέδριο της οσμανικής αντιπολίτευσης, υπό την προεδρία του Αχμέτ Ριζά, του πρίγκιπα Σαμπαχαντίν και του Χατσατούρ Μαλουμιάν της οργάνωσης Νταςνάκ. Ορισμένοι από το κόμμα του πρίγκιπα Σαμπαχαντίν ήταν αντίθετοι σε οποιαδήποτε συνεργασία με μια αρμενική οργάνωση. Βλ. σχετ. Finkel C., ό.π., σελ. 636/ Ahmad F., ό.π., σελ. 130 -140.

²²⁸ Οι νεότεροι Τούρκοι ιστορικοί, όπως ο Toprak Z. και ο Mardin Ş., πιστεύουν ότι το πραξικόπημα του 1908 εισήγαγε την αυτοκρατορία στο φιλελευθερισμό και ότι οι Βαλκανικοί πόλεμοι και τα αποτελέσματά τους ήταν αιτία να στραφούν οι Νεότουρκοι προς την εθνικιστική ιδεολογία. Βλ. σχετ. Ακτσόγλου Ι., ό.π., σελ. 75-81

²²⁹ Τεάζης Χρ. “Η Δεύτερη Μεταπολίτευση στην Τουρκία” Εκδ. Αθήνα, 2012, σελ.38. Η λέξη « milli-εθνικός» έχει και θρησκευτικό περιεχόμενο αλλά οι Νεότουρκοι προέβαλλαν την εθνική διάσταση.

τουρκικό κράτος.²³⁰

Η συγκρότηση εθνικού κράτους (milli devlet) θεωρήθηκε πλέον επιτακτική ανάγκη και έγινε ο αντικειμενικός σκοπός της πολιτικής των Νεότουρκων ώστε να μπορέσει επιπλέον η χώρα να ξεπεράσει τα προβλήματα που αντιμετώπιζε. Ως προϋποθέσεις για την επιτυχία της προσπάθειας αναδιοργάνωσης του οσμανικού κράτους θεωρούνταν τα παρακάτω:

α. Τα μέλη της μεγαλύτερης πληθυσμιακά ομάδας, στην οποία θα στηριζόταν το κράτος, έπρεπε να συνδέονται μεταξύ τους με κοινά εθνικά χαρακτηριστικά, εν προκειμένω τουρκικά, όπως η γλώσσα, η ιστορία, η θρησκεία, κλπ.

β. Η δημιουργία μιας νέας αστικής τάξης με τα ίδια εθνικά χαρακτηριστικά που η πρόοδος της θα υποστηριζόταν από το κράτος. Στην πορεία θα εξαφανιζόταν σταδιακά η ήδη υπάρχουσα αστική τάξη, της οποίας το μεγαλύτερο τμήμα προερχόταν από τις μειονότητες και θα συντελούσε έτσι στην εκπλήρωση της τρίτης προϋπόθεσης.

γ. Η οικονομία της χώρας θα έπρεπε να έχει πλέον εθνικό χαρακτήρα, ώστε να δημιουργηθούν εκείνες οι συνθήκες που θα επέτρεπαν την οικονομική ανεξάρτηση από τη Δύση.²³¹

4. Πολιτεία της ιδεολογίας των Νεότουρκων

Τα άτομα, τα οποία θεωρούνται πρωτεργάτες της ιδεολογίας των Νεότουρκων, παρόλο που ανήκαν στην ανώτερη οσμανική κοινωνία της εποχής, αποκλείστηκαν από την ελίτ που κυβερνούσε την αυτοκρατορία. Απόρροια αυτής της κατάστασης ήταν η στροφή των ατόμων αυτών εναντίον των κυριότερων εκπροσώπων της ύστερης φάσης του Τανζιμάτ, δηλαδή των πρωθυπουργών Fuad Mehmed Keşeci Zade Paşa και Mehmed Ali Paşa, καθώς και του Οσμανού Σουλτάνου Abdülaziz.²³²

²³⁰ Οι Νεότουρκοι θα κυβερνήσουν προβάλλοντας το ρόλο του κοινοβουλίου και προσπαθώντας παράλληλα να περιορίσουν την εξουσία της Μεγάλης Πύλης. Ελέγχοντας το Κοινοβούλιο έδωσαν με αυτόν τον τρόπο μορφή νόμου στις αποφάσεις του Κόμματος. Η περίοδος των Νεότουρκων μπορεί να θεωρηθεί περίοδος των προσωρινών ή αναγκαστικών διαταγμάτων. Βλ.σχετ. Toprak Z. “Milli İktisat-Milli Burjuvazi” İnkılap Yayınları, İstanbul, 1995, σελ. 3.

²³¹ Ακτσόγλου I.Z., ό.π, σελ.40-44.

²³² Tunaya T.Z. , “Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt 1”, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 2009, σελ.51-55.

Συγκεκριμένα, ήταν μία ομάδα που την αποτελούσαν οι Mehmed Emin Bey, Kaya Zade Reşat Bey, Ahmed Namık Kemal Bey, Menapii Zade Nuri Bey, Kaya Zade Reşad Bey, Suphi Paşa, Zade Ayrullah Bey και Refik Bey, οι οποίοι είχαν ανώτερη παιδεία και είχαν έλθει σε επαφή με τα ιδεολογικοπολιτικά ρεύματα που επικρατούσαν στην Ευρώπη. Οι δύο από αυτούς ήταν δημόσιοι υπάλληλοι του οσμανικού κράτους και ένας ήταν δημοσιογράφος. Κατά την περίοδο της ύστερης φάσης του Τανζιμάτ, γίνονταν συζητήσεις για την ανάγκη αναδιοργάνωσης του κράτους. Όλοι ήταν δυσαρεστημένοι από την πολιτική των μεταρρυθμίσεων και έτσι αποφάσισαν να συστήσουν ένα μυστικό σωματείο, την πατριωτική συμμαχία (İttifak-ı Hamiyyet Cemiyeti). Σκοπός τους ήταν να εισάγουν στο οσμανικό κράτος ευρωπαϊκές πολιτικές αρχές, οι οποίες θα λειτουργούσαν παράλληλα με την ιερή παράδοση του ισλάμ, ώστε αυτός ο συνδυασμός να βοηθήσει στην απαλλαγή της χώρας από τα προβλήματα που αντιμετώπιζε. Όπως όλοι γνώριζαν, από την πρώτη περίοδο του Τανζιμάτ, οι αποφάσεις των κυβερνώντων έθεταν σε κίνδυνο την ακεραιότητα της χώρας.²³³

Επιπλέον, υπήρχε η οικονομική σχέση εξάρτησης που είχε δημιουργηθεί με τη Δύση, η οποία ήταν αποτέλεσμα της πολυέξοδης ζωής του σουλτάνου Abdülaziz. Ως εκ τούτου, οι απαιτήσεις των Ευρωπαίων για μεταρρυθμίσεις υπέρ των μη μουσουλμανικών πληθυσμών και, σε πολλές περιπτώσεις, η απευθείας ανάμιξή τους στο εσωτερικό του κράτους δημιουργούσε προσδοκίες για τα αποσχιστικά κινήματα, και υπέθαλπε τον αλυτρωτισμό, ειδικά στα Βαλκάνια. Επίσης, πίστευαν ότι η παρουσία των ξένων ιεραποστολών λειτουργούσε προς την ίδια κατεύθυνση.²³⁴

Εκείνη την εποχή και ειδικά το 1860, η σύγκρουση μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών στο Λίβανο είχε ως αποτέλεσμα να διοριστεί χριστιανός Διοικητής μετά από πίεση των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων. Το ίδιο θα συμβεί και στην Κρήτη το 1878. Οι εξεγέρσεις στην Ερζεγοβίνη, η οποία βοηθήθηκε και από τους Μαυροβουνίους, δεν κατεστάληκαν. Η σύγκρουση των Σέρβων με τους Οσμανούς στο Βελιγράδι είχε ως αποτέλεσμα να αποσυρθούν οι οσμανικές δυνάμεις από θέσεις -κλειδιά στις

²³³ Tunaya T.Z., ό.π., σελ. 51-55 .

²³⁴ Shaw S.J.-Shaw-Kural E. , ό.π , σελ. .164-167.

ευρωπαϊκές επαρχίες. Όλα αυτά από την ομάδα Νέων Οσμανών θεωρούνταν χαρακτηριστικά της διάλυσης του οσμανικού κράτους.²³⁵

Ήταν κοινή άποψη των Νέων Οσμανών, – όπως φαίνεται στο έργο του Ahmed Namık Kemal, - ότι τα δύο αυτοκρατορικά διατάγματα, του 1839 και του 1856, έδιναν ιδιαίτερα προνόμια στους μη μουσουλμάνους και έθεταν σε υποδεέστερη θέση τους μουσουλμάνους, γεγονός το οποίο λειτουργούσε διαλυτικά για την οσμανική κοινωνική οργάνωση.²³⁶ Επίσης, πίστευαν ότι πολλοί δημόσιοι λειτουργοί από τους εκπροσώπους του Τανζιμάτ είχαν διαβρώσει το διοικητικό μηχανισμό.

Οι Νέοι Οσμανοί, στηριζόμενοι στην ανερχόμενη ιδέα του Παγγερμανισμού, θα εκφράσουν την απαίτηση δημιουργίας ενός αμιγώς τουρκικού κράτους το οποίο θα ξεφεύγει από την ευρωπαϊκή κηδεμονία. Παράλληλα θα στηρίζεται στις παραδοσιακές αρχές του Ισλάμ και θα έχει συνταγματική κυβέρνηση. Με την πάροδο του χρόνου και λόγω των διώξεων που είχαν υποστεί, οι φιλοδοξίες και οι ματαιοδοξίες των μελών διαλύθηκαν.²³⁷

Η κίνηση των Νέων Οσμανών μπορεί να μην κατάφερε να επιφέρει τις σημαντικές αλλαγές που οραματιζόταν, όταν εμφανίστηκε, κατάφερε όμως να χαράξει ένα καινούργιο μονοπάτι στην τουρκική πολιτική σκέψη. Αυτός ο κύκλος των διανοουμένων μπορεί να χαρακτηριστεί ως προδρομική παρουσία του διαφωτισμού. Στα ίχνη αυτών κινήθηκαν μερικές δεκαετίες αργότερα οι Νεότουρκοι.²³⁸

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η αναδιοργάνωση του οσμανικού διοικητικού συστήματος, βασισμένη σε όλα τα επίπεδα της διοικητικής ιεραρχίας, ήταν αυτή που θα συνέβαλλε στην ανάδειξη του λειτουργικού ρόλου της κοινότητας στο οσμανικό διοικητικό σύστημα. Ακόμη και εκεί που δεν υπήρχε κοινοτική οργάνωση δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις

²³⁵ Ακτσόγλου Ι.Ζ., ό.π., σελ.42.

²³⁶ Mardin Ş. ,” The Genesis of the Young Ottoman Thought, Princeton”, New Jersey, 1962.- Από το βιβλίο, του Ι.Ζ.Ακτσόγλου, “Η Εξόντωση του Μισητού Λιονταριού”, σελ.43. Θεωρούσαν δηλαδή ότι η παρουσία των μειονοτικών (θρησκευτικών-εθνικών) ομάδων υπέσκαπτε τα θεμέλια της αυτοκρατορίας. Όταν το 1866 ξέσπασε η μεγάλη κρητική εξέγερση ο NAMIK KEMAL από την εφημερίδα TASVİR-İ EFKAR (Εικόνα /Περιγραφή των Σκέψεων /Ιδεών) που διεύθυνε, προπαγάνδιζε υπέρ της καταστολής της.

²³⁷ Ακτσόγλου Ι.Ζ., ό.π. σελ. 43/Tunaya T.Z. , ό.π. , σελ. 51-55.

²³⁸ Shaw S.J.-Shaw –Kural E. , ό.π. , σελ. , 172-175.

κοινοτικής συγκρότησης για την εκλογή αντιπροσώπων στα τοπικά συμβούλια. Αυτό επιτεύχθηκε με την εισαγωγή των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ το 1839 και ειδικά με τις μεταρρυθμίσεις του 1856, δηλαδή με τη διακήρυξη της ελευθερίας, της ισονομίας και της ισοπολιτείας μεταξύ των λαών (millet) της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Ειδικά το Σύνταγμα του 1876 λειτούργησε ως μήνυμα και φορέας εκσυγχρονισμού και επίσης χρησίμευσε σαν βάση για την νομιμοποίηση της ενσωμάτωσης όλων των οσμανών, κατά τρόπο ισότιμο, μέσα στην Αυτοκρατορία.

Εν τω μεταξύ, οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις για να ελέγχουν τις εξελίξεις εντός της οσμανικής επικράτειας επινόησαν το πρόβλημα της ακεραιότητας της Αυτοκρατορίας, επειδή δεν μπορούσαν να συμφωνήσουν στους όρους διανομής της. Οι μεταρρυθμίσεις που είχαν στόχο τον εκσυγχρονισμό του οσμανικού κράτους, επιβλήθηκαν από τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις για την επιβίωση της αυτοκρατορίας για μακρό χρονικό διάστημα αλλά και να προωθήσουν αποτελεσματικότερα τα συμφέροντά τους. Οι Έλληνες της αυτοκρατορίας αξιοποίησαν τις δυνατότητες που τους δίνονταν μέσω των διαταγμάτων και ειδικά μετά την ψήφιση του Χάττ-ι Χουμαγιούν που σηματοδότησε μία περίοδο έντονης οικονομικής, κοινωνικής και παράλληλα μορφωτικής ανάπτυξής τους.

Οι εξελίξεις αυτές διαμόρφωσαν από τα μέσα του 19^{ου} αι. συνθήκες έντονης οικονομικής κινητικότητας στην Κωνσταντινούπολη, η οποία καθιερώθηκε ως η σημαντικότερη αγορά εργασίας στην περιοχή και προσέλκυσε μεγάλο όγκο εργατικού δυναμικού. Σημαντικός αριθμός Ελλήνων από τις περιφέρειες της αυτοκρατορίας και τον ελλαδικό χώρο εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην Κωνσταντινούπολη. Οι Έλληνες της πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας ήταν λιγότεροι βέβαια πληθυσμιακά από τους μουσουλμάνους κατοίκους, ήταν όμως περισσότεροι έναντι όλων των μη μουσουλμάνων κατοίκων.

Η Συνθήκη των Παρισίων το 1856 που υπογράφηκε μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο, στην οποία προβλεπόταν η διατήρηση της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, ανατράπηκε μετά τον πόλεμο της Αυτοκρατορίας με τη Ρωσία με την υπογραφή της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου του 1878. Η ήττα του οσμανικού στρατού ανέδειξε την αναγκαιότητα του εκσυγχρονισμού του. Ο σουλτάνος Abdül Hamit Β΄ ζήτησε τη συνδρομή των Γερμανών σε αυτό το θέμα. Η Γερμανία με τη θετική της απάντηση

δημιούργησε την υποδομή για τη διείσδυση της γερμανικής πολεμικής βιομηχανίας στην οσμανική αγορά. Η Οσμανική Αυτοκρατορία με τα μεγάλα αναξιοποίητα αποθέματα πρώτων υλών προσφέρεται ως χώρα για την ικανοποίηση των αναγκών της Γερμανίας και την ενίσχυση της οικονομικής της δυναμικής.

Ο σουλτάνος Abdül Hamit κυριάρχησε αυτή την περίοδο. Με ένα μικρό διάλειμμα 14 μηνών συνταγματικής μοναρχίας και με επιτυχίες στο εξωτερικό και την οικονομία, κυβέρνησε τα υπόλοιπα χρόνια απολυταρχικά.

Την περίοδο αυτή αναπτύχθηκε μια ιδεολογία που αφορούσε ανθρώπους που ήταν δυσαρεστημένοι με την πολιτική των μεταρρυθμίσεων. Η συνεχής εξάρτηση της αυτοκρατορίας από τη Δύση, η ανάμιξη των Ευρωπαίων στα εσωτερικά τους, η ανάπτυξη εθνικιστικών αποσχιστικών ενεργειών, καθώς και οι απώλειες εδαφών μετά το συνέδριο του Βερολίνου συνέβαλε στην ενίσχυση της ιδεολογίας του Πανισλαμισμού, που αναπτύχθηκε έντονα κατά τα τέλη του 19^{ου} αι..

Η κίνηση αυτή δημιούργησε έναν καινούργιο κύκλο διανοουμένων. Πάνω στις απόψεις αυτών των ανθρώπων βασίστηκαν αργότερα οι Νεότουρκοι και ίδρυσαν την ΕΕΠ. Η ίδρυση της ΕΕΠ καθώς και του κόμματος των Φιλελευθέρων, η εμφάνιση και η ανάπτυξη του εθνικισμού και η ενισχυμένη παρουσία της ΕΕΠ και τελικά η επικράτησή της ήταν αντιδράσεις στο καθεστώς του Abdül Hamit Β΄.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ 1908 ΕΓΚΑΙΝΙΑΖΕΙ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΩΝ ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ

Εισαγωγή στο Τρίτο Κεφάλαιο

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται, διεξοδικά, αναφορά στο κίνημα του 1908 και τα αίτιά του, στο αντικίνημα του 1909, σε αυτούς που επικράτησαν στην πολιτική σκηνή, στους Νεότουρκους της ΕΕΠ, που εκφράζουν την εθνικιστική τάση του κόμματος, και στους φιλελεύθερους. Επίσης, γίνεται αναφορά στις αντιδράσεις που προκάλεσε η οικονομική, η εξωτερική και η πολιτική οσμανοποίηση των εθνοτήτων της Οσμανικής επικράτειας. Ακόμη γίνεται αναφορά στις σχέσεις των Νεότουρκων και των λαών της Βαλκανικής, ειδικά των Ελλήνων, στις εκλογές του 1908 και 1912 και στις αλλαγές που έγιναν στις ελληνικές κοινότητες της οσμανικής επικράτειας. Αναφέρεται και στα προνόμια που είχε το Πατριαρχείο, στη συνεργασία του ελληνικού κράτους με τους ηγέτες των Ρωμιών, στην πολιτικοποίησή τους και τελικά στη δημιουργία και στη δράση ενός πολιτικού μηχανισμού, που ήταν αποδεκτός τόσο από το ελληνικό κράτος όσο από τις ελληνικές κοινότητες.

Είναι γνωστό ότι το κόμμα της ΕΕΠ πολλές φορές ταυτίστηκε με ακραία γεγονότα. Κατά την περίοδο διακυβέρνησής του, εφαρμόστηκαν, όπως θα δούμε, πολλές εκσυγχρονιστικές, εθνικιστικές, λαϊκές(κοσμικές) μεταρρυθμιστικές πολιτικές. Ο Μουσταφά Κεμάλ και η ομάδα του, που έκαναν τον πόλεμο ανεξαρτησίας και ίδρυσαν τη δημοκρατία το 1923, προέρχονταν από το κόμμα της ΕΕΠ. Πρέπει να αναφέρουμε ότι, μετά την ήττα του 1918, η ΕΕΠ αυτοκαταργήθηκε και ιδρύθηκε στη θέση της το “Κόμμα της Ανανέωσης” «Teceddüt Fırkası», που προσπάθησε να δραστηριοποιηθεί και πάλι.

Σχετικά με τις ελληνικές κοινότητες και την εξέλιξή τους παρατηρούμε ότι με τις μεταρρυθμίσεις ο Πατριάρχης προσπαθεί να ομογενοποιήσει το σύνολο των Ρωμιών, δηλαδή να εξουδετερωθούν οι διαφορές που υπήρχαν και με βάση τον οσμανικό νόμο να οργανωθεί το μιλλέτ-εθνότης- κατά τρόπο ομοιογενή.

1. Τα αίτια του κινήματος του 1908

Μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα η Βρετανία είχε ακολουθήσει πολιτική διατήρησης της οσμανικής ακεραιότητας ως αντιστάθμισμα στις βλέψεις της Ρωσίας για την Κων/πολη και τα Στενά, γεγονός που θα εξασφάλιζε στη Ρωσία ελεύθερη πρόσβαση από τη Μαύρη Θάλασσα στη Μεσόγειο. Βέβαια, με την ενοποίηση της Γερμανίας και τη δημιουργία της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, η διπλωματική ισορροπία άλλαξε δραματικά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα. Μετά την ήττα του Ναπολέοντα στην Ευρώπη, επιτεύχθηκε μία εύθραυστη ισορροπία δυνάμεων, η οποία υπέστη, εξαιτίας της Γερμανίας, μία ανεπανόρθωτη ζημιά. Η Βρετανία έπρεπε πλέον να αντιμετωπίσει τη γερμανική πρόκληση. Αναγκάστηκε έτσι να αναθερμάνει τις σχέσεις της με τις δύο αντίπαλες αυτοκρατορικές δυνάμεις, τη Γαλλία και τη Ρωσία. Η Αγγλογαλλική Συνεννόηση του 1904 διευθέτησε σημαντικές αποικιακές διαφορές ανάμεσα στο Λονδίνο και το Παρίσι, ενώ η Αγγλорωσική Συνεννόηση τον Αύγουστο του 1907, διαμέλισε την Περσία σε ισομερείς ρωσικές και βρετανικές σφαίρες επιρροής σύμφωνα με τα κοινά συμφέροντα των δύο δυνάμεων, ειδικά στις περιοχές του Θιβέτ και του Αφγανιστάν.²³⁹

Εν τω μεταξύ το 1908, η ΕΕΠ είχε αποφασίσει να δραστηριοποιηθεί εντός της επικράτειας. Η εσωτερική οργάνωση απλώθηκε μέχρι τα χωριά και αξιωματικοί του στρατού, που ήταν μέλη της Επιτροπής, αύξησαν την επιρροή τους στις στρατιωτικές μονάδες. Η συνάντηση του Άγγλου βασιλιά και του Ρώσου τσάρου στο Ρεβάλ, τον Ιούνιο του 1908, φόβησε τους Νεότουρκους κινηματίες, καθώς το γεγονός ερμηνεύτηκε ως πράξη συμφωνίας μεταξύ Βρετανίας και Ρωσίας για τα εδάφη της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Ο φόβος που προκάλεσε αυτή η συνάντηση θεωρείται μία από τις βασικότερες αιτίες του κινήματος, τον Ιούλιο του 1908.²⁴⁰

Η εσωτερική και εξωτερική κατάσταση της χώρας ανάγκασε την ΕΕΠ να δραστηριοποιηθεί πιο ενεργά εντός της χώρας. Οργανώθηκαν επιθέσεις κατά των οπαδών του Αμπντούλ Χαμίτ, ειδικότερα στη Θεσ/νική και τη Μακεδονία, όπου

²³⁹ Καιρίδης Δ. & Martin L.G. “Ρόλος και Θέση της Τουρκίας στον Κόσμο - Το Ιστορικό Υπόβαθρο της Εξωτερικής Πολιτικής της Τουρκίας” του Feroz A. ”εκδ. Ι.Σιδέρης, 2006, σελ.12. Ο Σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ στην προσπάθειά του να περιορίσει τη βρετανική συμμετοχή στις οσμανικές υποθέσεις ενέπλεξε και τη Γερμανία στο Ανατολικό Ζήτημα.

²⁴⁰ Καιρίδης Δ.- Martin G.L., ό.π., σελ. 12. από Feroz A., “Great Britain and Relations With Young Turks, 1908-1914”, Middle Eastern Studies, Vol. 2, No.4 (Ιούλιος 1966) σελ.302-329.

εντάθηκε η προπαγάνδα. Προσωπικότητες όπως ο Ενβέρ Μπέη και ο Νιγιαζί Μπέη, σχημάτισαν στρατιωτικές μονάδες που ονομάστηκαν Εθνικό Τάγμα (Milli Tabur) και κατέφυγαν στα βουνά. Η Επιτροπή, έχοντας πρόθεση να διαμαρτυρηθεί κατά της Αυστρίας, η οποία από καιρό προσπαθούσε να διεισδύσει στην Αλβανία με την πολιτική της για τους σιδηροδρόμους, κατάφερε να ανατρέψει μία πορεία διαμαρτυρίας 20.000 Αλβανών στο Φίρτσοβικ, οι οποίοι απαιτούσαν να τεθεί σε ισχύ το σύνταγμα. Με την υποστήριξη μελών της Επιτροπής, στάλθηκαν στο παλάτι τηλεγραφήματα από όλες τις περιοχές για επαναφορά του συντάγματος και συγκρότηση του Οσμανικού Κοινοβουλίου. Στις 23 Ιουλίου του 1908, η ΕΕΠ ανακήρυξε το Μοναστήρι «ελεύθερο». Συνέπεια αυτού ήταν να πιεστεί το παλάτι και να αποδεχτεί τις απαιτήσεις για σύντομη ανασυγκρότηση του Οσμανικού Κοινοβουλίου²⁴¹.

Ουσιαστικά, το κίνημα των Νεότουρκων²⁴² το 1908 έρχεται ως επακόλουθο και συνέπεια και της μεταρρυθμιστικής περιόδου του Τανζιμάτ και κυρίως του κινήματος των Νέων Οσμανών, ήταν δηλαδή προϊόν των πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων των προηγούμενων περιόδων. Ωστόσο, το κίνημα απέκτησε αναδρομικά ανατρεπτικό χαρακτήρα, αφού η σωτηρία της Αυτοκρατορίας ταυτίζεται με την πολιτικοποίηση του τουρκικού λαού. Αν και η πολιτικοποίηση του τουρκικού λαού αποδείχτηκε δύσκολη υπόθεση, οι Νεότουρκοι κατόρθωσαν τελικά να οδηγήσουν τους “Τούρκους” στον εθνικισμό²⁴³

²⁴¹ Finkel C., “Οθωμανική Αυτοκρατορία 1300-1923”, Διόπτρα, Αθήνα, 2007, σελ. 641.

²⁴² Με το κίνημα σηματοδοτείται η ανατροπή του παραδοσιακού οσμανικού τρόπου εξουσίας. Δύο είναι οι λόγοι για τους οποίους η κίνηση των Νεότουρκων θεωρείται ως η απαρχή μιας ιστορικής περιόδου με απρόβλεπτες διαστάσεις: α) η σταδιακή παγίωση της αντίληψης ότι ο εκμοντερνισμός μπορεί να υπάρξει μέσα από τον δυτικό πολιτισμό και β) η αναδιάρθρωση της κοινωνικής βάσης, η οποία επιτυγχάνεται από τη “συμμαχία” των κρατικών ελίτ με τις ελίτ της περιφέρειας, με στόχο την αντικατάσταση των “μιλλί” κοινοτήτων από ένα έθνος κοσμικό. Δηλαδή η δημιουργία της κοσμικής ιδεολογίας του τουρκισμού θα επιτρέψει στην επιβίωση ενός κοσμικού κράτους, το οποίο θα έχει μια “εθνική” αστική τάξη. Ο δεύτερος λόγος αφορά στη διαδικασία ομογενοποίησης των κοινοτήτων “μιλλί”, θα λειτουργήσει όμως αρνητικά, δηλαδή δεν δημιούργησε μία ομοιογενή πολιτική κοινωνία, αλλά οδήγησε στην ομοιογενοποίηση και πολιτικοποίηση των “μιλλί” κοινοτήτων Βλ. σχετ. Alexandris A, ό.π., σελ. 35-45./Παυλίδης Α., ό.π., σελ.35-42/Hanioğlu M.Ş., ό.π., σελ.279-288

²⁴³ Alexandris A, ό.π., σελ. 35-45./Hanioğlu M.Ş., ό.π., σελ. 289-299. Στόχος των Νεότουρκων ήταν η σωτηρία της Αυτοκρατορίας που ταυτίζεται και με την σωτηρία της Πατρίδας. Το Σύνταγμα και το κοινοβούλιο θεωρούνται κατεξοχήν μέσα για τη σωτηρία της πατρίδας. Υπάρχει το γνωστό μανιφέστο της ΕΕΠ που τιτλοφορείται «Η Πατρίδα σε Κίνδυνο» (İttihad ve Terakki'nin İlk Risalesi – Vatan Tehlikede), τίτλος που καταδεικνύει την προσπάθεια μεταφοράς των συνθηκών και των αρχών της Γαλλικής Επανάστασης στην οθωμανική πραγματικότητα.

Κατά τη διάρκεια των γεγονότων αυτών έγιναν δημόσιες διαδηλώσεις και δημοσιεύσεις κυρίως ταχυδρομικών καρτών, αποδεικνύοντας ότι η συνταγματική μοναρχία που ανακηρύχτηκε στις 24 Ιουλίου ήταν αποτέλεσμα κοινών προσπαθειών και ενθουσιασμού όχι μόνο των Τούρκων αλλά και όλων των οσμανικών εθνοτήτων,²⁴⁴ που ενώθηκαν υπό τα συνθήματα «Ελευθερία, Ισότητα, Αδελφότητα». Η ένωση των Εθνών, δεν ήταν αυταπάτη των μη τουρκικών κοινωνιών της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Εξέχοντες άνθρωποι της ΕΕΠ με τουρκικές-μουσουλμανικές ρίζες είχαν την άποψη ότι η ένωση των εθνών ήταν λύση στον κινδύνο της διαίρεσης της γης των πατέρων. Αυτό άλλωστε φαίνεται από ντοκουμέντα που δημοσιεύτηκαν μεταξύ Μαΐου και Σεπτεμβρίου του 1908.²⁴⁵

Οι Νεότουρκοι, που ήταν επικεφαλής του νέου συνταγματικού καθεστώτος, είχαν άλλα σχέδια και άλλες φιλοδοξίες. Βασική τους επιδίωξη, και συγκεκριμένα των Ενωτικών - που ήταν μέλη της Επιτροπής Ένωσης και Προόδου – ήταν να ανασυγκροτήσουν και να εκσυγχρονίσουν την αυτοκρατορία, έτσι ώστε να εγκαταλείψει τη σχέση εξάρτησης και να γίνει συνεργάτης των Μεγάλων Δυνάμεων. Οι Ενωτικοί φιλοδοξούσαν να κάνουν την αυτοκρατορία τους «Ιαπωνία της Μέσης Ανατολής» και έλπιζαν ότι η Βρετανία θα συνυπέγραφε μία συνθήκη με την Κων/πολη, αντίστοιχη με εκείνη που είχε υπογράψει με το Τόκιο το 1902. Το 1909, υπέβαλαν τη σχετική πρόταση στο Βρετανό γραμματέα του Υπουργείου Εξωτερικών, Sir Edward Grey και αυτός την απέρριψε διότι ήθελε να αποφύγει κάθε ενδεχόμενο αποξένωσης με τη Ρωσία και εξώθησης αυτής στα χέρια των Γερμανών²⁴⁶

Οι Τούρκοι θεωρούσαν την εξάπλωση της Ρωσίας προς το νότο μεγάλη απειλή για την αυτοκρατορία τους, καθώς είχαν ακόμη πολύ νωπές τις μνήμες τους από τους πολέμους με τους Ρώσους. Ειδικότερα, τους είχε θορυβήσει πολύ η έκβαση του

²⁴⁴ Ο Αρμένιος νομικός και μετέπειτα βουλευτής Κιρκόρ Ζοχράζμπ στις 31 Ιουλίου 1908 σε μία δημόσια συνάντηση στην Κωνσταντινούπολη αποδεικνύει τη συμμετοχή των άλλων εθνοτήτων στην επανάσταση του 1908 λέγοντας ότι: “Η ένωση των εθνών δεν είναι αυταπάτη των μη τουρκικών κοινωνιών της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Εξέχοντες άνθρωποι που ανήκουν στην Ένωση και Πρόοδο και έχουν τουρκικές μουσουλμανικές ρίζες πιστεύουν στην ένωση όλων των εθνοτήτων μουσουλμανικών και μη που υπάρχουν εντός της οσμανικής επικράτειας.” Finkel.C.,ό.π., σελ. 640-645 .

²⁴⁵ Καιρίδης Δ & Martin L.G., ό.π., σελ 14., / Κιτσίκης Δ. “Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα” Εκδ. Εστία, Αθήνα, 1998, σελ. 92-95.

²⁴⁶ Καιρίδης Δ.. & Martin L.G, ό.π., σελ. 13-14 /Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ.. 93-95.

πολέμου του 1877-1878, ο οποίος οδήγησε τον τσαρικό στρατό στον Άγιο Στέφανο, ένα χωριό πολύ κοντά στην Κων/πολη. Στο Βερολίνο, οι απαιτήσεις των Ρώσων είχαν περιοριστεί μερικώς, ο σουλτάνος όμως αναγκάστηκε να παραχωρήσει εδάφη των Βαλκανίων και του Καυκάσου στη Ρωσία. Μετά τον Ιούλιο του 1908, η Ρωσία άλλαξε την πολιτική της και αποπειράθηκε, μέσω της συμφιλίωσης με το συνταγματικό καθεστώς, να επιτύχει τους στόχους της.²⁴⁷

Στις 24 Ιουλίου 1908, όταν διαδόθηκαν τα νέα (αυτό πήρε κάποιο χρόνο, γιατί η πρώτη εμφάνιση στην πρωτεύουσα ήταν μια διακριτική, χωρίς τίτλο, καταχώρηση τριών γραμμών στις εφημερίδες, που ανακοίνωνε τις νέες εκλογές), η αντίδραση του κόσμου στην Κωνσταντινούπολη και την Ασία ήταν παρόμοια με εκείνη στη Μακεδονία. Άνθρωποι από κάθε κοινωνική τάξη και κάθε κοινότητα, μουσουλμανική, εβραϊκή και χριστιανική²⁴⁸ ένιωσαν χαρά και ανακούφιση, συμφιλιώνονταν και πανηγύριζαν στους δρόμους. Σε πολλές περιοχές, όπως και στην πρωτεύουσα, ο κόσμος ήθελε να εκδικηθεί τους εκπροσώπους του παλαιού καθεστώτος, ζητώντας την απόλυση αξιωματικών που ήταν στελέχη του δικτύου κατασκοπείας.²⁴⁹

Η ελευθερία σκέψης, έκφρασης και συνάθροισης που καθιέρωσε το κίνημα, προκάλεσε πολιτικές εκδηλώσεις, χαράς ή οργής, αλλά και εργατικό αναβρασμό. Πολλοί εργάτες απαιτούσαν αυξήσεις στους μισθούς για να αντισταθμίσουν τις αυξήσεις στις τιμές (ο πληθωρισμός έφτασε στο 20% τους πρώτους δυο μήνες μετά το κίνημα). Όταν τα αιτήματά τους δεν ικανοποιήθηκαν, ξέσπασε κύμα απεργιών στην Αυτοκρατορία: σημειώθηκαν πάνω από εκατό μέσα σε έξι μήνες. Η κυβέρνηση θορυβήθηκε από τις απεργίες και, με την υποστήριξη της ΕΕΠ, αντέδρασε εφαρμόζοντας την εργατική νομοθεσία, που απαγόρευε το συνδικαλισμό στο

²⁴⁷ Καιρίδης Δ. & Martin G.L., ό.π., σελ. 13 – 15./ σελ. 90-95.

²⁴⁸ Οι Νεότουρκοι πίστευαν ότι οι Έλληνες- Ρωμιοί δεν βοήθησαν αρκετά στην ανάπτυξη της ΕΕΠ. Γι' αυτό θεωρούσαν υπεύθυνο πρώτα το Πατριαρχείο και αυτούς που πρέσβευαν την ανάπτυξη του οράματος "Μεγάλη Ιδέα", που είχε αναπτυχθεί. Οι διαφωνίες και τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν μετά την ανακήρυξη του Συντάγματος του 1908, ειδικά μετά την ανάληψη της εξουσίας από τους Νεότουρκους, και οι μετέπειτα σχέσεις τους με τους Έλληνες οφείλονταν στο γεγονός ότι οι Έλληνες δεν βοήθησαν αρκετά το κίνημα του 1908. Αυτά τα γεγονότα επηρέασαν αρνητικά τις μεταξύ τους σχέσεις και θεωρούνται τα αίτια των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν αργότερα. Βλ. σχετ. Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ. 44-48

²⁴⁹ Shaw S.J. – Shaw Kural E., History of the Ottoman Empire and Modern Turkey – Volume II: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975, Cambridge University Press, 1977, σελ. 263.

δημόσιο τομέα, εισήγαγε την υποχρεωτική διαιτησία και κατέστησε την απεργιακή δραστηριότητα εξαιρετικά δύσκολη. Η νομοθεσία αυτή κατέστειλε αποτελεσματικά το εργατικό κίνημα, και έτσι οι απεργίες περιορίστηκαν κατά την υπόλοιπη συνταγματική περίοδο. Ο ρόλος της ΕΕΠ στην καταστολή των απεργιών έχει ενδιαφέρον γιατί δείχνει ότι η Επιτροπή – ο κατεξοχήν υπερασπιστής της συνταγματικής ελευθερίας – συντάχθηκε ξεκάθαρα με τους καπιταλιστές στην καταστολή όσων ελευθεριών κατείχαν οι οργανωμένοι εργάτες.²⁵⁰

Οι εκπατρισμένοι ηγέτες αλλά και εκείνοι που ζούσαν εξόριστοι στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας επέστρεψαν στην πρωτεύουσα, όπου τους υποδέχτηκαν σαν ήρωες. Από αυτούς νευραλγικές θέσεις κατέλαβαν μόνο ο Μπαχεττίν Σακίρ και ο δρ. Ναζίμ, τα δυο οργανωτικά στελέχη που είχαν μεγαλύτερη επαφή με την εσωτερική δραστηριότητα της Επιτροπής στην αυτοκρατορία, πριν από την επανάσταση. Η πολιτική δύναμη στο εσωτερικό της ΕΕΠ παρέμεινε στα χέρια των στελεχών της Θεσσαλονίκης.²⁵¹

Συγκεκριμένα, η ΕΕΠ δεν πήρε στα χέρια της την εξουσία, ούτε απομάκρυνε το σουλτάνο, τον οποίο αντιπολιτευόταν με σφοδρότητα και κατηγορούσε επί 20 χρόνια. Οι ηγέτες της ΕΕΠ δεν εμπιστεύονταν το σουλτάνο αλλά δεν ένιωθαν και αρκετά ισχυροί για να τον απομακρύνουν. Και πολύ περισσότερο δεν ένιωθαν ικανοί να αναλάβουν τη διακυβέρνηση της χώρας. Ηλικία και ωριμότητα αποτελούσαν πολύ σημαντικές προϋποθέσεις για την εξουσία στην οσμανική κοινωνία. Είναι γνωστό ότι οι Νεότουρκοι, που ήταν ως επί το πλείστον λοχαγοί και ταγματάρχες ή χαμηλόβαθμοι γραφειοκράτες γύρω στα τριάντα, δεν είχαν ούτε τη μιά ούτε την άλλη προϋπόθεση. Κατά συνέπεια, η Επιτροπή αποφάσισε να αφήσει την πολιτική εξουσία στα χέρια της προηγούμενης κυβέρνησης υπό τον μεγάλο βεζίρη Σαΐτ πασά. Ανέλαβε βέβαια το ρόλο του θεματοφύλακα που θα επιτηρούσε τη νεότευκτη συνταγματική ελευθερία και φυσικά θα παρέμβαινε στην πολιτική όποτε το θεωρούσε αναγκαίο.²⁵²

²⁵⁰ Lewis B. “Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας” Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2002, σελ. 255-260.

²⁵¹ Hanioglu M.S.ό.π., σελ. 272-288 Η ΕΕΠ μετά το κίνημα αναφερόταν στον εαυτό ως «αγία επιτροπή – cemiyet-i mukaddes», επειδή είχε καταφέρει να επαναδραστηριοποιήσει το Σύνταγμα του 1876 και να βάλει καινούργιες βάσεις στη λειτουργία του κράτους.

²⁵² Shaw S.J. – Shaw Kural E. , ό.π., σελ.264-266./Kerimoğlu H. T. ,ο.π., σελ. 52-53

Μετά την άνοδό τους στην εξουσία, οι Νεότουρκοι θέλησαν να ενισχύσουν το ρόλο του κοινοβουλίου, περιορίζοντας την εξουσία των ανακτόρων και της Πύλης. Με σκοπό τη διάδοση νέων ιδεών και την αφομοίωσή τους από το μουσουλμανικό πληθυσμό, στελέχη και μέλη της Επιτροπής της « Ενώσεως και Προόδου» θα ιδρύσουν οργανώσεις, συλλόγους, σωματεία όπως ο «Τουρκικός Σύλλογος» (Türk Derneği), το«Σωματείο της Τουρκικής Πατρίδας» (Türk Yurdu Derneği) κλπ., τα οποία στη συνέχεια θα αναπτύξουν δράση με πρόσωπα που στήριζαν το κίνημα των Νεότουρκων. Και αυτό θα πραγματοποιηθεί με παραρτήματα σε μεγάλες πόλεις της περιφέρειας, με δημόσιες ομιλίες, με διαλέξεις, έκδοση ομώνυμων περιοδικών και άλλων εντύπων, όπως ενημερωτικών φυλλαδίων κ.ά.. Για αυτόν το σκοπό θα δραστηριοποιηθεί και ο Τύπος.²⁵³

Οι πρώτες εκλογές μετά από 30 χρόνια αποτέλεσαν το σημαντικότερο γεγονός στους μήνες μετά την επανάσταση. Τα παραρτήματα της ΕΕΠ βασίζονταν στη συνύπαρξη ελεύθερων επαγγελματιών (δασκάλων, δικηγόρων, γιατρών), μουσουλμάνων εμπόρων, ηγετικών στελεχών των συντεχνιών και μεγάλων γαιοκτημόνων. Η Επιτροπή ήταν σχεδόν αποκλειστικά μουσουλμανική και σε μεγάλο βαθμό τουρκική. Θα δούμε όμως ότι αποζητούσε ενεργά τη συνεργασία και άλλων εθνοτήτων, δίνοντάς τους εγγυήσεις για την απόκτηση εδρών στο νέο κοινοβούλιο. Τελικά, οι Τούρκοι κατέκτησαν 288 έδρες , περισσότερα από το 50%.²⁵⁴

Η μόνη οργάνωση που κατέβηκε στις εκλογές, εκτός από την ΕΕΠ, ήταν το Κόμμα των Οσμανών Φιλελευθέρων (Osmanlı Ahrar Fırkası - Κόμμα των Οσμανών Φιλελευθέρων), το καινούργιο κόμμα που ιδρύθηκε το Σεπτέμβριο από τους οπαδούς του πρίγκιπα Σαμπαχαττίν (που είχε επίσης επιστρέψει). Αυτό, ωστόσο, καθώς δεν διέθετε οργάνωση σε εθνικό επίπεδο, κατάφερε να κερδίσει μόνο μία έδρα.²⁵⁵

²⁵³ Tunaya T.Z. "Türkiye'de Siyasi' Partler" İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, σελ. 375-380.

²⁵⁴ Zürcher E., "Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας", Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004, σελ.145.

²⁵⁵ Tunaya T.Z., ό.π., σελ. 389-395./ Η μονοκρατορία και η συνωμοτική πλευρά της ΕΕΠ ήταν τα αίτια της δημιουργίας του κόμματος των Φιλελευθέρων από τον πρίγκιπα Σαμπαχαττίν και τους φίλους του. Πίστευαν ότι θα μπορούσε να δημιουργηθεί ξανά μια απολυταρχική κατάσταση. Κατ'αυτόν τον τρόπο περιφρουρούνταν μια ισορροπία στην πολιτική κατάσταση. Εκτός τούτου, οι Φιλελεύθεροι έβλεπαν αρνητικά την συμπεριφορά της ΕΕΠ έναντι των μη-μουσουλμανικών λαών, όσον αφορά τα ίσα δικαιώματα που πρόσβευε το κίνημά τους. Αυτή η συμπεριφορά θα ήταν αρνητική για την Οσμανική Αυτοκρατορία. Βλ. σχετ. Keremoğlu H.T., ό.π., σελ. 53.

Έτσι, μετά το κίνημα και τις εκλογές, η εξουσία του παλατιού περιορίστηκε αλλά δεν εξουδετερώθηκε. Πολλοί από τους αξιωματούχους της Πύλης επανεμφανίστηκαν ως ανεξάρτητοι πολιτικοί παράγοντες, για πρώτη φορά μετά το 1878. Η δε ΕΕΠ έμεινε στο περιθώριο και βασίστηκε στην πλειοψηφία που είχε στο κοινοβούλιο για να μπορεί να ελέγχει την κυβέρνηση²⁵⁶.

Ωστόσο, το Σύνταγμα και το Κοινοβούλιο θεωρήθηκαν τα κατεξοχήν μέσα για τη σωτηρία της πατρίδας. Το κοινοβουλευτικό πολίτευμα που υπόσχονταν οι Νεότουρκοι και η ισότητα όλων των Οσμανών υπηκόων, που διακήρυσσε το Σύνταγμα του 1908, είχαν ως προϋπόθεση την οριστική ανατροπή του παραδοσιακού συστήματος των εθνικών κοινοτήτων (μιλλέτ) και την αντικατάστασή του από την εκλεγμένη από το σύνολο των οσμανών, αδιακρίτως θρησκείας ή γλώσσας, Βουλή, η οποία ήταν η νόμιμη πολιτική εξουσία, εκλεγμένη από το λαό.²⁵⁷ Η προσπάθεια ομογενοποίησης της οσμανικής κοινωνίας, μέσα από πολιτικές, κοσμικές αρχές, καθώς και η εγκαθίδρυση του κοσμικού κράτους, που είχε νομιμοποιηθεί από την οσμανική κοινωνία, είναι τα σημαντικότερα στοιχεία του κινήματος, τα οποία σηματοδότησαν και τη ρήξη με το παρελθόν, δηλαδή το παραδοσιακό καθεστώς²⁵⁸. Στην πορεία βέβαια θα παρατηρήσουμε ότι, παρά το γεγονός ότι το κίνημα έγινε δεκτό με μεγάλο ενθουσιασμό από τις ελίτ της κάθε εθνικής κοινότητας, στη συνέχεια έγινε φανερό ότι η ομογενοποίηση της οσμανικής κοινωνίας ήταν καταδικασμένη σε αποτυχία και οδηγούσε σε ρήξεις, οι οποίες εκφράζονταν πλέον από πολιτικο-εθνικούς μηχανισμούς.

²⁵⁶ Zürcher E., ό.π., σελ.147.

²⁵⁷ «Έχουμε επίγνωση του γεγονότος ότι, σύμφωνα με τις διατάξεις του Συντάγματος, η ισότητα ανάμεσα σε μουσουλμάνους και γκιαούρηδες έχει θεσπισθεί, όμως όλοι αισθανόμαστε ότι πρόκειται για ένα απραγματοποίητο ιδανικό. Η Σεριά, όλο το ιστορικό μας παρελθόν και τα αισθήματα χιλιάδων μουσουλμάνων αποτελούν ένα αζεπέραστο εμπόδιο για την εγκαθίδρυση μιας πραγματικής ισότητας.» Αυτά τα λόγια αποδίδονται στον Ταλάτ Πασά, αποτελούν μέρος του λόγου που εκφωνήθηκε τον Αύγουστο του 1910 σε μυστική συνεδρίαση της Επιτροπής της Θεσσαλονίκης. Ο Ταλάτ Πασά πίστευε ότι η ενίσχυση της Αυτοκρατορίας απαιτούσε την επικράτηση του μουσουλμανικού στοιχείου. Οι μη-μουσουλμανικές εθνότητες δεν είχαν παρά μία περιορισμένη θέση στη διοίκηση της χώρας. Εκτός τούτου βλέπουμε την επαναφορά του όρου “γκιαούρ” ο οποίος είχε καταργηθεί με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ. Η επαναφορά δε της διάκρισης μεταξύ μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων με αυτόν τον όρο κατέδειξε ότι η έννοια της ισότητας υπονομεύτηκε από τους ίδιους τους Νεότουρκους. Βλ.σχετ. Alexandris A., ό.π., σελ 35-45/Παυλίδης Α., ό.π., σελ. 141-14.

²⁵⁸ Ο Σουλτάνος ο οποίος ήταν μέχρι τότε ο αναμφισβήτητος πολιτικός ηγέτης του θρησκευτικού κράτους - Din-ü Devlet, λόγω της ιδιότητας του ως αρχηγού της ιερής «ουμμά –θρησκευτικής κοινότητας» και των “απίστων” και του ότι μέσα από αυτόν αναγνωριζόταν η ύπαρξη και διαφορετικότητά τους, άρχισε να αντικαθίσταται σταδιακά από τη Βουλή, σε σημείο μάλιστα να “βασιλεύει χωρίς να κυβερνά”. Βλ.σχετ. Lewis B., “Η ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας II”, Εκδ Παπαζήση, Αθήνα, 2002, σελ.86-90.

2. Νεότουρκοι και Οικονομία

Μετά τις 24 Ιουλίου του 1908 και υπό την πίεση, όπως έχουμε αναφέρει, των εκπροσώπων της ΕΕΠ, τέθηκε σε ισχύ το σύνταγμα για δεύτερη φορά στο οσμανικό κράτος. Οι Νεότουρκοι ανέλαβαν την εξουσία, που παρέμεινε στα χέρια τους μέχρι το 1918. Οι ηγέτες της ΕΕΠ, με την πολιτική τους, επιτάχυναν την πορεία κατάρρευσης της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Αρχικά πρόβαλαν μια φιλελεύθερη τάση στην οικονομική τους πολιτική. Ο Μεχμέτ Τζαβήτ Πασά, γνωστό στέλεχος της ΕΕΠ και υπουργός Οικονομικών, ήταν ο πλέον ένθερμος υποστηρικτής και οπαδός του φιλελευθερισμού. Οι ηγέτες της ΕΕΠ γιόρτασαν το κίνημα του 1908 φωνάζοντας τα συνθήματα “Ελευθερία, Αδελφότητα, Ισότητα” επηρεασμένοι από τη Γαλλική Επανάσταση. Μετά από λίγο χρόνο, αυτή η ρομαντική ατμόσφαιρα διαλύθηκε, παρασυρμένη από τους εθνικιστικούς ανέμους, προκαλώντας το διαμελισμό της Οσμανικής Αυτοκρατορίας.²⁵⁹

Μετά την αλβανική εξέγερση και τους Βαλκανικούς πολέμους οι ηγέτες της ΕΕΠ στράφηκαν στον εθνικισμό ή μάλλον τον τουρκισμό, δηλαδή τον τουρκικό εθνικισμό. Η εθνότητα για αυτούς έγινε υπέρτατη αξία και επηρέασε τις απόψεις τους για την οικονομία, που της προσέδωσαν εθνικά χαρακτηριστικά. Γνωρίζοντας τις πρόσφατες εξεγέρσεις και πολέμους, αυξήθηκε η επιθυμία των ηγετών της ΕΕΠ για εγκαθίδρυση μιας αυτάρκους αυταρχικής οικονομικής τάξης, καθορισμένης από κοσμοπολίτικα στοιχεία. Ειδικά, κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, με την αίσθηση δύναμης που παρείχαν οι πολεμικές συνθήκες και καταστάσεις, έγιναν σημαντικές προσπάθειες για να ιδρυθεί η τόσο επιθυμητή “εθνική οικονομία”²⁶⁰.

Γενικά, οι ηγέτες της ΕΕΠ, αντιμετώπισαν την οικονομική κατάσταση από κλασική φιλελεύθερη οπτική. Θέλησαν να ενθαρρύνουν την ανάπτυξη του εμπορίου και της βιομηχανίας, καταργώντας τα παραδοσιακά εμπόδια και εκσυγχρονίζοντας τη νομοθεσία περί συναλλαγών και ιδιοκτησίας (π.χ. ψηφίστηκαν ο Αγροτικός Νόμος του 1911 και ο Νόμος περί κληρονομιάς του 1913). Η ΕΕΠ υποστήριζε το ελεύθερο

²⁵⁹ Parlar S. , “Osmanlı’dan Günümüze Gizli Devlet” , Mephist Yayınları, İstanbul, 2005, σελ. 39-50.

²⁶⁰ Shaw S.J. – Shaw Kural E., ό.π. , σελ. 283.

εμπόριο²⁶¹, γιατί δεν θεωρούσε ότι η θέση της Οσμανικής Αυτοκρατορίας ως παραγωγού πρώτων υλών στην περιφέρεια, σοβαρά ασθενέστερη αποτελούσε αιτία για την προσφυγή στον προστατευτισμό. Οι ξένες επενδύσεις και η εισαγόμενη ξένη τεχνογνωσία στη διοίκηση των επιχειρήσεων ήταν κρίσιμοι τομείς.²⁶²

Στην οικονομική πολιτική της η ΕΕΠ συνεργάστηκε με τους καπιταλιστές. Αυτό φάνηκε ιδιαίτερα αφενός από τον τρόπο που κατέστειλε την κοινωνική αναταραχή και την απεργιακή δραστηριότητα μετά το 1908, και αφετέρου από την εργατική νομοθεσία που προώθησε, η οποία ευνοούσε τους επιχειρηματίες. Στην ύπαιθρο, η ΕΕΠ προστάτευσε τα περιουσιακά δικαιώματα των γαιοκτημόνων, ενώ ενθάρρυνε ενεργά τον εκσυγχρονισμό και τις επενδύσεις στη γεωργία (μέσω σχεδίων άρδευσης, έργων υποδομής και πιστωτικών διευκολύνσεων). Παράλληλα ποτέ δεν προσπάθησε να αναδιανείμει τη γη ή να θέσει τέρμα στο καθεστώς της επίμορτης αγροληψίας²⁶³.

Ενώ ο Μεχμέτ Τζαβίτ ενθάρρυνε τις εμπορικές σχέσεις με το εξωτερικό και τις επενδύσεις, η κυβέρνηση προσπάθησε να βάλει τη δική της οικονομία σε μία τάξη, βελτιώνοντας τον έλεγχο και τη συλλογή των φόρων. Αυτό είχε σαν συνέπεια τα δημόσια έξοδα να αυξηθούν σχεδόν κατά 25%. Το Δεκέμβριο του 1909, ο Τζαβίτ δημοσίευσε τον πρώτο ρεαλιστικό και σύγχρονο προϋπολογισμό της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, χωρίς καμιά προσπάθεια να καλύψει τα οικονομικά προβλήματα της χώρας. Αυτό σήμαινε φυσικά ότι η εκτίμηση των δαπανών έπρεπε επίσης να αυξηθεί.²⁶⁴

Η ΕΕΠ έλπιζε και προσδοκούσε ότι ο συνδυασμός φιλελευθερισμού και υπεύθυνης οικονομικής πολιτικής θα της εξασφάλιζε την εκτίμηση και τη συνεργασία των

²⁶¹ Στο τέλος του 19^{ου} αι. και αρχές του 20^{ου} αι., οι διακυμάνσεις στην ανάπτυξη του οσμανικού εμπορίου με το εξωτερικό και των άμεσων ξένων επενδύσεων ήταν αντιστρόφως ανάλογες. Δηλ. η Γαλλία τοποθέτησε στην αυτοκρατορία μετά το 1880 το 80% των επενδύσεών της. Οι γερμανικές δημοσιονομικές δεσμεύσεις αυξήθηκαν από το 1% στο 27% μέχρι το 1914. Το βρετανικό μερίδιο επενδύσεων σε συμφωνία με τα εμπορικά ενδιαφέροντα και τη συμμετοχή στις δημόσιες υποχρεώσεις της αυτοκρατορίας, έπεσε κατακόρυφα από το 1888 μέχρι και το 1914 από το 56% στο 15% του συνόλου των επενδύσεων. Οι επενδυόμενοι πόροι την περίοδο αυτή δημιούργησαν επιχειρήσεις που διευκόλυναν τις εμπορικές συναλλαγές με τη διεθνή οικονομία. Π.χ. Οι επενδύσεις στους σιδηροδρόμους ανέρχονταν στα 2/3 του συνόλου του ξένου κεφαλαίου, ενώ τα λιμάνια και οι εταιρείες κάλυπταν ένα 10%. Βλ. σχετ. İnalçık H. –Quataert D. ο.π., σελ. 400-404.

²⁶² Kıray E. “Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar”, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, σελ.174-180.

²⁶³ Kıray E. ό.π., σελ., 175-180.

²⁶⁴ Shaw S.J. – Shaw Kural E., ό.π., σελ.284-285.

ευρωπαϊκών δυνάμεων, οι οποίες θα ήταν έτοιμες πλέον να παραιτηθούν από τα προνόμια που είχαν αποκτήσει με τις διομολογήσεις και να αντιμετωπίσουν τους Οσμανούς επί ίσους όρους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3^{ος}

Εισοδήματα και έξοδα της Οσμανικής Αυτοκρατορίας

Οικονομικά Έτη	1908-1911			
	Γενικές εισπράξεις Γρόσια	Ποσοστό εκτίμησης	Έξοδα	Ισοζύγιο
1324/1908-9	2,519,792,592	92.16	n.a.	n.a.
1325/1909-10	2,692,693,836	96.44	2,775,263,363	-82,569,527
1326/1910-11	2,878,303,078	98.14	3,374,511,319	-496,208,241

Πηγή: İhsaiat-ı Maliye (Στατιστική Υπηρεσία), Vol. I, III, ειδικά I, σελ. 402-433 n.a. στοιχεία μη διαθέσιμα²⁶⁵.

Στις προσδοκίες της αυτές όμως διαψεύστηκε. Μετά την επαναφορά του συντάγματος δεν ακολούθησε θεαματική αύξηση των ξένων επενδύσεων. Αντίθετα, οι ξένοι θορυβήθηκαν από τον εθνικισμό του νέου καθεστώτος. Οι διαπραγματεύσεις με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις για την τροποποίηση ή τη σταδιακή κατάργηση των διομολογήσεων δεν οδήγησαν πουθενά. Ακόμη και οι προτάσεις να αυξηθούν τα τελωνειακά τέλη κατά 4% απορρίφθηκαν αρχικά από τις δυνάμεις. Η άρνηση της Γαλλίας και της Μεγάλης Βρετανίας το 1910 να χορηγήσουν στην Οσμανική Αυτοκρατορία δάνειο με λογικούς όρους ήταν το μεγαλύτερο πλήγμα. Η συνταξιοδότηση μεγάλου αριθμού δημοσίων υπαλλήλων, επακόλουθο της μείωσης του υπερβολικού προσωπικού στα κυβερνητικά κλιμάκια, κόστισε ακριβά. Η άρνηση της Γαλλίας να χορηγήσει δάνειο στους Οσμανούς και η παρεμβολή της γερμανικής κυβέρνησης, που παραχώρησε δάνειο χωρίς περιοριστικούς όρους, έσωσε τη θέση του Τζαβήτ Πασά. Έτσι οι Γερμανοί απέκτησαν πολύ καλή φήμη στην Πόλη.²⁶⁶

Στα επόμενα χρόνια ακολουθήθηκε η πολιτική του Μιλλί Ικτισάτ -Milli İktisat- (Πρόγραμμα Εθνικής Οικονομίας), η οποία είχε ως πρότυπο την εκβιομηχάνιση της Γερμανίας του 19^{ου} αιώνα. Κάθε εθνικιστικό οικονομικό πρόγραμμα θα μπορούσε

²⁶⁵ Shaw S.J. – Shaw Kural E., ό.π., σελ. 286.

²⁶⁶ Shaw S.J.- Shaw Kural E., ό.π., σελ. 285-287.

φυσικά να εφαρμοστεί πλήρως, μόνο εφόσον η κυβέρνηση ήταν εθνικά κυρίαρχη και καταργούσε τις διομολογήσεις που κρατούσαν τη χώρα σε καθεστώς υποτέλειας απέναντι στην Ευρώπη.²⁶⁷

Συγκεκριμένα, στα χρόνια που ακολούθησαν μετά τη λήξη του πολέμου στα Βαλκάνια θα εφαρμοστεί ένα καθεστώς ιδιότυπης εθνικοποίησης της οικονομίας. Τα μέτρα που ελήφθησαν ήταν τα παρακάτω:

- α) Η κατάργηση των δεσμεύσεων που είχε αναλάβει το κράτος έναντι των άλλων ευρωπαίων από τις εμπορικές συμφωνίες του παρελθόντος
- β) Ο έλεγχος των πλουτοπαραγωγικών πηγών και των τομέων της οικονομίας.
- γ) Ο περιορισμός της οικονομικής δραστηριότητας των μη μουσουλμάνων, ώστε η διαχείριση της οικονομικής ζωής της χώρας να περάσει στα χέρια των μουσουλμάνων – Τούρκων και
- δ) Η κάλυψη των αναγκών του πολέμου (Α΄ Παγκοσμίου)²⁶⁸.

Στις 9 Σεπτεμβρίου του 1914 η κυβέρνηση του Mehmed Said Halim Paşa ενημέρωσε τις πρεσβείες των ευρωπαϊκών χωρών ότι το καθεστώς των διομολογήσεων (Kapitulasyonlar ή Uhd-i Atika) καταργούνται μονομερώς. Είναι γνωστό ότι οι ξένοι έχασαν ένα μέρος των προνομίων που απολάμβαναν στη χώρα με την κατάργηση του καθεστώτος των διομολογήσεων. Συγκεκριμένα, έκλεισαν τα ξένα ταχυδρομεία που λειτουργούσαν στο κράτος υπό το καθεστώς των διομολογήσεων, καθώς και τα ξένα σχολεία των χωρών που βρίσκονταν σε εμπόλεμη κατάσταση. Στις 20 Σεπτεμβρίου εκδόθηκε διάταγμα και τροποποιήθηκε το καθεστώς των

²⁶⁷ Οι ανερχόμενοι νεαροί γραφειοκράτες και στρατιωτικοί έθεσαν το κίνημά τους στη βάση της αυξανόμενης κοινωνικής δυσφορίας, με εξεγέρσεις φορολογουμένων, πολυάριθμες απεργίες και βίαιες εκδηλώσεις εργαζομένων πριν από το κίνημα. Αυτά τα στελέχη του στρατού πήραν την εξουσία και πρόλαβαν την εξάπλωση μιας κοινωνικής επανάστασης. Κατ'αυτόν τον τρόπο περιόρισαν τις αλλαγές που θα μπορούσαν να γίνουν. Η εκτεταμένη εργατική αναταραχή επικράτησε για τα επόμενα έξι χρόνια και σημειώθηκαν πολλές απεργίες σε όλη την αυτοκρατορία. Οι απεργίες μπορεί να είχαν οδηγήσει την χώρα σε άλλες κατευθύνσεις. Η κίνηση όμως εκτροχιάστηκε με την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, την κατάρρευση της αυτοκρατορίας, την επιβολή των γαλλικών και βρετανικών εντολών και την υποστήριξη των Μεγάλων Δυνάμεων στο νέο κεμαλικό καθεστώς στην Τουρκία. Βλ. σχετ. İnalçık H. - Quataert D. ό.π., σελ. 390-393.

²⁶⁸ Tunaya T.Z., Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, σελ.199-201. Η είδηση της κατάργησης των διομολογήσεων κοινοποιήθηκε τηλεγραφικά σε όλη την επικράτεια. Ήταν τόσο σημαντικό το γεγονός ώστε η ημερομηνία κατάργησής τους να τιμάται ως εθνική εορτή (id-i Milli). Επίσης διοργανώθηκαν συλλαλητήρια υπέρ αυτής της απόφασης της κυβέρνησης.

τελωνείων. Ακολούθως καταργήθηκαν δασμολόγια που ίσχυαν την περίοδο των διομολογήσεων και επιβλήθηκαν νέα.²⁶⁹

Με την είσοδο στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η ηγεσία του Κόμματος των Νεότουρκων άρχισε να δραστηριοποιείται, συνεπώς ο ρόλος του κράτους άρχισε να γίνεται πιο δυναμικός. Ορισμένα στελέχη του Κόμματος πρωτοστάτησαν στην ίδρυση ειδικής εμπορικής επιτροπής²⁷⁰, με σκοπό να ενισχυθούν και να βοηθηθούν οι μουσουλμάνοι παραγωγοί και έμποροι προϊόντων σε διάφορες περιοχές και να αποκλειστούν οι μη μουσουλμάνοι. Έπειτα προσπάθησαν να αναμορφώσουν το καθεστώς των συντεχνιών και πολλές από αυτές τις συντεχνίες, με την υποστήριξη του κράτους, μετατράπηκαν σταδιακά σε ανώνυμες εταιρείες. Επίσης, προέτρεψαν τους μουσουλμάνους να ασχοληθούν με το λιανικό εμπόριο και τους ενίσχυσαν οικονομικά για να δημιουργήσουν μικρές επιχειρήσεις. Ίδρυσαν κοινοπραξίες και συνεταιρισμούς, για να εκμεταλλευτούν κυρίως τα προϊόντα της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, καθώς και διάφορες κρατικές επιτροπές και διευθύνσεις με σκοπό τον έλεγχο του μηχανισμού της αγοράς. Αξίζει να αναφερθεί ότι οι συντεχνίες εκείνη την εποχή θα παίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της οικονομίας της μετέπειτα πολεμικής περιόδου, δεδομένου ότι αυτές, ελέγχονταν άμεσα από το Κόμμα και εξυπηρετούσαν την πολιτική του σε όλα τα επίπεδα. Ο αριθμός των ανωνύμων εταιριών που ιδρύθηκαν από μουσουλμάνους αυξήθηκε εντυπωσιακά την περίοδο 1911-1918. Η οσμανική οικονομία «έκλεισε» την πόρτα της στην Ευρώπη, εξαιρουμένων της Γερμανίας και της Αυστροουγγαρίας, ενώ καταβλήθηκε προσπάθεια να ενισχυθεί η εγχώρια παραγωγή, ώστε η οσμανική αγορά να εξυπηρετηθεί από τα προϊόντα της και μόνο.²⁷¹

²⁶⁹ Με την κατάργηση των διομολογήσεων, οι ξένοι υπήκοοι έχασαν όλα τα προνόμια που απολάμβαναν μέσα στην οσμανική επικράτεια. Την κατάργηση των διομολογήσεων ακολούθησε το κλείσιμο των ξένων σχολείων. Αυτά που έμειναν ανοικτά καθώς και τα μη μουσουλμανικά (μειονοτικά), πέρασαν στον έλεγχο του Υπουργείου Παιδείας και υποχρεώθηκαν να διδάσκουν τουρκική γλώσσα και κάποια μαθήματα στην τουρκική, όπως Γεωγραφία και Ιστορία. Βλ. σχετ. Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ 145-155.

²⁷⁰ Σημαντικά στελέχη όπως ο Kara Kemal Bey, πρωτοστάτησαν στην ίδρυση της Ειδικής Εμπορικής Επιτροπής. Ο Mahmud Celal Bey (Bayar), ο οποίος ήταν γραμματέας του Παραρτήματος της ΕΕΠ στη Σμύρνη, βοήθησε στην ίδρυση της Ανωνύμου Εταιρείας Αλιέων Παλαμίδας και ο Rahmi Bey, γενικός διοικητής Αϊδινίου και εργάστηκε για την ίδρυση της Τράπεζας Αγροτών Καπνού (Züpra-i Tütün Bankası) με σκοπό να ενισχυθούν οι μουσουλμάνοι παραγωγοί της περιοχής και να υποσκελιστούν οι μη μουσουλμάνοι. Βλ. σχετ. Toprak Z. “ Milli İktisat- Milli Burjuvazi”, Doğan Kardeş Yayınları İstanbul, 1995, σελ. 115-116.

²⁷¹ Ακτσόγλου Ι., Η Εξόντωση του Μισητού Λιονταριού, Εκδόσεις Τσουκάτου, Αθήνα, 2005, σελ. 78 από τα βιβλία: Toprak Z., Milli İktisat – Milli Burjuvazi, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1990 σελ. 139-140 / İttihad – Terraki ve Devletçilik, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1995, σελ. 83-84.

Ακόμη εκδηλώθηκε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την αναδιοργάνωση και στήριξη της αγροτικής και κτηνοτροφικής παραγωγής. Ξεκίνησαν προσπάθειες εκπαίδευσης και ενημέρωσης του μουσουλμανικού πληθυσμού για τις νέες καλλιεργητικές μεθόδους και προσανατολισμός προς τη χρήση μηχανικών μέσων. Με διαταγή της διοίκησης του στρατεύματος, καθιερώθηκε ετήσιος κύκλος διδασκαλίας των στρατιωτών που προέρχονταν από αγροτικές περιοχές σχετικά με αγροτικά θέματα. Οι διοικήσεις των σωμάτων στρατού προμηθεύτηκαν κινηματογραφικές μηχανές προβολής για την πραγματοποίηση των διαλέξεων. Συνταξιούχοι εγγράμματοι, δημόσιοι υπάλληλοι της περιφέρειας «επιστρατεύτηκαν» για να διδάξουν τις νέες γνώσεις στους μουσουλμάνους χωρικούς. Ενθαρρύνθηκε η σύσταση γεωργικών και κτηνοτροφικών συνεταιρισμών. Επιχειρήθηκε έλεγχος της ποσότητας και της διακίνησης των παραγομένων προϊόντων καθώς και των τιμών, ώστε να αποφεύγονται φαινόμενα αισχροκέρδειας. Για την εφαρμογή και την επίβλεψη όλων των παραπάνω μέτρων, ιδρύθηκαν με την καθοδήγηση Γερμανών παραγόντων εγκατεστημένων στην Κων/πολη, οι οποίοι βοήθησαν και συνεργάστηκαν με τους Νεότουρκους για την επιτυχία όλων των προαναφερθέντων, η Επιτροπή Γεωργικών Υποθέσεων (Umur-I Ziraiyye Komisyonu) και η Επιτροπή Κτηνιατρικών Υποθέσεων (Umur-I Baitariyye Komisyonu). Τέλος, πολλοί από τους μη μουσουλμάνους στρατεύσιμους κατατάχτηκαν σε «αγροτικά τάγματα» (ziraat taburları), που συγκροτήθηκαν σε διάφορες περιοχές της Ανατολής.²⁷²

Η κυβέρνηση, επειδή ήθελε να δημιουργήσει μια ισχυρή εθνική αστική τάξη και να εκπαιδεύσει στελέχη επιχειρήσεων, αναζήτησε υποψήφιους ανάμεσα στους μουσουλμάνους εμπόρους στις επαρχιακές πόλεις, στις συντεχνίες, ακόμη και ανάμεσα στα στελέχη της γραφειοκρατίας. Τα μέλη αυτής της εμβρυϊκής αστικής τάξης ενθαρρύνονταν να συσσωρεύσουν κεφάλαιο. Άλλωστε οι εξαιρετικές συνθήκες της αγοράς επέτρεπαν την κερδοσκοπία.

Οι μη μουσουλμανικοί²⁷³ πληθυσμοί υπήρξαν θύματα αυτής της πολιτικής.

²⁷² Ακτσόγλου Ι.Ζ., ό.π., σελ. 78-80.

²⁷³ Zürcher E., "The Young Turk Legacy and Nation building – From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey", New York, 2010, σελ. 70-75. Μετά την ήττα των Βαλκανικών Πολέμων, το 1914 οι Νεότουρκοι αποφάσισαν να εφαρμόσουν την πολιτική της "Εθνικής Οικονομίας". Η πολιτική αυτή βασιζόταν στον εθνο-θρησκευτικό εθνικισμό και είχε σκοπό την αναδιάρθρωση της οικονομίας. Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτή κατάφεραν να αντικαταστήσουν τους Έλληνες επιχειρηματίες με Τούρκους. Ασκώντας πιέσεις και λόγω πολιτικών ανωμαλιών της περιόδου, εκδιώχθηκαν από την

Την περίοδο αυτή δημιουργήθηκαν πάνω από 80 καινούργιες εταιρείες και ιδρύθηκε το Εσνάφ Τζεμιγετί, (ο Σύλλογος των Συντεχνιών), στο οποίο συμμετείχαν πολλές σημαντικές συντεχνίες της πρωτεύουσας.²⁷⁴

Μετά την στρατιωτική κινητοποίηση, η κυβέρνηση της ΕΕΠ είχε τον απόλυτο έλεγχο των σιδηροδρομικών μεταφορών και έτσι οι έμποροι, που διέθεταν καλές διασυνδέσεις με την ΕΕΠ, κατόρθωσαν να αποκτήσουν τα απαραίτητα μέσα προκειμένου να μεταφέρουν το σιτάρι τους στην Κων/πολη ή στο στρατό ²⁷⁵.

2.1-Ίδρυση εταιρειών

Στο οσμανικό κράτος, δεν ιδρύθηκαν εταιρείες ανάλογες σε αριθμό και αποτελεσματικότητα με τις προσδοκίες των ηγετών της ΕΕΠ. Οι περισσότερες από τις εταιρείες που ιδρύθηκαν πριν από το 1908 βασίστηκαν στα ξένα κεφάλαια. Μετά το 1908 με το όραμα της δημιουργίας μιας εθνικής αστικής τάξης την ΕΕΠ, οι εγχώριες εταιρείες, δηλαδή εταιρείες με εθνικό κεφάλαιο, αυξήθηκαν θεαματικά, συγκριτικά με την προ του 1908 περίοδο. Έγινε δηλαδή ένα σημαντικό βήμα για το σχηματισμό μιας εθνικής αστικής τάξης στην Τουρκία.²⁷⁶

Κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με ενέργειες της ηγεσίας της ΕΕΠ το εξωτερικό εμπόριο τέθηκε υπό τον έλεγχο του κράτους. Το 1916, η οσμανική κυβέρνηση εγκατέλειψε το φόρο επί της αξίας (ad valorem) και στράφηκε στη διατίμηση προϊόντων αποκτώντας τη δυνατότητα ρύθμισης τιμών κατά την κρίση της και κάνοντας έτσι ένα σημαντικό βήμα προς την οικονομική ανεξαρτησία.

Η ίδρυση της Επιτροπής Εξωτερικού Εμπορίου το 1916 ήταν άλλη μια πρωτοβουλία της κυβέρνησης. Με την πρωτοβουλία αυτή οι εξαγωγές υποβάλλονταν σε πιστοποίηση. Απαγορεύτηκε η εξαγωγή στρατηγικών αγαθών, κυρίως δημητριακών. Μετά το Φεβρουάριο του 1917, η κίνηση συναλλάγματος γινόταν μέσω της Κεντρικής Επιτροπής Συναλλάγματος. Χάρη στο έργο της Επιτροπής εμποδιζόταν η

οσμανική επικράτεια πάνω από 150.000 επιχειρηματίες, η δε καθημερινότητα των εναπομεινάντων επιχειρηματιών ήταν πολύ δύσκολη. Με την πάροδο του χρόνου και με τη βοήθεια του κράτους οι μουσουλμάνοι ανέλαβαν κάποιες από τις επιχειρήσεις που είχαν εγκαταλειφτεί. Αυτός ήταν ένας τρόπος να φτιάξουν την υποδομή για την ανάπτυξη της τουρκικής επιχειρηματικότητας.

²⁷⁴ Parlar S., ό.π., σελ. , 80-85.

²⁷⁵ Zürcher E. ό.π. , σελ.181-185.

²⁷⁶ Kiray E. ό.π. , σελ 176-180.

κερδοσκοπική διακίνηση χρήματος. Η πραγματική αγορά συναλλάγματος ελεγχόταν από την κυβέρνηση, η οποία όριζε καθημερινά τις επίσημες τιμές συναλλάγματος. Έτσι προστατευόταν το οσμανικό τραπεζογραμμάτιο από τον πληθωρισμό που προκάλεσε ο πόλεμος.²⁷⁷

2.2.-Κρατικές τράπεζες και εθνικές τράπεζες

Η ΕΕΠ χρειαζόταν οικονομικές πηγές και θεσμικά όργανα που θα υπάκουαν σε αυτήν και θα μπορούσαν να χρηματοδοτούν την εξουσία της και την πολιτική της. Θεωρούσε την Οσμανική Τράπεζα, η οποία είχε λειτουργία και χαρακτηριστικά κρατικής τράπεζας, ακατάλληλη για τους στόχους της. Αντίθετα, αισθανόταν την ανάγκη μιας κρατικής τράπεζας με εθνικό χαρακτήρα που θα χρηματοδοτούσε τα κυβερνητικά μέτρα, όχι σε βάση οικονομική ή χρηματοδοτική, αλλά σε συμφωνία με τις πολιτικές αναφορές και ανησυχίες. Με τη λογική αυτή ιδρύθηκε το 1917 η Οσμανική Εθνική Πιστωτική Τράπεζα.

Εκτός από την Οσμανική Εθνική Πιστωτική Τράπεζα, που ιδρύθηκε ως εναλλακτική λύση της Οσμανικής Τράπεζας, την ίδια περίοδο με πρωτοβουλία και πάλι της ΕΕΠ δοκιμάστηκε στην πράξη ένα εθνικό τραπεζικό κίνημα στις επαρχίες. Οι φορείς του κινήματος αυτού ήταν έμποροι της επαρχίας και μεγάλοι γαιοκτήμονες, οι οποίοι καθοδηγούνταν από την ΕΕΠ.²⁷⁸

Στο πλαίσιο της προσπάθειας δημιουργίας και ενίσχυσης της εθνικής οικονομίας, π.χ. συγκέντρωσης εθνικού κεφαλαίου, ιδρύθηκαν αρκετές τράπεζες στην Κωνσταντινούπολη και την περιφέρεια. Οι περισσότερες από αυτές προσδιορίζονταν ως «εθνικές» και διατηρούσαν μόνο ένα κατάστημα στις πόλεις, όπου λειτούργησαν. Η σύστασή τους επιτεύχθηκε με ιδρυτικά κεφάλαια που προέρχονταν από διάθεση μετοχών ή συνένωση κεφαλαίων (των μουσουλμανικών) ανωνύμων εταιρειών και συνεταιρισμών. Στη συνέχεια οι τράπεζες αυτές θα ενισχύσουν με δάνεια την τοπική παραγωγή (γεωργία –εμπόριο – επιχειρήσεις). Την υποστήριξη της λειτουργίας τους, ανέλαβαν το κράτος, δηλαδή το Κόμμα, και ο Τύπος.

Αναλυτικά από το 1911 μέχρι το 1918 ιδρύθηκαν 16 τράπεζες:

1. İstanbul Bankası - (έτος ίδρυσης 1911)

²⁷⁷ Toprak Z. ,” Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918”, İstanbul, 1992, σελ. 147-148.

²⁷⁸ Toprak Z. İttihad – Terraki ve Devletçilik , İstanbul, 1995, σελ. 53-55.

2. Konya İktisad-i Milli Bankası (1912)
3. Adapazarı İslam Ticaret Bankası (1913)
4. Karaman Milli Bankası (1913)
5. Emval-ı Gayr-ı Menkule ve İkrazat Bankası (1914)
6. Kayseri İktisad-I Milli Anonim Şirketi (1914)
7. Milli Aydın Bankası (1914)
8. Akşehir İktisad-I Osman-I Anonim Şirketi (είχε ιδρυθεί από το 1909 και το 1916 συνέχισε τη λειτουργία της ως ανώνυμη εταιρία)
9. Kayseri Köy İktisad Bankası (1916)
10. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası (1917 - η σημαντικότερη)
11. İktisad-I Milli Bankası (1917)²⁷⁹
12. Manisa Bağcılar Bankası (1917)
13. Konya Ahali Bankası . Konya Elektrik Şirketi (1917)
14. Ticaret ve İtibar-ı Umumi Bankası (1918)
15. Eskişehir Çiftçi Bankası (1918)
16. Türkiye Umumi Bankası (1918)

Οι περισσότερες από αυτές τις τράπεζες ιδρύθηκαν τοπικά και συχνά με ένα μοναδικό παράρτημα στην Ανατολία, ενώ συνέχισαν τη λειτουργία τους μέχρι την οικονομική κρίση του 1929²⁸⁰.

2.3. Προμήθειες

Η κυβέρνηση της ΕΕΠ αρχικά ανέθεσε στους δήμους την οργάνωση της τροφοδοσίας των μεγάλων πόλεων, υπό τις ασυνήθιστες συνθήκες που δημιουργήθηκαν εξαιτίας του πολέμου. Επειδή όμως οι δήμοι δεν κατάφεραν να διεκπεραιώσουν αυτή την αποστολή με επιτυχία, η διαδικασία αυτή ανατέθηκε τελικά στο ίδιο το κόμμα της Ένωσης και της Προόδου. Η επιτροπή Εμπορίου, που ιδρύθηκε υπό τον έλεγχο του Καρα Κεμάλ ο οποίος έμελλε να γίνει υπουργός Προμηθειών, ανέλαβε την ευθύνη επισιτισμού των μεγάλων πόλεων και κυρίως της Κων/πολης. Τα κονδύλια της Επιτροπής Εμπορίου, που ήταν υπεύθυνη για την

²⁷⁹ Η τράπεζα άνοιξε τον Ιανουάριο του 1917. Το κεφάλαιό της ανερχόταν σε 4 εκατομμύρια οσμανικές λίρες, το μισό καταβλημένο, ενώ εκδόθηκαν 400.000 μετοχές των 10 λιρών μόνο για τους οσμανούς πολίτες. Αυτό το εγχείρημα επιτεύχθηκε από τον υπουργό οικονομικών Τζαβίτ Μπέη. Βλ. σχετ. Lewis B. , ό.π., σελ. 254-255.

²⁸⁰ Toprak Z. , όTürkiye’de Milli İktisad 1908-1918, İstanbul 1992 σελ. 51-80.

παροχή και διανομή βασικών καταναλωτικών αγαθών, -όπως ψωμί, αλάτι και παραφινέλαιο,- χρησιμοποιήθηκαν για την ίδρυση εθνικών επιχειρήσεων.

Αντιμέτωπη με την έλλειψη ή τη σπανιότητα βασικών καταναλωτικών αγαθών η κυβέρνηση αρχικά κατέληξε στην πρακτική του δελτίου. Η επόμενη εξέλιξη ήταν η μαύρη αγορά και η απόκρυψη του αληθινού μεγέθους του αποθέματος. Έτσι η κυβέρνηση κατέφυγε στην πρακτική της καθορισμένης τιμής. Πάντως το πρόβλημα των προμηθειών δεν λύθηκε κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Αποτέλεσμα ήταν η εμφάνιση μιας καινούργιας τάξης που την αποτελούσαν αυτοί που επωφελήθηκαν ή είχαν υψηλά κέρδη από τη μαύρη αγορά ή την απόκρυψη αγαθών και πλούτισαν κατά τη διάρκεια του πολέμου.

Η ανάμιξη της κυβέρνησης στην οικονομία εντάθηκε κατά τη διάρκεια του πολέμου, όπως στην περίπτωση των προμηθειών. Στο πλαίσιο αυτό η Οικονομική Ένωση και η Ένωση Προμηθειών άρχισαν να λειτουργούν παράλληλα. Αποτέλεσμα αυτού ήταν η ίδρυση του υπουργείου Προμηθειών.²⁸¹

2.4. Εθνική Βιομηχανία

Οι ηγέτες της ΕΕΠ ήξεραν ότι ένας από τους δρόμους της οικονομικής ανάπτυξης περνούσε από την εκβιομηχάνιση. Γι' αυτό ανέλαβαν πολλές πρωτοβουλίες για την ίδρυση εθνικής βιομηχανίας. Το 1909 καταργήθηκε ο εργατικός νόμος με αποτέλεσμα ορισμένες απαγορεύσεις στις εργατικές οργανώσεις και την εργατική ζωή και το 1913 ψηφίστηκε ο νόμος για την υποστήριξη της βιομηχανίας²⁸², προκειμένου να ενθαρρυνθεί η επένδυση ιδιωτών επιχειρηματιών στη βιομηχανία. Οι βιομηχανικές απογραφές²⁸³ που πραγματοποιήθηκαν το 1913 και το 1915 έφεραν

²⁸¹ Toprak Z., "Türkiye'de Milli İktisad 1909-1918, İstanbul", 1992, σελ. 121.

²⁸² Τα εργοστάσια παρέμειναν λίγα, ακόμα και μετά τη ραγδαία ανάπτυξη της βιομηχανίας στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Είναι εύκολο να υποθέσουμε ότι η οσμανική βιομηχανία γενικά δεν ήταν σημαντική. Τα εργοστάσια συνιστούν μια μικρή παράμετρο της οσμανικής βιομηχανικής παραγωγής. Η παραγωγή των μηχανοποιημένων εργοστασίων ήταν και παρέμεινε σχετικά ασήμαντη, συγκρινόμενη με την χειρονακτική παραγωγή. Τα μεγάλα βιομηχανικά ιδρύματα κάθε είδους απασχολούσαν μόλις 35.000 εργάτες περίπου το 1914. Βλ. σχετ. Quataert D.- İnalçık H., ό.π., σελ.548-549.

²⁸³ Οι κυβερνητικές προσπάθειες είχαν αρχίσει με το σουλτάνο Selim III που έκτισε ή εκσυγχρόνισε έναν αριθμό εργοστασίων, κυρίως για να εξοπλίσει ή να εφοδιάσει το στράτευμα κατά την περίοδο περίπου 1790-1804. Μια δεύτερη κρατική πρωτοβουλία για την εισαγωγή ευρωπαϊκών μηχανοποιημένων βιοτεχνικών μεθόδων άρχισε μετά το 1826 και συνεχίστηκε και στη δεκαετία του 1830. Το 1827 ιδρύθηκε στην περιοχή Εγιούπ της Κων/πολης, βυρσοδεψείο και υποδηματοποιείο. Το 1835 ιδρύθηκε ένα εργοστάσιο φεσιών. Ένα σημαντικό κρατικά χρηματοδοτούμενο πρόγραμμα εκβιομηχάνισης κάλυψε την περίοδο 1840-1850. Την περίοδο μεταξύ 1850-1868, ιδιώτες επενδυτές

στο φως το βιομηχανικό δυναμικό της χώρας. Εκδόθηκαν περιοδικά που ευνοούσαν μια εθνική βιομηχανία όπως το “SANAYI” και παράλληλα ιδρύθηκαν οργανώσεις επιχειρηματιών που συσπείρωναν τους βιομηχάνους, ενώ εργάτες και σπουδαστές στάλθηκαν στη Γερμανία για επαγγελματική και τεχνική εκπαίδευση.

Ας σημειωθεί ότι το συνεταιριστικό κίνημα στο οσμανικό κράτος είχε αρχίσει πριν από το 1908. Παραγωγοί και καταναλωτές οργανώθηκαν υπό τη σκέπη συνεταιρισμών.²⁸⁴

Εν τω μεταξύ, με το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και την είσοδό της αυτοκρατορίας σε αυτόν τον πόλεμο οι ηγέτες της ΕΕΠ²⁸⁵ αναγκάστηκαν να χρηματοδοτήσουν τις πολεμικές τους επιχειρήσεις με ξένα δάνεια. Το φορολογικό σύστημα ήταν αναποτελεσματικό και τα εσωτερικά δάνεια περιορισμένα.

Εκτός τούτου, οι συντεχνίες θα παίξουν σημαντικότερο ρόλο στην οργάνωση της οικονομίας της πολεμικής περιόδου, καθώς ελέγχονταν άμεσα από το Κόμμα και εξυπηρετούσαν την πολιτική του σε όλα τα επίπεδα. Ο αριθμός των ανωνύμων εταιριών που ιδρύθηκαν από μουσουλμάνους αυξήθηκε εντυπωσιακά την περίοδο 1911-1918²⁸⁶.

ίδρυσαν τουλάχιστον 21 ατμοκίνητα εργοστάσια στην περιοχή της Προύσας. Οι πόλεις Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη και Θεσσαλονίκη μετά το 1880 βίωσαν μία αξιοσημείωτη άνθηση στην οικοδόμηση εργοστασίων. Η συμβολή των οσμανικών εργοστασίων στη συνολική βιομηχανική παραγωγή δεν μπορεί να καθοριστεί με ακρίβεια, καθώς τα στατιστικά δεδομένα δεν είναι αξιόπιστα. Λόγω της απώλειας των περιοχών από τους Βαλκανικούς πολέμους και λόγω του ότι τα στατιστικά στοιχεία συγκεντρώθηκαν μετά από αυτούς, δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι για τον ακριβή αριθμό των εργοστασίων ή ακόμη και των βιοτεχνιών. Βλ. σχετ. İnalçık H. - Quataert D., ό.π., σελ. 550-555.

²⁸⁴ Το συνεταιριστικό κίνημα ξεκίνησε το 1869 από τον τότε κυβερνήτη της επαρχίας του Δούναβη Mithat Paşa, ο οποίος ίδρυσε τις πρώτες αγροτικές πιστωτικές συνεταιριστικές ενώσεις που λειτούργησαν μέχρι το 1908. Οι συνεργατικές ενώσεις των παραγωγών δεν νομοθετήθηκαν ποτέ. Μετά το 1909 άρχισαν να εμφανίζονται σε πολλές συνοικίες ακόμη και της πρωτεύουσας, όπου η ανάπτυξη τους ενθαρρύνθηκε από τις ελλείψεις και τις δυσκολίες των χρόνων του πολέμου. Μετά το τέλος του πολέμου εξαφανίστηκαν λόγω της πολιτικής καπληλίας που είχαν υποστεί. Βλ. σχετ. Lewis B., ό.π., σελ. 253.

²⁸⁵ Tunaya T.Z., ό.π., σελ. 419-420. Στο Συνέδριο του κόμματος της ΕΕΠ στις 28 Σεπτεμβρίου 1916 έγινε φανερό η προσπάθεια των Νεότουρκων να προωθήσουν την τουρκική οικονομία στο επίπεδο της βιομηχανίας και των επενδύσεων, σκοπεύοντας στην ανάπτυξη των εθνικών πλουτοπαραγωγικών πηγών. Ιδρύθηκαν τρεις σημαντικές εταιρείες: α) η Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi (Οσμανική Ανώνυμη Εταιρεία Εθνικού Προϊόντος) με αρχικό κεφάλαιο 200.000 ΤΛ και αναμενόμενη αύξηση στις 500.000, β) η Kantarya İthalat Anonim Şirketi (Εισαγωγική Ανώνυμη Εταιρεία) με κεφάλαιο 200.000 ΤΛ., γ) η Ekmekçiler Şirketi (Εταιρεία Αρτοποιιών), με κεφάλαιο 100.000 ΤΛ. Η δημιουργία εμπορικών εταιρειών – και σε μικρότερη έκταση βιομηχανικών – θεωρείται ως το σημαντικότερο βήμα των Νεότουρκων για τη δημιουργία αστικής τάξης.

²⁸⁶ Toprak Z., “Türkiye’de Milli İktisat 1909-1918”, İstanbul 1992, σελ. 127

2.5. Η Αποτυχία της Οικονομικής Πολιτικής

Η οικονομική πολιτική των κυβερνήσεων της ΕΕΠ, ειδικότερα αυτή που ακολουθήθηκε κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, δεν εξάλειψε τις οικονομικές ζημιές που προκλήθηκαν από τον πόλεμο ούτε ανέδειξε το οσμανικό κράτος. Σχεδόν όλες οι πολιτικές, εκ των πραγμάτων, έπαιξαν ρόλο στη συσσώρευση κεφαλαίου, με αποτέλεσμα την εμφάνιση μιας τουρκοϊσλαμικής αστικής τάξης.

Οι ηγέτες της ΕΕΠ με την εθνική οικονομική πολιτική τους έκαναν τα πρώτα βήματα προς τον καπιταλιστικό μετασχηματισμό της προκαπιταλιστικής οικονομικής δομής του οσμανικού κράτους και συνεπώς το σχηματισμό της εθνικής αστικής τάξης.²⁸⁷ Παρά τη διαρκώς επαναλαμβανόμενη εθνικιστική πρακτική, η ΕΕΠ δεν ακολούθησε αποτελεσματική πολιτική κατά του κοσμοπολίτικου χαρακτήρα της οσμανικής οικονομίας και έτσι δεν μπόρεσε να αποκομίσει οφέλη από τις προσπάθειές της προς την κατεύθυνση αυτή. Υλοποίησε δηλαδή πολύ λιγότερα από ό,τι στην οικονομία.²⁸⁸

Παρόλο που οι ηγέτες της ΕΕΠ υπερασπίστηκαν με πάθος τον εθνικό χαρακτήρα της οικονομίας και άσκησαν κριτική στο προηγούμενο καθεστώς και πήραν εννέα ξένα δάνεια κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησής τους. Είναι ενδιαφέρον ότι τρία από τα δάνεια αυτά αποκτήθηκαν μέσω της Οσμανικής Τράπεζας. Επίσης, παρόλο που απέφευγαν το ξένο κεφάλαιο, ως μη εθνικό οικονομικό κεφάλαιο, δεν μπόρεσαν να το αποφύγουν.²⁸⁹

Οι ηγέτες της ΕΕΠ έτειναν προς τον εθνικισμό ή μάλλον προς τον τουρκικό εθνικισμό. Η γενική αυτή τάση επηρέαζε επίσης την οικονομική πολιτική. Το οσμανικό κράτος, το οποίο έπαψε να είναι μία πολυεθνική αυτοκρατορία της Μέσης Ανατολής, μπήκε στη διαδικασία του να γίνει ένα εθνικό κράτος παρά τη θέλησή του, καθώς οι ηγέτες της ΕΕΠ, χρησιμοποίησαν τον εθνικισμό ως σωσίβιο.²⁹⁰

²⁸⁷ Το 1916 υποχρεώθηκαν οι εκμεταλλευτικές εταιρείες να κρατούν βιβλία και να κανονίζουν τις υποθέσεις τους στην τουρκική γλώσσα. Βλ. σχετ. Toprak Z., "Türkiye'de Milli İktisat 1908-1919".

²⁸⁸ Quataert D. "Η Οθωμανική Αυτοκρατορία- Οι Τελευταίοι Αιώνες 1700-1922", Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σελ.310-320.

²⁸⁹ Toprak Z., "Türkiye'de Milli İktisat 1909-1918", σελ 131 / Tunaya T. Z., ό.π., σελ. 211.

²⁹⁰ Quataert D. , ό. π. , σελ. 325-330.

Σε αυτή την περίοδο η αξία και η σπουδαιότητα θεσμών και αντιλήψεων άρχισε να υπολογίζεται ανάλογα με το βαθμό εθνικότητας. Όμως η τάση αυτή δεν είχε καμία ιδεολογική βάση. Δεν ήταν θεωρητική, αλλά αντιθέτως, ήταν εξ' ολοκλήρου αποτέλεσμα εμπειρικών πρακτικών εκτιμήσεων.

Είναι γνωστό ότι η Οσμανική Τράπεζα χρηματοδοτούνταν από βρετανικά ή γαλλικά κεφάλαια, γι' αυτό θεωρήθηκε μη εθνική. Η ΕΕΠ δεν μπόρεσε να σκεφτεί, ή ακόμα δεν ήθελε να σκεφτεί, ότι η τράπεζα διεκπεραίωνε τις λειτουργίες της σύμφωνα με οικονομικά και εμπορικά κριτήρια και όχι πολιτικά. Η ΕΕΠ ενδιαφερόταν αποκλειστικά για το χρηματικό όφελος και προσπαθούσε να χειραγωγήσει με κάθε τρόπο την τράπεζα. Ειδικότερα, η εθνικιστική διάθεση και η διάθεση αλληλεγγύης που δημιουργήθηκαν ως αποτελέσματα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου προετοίμασαν το κατάλληλο έδαφος για τους ηγέτες της ΕΕΠ, προκειμένου να ακολουθήσουν μία πολιτική αντίθετη με τα μη εθνικά στοιχεία, δηλαδή να αναπτύξουν και να εφαρμόσουν μία εθνική οικονομική πολιτική.²⁹¹

Στο τέλος του πολέμου, η προσωρινά ηττημένη Οσμανική Αυτοκρατορία είχε νικήσει στο εσωτερικό μέτωπο. Οι Νεότουρκοι είχαν καταφέρει να δημιουργήσουν τις συνθήκες για να συγκροτηθεί μία νέα μουσουλμανική αστική τάξη, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας είχε άμεση σχέση με το χώρο τους, και να αναδειχτεί μια μεσαία τάξη αυτή των μικροεμπόρων, μικροεπιχειρηματιών, αγροτοκτηματιών. Η στήριξη μεταξύ Νεότουρκων και νέων τάξεων ήταν αμοιβαία. Και οι δύο θα πρωταγωνιστούσαν στις κατοπινές εξελίξεις. Είχαν καταφέρει ακόμη να συρρικνώσουν την υπάρχουσα μη μουσουλμανική αστική τάξη και να περιορίσουν την παρουσία τμημάτων του μη μουσουλμανικού πληθυσμού σε ορισμένα επαγγέλματα. Κατά τη διάρκεια της περιόδου από το 1923, όταν οι Κεμαλιστές κυριάρχησαν οριστικά στην Τουρκία, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1950, ακολουθήθηκε η εθνική οικονομική πολιτική που διαμορφώθηκε από τους ηγέτες της ΕΕΠ.²⁹²

²⁹¹ Toprak Z., "Türkiye'de Milli İktisat 1909-1918" σελ. 130-140. / Tunaya T.Z., ό.π., σελ 211-215.

²⁹² Quataert D., ό.π., σελ.312. Η Οσμανική κοινωνία και η οικονομία της εξελίχθηκαν κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Ο μετασχηματισμός όμως αυτός δεν ολοκληρώθηκε σωστά λόγω της διάλυσης της Οσμανικής Αυτοκρατορίας το 1922. Η ολοκλήρωση αυτού του μετασχηματισμού θα γίνει πολύ αργότερα.

3. Η Πολιτική της Οσμανοποίησης

Το νεοτουρκικό κίνημα που εκδηλώθηκε στις αρχές Ιουλίου του 1908 στη Μακεδονία, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ήταν η κορυφαία επαναστατική ενέργεια όλων εκείνων των οσμανικών κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων που αντιπολιτεύονταν για δεκαετίες το καθεστώς του σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ (1876-1909), μέσα κι έξω από τα όρια της Οσμανικής Αυτοκρατορίας.

Η επιτυχία του νεοτουρκικού κινήματος οφειλόταν αφενός στη δραστηριότητα των Νεότουρκων της ευρωπαϊκής διασποράς και αφετέρου στη μακροχρόνια, άρτια και συστηματική προετοιμασία των νεοτουρκικών επιτροπών της Μακεδονίας. Ήδη το 1906 είχε συσταθεί στη Θεσσαλονίκη η Επιτροπή Οσμανικής Ελευθερίας (Ottoman Hurriyet Cemiyeti), ιδρυτικά μέλη της οποίας υπήρξαν εξέχοντες Νεότουρκοι, όπως ο Ταλαάτ Πασάς, ο Ραχμί Μπέης, ο Ταχίρ Μπέης και ο Μιτχάτ Σουκρού. Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, νέες επιτροπές σχηματίστηκαν στις επαρχίες (vilayet) Μοναστηρίου και Κοσσυφοπεδίου, που μαζί με την επαρχία Θεσσαλονίκης συγκροτούσαν τα διοικητικά όρια της οσμανικής Μακεδονίας.²⁹³

Τα Μακεδονικά Νεοτουρκικά Κομιτάτα, τα οποία οργανώθηκαν με άκρα μυστικότητα για να μην αποκαλυφθούν από τα σώματα ασφαλείας της Πύλης, στελεχώθηκαν από Οσμανούς γραφειοκράτες, κρατικούς αξιωματούχους, δημόσιους λειτουργούς και στρατιωτικούς. Βασική τους επιδίωξη ήταν η επαναφορά του συντάγματος του 1876, το οποίο περιόριζε τις σουλτανικές εξουσίες και προέβλεπε τη θεσμοθέτηση διευρυμένου υπουργικού συμβουλίου, δηλαδή Γερουσίας και Κοινοβουλίου, τα μέλη του οποίου θα εκλέγονταν άμεσα από το λαό. Επίσης εγγυούνταν καθεστώς ισότητας-ισοπολιτείας για όλους τους Οσμανούς πολίτες, ανεξαρτήτως εθνικότητας και θρησκείας.²⁹⁴

Καθοριστικό ρόλο στην εξάπλωση και εδραίωση του νεοτουρκικού κινήματος στη Μακεδονία κατά την περίοδο 1906-1908 έπαιξε η νεοτουρκική πολιτική διείσδυσης, προσεταιρισμού και ελέγχου της εγχώριας οσμανικής διοίκησης και του οσμανικού στρατού που έδρευε στη Μακεδονία (3^η Στρατιά). Η αδυναμία της Πύλης να σταματήσει την ένοπλη δράση των χριστιανικών αντάρτικων ομάδων στη μακεδονική

²⁹³ Tunaya T.Z., ό.π., σελ. 51-55.

²⁹⁴ Tunaya T.Z., ό.π., σελ 51-55.

ενδοχώρα, η διαρκής παρουσία Ευρωπαίων στρατιωτικών παρατηρητών και η οικονομική-κοινωνική υπανάπτυξη της περιοχής είχαν προκαλέσει την έντονη δυσaréσκεια της οσμανικής διοικητικής γραφειοκρατίας, του μακεδονικού στρατού, καθώς και του εγχώριου μουσουλμανικού πληθυσμού απέναντι στο καθεστώς του Abdül Hamit.²⁹⁵ Υπό αυτές τις συνθήκες ήταν σχετικά εύκολο για τους Νεότουρκους να πείσουν τους μουσουλμάνους αλλά και ένα μεγάλο μέρος των μη μουσουλμάνων να δεχτούν τις θέσεις τους για συνταγματικό πολίτευμα, κοινοβουλευτικό καθεστώς, ισότητα-ισονομία όλων των πολιτών, προστασία της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας και κοινωνικοπολιτικό μετασχηματισμό²⁹⁶.

Η θέση της νεοτουρκικής οργάνωσης στη Μακεδονία ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο το Σεπτέμβριο του 1907, όταν οι Μακεδονικές Επιτροπές ήρθαν σε συνεννόηση και συγχωνεύτηκαν με την νεοτουρκική οργάνωση του εξωτερικού: την Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος (Ittihat ve Terrakki Cemiyeti), που έδρευε στο Παρίσι υπό την καθοδήγηση του θεωρητικού και φιλοσόφου Αχμέτ Ριζά Μπέη. Έτσι, όταν στις αρχές Ιουλίου του 1908 εκδηλώθηκε το κίνημα στη Μακεδονία, η οσμανική διοίκηση, τα σώματα ασφαλείας, ο μακεδονικός στρατός και ο ντόπιος πληθυσμός υποστήριξαν τα Νεοτουρκικά Κομιτάτα. Ανήμπορος, να ελέγξει την κατάσταση, ο σουλτάνος υποχώρησε στις απαιτήσεις των επαναστατών και στις 11/24 Ιουλίου 1908 ανακοίνωσε την επαναφορά του Συντάγματος του 1876 μέσα σε ατμόσφαιρα γενικού ενθουσιασμού, λαϊκής ευφορίας και φαινομενικής συμφιλίωσης μουσουλμάνων, χριστιανών και Εβραίων²⁹⁷.

Είναι αλήθεια ότι η πολιτειακή μεταβολή στην Οσμανική Αυτοκρατορία γέννησε μεγάλες προσδοκίες σε όλες τις εθνότητες της χώρας και επανέφερε στο προσκήνιο

²⁹⁵ Ο ίδιος ο Αμπντούλ Χαμίτ στο προσωπικό του ημερολόγιο αναφέρεται στην πιθανή κίνηση των Νεότουρκων ως εξής: "Η διαίρεση του στρατού σε δύο τμήματα είναι αποτέλεσμα της αγγλικής πολιτικής. Υπάρχει ένας τρόπος για να εκμηδενιστεί αυτή η πολιτική. Να αναλάβω εγώ ο ίδιος προσωπικά και το κίνημα και όλες τις κινήσεις που προτίθενται να κάνουν οι κινηματίες. Δηλαδή να κάνω εγώ την αναγγελία του Συντάγματος και να φανώ ότι συμβιβάζομαι με τις προτροπές των Άγγλων. Η κίνησή μου αυτή θα δείξει την αποτυχία της πολιτικής των Άγγλων". Βλ. σχετ. Siyasi Hatıratım – Sultan Abdülhamit – Dergah Yayınları, İstanbul 2010, σελ. 90-91.

²⁹⁶ Βακαλόπουλος Κ., "Νεότουρκοι και Μακεδονία 1908-1912", Εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 184-187.

²⁹⁷ Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ. 185-187. Ο Λόγος που εκφώνησε ο Ενβέρ Μπέη στις 29 Ιουλίου 1908 στην Πλατεία Ελευθερίας στη Θεσσαλονίκη ξεσήκωσε τα πλήθη από ενθουσιασμό. Υπογράμμισε ότι Έλληνες, Βούλγαροι, Σέρβοι, Εβραίοι, και μουσουλμάνοι ήταν αδέρφια και ίσοι μεταξύ τους. Συμπλήρωσε ότι η Τουρκία δεν είχε ανάγκη πλέον τη μεσολάβηση των ευρωπαϊκών χωρών, στιγματίζοντας έτσι το σουλτανικό καθεστώς. Η συναδέλφωση όλου του πληθυσμού στη Μακεδονία ήταν πλέον γεγονός.

την ιδέα του Οσμανισμού (Osmanlılık), δηλαδή της ενότητας ανάμεσα στις εθνοτικές ομάδες της χώρας μέσα σε ένα πολιτικοπολιτειακό σύστημα, που θα εγγυούνταν ίσα δικαιώματα και ίσες υποχρεώσεις για όλους τους Οσμανούς υπηκόους. Άλλωστε, αυτή ήταν μια από τις βασικές δεσμεύσεις των Νεότουρκων πριν από το κίνημα.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να τονίσουμε ότι στο εσωτερικό του νεοτουρκικού κινήματος υπήρχαν και δραστηριοποιούνταν δυο βασικές ομάδες, οι οποίες είχαν διαμορφωθεί πολύ πριν την κίνηση του Ιουλίου: οι συγκεντρωτικοί-εθνικιστές (στους οποίους ανήκαν η ηγετική ομάδα των Μακεδόνων Νεότουρκων και οι οπαδοί του Αχμέτ Ριζά Μπέη), και οι αποκεντρωτικοί-φιλελεύθεροι με ηγέτη τον πρίγκιπα Σαμπαχαντίν. Κύριο σημείο τριβής των δύο τάσεων ήταν το ζήτημα της διοικητικής μεταρρύθμισης της χώρας, με βάση την αρχή της επαρχιακής αυτοδιοίκησης και της θέσης των μη μουσουλμανικών εθνοτήτων στη νέα δομή. Σε αντίθεση με τους φιλελεύθερους, που πίστευαν στην πολιτική ισότητα όλων των πολιτών, μουσουλμάνων και μη, μέσα σε ένα σύστημα που θα διοχέτευε εξουσίες από το κέντρο στην περιφέρεια, οι εθνικιστές αντέτειναν ότι κάτι τέτοιο θα ωθούσε τις μη μουσουλμανικές επαρχίες σε αυτονομία και απόσχιση από την αυτοκρατορία. Στην ουσία, οι εθνικιστές Νεότουρκοι αρνούσαν να εγκαθιδρύσουν καθεστώς εθνικής-πολιτικής ισότητας για όλους, γιατί επιθυμούσαν η τουρκική εθνότητα να παραμείνει άρχουσα εθνότητα της χώρας, ενώ οι υπόλοιπες εθνότητες να παραμείνουν υποτελείς (reaya).²⁹⁸

Μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα έγινε φανερό ότι η εθνικιστική ομάδα θα κυριαρχούσε μέσα στο κίνημα. Στο πρώτο Νεοτουρκικό Συνέδριο που έγινε στη Θεσσαλονίκη τον Οκτώβριο του 1908, οι σύνεδροι από όλες τις νεοτουρκικές οργανώσεις της αυτοκρατορίας υιοθέτησαν το πρόγραμμα των εθνικιστών της Επιτροπής Ένωσης και Πρόοδος. Αποτέλεσμα ήταν ότι, παρά τη λειτουργία του Κοινοβουλίου, οι Νεότουρκοι δεν έκαναν τίποτε για να υλοποιήσουν τις δεσμεύσεις τους για ισονομία-ισοπολιτεία όλων των Οσμανών υπηκόων.

Αντίθετα, ήδη από τους πρώτους μήνες στην εξουσία, η Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος άρχισε να δίνει σαφή δείγματα της συγκεντρωτικής πολιτικής της:

²⁹⁸ Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ 181-183.

αφαίρεσε από τις χριστιανικές θρησκευτικές ηγεσίες το προνόμιο να διοικούν και να ελέγχουν τα δικά τους εκπαιδευτικά ιδρύματα, τα οποία στο εξής θα υπάγονταν στη δικαιοδοσία του οσμανικού κράτους. Επιπλέον, καθιέρωσε την τουρκική γλώσσα σε όλα τα δημοτικά σχολεία της χώρας. Αρνήθηκε την αναλογική εκπροσώπηση των μη μουσουλμάνων στα όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης, στον κρατικό μηχανισμό, στα σώματα ασφαλείας και στο στρατό, καθώς συντέλεσε και στην καταστολή των απεργιακών κινητοποιήσεων που ξέσπασαν το φθινόπωρο του 1908 σε ολόκληρη τη Μακεδονία και την Κωνσταντινούπολη²⁹⁹. Ήταν πλέον φανερό ότι είχε επικρατήσει η γραμμή του Αχμέτ Ριζά.

Η αδυναμία των Νεότουρκων να πραγματοποιήσουν τις υποσχέσεις τους αύξησε τη δυσαρέσκεια στο εσωτερικό της χώρας και μείωσε πολύ τη δημοτικότητα της ΕΕΠ. Έτσι, στα τέλη Μαρτίου του 1909 οι δυνάμεις που αντιπολιτεύονταν τη νεοτουρκική επιτροπή (φιλελεύθεροι Νεότουρκοι, οπαδοί του σουλτάνου και φανατικοί ισλαμιστές) επιχείρησαν με τη βία να καταλάβουν την εξουσία στην Κωνσταντινούπολη. Όμως, η έλευση του μακεδονικού στρατού στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος υποστήριζε την ΕΕΠ, στα μέσα Απριλίου 1909 κατέστειλε το αντικίνημα και επανέφερε την ΕΕΠ στην εξουσία.³⁰⁰

Για να αποτρέψουν παρόμοια κινήματα στο μέλλον από τις δυνάμεις της αντιπολίτευσης και να ισχυροποιήσουν τη θέση τους στη χώρα, ο οσμανικός στρατός (ο οποίος με ηγέτη τον Μαχμούτ Σεφκέτ Πασά άρχισε να αναμιγνύεται στα πολιτικά πράγματα της χώρας), και η ΕΕΠ κήρυξαν το στρατιωτικό νόμο στην αυτοκρατορία.

Με την επιβολή του στρατιωτικού νόμου, η Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος άρχισε να προωθεί την εθνικιστική πολιτική της οσμανοποίησης όλων των μη μουσουλμανικών εθνικών ομάδων στην αυτοκρατορία. Η πολιτική αυτή προέβλεπε τον περιορισμό των πολιτικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων των μη μουσουλμάνων, και την αποκοπή τους από τις εθνικές τους ρίζες. Στην Ευρωπαϊκή Τουρκία και ιδιαίτερα στην περιοχή της Μακεδονίας, η πολιτική οσμανοποίησης βασίστηκε σε τρεις παράγοντες: α) στην εφαρμογή αυστηρών νομοθετικών, διοικητικών και στρατιωτικών μέτρων από την πλευρά της κεντρικής κυβέρνησης και της ΕΕΠ β) τη

²⁹⁹ Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ. 210-215.

³⁰⁰ Zürcher E., ό.π., σελ. 150-151.

μεταφορά και γ) την εγκατάσταση μουσουλμάνων μεταναστών από τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και την Ανατολική Ρωμυλία στις περιοχές της Μακεδονίας όπου υπερίσχυαν οι χριστιανοί.³⁰¹

Μέσα στο καλοκαίρι του 1909, η Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος άρχισε να προωθεί μέσα από το οσμανικό Κοινοβούλιο μια σειρά από νόμους, που έθιγαν τα συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα των μη μουσουλμάνων και περιόριζαν σημαντικά τις ελευθερίες τους. Η νομοθετική ρύθμιση για τη στρατολόγηση των μη μουσουλμάνων προκάλεσε αναταραχή τόσο στους Έλληνες όσο και στους Εβραίους.³⁰² Οι συντονισμένες προσπάθειες του Οικουμενικού Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' και του Μεγάλου Ραβίνου, να πείσουν την οσμανική κυβέρνηση να συγκροτήσει ξεχωριστές μονάδες για τους μη μουσουλμάνους στρατιώτες και να τους επιτρέψει να υπηρετούν στις περιοχές από όπου κατάγονταν, έπεσαν στο κενό. Στην πράξη όμως, η ύπαρξη μη μουσουλμάνων στρατιωτών ανησυχούσε και την οσμανική ηγεσία, αφού μπορούσε να υπονομεύσει την ενότητα του στρατεύματος ή ακόμη χειρότερα, να εξελιχθεί σε απειλή για την εσωτερική ασφάλεια του κράτους. Όλοι αυτοί οι παράγοντες σε συνδυασμό με την απροθυμία των χριστιανών να καταταγούν στον οσμανικό στρατό περιόρισαν αισθητά τον αριθμό των μη μουσουλμάνων στρατιωτών που τελικά κατατάχτηκαν. Ενδεικτικά για το 1910 οι μη μουσουλμάνοι στρατιώτες που ενσωματώθηκαν στις οσμανικές ένοπλες δυνάμεις στις περιοχές της Ευρωπαϊκής Τουρκίας δεν ξεπέρασαν τους 8.000 άνδρες.³⁰³

Στο πλαίσιο της πολιτικής της οσμανοποίησης ήταν και ο νόμος για τους συνδέσμους που απαγόρευε τη δημιουργία συλλόγων, συνδέσμων, λεσχών και οργανώσεων με εθνικό ή πολιτικό χαρακτήρα. Αποτέλεσμα αυτού ήταν όλες οι μη μουσουλμανικές πολιτικές λέσχες και οργανώσεις να κηρυχτούν παράνομες. Με αυτόν τον τρόπο, οι Νεότουρκοι επιχείρησαν να περιορίσουν το δικαίωμα των μη μουσουλμανικών εθνοτήτων να αντιτίθενται στο καθεστώς με πολιτικά μέσα.³⁰⁴

³⁰¹ Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ. 262-263.

³⁰² Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ. 265-267.

³⁰³ Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ. 325-330.

³⁰⁴ Βακαλόπουλος Κ., “Διωγμοί και Γενοκτονία του Θρακικού Ελληνισμού – Ο πρώτος Ξεριζωμός (1908-1917) – Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού”, Εκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη, 2000, σελ.133-137

Οι δύσκολες συνθήκες που επικρατούσαν στη Μακεδονία, η πολιτική προσπάθειας απεθνικοποίησης της οσμανικής διοίκησης και η συμπεριφορά της ΕΕΠ σε βάρος των μη μουσουλμανικών πληθυσμών, καταγγέλλθηκαν επανειλημμένα από πολλούς βουλευτές του οσμανικού Κοινοβουλίου.³⁰⁵ Μάλιστα, στα τέλη Σεπτεμβρίου 1910, Βούλγαροι, Έλληνες, Αλβανοί και Αρμένιοι βουλευτές υποστήριξαν δημόσια ότι η κυβέρνηση μεταχειρίζεται τους μη μουσουλμάνους σαν υποτελείς.³⁰⁶ Είναι χαρακτηριστικό ότι το τρίτο ετήσιο Συνέδριο των Νεοτούρκων που έγινε στη Θεσσαλονίκη το Νοέμβριο του 1910, ενέκρινε τη συνέχιση των προσπαθειών που κατέβαλλαν η κυβέρνηση και η νεοτουρκική οργάνωση, για αφομοίωση των μη μουσουλμανικών εθνοτήτων.³⁰⁷

Παράλληλα, οι νεοτουρκικές επιτροπές της Μακεδονίας προχωρούσαν στη συστηματική μεταφορά και εγκατάσταση μουσουλμάνων μεταναστών από τη Βοσνία, την Ανατολική Ρωμυλία, τη Σερβία και τη Ρωσία προς τη Μακεδονία. Σκοπός του μέτρου αυτού ήταν η αλλοίωση του εθνολογικού χάρτη της περιοχής και η ενίσχυση του μουσουλμανικού στοιχείου, ιδιαίτερα σε περιοχές όπου οι χριστιανοί αποτελούσαν την πλειονότητα.³⁰⁸ Για την πραγματοποίηση του σχεδίου αυτού, η οσμανική κυβέρνηση διέθεσε 200.000 στερλίνες, το δε συντονισμό αυτής της προσπάθειας ανέλαβε η Κεντρική Επιτροπή Μετανάστευσης με έδρα τη Θεσσαλονίκη.³⁰⁹ Τελικά, ο αριθμός των μουσουλμάνων μεταναστατών που εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία ήταν σχετικά μικρός. Μαρτυρίες αναφέρουν ότι μέχρι τα τέλη του 1910, μόνο 12.000 μουσουλμάνοι μετανάστες είχαν εγκατασταθεί στη Μακεδονία, οι πιο πολλοί στα σύνορα με τη Βουλγαρία και την Ελλάδα.³¹⁰ Γενικά η κατάσταση στη Μακεδονία έδειχνε ξεκάθαρα ότι οι Νεότουρκοι όχι μόνο είχαν αποτύχει να ενώσουν τις διάφορες εθνότητες της χώρας, αλλά είχαν συντελέσει αποφασιστικά στην όξυνση της αντιπαράθεσης του μουσουλμανικού με το μη

³⁰⁵ Από τις αρχές του 1910 κατατέθηκε το νομοσχέδιο "περί στρατολογίας" στην Οσμανική Βουλή που πρόβλεπε την καθολική στράτευση. Με το Χάττ-ι Χουμαγιούν του 1856 δινόταν η ευκαιρία στους μη μουσουλμάνους να εξαγοράσουν τη στρατιωτική θητεία τους με την καταβολή του φόρου του "Bedel" (αντισηκώμα). Βλ. σχετ. Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ.331.

³⁰⁶ Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ 330 . Στις 4/17 Δεκεμβρίου 1910 ο Οικουμενικός Πατριάρχης υπέβαλε προς την Πύλη αναλυτικό υπόμνημα , διαμαρτυρόμενος για τη γενικότερη στάση της τουρκικής κυβέρνησης στο καθεστώς της εκπαιδευτικής κατάστασης του χριστιανικού στοιχείου.

³⁰⁷ Βακαλόπουλος Κ., ό.π. , σελ. 328-332.

³⁰⁸ Συμπαγείς μουσουλμανικές μάζες από τη Βοσνία, την Ερζεγοβίνη και την Ανατολική Ρωμυλία εγκαταστάθηκαν , ύστερα από υπόδειξη της Πύλης, στη Μακεδονία , τη Θράκη και την Ήπειρο. Βλ.σχετ. Βακαλόπουλος Κ., ό.π. , σελ. 333-334.

³⁰⁹ Βακαλόπουλος Κ., ό.π. , σελ. 335.

³¹⁰ Βακαλόπουλος Κ. , ό.π. , σελ.325-335.

μουσουλμανικό στοιχείο. Στα 1910, οι Νεότουρκοι δεν ήταν πλέον το συνταγματικό-φιλελεύθερο κίνημα που υποσχόταν ενότητα, ισοπολιτεία, οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη για όλους τους Οσμανούς, αλλά μια εθνικιστική οργάνωση³¹¹ που στόχευε στην παραμονή της στην εξουσία με κάθε μέσο. Πιο συγκεκριμένα, τους απασχολούσε η δυνατότητα πραγματοποίησης των συνταγματικών μεταρρυθμίσεων, χωρίς τη συμμετοχή στην εξουσία των λοιπών εθνοτήτων που συμβίωναν μαζί τους μέσα στην οσμανική επικράτεια³¹².

Τα αποτελέσματα της πολιτικής αυτής ήταν οδυνηρά για το νεοτουρκικό καθεστώς. Στη διετία 1910-1912, η νεοτουρκική οργάνωση έχασε μεγάλο μέρος των ερεισμάτων που διέθετε τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και στο εξωτερικό. Οι φιλελεύθερες δυνάμεις άρχισαν να κερδίζουν το χαμένο έδαφος και να απειλούν την πολιτική πρωτοκαθεδρία της νεοτουρκικής επιτροπής. Οι μη μουσουλμανικές εθνότητες στη Μακεδονία και αλλού συνεργάζονταν και συσπειρώνονταν με σκοπό να αντισταθούν στον τουρκικό εθνικισμό. Τέλος, τα βαλκανικά εθνικά κράτη (Βουλγαρία, Σερβία, Ελλάδα, Μαυροβούνιο) προσανατολίζονταν στη δημιουργία ενός πολιτικού--διπλωματικού και στρατιωτικού συνασπισμού που με την ανοχή των Μεγάλων Δυνάμεων θα πίεζε την Πύλη και τη νεοτουρκική επιτροπή να σεβαστεί τα δίκαια των χριστιανικών εθνοτήτων της Τουρκίας.³¹³

4. Η εξωτερική πολιτική των Νεότουρκων

Από το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα υπήρχε μια χαλαρή ισορροπία μεταξύ των ιμπεριαλιστικών κέντρων, επειδή δεν υπήρχε μία και μοναδική μεγάλη δύναμη. Η Βρετανία δεν ήταν πια η μόνη δύναμη και αυτό έδινε τη δυνατότητα μιας πιο ευκίνητης δράσης των περιφερειακών δυνάμεων, όπως ήταν η Οσμανική Αυτοκρατορία.

Κατά την περίοδο, μεταξύ της Διάσκεψης του Παρισιού (1856) και του Συνεδρίου του Βερολίνου (1878), το «Ανατολικό ζήτημα» σχεδόν πάγωσε και η σύγκρουση

³¹¹ Τον Ιανουάριο του 1911 με την κατάθεση του νομοσχεδίου για τη διοίκηση των βιλαετιών, ολοκληρώθηκε σε πρώτη φάση το θεσμικό πρόγραμμα των Νεότουρκων, που στόχευε στην προσπάθεια αφομοίωσης των εθνικών μειονοτήτων της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Βλ. σχετ. Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ. 335-340.

³¹² Σαρρής Ν., “Εξωτερική Πολιτική και Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία,” Εκδ. Γόρδιος, Αθήνα, 1992, σελ.39.

³¹³ Βακαλόπουλος Κ., “Διωγμοί και Γενοκτονία του Θρακικού Ελληνισμού”, σελ. 220.

μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων εμποδιζόταν από την πολιτική της Βρετανίας, δηλαδή «της προστασίας της εδαφικής ακεραιότητας της Οσμανικής Αυτοκρατορίας». Οι Οσμανοί είχαν μεγάλες απώλειες προς το τέλος του Ρωσοοσμανικού πολέμου του 1877-1878.³¹⁴

Η Βρετανία, εκτιμώντας ότι η Οσμανική Αυτοκρατορία είχε λίγη ζωή ακόμη, άλλαξε την πολιτική της και προτίμησε τη βοήθεια των μικρών και ουδέτερων κρατών, που ιδρύθηκαν στα χαμένα εδάφη της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Έτσι η οσμανική εξωτερική πολιτική, κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως πολιτική, η οποία «είχε την υποστήριξη μιας από τις Μεγάλες Δυνάμεις εναντίον του κράτους ή των κρατών που αποσκοπούσαν στην κατάληψη των εδαφών της».³¹⁵

Η Επιτροπή για την Ένωση και την Πρόοδο ιδρύθηκε, όπως γνωρίζουμε, το 1889 για να αντιμετωπίσει την απολυταρχική διακυβέρνηση του Abdül Hamit Β΄ και να επαναφέρει το Κοινοβούλιο για άλλη μια φορά, με την ανακήρυξη της συνταγματικής μοναρχίας. Οι Νεότουρκοι πρόσθεσαν μια καινούργια αρχή στην ατζέντα της οσμανικής εξωτερικής πολιτικής: τα εθνικά συμφέροντα. Έτσι, η Οσμανική Αυτοκρατορία αντιλήφθηκε ότι η παράταση της ύπαρξής της εξαρτιόταν από τις Μεγάλες Δυνάμεις και τις άλυτες αντιθέσεις μεταξύ των νεοσύστατων εθνικών κρατών που την περιέβαλλαν και τις οποίες συντηρούσε με την πολιτική της.³¹⁶

Οι Νεότουρκοι συνειδητοποίησαν ότι μία τέτοια εξωτερική πολιτική εξαρτιόταν από μία ισχυρή και σύγχρονη οικονομική συγκρότηση και ότι απαιτούσε επενδύσεις εξωτερικών κεφαλαίων. Δεν ήταν αντίθετοι με τα ευρωπαϊκά κεφάλαια, εκτός εάν επηρέαζαν τις πολιτικές και οικονομικές ελευθερίες. Η προσέλκυση συνεπώς τέτοιων κεφαλαίων απαιτούσε καλές σχέσεις με τις Μεγάλες Δυνάμεις³¹⁷. Έβλεπαν με σκεπτικισμό τη Γερμανία εξαιτίας της συμμαχίας της με τον Abdül Hamit Β΄. Επιπλέον, η λαϊκή απήχηση της Βρετανίας -η οποία ήταν ταυτισμένη με τις

³¹⁴ Shaw S.J. – Shaw Kural E., ό.π., σελ 175-182..

³¹⁵ Σαπρής Ν. , “Εξωτερική Πολιτική & Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία”, εκδ. Γόρδιος, Αθήνα 1992, σελ 15-17.

³¹⁶ Tekeli İ.,” İttihat ve Terraki Döneminde Dış Dünya ve Uygulanan Dış Politika”, Toplum ve Bilim no. 28, 1985 , σελ. 111-115.

³¹⁷ Καϊρίδης Δ & Martin L.G. “Ρόλος και θέση της Τουρκίας στον κόσμο – Σύγχρονη Πραγματικότητα και Μελλοντικές Προκλήσεις” Feroz A.” Great Britain’s Relations with Young Turks, 1908-1914”, Middle Eastern Studies, Vol. 2, No.4 , (Ιούλιος 1966) , σελ 302-329.

πολιτικές ελευθερίες και τον κοινοβουλευτισμό- είχε αυξηθεί, ενώ οι αντίστοιχες της Γερμανίας και της Ρωσίας είχαν μειωθεί.³¹⁸

Αυτό συνέβη, γιατί η μεν Βουλγαρία, σύμμαχος της Ρωσίας, είχε ανακηρύξει την ανεξαρτησία της το 1908, η δε Αυστροουγγαρία, σύμμαχος της Γερμανίας, ανακοίνωσε την προσάρτηση της Βοσνίας. Στην προσάρτηση αυτή απάντησαν οι Νεότουρκοι με μία οργανωμένη καμπάνια για «μποϊκοτάζ των αυστριακών προϊόντων». Ο σκεπτικισμός κατά της Γερμανίας δεν κράτησε πολύ, γιατί ενώ η Γερμανία είχε μία προσεκτικά δομημένη εξωτερική πολιτική απέναντι στους Νεότουρκους, οι αντίστοιχες της Βρετανίας και της Γαλλίας ήταν πρόχειρες και καθαρά συμφεροντολογικές.³¹⁹

Όταν ο υπουργός Οικονομικών Τζαβίτ Πασά επισκέφτηκε το Παρίσι το 1910, για να εξασφαλίσει ένα επείγον δάνειο, η Γαλλία πρόβαλε απαιτήσεις που θα κατέληγαν στον έλεγχο όλης της οσμανικής οικονομικής δομής. Οι προσφορές των ιδιωτικών γαλλικών τραπεζών εμποδίστηκαν από το Γάλλο υπουργό Εξωτερικών. Ο Τζαβίτ Πασά, απευθυνόμενος στο Λονδίνο, πήρε την εξής απάντηση: «Διαπραγματεύσου με τη Γαλλία». Αντίθετα, η Γερμανία πρόσφερε την πίστωση χωρίς άλλες απαιτήσεις. Το βασικό πρόβλημα της Γερμανίας κατά την περίοδο αυτή, ήταν το μέλλον του Σιδηροδρόμου της Βαγδάτης, τον οποίο έλεγγχε κατά το ήμισυ. Το Βερολίνο μέχρι τότε θεωρούσε τους Νεότουρκους υποστηρικτές της Βρετανίας και αισθανόταν ανασφάλεια για το μέλλον του Σιδηροδρόμου.

Η εισβολή στην Τρίπολη το 1911 από την Ιταλία, σύμμαχο της Γερμανίας, ανάγκασε τους Οσμανούς να στραφούν πάλι για βοήθεια προς τη Βρετανία. Όμως η Βρετανία κράτησε αποστάσεις, επειδή ανησυχούσε μήπως ο πόλεμος απλωθεί στην Ευρώπη. Ο Τζαβίτ Πασά, που ήταν γνωστός ως υποστηρικτής της Βρετανίας, έστειλε επιστολή στον υπουργό Ναυτικού Τσόρτσιλ προτείνοντας συμμαχία, τον Οκτώβριο του 1911, αλλά η απάντηση ήταν αρνητική. Οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν επιθυμούσαν να έχουν ηγετικό ρόλο κατά τη διάρκεια των πολέμων, που ξέσπασαν στα 1912 και 1913 στα Βαλκάνια. Η Γερμανία ήταν αδιάφορη για τον πόλεμο και άφησε το πεδίο ελεύθερο,

³¹⁸ .Καιρίδης Δ., – Martin G.L. , “Ρόλος και Θέση της Τουρκίας στον Κόσμο” . Βλ. σχετ. Feroz A., σελ. 302-329.

³¹⁹ Shaw S.J – Shaw Kural E.,, ό.π., σελ .275-279.

κυρίως στη σύμμαχό της Αυστροουγγαρία. Η Βρετανία ήταν υπέρ μιας ανεξάρτητης Αλβανίας και υποστήριζε τη διατήρηση του ίδιου Status Quo στο Βόσπορο. Η Ρωσία θεωρούσε το ζήτημα σημαντικό και δεν επιθυμούσε την προώθηση των Βαλκανικών κρατών προς το Βόσπορο.³²⁰

Τον Οκτώβριο του 1912, ο Μεχμέτ Κιαμίλ Πασά, φιλικά προσκείμενος στη Βρετανία, ανακηρύχτηκε μεγάλος βεζίρης. Το Νοέμβριο έστειλε μία επιστολή στον σερ Έντουαρντ Γκρέι, με πρόθεση να βελτιώσει τις σχέσεις με τη Βρετανία, υπενθυμίζοντας ότι «η Βρετανία κυβερνούσε 100 εκατομμύρια μουσουλμάνους, αυστηρά νομοταγείς στο χαλίφη». Ο Γκρέι απάντησε ότι οι Οσμανοί θα έπρεπε «να παραδώσουν την Αδριανούπολη (στην πραγματικότητα εννοούσε την Κωνσταντινούπολη) στη Βουλγαρία, αν δεν ήθελαν να χάσουν εδάφη που κατείχαν»³²¹.

Οι Νεότουρκοι, φοβούμενοι ότι ο Κιαμίλ Πασά θα έδινε βάση στα λεγόμενα του Γκρέι, ανέλαβαν την κυβέρνηση περιορίζοντας τη δύναμη του μεγάλου βεζίρη, τον Ιανουάριο του 1913. Έτσι άρχισε η απολυταρχική διακυβέρνησή τους που έμελλε να διαρκέσει μέχρι το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Η οργάνωση του στρατού ανατέθηκε στους Γερμανούς, του ναυτικού στη Βρετανία και της χωροφυλακής στη Γαλλία. Το Μάιο του 1913 απαιτήθηκε αποστολή μιας αντιπροσωπείας από τη Γερμανία για αποκατάσταση του στρατού. Αυτό ανατέθηκε στο στρατηγό Φον Σάντερς και σε περίπου 40 Γερμανούς αξιωματικούς, το χειμώνα του 1913-1914. Οι Νεότουρκοι πρόβλεψαν ότι ο πόλεμος ήταν αναπόφευκτος και υιοθέτησαν δύο αρχές που αφορούσαν τη μεταπολεμική εποχή: προστασία της ακεραιότητας των εδαφών και ακύρωση των συμφωνιών.³²²

³²⁰ Οι ηγέτες της ΕΕΠ κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησής τους, αντιμετώπισαν πολλές αντιξοότητες: την κήρυξη ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας, την προσάρτηση Βοσνίας –Ερζεγοβίνης στους Αυστριακούς, τη διακήρυξη της Ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα το Σεπτέμβριο του 1908, τον πόλεμο με την Ιταλία στη Λιβύη το 1911 και τέλος τους Βαλκανικούς Πολέμους. Τα παραπάνω γεγονότα έθεσαν σε αμφισβήτηση τη νομιμότητα της ΕΕΠ στα μάτια του λαού. Η αυτοκρατορία ήταν αποδυναμωμένη και οι λύσεις που πρότειναν οι Μεγάλες Δυνάμεις ήταν εις βάρος των οσμανικών εδαφών. Βλ. σχετ. Καιρίδης Δ. & Martin L., ό.π., σελ. 13.

³²¹ Shaw S.J.- Shaw – Kural E., ό.π., σελ 290-292.

³²² Finkel C., ό.π., σελ. 658-660.

Την άνοιξη του 1914, επειδή η Βρετανία δεν παρέδωσε δύο πολεμικά πλοία για τα οποία είχε προπληρωθεί, οι σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών χειροτέρεψαν. Το γεγονός αυτό έδωσε τη δυνατότητα στους Γερμανούς να αποκτήσουν πρόσβαση στο Βόσπορο. Η Ρωσία όμως βρήκε την ευκαιρία να περιορίσει τη γερμανική επιρροή επί των Οσμανών και πίεσε τη Βρετανία και τη Γαλλία για να αποδεχτούν τις αρχές των Νεότουρκων που αφορούσαν την εξωτερική πολιτική. Η ιδέα του ελέγχου του Βοσπόρου από τη Γερμανία έφερε πιο κοντά τη Βρετανία, τη Γαλλία και τη Ρωσία.³²³

Το 1914 ο Τζεμάλ Πασά, υπουργός Ναυτικού και πρόεδρος της Τουρκογαλλικής Φιλίας, πρότεινε ένα σύμφωνο συμμαχίας στο Υπουργείο Εξωτερικών της Γαλλίας το 1914. Η Γαλλία δήλωσε ότι τέτοια συμμαχία ήταν αδύνατη, εκτός αν υπήρχε και η έγκριση της Ρωσίας, συμμάχου της από το 1894. Ήταν σαφές ότι οι ρωσοοσμανικές σχέσεις της περιόδου εκείνης δεν επέτρεπαν τέτοια έγκριση.

Η Γερμανία, επιδιώκοντας μια συμμαχία με την Οσμανική Αυτοκρατορία, απέβλεπε στην εξασφάλιση του μέλλοντος του σιδηροδρόμου, μιας και η ύπαρξη της Οσμανικής Αυτοκρατορίας ήταν αβέβαιη. Στις 15 Ιουνίου του 1914 η Γερμανία υπέγραψε μια μυστική συμφωνία με τη Βρετανία που αφορούσε το Σιδηρόδρομο της Βαγδάτης. Κατά τη συμφωνία αυτή, τμήμα του σιδηροδρόμου μετά τη Βαγδάτη θα κατασκευαζόταν μόνο από το Βρετανογερμανοοσμανικό Κονσόρτσιουμ. Διαισθανόμενοι τον επερχόμενο πόλεμο οι Νεότουρκοι προσπάθησαν να βρουν από τη διπλωματική απομόνωση. Η ουδετερότητα θα διευκόλυνε τις Μεγάλες Δυνάμεις στο διαμελισμό της οσμανικής γης.³²⁴

Η Γερμανία, ένα νέο ευρωπαϊκό κράτος γρήγορα αναπτυσσόμενο, αποτελούσε υποδειγματικό μοντέλο για την Οσμανική Αυτοκρατορία, η οποία δεν μπόρεσε να ολοκληρώσει τον εκσυγχρονισμό της από το Τανζιμάτ, (περίοδο μεταρρυθμίσεων 1839-1876). Οι αντίπαλοι όμως των Νεότουρκων, πρόβαλαν αντιρρήσεις για στενές σχέσεις με τη Γερμανία. Ειδικότερα, ο μεγάλος βεζίρης Σαΐτ Χαλίλ Πασά και ο υπουργός Οικονομικών Τζαβίτ Πασά προσπάθησαν στο συμβούλιο υπουργών να αντικαταστήσουν τον Ενβέρ Πασά -υπουργό Πολέμου- ο οποίος είχε υπηρετήσει ως στρατιωτικός ακόλουθος στη Γερμανία και θαύμαζε

³²³ Finkel C. , ό. π. , σελ. 658-660.

³²⁴ Shaw S.J. – Shaw Kural E., ό.π. ,σελ. 290-295.

το γερμανικό στρατό. Ο υπουργός Εσωτερικών Ταλαάτ Πασάς πίστευε ότι πολλά προνόμια μπορούσαν να αποκτηθούν από τη Γερμανία.

Ένας νέος στρατηγός, που ήταν αντίθετος στην παράδοση άνευ όρων στη Γερμανία, ήταν ο Μουσταφά Κεμάλ. Πρέπει ωστόσο να δηλωθεί ότι οι Νεότουρκοι είχαν παραχωρήσει ελάχιστα προνόμια στη Γερμανία. Όταν ο διάδοχος του θρόνου της Αυστροουγγαρίας δολοφονήθηκε από ένα Σέρβο στις 28 Ιουλίου του 1914, η Αυστροουγγαρία κήρυξε τον πόλεμο κατά της Σερβίας και η Γερμανία έκανε το ίδιο κατά της Ρωσίας, την 1^η Αυγούστου 1914. Μια πολεμική συμμαχία υπογράφηκε μεταξύ Οσμανικής Αυτοκρατορίας και Γερμανίας, στις 2 Αυγούστου του 1914.³²⁵

Κατά τη διάρκεια των πρώτων ημερών, η Οσμανική Αυτοκρατορία ανακοίνωσε τη θέση της «έξω από τον πόλεμο». Η διακήρυξη αυτή συμφωνούσε με τα σχέδια των κρατών-μελών των Συμμαχικών Δυνάμεων που ήθελαν να χρησιμοποιούν το Βόσπορο. Ως εκ τούτου, συμφέρον της γερμανικής εξωτερικής πολιτικής της περιόδου εκείνης ήταν να βάλει στον πόλεμο την Οσμανική Αυτοκρατορία. Δυο γερμανικά πολεμικά πλοία που καταδιώχτηκαν από το βρετανικό ναυτικό στη Μεσόγειο Θάλασσα κατέφυγαν στα Δαρδανέλια. Ο Γερμανός πρεσβευτής Βάνγκενχαϊμ ζήτησε άδεια να μουν τα πλοία στη θάλασσα του Μαρμαρά και όταν του ζητήθηκε να καταργήσει τις συμφωνίες, δέχτηκε με προσωπική του πρωτοβουλία στις 11 Αυγούστου του 1914. Η Γερμανία όμως έκανε επίσημη δήλωση για το θέμα, το 1917. Οι Νεότουρκοι ανακοίνωσαν την κατάργηση των συμφωνιών στις 7 Σεπτεμβρίου. Η ανακοίνωση αυτή είχε επιπτώσεις κυρίως στη Γαλλία, που είχε συνάψει τις περισσότερες συμφωνίες. Τα γαλλικά σχολεία έκλεισαν, οι ιεραπόστολοι απελάθηκαν και οι περιουσίες τους δημεύτηκαν.³²⁶

Σύμφωνα με ανώτερα στελέχη των Νεότουρκων που υποστήριζαν τη Γερμανία, η χώρα αυτή ήταν το πιο ισχυρό κράτος στην Ευρώπη και προφανώς θα κέρδιζε τον πόλεμο. Εν πάση περιπτώσει η Γερμανία ήταν σύμμαχος της Οσμανικής Αυτοκρατορίας από τη στιγμή που η Βρετανία απέσυρε την υποστήριξή της, ενώ το μερίδιο της Γερμανίας στην οσμανική οικονομία αυξανόταν συνεχώς από το 1890.

³²⁵ Finkel C., ό.π., σελ. 663.

³²⁶ Finkel C., ό.π., σελ. 664-665.

Επιπλέον, υποστήριζε το κίνημα του παντουρκισμού, το οποίο θεωρούνταν πανάκεια για την Οσμανική Αυτοκρατορία. Η προοπτική αυτή εξηγούσε τους λόγους της συμμαχίας της Οσμανικής Αυτοκρατορίας με τη Γερμανία.

Από την πλευρά της η Γερμανία είχε την άποψη ότι ένα μέτωπο της Οσμανικής Αυτοκρατορίας στην Καυκασία θα διευκόλυνε τα πράγματα στη Γαλικία για τους Γερμανούς και ένας πιθανός ιερός πόλεμος που θα άρχιζε από τον Οσμανό αυτοκράτορα, που ταυτόχρονα ήταν ο χαλίφης, θα ενθάρρυνε τους μουσουλμάνους στις βρετανικές και γαλλικές αποικίες. Έτσι ώστε να υπάρχουν περισσότερες εγγυήσεις για το Σιδηρόδρομο.

Αντιλαμβανόμενη τη σοβαρότητα του θέματος η Βρετανία διαμήνυσε μέσω του πνευματικού ηγέτη της αίρεσης των Ισμαηλιτών Αγά Χαν ότι, αν η Οσμανική Αυτοκρατορία διατηρούσε την ουδέτερη στάση της, θα παραδίδονταν σε αυτήν τα δύο πολεμικά πλοία και θα δίνονταν εγγυήσεις για την εδαφική της ακεραιότητα. Οι Νεότουρκοι όμως είχαν την πεποίθηση ότι ο μόνος τρόπος για να αποφευχθεί ο διαμελισμός ήταν να προσχωρήσουν στη μια πλευρά. Το υπουργικό συμβούλιο αντιτασσόταν στην επιμονή συμπαράταξης με τη Γερμανία και τον Ενβέρ Πασά, αλλά η οικονομική στενότητα τους ανάγκασε να ζητήσουν δάνειο από τη Γερμανία ύψους, 5 εκατομμυρίων χρυσών λιρών. Ένα ποσό 1.900.000 χρυσών λιρών έφτασε στην Κωνσταντινούπολη στις 21 Οκτωβρίου. Παρά τις αντίθετες αποφάσεις του υπουργικού συμβουλίου, ο Ενβέρ Πασάς διέταξε τα δύο γερμανικά πλοία, που είχαν ενταχθεί στο ναυτικό πρόσφατα, να πλεύσουν προς τη Μαύρη Θάλασσα και να επιτεθούν κατά του ρωσικού στόλου. Τα ρωσικά λιμάνια βομβαρδίστηκαν στις 29 Οκτωβρίου. Την 1^η Νοεμβρίου τα κράτη των Συμμαχικών Δυνάμεων απέσυραν τους πρεσβευτές τους από την Κωνσταντινούπολη και απάντησαν στο βομβαρδισμό των ρωσικών λιμανιών με ταυτόχρονη επίθεση του βρετανικού και γαλλικού στόλου στα Δαρδανέλια.³²⁷ Με τον τρόπο αυτόν η Οσμανική Αυτοκρατορία μπήκε στον πόλεμο.

³²⁷ Ο αποκλεισμός των Δαρδανελίων από το αγγλικό ναυτικό και ταυτόχρονα η απόφαση δήμευσης των δύο τουρκικών πλοίων από τη βρετανική κυβέρνηση που είχαν κατασκευαστεί σε βρετανικά ναυπηγεία με χρήματα του λαού, επηρέασαν αρνητικά τον τουρκικό λαό. Ο Τύπος χρησιμοποίησε πολύ σκληρή γλώσσα χαρακτηρίζοντας την απόφαση της Βρετανίας ως πράξη πειρατείας, η δε Πύλη εξέδωσε ανακοινωθέν με το οποίο κατηγορούσε τη Βρετανία για παραβίαση του διεθνούς κανόνα. Βλ. σχετ. Καιρίδης Δ., ό.π., σελ.15.

Στην τουρκική ιστοριογραφία κυριαρχεί η άποψη ότι η Οσμανική Αυτοκρατορία μπήκε στον πόλεμο επειδή εξαπατήθηκε από τη Γερμανία. Αλλά στην πραγματικότητα, ο Ενβέρ Πασάς ήταν ενήμερος για τις ενέργειες της Γερμανίας. Στις 14 Νοεμβρίου, ύστερα από έκκληση της Γερμανίας, κηρύχτηκε ιερός πόλεμος (τζιχάντ) από το σείχη του Ισλάμ³²⁸. Όμως ο ιερός πόλεμος δεν είχε κάποιο θετικό αποτέλεσμα, αποδεικνύοντας έτσι ότι ο εθνικισμός αντικαθιστούσε τη θρησκεία μεταξύ των μουσουλμάνων. Η πολιτική του πανισλαμισμού απειλούσε τα βρετανικά συμφέροντα, ενώ η αντίστοιχη του παντουρκισμού τα ρωσικά. Μετά από επιμονή της Γερμανίας, έγινε προσπάθεια να εφαρμοστούν αυτές οι δύο πολιτικές.³²⁹

Η νίκη στα Δαρδανέλια έφερε τους Οσμανούς σε ισχυρή διαπραγματευτική θέση απέναντι στη Γερμανία³³⁰. Με τη συνθήκη της 16^{ης} Σεπτεμβρίου, έγινε αποδεκτή η ισότιμη θέση της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με τη συνθήκη αυτή ένα ένα μέλος δεχόταν επίθεση, το άλλο μέλος δεν θα υπέγραφε σύμφωνο ειρήνης. Η Γερμανία ωστόσο θα υπέγραφε το Σύμφωνο Μπρεστ-Λιτόφσκ με τους μπολσεβίκους, το Μάρτιο του 1918. Παρότι τα οσμανικά στρατεύματα κινήθηκαν προς την Καυκασία, η Γερμανία παρέδωσε το Μπακού στη Ρωσία, υπό τον όρο ότι το 25% της παραγωγής πετρελαίου της περιοχής θα πωλούνταν στη Γερμανία.

Η εξέλιξη των γεγονότων έφερε την Οσμανική Αυτοκρατορία και τη Γερμανία πιο κοντά. Με τη συμφωνία του Ιανουαρίου 1917 η Γερμανία αποδέχτηκε την κατάργηση των συμφωνιών και των προνομίων του Λιβάνου. Επιπλέον, η Γερμανία ακύρωσε τις συμφωνίες του Παρισιού (1876) και του Βερολίνου (1878).

Οι Συμμαχικές Δυνάμεις μοίραζαν μυστικά τα οσμανικά εδάφη, ενώ παράλληλα προσπαθούσαν να πάρουν τις ΗΠΑ με το μέρος τους στον πόλεμο.³³¹ Από την άλλη,

³²⁸ Με την κήρυξη της Τζιχάντ εναντίον των Μεγάλων Δυνάμεων το Νοέμβριο του 1914, η Βρετανία, η Γαλλία και η Ρωσία, δηλαδή οι άποικοι των ισλαμικών εδαφών, έγιναν εχθροί. Τα τουρκικά στρατεύματα μάχονταν σε δύο μέτωπα, στην ανατολική Ανατολία εναντίον της Ρωσίας και στα Δαρδανέλια εναντίον της Βρετανίας και της Γαλλίας. Βλ. σχετ. Καϊρίδης Δ., ό.π., σελ. 15.

³²⁹ Finkel C., ό.π., σελ. 667.

³³⁰ Όταν εκκενώθηκε η περιοχή της Καλλιόπολης από τους Βρετανούς, οι ηγέτες της ΕΕΠ επανήλθαν στις αρχικές τους πολεμικές διεκδικήσεις, δηλαδή να επανακτήσουν τις αραβικές επαρχίες, συμπεριλαμβανομένης και της Αιγύπτου, από τους Βρετανούς. Μέχρι τον Ιούλιο του 1918 οι στόχοι αυτοί των Ενωτικών ήταν στο προσκήνιο. Βλ. σχετ. Καϊρίδης Δ., ό.π., σελ. 19.

³³¹ Η σημαντικότερη αλλαγή στην τουρκική εξωτερική πολιτική πραγματοποιήθηκε σε συνθήκες πολέμου. Η Αγγλία και η Γαλλία, που είχαν συνάψει συμμαχία, είχαν αποφασίσει να διαμοιράσουν

οι Νεότουρκοι προσπαθούσαν να διαμορφώσουν καλές σχέσεις με τις ΗΠΑ. Στα πλαίσια αυτής της προσπάθειας, γιόρτασαν τα «γενέθλια» του Ουάσιγκτον, στις 22 Φεβρουαρίου του 1917, ενώ στα πλοία του Βοσπόρου ανυψώθηκε η αμερικανική σημαία. Έτσι, όταν οι ΗΠΑ κήρυξαν πόλεμο κατά της Γερμανίας, τον Απρίλιο του 1917, επίσημα τουλάχιστον, δεν τον κήρυξαν κατά της Οσμανικής Αυτοκρατορίας.

.

Η Οσμανική Αυτοκρατορία παραδόθηκε με τη συμφωνία που υπογράφηκε στο Μούδρο, στις 30 Οκτωβρίου 1918. Οι Νεότουρκοι θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για την ήττα και έχασαν το δημόσιο σεβασμό, ενώ οι επικεφαλής τους έφυγαν στο εξωτερικό. Ο Ταλαάτ Πασά κατηγορήθηκε για την «Αρμενική Γενοκτονία» και κατέφυγε στο Βερολίνο, ο Σαΐτ Χαλίμ Πασά πήγε στη Ρώμη και ο Τζεμάλ Πασά στην Τιφλίδα. Και οι τρεις δολοφονήθηκαν από Αρμένιους. Οι σοροί τους μεταφέρθηκαν στην Τουρκία και θάφτηκαν γύρω από το «Μνημείο Ελευθερίας» που χτίστηκε στο Σισλί το 1908. Ο Ενβέρ Πασά πήγε στο Τατζικιστάν

.

Σύμφωνα με μια άλλη άποψη, κυρίαρχη στην τουρκική ιστοριογραφία, η Οσμανική Αυτοκρατορία δεν ηττήθηκε. Ηττήθηκε όμως η σύμμαχός της στον πόλεμο Γερμανία και ως εκ τούτου και οι Οσμανοί θεωρούνταν ηττημένοι. Εκτός από την «ένδοξη αντίσταση» στα Δαρδανέλια, ο οσμανικός στρατός δεν είχε καμιά σημαντική παρουσία κατά τη διάρκεια του πολέμου³³².

5. Οι Σχέσεις Νεότουρκων με τους λαούς της Βαλκανικής

Οι ομάδες των Οσμανών εξορίστων, που έγιναν γνωστοί στην Ευρώπη ως Νεότουρκοι, οργάνωσαν τους πρώτους πυρήνες της ΕΕΠ και συνδέθηκαν με ομάδες αξιωματικών του τουρκικού στρατού στη Μακεδονία. Οι αξιωματικοί αυτοί υπήρξαν οι κύριοι υποκινητές του κινήματος που ξέσπασε στη Μακεδονία τον Ιούλιο του 1908 μέσα σε κλίμα έντασης και προβληματισμού γύρω από το μέλλον της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Η ΕΕΠ ανέλαβε την ευθύνη του κινήματος και ανάγκασε το σουλτάνο να επαναφέρει σε ισχύ το Σύνταγμα του 1876 και να προκηρύξει γενικές εκλογές.

τα οσμανικά εδάφη. Η σημαντικότερη απόφασή τους ήταν ο εκτοπισμός των Τούρκων από τα ευρωπαϊκά εδάφη. Βλ. σχετ. Καίριδης Δ., ό.π., σελ. 19.

³³² Shaw S.J. – Shaw Kural E., ό.π., σελ. 314-317.

Η ΕΕΠ αναδείχτηκε κυρίαρχη πολιτική δύναμη και κυβέρνησε την Οσμανική Αυτοκρατορία μέχρι τη διάλυσή της, το 1918. Η δεκαετία διακυβέρνησης των Νεότουρκων αποτελεί σημαντική περίοδο κατά την οποία η πολυεθνική Οσμανική Αυτοκρατορία μετασχηματίστηκε σε εθνικό τουρκικό κράτος. Οι εσωτερικές ζυμώσεις αλλά και οι γενικότερες ανακατατάξεις και εξελίξεις που συντελέστηκαν στην αυτοκρατορία, εκείνη την περίοδο, δεν άφησαν ανεπηρέαστη την πορεία του ελληνισμού, καθώς μεγάλο μέρος του ζούσε ακόμη μέσα στα όρια της πολυεθνικής Οσμανικής Αυτοκρατορίας.

Το κίνημα του 1908 έφερε στην εξουσία τη γενιά των νεαρών στρατιωτικών, υπαλλήλων και διανοούμενων, οι οποίοι είχαν φοιτήσει στα εκπαιδευτικά ιδρύματα που ίδρυσαν οι μεταρρυθμιστές του 19^{ου} αιώνα και είχαν επηρεαστεί τόσο από τα ευρωπαϊκά πνευματικά και πολιτικά κινήματα, όσο και από τη φιλολογία των Τούρκων διανοουμένων της εποχής του Abdül Hamit. Οι αρχές τους διαπνέονταν από τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης, στο πλαίσιο των οποίων επιδίωξαν τη χειραφέτηση και τη συμφιλίωση των λαών της αυτοκρατορίας. Οι υποσχέσεις για «Ισότητα – Αδελφότητα – Δικαιοσύνη» τους εξασφάλισαν υποστήριξη από τις εθνικές κοινότητες της αυτοκρατορίας, που δέχτηκαν τη συνταγματική αλλαγή με μεγάλο ενθουσιασμό³³³.

5.1 Σχέσεις Ελλήνων και Νεότουρκων

Η ΕΕΠ, ήδη από την εποχή της ίδρυσής της, ακόμα και επί σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ, είχε επιδιώξει να συνεργαστεί με τους Έλληνες, που αποτελούσαν το σημαντικότερο μέρος του πληθυσμού της αυτοκρατορίας αφού διέθεταν οικονομική, κοινωνική, και πνευματική δύναμη. Μικρός αριθμός Ελλήνων είχε μνηθεί στο κίνημα των Νεότουρκων και είχε συμμετάσχει στις οργανώσεις του στην Ευρώπη. Στη Μακεδονία,³³⁴ οι Νεότουρκοι είχαν συνεργαστεί με τους Έλληνες, οι οποίοι

³³³ Μελάς Σ., "Η Επανάσταση του 1909", Βήμα, Αθήνα, 2009, σελ.44-51/Kerimoğlu H.T.,ό.π.,Εισαγωγή

³³⁴ Hanioğlu M.Ş.,ό.π., σελ. 250-255. Σύμφωνα με τον Hanioğlu ο πλέον συνεννοήσιμος για το θέμα της Μακεδονίας από πλευρά ελληνικών αρχών ήταν ο πρόξενος της Θεσσαλονίκης Λάμπρος Κορομηλάς. Αναφέρει ότι είχε συνεννοηθεί με τους Νεότουρκους να συνεργαστεί εναντίον των Βουλγάρων. Ο Κορομηλάς είχε και άψογες σχέσεις και καλλιέργησε τη συνεργασία με τους Νεότουρκους μέχρι το Φεβρουάριο του 1908. Η οσμανική κυβέρνηση όταν αναγκάστηκε να υποκύψει στις πιέσεις των Ρώσων και των Βουλγάρων, ζήτησε από τον Κορομηλά να εγκαταλείψει τη Μακεδονία. Ο Κορομηλάς αποχώρησε από τη Μακεδονία στην πιο σημαντική φάση του Νεοτουρκικού κινήματος.

διευκόλυναν με τις οργανώσεις τους τη λαθραία είσοδο στελεχών της ΕΕΠ από το εξωτερικό. Οι Έλληνες της Μακεδονίας ήταν οι πρώτοι που χάρηκαν για την ανακήρυξη του Συντάγματος και του καθεστώτος ισοπολιτείας που υποσχόταν να εγκαιनीσει το νέο πολίτευμα. Στην πλειονότητά του ο Ελληνισμός πίστεψε πως το νέο καθεστώς έθετε τις βάσεις για μια νέα συνεργασία των λαών της Οσμаниκής Αυτοκρατορίας και δημιουργούσε ευνοϊκές προϋποθέσεις για ευρύτερη συμμετοχή των Ελλήνων στην οσμаниκή διοίκηση.³³⁵

Η ελληνική κυβέρνηση και η κοινή γνώμη στην Ελλάδα³³⁶ υποδέχτηκαν με ενθουσιασμό την αλλαγή στην Οσμаниκή Αυτοκρατορία, τρέφοντας ελπίδες ότι το νέο καθεστώς θα έδινε ευκαιρίες για συνεργασία των Ελλήνων με τους Τούρκους στην Οσμаниκή Αυτοκρατορία σε νέες βάσεις. Μεγάλες διαδηλώσεις οργανώθηκαν υπέρ του νέου Συντάγματος και στην Αθήνα. Οι επισκέψεις Ελλήνων επισήμων και Αθηναίων εκδρομέων στην Κωνσταντινούπολη προκάλεσαν εκδηλώσεις ενθουσιασμού στους Έλληνες της Πόλης ελπίζοντας σε ενδυνάμωση των δεσμών της Ελλάδας με την Οσμаниκή Αυτοκρατορία.³³⁷

Η επίσημη ελληνική πολιτική κατ' αρχάς δεν είχε πρόβλημα να συνεργαστεί με τους Νεότουρκους. Μετά την ήττα όμως του πολέμου του 1897³³⁸, η ελληνική

³³⁵ Πολλοί Έλληνες της Κωνσταντινούπολης δέχτηκαν με ενθουσιασμό την κίνηση των Νεότουρκων και συμμετείχαν στις διαδηλώσεις που έγιναν μαζί με Τούρκους, Αρμένιους και Εβραίους. Διαδήλωσαν με Οσμаниκές και ελληνικές σημαίες και ζητωκραύγαζαν "ζήτω". Εκτός τούτου συνεισέφεραν οικονομικά για την επιστροφή αυτών που βρίσκονταν σε εξορία. Βλ. σχετ. Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ. 55.

³³⁶ Μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, μεταξύ των Ελλήνων μέσα στην οσμаниκή επικράτεια επικρατούσαν δύο ρεύματα: ένα μέρος των Ελλήνων ήθελε την επέκταση του ελληνικού κράτους εδαφικά. Η κυβέρνηση του ελληνικού κράτους συναινούσε σε μία εχθρική συμπεριφορά εκ μέρους των Ελλήνων της επικράτειας. Υπήρχε και η άποψη των "Φαναριώτων", των Ελλήνων της ανώτερης τάξης, οι οποίοι ήθελαν τη διατήρηση της "δυτικής και κοσμοπολίτικης" οσμаниκής αυτοκρατορίας, μέσα στην οποία θα μπορούσαν να μεγαλουργήσουν οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά. Η άποψη αυτή στηριζόταν στον Ελληνο-Οθωμανισμό που δημιούργησαν και πρέσβευαν ο Ίωνας Δραγούμης και ο Αθ. Σουλιώτης-Νικολαΐδης. Βλ. σχετ. Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ. 54-55.

³³⁷ Μελάς Σ., ό.π., σελ. 66-71/Παυλίδης Α., ό.π., σελ. 77-81.

³³⁸ Στις αρχές του 1897, ο Βασιλιάς Γεώργιος και ο Σουλτάνος Abdül Hamit παρ' όλα τα προβλήματα, και ειδικά το θέμα της Κρήτης, δεν επιθυμούσαν μια ένοπλη σύγκρουση. Κανείς από τους δύο δεν ήθελε να έρθει αντιμέτωπος με τις υφιστάμενες πιέσεις. Η κατάσταση είχε περιπλακεί λόγω της πρότασης να δοθεί το ανώτατο αξίωμα του Διοικητή ή του "Υπατου Αρμοστή" της κρητικής πολιτείας στο δευτερότοκο γιο του Έλληνα μονάρχη, πρίγκιπα Γεώργιο, ως αντάλλαγμα για την απόσυρση του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος του συνταγματάρχη Βάσου. Η ιδέα αυτή αμφισβητήθηκε από ορισμένους πολιτικούς κύκλους στην Αθήνα και θεωρήθηκε ως ένδειξη μιας μελλοντικής ιδεολογικής και πολιτικής κρίσης. Για την Οσμаниκή Αυτοκρατορία η ιδέα της ανάδειξης ενός μη Οσμανού στη συγκεκριμένη θέση ήταν ιδιαίτερα απεχθής. Παρόλο που ο σουλτάνος περιόρισε τις πολεμικές διαθέσεις των συμβούλων του, μία επίθεση ατάκτων στα βόρεια σύνορα, στις 18 Απριλίου 1897, ήταν το έναυσμα για την έναρξη των εχθροπραξιών. Ο τουρκικός στρατός δεν ήταν

πολιτική ενδιαφερόταν πλέον για την εσωτερική ανασύνταξη του ελληνικού κράτους, αποφεύγοντας με προσοχή να εμπλακεί σε νέες εχθροπραξίες με την Οσμανική Αυτοκρατορία. Η κυβέρνηση του ελληνικού κράτους εκτιμούσε ότι το νέο φιλελεύθερο καθεστώς θα μπορούσε να ενισχύσει τις δυνάμεις του Ελληνισμού μέσα στην Οσμανική Αυτοκρατορία, εφ' όσον δεν θα έθιγε τα παραδοσιακά προνόμια που επί αιώνες είχε εξασφαλίσει στους Έλληνες ο θεσμός της ένταξης σε εθνοθηρησκευτικά σύνολα, «μιλέτ», υπό την ηγεσία της εκκλησιαστικής ιεραρχίας.³³⁹

Συνεπώς, η συνεργασία των δύο χωρών που έγινε το 1908 φάνηκε να παρέχει νέες εναλλακτικές δυνατότητες, διαφορετικές από αυτές της αλυτρωτικής ιδεολογίας που αποτέλεσε την κινητήρια δύναμη των συγκρούσεων στα Βαλκάνια κατά το 19^ο αιώνα.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα διαμορφώθηκε μία νέα πραγματικότητα στην περιοχή. Ο Μακεδονικός Αγώνας και τα αδιέξοδά του, οδήγησαν τους Έλληνες ιδεολόγους του εθνικισμού στην αναζήτηση ενός οράματος, που δεν είχε σχέση με τη λογική του αλυτρωτισμού και της επέκτασης των ορίων του ελληνικού κράτους. Στηριζόταν όμως στην ιδέα της συνεργασίας των λαών της Ανατολής. Κύριοι εκφραστές της ιδέας αυτής, ο Αθ. Σουλιώτης – Νικολαΐδης³⁴⁰ και ο Ίων Δραγούμης, ίδρυσαν από τις

ίσως σε θέση να πετύχει ένα ειρηνικό αποτέλεσμα στην Κρήτη, ενώ στην ηπειρωτική χώρα θα μπορούσε να καταφέρει ένα καίριο πλήγμα. Η ήττα των ελληνικών δυνάμεων, με επικεφαλής το διάδοχο Κωνσταντίνο, έθεσε σε κίνδυνο ακόμα και την Αθήνα. Οι Μεγάλες Δυνάμεις επέμεναν ότι οι Έλληνες θα έπρεπε να “εκλιπαρήσουν” για να σωθούν από τη δυσχερή θέση. Παρόλο που ο Βασιλιάς Γεώργιος υπολόγιζε στο βρετανικό παράγοντα απογοητεύτηκε οικτρά. Ο σουλτάνος διέταξε τη διακοπή προέλασης των οσμανικών στρατευμάτων προς την Αθήνα, αφού είχε πλέον τη διαβεβαίωση του τσάρου για τη “διά βίου ευγνωμοσύνη του”. Ο Abdül Hamit γνώριζε καλά ότι αργά ή γρήγορα θα έπρεπε να επιστρέψει την κατεχόμενη περιοχή στους Έλληνες. Εν τω μεταξύ η τουρκική κοινή γνώμη απολάμβανε αυτόν το θρίαμβο. Βλ. σχετ. Holland R. – Markides D., “Οι Βρετανοί και οι Έλληνες – Αγώνες εξουσίας στην Ανατολική Μεσόγειο, 1850-1960”, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2011, σελ. 177-179.

³³⁹ /Μελάς Σ., ό.π., σελ. 75/Παυλίδης Α., ό.π., σελ.73-80

³⁴⁰ Ο Αθανάσιος Σουλιώτης – Νικολαΐδης γεννήθηκε στη Σύρο το 1878. Σπούδασε στη Σχολή Ευελπίδων και αποφοίτησε το 1900 με το βαθμό του υπολοχαγού. Το 1906, κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα, ίδρυσε την «Οργάνωσιν Θεσσαλονίκης». Το καλοκαίρι του ιδίου χρόνου γνώρισε τον Ίωνα Δραγούμη, τότε υποπρόξενο της Ελλάδας στην Αλεξανδρούπολη (Ντεντεαγάτς), και συνδέθηκαν με βαθιά φιλία. Ίδρυσαν τη μυστική «Οργάνωσιν Κωνσταντινουπόλεως», της οποίας ο Σουλιώτης ήταν πρόεδρος μέχρι τον Οκτώβριο του 1912, ενώ στη συνέχεια πολέμησε στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο. Εκλέχτηκε Βουλευτής Θεσσαλονίκης το 1920, έγινε Νομάρχης Φλωρίνης το 1934 και γενικός διοικητής Θράκης το 1935. Πέθανε το 1945. Βλ. σχετ. Κιτσίκης Δ., ό., “Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα”, Εκδ. Εστία, Αθήνα 1998, σελ.101-115.

αρχές ήδη του 1908 τη μυστική «Οργάνωση Κωνσταντινουπόλεως»,³⁴¹ που φιλοδοξούσε να οργανώσει τις δυνάμεις του Ελληνισμού στην Οσμανική Αυτοκρατορία, ώστε να αναδειχτεί σε ρυθμιστή των πραγμάτων στην Ανατολή.

“ Στο δύσκολο αυτό αγώνα του Έθνους, πρέπει να προσέξουμε πολύ. [...] Δεν θα δείξουμε εμείς πρώτοι δυσπιστία προς τους Νεότουρκους.[...] Μεταξύ Νεοτούρκων και Παλαιοτούρκων θα προτιμούμε τους πρώτους και μεταξύ των Νεοτούρκων , τους ολιγότερον σωβινιστάς. ”³⁴²

Μετά την ανακήρυξη του Συντάγματος, ο Δραγούμης και ο Σουλιώτης – Νικολαΐδης έστειλαν στον υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας, Γ. Μπαλτατζή προτάσεις για νέους τρόπους αντιμετώπισης των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Μεταξύ άλλων ανέφεραν ότι πλέον η ελληνική πολιτική μπορούσε να συνεργαστεί για ένα συνασπισμό των λαών της Ανατολής και πρότειναν ο συνασπισμός αυτός να αρχίσει με μία συμμαχία Ελλάδας και Τουρκίας, υπό την προϋπόθεση να σεβαστούν οι Τούρκοι τα δίκαια των Ελλήνων στην Οσμανική Αυτοκρατορία. Επιπλέον, να εγγυηθούν τη συμμετοχή των Ελλήνων στο οσμανικό κράτος με ίσα καθήκοντα και δικαιώματα. Το Υπουργείο Εξωτερικών παρέμεινε επιφυλακτικό και δεν απάντησε στο υπόμνημα των Δραγούμη – Νικολαΐδη, περιμένοντας δείγματα γραφής από το νέο καθεστώς.

Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄, εξέφρασε διαφορετική άποψη. Δεν συμμερίστηκε το γενικό ενθουσιασμό και αντιστάθηκε στις νεοτουρκικές μεταρρυθμίσεις, επειδή, με τη μετατροπή της οσμανικής εξουσίας σε κοσμική, η επιρροή του περιοριζόταν. Ανταποκρινόμενος παρ’ όλα αυτά πλήρως στο ρόλο του ως ηγέτη της ελληνικής εθνικής – θρησκευτικής κοινότητας, συνέβαλε σημαντικά

³⁴¹ Η «Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως» ιδρύθηκε λίγο πριν από την Επανάσταση των Νεότουρκων από το Σουλιώτη και είχε σαν στόχο την ενίσχυση Ελλήνων-Ρωμιών απέναντι στη σλαβική προπαγάνδα. Το πεδίο δράσης ξεκινούσε από τη Μακεδονία και τελείωνε στη Θράκη, γι’ αυτόν το λόγο θεωρούνταν η συνέχεια της οργάνωσης «Οργάνωσις Θεσσαλονίκης». Ο Αθ. Σουλιώτης-Νικολαΐδης πίστευε στην ειρηνική συμβίωση Ελλήνων και Τούρκων μετά την απομάκρυνση του σλαβικού κινδύνου και, όπως ο Ι.Δραγούμης, θεωρούσε ότι το καθεστώς των Νεότουρκων άνοιγε νέους στόχους με πρώτο τον «εξελληνισμό της Αυτοκρατορίας». Εκτός τούτου, η οργάνωση ασχολήθηκε με την πολιτική διαπαιδαγώγηση των «Ελλήνων της Τουρκίας» και διατηρούσε απέναντι τους Νεότουρκους την πολιτική της αναμονής. Βλ. σχετ. Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 101-115/ Παυλίδης Α., ό.π., σελ. 145-155.

³⁴² Σουλιώτης-Νικολαΐδης “Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως” αρχείο Χαμουδόπουλου σελ. 73.

στη μείωση των εντάσεων που δημιουργήθηκαν μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων κατά τη διάρκεια των βουλευτικών εκλογών, το φθινόπωρο του 1908.³⁴³

Από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής της και κατά την περίοδο της επικράτησής της, η ΕΕΠ κινήθηκε στο πνεύμα τριών ιδεολογικών ρευμάτων, τα οποία δεν υπήρξαν πάντα ευδιάκριτα μεταξύ τους: του οσμανισμού, του ισλαμισμού και του τουρκικού εθνικισμού. Η ιδέα του οσμανισμού στηριζόταν στην αντίληψη ότι η ισοπολιτεία θα ενέπνεε σε όλους τους πολίτες της αυτοκρατορίας νομιμοφροσύνη στο οσμανικό κράτος και θα μπορούσε να περιορίσει τους εθνικούς ανταγωνισμούς που συγκλόνιζαν και απειλούσαν την Οσμανική Αυτοκρατορία. Από την άλλη η ιδέα του ισλαμισμού, δηλαδή της θρησκευτικής πίστης ως συνεκτικού κρίκου της αυτοκρατορίας, συνέχισε να ανταγωνίζεται εκείνη του οσμανισμού.³⁴⁴

Ο οσμανισμός απέτυχε να γεφυρώσει τις διαφορές των υπηκόων της αυτοκρατορίας και να αγωνιστεί κατά του διαμελισμού της. Έτσι, ενισχύθηκε η ιδέα του τουρκισμού, δηλαδή του εθνικισμού, ιδιαίτερα μετά την καταστολή του κινήματος των οπαδών του παλαιού καθεστώτος και την εκθρόνιση του Abdül Hamit, το 1909. Εκδηλώθηκε κυρίως με μέτρα περιορισμού των εκκλησιαστικών προνομίων, διάλυσης των εθνικών συλλόγων με απελάσεις, και με μέτρα που απέβλεπαν στην αποδυνάμωση των χριστιανών στα αστικά κέντρα. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης κήρυξε ότι η Εκκλησία τελεί υπό διωγμό. Το ανατολικό όραμα των Δραγούμη – Νικολαΐδη κατέρρευσε μαζί με τις ελπίδες για ισοπολιτεία.³⁴⁵

Οι Βαλκανικοί πόλεμοι δημιούργησαν νέα δεδομένα, τα οποία επηρέασαν αποφασιστικά τις διακοινοτικές σχέσεις. Η αναλογία των Τούρκων σε σχέση με τους χριστιανικούς πληθυσμούς αυξήθηκε στη Μ. Ασία μετά την είσοδο Τούρκων προσφύγων από τις ευρωπαϊκές επαρχίες. Η απώλεια των βαλκανικών κτήσεων και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος βοήθησαν εκ νέου στην ανάπτυξη του τουρκικού εθνικιστικού πνεύματος. Κατά τη διάρκεια του πολέμου, η ΕΕΠ επιτάχυνε τη διαδικασία μετασχηματισμού της αυτοκρατορίας σε εθνικό τουρκικό κράτος, καταστρέφοντας τους θεσμούς που στήριζαν την πολυεθνική Οσμανική

³⁴³ Γεωργανόπουλος Ε., Το Νεοτουρκικό Κίνημα και οι Επιπτώσεις στον Ελληνισμό του Πόντου 1908-1914, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2001, σελ.33-35

³⁴⁴ Kerimoğlu H.T., ό.π., Εισαγωγή.

³⁴⁵ Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 101-115

Αυτοκρατορία. Το 1915, η τουρκική κυβέρνηση έθεσε υπό οριστικό έλεγχο το εκπαιδευτικό πρόγραμμα και επέβαλε τη διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας και ιστορίας, ενώ το 1916, με την κατάργηση των «μιλέτ», θεσμού συλλογικής εκπροσώπησης των εθνοθρησκευτικών κοινοτήτων, περιορίστηκαν ουσιαστικά οι αρμοδιότητες του Οικουμενικού Πατριαρχείου.³⁴⁶

Όταν η Ελλάδα μπήκε στον πόλεμο το 1917, η νεοτουρκική κυβέρνηση (δηλ. των Ενβέρ – Ταλαάτ – Τζεμάλ) έλαβε μέτρα εναντίον των Ελλήνων. Οι τουρκικές αρχές προώθησαν σχέδια για την απομάκρυνση των ελληνικών πληθυσμών από τις «στρατηγικά ευαίσθητες» περιοχές της αυτοκρατορίας και κήρυξαν αυστηρό οικονομικό αποκλεισμό εναντίον του ελληνικού εμπορίου στη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη. Την ίδια εποχή, η υποχρεωτική στράτευση των μη μουσουλμάνων, την οποία μερικά χρόνια πριν είχε αποδεχτεί η ομάδα των Ελλήνων βουλευτών, δημιούργησε προβλήματα στους χριστιανικούς πληθυσμούς.

Με την ανακωχή του Μούδρου, που υπογράφηκε τον Οκτώβριο του 1918 η Οσμανική Αυτοκρατορία και μαζί με αυτήν η νεοτουρκική ΕΕΠ πέρασαν στην ιστορία. Ο ανταγωνισμός μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, που κορυφώθηκε μεταξύ 1919 και 1922, έληξε με τραγικές συνέπειες για τον Ελληνισμό της Οσμανικής Αυτοκρατορίας³⁴⁷.

5.1.1.Οι εκλογές του 1908, οι πολιτικές εξελίξεις και οι Έλληνικές κοινότητες

Μετά την ανακήρυξη του Συντάγματος του 1908, οι σχέσεις μεταξύ των Ρωμιών και της ΕΕΠ άρχισαν σταδιακά να χειροτερεύουν. Αρχικά, οι Ρωμιοί δεν υποδέχτηκαν το κίνημα των Νεότουρκων πολύ θετικά. Στα παράλια υπήρξε σε κάποιες περιπτώσεις ένας ενθουσιασμός που πολλές φορές ήλθε σε αντίθεση με την αδιάφορη στάση των κατοίκων της κεντρικής Μικράς Ασίας και ειδικά της Καππαδοκίας. Ο Πατριάρχης, δεν ήθελε την ανατροπή του παραδοσιακού καθεστώτος.³⁴⁸ Είχε αντιληφθεί ότι το συνταγματικό καθεστώς δεν συμβιβαζόταν με

³⁴⁶ Alexandris A., ό.π., σελ. 35-48./Παυλίδης Α., ό.π., σελ.141-151.

³⁴⁷ Quataert D. “Η Οθωμανική Αυτοκρατορία – Οι Τελευταίοι Αιώνες 1700-1922”, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2000, σελ.328-331/Παυλίδης Α., ό.π., σελ. 35-48

³⁴⁸ Ο Πατριάρχης τάχθηκε εναντίον του κινήματος. Πρόβαλλε τις αντιθέσεις του στο καθεστώς κατ’επανάληψη σε κείμενα/άρθρα που δημοσιεύτηκαν στην Εκκλησιαστική Αλήθεια. Τα άρθρα αυτά είναι : «Η μεταβολή του πολιτεύματος», «Δίκης οφθαλμός» στις 7 Αυγούστου 1908, δημοσιεύματα

τα προνόμια του “Φαναριού” . Ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄ κράτησε μία σκληρή στάση έναντι του νέου καθεστώτος. Ξέσπασαν αρκετές πολεμικές και αντιπαραθέσεις στο πλαίσιο του μιλλέτ (εθνότης) που έφεραν αντιμέτωπους τον Πατριάρχη με τους κοσμικούς , οι οποίοι άρχισαν να αμφισβητούν το ρόλο του πρώτου. Μερικοί Ρωμιοί έμειναν πιστοί στον Πατριάρχη και στην ιδέα του οσμανισμού, και κάποιοι βέβαια πίστεψαν στον κοινοβουλευτισμό και το Σύνταγμα που θα ευνοούσε τόσο τις “εθνικές” επιδιώξεις, όσο και την εκκοσμίκευση του “μιλλέτ”³⁴⁹ . Οι Ρωμιοί που εμφανίζονταν ως ένθερμοι οπαδοί των Νεότουρκων, τουλάχιστον στην αρχή, πίστευαν ότι το γεγονός αυτό θα περιόριζε το ρόλο του Πατριάρχη προς όφελός τους. Με το πρόσχημα μάλιστα της υπεράσπισης της ανακήρυξης του Συντάγματος, οι Ρωμιοί προετοίμασαν εκδηλώσεις και διαδηλώσεις κατά του Πατριάρχη, φαινόμενα που παρατηρήθηκαν όχι μόνο στους Ρωμιούς αλλά και στους Αρμένιους, οι οποίοι προπηλάκισαν τον Αρμένιο Πατριάρχη³⁵⁰ με το χειρότερο τρόπο. Αντίθετα οι Ρωμιοί δεν τόλμησαν να αμφισβητήσουν τον Πατριάρχη που συνιστούσε σύμβολο της θρησκείας τους.³⁵¹ Ο Τύπος δεν έμεινε αμέτοχος σε όλη αυτή την κατάσταση. Τροφοδότησε την ένταση, συμεριζόμενος τις ιδέες των κοσμικών. Τελικά, το Πατριαρχείο αναγκάστηκε να συμβιβαστεί αφού δήλωσε πίστη προς τη νέα κυβέρνηση και παραχώρησε την “εκτελεστική” του εξουσία στους κοσμικούς. Μετά το 1908 οι κοσμικοί αναλαμβάνουν την πολιτική ομογενοποίηση των Ρωμιών και την εκπροσώπησή τους στο πλαίσιο της πολιτικής εξουσίας όπως και ο Τύπος³⁵² και ο

«Επί των καθ’ ημάς» στις 12 Σεπτεμβρίου 1908 και στις 17 Σεπτεμβρίου 1908. Διατύπωσε αυστηρή κριτική για τους πρώτους δύο μήνες της Επανάστασης. Βλ.σχετ Alexandris A., ό.π., σελ. 32-45, Παυλίδης Α., ό.π., σελ. 75-85. / Η ΕΕΠ προσπάθησε να πλησιάσει με διάφορους τρόπους τον Πατριάρχη. Οι υπεύθυνοι των επιτροπών και ειδικά ο Φαζίλ Μπέη - Fazlı(Fazıl) Bey- προσπάθησαν να πείσουν τον Πατριάρχη ότι δεν θα υποστούν καμία αλλαγή τα προνόμιά τους. Μετά την αποτυχία της επίσκεψης αυτής, τον Πατριάρχη επισκέφτηκε ο Πρίγκιπας Σαμπαχαττίν και τον διαβεβαίωσε ότι ο ίδιος και οι υποστηρικτές του θα εγγυηθούν για τα προνόμια του Πατριαρχείου. Η επίσκεψη αυτή ενόχλησε την ΕΕΠ επειδή έγινε πριν τις εκλογές. Βλ.σχετ. Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ.66.

³⁴⁹ Alexandris A., ό.π., σελ. 32-45/ Παυλίδης Α., ό.π., σελ. 141-145.

³⁵⁰ Στις 16 Ιουλίου 1908, πλήθος Αρμενίων κατευθύνθηκε προς το Πατριαρχείο και, αφού εξύβρισε τον Πατριάρχη προσπάθησε να τον εκδιώξει από τον Πατριαρχικό θρόνο. Βλ. σχετ. Alexandris A., ό.π., σελ. 32-45.

³⁵¹ Παρόλο που είχε προγραμματιστεί και από τους Ρωμιούς της Κωνσταντινούπολης μία διαδήλωση κατά του Πατριάρχη, τρεις μέρες αργότερα δηλαδή στις 19 Ιουλίου 1908, και παρά το τεταμένο κλίμα που δημιουργήθηκε από τη διαδήλωση των Αρμενίων κανένας δεν ανέλαβε την ευθύνη για την τελική οργάνωση της διαδήλωσης. Βλ. σχετ. Alexandris A, ό.π., σελ. 32-45.

³⁵² Οι εφημερίδες “Νεολόγος” και “Πρόοδος” που εκδίδονταν στην Κωνσταντινούπολη, καθώς και τα περιοδικά “Ταχυδρόμος”, Αμάλθεια και Νέον Άστρ” της Σμύρνης ήταν αντίθετα με τις απόψεις του Πατριαρχείου. Βλ.σχετ. Παυλίδης Α., ό.π., σελ. 85-90, 155-169/ Αντιθέτως στους κόλπους της ΕΕΠ υπήρχε η άποψη ότι ο Τύπος δεν έβλεπε θετικά το κίνημα των Νεότουρκων. Δηλαδή πίστευαν ότι κάποιες εφημερίδες και ειδικά η εφημερίδα “Πρόοδος” εξωθούσε τα πράγματα στα άκρα, λέγοντας ότι οι Ρωμιοί δεν θα βοηθήσουν στις εκλογές αν δεν διατηρηθούν τα προνόμια και τα δικαιώματα του Πατριαρχείου. Συγκεκριμένα, η τουρκική εφημερίδα “Tanin” που ήταν όργανο

πολιτικός σύλλογος “”η Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως””³⁵³, που ήταν τελικά τα όργανα μέσα από τα οποία συγκροτήθηκε και διαδόθηκε στο σύνολο των Ρωμιών η νέα πολιτική ταυτότητα.

Την περίοδο αυτή, σημειώθηκαν σταδιακά οι πρώτες αλλαγές που οδήγησαν σε ρήξη την Οργάνωση και το Πατριαρχείο. Η κατάργηση των μιλλέτ σήμαινε την κατάργηση των προνομίων³⁵⁴. Ξεκίνησε η ουσιαστική και νομική αποδυνάμωση του πολιτικού ρόλου του Πατριάρχη. Οι Νεότουρκοι φοβήθηκαν την αντίδραση που θα μπορούσε να ξεσηκώσει ο βίαιος περιορισμός του ρόλου μιας προσωπικότητας που είχε μεγάλη επιρροή στο ποίμνιό της και στις Μεγάλες Δυνάμεις. Τελικά, ο Πατριάρχης και ο Σουλτάνος αντιμετώπιστηκαν με τον ίδιο τρόπο από την ΕΕΠ.

Τα προνόμια του Πατριάρχη καθώς και οι εξουσίες του άρχισαν να περιορίζονται από τους Νεότουρκους μετά το κίνημα του 1908. Ένα από αυτά ήταν η εκπαίδευση. Ειδικά η εκπαίδευση υπέστη στα επόμενα χρόνια τις πιο βίαιες αλλαγές. Το 1910 με τη βοήθεια ενός Γάλλου νομικού η κυβέρνηση προσπάθησε να προσδιορίσει τις εξουσίες των θρησκευτικών ηγετών. Τα προνόμια που είχαν παραχωρηθεί από το Mehmed Β΄ στον Πατριάρχη και είχαν θεσμοθετηθεί την περίοδο του Τανζιμάτ ως εθνικές ελευθερίες άρχισαν να καταργούνται. Το κυριότερο προνόμιο βέβαια ήταν αυτό της εκπαίδευσης, στο οποίο είχε επικεντρωθεί η αντίδραση του Πατριαρχείου. Οι Νεότουρκοι³⁵⁵ αποφάσισαν στο θέμα της παιδείας την “κατά ανοχή” δικαιοδοσία

της ΕΕΠ κατά τη διάρκεια των εκλογών ξεκίνησε μία πολεμική στις ελληνικές εφημερίδες της Πόλης. Η τουρκική εφημερίδα προσπαθούσε να ενοχοποιήσει τις ελληνικές εφημερίδες ότι εξυπηρετούσαν την πολιτική του ελληνικού κράτους. Αναλυτικά η εφημερίδα έγραφε : “” οι ελληνικές εφημερίδες που κυκλοφορούν στη χώρα μας έχουν σκοπό να χαλάσουν τις καλές σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ των Ρωμιών και των μουσουλμάνων. Θεωρούν χρέος τους να γράφουν καθημερινώς εναντίον του τουρκισμού. Η ιδέα του ελληνισμού καθώς και ο αποπροσανατολισμός των Ρωμιών από τα προβλήματα είναι η πάγια θέση τους. “” Βλ.σχετ. Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ 66-67/86-87- Tunaya T.Z τόμος 3., ό.π., σελ205-208

³⁵³ Ο Σουλιάτης –Νικολαΐδης μαζί με τον Δραγούμη πίστευαν ότι το κίνημα των Νεότουρκων ήταν το ιδανικό πλαίσιο για να αναπτυχθεί η πολιτική σκέψη της συνύπαρξης των δύο λαών. Βλ.σχετ. Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 101-115/ Υπήρχαν κύκλοι εντός της ΕΕΠ που πίστευαν ότι η “”Οργάνωσις της Κωνσταντινουπόλεως”” μαζί με άλλες ελληνικές οργανώσεις, και οι Σουλιάτης –Νικολαΐδης και Ι.Δραγούμης, είχαν διαφορετικές απόψεις σχετικά με τα προνόμια και ότι προσπαθούσαν να κατευθύνουν τους Ρωμιούς να συνειδητοποιήσουν ότι μπορούν να λειτουργήσουν πολιτικά μακριά από τον επήρεια του Πατριαρχείου. Ωστόσο, πολιτική ηγεσία των Ρωμιών παρέμενε το Πατριαρχείο. Βλ.σχετ. Kerimoğlu H.T. , ό.π., σελ. 67-68/ Παυλίδης Α, ό.π., 148-152.

³⁵⁴ Το ζήτημα των “”προνομίων”” ήταν από τα σημαντικότερα θέματα που απασχόλησαν το Πατριαρχείο αμέσως μετά το κίνημα των Νεότουρκων. Δημοσιεύτηκαν πολλά άρθρα στην «Εκκλησιαστική Αλήθεια» Βλ.σχετ. Alexandris Α, ό.π., σελ. 32-45/Παυλίδης Α. ό.π., σελ. 132-135.

³⁵⁵ Μετά από τις πρώτες μέρες του κινήματος τέθηκε το θέμα της εκπαίδευσης από τον τουρκικό Τύπο και το πρόβλημα των ξένων αναμίξεων στην οσμανική εκπαίδευση. “”Το πιο ιερό καθήκον της

του Πατριάρχη, ενώ το Πατριαρχείο επέμενε στην “κατά παράδοση” δικαιοδοσία του. Οι πραγματικές προθέσεις των Νεότουρκων ήταν να καταργήσουν τα προνόμια του Πατριάρχη³⁵⁶ σε θέματα κοσμικά και τις ελευθερίες όλων των μη-μουσουλμάνων. Προφανώς, αυτό σταδιακά σήμαινε την κατάργηση της διάκρισης των μη-μουσουλμανικών κοινοτήτων και αργότερα τον εκτουρκισμό τους.

Με την ανακήρυξη του Συντάγματος του 1908 οι προγραμματικές διακηρύξεις, όπως διατυπώθηκαν στο Ελληνικό Πρόγραμμα που εκπονήθηκε λίγες μέρες μετά, αποτέλεσαν τον κύριο ιστό. Γύρω από αυτόν δημιουργήθηκε ο ελληνικός πολιτικός ιστός. Η σημαντικότερη διεκδίκηση ήταν η αυτόνομη εκπαίδευση ως πολιτικό δικαίωμα του έθνους που νομιμοποιείται από την ύπαρξη προνομίων. Όπως προαναφέρθηκε, σε πρώτη φάση η σύγκρουση, η οποία δημιουργήθηκε μεταξύ της κυβέρνησης και της ηγεσίας των Ρωμιών για την κατάργηση του προνομίου της “ελληνικής παιδείας”, ήταν η πιο σημαντική από όλα τα προβλήματα που υπήρχαν αυτήν την εποχή, όπως πολιτικά δικαιώματα, η έννοια του έθνους κ.τ.λ. Η κυβέρνηση πίστευε ότι με την ύπαρξη ξεχωριστής Παιδείας υπονομεύονταν³⁵⁷ τόσο το

κυβέρνησης είναι να πάρει τα απαραίτητα μέτρα ώστε η εκπαίδευση στα κοινοτικά σχολεία να απαλλαγεί από κάθε ξένη ανάμιξη... Το Σύνταγμα δεν επιτρέπει τη συνέχιση των αυθαιρεσιών που διευκολύνουν τη δημιουργία «Κράτους μέσα στο Κράτος»” υπογραμμίζεται σε άρθρο της εφ. İttihat ve Terakki της 27^{ης} Δεκεμβρίου 1908. Βλ.σχετ. Alexandris A, ό.π., σελ. 32-45/Τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν στα θέματα της παιδείας το 19^ο αι. αναφέρονται αναλυτικά στο δεύτερο κεφάλαιο του πρώτου μέρους. Παυλίδης Α., 141-151, 151-168.

³⁵⁶ Οι Νεότουρκοι δεν μπορούσαν να ανεχθούν την προσπάθεια που έκανε το Πατριαρχείο για τη συμμετοχή των Μεγάλων Δυνάμεων στις συζητήσεις σχετικά με τα προνόμια του Πατριαρχείου με αυτούς Σύμφωνα με την άποψη τους δεν ήταν δυνατό, το Πατριαρχείο να ζητά τη μεσολάβηση των χωρών που συμμετείχαν στη Συνθήκη του Βερολίνου. Γι’ αυτό προσπαθούσαν με κάθε μέσον να αποτρέψουν αυτές τις συνομιλίες με την παρουσία των Μεγάλων Δυνάμεων. Οι ιδιαιτερότητες του Πατριαρχείου και τα προνόμια του πάντοτε ήταν ένα σοβαρό πρόβλημα για το οσμανικό κράτος. Βλ.σχετ. Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ.203-204.

³⁵⁷ Η ΕΕΠ μετά την ανακήρυξη του Συντάγματος πίστευε ότι όλες οι μη μουσουλμανικές κοινότητες θα βοηθήσουν στο έργο της. Στην αρχή, πολλοί Ρωμιοί δέχτηκαν το νέο καθεστώς με μεγάλη ανακούφιση. Όταν άρχισαν να εκφράζονται απόψεις σχετικά με τα δικαιώματα της κάθε εθνότητας άρχισαν να δημιουργούνται προβλήματα. Το Πατριαρχείο, όπως ήταν γνωστό, δεν ήθελε να χάσει τα προνόμια που είχε εδώ και αιώνες, η δε νέα κυβέρνηση ήθελε να εφαρμόσει μία ενιαία πολιτική για όλους τους πολίτες. Οι προστριβές με το Πατριαρχείο άρχισαν με το θέμα της παιδείας και αργότερα με το θέμα της στρατιωτικής θητείας. Οι Νεότουρκοι ενοχλούνταν πολλές φορές με τον Τύπο και τις απόψεις των Ελλήνων υπηκόων που κατοικούσαν στην οσμανική επικράτεια και άρθρωναν πολιτικό λόγο. Πίστευαν ότι οι Ρωμιοί υποκινούνταν από το ελληνικό κράτος και ανέπτυσσαν εντός της Οσμανικής Αυτοκρατορίας τη “Μεγάλη Ιδέα” του Ελληνισμού. Οι Νεότουρκοι, εκτός τούτου, δεν ήταν ευχαριστημένοι από τις σχέσεις που είχαν αναπτυχθεί μεταξύ Πατριαρχείου και του πρίγκιπα Σαμπαχαττίν. Ο Πρίγκιπας Σαμπαχαττίν τους είχε υποσχεθεί ότι το κόμμα του θα βοηθούσε να συγκροτήσει η ελληνική εθνότητα ένα κράτος εν κράτε εντός της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Βλ.σχετ. Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ.60-84/ Παυλίδης Α., ό.π., σελ.140-148/ Boura C. “The Greek Millet in Turkish Politics: Greek in the Ottoman Parliament (1908-1918) από το βιβλίο “Ottoman Greeks in the Age of Nationalism“, The Darwin Press, Princeton, New Jersey, 1999 σελ. 201..

οσμανικό κράτος όσο και το οσμανικό έθνος στο σύνολο. Είχε διαμορφωθεί η άποψη ότι το οσμανικό κράτος και το οσμανικό έθνος υπονομεύονταν, αν η Παιδεία αναγνωριζόταν ως “προνόμιο” της ελληνορθόδοξης κοινότητας, δηλαδή αναγνωριζόταν η ελληνική παιδεία ως οσμανική. Και αυτό αποδεικνυόταν από το γεγονός ότι ενώ επιτρεπόταν η λειτουργία κοινοτικών σχολείων, οι απόφοιτοι των σχολείων αυτών δεν γίνονταν δεκτοί, όπως οι απόφοιτοι των κυβερνητικών σχολείων, στις πανεπιστημιακές σχολές του κράτους.

Οι Νεότουρκοι αρχικά αποφάσισαν για την εκπαίδευση ³⁵⁸ του συνόλου των Οσμανών, να είναι υπεύθυνο το Υπουργείο Παιδείας, το οποίο άλλωστε είχε ξεκινήσει με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ. Με την καινούργια νομοθεσία δεν επιβαλλόταν για όλους μία ενιαία παιδεία, διατηρήθηκαν τα κοινοτικά σχολεία, των οποίων ο οικονομικός και τυπικός έλεγχος ανήκε στο κράτος. Δηλαδή, ο έλεγχος των οικονομικών των σχολείων και η συγκρότηση των εκπαιδευτικών επιτροπών των ελληνικών σχολείων δεν ήταν πλέον στη δικαιοδοσία του Πατριάρχη αλλά του κράτους. Η κυβέρνηση έστειλε διάφορα υπομνήματα - τεσκερέδες (tezkere) με τα οποία ορίζονταν οι νέοι κανονισμοί λειτουργίας των κοινοτικών σχολείων. Για παράδειγμα με τον τεσκερέ αρ.1164 της 4 Μαρτίου 1910 καταργήθηκε το πατριαρχικό δικαίωμα διαχείρισης των οικονομικών των σχολείων και η έγκριση των ποσών για τα σχολεία των μη-μουσουλμανικών κοινοτήτων γινόταν από το κράτος. Με τον τεσκερέ αρ, 1304 της 24 Μαρτίου 1910 οι έφοροι των σχολείων με ελληνική υπηκοότητα αντικαταστάθηκαν από οσμανούς υπηκόους. Με τον τεσκερέ αρ 1433 της 28 Ιουνίου 1910 απαγορεύτηκε η πρόσληψη δασκάλων ή καθηγητών με ξένη υπηκοότητα, ενώ με τον τεσκερέ αρ 1428 της 25 Ιουνίου 1910 ήταν υποχρεωτική η επικύρωση των διπλωμάτων από το Υπουργείο Παιδείας, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν για την είσοδο σε ανώτερες σχολές του Κράτους. Με τα παραπάνω υπομνήματα καθώς και με άλλα γίνεται αντιληπτό ότι η εκπαίδευση είχε αποδεσμευτεί οριστικά από τη θρησκευτική εξουσία και το Πατριαρχείο δεν νομιμοποιούνταν να λειτουργεί ως εκπρόσωπος της διαχείρισης των ελευθεριών των Ρωμιών. Η εκπαίδευση πλέον δεν αποτελούσε εθνική ελευθερία, αλλά επειδή ήταν

³⁵⁸ Η τουρκικός Τύπος καθώς και η ΕΕΠ ενοχλούνταν ιδιαίτερα με τα δημοσιεύματα της εφημερίδας “Πρόοδος” στα οποία γινόταν αναφορά στα Προνόμια του Πατριαρχείου και ιδιαίτερα στο θέμα της ελληνικής παιδείας. Ο εκτουρκισμός της ελληνικής παιδείας ήταν κυρίαρχο θέμα στην εφημερίδα. Γι’ αυτό προέτρεπε τους Ρωμιούς να είναι προσεκτικοί την περίοδο των εκλογών Βλ. σχετ. Kerimoğlu.H.T., ό.π. σελ. 66/ Tunaya T.Z. 3^{ος} τόμος, ό.π., σελ. 205-208, .

παλαιότερα εθνική, είχε το δικαίωμα να διεκδικήσει μία ξεχωριστή εκπαίδευση. Αυτό το σημείο ήταν το πιο σημαντικό πάνω στο οποίο στηρίχτηκε ο πολιτικός λόγος των Ρωμιών βουλευτών. Οι Νεότουρκοι, τελικά, σε αυτή τη χρονική περίοδο προσπάθησαν να εκμοντερνίσουν το παραδοσιακό οσμανικό πλαίσιο, εισάγοντας αλλαγές οι οποίες δεν ήταν τόσο ριζοσπαστικές όπως αυτές της αμέσως επόμενης εποχής.³⁵⁹

Όσον αφορά τα “Προνόμια” υπήρξαν πολλά προβλήματα στις συγκρούσεις που ελάμβαναν χώρα μεταξύ της κυβέρνησης και των Ρωμιών. Αυτές είχαν ως αποτέλεσμα να φανούν όλες οι αδράνειες του παρελθόντος και οι παραμορφώσεις που δημιουργήθηκαν όταν ενσωματώθηκαν στο νέο πολιτικό πλαίσιο. Σημαντικό ήταν ότι υπήρξε ταύτιση απόψεων μεταξύ της κοσμικής εξουσίας των Ρωμιών και του Πατριαρχείου στο θέμα των προνομίων. Η κοσμική ηγεσία των Ρωμιών, ο Τύπος,³⁶⁰ και η “Οργάνωση” μαζί με το Πατριαρχείο μέσω των “προνομίων” προσπάθησαν να διεκδικήσουν τα πολιτικά δικαιώματα του έθνους, διότι η ύπαρξη προνομίων νομιμοποιούσε την άποψη ότι οι πολιτικοί που εκπροσωπούσαν τους Ρωμιούς ήταν οσμανοί πολίτες. Το Πατριαρχείο εγγυήθηκε για πολιτικά δικαιώματα μέσα στο οσμανικό πλαίσιο, αφού ήταν και ο εγγυητής του έθνους. Δημιουργήθηκε και από τις δύο πλευρές αντιπαράθεση σχετικά με την έννοια του “οσμανού” καθώς και για την υπόσταση του οσμανικού κράτους. Οι εντάσεις στη

³⁵⁹ Παυλίδης Α., 162-179/ Οι Νεότουρκοι, όπως έχουμε αναφέρει, από τα τέλη του 19^{ου} αι. πίστευαν ότι η αποφυγή της διάλυσης της Οσμανικής Αυτοκρατορίας μπορεί να πετύχει με τους νεωτερισμούς και τις αλλαγές που θα επέβαλαν στην Παιδεία. Σκοπός τους ήταν να μπορέσουν να συγκεντρώσουν όλες τις εθνότητες από τις οποίες αποτελούνταν η αυτοκρατορία γύρω από ένα ιδεώδες και να μπορέσουν να δημιουργήσουν μία νέα ταυτότητα για όλους. Αυτή η ταυτότητα ήταν του Οσμανού πολίτη. Σε αυτήν την προσπάθεια πίστευαν ότι θα είχαν την αρωγή των αγωνιστών του Μακεδονικού αγώνα, καθώς επίσης και τη βοήθεια κάποιων Ρωμιών. Όσον αφορά την εκπαίδευση πίστευαν ότι έπρεπε να είναι υπό την επίβλεψη του Υπουργείου Παιδείας, η κάθε εθνότητα θα μπορούσε να μαθαίνει τη γλώσσα της, αλλά στη Μέση και στην Ανώτατη εκπαίδευση έπρεπε να γίνεται χρήση της τουρκικής γλώσσας. Η άποψή τους γενικώς για τα ελληνικά σχολεία ήταν πολύ αρνητική. Πίστευαν ότι μέσα στα σχολεία δρούσαν κάποιοι κύκλοι που είχαν σκοπό να διασύρουν τον οσμανισμό και να δημιουργούν αρνητικές εντυπώσεις σχετικά με τον οσμανισμό και τους οσμανούς. Η άρνηση του Πατριαρχείου να συνεργαστεί σε αυτό το θέμα με τους Νεότουρκους και η εμμονή του στη διατήρηση των κεκτημένων ήταν αρχή όλων των περαιτέρω αρνητικών εξελίξεων μεταξύ των Νεότουρκων και του Πατριαρχείου. Βλ. σχετ., Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ. 95-98.

³⁶⁰ Η ΕΕΠ είχε παρατηρήσει ότι η ελληνική κυβέρνηση καθώς και ο Τύπος στην Ελλάδα ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με το θέμα των εκλογών, και τα δικαιώματα των Ρωμιών και είχαν εκφράσει την αποδοκιμασία τους για τα σχόλιά του ελληνικού κράτους και η συμπεριφορά των Ρωμιών. Διότι πίστευαν ότι, όλο αυτό το κλίμα που δημιουργήθηκε κατά τη διάρκεια των εκλογών και μετά, ήταν αποτέλεσμα της επιβολής της “Μεγάλης Ιδέας” και της εκπλήρωσης του στόχου των Ελλήνων να γίνει η Κωνσταντινούπολη τμήμα του ελληνικού κράτους και της διάδοσης της ιδέας του Πανελληνισμού. Βλ. σχετ. Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ. 87-90 / Boura C., ό.π., σελ. 193-201.

Βουλή μεταξύ των Ελλήνων βουλευτών και της κυβέρνησης ήταν σφοδρές. Οι Έλληνες βουλευτές συνεργάστηκαν στο θέμα της εκπαίδευσης, επειδή μέσα από την κατάργηση ή διατήρηση των προνομίων εξαρτιόταν η επιβίωση των μη-μουσουλμάνων. Το ελληνικό στοιχείο αντιστάθηκε σε οποιοδήποτε μέτρο έθιγε τα δικαιώματα και τα προνόμια της ορθόδοξης κοινότητας.³⁶¹

Η “ελληνοποίηση” των προνομίων διαμορφώθηκε οριστικά μετά τις πολιτικές αλλαγές του 1908 και ειδικά με τη νέα ηγεσία των Ρωμιών, η οποία είχε εξελιχθεί και είχε αποκτήσει νέα χαρακτηριστικά. Το Πατριαρχείο, το σύνολο της εκκλησιαστικής ιεραρχίας και η ηγεσία των Ρωμιών προσπάθησαν να βοηθηθούν από το ελληνικό κράτος και να το ανάγουν σε πολιτικό εθνικό κέντρο αναφοράς. Σε αυτήν την ιστορική φάση παρατηρούμε το εξής: όσο η πολιτική των Νεότουρκων οδηγεί στον εκτουρκισμό του οσμανικού κράτους, τόσο η ηγεσία των Ρωμιών ενισχύει τον πολιτικό ρόλο του ελληνικού κράτους. Παράλληλα, αναπτύχθηκε μία σχέση μεταξύ του Πατριαρχείου και του ελληνικού κράτους η οποία ήταν πολυσύνθετη και αναπτυσσόταν μέσα από ποικιλόμορφες αντιθέσεις και αντιφάσεις. Σε αυτό το πολιτικό πλαίσιο παρατηρούμε ότι το ελληνικό κράτος αναδεικνύεται σε πολιτικό εθνικό κέντρο των Ρωμιών μέσα από μία σχέση αμοιβαιότητας που αναπτύχθηκε, μετά το 1908, ανάμεσα στους δύο. Το Πατριαρχείο νομιμοποίησε την ελληνοποίηση των Ρωμιών και βοήθησε στη διεύθυνση του ελληνικού κράτους, λόγω της θεσμικής του θέσης, ενώ το ελληνικό κράτος εγγυήθηκε την ελληνικότητα του Πατριαρχείου. Είναι φανερό ότι η συναίνεση αυτή επιτεύχθηκε μέσω έντονων ανταγωνισμών³⁶², μέσα στους κύκλους της ιεραρχίας, που οδηγούσαν στη δημιουργία κομμάτων όπου η ανάμιξη και κάποιων λαϊκών ήταν καθοριστική. Το ελληνικό κράτος πλέον έλεγχε την εκκλησιαστική ιεραρχία, αλλά και το σύνολο των Ρωμιών, καθώς και τους μηχανισμούς μέσω των οποίων το ελληνικό κράτος πολιτικοποίησε τους Ρωμιούς.³⁶³

³⁶¹ Alexandris A., ό.π., σελ. 32-45/Boura C., ό.π., σελ 193-201

³⁶² Ο Πατριάρχης είχε συνηθίσει να έχει άμεση και προσωπική επαφή με την εξουσία και πολλές φορές είχε κατακριθεί για την αδιαφορία που έδειχνε στις αποφάσεις των οργάνων των Ρωμιών και για τις απευθείας διαβουλεύσεις που είχε τόσο με την οσμανική εξουσία όσο και με το ελληνικό κράτος : “Από τους Εθνικούς Κανονισμούς και Συμβούλια προτιμούσε τα ιδιαίτερα διαβούλια με έμπιστούς του. Και αντί των επίσημων εγγράφων του Πατριαρχείου προς την Πύλη, προτιμούσε να στέλνει αυτός προσωπικά του μηνύματα σε επίσημους Τούρκους, στην Ελληνική Πρεσβεία και στην Κυβέρνηση” από Σουλιώτη- Νικολαΐδη σελ. 69. Βλ. σχετ. Alexandris A., ό.π., σελ. Εισαγωγή, σελ. 32-45..

³⁶³ Παυλίδης Α., ό.π., σελ 142-159/Σβολόπουλος Κ., ό.π., Εισαγωγή

Οι Νεότουρκοι προσπάθησαν να μεταρρυθμίσουν όλη την κρατική μηχανή και να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για μία νέα επαρχιακή και τοπική διοίκηση. Μέσα από αυτήν ο έλεγχος της κρατικής εξουσίας προσπάθησε να φτάσει σε όλες τις πόλεις, ακόμη και στις μικρότερες διοικητικές μονάδες. Καταργήθηκε ο παλιός τρόπος εκπροσώπησης, δηλαδή δεν χωρίζονταν πλέον σε εθνικούς χώρους αλλά σε εκλογικές περιφέρειες, ενώ ο πληθυσμός εκπροσωπήθηκε ως ένα ομοιογενές πολιτικό σώμα ³⁶⁴.

Η ανάμιξη της θρησκευτικής ηγεσίας στην πολιτική ζωή ήταν αντισυνταγματική, παρ' όλα αυτά, τόσο οι Νεότουρκοι, όσο και η νέα ηγεσία του πρώην μιλλέτ την χρησιμοποίησαν, προκειμένου να ελέγξουν την πολιτικοποίηση του πληθυσμού. Το Πατριαρχείο έκανε προσπάθειες να προσαρμοστεί στις νέες καταστάσεις, επειδή ήθελε με κάθε τρόπο να διατηρήσει την εξουσία του πάνω στους Ρωμιούς. Στις 3 Αυγούστου το 1908 προκηρύχθηκαν εκλογές οι οποίες είχαν διάρκεια περίπου τεσεράμιση μήνες και ολοκληρώθηκαν στις 17 Δεκεμβρίου του 1908.³⁶⁵ Το Πατριαρχείο δημιούργησε Εφορευτική Επιτροπή των εκλογών η οποία αποτελούνταν από τον Επίσκοπο Ελαίας, τον Αλεξ. Καμπούρογλου, τον Κ.Κωνσταντινίδη, και τον Γ. Νομικό. Οι απεσταλμένοι και οι μεσάζοντες της ΕΕΠ συμφώνησαν με την Επιτροπή να υπάρχει ένα κοινό δελτίο υποψηφίων. Αργότερα, ειδικά στις αρχές Οκτωβρίου, η κατάσταση άλλαξε και άρχισαν να σημειώνονται βιαιότητες και παρανομίες. Το Πατριαρχείο αναγκάστηκε να στείλει ένα "Τακρίριο" το οποίο ανέφερε ότι η συνταγματική κυβέρνηση καταπολεμούσε το Πατριαρχείο και τον Ελληνισμό.³⁶⁶ Η Συνταγματική κυβέρνηση έστειλε μία επιτροπή στον

³⁶⁴ Βλ. σχετ. Alexandris A., ό.π., σελ 41-45/Παυλίδης Α., 145-155. Η κοινότητα έχασε την αυτόνομη λειτουργία της μέσα στο οσμανικό διοικητικό πλαίσιο. Επειδή δεν είχε πλέον καμιά διοικητική αρμοδιότητα, έχασε και τους πόρους που είχε από αυτή τη λειτουργία.

³⁶⁵ Βλ. σχετ. Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ.62. Η ΕΕΠ κατέβαλε κάθε προσπάθεια ώστε να εφαρμοστούν οι νόμοι. Οι πολίτες να έχουν τα ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις είτε ανήκαν στην μουσουλμανική κοινότητα είτε στις μη- μουσουλμανικές κοινότητες.

³⁶⁶ Κατά τη διάρκεια των εκλογών οι ελληνικοί πληθυσμοί ήταν πιο οργανωμένοι και πειθαρχημένοι. Είχαν ψηφίσει κανονικά, ενώ οι μουσουλμάνοι έδειξαν αδιαφορία. Το αποτέλεσμα ήταν να εκλεγούν σε περισσότερα τμήματα αποκλειστικά χριστιανοί αντιπρόσωποι σε περιοχές που το μουσουλμανικό στοιχείο ήταν η πλειοψηφία.. Οι Νεότουρκοι δεν περίμεναν αυτή την κατάληξη, γι' αυτό αποφάσισαν σε μερικά τμήματα να ακυρώσουν τις εκλογές. Βλ.σχετ. Alexandris A., ό.π., σελ. 36-45, Παυλίδης Α., ό.π., σελ. 144-148 /Η ΕΕΠ, παρόλο που προσπάθησε δεν μπόρεσε να βρει υποψηφίους με ανώτερη μόρφωση. Γι' αυτό σε πολλές περιοχές αναγκάστηκε να συμβιβαστεί με τον υπάρχοντα τοπικό πληθυσμό. Βλ.σχετ., Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ. 60-63.

Πατριάρχη και πρότεινε να πάει ένα μέλος της ΕΕΠ με μία αντιπροσωπεία του Πατριαρχείου στον Υπουργό Εσωτερικών.

Εν τω μεταξύ, η πολιτική καθοδήγησης των Ρωμιών, η ιδεολογική υποδομή στην οποία στηριζόταν ο πολιτικός τους λόγος καθώς και η διαμόρφωση των πολιτικο-εθνικών μηχανισμών ήταν τα πιο σημαντικά ζητήματα αυτής της εποχής. Στην πολιτική καθοδήγησης ηγούνταν το Πατριαρχείο και η "Οργάνωσις της Κωνσταντινουπόλεως", οι υποψήφιοι βουλευτές και ο Τύπος. Το ίδιο συνέβαινε και στις κοινότητες της Μικράς Ασίας. Την πλειοψηφία της ηγεσίας αυτής αποτελούσε "η μέση ελληνική αστική τάξη". Κάποιοι είχαν ελληνική υπηκοότητα και συνεργάζονταν με τις ελληνικές διπλωματικές αρχές. Αλλά και ο Τύπος λειτούργησε ως μέσο διαμόρφωσης "πολιτικής ταυτότητας" ενώ μέχρι το 1908 η σχέση του κέντρου με την περιφέρεια ήταν χαλαρή, άρχισε να γίνεται πιο στενή μέσα από τους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς και τους εθνικούς θεσμούς.³⁶⁷ Το 1908 και μετά δημιουργήθηκε μία συγκεντρωτική εξουσία, η οποία είχε ενιαίο πολιτικό πρόγραμμα και ενιαίο σύστημα πολιτικών μηχανισμών.

Στην Κωνσταντινούπολη δημιουργήθηκε ένα πολιτικό πρόγραμμα από τους Βουλευτές, την "Οργάνωση" και τον Τύπο που αφορούσε όλους τους Ρωμιούς. Όλοι οι Ρωμιοί, της Μακεδονίας, των νησιών και της Καππαδοκίας, ήταν μέρος του ίδιου πολιτικού σώματος και γινόταν προσπάθεια να ομοιογενοποιηθούν πολιτικο-εθνικά μέσα από τις ίδιες διεργασίες και μηχανισμούς. Χαρακτηριστικό ήταν ότι από τους βουλευτές που εκλέχτηκαν και συγκροτούσαν την ηγεσία των Ρωμιών οι περισσότεροι προέρχονταν από την περιοχή των Βαλκανίων και όχι της Μικράς Ασίας, που ήταν άνθρωποι με διαφορετική κοινωνική υπόσταση και διαφορετικές ιδεολογικές απόψεις. Τελικά, στις εκλογές του 1908 εκλέχτηκαν 24 βουλευτές³⁶⁸ εκ των οποίων μόνο οι έξι ήταν από τη Μικρά Ασία, ενώ οι υπόλοιποι

³⁶⁷ Το ελληνικό κράτος δεν είχε οργανωμένη στρατηγική πολιτική για τους Έλληνες εκτός Ελλάδας. Ήταν περισσότερο συγκυριακή. Βλ. σχετ Alexandris A., ό.π., σελ.41-45/Παυλίδης Α.,ό.π., 162-170.

³⁶⁸ Ο ελληνικός Τύπος και ειδικά η εφημερίδα "Πρόοδος" ανέφερε ότι οι Ρωμιοί δεν θα μπορούσαν να εμπιστευτούν την ΕΕΠ διότι κατά τη διάρκεια των εκλογών προέβησαν σε αδικίες εναντίον τους και ότι παρόλο που ήρθαν στην εξουσία με την προοπτική διακυβέρνησης της χώρας με ισοπολιτεία και ισονομία κατέστρεψαν όλες τις προσδοκίες όχι μόνο των Ρωμιών, αλλά και των άλλων μη-μουσουλμανικών εθνοτήτων. Επίσης ότι οι Νεότουρκοι θεωρούνταν απερίσκεπτοι και μεγάλο τμήμα της επιτυχίας τους το όφειλαν στους Ρωμιούς. Εκτός τούτου, σύμφωνα με την κρατική στατιστική ο πληθυσμός των Ρωμιών στην Κωνσταντινούπολη ήταν 143.000, αριθμό τον οποίο δεν αποδεχόταν η εφημερίδα, η οποία πίστευε ότι εντός της οσμανικής επικράτειας κατοικούσαν 6.500.000

προέρχονταν από τα Βαλκάνια και τα νησιά. Συγκεκριμένα, μεταξύ των δεκαπέντε βουλευτών –συμπεριλαμβανομένων και των δύο της Κωνσταντινούπολης – που ήταν μέλη της Οργάνωσης, κανένας δεν ήταν Μικρασιάτης, ούτε καν από τη Σμύρνη.³⁶⁹

Το ζήτημα της υπηκοότητας των οργάνων της διαμόρφωσης της πολιτικο-εθνικής ταυτότητας των Ρωμιών, καθώς και οι σχέσεις που είχαν αναπτύξει με τις ελληνικές διπλωματικές αρχές, ήταν τα θέματα που παρουσίαζαν μία ιδιαιτερότητα. Επί παραδείγματι, οι αρχισυντάκτες και οι δημοσιογράφοι των σημαντικότερων εφημερίδων της Κωνσταντινούπολης: Πατρίς, Νεολόγος, και Πρόοδος ήταν είτε Έλληνες υπήκοοι είτε Οσμανοί υπήκοοι από την περιοχή των Βαλκανίων. Μετά τις εκλογές του 1908 ήλθε από την Αθήνα μεγάλος αριθμός δημοσιογράφων με σκοπό τη διαπαιδαγώγηση των Ρωμιών. Το θέμα της υπηκοότητας δημιούργησε αρκετά προβλήματα με τις οσμανικές αρχές που πολλές φορές υπονόμει τη θέση των Ρωμιών.³⁷⁰ Το πρόβλημα αυτό πήρε τεράστιες διαστάσεις, ειδικά την περίοδο των εκλογών του 1912, όταν κάποια δημοσιεύματα της προεκλογικής περιόδου καλούσαν τους Ρωμιούς να καταψηφίσουν το κόμμα της ΕΕΠ. Βέβαια οι δημοσιογράφοι απελάθηκαν με το αιτιολογικό ότι έχοντας ξένη υπηκοότητα αναμειγνύονταν στην εσωτερική πολιτική του κράτους και υπονόμει την ενότητα των Οσμανών. Όπως αναφέρει ο Γάλλος πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη στις 6 Μαρτίου 1912 η κίνηση των Νεότουρκων παρουσίαζε μία ιδιαιτερότητα.

.... φαίνεται ότι η Πύλη δεν έχει τόσο την πρόθεση να γίνει δυσάρεστη στην Κυβέρνηση των Αθηνών όσο να προειδοποιήσει τους Έλληνες Οσμανούς και να τους προαναγγείλει τα αντίποινα στα οποία εκτίθενται, αν ξεκόψουν από την ΕΕΠ.”

Ρωμιοί. Σε αναλογία με αυτόν τον πληθυσμό έπρεπε να εκλεχθούν 65 βουλευτές Βλ.σχετ. Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ. 73.

³⁶⁹ Alexandris A., ό.π., σελ. 35-45/Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ. 80-85.

³⁷⁰ Χαρακτηριστικό παράδειγμα μπορεί να θεωρηθεί η επιλογή του καππαδοκικής καταγωγής του Π.Καρολίδη, ο οποίος ήταν και γνώστης της τουρκικής και της Μικράς Ασίας. Το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών πίστευε ότι ήταν μία καλή επιλογή, για να αποφευχθούν αυτή την περίοδο οι συγκρούσεις με τους Νεότουρκους. Η Οργάνωση της Κωνσταντινουπόλεως πίστευε ότι ήταν ατυχής η επιλογή διότι ο Καρολίδης πρέσβευε μια ραγιαδική πολιτική. Απελαύνονταν ενίοτε από τη χώρα Έλληνες δημοσιογράφοι με την κατηγορία ανάμιξης ξένων υπηκόων στα εσωτερικά του κράτους. Ο Καρολίδης όμως, καθηγητής ιστορίας στο Παν/μιο της Αθήνας, εκλέχτηκε βουλευτής Σμύρνης έχοντας ελληνική υπηκοότητα. Ο Καρολίδης προτάθηκε από το ελληνικό κράτος και η πρόταση έγινε αποδεκτή σε γενικές γραμμές από την ΕΕΠ, δηλαδή μέσα από αυτό το χαοτικό “δούναι και λαβείν” παρατηρούμε ότι αρχίζει να χαράσσεται η ελληνική πολιτική.Βλ.σχετ. Alexandris A., ό.π., σελ. 35-45/Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ.85.

Το πρόβλημα της υπηκοότητας ήταν ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα την περίοδο αυτή. Οι Νεότουρκοι προσπαθούσαν να το διαχειριστούν, ανάλογα με την καθημερινή πολιτική κατάσταση.

Ο πολιτικός λόγος τόσο των Νεότουρκων όσο και των εθνικών ηγετών αρθρώθηκε γύρω από την έννοια του οσμανισμού. Οι Ρωμιοί υιοθέτησαν μία πολιτική, η οποία στηριζόταν στο δόγμα του ελληνο-οσμανισμού. Αυτό στο νέο πολιτικό πλαίσιο σήμαινε την κατάργηση των ίδιων των αρχών του. Ο Ελληνο-οσμανισμός στην πορεία εξελίχθηκε ως πολιτική ιδεολογία των Ρωμιών και ήταν η άλλη όψη της “Μεγάλης Ιδέας”³⁷¹. Ο Ι.Δραγούμης έλεγε:

**.... Τώρα που ο Σουλτάνος έδωσε το Σύνταγμα στην
Τουρκία, ίσως καλλιτερέψει η Τουρκική διοίκηση
και ίσως ζήσουν πιο ελεύθερα οι Έλληνες της
Τουρκίας. Ίσως δεν θελήσουν πια να ενωθούν με την
Ελλάδα. Είναι άλλα να γίνουν. Πρέπει το τουρκικό
κράτος με τον καιρό να γίνει ελληνικό κράτος, όπως
το ανατολικό Ρωμαϊκό κράτος έγινε Βυζαντινό
Ελληνικό κράτος.**

Συγκεκριμένα, η Κωνσταντινούπολη δεν παρήγαγε αυτόνομη πολιτική, αλλά, όπως έχουμε αναφέρει, είχε τη δυνατότητα να αναπαράγει και να αναπροσαρμόζει την πολιτική που παρήγαγε το ελληνικό κράτος, ανάλογα με τις ανάγκες της. Η Πολιτική η οποία παραγόταν και εκφραζόταν από την “Οργάνωση” ή τον Τύπο δεν ήταν αυτόνομη, αλλά αποτέλεσμα της σύγχυσης που επικρατούσε σε αυτή την αντιφατική και μεταβατική περίοδο στα Βαλκάνια. Η “Οργάνωση” την περίοδο αυτή ανέπτυξε μία αντισλαβική πολιτική ή την πολιτική της “Λίγκας” των Βαλκανικών εθνών. Προφανώς αποτελούσε μία αυτόνομη έκφραση της πολιτικής ιδεολογίας της Κωνσταντινούπολης.³⁷¹

³⁷¹ Η “Οργάνωση Κωνσταντινουπόλεως” στην αρχή είχε στο πρόγραμμά της απόψεις που αφορούσαν κινήσεις κατά του σλαβικού κινδύνου. Δεν υπήρξε καμία καταγραφή απόψεων για τη νέα πραγματικότητα, δηλαδή, την κήρυξη του Συντάγματος και τη θέση των Ρωμιών έναντι αυτής της κατάστασης. Υπήρξε όμως μία σειρά δραστηριοτήτων, όπως απογραφή των εμπορικών καταστημάτων που ανήκαν σε Βούλγαρους με τι διευθύνσεις τους. Δηλαδή δημιουργήθηκε ένα

Από την ανακήρυξη του Συντάγματος και τις εκλογές του 1908 μέχρι τους Βαλκανικούς Πολέμους, η κατάσταση στα Βαλκάνια, οι στόχοι της ΕΕΠ, η πολιτική της Ελλάδας και η πολιτική ηγεσία των Ρωμιών στην Κωνσταντινούπολη άλλαξαν. Οι Ρωμιοί της Κωνσταντινούπολης προσπάθησαν να αναπτύξουν έναν πολιτικό λόγο, από τη μία πλευρά να γίνει σωστή διαχείριση των πολιτικών τους δικαιωμάτων, στο πλαίσιο του νέου κοινοβουλευτικού συστήματος, και από την άλλη, αναπαραγωγή αρχών, που ήταν κοινές για όλο το έθνος, σε όλους τους Ρωμιούς. Αυτή την εποχή σημαντικά προβλήματα ήταν τα πολιτικά δικαιώματα των Ρωμιών, η διαχείρισή και ο τρόπος νομιμοποίησης τους μέσα στο οσμανικό πολιτικό πλαίσιο, ο ρόλος του Πατριαρχείου και τα πρώην προνόμιά του και τέλος οι μηχανισμοί που μπορούσαν να αναπαράγουν τις αρχές του ελληνικού κράτους και να τις παρουσιάζουν ως αρχές των Ρωμιών.

Σταδιακά θα παρατηρήσουμε ότι όσο οι σχέσεις των Ελλήνων με τους Νεότουρκους χειροτέρευαν, τόσο το ελληνικό κράτος χρησιμοποιούσε όλους τους μηχανισμούς άσκησης εξουσίας επί των Ρωμιών. Βέβαια, επειδή το ελληνικό κράτος ήταν και ο μοναδικός φορέας όλου του έθνους, ανέπτυξε πολιτική στρατηγική αφού δημιούργησε και χρηματοδότησε μηχανισμούς προπαγάνδας³⁷² για την εξάπλωση της πολιτικής του. Προσπάθησε να δημιουργήσει έναν ισχυρό πυρήνα πατριωτισμού και εθνικής συνείδησης χρηματοδοτώντας τον Τύπο³⁷³, ύψους 20.000 φράγκων. Δημιούργησε στην Κωνσταντινούπολη την ελληνική τηλεγραφική υπηρεσία που ο κύριος ρόλος της ήταν η άμεση και γρήγορη επικοινωνία μεταξύ των δύο κέντρων. Επίσης αυξήθηκε ο αριθμός των εφημερίδων και περιοδικών στην Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη

δίκτυο πληροφοριών για τις δραστηριότητές τους, με σκοπό να προστατευτούν οι Έλληνες αποτελεσματικά έναντι των Σλάβων. Βλ.σχετ. Alexandris Α.,ό.π., σελ. 36-49.

³⁷² Ο ελληνικός Τύπος στις άλλες περιοχές της Μικράς Ασίας παρουσίαζε την εξής εικόνα: στα Άδανα, την Αγκυρα, την Κασταμονή, τη Σεβάστεια και το Ικόνιο, δεν εκδιδόταν καμία ελληνική εφημερίδα, ενώ στην Τραπεζούντα τρεις και στο Τσανάκκαλε και την Προύσα από μία. Στις παράλιες πόλεις κυκλοφορούσε ο Τύπος της Σμύρνης και της Κωνσταντινούπολης, και εφημερίδες και τα περιοδικά που έρχονταν από την Ελλάδα. Βλ.σχετ. Παυλίδης Α., ό.π., σελ. 84-88

³⁷³ Παράλληλα με τη χρηματοδότηση των εφημερίδων και των περιοδικών της Κωνσταντινούπολης – Νεολόγος, Πρόοδος, Ταχυδρόμος – είχε προβλεφθεί χρηματική βοήθεια με τη μορφή συνδρομής και για τα περιοδικά και τις εφημερίδες της Σμύρνης.Βλ. σχετ. Παυλίδης Π, ό.π., σελ. 84-88.

5.1.2. Οι εκλογές του 1912, οι πολιτικές εξελίξεις και οι Ελληνικές

Κοινότητες

Στην Ελλάδα, η άνοδος του Βενιζέλου στην εξουσία σηματοδότησε την αρχή μιας νέας πορείας για την Ελλάδα, αλλά και μίας άλλης εποχής μεταξύ Αθηνών και Κωνσταντινούπολης. Υπήρχαν παράγοντες που ευνοούσαν την εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου.³⁷⁴ Παρά το γεγονός ότι κάποια τοπικά κέντρα εξουσίας ενίοτε αντιτίθεντο στην πολιτική του ελληνικού κράτους, σε γενικές γραμμές δεν υπονομεύτηκε το κέντρο λήψης αποφάσεων, απλά έγινε προσπάθεια της ενίσχυσης της ικανότητας της περιφέρειας να αναπαράγει την «εθνική» πολιτική του κέντρου.

Το ελληνικό κράτος αναμίχθηκε ανοικτά στις βουλευτικές εκλογές του 1912, υποστηρίζοντας το κόμμα "Ελευθερία και Συνεννόηση"³⁷⁵ που ήταν το κόμμα που αντιπολιτευόταν τους Νεότουρκους. Συνεργάστηκε με τις τοπικές εξουσίες, όπως την "Οργάνωση"³⁷⁶ και τις εκκλησιαστικές εξουσίες, για την επιβολή υποψηφίων, τους οποίους επέλεξε. Ήταν μία πολιτική με τεράστια σημασία. Με αυτό τον τρόπο περιορίστηκαν οι οποιεσδήποτε "αυτόνομες" πολιτικές επιλογές του Πατριαρχείου³⁷⁷ και έτσι ολοκληρώθηκε η διαδικασία συγκρότησης του "ελληνικού" πολιτικού σώματος.

³⁷⁴ Holland R.-Markides D., "Οι Βρεستاني και οι Έλληνες" Εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2011, σελ.288-292. Η Αγγλία λόγω της επιρροής που ασκούσε όλο και περισσότερο η γερμανική πολιτική στην αυτοκρατορία, και της αλλαγής των οικονομικών και πολιτικών της προσανατολισμών, αποφασίζει να μη στηρίζει ενεργά πλέον το δόγμα της διατήρησης της ακεραιότητας της αυτοκρατορίας. Άρχισε να προσανατολίζεται προς μία πολιτική διαμοιρασμού των εδαφών της. Η "εύνοια" προς την Ελλάδα θεωρήθηκε ως αντιστάθμισμα απέναντι στην αυξανόμενη επιρροή της Ρωσίας προς τους Σλάβους. Ο Λούντ Τζώρτζ, αναφερόμενος στους Έλληνες, εξέφραζε επίσης τους καινούργιους προσανατολισμούς της Αγγλίας: "Οι Έλληνες είναι λαός του μέλλοντος στην περιοχή της Μέσης Ανατολής Σφύζουν από ζωή και δραστηριότητα...".

³⁷⁵ Το ελληνικό κράτος στήριξε το κόμμα "Ελευθερία και Συνεννόηση", το οποίο συσπειρώσε όλους τους δυσαρεστημένους από την ΕΕΠ: από Συντηρητικούς μέχρι Φιλελεύθερους, από χριστιανούς μέχρι μουσουλμάνους, και πολλά πρώην μέλη της ΕΕΠ και βουλευτές. Βλ. σχετ. Alexandris A., ό.π. σελ.38-42/ Bouga C., ό.π., σελ 193-101/ Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ. 85-95.

³⁷⁶ Η "Οργάνωση" ήδη από το 1908 είχε ως επίσημο όργανο της πολιτικής της τον "Ελληνικό Πολιτικό Σύνδεσμο Κωνσταντινουπόλεως". Τον Απρίλιο του 1910 μετά από ψήφιση συγκεκριμένου νόμου απαγόρευσε την ίδρυση πολιτικών συλλόγων. Αργότερα ο Σύνδεσμος μετονομάζεται σε "Συνταγματικών Πολιτικών Σύνδεσμον". Βλ. σχετ. Alexandris A., ό.π., σελ 32-45.

³⁷⁷ Ο Πολιτικός Σύνδεσμος πριν τις εκλογές είχε αναπτύξει μία συνεργασία με το κόμμα "Ελευθερία και Συνεννόηση". Ο Πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ', μετά από πρωτοβουλία των Νεότουρκων, αποφάσισε να στηρίζει τους Νεότουρκους. Τελικά, υπερίσχυσε η άποψη του Πολιτικού Συλλόγου. Βλ.σχετ. Alexandris A., ό.π., σελ.32-45/ και από αρχείο Χαμουδόπουλου σελ. 48/ Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ 85-95/ Tunaya T.Z., ό.π., σελ 482-487.

Στις εκλογές του 1912³⁷⁸ δημιουργήθηκαν οι δυνάμεις οι οποίες καθόριζαν την εξέλιξη και την πολιτικοποίηση των Ρωμιών. Αυτό που ήταν αξιοσημείωτο αυτήν την εποχή ήταν η διαδικασία σύγκλισης σε πολιτικό επίπεδο των δύο κέντρων δηλαδή του ελληνικού κράτους και του Πατριαρχείου, με τη βοήθεια ενός ενδιάμεσου μηχανισμού, δηλαδή της ηγετικής ομάδας των κοσμικών. Έστω και αν πολλές φορές παρατηρήθηκαν τάσεις απόκλισης στις “κομματικές” επιλογές των κέντρων. Δημιουργήθηκε, λοιπόν, αυτή την εποχή ο “Πολιτικός Σύνδεσμος” που δεν ήταν μόνο “συντονιστικό όργανο” πολιτικής δράσης των Ρωμιών, αλλά και όργανο προώθησης αρχών, επιλογών του ελληνικού κράτους στο πλαίσιο των Ρωμιών, μέσα όμως από το θεσμικό πλαίσιο του Πατριαρχείου και την εποπτεία του.³⁷⁹

Ο Πολιτικός Σύνδεσμος ασκούσε πολιτική σύμφωνα με τις απόψεις που εξέφραζαν οι Ρωμιοί σε συνδυασμό με την πολιτική κατάσταση που υπήρχε μέσα στην Οσμανική Αυτοκρατορία και στο διεθνές πλαίσιο, αλλά και σε συνδυασμό με τη πολιτική που ανέπτυξε το ελληνικό κράτος. Υπήρξαν, πολλές φορές διαφωνίες στην πολιτική που ήθελε να ασκήσει το Πατριαρχείο ή κάποιοι Έλληνες βουλευτές, Δεν μπορούσαν όμως να θεωρηθούν πολιτικές επιλογές όλων των Ρωμιών. Οι Νεότουρκοι από το 1910 και λίγο αργότερα άρχισαν να σκληραίνουν την πολιτική τους έναντι των Ρωμιών. Το ελληνικό κράτος παράλληλα άρχισε να αναπτύσσει εθνική πολιτική καθώς και μία βαλκανική. Ο Πολιτικός Σύνδεσμος, η Οργάνωση και ο Τύπος δεν άρθρωσαν πολιτικό λόγο είτε μέσα στη Βουλή είτε εκτός Βουλής. Ασχολήθηκαν μόνο με τα θέματα των προνομίων.³⁸⁰ Πρώτη πολιτική πράξη αμφισβήτησης της πολιτικής των Νεότουρκων έναντι των Ρωμιών θα μπορούσε να

³⁷⁸ Στις εκλογές του 1912, το πολιτικό πρόγραμμα του κόμματος της ΕΕΠ δεν είχε διαφορά από αυτό των εκλογών του 1908. Επαναλάμβανε τα ίδια ειδικά θέματα που αφορούσαν τις μειονότητες όπως ήταν η παιδεία, η στρατιωτική θητεία καθώς και ότι ήταν απαραίτητη η διδασκαλία της τουρκικής στα μειονοτικά σχολεία. Η ΕΕΠ πίστευε ότι το κόμμα “Ελευθερία & Συνεννόηση” ιδρύθηκε με τη βοήθεια όλων των μειονοτήτων και ότι το μοναδικό κοινό σημείο αναφοράς τους ήταν να εκδικηθούν την ΕΕΠ. Κατά τη διάρκεια αυτής της εκλογικής αναμέτρησης, στον Τύπο υπήρχαν απόψεις οι οποίες δίχαζαν το λαό. Βλ. σχετ. Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ. 114-115/ Tunaya T.Z., ό.π., σελ.482-487.

³⁷⁹ Παυλίδης Α, ό.π., σελ 148-162./Bouga C., ό.π., σελ. 193-101

³⁸⁰ Το κόμμα “Ελευθερία και Συνεννόηση” στις 13 Ιανουαρίου του 1912 μετά από συζητήσεις με το Πατριαρχείο έκανε μία πρώτη συμφωνία. Αυτή η συμφωνία αφορούσε τα δικαιώματα των Ρωμιών και τα προνόμια της Εκκλησίας. Συμφώνησαν επίσης τα διπλώματα που έδιναν τα κοινοτικά σχολεία να θεωρούνται ισότιμα με τα δημόσια. Το Πατριαρχείο ζήτησε από το κόμμα της Συνεννόησης τα προαναφερθέντα μαζί με κάποια άλλα να προστεθούν στο Σύνταγμα. Οι υπεύθυνοι της Συνεννόησης υποσχέθηκαν ότι θα τα συζητήσουν στο συνέδριο του κόμματός τους. Στον Τύπο, ελληνικό και τουρκικό, υπήρχαν φωνές που αντιδρούσαν στις συζητήσεις του Πατριαρχείου με το κόμμα της Συνεννόησης για συνεργασία στις επερχόμενες εκλογές. Βλ.σχετ. Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ. 117-119.

θεωρηθεί το «Υπόμνημα των Ελλήνων Βουλευτών» το οποίο είχε εγκριθεί από Έλληνες βουλευτές και κατατέθηκε στη Βουλή στις 12 Αυγούστου του 1912.³⁸¹

Με το “Υπόμνημα” άρχισε η αμφισβήτηση της νομιμότητας της τουρκοποίησης του Οσμανικού κράτους. Εκτός τούτου, είχε άμεσα αποτελέσματα στο ότι με αυτό δεν προβάλλονταν μόνο τα ελληνικά δίκαια, αλλά και αυτά των άλλων μη τουρκικών εθνοτήτων. Ακολούθησαν έντονες διαβουλεύσεις μεταξύ όλων των μη μουσουλμανικών εθνοτήτων και επεξεργάστηκαν από κοινού πρόγραμμα χάραξης κοινής πολιτικής δράσης. Το 1911 εκδόθηκε γι’ αυτό το σκοπό η TRIBUNE DES NATIONALITES, της οποίας τα γραφεία χρησιμοποιούνταν ως διεθνής πολιτική λέσχη, όπου γίνονταν συναντήσεις μεταξύ Ελλήνων, Βουλγάρων, Αρμενίων, Συμβούλων του Πατριαρχείου, Βουλευτών, Δημοσιογράφων κ.ά. Αργότερα άρχισαν να συχνάζουν σε αυτή τη λέσχη και άτομα τα οποία ανήκαν σε μουσουλμανικές μη-τουρκικές εθνότητες.³⁸²

Παρόλες τις συζητήσεις, διαβουλεύσεις και αναλύσεις που γίνονταν μεταξύ ελληνικού κράτους, “Συνδέσμου” και Πατριαρχείου, υπήρχε η εντύπωση ότι η πολιτική ηγεσία της Κωνσταντινούπολης δρούσε με δική της πρωτοβουλία και με τη συναίνεση του Πατριαρχείου. Υπάρχει όμως έγγραφο του Έλληνα Υπουργού Εξωτερικών το οποίο είχε σταλεί στην Πρεσβεία Κωνσταντινούπολης και στην Πρεσβεία στη Σόφια, στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1912, όπου αναλύονταν οι στόχοι της πολιτικής της Αθήνας σχετικά με τη Μικρά Ασία, Θράκη κ.τ.λ. Το συμπέρασμα από όλα αυτά ήταν ότι το ελληνικό κράτος, ανεξάρτητα από το πόσο κατεύθυνε την πολιτική της Κωνσταντινούπολης, προσπαθούσε να ενσωματώσει τη δική του πολιτική στην πολιτική της Κωνσταντινούπολης καθώς και να εκμεταλλευτεί με αυτόν τον τρόπο την προσπάθεια που έκαναν οι Ρωμιοί στην Τουρκία για να ενισχυθούν οι δικές του πολιτικές.³⁸³

³⁸¹ “The Hellenic Kingdom and the Ottoman Greeks: The experiment of the Society of Constantinople” by Thanos Veremis, σελ 181-189 από το βιβλίο των Gondicas D.-Issawi C. “Ottoman Greeks in the Age of Nationalism” The Darwin Press, Princeton, New Jersey, 1999 Ο Σουλιάτης –Νικολαΐδης αναφέρει αναλυτικά όλο το υπόμνημα.

³⁸² Kerimoğlu H.T., όπ., σελ. 115-125. Υπήρχε αναλυτικό κείμενο στην Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως που ανέφερε ότι οι Μουσουλμανικές εθνότητες ακολούθησαν το παράδειγμα των χριστιανικών εθνοτήτων. Οι Έλληνες ήταν επιφυλακτικοί, διότι στη διεθνή λέσχη της Tribune des Nationalites σύχναζαν Αλβανοί, Άραβες, Κούρδοι και Κιρκάσιοι πολιτευόμενοι που έγραφαν σε αυτή, και έστελναν τις εθνικόφρονες εφημερίδες τους στα πάτρια εδάφη.

³⁸³ Alexandris A, ό.π., 32-59.

Με την προκήρυξη των εκλογών του 1912³⁸⁴ δόθηκε η ευκαιρία να υλοποιηθούν κάποιοι στόχοι από την πολιτική του ελληνικού κράτους, σε συνεργασία με την πολιτική ηγεσία της Κωνσταντινούπολης. Το κόμμα “Ελευθερία και Συνεννόηση”³⁸⁵ υποστηριζόταν από όλες τις χριστιανικές κοινότητες. Οι Νεότουρκοι³⁸⁶ το κατήγγειλαν ότι είχε “Πωληθεί στους Έλληνες”. Στις 23 Μαρτίου 1912 η εφημερίδα “Tanin” έγραφε :

**... Εφόσον οι Έλληνες- Ρωμιοί συνεργάζονται με το
Κόμμα της αντιπολίτευσης, εμείς θα προσπαθήσουμε
να μην κερδίσουν οι Έλληνες καμία βουλευτική έδρα.
Οι Έλληνες και με τους αντιπάλους μας
συνεργάζονται και θέλουν να κερδίσουν βουλευτικές
έδρες. Αυτή τη λογική δεν μπορούμε να την
καταλάβουμε.**³⁸⁷

Το ελληνικό κράτος τάχθηκε με το κόμμα του πρίγκηπα Σαμπαχαττίν. Ο Σύνδεσμος με την καθοδήγηση των ελλήνων διπλωματών προσπάθησε να πετύχει τις ελληνικές επιλογές μέσα από τις καθημερινές ανάγκες των Ρωμιών.

Ενώ βρισκόταν ο “Σύνδεσμος” σε διαπραγματεύσεις με τον πρίγκηπα Σαμπαχαττίν και το κόμμα του “Ελευθερία και Συνεννόηση”, ο Πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ΄ και

³⁸⁴ Κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου των εκλογών του 1912, οι ελληνικές εφημερίδες της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης, προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να ενημερώσουν το λαό για τα πολιτικά τεκταινόμενα καθώς και για τη σοβαρότητα αυτών των εκλογών. Βλ. Σχετ. Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ. 121-122..

³⁸⁵ Tunay T.Z., ό.π., σελ 555-565. Μετά από διαπραγματεύσεις ο Συνταγματικός Πολιτικός Σύνδεσμος Κωνσταντινουπόλεως και το κόμμα “Ελευθερία και Συνεννόηση” αποφάσισαν από κοινού τα παρακάτω: α) να γίνει εκλογικό σύστημα που να εξασφαλίζει τα δικαιώματα των μειονηγιών, β) να διατηρηθούν τα προνόμια που είχαν παραχωρηθεί στην Ορθόδοξη Εκκλησία και γ) η κοινοτική εκπαίδευση να εξακολουθεί να απολαμβάνει τις ελευθερίες που είχε υπό την εποπτεία του θρησκευτικού αρχηγού των Κοινοτήτων .

³⁸⁶ Οι Νεότουρκοι, παρότι δεν μπορούσαν να συνεννοηθούν με το Πατριαρχείο και με τους ελληνικούς συνδέσμους, ήθελαν έστω να υπάρξει συμφωνία σε κάποια σημεία μεταξύ τους. Η μειονότητα των Ελλήνων ήταν η μεγαλύτερη της Οσμμανικής Αυτοκρατορίας και δεν ήταν δυνατόν, σύμφωνα με την άποψη της ΕΕΠ, να στηρίξουν την αντιπολίτευση. Στις συζητήσεις που είχαν με τον Πατριάρχη δεν μπόρεσαν να αποσπάσουν μία θετική απάντηση σχετικά με την απόφαση στήριξης και ψήφου των Ρωμιών. Ο βουλευτής Σμύρνης Καρολίδης ζήτησε από την ΕΕΠ να εκλεγούν τουλάχιστον 45 Έλληνες βουλευτές, τον Αριστείδη Πασά να τον διορίσουν Υπουργό Δικαιοσύνης και κάποιοι άλλοι να αναλάβουν σημαντικές θέσεις εντός της Αυτοκρατορίας. Βλ.σχετ. Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ. 120-121.

³⁸⁷ Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ.111

κάποιοι βουλευτές όπως ο Εμμανουηλίδης, ο Καρολίδης κ.ά. στήριζαν τους Νεότουρκους.³⁸⁸ Επομένως δημιουργήθηκαν δύο “κόμματα” στο πλαίσιο των Ρωμιών, δηλαδή τα δύο εθνικά κέντρα υποστήριζαν το καθένα από ένα “κόμμα”. Η νομιμοποιημένη εθνική πολιτική ήταν αυτή του “Συνδέσμου” η οποία στηριζόταν από το ελληνικό κράτος και από την πλειονότητα των Ρωμιών. Το Πατριαρχείο³⁸⁹ επειδή δεν μπορούσε να επιβάλει τις πολιτικές του απόψεις στο σύνολο των Ρωμιών, δεν είχε τη νομιμοποίηση του έθνους για την πολιτική του. Αποτέλεσμα των εκλογών του 1912 ήταν η εκλογή βουλευτών, οι οποίοι τάσσονταν υπέρ των Νεότουρκων³⁹⁰ και δεν ξεπερνούσαν τους 15, δηλαδή είχε μειωθεί ο αριθμός των Ελλήνων βουλευτών.³⁹¹

Οι βουλευτικές εκλογές του 1912, παρά τις διαφωνίες και αντιπαραθέσεις, ανέδειξαν την Αθήνα ως κέντρο όλων των Ελλήνων καθώς και τις μητροπόλεις και κοινοότητες ως μηχανισμό συγκρότησης της εθνότητας. Και πράγματι, επικρατούσε η άποψη ότι το ελληνικό κράτος είχε επιβληθεί οριστικά ως κέντρο όλων των Ελλήνων, αφού κατά την εκλογική περίοδο, οι ελληνικές διπλωματικές αρχές έστελναν προς την Αθήνα πολλές λεπτομερείς αναφορές για την πολιτική κατάσταση στην Κωνσταντινούπολη και τη Μικρά Ασία.

Κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου του 1912, οι Νεότουρκοι προσπάθησαν να κερδίσουν κάποιες περιοχές με προπαγάνδα και δωροδοκία του Τύπου. Ωστόσο οι

³⁸⁸ Σύμφωνα με την άποψη των Νεότουρκων αν ο αριθμός των βουλευτών των μειονοτήτων ήταν μεγάλος, θα ήταν εις βάρος των μουσουλμάνων βουλευτών στο Κοινοβούλιο. Όσο περισσότεροι ήταν οι Έλληνες βουλευτές τόσο το κοινωνικό επίπεδο των Ελλήνων θα γινόταν καλύτερο. Η ΕΕΠ δημιούργησε μία εθνικιστική σταυροφορία εναντίον των Ρωμιών και προσπαθούσε να τους κατηγορήσει ότι ήταν εχθροί του τουρκισμού. Βλ. σχετ. Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ. 123-124.

³⁸⁹ Το Πατριαρχείο την 1/9/1912 εξέδωσε μία εγκύκλιο για τις εκλογές, με την οποία όρισε μία τετραμελή εκλογική επιτροπή, που αποτελούνταν από δύο μητροπόλεις και δύο μέλη του Διαρκούς Εθνικού Συμβουλίου. Ο Σουλιάτης-Νικολαΐδης έλεγε ότι το Πατριαρχείο αποφάσισε να αναθέσει επισήμως τις εκλογές στο “Σύνδεσμο”. Επειδή το Πατριαρχείο παράπαιε ανάμεσα σε δύο πολιτικές, την αμφίρροπη πολιτική κατάσταση και την απώλεια ελέγχου των θεσμών, αποφάσισε να ακολουθήσει μία “ευκαιριακή” πολιτική, προσπαθώντας να διαπραγματευτεί και με τους Νεότουρκους αλλά και με το “Σύνδεσμο”. Βλ. σχετ. Alexandris A., ό.π., σελ. 32-59/ Παυλίδη Α. 145-155.

³⁹⁰ Οι σημαντικότεροι βουλευτές το 1912 ήταν οι :Νάλης, Εμμανουηλίδης, Καρολίδης, Κωφίδης, Μηχαηλίδης, Ορφανίδης, οι οποίοι εκλέχθηκαν με την ΕΕΠ. Βλ. σχετ. Alexandris A., ό.π., σελ. 32-59/Boura C., ό.π., σελ. 193-201.

³⁹¹ Η μείωση του αριθμού των βουλευτών δημιούργησε προβλήματα στις ελληνικές κοινότητες. Η ΕΕΠ μέσω του Τύπου κατηγορούσε τους Ρωμιούς ότι έγιναν όργανο της ελληνικής πολιτικής και ότι αυτά τα αποτελέσματα ήταν θετικά για την αυτοκρατορία. Μετά τα αποτελέσματα των εκλογών και η πλευρά της ΕΕΠ καθώς και η πλευρά των Ρωμιών αντάλλαξαν πυρά μέσω του Τύπου. Βλ. σχετ., Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ. 124-126.

σχέσεις ανάμεσα σε χριστιανούς και μουσουλμάνους δεν επηρεάστηκαν καθόλου. Οι Βαλκανικοί πόλεμοι και ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος ήταν η αιτία για τη διακοπή των σχέσεων μεταξύ των διαφορετικών πληθυσμών, τη σταθεροποίηση της εξουσίας των Νεότουρκων, καθώς επίσης της ενσωμάτωσης των Ρωμιών στο ελληνικό εθνικό σώμα. Βέβαια ήταν αξιοσημείωτο το γεγονός ότι στις εκλογές του 1912 οι υποψήφιοι μουσουλμάνοι βουλευτές του κόμματος "Ελευθερία και Συνεννόηση" άρθρωσαν το πολιτικό τους λόγο πάνω στις αρμονικές σχέσεις των χριστιανών και των μουσουλμάνων και εξέφρασαν την αντίθεσή τους στην πολιτική ρήξη των σχέσεων αυτών από τους Νεότουρκους.³⁹²

Στην εκλογική διαδικασία του 1912,³⁹³ αναδείχθηκε με τον πιο σαφή τρόπο ο ρόλος του ελληνικού κράτους στην επιλογή των Ελλήνων υποψηφίων. Παρά το γεγονός ότι ο ρόλος του "Πολιτικού Συνδέσμου" για την επιλογή των υποψηφίων ήταν σημαντικός, τελικά αποφάσισαν οι ελληνικές διπλωματικές αρχές. Ήταν πλέον φανερό ότι είχε καταργηθεί η εσωτερική λειτουργία και οργάνωση των μητροπόλεων και των κοινοτήτων. Αυτό βέβαια έγινε με τη συναίνεση, έστω και βεβιασμένη, της θρησκευτικής ηγεσίας. Παρατηρούμε ότι ο ρόλος της κοινότητας περιοριζόταν όλο και περισσότερο, η λειτουργία της όμως ως οσμανικός θεσμός δεν χάθηκε εντελώς. Προσπάθησε να διατηρήσει το ρόλο του εθνικού μηχανισμού, σταδιακά όμως έχασε οποιαδήποτε εσωτερική δυναμική αναπαραγωγής της νομιμοποίησης της ως οσμανικού πολιτικού μηχανισμού.

Συγκεκριμένα, η κοινότητα εξακολούθησε να υφίσταται για να δικαιολογεί αφενός τον "οσμανικό" χαρακτήρα της πολιτικής εξουσίας και αφετέρου την "ελληνικότητα" των Ρωμιών. Δεν μπορούσε όμως να αναπαράγει τους μηχανισμούς της για να εκφράζεται πολιτικά ο πληθυσμός της και για να ενσωματωθεί στο

³⁹² Alexandris A, ό.π., σελ. 42-59. Υπάρχει λεπτομερής έκθεση προς το Υπουργείο Εξωτερικών του Έλληνα Υποπροξένου στο Ικόνιο, όπου αναφέρεται η ομιλία ενός από τους σημαντικότερους ουλεμάδες και ηγέτες του κόμματος "Ελευθερία και Συνεννόηση", του Σαμπρή Εφέντη. Η ομιλία του στηρίζεται στις αρμονικές σχέσεις και τις πολιτιστικές συγγένειες μουσουλμάνων και χριστιανών, ενώ στηλιτεύεται το κόμμα της ΕΕΠ που το θεωρεί υπεύθυνο για τη δημιουργία χασμάτων μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών. Βλ. σχετ. Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ 123-128

³⁹³ Στις εκλογές του 1912 οι υπεύθυνοι της ΕΕΠ προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν κάθε μέσον για να μπορέσουν να κερδίσουν τις εκλογές. Τους βοήθησε ο στρατός επειδή πολλά μεγάλοςχημα μέλη προέρχονταν από το στρατό. Λόγω της εξουσίας τους προσπάθησαν να περιορίσουν τις δυνατότητες εκλογής των βουλευτών που βρίσκονταν στην αντιπολίτευση. Εκτός τούτου κατά τη διάρκεια των εκλογών έγιναν βίαιες συγκρούσεις μεταξύ της ΕΕΠ και των μη-μουσουλμάνων εξαιτίας της καταπιεστικής τους συμπεριφοράς. Αυτές οι εκλογές αναφέρονται "ροπαλοφόρες εκλογές" -Sopali seçimler- Βλ. σχετ. Kerimoğlu H. T. ό.π. σελ. 124-126.

φυσικό του περιβάλλον. Η κατάσταση άλλαξε καθώς από τη μία πλευρά η οσμανική εξουσία δημιούργησε έναν πολιτικό χώρο, στον οποίο η κοινότητα δεν είχε φυσική ένταξη³⁹⁴ και από την άλλη, η ελληνική εξουσία δημιούργησε ένα πολιτικό πεδίο, στο οποίο η ένταξη της κοινότητας δεν ήταν φυσική. Οι συνέπειες από τη δημιουργία δύο, στην ουσία χώρων ενός πολιτικού ““οσμανικού”” και ενός πολιτικο-εθνικού ““ελληνικού””, ανταγωνιστικών μεταξύ τους, θα φανούν μετά από το 1913. Ήταν η εποχή που η ““οσμανική”” εξουσία διεκδίκησε την τουρκικότητα του ““οσμανικού”” χώρου, ενώ το ελληνικό κράτος την ελληνικότητα του ““οσμανικού”” χώρου.

5.2. Σχέσεις Νεότουρκων και Αλβανών

Η διακήρυξη του Συντάγματος στην Αλβανία έγινε αποδεκτή με μεγάλο ενθουσιασμό από χριστιανούς και μουσουλμάνους, ενώ στη Σκόδρα οι μουσουλμάνοι δέχθηκαν τα νέα με αδιαφορία. Επειδή υπήρχε ο φόβος ότι θα έχαναν τα προνόμιά τους με το νέο Σύνταγμα, πολλοί Αλβανοί ήταν αντίθετοι στην ιδέα της ισότητας χριστιανών μουσουλμάνων και δήλωναν ότι θα αναγνώριζαν μόνο το θρησκευτικό νόμο.

Στη Βόρεια Αλβανία, την περίοδο αυτή, υπήρχε μεγάλη ανησυχία και πολλή σύγχυση, ενώ στη Νότια οι Αλβανοί ήταν ευνοϊκά διακείμενοι προς το νέο καθεστώς. Πολλοί από τους Αλβανούς δέχθηκαν το Σύνταγμα επειδή ήθελαν ελευθερία στην εκπαίδευση και στη χρήση και ανάπτυξη της γλώσσας και της εθνικότητάς τους. Ιδρύθηκαν σχολεία στην Κορυτσά, στο Ελμπασάν και σε άλλες πόλεις.³⁹⁵

Οι Νεότουρκοι φανερά ευνοούσαν την ανάπτυξη ενός αλβανικού εθνικού αισθήματος στην Ήπειρο, ως αντιστάθμισμα του Ελληνισμού. Έτσι, βασικός στόχος της ελληνικής κυβέρνησης ήταν να ενισχύσει τον Ελληνισμό στην Ήπειρο.

³⁹⁴ Οι εκλογικές περιφέρειες απαιτούσαν πλέον άλλη οργάνωση του χώρου και έπρεπε να γίνει άλλη διευθέτηση των πολιτικών κέντρων. Πολλές κοινότητες βρίσκονταν πολύ μακριά από το κέντρο αναφοράς, ενώ η εκπροσώπηση του πληθυσμού τους σε αυτό το κέντρο ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Βλ. σχετ. Alexandris A., ό.π., σελ. 32-51/Παυλίδης Α., ό.π., σελ. 147-152.

³⁹⁵ Shaw S.J. – Shaw –Kural E., ό.π., σελ. 287-288.

Κατά τη διάρκεια της εκλογικής περιόδου, τα πράγματα άλλαξαν. Ήταν φανερό πλέον η σύγκρουση ανάμεσα στους Νεότουρκους και τους Αλβανούς. Πράγματι, μετά το άνοιγμα του Οσμανικού Κοινοβουλίου, στις 17 Δεκεμβρίου 1908, οι Νεότουρκοι άρχισαν συστηματικό διωγμό των Αλβανών με στόχο την αφομοίωσή τους.³⁹⁶

Αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής ήταν ότι το καλοκαίρι του 1909, μέχρι την εποχή που ξέσπασε ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος, μεγάλες περιοχές της Βόρειας Αλβανίας βρίσκονταν σε μία σχεδόν συνεχή κατάσταση εξέγερσης.

Το Μάρτιο του 1910, οι κάτοικοι της περιοχής του Κοσσυφοπεδίου πήραν τα όπλα εναντίον των Τούρκων. Η εξέγερση άρχισε στην Πρίστινα, όταν οι Αλβανοί επιτέθηκαν στην τουρκική φρουρά και ζήτησαν να ισχύσουν τα παλιά τους προνόμια. Από την πλευρά τους οι Τούρκοι χρησιμοποίησαν μεγάλες δυνάμεις στρατού και εύκολα αφόπλισαν τους Αλβανούς επαναστάτες.

Στο μεταξύ στο Μοναστήρι, συνήλθε ένα δεύτερο γλωσσικό συνέδριο στις 20 Μαρτίου 1910, για να πάρει μια οριστική απόφαση σχετικά με το γλωσσικό ζήτημα. Το σημαντικότερο παράπονο που είχαν οι Αλβανοί από την τουρκική κυβέρνηση ήταν ότι οι Νεότουρκοι ήθελαν να επιβάλουν το αραβικό αλφάβητο σε αυτούς. Στο δεύτερο γλωσσικό συνέδριο αποφασίστηκε λοιπόν ότι σε όλα τα αλβανικά σχολεία η αλβανική γλώσσα θα διδασκόταν με τη λατινική ή αραβική γραφή, σύμφωνα με την επιλογή καθενός. Επίσης, συμφωνήθηκε το επόμενο εθνικό συνέδριο να γίνει στα Γιάννενα. Η τελευταία αυτή απόφαση προξένησε μεγάλη ανησυχία στην ελληνική κυβέρνηση, επειδή φοβόταν ότι στόχος των Αλβανών εθνικιστών ήταν να χαρακτηριστεί η Ήπειρος αλβανικό έδαφος. Τελικά το συνέδριο αναβλήθηκε.³⁹⁷

³⁹⁶ Shaw S.J.-Shaw-Kural E., ό.π., σελ. 288-289/ Macfie A.L. "Ottoman of the Ottoman Empire – 1908-1923", Longman, London and New York, 1998, σελ. 64-70.

³⁹⁷ Shaw S.J.- Shaw-Kural E., ό.π., 288-289.

Οι Νεότουρκοι άρχισαν να καταστέλλουν το αλβανικό μορφωτικό κίνημα, ειδικά το δεύτερο εξάμηνο του 1910. Έκλεισαν τους αλβανικούς συλλόγους και τα σχολεία σε όλη τη χώρα. Ακολούθησαν το κλείσιμο των εφημερίδων και η φυλάκιση πολλών εκδοτών και Αλβανών εθνικιστών. Οι Αλβανοί δεν είχαν ηγεσία, αλλά διοικούνταν από τον αρχηγό της φυλής, ο οποίος δεν αναγνώριζε κανένα άλλο ανώτερό του. Επίσης δεν είχαν πολιτικό πρόγραμμα, εκτός αν οι επιθυμίες τους να διατηρήσουν τα παλιά τους προνόμια – εξαίρεση από τη στρατολογία και φορολογία – θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως πολιτικό πρόγραμμα.³⁹⁸

Το φθινόπωρο του 1911 που άρχισε ο πόλεμος με τους Ιταλούς στη Λιβύη, δόθηκε άλλη μια ευκαιρία στους Αλβανούς να οργανώσουν μεγάλης κλίμακας εξέγερση, την άνοιξη του 1912. Οι Αλβανοί χαίρονταν που η Οσμανική Αυτοκρατορία βρισκόταν σε πόλεμο, όχι επειδή η Ιταλία ήταν προσφιλής σε αυτούς, αλλά επειδή πίστευαν ότι η Αυτοκρατορία θα μπορούσε να υιοθετήσει μια πιο διαλλακτική στάση απέναντί τους. Ωστόσο, οι προσπάθειες των Νεοτούρκων να κινητοποιήσουν τους Αλβανούς, για να υπερασπίσουν την Οσμανική Αυτοκρατορία εναντίον της Ιταλίας, απέτυχαν εντελώς.³⁹⁹

Στην Οσμανική Βουλή, το Δεκέμβριο του 1911, οι Αλβανοί επειδή ήθελαν να αναγκάσουν την Πύλη να κάνει παραχωρήσεις στους Αλβανούς, ζήτησαν πολιτικές, οικονομικές και πολιτιστικές μεταρρυθμίσεις για την Αλβανία. Οι Τούρκοι, ως συνήθως, αγνόησαν τα αιτήματα. Ο Χασάν Πρίστινα, Αλβανός βουλευτής από το Κοσσυφοπέδιο, στις 11 Ιανουαρίου του 1912 προειδοποίησε την Πύλη ότι θα γίνει μία άλλη αλβανική εξέγερση σε περίπτωση που οι αλβανικές απαιτήσεις δεν εκπληρωθούν.

Τον Ιανουάριο του 1912, με πρωτοβουλία και υπό την καθοδήγηση του Αλβανού εθνικιστή Ισμαήλ Κεμάλ, οργανώθηκε στην Κων/πολη

³⁹⁸ Shaw S.J.-Shaw –Kural E., ό.π. , σελ.287-289/ Macfiew A.L., ό.π., σελ. 64-70.

³⁹⁹ Shaw S.J.-Shaw –Kural E. ό.π. , σελ. 293.

συνάντηση Αλβανών εθνικιστών, που αποφάσισε την οργάνωση γενικής εξέγερσης στην Αλβανία. Η εξέγερση θα ξεκινούσε από το Κοσσυφοπέδιο και θα απλωνόταν αργότερα σε άλλες περιοχές.

Τον Ιούνιο του 1912, στο Κοσσυφοπέδιο, άρχισαν εχθροπραξίες. Οι Τούρκοι, παρόλο που βρίσκονταν σε πόλεμο με την Ιταλία, αναγκάστηκαν να στείλουν στρατό, για να μην εξαπλωθούν οι εχθροπραξίες σε άλλα μέρη του Κοσσυφοπεδίου. Οι μονάδες που στάλθηκαν, επειδή ήταν αλβανικές, πήγαν με το μέρος των επαναστατών.⁴⁰⁰

Ο Ισμαήλ Κεμάλ και οι Αλβανοί εθνικιστές προετοίμαζαν το λαό για μια γενική επανάσταση, ιδιαίτερα στην περιοχή του Νότου και στην Ήπειρο. Δεν έγινε όμως γενικός ξεσηκωμός των Αλβανών, αλλά περιορίστηκε στο Βορρά, στα τέλη Ιουλίου. Οι Αλβανοί επαναστάτες κατέλαβαν τα Σκόπια στις 12 Αυγούστου του 1912. Αυτό το γεγονός ανάγκασε τους Νεότουρκους να παραχωρήσουν σημαντικά προνόμια, όπως τον εδαφικό προσδιορισμό της Αλβανίας. Η οσμανική κυβέρνηση αναγνώρισε ότι οι περιοχές της Σκόδρας, των Ιωαννίνων, του Κοσσυφοπεδίου και του Μοναστηρίου περιλαμβάνονταν στην Αλβανία.

Με αυτή την απόφαση, οι Νεότουρκοι δημιούργησαν στα χαρτιά τη Μεγάλη Αλβανία, γεγονός που ανάγκασε τη Βουλγαρία, την Ελλάδα, το Μαυροβούνιο και τη Σερβία να επισπεύσουν την έναρξη του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου.⁴⁰¹

5.3. Σχέσεις Νεότουρκων και Βουλγάρων

Ο βουλγαρικός εθνικισμός, ο οποίος αναπτύχθηκε τον 19^ο αιώνα, ήταν τόσο νέος όσο και οι άλλοι βαλκανικοί εθνικισμοί. Νεότερος ίσως, επειδή οι Βούλγαροι είχαν ζήσει κάτω από την οσμανική κυριαρχία από το 14^ο αιώνα, περισσότερο από τα άλλα βαλκανικά έθνη. Στη δεκαετία του 1870 οι Βούλγαροι τελικά επαναστάτησαν.

⁴⁰⁰ Shaw S.J.-Shaw –Kural E., ό.π., σελ. 290-293/Macfie A.L., ό.π., σελ. 64-70.

⁴⁰¹ Shaw S.J. – Shaw – Kural E., ό.π., σελ 290-293.

Από τη στιγμή που έγινε σαφές ότι η Οσμανική Αυτοκρατορία πνέει τα λοίσθια, μεγάλοι ανταγωνιστές του ελληνικού εθνικισμού, αναφορικά με το ζήτημα της Θράκης, εμφανίστηκαν οι Βούλγαροι. Για τη Βουλγαρία η διέξοδος στο Αιγαίο Πέλαγος ήταν από την αρχή ζήτημα “ζωής και θανάτου”. Η Ρωσία, η χώρα που στήριξε όσο καμία άλλη τις βουλγαρικές διεκδικήσεις, συμφωνούσε απολύτως, διότι και για εκείνη, η έξοδος στο Αιγαίο θεωρούνταν στρατηγικό και οικονομικό πλεονέκτημα.⁴⁰²

Με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου⁴⁰³, το όραμα της “Μεγάλης Βουλγαρίας”, που άρχιζε από το Δούναβη και τον Εύξεινο Πόντο και κατέληγε στο Αιγαίο, το Δρίνο ποταμό και τις λίμνες Πρέσπες, έγινε πραγματικότητα. Οι Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης δεν μπορούσαν να επιτρέψουν το γιγαντισμό της ρωσικής επιρροής στα Βαλκάνια. Με πρωτοβουλία της Γερμανίας, που ήταν η ανερχόμενη δύναμη της Ευρώπης, διοργανώθηκε συνδιάσκεψη στο Βερολίνο για να ξανασυζητηθούν οι όροι της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Με τη Συνθήκη του Βερολίνου, η αυτόνομη ηγεμονία της Βουλγαρίας περιορίστηκε στα βόρεια του Αίμου. Η Ελλάδα άρχισε να αντιλαμβάνεται το βουλγαρικό μεγαλοϊδεατισμό και τον άμεσο κίνδυνο για τους Έλληνες της περιοχής, επειδή η εκπαίδευση των Βουλγάρων προσανατολιζόταν προς τη διάπλαση εθνικής συνείδησης, ειδικά από το 1860. Οι μεταρρυθμίσεις του Χάτ-ι Χουμαγιούν του 1856, που καθιέρωσαν τα ίσα δικαιώματα των Οσμανών υπηκόων, έδιναν περιθώριο μεγαλύτερης ανάπτυξης της εκπαίδευσής τους.⁴⁰⁴

⁴⁰² Βακαλόπουλος Κ. “Διωγμοί και Γενοκτονία του Θρακικού Ελληνισμού”, ό.π., Εισαγωγή σελ. 22-23

⁴⁰³ Πρεβελάκης Γ.Σ., ό.π., σελ. 165. Από τα τέλη του 18^{ου} αι. η εσωτερική κρίση της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, η διπλωματία της Ρωσίας και οι φιλελεύθερες ιδέες οδήγησαν σε αντιπαραθέσεις: από το ένα μέρος ανάμεσα στους Βαλκανικούς λαούς και το οσμανικό κράτος και από το άλλο ανάμεσα στις δύο βασικές χριστιανικές κοινότητες και τους μουσουλμάνους. Μετά το Συνέδριο του Βερολίνου, η αλληλεγγύη της Ορθόδοξης κοινότητας έσπασε. Οι Σέρβοι, οι Έλληνες και οι Ρουμάνοι άρχισαν να φοβούνται τους Βουλγάρους. Καταλάβαιναν ότι η Ρωσία, της οποίας η πολιτική ήταν να υποστηρίξει όλους τους Ορθόδοξους, αλλάζοντας τακτική άρχισε να προσανατολίζεται περισσότερο προς μια σύγκλιση συμφερόντων με τη Βουλγαρία, τη μόνη χώρα που θα μπορούσε να της εξασφαλίσει μια άμεση διέξοδο στο Αιγαίο Πέλαγος.

⁴⁰⁴ Βακαλόπουλος Κ. “Διωγμοί και Γενοκτονία του Θρακικού Ελληνισμού”, ό.π., σελ. 60-61.

Το βουλγαρικό ζήτημα επηρέασε έντονα την ορθόδοξη χριστιανική κοινότητα της αυτοκρατορίας. Δημιούργησε μεγάλα προβλήματα στο Οικουμενικό Πατριαρχείο με συνεχείς συγκρούσεις και εντάσεις, που κατέληξαν στην έκδοση σουλτανικού φερμανίου (28 φεβρουαρίου 1870) με το οποίο αναγνωρίζεται η βουλγαρική εκκλησία ως αυτοκέφαλη καθώς και το βουλγαρικό έθνος. Με το ίδιο νομοθέτημα γίνεται η διάσπαση της ελληνικής εθνότητας (Rum Milliyeti) σε Rum (ελληνορθόδοξο) και Bulgar (βουλγαρικό). Σύμφωνα με τις οσμανικές αρχές πλέον ως Rum θα θεωρείται αυτός που ανήκει στο Πατριαρχείο, ενώ ως Bulgar θα θεωρείται αυτός που ανήκει στη βουλγαρική Εξαρχία. Η διάσπαση των ορθοδόξων, με την ένταξη των Ρωμιών στο ελληνικό έθνος και την ανάπτυξη του ελληνικού κράτους και των Βουλγάρων στο πανσλαβικό ιδεολογικό σύστημα, που προωθούσε η Ρωσία, δημιούργησε στις αρχές του 20^{ου} αι. μία έντονη αντιπαράθεση μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας στις επαρχίες της Μακεδονίας.⁴⁰⁵

Οι σχέσεις των Νεότουρκων με τη Βουλγαρία ήταν παρεμφερείς με τις σχέσεις των άλλων βαλκανικών λαών. Όπως όλοι οι βαλκανικοί λαοί, οι Βούλγαροι δέχτηκαν με ανακούφιση το Νεοτουρκικό κίνημα και δεν ήταν λίγοι από τους Βούλγαρους ηγέτες που θέλησαν να συνεργαστούν με τους ηγέτες της ΕΕΠ. Το κίνημα των Νεότουρκων, όπως στους άλλους υπόδουλους λαούς της Βαλκανικής, γέμισε ελπίδες και στο βουλγαρικό λαό. Τελικά όμως, τις διέψευσε πολύ γρήγορα στρεφόμενο εναντίον των Χριστιανών. Υπήρξε ένα μικρό διάλειμμα στον ανταγωνισμό μεταξύ Ελλάδος και Βουλγαρίας με μία αναγκαστική ελληνοβουλγαρική χριστιανική προσέγγιση. Το 1912, μετά από εκλογική συμφωνία Ελλήνων και Βουλγάρων αναδείχτηκαν περισσότεροι Χριστιανοί εκπρόσωποι στην Οσμανική Βουλή. Τα σκάνδαλα και οι παρανομίες που έγιναν, ανάγκασαν τον Οικουμενικό Πατριάρχη να διαμαρτυρηθεί στην Πύλη. Ωστόσο, στο νομό της

⁴⁰⁵ Παυλίδης Α., ό.π., σελ. 34-38/Βακαλόπουλος, Κ., ό.π., σελ. 60-63.

Αδριανούπολης, εκλέχτηκαν 332 Τούρκοι, 123 Έλληνες, 21 Βούλγαροι, 10 Αρμένιοι και 8 Εβραίοι βουλευτές.⁴⁰⁶

Την περίοδο των Βαλκανικών πολέμων, οι Οσμανοί κατόρθωσαν να διατηρήσουν την Ανατολική Θράκη. Το 1912 η Βουλγαρία έχασε τη νότια Δοβρουτσά από τη Ρουμανία. Έκτοτε, η ανάκτηση των απωλειών έγινε μέρος του βουλγαρικού εθνικού οράματος.

Στο τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου οι Βούλγαροι υποστηρίζονταν αρχικά από τον Αμερικανό Πρόεδρο Ουίλσον. Το 1919 όμως θα χάσουν έναν από τους σοβαρότερους υποστηρικτές τους, όταν το Αμερικανικό Κογκρέσο θα αρνηθεί να αναλάβει οποιεσδήποτε δεσμεύσεις για την Ευρώπη. Η Βουλγαρία θεώρησε τη Συνθήκη του Νεϊγί εξευτελιστική. Τα νότια σύνορά της με την Τουρκία ρυθμίστηκαν με τη Συνθήκη της Λωζάννης το 1923.⁴⁰⁷

6. Οι Έλληνες βουλευτές στο Οσμανικό Κοινοβούλιο

Κατά την περίοδο του 1908-1918 έγιναν τρεις εκλογικές αναμετρήσεις : το 1908, το 1912 και το 1913/14. Και στις τρεις, η εκλογή των βουλευτών έγινε, σε μεγάλο βαθμό, μέσω διαπραγματεύσεων με την ΕΕΠ, που έλεγχε απόλυτα τις εκλογικές διαδικασίες. Το 1911, βουλευτές, κυρίως Χριστιανοί, συνεργάστηκαν για τη συγκρότηση του αντιπολιτευομένου κόμματος «Ελευθερία και Συνεννόηση». Το νέο κόμμα είχε την υποστήριξη όσων είχε δυσανεστήσει η πολιτική των Νεότουρκων και συμμετείχε στις εκλογές του 1912 με στόχο την ανατροπή της ΕΕΠ. Εξαιτίας της χαλαρής του οργάνωσης και των συγκεχυμένων πολιτικών του στόχων, το νέο κόμμα υπέστη συντριπτική ήττα. Ο αριθμός των Ελλήνων βουλευτών που εκλέχτηκαν μειώθηκε σημαντικά.

Η ΕΕΠ παρέμεινε η μόνη οργανωμένη πολιτική ομάδα που έλαβε μέρος στις εκλογές του 1913/1914. Οι Έλληνες βουλευτές εκλέχτηκαν ύστερα από σκληρές

⁴⁰⁶ Βακαλόπουλος Κ. “Διωγμοί και Γενοκτονία του Θρακικού Ελληνισμού”, ό.π., σελ. 187-188.(Στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών υπάρχει το σύνολο των Βουλευτών μουσουλμάνων και μη της Αδριανούπολης).

⁴⁰⁷ Shaw S.J.- Shaw Kural E., ό.π. , σελ 366-368.

διαπραγματεύσεις με την ΕΕΠ, η οποία προσπάθησε με κάθε μέσο να εξασφαλίσει απόλυτη εκλογική επιτυχία.

Περίοδος 1908-1912

Κωνσταντινουπόλεως

Δρυϊνουπόλεως

Θεσσαλονίκης

Ικονίου

Ιωαννίνων

Καλλιπόλεως

Κοζάνης και Γρεβενών

Λήμνου

Μέτρων και Σηλυβρίας

Μυτιλήνης

Μοναστηρίου

Νικομηδείας

Σερρών

Σμύρνης

Κ. Κωνσταντινίδης – Π. Κοσμίδης/Δικηγόροι

Ι.Μαμόπουλος/Δικηγόρος στην Πόλη γνωστός για την τουρκομάθειά του

Γ. Άρτας/δικηγόρος

Γ. Χωναίος, διερμηνέας του ελληνικού προξενείου

Γ. Κούρτογλου/έμπορος

Δ. Κίγκος – Κ. Σούρλας

Ε. Ναρλής/γιατρός στην Πόλη

Κ. Δρίζης και Γ. Μπούσιος/κτηματίας

(το 1909 ο Δρίζης παραιτήθηκε και στη θέση του εκλέχτηκε ο Χ. Βαμβακάς/δικηγόρος)

Μ. Στέλιος/βοηθός μουτεσερίφη Λήμνου

Δ. Ζαφειρόπουλος/έμπορος

Μ.Σάλτας/κτηματίας – Π. Μποστάνης/έμπορος

Τ.Νάλλης/δικηγόρος

Α.Μιχαηλίδης/έμπορος

Δ. Δίγκας/δικηγόρος

Α. Γεωργαντζόγλου/βοηθός του βαλή Σεβαστείας

Π. Καρολίδης/καθηγητής Ιστορίας του Παν/μίου Αθηνών
(το 1910, ο Γεωργαντζόγλου διορίστηκε γερουσιαστής και στη θέση του εκλέχτηκε ο ανηψιός του Ε.Εμμανουηλίδης/δικηγόρος)

Τραπεζούντος

Χίου

Μ.Κωφίδης/υπάλληλος του Μονοπωλίου Καπνού

Μ.Τσελεπίδης/δικηγόρος

Περίοδος 1912-1914

Κωνσταντινουπόλεως

Ικονίου

Γ. Άρτας – Β. Ορφανίδης/υπάλληλος του Μονοπωλίου Καπνού

Α.Καλλινόγλου/εισαγγελέας

Ιωαννίνων	Δ.Κίγκος-Κ.Σούρλας
Καλλιπόλεως	Σ.Ναρλής
Κυδωνίων	Κ.Σαββόπουλος
Μυτιλήνης	Δ.Σάββας
Μοναστηρίου	Τ.Νάλλης
Νικομηδείας	Α.Μιχαηλίδης
Σερρών	Δ.Δίγκας
Σμύρνης	Π.Καρολίδης, Ε. Εμμανουηλίδης
Τραπεζούντος	Μ.Κωφίδης
Χίου	Απόδιακος

Περίοδος 1914-1918

Κωνσταντινουπόλεως	Β.Ορφανίδης, Β.Τσορμπατζόγλου/ανώτερος Υπάλληλος σε Γεν. Διοικήσεις Ι. Χαραλαμπίδης/δικηγόρος Θ. Αρζόγλου/έμπορος Α. Καλλίνογλου Δ.Φύτος, γραμματέας Οικουμενικού Πατριαρχείου Κ. Σαββόπουλος Ι.Γκεβενίδης/υποδιοικητής Γεν. Διευθύνσεων Θ.Δημητριάδης/υποδιοικητής Γεν. Διευθύνσεων Α.Μιχαηλίδης Ε.Συμεόνογλου/έμπορος Ε.Μεϊμάρογλου/μηχανικός Ε.Εμμανουηλίδης Θ.Ευκλείδης/δικαστικός επιθεωρητής Μ. Κωφίδης .Ιωαννίδης/υπάλληλος εταιρίας Μονοπωλίου Καπνού ⁴⁰⁸
Αμισού	
Ικονίου	
Καλλιπόλεως	
Κυδωνίων	
Καραχισάρ	
Μέτρων και Σηλυβρίας	
Νικομηδείας	
Σμύρνης	
Ραιδεστού	
Τραπεζούντος	

⁴⁰⁸ Ο κατάλογος των Ελλήνων βουλευτών έχει δημοσιευθεί στο Δελτίο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, τ. Δ. 1983, Κ.Μπούρα, Οι Βουλευτικές Εκλογές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία: Οι Έλληνες Βουλευτές 1908-1918. Από το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η συνεχιζόμενη παρακμή της αυτοκρατορίας προκάλεσε την παρέμβαση των μεγάλων δυνάμεων. Αποτέλεσμα του ρωσοτουρκικού πολέμου (1878) ήταν η προσέγγιση των Οσμανών και της Γερμανίας η οποία αφορούσε ειδικά το στρατιωτικό και οικονομικό τομέα. Η συνεργασία αυτή ξεκίνησε στα τέλη του 19ου αι. και έληξε στο τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Η διακήρυξη του Συντάγματος του 1908 προκάλεσε ενθουσιασμό στις μη μουσουλμανικές εθνότητες και ειδικά στους Έλληνες. Αρκετοί πίστεψαν στη δυνατότητα δημιουργίας μιας ανατολικής ομοσπονδίας των λαών της Ανατολίας, όπου η πολιτική δύναμη θα περνούσε σταδιακά στα χέρια των Ελλήνων. Κύριοι εκφραστές αυτής της άποψης ήταν οι Αθανάσιος Σουλιώτης-Νικολαΐδης και ο Ίων Δραγούμης. Η άνοδος στην εξουσία της εθνικιστικής κυβέρνησης των Νεότουρκων σηματοδότησε ένα νέο κύκλο για τον ελληνισμό, αλλά και τις άλλες μη μουσουλμανικές εθνότητες της αυτοκρατορίας. Στις εκλογές που διενεργήθηκαν το 1908 και το 1912, το ελληνικό στοιχείο και το Πατριαχείο καθώς και οι άλλες μη μουσουλμανικές εθνότητες προσπάθησαν να έχουν ενεργό ρόλο.

Μετά τις εκλογές του 1908 και την ανάληψη της εξουσίας από τους Νεότουρκους επανεμφανίστηκαν οι ιδεολογικές τάσεις, που υπήρχαν μέσα στην ΕΕΠ δηλαδή των Φιλελευθέρων και των Εθνικιστών, καθώς και οι διαφορές τους. Γι' αυτό το λόγο η κυβέρνηση της ΕΕΠ άρχισε να δέχεται πλήγματα, η Αυστρία ανακοίνωσε την προσάρτηση της Βοσνίας Ερζεγοβίνης, η Βουλγαρία ανακοίνωσε την ανεξαρτησία της και η Κρήτη την ένωσή της με την Ελλάδα. Το Σεπτέμβριο του 1911 η Ιταλία επιτέθηκε στην Τρίπολη, ενώ τον Οκτώβριο του 1912 άρχισαν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι.

Τα γεγονότα αυτά δημιούργησαν μία έντονη δυσαρέσκεια στο λαό λόγω των εδαφικών απωλειών αλλά και εξαιτίας του τρόπου διαχείρισης της εξουσίας. Οι Νεότουρκοι άρχισαν να διοικούν με αυταρχισμό και τρομοκρατία. Το όραμα της δημιουργίας ενός συνταγματικού αποκεντρωμένου πολυεθνικού κράτους, που είχε συγκινήσει τους πολίτες της αυτοκρατορίας, ήταν πλέον φανερό ότι δεν ήταν

πραγματοποιήσιμο. Η διολίσθηση προς τον εθνικισμό έδωσε τέλος στις ελπίδες για μια ελεύθερη, ισότιμη και ειρηνική συνεργασία όλων των λαών της αυτοκρατορίας.

Τα ιδεολογικά ρεύματα, που κυριάρχησαν στο 19^ο αι., του “Οσμανισμού” στον οποίο είχε προσχωρήσει όλη η οσμανική ελίτ, ειδικά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων, καθώς και του “Πανισλαμισμού”, που αναπτύχθηκε την περίοδο του σουλτάνου Abdül Hamit B’, είχαν πλέον χρεοκοπήσει. Η ανάπτυξη του εθνικισμού από τους Νεότουρκους είχε στόχο την αναδιοργάνωση και θεμελίωση του κράτους έχοντας ως βάση την εθνική και φυλετική ομογενοποίηση. Η βίαιη ενσωμάτωση των μειονοτήτων σε ένα ασφυκτικό πολιτικό πλαίσιο θεωρούνταν δεδομένη. Οι Νεότουρκοι στόχευαν σε μία κυβέρνηση η οποία θα διασφάλιζε την εδαφική ακεραιότητα της χώρας μέσω της συγκρότησης ενός διοικητικού μηχανισμού, καθώς και την προώθηση και εφαρμογή μεταρρυθμίσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1908-1914

Εισαγωγή στο Τέταρτο Κεφάλαιο

Το τέταρτο κεφάλαιο πραγματεύεται τις πολιτικές εξελίξεις της περιόδου 1908-1914 στην αυτοκρατορία, το αντκίνημα του 1909, τις διεθνείς πολιτικές εξελίξεις της περιόδου αυτής καθώς επίσης και τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα.

Ο σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ δεν εκθρονίστηκε. Παρέμεινε στην εξουσία αποδεχόμενος την επαναφορά του Συντάγματος που ήταν καίριο αίτημα των Νεότουρκων. Έτσι οι Νεότουρκοι προσπάθησαν να αποφύγουν την πολιτική φθορά αποφεύγοντας να πάρουν κυβερνητικές αποφάσεις.

Οι Ισλαμιστές, απογοητευμένοι, στράφηκαν εναντίον της ΕΕΠ. Οι κινητοποιήσεις τους κλιμακώθηκαν στις 12/4/1909 καθώς προσπάθησαν να καταλύσουν την κυβέρνηση. Ο Μαχμούτ Σεβκέτ Πασά έστειλε στρατεύματα και η εξέγερση έληξε γρήγορα.

Οι εκλογές του 1908 και 1912, η ίδρυση του κόμματος “Ελευθερία και Συνεννόηση” που συγκέντρωσε όλους τους αντιπολιτευόμενους της ΕΕΠ και η έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων ήταν μερικά από τα σημαντικά γεγονότα της εποχής. Μετά την αποτυχία του ιταλοτουρκικού πολέμου και των Βαλκανικών Πολέμων, οι Οσμανοί πολίτες και οι Νεότουρκοι απογοητεύτηκαν πολύ. Οι ήττες οδήγησαν σε οδυνηρές εδαφικές παραχωρήσεις, ήταν όμως αιτία να οδηγήσουν τους Νεότουρκους σε λήψη μέτρων για τους χριστιανικούς πληθυσμούς.

1.Οι πολιτικές εξελίξεις και το αντκίνημα του 1909

Μετά τα γεγονότα του κινήματος του 1908, ο σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ κατάφερε να παραμείνει στο θρόνο του. Ο ίδιος αποδέχτηκε αμέσως την επαναφορά του συντάγματος ικανοποιώντας το κύριο αίτημα του κινήματος. Με αυτόν τον τρόπο ο σουλτάνος κατάφερε να κερδίσει σε δημοτικότητα λόγω της επαναφοράς του συντάγματος. Οι Νεότουρκοι όμως, που δεν ήταν ακόμη αρκετά ισχυροί, δεν θέλησαν να διακινδυνεύσουν κάνοντας βιαστική κίνηση εναντίον του θρόνου, γιατί

ο σουλτάνος ήταν αρχηγός του στρατού, αρχηγός ενός θεοκρατικού κράτους και έχαιρε εκτίμησης όλου του μουσουλμανικού κόσμου και κυρίως του απλού στρατιώτη στον οποίο μπορούσε να στηριχτεί⁴⁰⁹

Η ΕΕΠ δεν ανέλαβε την κυβέρνηση,⁴¹⁰ αλλά επέλεξε να κυβερνήσει παρασκηνιακά επηρεάζοντας τις εξελίξεις και ασκώντας έμμεσες πιέσεις στην κυβέρνηση και το κοινοβούλιο. Ακολούθησε αυτόν το δρόμο προφανώς επειδή η εμπειρία εξουσίας που είχε περιοριζόταν στη Μακεδονία. Κύρια μελήματα της ήταν ο έλεγχος του στρατού, δικαίωμα που απέκτησε τον Αύγουστο του 1908, και η δυνατότητα να διορίζει τους υπουργούς Πολέμου και Ναυτιλίας.⁴¹¹

Οι Νεότουρκοι προσπάθησαν με νόμους να κυβερνήσουν και να ενισχύσουν τη Βουλή για να εξισορροπήσουν τις δυνάμεις του παλατιού. Περιορίσαν την ελευθερία του τύπου και προσπάθησαν να χαλιναγωγήσουν κάθε αντικυβερνητική δραστηριότητα.

Οι φιλελεύθεροι ήταν οι πρώτοι που αποχώρησαν από την ΕΕΠ, με ηγέτη τον πρίγκιπα Σαμπαχαττίν. Αυτοί υποστήριζαν την αποκέντρωση και την παροχή δικαιωμάτων σε όλες τις εθνικές κοινότητες. Επίσης υποστήριζαν την προσφυγή σε δυνάμεις που θα μπορούσαν να τους βοηθήσουν για την υλοποίηση των σχεδίων τους. Από την άλλη, οι ισλαμιστές, οι οποίοι πίστευαν σε ένα συγκεντρωτικό κράτος, δεν τόλμησαν αρχικά να δραστηριοποιηθούν. Ιδεολογικά ήταν πιο κοντά στους Νεότουρκους. Εκτός τούτου, δεν έδωσαν έμφαση στα ζητήματα των εθνοτήτων.⁴¹²

⁴⁰⁹ Quataert D., "Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire 1730-1914" σελ.44-45 / Lewis B., "The Emergence of Modern Turkey", Oxford University Press, London, 1968, σελ. 205-215./ Macfie A.L. "The End Of the Ottoman Empire - 1908-1922, Longman, London and Newyork, 1998, σελ. 39-45

⁴¹⁰ Με την αποκατάσταση της συνταγματικής μοναρχίας η ΕΕΠ κέρδισε το σεβασμό όλων. Η ΕΕΠ δεν είχε όμως οργανωτική δομή κατάλληλη για κοινοβουλευτική πολιτική ζωή και δεν είχε κοινοβουλευτική ομάδα όπως τα κανονικά κόμματα. Έτσι το κόμμα δεν μπορούσε να επηρεάζει το Κοινοβούλιο, παρόλο που οι βουλευτές εκλέχτηκαν από τη λίστα του ίδιου κόμματος. Από το δικτυακό τόπο : <http://www.jstor.org/stable/613028>. Feroz A., "The Young Turks : The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914, xiii, 205 pp Oxford:Clarendon Press, 1969, 50s.

⁴¹¹ Κιτσίκης Δ., "Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα", Εστία, Αθήνα, σελ.95/ Feroz A. "The Young Turks : The Committee of Union and Progress in Turkish Politics 1908-1914", σελ. 59.

⁴¹² Feroz A. "The Young Turks", σελ.61/ Shaw S.J.- Shaw Kural E., "History of the Ottoman Empire – Modern Turkey", σελ.276.

Μεγάλος Βεζύρης έγινε ο Κιαμήλ Πασά, ο οποίος συνεργάστηκε αναγκαστικά με την ΕΕΠ. Ο Κιαμήλ Πασά πήρε μέτρα για την οικονομία και κατά της διαφθοράς και της γραφειοκρατίας. Τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς ο Κιαμήλ Πασά και η ΕΕΠ βρέθηκαν σε πολύ δύσκολη θέση λόγω της διακήρυξης της προσάρτησης της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης στην Αυστροουγγαρία, της ανακήρυξης της ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας και της διακήρυξης της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα⁴¹³. Τα γεγονότα αυτά απογοήτευσαν τους Τούρκους, επειδή το νέο καθεστώς φάνηκε ανίκανο να αποσωβήσει τις εδαφικές απώλειες, που ήταν πρωταρχικός στόχος του κινήματος. Επιπλέον, απογοητεύτηκαν από τις Μεγάλες Δυνάμεις γιατί πίστευαν ότι δεν θα επέτρεπαν πια τέτοιες ενέργειες μετά την πολιτειακή αλλαγή. Βέβαια οι αντίπαλοι του καθεστώτος ζήτησαν την επαναφορά στις παλιές μουσουλμανικές αξίες.⁴¹⁴

Η κυβέρνηση αντέδρασε πολύ υποτονικά στο ζήτημα της προσάρτησης της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, αλλά η ΕΕΠ αντέδρασε παρασκηνιακά, οργανώνοντας και παρακινώντας το λαό και κυρίως τους λιμενεργάτες της χώρας να προβούν σε μποϊκοτάζ των αυστριακών προϊόντων. Μετά από πολύμηνες προσπάθειες η Αυστρία συμφώνησε με την κυβέρνηση και την ΕΕΠ και στις 26.2.του 1909 έγινε συμφωνία να δεχτεί την προσάρτηση και να δοθεί αποζημίωση 2,5 εκ. τουρ. λιρών στην Οσμανική Αυτοκρατορία. Την προσάρτηση πέτυχαν οι Αυστριακοί με την ανοχή της Ρωσίας, αφού της υποσχέθηκαν αλλαγή στο καθεστώς των στενών, χωρίς όμως να δεσμευτούν με υπογραφή μυστικής συμφωνίας και χωρίς να ενημερώσουν για την κίνησή τους.

Οι εκλογές του Νοεμβρίου του 1908, ανέδειξαν νικητές τους υποψηφίους της ΕΕΠ παρότι έκαναν παρανομίες και κατεύθυναν όλη την εκλογική διαδικασία. Αντίθετα, η αντίπαλη φιλελεύθερη παράταξη δεν είχε προλάβει να οργανωθεί. Η ΕΕΠ είχε

⁴¹³ Οι τοπικές εξεγέρσεις δεν ήταν κάτι καινούργιο. Συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια όλου του 19^{ου} αιώνα ήταν ένα συνηθισμένο φαινόμενο. Τα κινήματα αυτά έθιγαν το νέο καθεστώς και περισσότερο την ιδεολογία των Νεότουρκων. Η δραστηριότητα των ανταρτικών ομάδων στη Μακεδονία και οι εξεγέρσεις των Αλβανών, που στην πλειοψηφία ήταν Μουσουλμάνοι, διέλυσαν ακόμη περισσότερο τις ψευδαισθήσεις. Οι Μεγάλες Δυνάμεις αντιμετώπισαν με ψυχρότητα τους ηγέτες της ΕΕΠ και αρνήθηκαν να παρέμβουν προς όφελος των Οσμανών. Βλ. σχετ. Zürcher E. “Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας” σελ. 159.

⁴¹⁴ Lewis B. “The Emergence of Modern Turkey”, Oxford University Press, London, 1968, σελ. 210-215/ Shaw S.J. – Shaw Kural E. ,ό.π., σελ 277.

προσπαθήσει και το είχε καταφέρει εν μέρει να περιορίσει την εκλογή Ελλήνων βουλευτών.⁴¹⁵

Εν τω μεταξύ, ο Χιλμή Πασά, που ήταν έμπιστος της ΕΕΠ, αντικατέστησε τον Κιαμήλ Πασά, που είχε υποστηρίξει τους φιλελεύθερους στις εκλογές, και διόρισε δικούς του ανθρώπους για να ενισχύσει τη θέση του. Οι ισλαμιστές άρχισαν να κινητοποιούνται και το Δεκέμβριο ίδρυσαν κόμμα, συγκεντρώνοντας όλους τους απογοητευμένους της ΕΕΠ. Οι διαμαρτυρίες τους για την απομάκρυνση του Κιαμήλ Πασά, που φάνηκε σαν προσπάθεια για την αποδυνάμωση του σουλτάνου, κλιμακώθηκαν μέχρι την εξέγερση στις 12.4. του 1909.⁴¹⁶ Οι εξεγερμένοι ισλαμιστές κατέλαβαν το Κοινοβούλιο και κατέλυσαν την κυβέρνηση. Ο Abdül Hamit δέχτηκε το αντικίνημα και τα αιτήματά του με ικανοποίηση, παρόλο που ο ίδιος δεν είχε εμπλακεί σε αυτό. Το αντικίνημα έληξε γρήγορα μετά από μικρές αψιμαχίες με τα στρατεύματα που έστειλε ο Μαχμούτ Σεβκέτ Πασά από τη Θεσ/νικη, στις 24.4.1909. Η αποτυχία αυτού του κινήματος οφείλεται στην αναποφασιστικότητα των υπεύθυνων να μη συλλάβουν τους επικεφαλής της ΕΕΠ. Ο Abdül Hamit Β⁴¹⁷ εκθρονίστηκε, επειδή αποδέχτηκε την εξέγερση, και εξορίστηκε στη Θεσ/νικη. Αντικαταστάτης του έγινε ο Μεχμέτ Ε΄, ένας ανίκανος άνθρωπος που είχε διακοσμητικό ρόλο. Του αφαιρέθηκαν όλες οι σημαντικές εξουσίες που είχαν απομείνει μετά το κίνημα. Ο Σεβκέτ Πασά, που δεν ήταν μέλος της ΕΕΠ αλλά

⁴¹⁵ Macfie A.L. ό.π., σελ. 40-45/Quataert D., “Η Οθωμανική Αυτοκρατορία – Οι Τελευταίοι Αιώνες 1700-1922”, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2000, σελ.305-307/Κιτσίκης Δ., “Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος Τουρκίας” σελ. 95-98.

⁴¹⁶ Πριν το αντικίνημα του 1909 οι σχέσεις μεταξύ των παλαιών φιλελευθέρων Οσμανών και των ριζοσπαστικοποιημένων Νεότουρκων ήταν πολύ κακές. Στις 14 Απριλίου 1909, ο Abdül Hamit, μετά από πιέσεις της Ευρώπης έκανε γνωστή την πρόθεση του να αναγνωρίσει την ανεξαρτησία της Βουλγαρίας. Η κίνηση αυτή προκάλεσε ταραχές μεταξύ των παραδοσιακών ισλαμιστών και των διαφωνούντων του στρατεύματος. Κατά τη διάρκεια των ταραχών, οι Νεότουρκοι διασώθηκαν με επέμβαση του διοικητή Σεφκέτ Πασά, ο οποίος οδήγησε τα στρατιωτικά σώματα της Θεσσαλονίκης στην πρωτεύουσα. Οι υπεύθυνοι της βρετανικής πρεσβείας επισκέφτηκαν αρκετές φορές το Γιλδίζ, γεγονός που θεωρήθηκε ότι οι Βρετανοί έδειχναν προτίμηση στην προηγούμενη ηγεσία. Οι Βρετανοί επειδή αποστρέφονταν την ΕΕΠ πίστευαν ότι η εθνική πολιτική της Αυτοκρατορίας, δεν θα έπρεπε να αποκτήσει αντιτουρκική χροιά. Κατά την άποψή τους, η αναβάθμιση του ρόλου του τουρκικού στρατού προκειμένου να αποτελέσει τη ραχοκοκαλιά του καθεστώτος μπορούσε να θεωρηθεί πολύ καλή εξέλιξη. Βλ.σχετ. Macfie A.L., ό.π., σελ. 45-48/ Holland R.- Diana Markides “Οι Βρετανοί και οι Έλληνες – Αγώνες εξουσίας στην ανατολική Μεσόγειο, 1850-1960”, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2011, σελ.261-263.

⁴¹⁷ Στην υπόδειξη να παραιτηθεί από το θρόνο το 1909, ο σουλτάνος αντέδρασε άμεσα, ισχυριζόμενος ότι δεν θα “άξιζε να εκθρονιστεί” αυτός που είχε πετύχει το θρίαμβο του 1897. Βλ. σχετ, Holland R.-Markides D., ό.π., σελ.179.

φιλελεύθερος, προσπάθησε να κρατήσει τις ισορροπίες μεταξύ των Νεότουρκων και των φιλελευθέρων.⁴¹⁸

Με το αντικίνημα σημειώθηκε εξέγερση Αρμενίων στα Άδανα, που αντιμετωπίστηκε άμεσα. Το γεγονός αυτό αποκάλυψε την τακτική που ήταν αποφασισμένοι να ακολουθήσουν οι Νεότουρκοι, προκειμένου να πετύχουν τους στόχους τους. Οι έρευνες που έγιναν για να βρεθούν οι υπαίτιοι για τα έκτροπα δεν ήταν αποτελεσματικές.⁴¹⁹

2. Οι Νεότουρκοι και οι εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις από το 1909 έως το 1914.

Μετά την καταστολή του αντικινήματος, την άσκηση εξουσίας ανέλαβε μια ιδιόμορφη διαρχία. Ο Σεβκέτ Πασά, ο οποίος δεν ήταν μέλος της ΕΕΠ, επέβαλε στρατιωτικό νόμο στην Κων/πολη. Έγινε διοικητής του 1^{ου}, 2^{ου} και 3^{ου} Σώματος Στρατού επιβάλλοντας μία κρυφή στρατιωτική δικτατορία και αφήνοντας την εξουσία στους πολιτικούς για να κυβερνήσουν. Ενήργησε ως εγγυητής του συνταγματικού καθεστώτος και του στρατού και υποστήριξε ότι ο στρατός έπρεπε να απέχει από την πολιτική. Η ΕΕΠ το 1909 ίδρυσε το πολιτικό κόμμα της Ένωσης, περνώντας έτσι στο προσκήνιο. Αυτή την περίοδο δεν άσκησε άμεσα εξουσία, αλλά έμμεσα κατεύθυνε την κυβερνητική πολιτική με ανθρώπους της στη Βουλή και στην κυβέρνηση. (Είχε δύο σημαντικά Υπουργεία, των Οικονομικών και των Εσωτερικών). Δεν συμμετείχαν υψηλόβαθμοι στρατιωτικοί ούτε άνθρωποι που ανήκαν στην ΕΕΠ⁴²⁰. Ο Σεβκέτ Πασά μετά τη νίκη του το 1910, διαφωνώντας με το υπουργείο Οικονομικών, ασκούσε αρνησικυρία (βέτο), ως υπουργός στρατιωτικών, σε όποιο μέτρο δεν ενέκρινε ως υπουργός στρατιωτικών.

Το 1910 ιδρύθηκαν κόμματα, όπως το Λαϊκό που συμπαθούσε την ΕΕΠ. Αυτά τα κόμματα δεν είχαν ιδιαίτερη παρουσία λόγω του στρατιωτικού νόμου και επειδή η ΕΕΠ προέβαινε σε διώξεις και συλλήψεις μελών της αντιπολίτευσης. Τον Ιανουάριο

⁴¹⁸ Feroz A. "The Young Turks", σελ.45/.Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 96,165.

⁴¹⁹ Lewis B., ό.π., σελ.212.

⁴²⁰ Ο Μαχμούτ Σεφκέτ Πασά πίστευε ότι ο στρατός είχε επέμβει τον Απρίλιο για να σώσει το Σύνταγμα, όχι την Επιτροπή. Αυτό ανάγκαζε τους αξιωματικούς ή να αφοσιωθούν στο στρατό ή να τον εγκαταλείψουν. Στα συνέδρια της ΕΕΠ πολλές φορές ψηφίζονταν αποφάσεις για να μείνουν οι αξιωματικοί εκτός πολιτικής. Τα γεγονότα όμως του Απριλίου απέδειξαν ότι η πολιτική δύναμη της ΕΕΠ στηριζόταν σε μέλη που ήταν στρατιωτικοί και ότι γενικά είχε επιρροή στο στράτευμα. Από δικτυακό τόπο : <http://www.jstor.org/stable/613028>, Feroz A. "The Young Turks: the Committee of Union and Progress in Turkish politics: 1908-1914 xiii, 205 pp.: Oxford: Claredon Press, 1969. 50s

του 1911 εμφανίστηκε το Νέο Κόμμα , το οποίο αφού άσκησε κριτική στην ΕΕΠ κατέληξε σε συμβιβασμό. Η δημοτικότητα της ΕΕΠ μειωνόταν συνεχώς, ειδικά μετά την κήρυξη του πολέμου από την Ιταλία (28.9.1911) και την κατάληψη της Τριπολίτιδας από τους Ιταλούς. Οι Νεότουρκοι στράφηκαν προς την Αγγλία και ζήτησαν βοήθεια. Η Γερμανία, ως γνωστό, ήταν σύμμαχος της Ιταλίας και επομένως αυτή δεν μπορούσε να βοηθήσει. Η Αγγλία βέβαια δεν τους παρείχε καμία βοήθεια και μάλλον τους απομόνωνσε. Η αντιπολίτευση άρχισε να επιτίθεται στην ΕΕΠ. Παράλληλα, παραιτήθηκε ο Βεζύρης Χακή Πασά και αντικαταστάθηκε από τον Σαϊντ Πασά. Η ΕΕΠ προσπάθησε να κερδίσει δημοτικότητα κηρύσσοντας μποϋκοτάζ στα ιταλικά προϊόντα και κατάργηση των ιταλικών διομολογήσεων. Επιχειρήθηκε να γίνει ένας συνασπισμός με την αντιπολίτευση και τον πρίγκιπα Σαμπαχαττίν, αλλά αυτοί αρνήθηκαν για να μην επωμιστούν τα λάθη τους.⁴²¹

Κατά τη διάρκεια του 1911 ιδρύθηκε το κόμμα της Ελευθερίας και Συνεννόησης, το οποίο συγκέντρωσε όλους τους αντιπολιτευόμενους. Στις επαναληπτικές εκλογές, που έγιναν στο τέλος του 1911, στην Πόλη, το κόμμα αυτό άσκησε αντιπολίτευση και πέτυχε την πρώτη νίκη. Η ΕΕΠ φοβήθηκε την κινητοποίηση και δραστηριοποίηση της αντιπολίτευσης, δέχτηκε όμως ισχυρή επίθεση που προκάλεσε πτώση υπουργών. Ορισμένοι βουλευτές προσχώρησαν στην αντιπολίτευση. Έτσι διαλύθηκε η Βουλή και προκηρύχθηκαν εκλογές. Η ΕΕΠ είχε ένα καλά οργανωμένο προπαγανδιστικό δίκτυο σε όλη τη χώρα με ανθρώπους σε κυβερνητικές θέσεις κλειδιά. Με την απαγόρευση των συγκεντρώσεων και τη βία, κατάφεραν τελικά τον Απρίλιο του 1912 να κερδίσουν 279 έδρες έναντι των 6 που κέρδισε η αντιπολίτευση⁴²².

Η ΕΕΠ προσπάθησε να κάνει κάποιες μεταρρυθμίσεις στο Σύνταγμα, αλλά ο κόσμος δυσανασχετούσε, θεωρώντας ότι είχε δημιουργηθεί ένας νέος τύραννος. Το Μάιο του ίδιου χρόνου δημιουργήθηκε η ομάδα Σωτήρων Αξιωματικών, οι οποίοι είχαν σχέση με τους φιλελευθέρους και ζητούσαν τη διενέργεια ελεύθερων εκλογών και την αποχή του στρατού από την πολιτική. Η κυβέρνηση έπεσε εξαιτίας αυτής της πίεσης και σχηματίστηκε μία νέα υπό τον Γκαζή Μουχτάρ Πασά, ο οποίος

⁴²¹ Feroz A “The Young Turks , σελ.95/ Shaw S.J. – Shaw Kural E. “History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, σελ.290/ Macfie A.L., ό.π., σελ. 56-70

⁴²² Feroz A. “The Young Turks” σελ. 104 /Shaw S.J.-Shaw Kural E. “History of the Ottoman Empire”, σελ.291/Tunaya T.Z.”Türkiye’de Siyasi Partiler”, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, σελ. 213

συμπεριέλαβε στην κυβέρνηση παλιούς υπουργούς και απομάκρυνε τα μέλη της ΕΕΠ. Έτσι η Βουλή πήρε ψήφο εμπιστοσύνης και προκηρύχθηκαν εκλογές, στις οποίες αποφάσισε να μην πάρει μέρος η ΕΕΠ⁴²³.

Οι Βαλκανικοί πόλεμοι ήταν η αιτία της αναβολής των εκλογών. Εν τω μεταξύ η Αυτοκρατορία είχε δώσει τέλος στην αλβανική εξέγερση,⁴²⁴ το Σεπτέμβριο του 1912 παραχωρώντας κάποιες εκπαιδευτικές και διοικητικές μεταρρυθμίσεις, ενώ παράλληλα, μετά από συμφωνία με τους Ιταλούς, απέσυρε τα οσμανικά στρατεύματα από την Τριπολίτιδα και την Κυρηναϊκή. Ο Σεβκέτ Πασά είχε αρχίσει την αναδιοργάνωση του στρατού γιατί στον πόλεμο με τους Ιταλούς φάνηκαν οι μεγάλες αδυναμίες στο στράτευμα, όπως και αργότερα στους Βαλκανικούς.⁴²⁵

Οι σύμμαχοι πέτυχαν σημαντικές νίκες. Έτσι άνοιξε ο δρόμος για το διορισμό του Κιαμήλ Πασά, στις 29.10.1912 στη θέση του Μεγάλου Βεζύρη, με την ελπίδα ότι, ως αγγλόφιλος, θα είχε την υποστήριξη της Αγγλίας. Ο Κιαμήλ Πασά ζήτησε τη βοήθεια των Μεγάλων Δυνάμεων για την προστασία της Κων/πολης, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Από τις ήττες, την έλλειψη τροφίμων και την αδυναμία της κυβέρνησης να πληρώσει μισθούς ξέσπασαν διαδηλώσεις. Οι Νεότουρκοι προσπάθησαν να συμμετάσχουν στην κυβέρνηση αλλά οι φιλελεύθεροι αρνήθηκαν.

Η ΕΕΠ πίστευε ότι η κυβέρνηση του Κιαμήλ Πασά ήταν έτοιμη να παραδώσει την Ανδριανούπολη στους συμμάχους και έκανε πραξικόπημα στις 23.1.1913 αναγκάζοντας τον Κιαμήλ Πασά να παραιτηθεί, ενώ διόρισε στη θέση του τον Σεβκέτ Πασά. Η ΕΕΠ ακολούθησε στην αρχή μια μετριοπαθή πολιτική και άφησε την αντιπολίτευση ελεύθερη. Το Φεβρουάριο του 1913 αποκαλύφθηκε μία συνωμοσία, η οποία λέγεται ότι είχε οργανωθεί από το γραμματέα του πρίγκιπα

⁴²³ Lewis B., ό.π., σελ., 212-216./Macfie A.L., ό.π., σελ 77-84

⁴²⁴ Πρεβελάκης Γ.Σ. ό.π., σελ.167. Η ανικανότητα της Οσμаниκής Αυτοκρατορίας να αντισταθεί στο διαμελισμό της, καθώς και οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού, οι οποίες στρέφονταν εναντίον των παλαιών προνομιάτων τάξεων (και οι οποίες αποτελούνταν κυρίως από μουσουλμάνους) απεμάκρυναν από την Υψηλή Πύλη ακόμα και όσους δεν βρίσκονταν στην ζώνη επιρροής της Ρωσίας και του φιλελευθερισμού. Από τα τέλη του 19^{ου} αι. άρχισε να αναδύεται μια αλβανική ταυτότητα ως αντίδραση αυτοάμυνας ενός πληθυσμού που παρέμενε πιστός στην Υψηλή Πύλη και που αισθανόταν όλο και περισσότερο έρμαιο των εχθρών της. Το αίσθημα της ευθύνης απέναντι στους Μουσουλμάνους των Βαλκανίων που διέπει τη σημερινή Τουρκία και γίνεται όλο και πιο φανερό στις ομιλίες του πρωθυπουργού Ερντογάν, έχει τις ρίζες του στην ένοχη συνείδηση της Οσμаниκής Αυτοκρατορίας ως προς τους "εγκαταλελειμένους αδελφούς".

⁴²⁵ Feroz A., ό.π., σελ. 113 /Shaw S.J.- Shaw Kural E., ό.π., σελ 293/ .Macfie A.L., ό.π., σελ 77-84.

Σαμπαχαττίν. Ο Κιαμήλ Πασά, που είχε εξοριστεί, προσπάθησε να οργανώσει πραξικόπημα με τη βοήθεια των Άγγλων. Σίγουρα οι Άγγλοι ήταν έτοιμοι να βοηθήσουν το δίδυμο Κιαμήλ – Σαμπαχαττίν με σκοπό να αντικαταστήσουν την ΕΕΠ στην εξουσία. Η δολοφονία όμως του Σεβκέτ Πασά από τους αντικαθεστωτικούς στις 11.6.1913 ήταν η κορύφωση αυτών των ενεργειών και έδωσε την ευκαιρία στην ΕΕΠ να απαλλαγεί οριστικά από τους αντιπάλους. Νέος Βεζύρης διορίστηκε ο Μεχμέτ Σαΐντ Πασά. Ουσιαστικά την εξουσία είχε η τριανδρία Ταλάτ, Κεμάλ και Ενβέρ που κυβέρνησε έως το 1918, γνωστή ως περίοδος δικτατορίας της ΕΕΠ⁴²⁶

Από το Σεπτέμβριο του 1913, η ΕΕΠ αποφάσισε και επισήμως να μετατρέψει την αυτοκρατορία σε ένα εθνικό τουρκικό κράτος και να κάνει κοινωνικο-οικονομικές μεταρρυθμίσεις με σκοπό την εκδυτικοποίηση της χώρας. Στις εκλογές, που έγιναν το χειμώνα του 1913-1914, κατέβηκαν μόνο όσοι συμφωνούσαν με την ΕΕΠ, περιορίζοντας την αντιπολίτευση σε καθαρά διακοσμητικό ρόλο. Επίσης, απορρίφθηκε το αίτημα των Ελλήνων και των Αρμενίων να κατέβουν μαζί στις εκλογές και να αντιπροσωπευτούν αναλογικά, επιτυγχάνοντας πάλι συντριπτική νίκη στις εκλογές.⁴²⁷

Το νομοθετικό έργο της περιόδου 1908-1914 δεν θεωρείται σημαντικό, επειδή ασχολήθηκε με την εδραίωση της κυριαρχίας της ΕΕΠ, την υπονόμευση της εξέλιξης των χριστιανικών πληθυσμών και με μέτρα για την εκκοσμίκευση του κράτους. Μέχρι το 1912 ψηφίστηκαν νόμοι σχετικοί με το νέο τρόπο φορολόγησης, τον έλεγχο των συγκεντρώσεων και των απεργιών, και περιορισμούς στην ελευθερία του τύπου, στην αστυνόμευση και τη δικαιοσύνη. Μετά το 1913 προχώρησε στην πλήρη αποδυνάμωση του σουλτάνου, της βουλής και της αντιπολίτευσης καθώς και στον έλεγχο του σείχουλισλάμ και των ουλεμά. Ένας νέος νόμος για τη διοίκηση ενίσχυσε την κυβέρνηση που αποφάσισε να κάνει μεταρρυθμίσεις. Έτσι αναδιοργάνωσε τη χωροφυλακή και παραχώρησε δικαιώματα στις γυναίκες. Αντίθετα, στην οικονομία δεν έγιναν και πολλά πράγματα λόγω της εξάρτησης από τη Δύση, η οποία έλεγχε το δημόσιο χρέος και έπαιρνε μέρος των φόρων.⁴²⁸

⁴²⁶ Feroz A., ό.π., σελ., 125-128 /Lewis B., ό.π., σελ..222.

⁴²⁷ Feroz A., ό.π., σελ.130 /Lewis B., ό.π., σελ. 223.

⁴²⁸ Shaw S.J. – Shaw Kural E., ό.π., σελ 298.307.308.

Γενικά η νεοτουρκική περίοδος, παρά τα μικρά κοινωνικά επιτεύγματα, χαρακτηρίζεται τόσο για την καταπιεστική της συμπεριφορά, που θεσπίστηκε από νομοθεσία του 1909, όσο για την αυταρχική της διακυβέρνηση, την εμφάνιση της βίας στην καθημερινή ζωή και την παρείσφρηση του στρατού στην πολιτική. Οι Νεότουρκοι έδωσαν έντονα λαϊκίστικο χαρακτήρα στην ιδεολογία τους. Χρησιμοποίησαν το λαό όποτε τον χρειάστηκαν (π.χ. σε μπούκοτάζ Αυστρίας, Ελλάδας) αλλά δεν συμπεριέλαβαν αντιπροσώπους τους στη δομή της εξουσίας. Τέτοιο παράδειγμα λαϊκισμού ήταν και η Επιτροπή Εθνικής Άμυνας που ήταν ανεπίσημη οργάνωση της ΕΕΠ για εθελοντική συγκέντρωση χρημάτων του λαού για το στόλο.⁴²⁹

3. Οι Νεότουρκοι και τα διεθνή πολιτικά γεγονότα (1909-1914)

Οι Νεότουρκοι κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου προσπάθησαν να κρατήσουν ισορροπία στην πολιτική, οικονομική και στρατιωτική επιρροή της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Γερμανίας, κρατώντας ίσες αποστάσεις. Παρόλο που βρισκόταν σε εξέλιξη η γερμανική διείσδυση στην Αυτοκρατορία, κύριοι επενδυτές και έμποροι ήταν η Γαλλία και η Αγγλία. Η ΕΕΠ διατήρησε τη φιλική στάση της προς τη Γαλλία και την Αγγλία, ακόμη και όταν οι δύο αυτές χώρες είχαν αρνηθεί να δώσουν δάνειο για την ανασυγκρότηση του στρατού το 1910. Η Γερμανία έδωσε τότε δάνειο περίπου 11 εκ. λίρες προς την Αυτοκρατορία, αλλά η φιλοϊταλική της στάση τον επόμενο χρόνο, κατά τη διάρκεια του πολέμου με την Ιταλία, ανέτρεψε την καλή εικόνα που είχε σχηματιστεί. Η Γερμανία δεν αντέδρασε όταν η Ιταλία κήρυξε πόλεμο προς την Αυτοκρατορία στις 28.9.1911, για να μη συμμαχήσει η Ιταλία με τις Συμμαχικές Δυνάμεις. Αλλά έτσι δυσαρέστησε την Αυτοκρατορία. Μετά την κατάληψη των Δωδεκανήσων από τους Ιταλούς, την άνοιξη του 1912, η Αυτοκρατορία αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει για τερματισμό του πολέμου και να παραχωρήσει την Τριπολίτιδα και την Κηρναϊκή στους Ιταλούς. Τα παραπάνω γεγονότα έδωσαν ελπίδες στα βαλκανικά κράτη τα οποία προσπάθησαν να πετύχουν μια πολιτική για βαλκανική συμμαχία. Γινόταν πλέον και πιο φανερή η αδυναμία του οσμανικού στρατού.⁴³⁰

⁴²⁹ Feroz A., ό.π., σελ. 152-163 / Lewis B., ό.π., σελ. 222-223 / Shaw S.J. – Shaw Kural E., ό.π., σελ. 285-286. / Macfie A.L. ό.π., σελ. 75-85

⁴³⁰ Feroz A., ό.π., σελ. 75-80 / Shaw S.J. – Shaw Kural E., ό.π., σελ. 309 / Κιτσίκη Δ., ό.π., σελ. 182.

Η Αυστρία μετά το βοσνιακό πρόβλημα ακολούθησε μία πολιτική, η οποία στόχευε στη διατήρηση των βαλκανικών συνόρων, επειδή υπήρχε πάντα ο κίνδυνος να απομακρυνθούν από τις Κεντρικές Δυνάμεις η Τουρκία και η Ιταλία. Βοήθησε υπογείως στις εξεγέρσεις στην Αλβανία, την άνοιξη του 1912, και στην αυτονομία της Αλβανίας και προσπάθησε να λειτουργήσει ως αντίποδας στη Σερβία. Μετά όμως από υπόδειξη της Γερμανίας, η Αυστρία αποφάσισε να μην εμπλακεί στους Βαλκανικούς.⁴³¹

Το βοσνιακό πρόβλημα ήταν καταλυτικό για τη Ρωσία, γι' αυτό αποφάσισε να στραφεί προς την Αγγλία και τη Γαλλία ενώ υποστήριξε σθεναρά τη Σερβία και τη Βουλγαρία.⁴³² Οι Σέρβοι δέχτηκαν την υποστήριξη εξαιτίας της αυστριακής απειλής και οι Βούλγαροι λόγω της στασιμότητας του Μακεδονικού προβλήματος. Φυσικά, η εκτουρκιστική πολιτική των Νεότουρκων στη συγκεκριμένη στιγμή βρισκόταν στο απόγειο. Η Γερμανία προσπάθησε να προσεγγίσει τη Ρωσία, το 1911. Η συνάντηση όμως του τσάρου και του Κάιζερ στο Πότσδαμ δεν ήταν επιτυχής. Οι Ρώσοι περιορίστηκαν σε συμφωνίες σχετικές με τις διεκδικήσεις τους στην Περσία.

Τα βαλκανικά κράτη απογοητεύτηκαν από τη συμπεριφορά των Νεότουρκων απέναντι στους χριστιανικούς πληθυσμούς και την πολιτική δίωξη που υφίσταντο από την ΕΕΠ την περίοδο αυτή. Επιπρόσθετα, πίστευαν ότι η θέση των ομοεθνών τους θα βελτιωνόταν. Αυτή η συμπεριφορά τους, αντίθετα, οδήγησε στην προοπτική της βαλκανικής συμμαχίας. Οι πρώτες προσπάθειες της Σερβίας και της Βουλγαρίας έγιναν το 1910, αλλά δεν προχώρησαν γιατί εμποδίστηκαν από το Μακεδονικό πρόβλημα. Ταυτόχρονα η Βουλγαρία έδειξε μεγάλη υπεροψία. Όταν όμως, από το 1911, οι Νεότουρκοι άρχισαν πιο εντατικά την πολιτική αφομοίωσης, τα βαλκανικά κράτη αναγκάστηκαν να συνάψουν σερβοβουλγαρική συμφωνία, και ελληνοβουλγαρική συμφωνία, που υπογράφηκαν το Φεβρουάριο του 1912 και το Μάιο του 1912 αντίστοιχα. Σε αυτές τις συμφωνίες συνέβαλε καθοριστικά η Ρωσία όσον αφορά στο ξεπέρασμα των διαφωνιών, κυρίως για τη Μακεδονία.

⁴³¹ Feroz A., ό.π., σελ. 75-77.

⁴³² Είναι γνωστό ότι η Ρωσία είχε μία αυτονόητη ευαισθησία στο ζωτικότατο για τα συμφέροντά της ζήτημα των Στενών Αγωνιζόταν από παλιά να είναι πάντοτε ανοικτά τα Στενά στα εμπορικά και πολεμικά της πλοία. Το ρωσικό πρόβλημα, πριν και ειδικά κατά την διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων, ήταν τόσο σημαντικό για τους ίδιους τους Ρώσους, ώστε η Γαλλία και η Αγγλία όφειλαν να δείξουν κατανόηση σε αυτό. Βλ. σχετ. Κιτσίκης Δ. "Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20° αι.", Εκδ. Εστία, Αθήνα, 1998, σελ. 170-175.

Η συνεχιζόμενη καταπιεστική πολιτική των Νεότουρκων απέναντι στις χριστιανικές κοινότητες, οι πιέσεις των βαλκανικών λαών προς τις κυβερνήσεις τους, η αποδυνάμωση του τουρκικού στρατού κατά τη διάρκεια του ιταλοτουρκικού πολέμου, η κρίση στην Οσμανική Αυτοκρατορία, η αποχώρηση της ΕΕΠ από την εξουσία και η εξέγερση των Αλβανών το 1912⁴³³ οδήγησαν τελικά τους βαλκανικούς συμμάχους στην απόφαση για πόλεμο. Βεβαίως, οι Μεγάλες Δυνάμεις αντίθετες σε ένα Βαλκανικό πόλεμο διεμήνυσαν την ημέρα της έναρξης των εχθροπραξιών ότι δεν θα δέχονταν καμία αλλαγή των συνόρων.

Η νίκη των συμμάχων οδήγησε στη διάσκεψη του Λονδίνου, το Δεκέμβριο του 1912⁴³⁴. Δυστυχώς δεν κατέληξε σε συμφωνία λόγω του αδιεξόδου για τις εδαφικές παραχωρήσεις της αυτοκρατορίας. Ωστόσο, η Οσμανική Αυτοκρατορία προσπάθησε να παρατείνει τη διάσκεψη για να αναδιοργανώσει το στρατό, αλλά οι εχθροπραξίες ξανάρχισαν στις αρχές του Φεβρουαρίου, οδηγώντας την Αυτοκρατορία στην τελική ήττα και στη Συνθήκη του Λονδίνου, το Μάιο του 1913. Οι Βούλγαροι, οι οποίοι δεν έμειναν ευχαριστημένοι από τα αποτελέσματα και τα κέρδη τους στη Μακεδονία, άρχισαν το Β' Βαλκανικό Πόλεμο. Μετά τις συντριπτικές ήττες που υπέστησαν, οδηγήθηκαν στη Συνθήκη του Βουκουρεστίου, την οποία όμως δεν την αποδέχτηκαν ως οριστική.

Ο Β' Βαλκανικός Πόλεμος έδωσε τη δυνατότητα στην Οσμανική Αυτοκρατορία να ανακτήσει κάποια εδάφη, μεταξύ αυτών και την Αδριανούπολη, και να εξασφαλίσει τα δικαιώματα των μουσουλμάνων των πρώην κτήσεών της, με τις συνθήκες ειρήνης με τη Βουλγαρία (24.9.1913), τη Σερβία (14.11.1913) και την Ελλάδα (14.3.1913).⁴³⁵

4.Ιδεολογικές διαμάχες της περιόδου

Το 1913 παρατηρούμε αλλαγή στην επιρροή που ασκούσαν τα διάφορα

⁴³³ Στην Κωνσταντινούπολη οι Αλβανοί εθνικιστές από τις αρχές του 1912, διακήρυξαν την ανεξαρτησία τους και κέρδισαν για πρώτη φορά αναγνώριση από την Μεγάλη Πύλη. Βλ. σχετ. Shaw S.J. – Shaw –Kural E., ό.π., σελ. 287-288.

⁴³⁴ Ο Βενιζέλος στη Διάσκεψη Ειρήνης του Λονδίνου είχε κερδίσει τις εντυπώσεις. Είχε ταξιδέψει στο Λονδίνο με προτροπή του προξένου Σταυρίδη, για να συναντήσει τον Λόιντ Τζώρτζ και τον Τσόρτσιλ στα πλαίσια των ανοιγμάτων που επιχειρούσε. Ο Βενιζέλος έθεσε τις βάσεις για τη συνεργασία που έγινε στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Βλ. Σχετ. Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 190-195./Holland R.-Markides D., ό.π., σελ 290-292.

⁴³⁵ Feroz A., ό.π., σελ., 129-132/ Shaw S.J. – Shaw Kural E., ό.π., σελ 298.

ιδεολογικά ρεύματα σε όλη την επικράτεια, αναφορικά με τις πολιτικές και τις οικονομικές εξελίξεις. Μετά την έναρξη της δεύτερης συνταγματικής περιόδου το 1908, που σήμανε το τέλος της βασιλείας του Abdül Hamit , όπου κυριαρχούσαν η λογοκρισία και η μισαλλοδοξία για κάθε είδους πολιτικό ή κοινωνικό ζήτημα, άρχισαν να γίνονται διάλογοι. Σημειωτέον ότι ο αριθμός των περιοδικών, ο οποίος είχε μειωθεί, τριπλασιάστηκε τον πρώτο χρόνο.

Τα σημαντικότερα προβλήματα, που απασχολούσαν τους πολιτικούς αρθρογράφους της δεύτερης συνταγματικής περιόδου, ήταν η αναδιοργάνωση του κράτους και της κοινωνίας. Οι περισσότεροι Νεότουρκοι, που ήταν δημόσιοι λειτουργοί και αξιωματικοί, πίστευαν ότι το κράτος ήταν στην πραγματικότητα το μόνο μέσο για να εφαρμοστούν οι μεταρρυθμίσεις τους. Μια ομάδα, συγκεντρωμένη γύρω από τον πρίγκιπα Σαμπαχαττίν,⁴³⁶ έδινε μεγαλύτερη σημασία στην κοινωνία από ό,τι στο κράτος και θεωρούσε ότι μέσω της αποκέντρωσης, της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και της εκπαίδευσης μπορούσε να αναδιοργανωθεί το κράτος.

Στις συζητήσεις για το πρόβλημα της αναδιοργάνωσης του κράτους συζητούνταν δύο θέματα. Το πρώτο αφορούσε στο πόσο αποδεκτός ήταν ο εκδυτικισμός του κράτους και το δεύτερο στο ερώτημα : ““πού θα βασιζόταν η ταυτότητα του μελλοντικού οσμανικού κράτους ; ““ Οι απόψεις οπαδών του οσμανισμού, του τουρκισμού και του ισλαμισμού , ιδεολογίες που ξεκίνησαν το 19^ο αιώνα, διέφεραν μεταξύ τους. Υπήρχαν άνθρωποι οι οποίοι ήθελαν να παραμερίσουν τον παραδοσιακό οσμανικό πολιτισμό εντελώς και να υιοθετήσουν ευρωπαϊκούς τρόπους. Βεβαίως, από την άλλη κάποιοι θρησκευτικοί ιθύνοντες, που είχαν πολιτική δράση, απέρριπταν κάθε τι που είχε σχέση με τη Δύση. Οι περισσότεροι όμως σκέφτονταν όμοια με τον ποιητή Ναμίκ Κεμάλ, ο οποίος ήθελε τη συνύπαρξη αυτών των ευρωπαϊκών στοιχείων με το μουσουλμανικό οσμανικό πολιτισμό.⁴³⁷

Ο οσμανισμός πράγματι υπήρξε η επίσημη ιδεολογία της κινήματος του 1908 μέχρι το 1913, οπότε διαλύθηκαν όλες οι ψευδαισθήσεις. Στον κύκλο του Σαμπαχαττίν υπήρχε μία ομάδα ανθρώπων, οι οποίοι πίστευαν στη θεωρία αυτή. Ο εθνικισμός όμως είχε εδραιωθεί σε όλες τις μεγάλες κοινότητες της αυτοκρατορίας. Αφού το

⁴³⁶ Zürcher E. “Η Ιστορία της Σύγχρονης Τουρκίας”, Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004, σελ. 186.

⁴³⁷ Mardin Ş. “The Genesis of the Young Ottoman Thought , Princeton, New Jersey, 1962, σελ 27-30.

κίνημα των Νεότουρκων δεν έφερε τα αποτελέσματα τα οποία ανέμεναν οι μεγάλες κοινότητες της αυτοκρατορίας, λίγο αργότερα, όταν είχε πλέον περάσει και η ευφορία της “επανάστασης”, οι Έλληνες, οι Βούλγαροι και οι Αρμένιοι συνέχισαν να προωθούν τα σχέδιά τους. Ειδικά, μετά το 1910 έγινε πιο ξεκάθαρο ότι ακόμα και οι μουσουλμάνοι Αλβανοί προτιμούσαν την αλβανική παρά την οσμανική ταυτότητα.

Η ΕΕΠ είχε επηρεαστεί είτε από τον τουρκικό είτε από τον μουσουλμανικό εθνικισμό, ακόμη και πριν το 1908. Ο τρόπος που αντιλαμβανόταν την ιδέα του οσμανισμού δεν απέιχε πολύ από τον εκτουρκισμό των μη τουρκικών πληθυσμών. Ο τουρκικός, σε αντίθεση με τον οσμανικό εθνικισμό, ήταν σχετικά ένα νέο φαινόμενο. Είχε εμφανιστεί ως πολιτισμικό κίνημα στις δύο τελευταίες δεκαετίες του Abdül Hamit. Οι ρίζες του μπορούσαν να αναζητηθούν τόσο στις ιδέες Ευρωπαίων Ανατολιστών, όπως των Γάλλων ντε Γκιν και Καχούν και του Ούγγρου Βάμπερυ, που είχαν αρχίσει να μελετούν τους Τούρκους της Κεντρικής Ασίας τον 19^ο αι., όσο και στην επίδραση των Τούρκων της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, κυρίως των Τατάρων και των Αζέρων.⁴³⁸

Σε αυτούς τους λαούς είχε κάνει την εμφάνισή της μια ντόπια αστική τάξη, στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αι., που έστελνε τους γόνους της σε ρωσικά σχολεία και πανεπιστήμια. Εκεί έμαθαν πολύ καλά ότι το ρωσικό και πανσλαβικό στοιχείο αποτελούσαν απειλή για τις κοινότητές τους. Ηγετικά στελέχη των Τουρκιστών της Ρωσίας που δρούσαν στην Οσμανική Αυτοκρατορία ήταν οι Αζέροι Αλή (Τουράν) Χουσεϊνζαντέ και Αχμέτ Αγάογλου και ο Τάταρος Γιουσούφ Ακτσουρά, του οποίου η οικογένεια είχε μεταναστεύσει στην Κωνσταντινούπολη.

Ο Ακτσουρά σπούδασε στη Στρατιωτική Ακαδημία, στην οποία, όπως πολλοί από τους συγχρόνους του, διέδωσαν τις νεοτουρκικές ιδέες. Γι’ αυτό το λόγο, το 1897, εξορίστηκε στην Τριπολίτιδα. Από εκεί δραπέτευσε στο Παρίσι, από όπου επέστρεψε στο Καζάν του Βόλγα, τη γενέτειρά του. Δραστηριοποιήθηκε πολιτικά στη Ρωσία και ταυτόχρονα δημοσίευσε, το 1904, ένα εκτενές άρθρο στην εφημερίδα Τουρκ (Türk) που εξέδιδαν οι Νεότουρκοι μετανάστες στο Κάιρο. Αυτό το άρθρο, που θεωρήθηκε το «Κομμουνιστικό Μανιφέστο του Τουρκισμού», είχε τίτλο “Ουτς Ταρς Σιγιασέτ”

⁴³⁸ Zürcher E. , ό.π., σελ.188-189/ Macfie A.L., ό.π., σελ. 83-93

(Τρεις μορφές πολιτικής- Üç Tarz Siyaset). Στο άρθρο εξέταζε συγκριτικά τα πλεονεκτήματα της ισλαμικής, οσμμανικής και παντουρκικής πολιτικής και κατέληγε υπέρ της τελευταίας. Το κείμενο αυτό μπορεί να θεωρηθεί η πρώτη συνεκτική διακήρυξη παντουρκικών θέσεων. Μεταξύ άλλων, τόνιζε ότι η δημιουργία ενός οσμμανικού έθνους από τα διάφορα στοιχεία της αυτοκρατορίας αποτελούσε μια ψευδαίσθηση. Επίσης υποστήριζε ότι οι αποικιακές δυνάμεις θα εμποδίζαν κάθε προσπάθεια για πολιτική ένωση των μουσουλμάνων του κόσμου και ότι αντίθετα ο Παντουρκισμός – η ένωση των Τούρκων και των τουρκομανικών πληθυσμών – θα έβρισκε ανταπόκριση σε όλους αυτούς τους λαούς της Ασίας, ενώ θα συναντούσε αντίδραση μόνο από τη Ρωσία.⁴³⁹

Ο Παντουρκισμός κέρδισε την υποστήριξη ενός μέρους των Νεότουρκων διανοούμενων. Δεν ήταν όμως επίσημη πολιτική μέχρις ότου ο Βαλκανικός Πόλεμος μετέτρεψε τον οσμμανισμό σε νεκρό γράμμα. Από το 1911 και μετά, βάση του Παντουρκισμού αποτέλεσαν οι “Τουρκ Οτζακλαρί” (Τουρκικές Εστίες-Türk Ocakları), οργάνωση κοινωνικού και πολιτιστικού χαρακτήρα υπό την αιγίδα της ΕΕΠ. Η οργάνωση αυτή ίδρυσε λέσχες σε ολόκληρη την αυτοκρατορία, στις οποίες διέδιδαν την τουρκική εθνικιστική ιδεολογία με διαλέξεις, συζητήσεις, θεατρικές και μουσικές παραστάσεις και εκθέσεις. Το περιοδικό τους Τουρκ Γιουρντού –Türk Yurdu (Τουρκική Πατρίδα) είχε μεγάλη απήχηση.⁴⁴⁰

Στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο Παντουρκισμός χρησιμοποιήθηκε από τους Νεότουρκους στον αγώνα τους εναντίον της Ρωσίας. Ενισχύθηκε από την κατάρρευση του ρωσικού στρατού το 1917 και την κατάληψη (ή την απελευθέρωση) του Αζερμπαϊτζάν. Μια δεύτερη μορφή τουρκικού εθνικισμού, που είχε στραμμένο το ενδιαφέρον του στην Ανατολία, την οποία θεωρούσε τουρκική ενδοχώρα, και προέτασσε ως ιδανικό τον πολιτισμό του τουρκικού αγροτικού πληθυσμού, αναπτύχθηκε ταυτόχρονα – και ανταγωνιστικά – προς τον παντουρκισμό. Ήταν ένα ρομαντικό κίνημα που αναπτύχθηκε στις πόλεις, οι οποίες όμως δεν έκαναν τίποτα για να βελτιώσουν τις φρικτές συνθήκες ζωής των αγροτών της Ανατολίας. Ο «λαϊκισμός» (χαλκτσιλίκ), που το χαρακτήριζε, αποσκοπούσε στη δημιουργία

⁴³⁹ Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 97/ Macfie A.L., ό.π., σελ. 83-93.

⁴⁴⁰ Landau J.M., “Παντουρκισμός,” Εκδ, Θετλή, Αθήνα, 1995, σελ.68-69/Shaw S.J.-Shaw – Kural E.,ό.π., σελ. 303-305.

εθνικής αλληλεγγύης, σε μια εποχή που οι οικονομικές συνέπειες του πολέμου προκαλούσαν κοινωνικές εντάσεις που έπρεπε να αντιμετωπιστούν. Η οργάνωση, που ιδρύθηκε στη Σμύρνη το 1917, και ενσάρκωνε αυτή τη μορφή εθνικισμού, η Χαλκά Ντογρού – Halka Doğru (Προς το λαό), ήταν φυσικά δημιούργημα της ίδιας της ΕΕΠ.⁴⁴¹

Κατά τη διάρκεια της δεύτερης συνταγματικής περιόδου και μετά το αποτυχημένο αντικίνημα του Απριλίου 1909, η ΕΕΠ είχε γίνει πολύ καχύποπτη σε κάθε ισλαμική δραστηριότητα. Αντιμετώπιζε τους ισλαμιστές σαν απειλή για την ίδια αλλά και για την ύπαρξη της πολυεθνικής αυτοκρατορίας. Οι ενωτικοί, για πολιτική σκοπιμότητα, ήταν διατεθειμένοι να τονίσουν τον ισλαμικό χαρακτήρα του κράτους, όπως έκαναν το 1914-16, στην προσπάθεια να κερδίσουν την αφοσίωση των Αράβων και την υποστήριξη των μουσουλμανικών πληθυσμών των αποικιών.

Το ισλαμικό ρεύμα αυτής της περιόδου δεν μπορεί να ταυτιστεί με το συντηρητισμό ή την αντίδραση. Πολλοί ισλαμιστές ήταν αντιδραστικοί, όπως η ομάδα που δρούσε γύρω από την εφημερίδα Βολκάν – Volkan (Ηφαίστειο) και συμμετείχε στην αντεπανάσταση του 1909. Πολύ πιο σημαντική όμως υπήρξε η πολυπληθής ομάδα των ισλαμιστών εκσυγχρονιστών ή μεταρρυθμιστών που υποστήριζαν το σύνταγμα. Πυρήνας αυτής της ομάδας, που περιλάμβανε ανθρώπους, όπως ο Σαΐτ Χαλίμ Πασά, ο Μεχμέτ Ακίφ (Ερσόι) και ο Εσρέφ Εντίπ (Φεργκάν), ήταν το Σιράτ-ι Μουστακίμ (Το ευθύ μονοπάτι), γνωστό από τα 1912 ως Σεμπιλουρρεσάτ (Μονοπάτι της ορθότητας). Για την ομάδα αυτήν, η κοινωνική αναδιάρθρωση θα μπορούσε να υλοποιηθεί μόνο με την επιστροφή στις ισλαμικές αξίες.⁴⁴²

Η κίνηση του Νουρτζουλούκ (Οι οπαδοί του φωτός), που ιδρύθηκε από τον Κούρδο ουλεμά Σαΐντ Νουρσί (Κουρντί), θεωρούνταν αρκετά σημαντική και έκανε την εμφάνισή της μετά το 1908 και είχε συμμετάσχει στην Ένωση Μωαμεθανών το 1909, αλλά ταυτόχρονα είχε στενές σχέσεις με ηγετικά στελέχη των Ενωτικών, ενώ αργότερα υπηρέτησε ως προπαγανδιστής της ΕΕΠ στην Τεσκιλάτ-ι Μαχσουσά. Η πιο δημιουργική σύνθεση των διαφόρων στοιχείων της οσμμανικής κληρονομιάς (Ισλάμ, τουρκική εθνότητα, οσμμανικό κράτος) με ευρωπαϊκού τύπου

⁴⁴¹ Landau J.M., ό.π., σελ.68-70/Shaw S.J.-Shaw – Kural E., ό.π., σελ. 301-305.

⁴⁴² Zürcher E., ό.π., σελ. 189/Macfie A.L., ό.π., σελ. 83-93.

εκσυγχρονισμό, έγινε από τον Μεχμέτ Ζιγιά (Γκιοκάλπ), έναν οπαδό του Γάλλου φιλοσόφου Ντιρκέμ. Ο Γκιοκάλπ ενστερνιζόταν τις ιδέες του τελευταίου και ως ένθερμος εθνικιστής, πίστευε ότι το έθνος (μιλλέτ) είναι η φυσική κοινωνική και πολιτική μονάδα. Βασίστηκε επίσης και στις ιδέες του Γερμανού κοινωνιολόγου Τέννις.⁴⁴³ Σύμφωνα με τον Γκιοκάλπ, το τουρκικό έθνος είχε τη δική του ισχυρή κουλτούρα, με την επικάλυψη ενός μεσαιωνικού πολιτισμού που ήταν αφενός ισλαμικός/αραβικός και αφετέρου βυζαντινός. Για τη σωτηρία του έθνους έπρεπε να αντικατασταθεί αυτός ο πολιτισμός από ένα σύγχρονο ευρωπαϊκό αλλά ταυτόχρονα με τη διατήρηση συνάμα της τουρκικής κουλτούρας (μέρος της οποίας θεωρούσε το καθαρά θρησκευτικό Ισλάμ). Το λάθος των μεταρρυθμιστών του Τανζιμάτ, κατά την άποψή του, ήταν πως η σύνδεση με τον ευρωπαϊκό πολιτισμό τους έκανε να χάσουν την επαφή με την κουλτούρα των δικών τους ανθρώπων. Η μεγάλη γοητεία των ιδεών του Γκιοκάλπ οφειλόταν στο γεγονός ότι επιτρεπόταν ο συμβιβασμός της εθνικής περηφάνιας με τους ευρωπαϊκούς τρόπους ζωής.⁴⁴⁴

Κατά τη διάρκεια της δεύτερης συνταγματικής περιόδου παρατηρούμε ότι οι περισσότεροι από τους σημαντικούς διανοητές και συγγραφείς, που πήραν μέρος στις συζητήσεις, προέρχονταν από περιοχές περιφερειακές ή με μεικτούς πληθυσμούς, όπως και η ΕΕΠ είχε τις ρίζες της. Κάποιοι βέβαια ήρθαν από τις τουρκικές περιοχές της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, όπως ήταν ο Ακτσουρά, ο Αγάογλου, ο Χουσεϊνζαντέ και ο εθνικιστής ποιητής Μεχμέτ Εμίν. Ο πιο ένθερμος Τούρκος εθνικιστής, ο Τεκίν Αλπ, ήταν Εβραίος από τις Σέρρες, ο δυτικόφρων Αμπντουλλάχ Τσεβντέτ ήταν Κούρδος από το Αρακίρ, ο Ζιγιά Γκιοκάλπ ήταν μισός Κούρδος από το Ντιγιάρμπακιρ, και ο Σαΐτ Νουρτζού ήταν Κούρδος από το Μπιτλίς. Συνεπώς, φαίνεται ότι η άμεση επαφή με τον πολυεθνικό χαρακτήρα της Αυτοκρατορίας σε αυτές τις περιοχές, τους έφερε πιο κοντά στα θεμελιώδη προβλήματα της οσμμανικής κοινωνίας.⁴⁴⁵

5 Πολιτικές και οικονομικές αντιπαραθέσεις της περιόδου 1909-1914

Από τον 18^ο αιώνα, και ειδικά μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο, το ελληνικό στοιχείο άρχισε να δραστηριοποιείται οικονομικά. Πιο συγκεκριμένα, το δεύτερο μισό του

⁴⁴³ Zürcher E., ό.π., σελ. 190.

⁴⁴⁴ Lewis B., ό.π., σελ. 65-68. /Shaw S.J. – Shaw –Kural E., ό.π., σελ.302-303.

⁴⁴⁵ Zürcher E. , ό.π., σελ.190-191/Shaw S.J.-Shaw –Kural E.,ό.π., σελ. 301-310.

19^{ου} αιώνα, όταν δόθηκαν κάποιες ελευθερίες, οι ελληνικές κοινότητες άρχισαν να αναπτύσσονται σταδιακά, παρόλες τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν. Σε αυτή την ανάπτυξη σημαντικό ρόλο έπαιξε η δυτική οικονομική διείσδυση με την αύξηση της εμπορικής και ναυτιλιακής δραστηριότητας. Η διείσδυση αυτή σε σημαντικό βαθμό έγινε μέσω της κατασκευής του σιδηροδρόμου. Την περίοδο αυτή οι Έλληνες άρχισαν να προστατεύονται από τις ξένες χώρες επειδή είχαν υψηλού επιπέδου εκπαίδευση και επειδή εξαιρούνταν από τη στρατιωτική θητεία. Με την εισαγωγή της δυτικής νομοθεσίας βρήκαν την ευκαιρία να δείξουν την οικονομική τους άνοδο σε οικονομικά θέματα. Οι Έλληνες άρχισαν συνεργασία με χώρες όπως η Αγγλία και η Γαλλία, γεγονός το οποίο βοήθησε στην οικονομική τους εξέλιξη. Οι ξένοι εμπορικοί οίκοι συνεργάστηκαν στενά με το ελληνικό στοιχείο, λόγω των πρακτικών δυσκολιών που συναντούσαν στο μικρασιατικό χώρο (όπως γλώσσα, έλλειψη μεταφορικών μέσων, ληστείες κτλ.). Οι Έλληνες πέρασαν με το σιδηρόδρομο από τη Σμύρνη στην ενδοχώρα, έχοντας στα χέρια τους το εμπόριο και αποκτώντας μεγάλες εκτάσεις γης. Η οικονομική διείσδυση συνοδεύτηκε από μετακινήσεις ελληνικών πληθυσμών στην ενδοχώρα. Με τον τρόπο αυτόν το ελληνικό στοιχείο μπόρεσε να βρει νέους χώρους για να αναπτυχθεί. Αποτέλεσμα ήταν η ενίσχυση και η ανάπτυξη του εσωτερικού ελληνισμού, ο οποίος βρισκόταν σε μία πολύ κρίσιμη φάση, καθώς διέτρεχε κίνδυνο αφελληνισμού είτε λόγω των προσπαθειών προσηλυτισμού από τη Δύση, είτε λόγω της αφομοιωτικής δύναμης του κυρίαρχου αριθμητικά μουσουλμανικού στοιχείου.⁴⁴⁶

Σταδιακά, το εξαγωγικό εμπόριο άρχισε να περνάει αποκλειστικά στους ξένους και να παραμένει στους Έλληνες το τοπικό εμπόριο και η μικρή βιομηχανία. Οι ισχυρότεροι τραπεζίτες στην Κωνσταντινούπολη ήταν Έλληνες, Αρμένιοι και Εβραίοι και έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στις οικονομικές συναλλαγές μεταξύ οσμανικού κράτους και Ευρώπης. Το ελληνικό εμπόριο βοηθήθηκε πολύ από τις ελληνικές τράπεζες. Το 1904 η Εθνική Τράπεζα ίδρυσε την Τράπεζα της Ανατολής, για να βοηθηθούν οι Έλληνες της Αυτοκρατορίας και να συνεργαστούν με τους Έλληνες της Ελλάδας.

Κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών του 19^{ου} αιώνα, το ελληνικό εμπόριο άρχισε να παρουσιάζει μείωση λόγω της έντονης παρουσίας των

⁴⁴⁶ Ροδάς Μ., ό.π., σελ.21-22/Herve Georgelin “Σμύρνη – Από τον κοσμοπολιτισμό έως τους εθνικισμούς”, Εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 2007, σελ.237-247.

Γερμανών , που ήθελαν να κυριαρχήσουν στο εμπόριο. Οι Έλληνες είχαν κοινά συμφέροντα με τους Αγγλογάλλους. Οι Γερμανοί εφάρμοσαν επιθετική πολιτική στο εμπόριο μέσω τραπεζών και κατόρθωσαν να επεκταθούν γρήγορα. Την ίδια πολιτική εφάρμοσαν απέναντι στους Έλληνες και σε ό,τι αφορούσε τους σιδηροδρόμους, όπου προσπάθησαν να τους αντικαταστήσουν σε όσες θέσεις δεν ήταν απαραίτητοι. Ιδιαίτερο ρόλο έπαιξε και το νέο φορολογικό σύστημα, που εφαρμόστηκε από τον Abdül Hamit και έπληττε κυρίως τις περιοχές που κατοικούνταν από χριστιανούς. Παράλληλα, ο πόλεμος του 1897 έπαιξε αρνητικό ρόλο, γιατί αθετήθηκαν εμπορικές συμφωνίες από τουρκικής πλευράς και επιβλήθηκαν φόροι.⁴⁴⁷

Έχοντας υπόψη την επιτυχία και το ρόλο που έπαιξε ο αποκλεισμός των αυστριακών προϊόντων στις διαπραγματεύσεις για την επίλυση του βοσνιακού ζητήματος, οι Νεότουρκοι θέλησαν να τον χρησιμοποιήσουν και πάλι, αυτή τη φορά εναντίον των Ελλήνων, ως αντίποινα στη διακήρυξη της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα. Επίσης απείλησαν και τη Γαλλία με το ίδιο μέτρο σε περίπτωση που υποστήριζε την ένωση της Κρήτης. Ο αυστριακός εμπορικός αποκλεισμός φανέρωσε τη δύσκολη θέση των χριστιανών εμπόρων, που ζούσαν σε μια μουσουλμανική χώρα αλλά συνδέονταν οικονομικά, σε βαθμό εξάρτησης, με τη δυτική οικονομία. Επειδή ο αποκλεισμός έθιγε άμεσα τα συμφέροντά τους, εναντιώθηκαν προς αυτόν και συγκρούστηκαν ιδεολογικά με την ιδέα της κοινής πατρίδας, που υποτίθεται ότι προωθούσαν οι Νεότουρκοι. Οι Τούρκοι, εκείνη την περίοδο, μην έχοντας ιδιαίτερη εμπορική δραστηριότητα, δεν είχαν συνδεθεί με τη δυτική οικονομία, για αυτό και υποστήριζαν τον αποκλεισμό. Ο αποκλεισμός πέτυχε περισσότερο στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας, εξαιτίας της κυριαρχίας των μουσουλμάνων εμπόρων. Στις παράλιες πόλεις οι χριστιανοί έμποροι, που κυριαρχούσαν στο εμπόριο, δίσταζαν να συμμετάσχουν, γιατί έτσι έβαζαν σε μεγάλο κίνδυνο τα οικονομικά τους συμφέροντα.

Στα επεισόδια των αποκλεισμών, ο τουρκικός εθνικισμός ήταν εμφανής. Οι Νεότουρκοι δεν στρέφονταν εναντίον ενός ξένου κράτους, αλλά εναντίον των Οσμανών πολιτών που ήταν Έλληνες και οικονομικά ισχυρότεροι. Συγκεκριμένα,

⁴⁴⁷ Ροδάς Μ., ό.π., σελ.4-10/ Georgelin H., ό.π., σελ.242- 255.

μονοπωλούσαν το εμπόριο, κυρίως στα παράλια της Δυτικής Μικράς Ασίας. Το 1913-1915 πάνω από το 85% του κεφαλαίου που είχε επενδυθεί ανήκε σε μη μουσουλμάνους, δηλαδή η νεοσύστατη βιομηχανία ανήκε σε Έλληνες οι οποίοι εισήγαγαν μηχανήματα και εφάρμοζαν νέες μεθόδους καλλιέργειας. Επίσης τα ελαιοτριβεία και οι αλευρόμυλοι ήταν ελληνικά ⁴⁴⁸.

Οι Νεότουρκοι προσπάθησαν να εφαρμόσουν μία εθνική οικονομική πολιτική που βασιζόταν στον αποκλεισμό των μη τουρκικών εθνοτήτων. Με αυτή την πολιτική, θα επιδίωκαν οικονομική ανεξαρτησία, που σήμαινε περιορισμό της δυτικής οικονομικής δραστηριότητας καθώς και αποδυνάμωση των χριστιανικών εθνοτήτων, που συνεργάζονταν με τη δυτική οικονομία. Από την άλλη θα δημιουργούσαν τουρκική αστική τάξη, κυρίως μέσω των μουσουλμάνων εμπόρων, γεγονός που σήμαινε κατάργηση των υπολοίπων εθνικών αστικών τάξεων. Συνεργαζόμενοι με τους Γερμανούς, που εξελίσσονταν σε νέο σύμμαχο των Νεότουρκων, επιζητούσαν να αποδυναμώσουν οικονομικά τους Έλληνες. Εν τω μεταξύ, οι διομολογήσεις δεν καταργήθηκαν ούτε μειώθηκε η παρουσία των ξένων οικονομικών δυνάμεων. Τα δάνεια αυξήθηκαν όπως και η οικονομική διείσδυση των δυτικών κεφαλαίων. Αλλά και η παρουσία της Γερμανίας έγινε πιο αισθητή στην οσμανική επικράτεια, για να εξισορροπηθεί η παρουσία της Αγγλίας και της Γαλλίας. ⁴⁴⁹

Το αυστριακό μπόϊκοτάζ ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 1908 και το Φεβρουάριο του 1909. Για το ανθελληνικό μπόϊκοτάζ δεν έχουμε συγκεκριμένη ημερομηνία. Κάποιοι τοποθετούν την αρχή του μετά την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα το 1908. Ορισμένοι όμως υποστηρίζουν ότι οργανωμένα ξεκίνησε το 1909. Παρατηρείται μία ένταση το 1910 και το 1911, όμως με την έναρξη του ιταλοτουρκικού πολέμου ατόνησε λίγο.

⁴⁴⁸ Σαρρή Ν. “Εξωτερική Πολιτική και Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία, Η Άνοδος της στρατιογραφειοκρατίας (1923-1950)”, Εκδ. Γόρδιος, Αθήνα 1992, σελ. 150-155. Μπορούμε να δούμε αναλυτικά τα σημαντικά στοιχεία που υπάρχουν όπως: 50% των κεφαλαίων στις βιομηχανίες είχαν οι Έλληνες, 20% οι Αρμένιοι, 15% οι Τούρκοι και 10% οι ξένοι. Στους επαγγελματίες το 44% ήταν Έλληνες, το 22% Αρμένιοι, 20% ξένοι και Εβραίοι και 14% Τούρκοι. Το εσωτερικό εμπόριο διακινούσαν κατά 43% Έλληνες, 23 % Αρμένιοι, 19% ξένοι και 15% Τούρκοι.

⁴⁴⁹ Συγκεκριμένα, η ωφέλεια του μικρομεσαίου τουρκικού κεφαλαίου από το ανθελληνικό μπόϊκοτάζ δεν ήταν η αιτία του αποκλεισμού αλλά το αποτέλεσμα, καθώς το μπόϊκοτάζ είχε ως κύριο στόχο το αγγλικό μεταπρατικό κεφάλαιο. Οι Νεότουρκοι στην ενέργεια αυτή καθοδηγήθηκαν από τους Γερμανούς. Βλ. σχετ. Σαρρή Ν., ό.π., σελ. 150-155.

Κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων επανήλθε και εφαρμόστηκε στην τελική του μορφή το 1914. Το οσμανικό κράτος προσπάθησε να επιβάλει την αναγκαστική λήψη οσμανικών ναυτολογίων από τα ελληνικά πλοία που ελλιμενίζονταν στα οσμανικά λιμάνια και να εισπράξει τέλη. Το 1908 αναγκάστηκε να παρέμβει ο Γερμανός πρέσβης, διότι επιβλήθηκε τετραπλό τέλος στα πλοία από την Ελλάδα, το οποίο συνεχίστηκε μέχρι τον Απρίλιο του 1909.⁴⁵⁰

Ο αποκλεισμός αφορούσε το ελληνικό εμπόριο καθώς και τους Έλληνες υπηκόους εμπόρους σε όλη την αυτοκρατορία. Απαγορεύονταν η προσέγγιση ελληνικών πλοίων ή ξένων με ελληνικά προϊόντα στα οσμανικά λιμάνια, η εμπορία ελληνικών προϊόντων μέσα στη χώρα, καθώς και η αγορά οποιωνδήποτε προϊόντων από εμπόρους ελληνικής υπηκοότητας. Οι Έλληνες απομακρύνθηκαν συστηματικά από τις δημόσιες υπηρεσίες, την Οσμανική Τράπεζα, το μονοπώλιο καπνού και άλλες τουρκικές και ξένες επιχειρήσεις.

Ο αποκλεισμός, στην πορεία, έπληξε και τους Έλληνες Οσμανούς εμπόρους, παραγωγούς και αντιπροσώπους και τους οδήγησε στη χρεοκοπία. Με τον αποκλεισμό ο αριθμός των Τούρκων εμπόρων, συγκριτικά με τον αριθμό των Ελλήνων εμπόρων αυξήθηκε και άρχισαν να τους αντικαθιστούν. Συγκεκριμένα, το 1910 οι Νεότουρκοι ψήφισαν ένα νόμο με τον οποίο οι ξένες βιομηχανίες απαλλάσσονταν από φόρους υπό τον όρο να απασχολούν αποκλειστικά Τούρκους υπαλλήλους και εργάτες. Οι επιπτώσεις σε όλη την αυτοκρατορία ήταν δυσμενείς με προβλήματα επισιτισμού και μείωση της καταναλωτικής δύναμης, που με τη σειρά της προκάλεσε μείωση των δημοσίων εσόδων από τους έμμεσους φόρους και τους τελωνειακούς δασμούς από τα προϊόντα που δεν διακινούνταν πλέον στην οσμανική αγορά. Η γενικότερη ζημιά της οικονομίας οδήγησε μόνο περιστασιακά σε μερική ύφεση του αποκλεισμού.

Ο αποκλεισμός έλαβε μεγαλύτερη έκταση και ένταση τον Απρίλιο του 1911 και συνοδεύτηκε από γενικότερη δίωξη των Ελλήνων υπηκόων της χώρας,

⁴⁵⁰ Υπάρχει αλληλογραφία μεταξύ του πρεσβ. Κωνσταντινουπόλεως προς το υπουρ. Εξωτερικών με τίτλο "Ακτοπλοία εν Τουρκία και τουρκικάι αυθαιρεσίαι κατά της ημετέρας Ναυτιλίας", όπου αναγράφονται όλα τα παράνομα τέλη που έβαλαν οι Τούρκοι στα ελληνικά πλοία. Ωστόσο δεν υπάρχουν αναφορές με συγκεκριμένες αντιδράσεις από τα κατά τόπους προξενεία. Βλ. σχετ. Γεωργανόπουλος Ε., ό.π., σελ 180.

καταπατώντας έτσι τα κατοχυρωμένα οικονομικά συμφέροντά τους σε μεγάλο βαθμό κατά την περίοδο 1910-1911. Επίσης, έθιγε και τα συμφέροντα των ξένων δυνάμεων, όπως της Γαλλίας και της Αγγλίας. Η Ελλάδα το 1911 ζήτησε την υποστήριξη της Γαλλίας και της Αγγλίας και βρήκε ανταπόκριση από τη Γαλλία λόγω της ελληνογαλλικής εμπορικής και χρηματοδοτικής συνεργασίας στον οσμανικό χώρο, καθώς και της μεταφοράς των προϊόντων με ελληνικά πλοία. Η πρωτοβουλία της Γαλλίας για παρέμβαση προκειμένου να σταματήσουν οι Νεότουρκοι τα καταπιεστικά μέτρα εναντίον των Ελλήνων βρήκε ανταπόκριση και από Αγγλία και τη Ρωσία. Η Γερμανία και η Αυστρία αρνήθηκαν να παρέμβουν.⁴⁵¹

Στην συνέχεια ο εμπορικός αποκλεισμός αναστάλθηκε λόγω του ιταλοτουρκικού πολέμου, των εσωτερικών πολιτικών εξελίξεων που αποδυνάμωσαν την ΕΕΠ και της συσπείρωσης της φιλελεύθερης αντιπολίτευσης. Οι Νεότουρκοι από τη μια σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής δεν ήθελαν να έχουν ανοιχτά πολλά μέτωπα εν καιρώ πολέμου και ειδικά με την Ελλάδα, όπου υπήρχε η πιθανότητα να οδηγηθούν σε νέο πόλεμο, και από την άλλη σε επίπεδο εσωτερικής πολιτικής έλπιζαν να προσεγγίσουν και να διασπάσουν τους Έλληνες, που είχαν ισχυρό και πρωταγωνιστικό ρόλο στην αντιπολίτευση. Τα ελληνικά πλοία άρχισαν να προσεγγίζουν τα οσμανικά λιμάνια και οι σχέσεις των δύο χωρών άρχισαν να βελτιώνονται. Όμως η οικονομική ζωή των Ελλήνων λόγω της πιστωτικής κρίσης του 1911, των πολέμων και των διωγμών δεν μπόρεσε να ανακάμψει.⁴⁵²

Μία ακόμη σημαντική επίπτωση της πρώτης περιόδου του αποκλεισμού ήταν ο διωγμός των Ελλήνων υπηκόων. Πέρα δηλαδή από τον οικονομικό διωγμό, απελάθηκαν Έλληνες δάσκαλοι, γιατροί, δημοσιογράφοι από τις μεγάλες πόλεις, ενώ γαιοκτήμονες, έμποροι και βιομήχανοι αδυνατούσαν να εργαστούν λόγω πιέσεων. Γι' αυτό ή προσέφευγαν στην Ελλάδα, ή παρέμεναν αφού δέχονταν την οσμανική υπηκοότητα. Οι περισσότεροι από τους Έλληνες υπηκόους ήταν μόνιμοι κάτοικοι της χώρας, οι οποίοι είχαν πάρει την ελληνική υπηκοότητα για λόγους οικονομικούς. Οι καταστάσεις ήταν εξαιρετικά δυσμενείς για αυτούς, γιατί συλλαμβάνονταν,

⁴⁵¹ Ροδάς Μ., ό.π., σελ.20-23.

⁴⁵² Georgelin H., ό.π., σελ. 255-287.

παραπέμπονταν σε δίκες χωρίς την ενημέρωση των προξενικών αρχών, κατάσχονταν οι περιουσίες τους και αντιμετώπιζαν δυσκολίες στο ζήτημα της υπηκοότητας.⁴⁵³

Κατά τους Βαλκανικούς πολέμους ο αποκλεισμός έγινε πιο έντονος. Τα μέτρα κατά των Ελλήνων εμπόρων δεν απέδωσαν παντού το ίδιο, γιατί σε αρκετά μέρη οι Τούρκοι συνδέονταν εμπορικά με τους Έλληνες. Συνεπώς, εάν δεν συναλλάσσονταν μαζί τους θα καταστρέφονταν και αυτοί εμπορικά, αφού ακόμη δεν είχε αρχίσει σημαντική εμπορική δραστηριότητα από τους Τούρκους, που θα αντικαθιστούσε τη διωκόμενη ελληνική εμπορική ζωή. Μετά τους Βαλκανικούς το μποϊκοτάζ πήρε πολύ μεγάλες διαστάσεις ως ένας ανοιχτός οικονομικός πόλεμος μεταξύ Τούρκων και Ελλήνων.⁴⁵⁴

Το 1914, παράλληλα και στα πλαίσια του γενικότερου διωγμού των Ελλήνων της δυτικής Μικρασίας και της Ανατολικής Θράκης, εντάθηκε ο οικονομικός διωγμός. Στα πλαίσια αυτού του σχεδίου, το οποίο υποστήριζαν σε μεγάλο βαθμό οι Γερμανοί, δημιουργήθηκε η «Ειδική Οργάνωση». Αρμοδιότητά της ήταν η κρατική οικονομική ενίσχυση των Τούρκων στην εμπορική και βιομηχανική τους δραστηριότητα και η δημιουργία εθνικών τουρκικών τραπεζών και πιστωτικών ιδρυμάτων. Τον ίδιο ρόλο έπαιξε και η Επιτροπή κατά της αισχροκέρδειας, που συγκροτήθηκε τον καιρό του πολέμου, για να προστατέψει τους πολίτες από τυχόν αισχροκέρδεια των εμπόρων. Ο έλεγχος των τιμών περιοριζόταν μόνο στους Έλληνες εμπόρους. Το μποϊκοτάζ επιβλήθηκε συστηματικότερα στις αρχές του 1915 και οι κατά τόπους αρχές ζήτησαν από τις ξένες επιχειρήσεις να απολύσουν τους Έλληνες και να τους αντικαταστήσουν με Τούρκους. Έτσι μεγάλο μέρος της αγοράς πέρασε στα χέρια των Τούρκων. Όσοι σώθηκαν το χρωστούσαν στη μεγάλη οικονομική τους αντοχή και στο ότι, λόγω της γνώσης τους γύρω από τις εμπορικές δραστηριότητες, προσλαμβάνονταν ως συνέταιροι από τους Τούρκους, για να εργαστούν εκεί ουσιαστικά ως υπάλληλοι, αφού είχαν καταθέσει και τα κεφάλαια τους στην επιχείρηση.⁴⁵⁵

Τελικά, οι Γερμανοί αυτή την περίοδο βοήθησαν και στήριξαν το νεοτουρκικό καθεστώς προκειμένου να έχουν οφέλη, όπως την προώθηση των δικών τους οικονομικών και στρατιωτικών συμφερόντων. Έτσι κατάφεραν να απομακρύνουν το

⁴⁵³ Ροδάς Μ., ό.π., σελ.23 / Γεωργανόπουλος Ε., ό.π. σελ.180-187.

⁴⁵⁴ Ροδάς Μ., ό.π., σελ 23-25/ Γεωργανόπουλος Ε., ό.π., σελ. 185-202.

⁴⁵⁵ Georgelin H., ό.π., σελ. 255-287/Ροδάς Μ. ο.π., σελ.22-23

νεοτουρκικό καθεστώς από την Αγγλία. Πιο συγκεκριμένα, οι Γερμανοί σχεδίαζαν την οικονομική τους επέκταση στον ευρύτερο χώρο της Οσμμανικής Αυτοκρατορίας και ειδικά στη Μικρά Ασία, όπου εκεί βρήκαν ως κύριο αντίπαλο την οικονομικά ισχυρή ελληνική παρουσία. Οι Γερμανοί θεωρούσαν την ελληνική κοινότητα φορέα Αγγλογαλλικών συμφερόντων αφού η συνεργασία με αυτούς ήταν πολύ στενή. Θέλοντας να επεκτείνουν τα συμφέροντά τους στο εσωτερικό της επικράτειας, αντιλήφθηκαν ότι έπρεπε να ανταγωνιστούν τους Έλληνες, οι οποίοι είχαν κοινά συμφέροντα με τους Αγγλογάλλους λόγω συνεργασίας. Η υπονόμευση του ελληνικού εμπορίου σήμανε την καταστροφή του μεταπρατικού κεφαλαίου των Αγγλογάλλων.⁴⁵⁶

6.Η Ελλάδα και οι διεθνείς πολιτικές εξελίξεις (1909-1914)

Η στάση των Νεότουρκων στο Κρητικό ζήτημα και οι επιθέσεις εναντίον του ελληνικού στοιχείου υπονόμευσαν τις σχέσεις τους με την Ελλάδα. Πίστευαν ότι η ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα θα τόνωνε τους εθνικούς στόχους⁴⁵⁷ του ελληνικού στοιχείου που υπήρχε μέσα στην αυτοκρατορία.

Τον Ιούνιο του 1909 οι Μεγάλες Δυνάμεις απέσυραν τα στρατεύματά τους από την Κρήτη και ζήτησαν από την Πύλη να γίνει διακανονισμός του Κρητικού ζητήματος. Μετά το στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί το 1909, πρωθυπουργός της Ελλάδας ανέλαβε ο Ελευθέριος Βενιζέλος με κύριο μέλημα να προετοιμαστεί πολεμικά η χώρα αναδιοργανώνοντας το στρατό και το ναυτικό. Αναλαμβάνοντας ο ίδιος το Υπουργείο Στρατιωτικών αύξησε τις μεραρχίες, προχώρησε στην αγορά του θωρηκτού Αβέρωφ και νέων όπλων και προσπάθησε να στελεχώσει αξιοκρατικά το στράτευμα. Επίσης, κάλεσε αγγλικές και γαλλικές στρατιωτικές αποστολές για την εκπαίδευση του στρατού και του ναυτικού αντίστοιχα. Πίστευε ότι συμφέρον της Ελλάδας είναι να βρίσκεται στο πλευρό των Ευρωπαϊκών Συμμαχικών Δυνάμεων.

⁴⁵⁶ Γεωργανόπουλος Ε. ο.π., σελ. 185/Palmer. Α. “The decline and Fall of the Ottoman Empire” , Λονδίνο, 1993, σελ. 193-196.

⁴⁵⁷ Σβολόπουλος Κ., “Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1900-1945”, Εκδ. Εστία, Αθήνα, 1992, σελ. 269-271./Hollan R-Markides D. , ό.π., σελ. 263. Συγκεκριμένα, αξιοσημείωτη εξαίρεση αποτελούσε ο νεαρός αξιωματικός με το όνομα Μουσταφά Κεμάλ, που, μολονότι ήταν αντίθετος σε οποιαδήποτε τουρκική παραχώρηση απέναντι στη Βουλγαρία, συνηγορούσε υπέρ της εκχώρησης της Κρήτης για μια ευρύτερη συνεννόηση με την Ελλάδα.

Ο Βενιζέλος στο ζήτημα της Κρήτης ακολούθησε μετριοπαθή στάση γιατί ήθελε να κερδίσει χρόνο για πολεμικές προετοιμασίες, επειδή έλπιζε ακόμη σε συνεργασία με την Τουρκία, καθώς η στάση των Μεγάλων Δυνάμεων δεν ήταν και πολύ ευνοϊκή. Στον ιταλοτουρκικό πόλεμο οι Δωδεκανήσιοι ζήτησαν την ένωση με την Ελλάδα, μετά την κατάληψη των Δωδεκανήσων από τους Ιταλούς. Αυτό προβλημάτισε όχι την Ιταλία αλλά τις Μεγάλες Δυνάμεις που φοβήθηκαν μήπως και άλλες βαλκανικές χώρες ζητήσουν οσμανικά εδάφη. Η προσπάθεια του Βενιζέλου να δημιουργήσει ελληνοϊταλικό μέτωπο στη Μακεδονία δεν πέτυχε, επειδή η Ιταλία φοβήθηκε τις αντιδράσεις της Αυστρίας και των βαλκανικών κρατών.⁴⁵⁸

Ο Βενιζέλος ήθελε με κάθε τρόπο να αποφύγει κάθε πολεμική σύρραξη με την Τουρκία το 1912 γιατί δεν ήταν επαρκώς προετοιμασμένος. Συζητούσε το θέμα της Κρήτης και συμεριζόταν τους φόβους των Σουλιώτη- Δραγούμη για πιθανές απώλειες ελληνικών πόλεων στη Μακεδονία και για εκτοπισμό των Ελλήνων της Μ. Ασίας σε περίπτωση πολέμου. Αλλά για να μη μείνει εκτός εξελίξεων η Ελλάδα και τελικά δεν αποκομίσει κέρδη από έναν επικείμενο πόλεμο στην περιοχή των Βαλκανίων, βιάστηκε να συμφωνήσει με τη Βουλγαρία και άφησε το ζήτημα της Μακεδονίας ανοικτό για μελλοντική διευθέτηση.

Στις συζητήσεις της Διάσκεψης του Λονδίνου και ενώ η Ελλάδα συνέχιζε τις επιχειρήσεις της σε Ιωάννινα και Αιγαίο, δεν συμμετείχε στην ανακωχή που υπέγραψε η Σερβία, το Μαυροβούνιο και η Βουλγαρία. Στόχευε στη διατήρηση και διεκδίκηση των ελληνικών περιοχών στη Μακεδονία. Η Τουρκία ζήτησε την αυτονομία της Μακεδονίας υπό την κυριαρχία της και αρνήθηκε την παραχώρηση των νησιών του Αιγαίου και της Κρήτης. Η Συνθήκη του Λονδίνου στις 17.5.1913 δεν έλυσε όλα τα προβλήματα της Ελλάδας, για παράδειγμα δεν καθόριζε τα σύνορα της Αλβανίας και την τύχη των απελευθερωμένων νησιών του Αιγαίου. Ο Βενιζέλος όμως υπό την πίεση της Μ. Βρετανίας αναγκάστηκε να υπογράψει. Η λύση των παραπάνω προβλημάτων και ειδικά των περισσότερων αιτημάτων για τη Μακεδονία επετεύχθηκε με την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου μετά από γερμανική παρέμβαση στις 28.7.1913 υπέρ της Ελλάδας.⁴⁵⁹

⁴⁵⁸ Σβολόπουλος Κ., ό.π., σελ.278-279/ Shaw S.J.-Shaw –Kural E., ό.π., σελ 296.

⁴⁵⁹ Σβολόπουλος Κ., ό.π., σελ.282/Shaw S.J.-Shaw Kural E., ό.π., σελ.298.

Ο Βενιζέλος ήθελε να έχει ταυτόχρονη λύση και στο ζήτημα των νησιών και της Β. Ηπείρου, αλλά η Ιταλία και η Αυστρία αντέδρασαν. Μετά από πολλές συζητήσεις και διαφωνίες της Ελλάδας με τις Μ. Δυνάμεις αναφορικά με τα σύνορα, ο Βενιζέλος αποφάσισε να δεχτεί την προτεινόμενη λύση για τη Β. Ήπειρο. Είχε όμως λιγότερες ελπίδες για να κερδίσει τα νησιά. Στις 4.2.1914 η Β. Ήπειρος κήρυξε την ανεξαρτησία της και ανάγκασε έτσι τη Διεθνή Επιτροπή Ελέγχου στην Αλβανία να διαπραγματευτούν μαζί της. Υπέγραψαν τη Συμφωνία της Κέρκυρας η οποία προέβλεπε σημαντική αυτονομία. Οι Μ. Δυνάμεις όμως δεν μπόρεσαν να εγγυηθούν για αυτήν τη συμφωνία με αποτέλεσμα να συνεχιστεί ο ανταρτοπόλεμος.⁴⁶⁰

Τα γεγονότα που συνέβαιναν στην Ανατολική Θράκη και τη Μικρά Ασία από το τέλος του 1913 έφεραν προ του πολέμου την Ελλάδα και την Τουρκία, ειδικά το Μάιο του 1914. Ο πόλεμος αποτράπηκε με παρέμβαση των Μ. Δυνάμεων αλλά και των Σέρβων και των Ρουμάνων. Μετά την παρέμβαση της Βρετανίας επαναλήφθηκαν οι συνομιλίες μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, οι οποίες είχαν σταματήσει λόγω των γεγονότων και της αδιάλλακτης στάσης της Τουρκίας που ζητούσε την πλήρη κυριαρχία των νησιών. Δεν είχαν όμως αποτέλεσμα γιατί διακόπηκαν πάλι στα μέσα του Αυγούστου εξαιτίας της απόφασης της Τουρκίας να λύσει δυναμικά τις διαφορές της, αφού εντάχθηκε στις Κεντρικές Δυνάμεις.⁴⁶¹

Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Το γεγονός του κινήματος του 1908, όπως έχουμε αναφέρει, πέρα από τη μεγάλη έκπληξη που προκάλεσε, έγινε καθολικά αποδεκτό στην Ευρώπη, αν και η δράση των Νεότουρκων ήταν γνωστή. Οι εθνότητες της Αυτοκρατορίας δέχτηκαν με ενθουσιασμό την επαναφορά του Συντάγματος και πανηγύρισαν διαδηλώνοντας όλοι μαζί υπέρ του κινήματος, επειδή είχαν πιστέψει ότι θα εφάρμοζε τις αρχές της ελευθερίας και της ισότητας.

Οι περισσότεροι Έλληνες δέχτηκαν με ενθουσιασμό το κίνημα. Ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄ εξέφρασε την αντίθεσή του στο κίνημα και είχε μία επιφυλακτική στάση απέναντί τους.

⁴⁶⁰ Κιτσίκη Δ., ό.π., σελ. 185.

⁴⁶¹ Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ 185-187.

Η προσάρτηση της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης από την Αυστροουγγαρία, η ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας καθώς και η διακήρυξη της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα, ήταν τα πρώτα γεγονότα που συνέβησαν μετά το κίνημα του 1908 , απογοητεύοντας τους Τούρκους και μειώνοντας τον πρώτο ενθουσιασμό. Αργότερα τα αποτελέσματα των εκλογών, ειδικά του 1912, η συνεργασία των περισσότερων μη-μουσουλμάνων με το νεοϊδρυθέν κόμμα του πρίγκηπα Σαμπαχαττίν “Ελευθερία και Συνεννόηση” καθώς και τα αρνητικά αποτελέσματα των Βαλκανικών Πολέμων ήταν η απαρχή των πιέσεων των Νεότουρκων προς τους Ρωμιούς. Η δικτατορική διακυβέρνηση των Νεότουρκων που άρχισε το 1913 έληξε με την ανακωχή του Μούδρου το 1918.

Οι Νεότουρκοι προσπάθησαν να εφαρμόσουν μία εθνική οικονομική πολιτική και μολονότι κατήργησαν τις διομολογήσεις, τελικά απέτυχαν σε πολλά σημεία φέρνοντας το οσμανικό κράτος σε χειρότερη θέση και οικονομικά και κοινωνικά.

ΜΕΡΟΣ Β΄

**ΟΙ ΝΕΟΤΟΥΡΚΟΙ ΚΑΙ Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ
ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΟΣΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΦΥΤΟΚΕΝΤΡΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ ΤΩΝ ΜΗ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ 1908-1918

Εισαγωγή στο Πρώτο Κεφάλαιο

Σε αυτό το κεφάλαιο γίνεται αναφορά στους εθνικούς προσανατολισμούς των μη τουρκικών πληθυσμών κατά την περίοδο 1909-1918, στους Βαλκανικούς Πολέμους, στις πολιτικές εξελίξεις μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και στην είσοδο της αυτοκρατορίας στις πολεμικές συγκρούσεις. Αναλύονται οι διεθνείς εξελίξεις, τα γεγονότα της περιόδου 1913-1918 και οι ελληνικές κοινότητες, η είσοδος της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό των Συμμαχικών Δυνάμεων και οι πολιτισμικές αλλαγές της περιόδου στην Οσμανική Αυτοκρατορία.

Το Μακεδονικό ζήτημα και η έκβαση των Βαλκανικών πολέμων έδωσαν ένα τέλος σε μια περίοδο της οποίας κύριο χαρακτηριστικό ήταν η μακραίωνη συμβίωση ποικίλων εθνογλωσσικών ομάδων σε ένα περιορισμένο γεωγραφικό χώρο. Την περίοδο αυτή η Ευρώπη βίωσε τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, έναν από τους πιο φρικτούς πολέμους του 20ού αιώνα, ο οποίος κράτησε πάνω από τέσσερα χρόνια αλλά ονομάστηκε παγκόσμιος επειδή ενεπλάκησαν σε αυτόν τόσο οι ΗΠΑ όσο και η Ιαπωνία. Αποτέλεσμα του πολέμου αυτού ήταν η κατάρρευση της Γερμανίας, της Αυστροουγγαρίας, της Ρωσίας καθώς και της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Η κατάρρευση της Οσμανικής Αυτοκρατορίας οφείλεται εν πολλοίς στην υπερεθνικιστική πολιτική που εφάρμοσε η ΕΕΠ για να αποκτήσει τον έλεγχο της αυτοκρατορίας κατά τη διάρκεια της πενταετίας 1913-1918. Την περίοδο αυτή η αυτοκρατορία προσπάθησε να δημιουργήσει συμμαχίες με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, να αναπτύξει την εθνική της οικονομία και να διατηρήσει τα εδάφη τα οποία της είχαν απομείνει. Η προσπάθεια είχε αρνητικά αποτελέσματα για την αυτοκρατορία. Το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου βρήκε την κυβέρνηση της ΕΕΠ και όλη την αυτοκρατορία στην πλευρά των ηττημένων και τη χώρα σε πλήρη διάλυση.

1.ΤΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ & ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ

1.1.Η Γένεση και η Εξέλιξη του Μακεδονικού Ζητήματος

Το Μακεδονικό Ζήτημα γεννήθηκε και ανδρώθηκε μέσα από την ιδιάζουσα εθνολογική σύσταση του χριστιανικού πληθυσμού της Μακεδονίας και την ύπαρξη αντίρροπων εθνικών κινήσεων και μέσα από αλληλοσυγκρουόμενες βλέψεις των βαλκανικών κρατών στο ζωτικό αυτό γεωγραφικό χώρο. Η γλωσσική σύνθεση των χριστιανών κατοίκων της Μακεδονίας (ελληνοφώνων, σλαβοφώνων, βλαχοφώνων και αλβανοφώνων) έθετε ασφαλώς τις προϋποθέσεις για τη γένεση και την επέκταση των διαφόρων είτε εθνικών είτε προπαγανδιστικών κινήσεων.

Βέβαια, η εξακρίβωση της εθνικής ταυτότητας του χριστιανικού στοιχείου της Μακεδονίας στα μέσα του 19^{ου} αιώνα υπήρξε πολύπλοκη διαδικασία, γιατί με τα κριτήρια της παιδείας και της θρησκείας δεν ήταν δυνατόν να προσδιοριστεί η εθνική συνείδηση των κατοίκων. Ήταν δηλαδή πολύ δύσκολο να υπάρξουν ακριβή στατιστικά στοιχεία σχετικά με την πληθυσμιακή και την εθνολογική κατάσταση της Μακεδονίας. Την περίοδο αυτή, η Οσμανική Αυτοκρατορία για πολιτικούς λόγους παραποιούσε το συνολικό αριθμό των χριστιανών, αφενός για να φαίνεται η υπεροχή των μουσουλμάνων έναντι του υπόδουλου χριστιανικού πληθυσμού και αφετέρου για να αντιμετωπίσουν τις αντικρουόμενες στατιστικές. Αυτές είχαν συνταχθεί με γνώμονα τις πολιτικές εκτιμήσεις των Ευρωπαίων περιηγητών και χαρτογράφων, καθώς και των εκπροσώπων των βαλκανικών κρατών. Η προσπάθεια κατάταξης των χριστιανών της Μακεδονίας με βασικό κριτήριο τη γλώσσα και όχι την εθνική συνείδησή τους, βασικό στοιχείο για την εθνική ταυτότητα ενός λαού, δημιουργούσε μεγαλύτερη σύγχυση⁴⁶².

Οι χριστιανικοί πληθυσμοί της Μακεδονίας στα μέσα του 19^{ου} αιώνα μπορούν να διαιρεθούν σε τρεις γεωγραφικές ζώνες ανάλογα με τη γλωσσική τους διαστρωμάτωση και την εθνολογική τους σύνθεση. Στη βόρεια ζώνη, η οποία άρχιζε από τις οροσειρές Σαρ-Σκάρδου και Ρίλας και εκτεινόταν μέχρι τα βόρεια του Μοναστηρίου και της Στρώμνιτσας, κατοικούσαν σλαβόφωνοι πληθυσμοί. Αυτοί από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ταυτίστηκαν με τη βουλγαρική κίνηση και μετά το 1870 προσχώρησαν στους κόλπους της Εξαρχίας. Η γλώσσα τους συγγένευε σημαντικά με

⁴⁶² Βακαλόπουλος Κ., “Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)”, Εκδ. Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1988, σελ. 30-35.

τη βουλγαρική γλώσσα. Η νότια ζώνη ξεκινούσε από το βόρειο σημείο Πίνδου-Καστοριάς μέχρι τις Σέρρες και τη Δράμα και περιλάμβανε κυρίως ελληνόφωνους πληθυσμούς με ελληνική εθνική συνείδηση.⁴⁶³ Η μεσαία ζώνη, που βόρεια άρχιζε από τη λίμνη Αχρίδα, βόρειο τμήμα του Μοναστηρίου, και έφτανε μέχρι το Νέστο, περιλάμβανε τις πόλεις Στρώμνιτσα, Πετρίτσι και Νευροκόπι. Στα νότια, η μεσαία ζώνη ξεκινούσε από το Γράμμο και κατευθυνόταν στα νότια της Φλώρινας και της Έδεσσας και στα βόρεια της Κοζάνης, της Θεσσαλονίκης, των Σερρών και της Δράμας. Οι κάτοικοι της περιοχής αυτής ήταν κυρίως σλαβόφωνοι, ελληνόφωνοι, βλαχόφωνοι και αλβανόφωνοι. Αυτοί διατήρησαν την ελληνική τους συνείδηση και μετά το 1870, όπως προκύπτει από τους σκληρούς αγώνες τους για την κατοχή των ελληνικών σχολείων και εκκλησιών. Στη ζώνη αυτή το σλαβικό ιδίωμα περιείχε βουλγαρικές, ελληνικές, βλάχικες και αλβανικές λέξεις.⁴⁶⁴

1.2.Η Πολιτική Διάσταση της Εθνικής Σύγκρουσης

Η ρωσική πολιτική σκόπευε, από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα, με επιμονή να επεκταθεί στο Αιγαίο, κάνοντας διάφορες ενέργειες και πολεμικές επιχειρήσεις, όπως ήταν η Βουλγαρική ηγεμονία. Με αυτή δημιούργησε το Μακεδονικό Ζήτημα που υπήρξε μέρος του γενικού Ανατολικού Ζητήματος. Η επίμονη προσπάθειά της ήταν να διαμορφώσει και από τις δύο μεριές του Αίμου καθώς και στην κοιλάδα του Έβρου πληθυσμούς με σλαβική εθνική συνείδηση για να τους χρησιμοποιήσει για την έξοδο της προς τη θάλασσα.

Συγκεκριμένα, από την άνοιξη του 1845, τη χρονιά που ιδρύθηκε το «Σλαβικό Κομιτάτο της Μόσχας», ο Ρώσος καθηγητής της Σλαβικής Φιλολογίας, στο Πανεπιστήμιο του Καζάν, Viktor Grigorovich (1815-1876) εμφανίστηκε στην Έδεσσα. Υπήρχε μία ιδεολογική διαμάχη ανάμεσα στους δυτικόφιλους και σλαβόφωνους Ρώσους διανοούμενους, αλλά αυτή δεν είχε ακόμα συγκεκριμένη

⁴⁶³ Οι Εθνικές ταυτότητες στην περιοχή της Μακεδονίας ήταν και είναι ακόμη ρευστές και συχνά πολλαπλές. Αυτή τη ρευστότητα των συνειδήσεων προσπάθησε να αξιοποιήσει το ελληνικό, το βουλγαρικό και το σερβικό κράτος σφυρηλατώντας και εξάγοντας τις γνωστές θεωρίες περί αδιάσπαστης συνέχειας του έθνους. Περί της διαμόρφωσης εθνικών ταυτοτήτων και ανταγωνισμών των βαλκανικών λαών για την Οσμανική Μακεδονία, βλ. σχετ. Βακαλόπουλος Κ., “Διωγμοί και Γενοκτονία του θρακικού Ελληνισμού”, εκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη, 2000, σελ. 78-80

⁴⁶⁴ Βακαλόπουλος Κ., “Μακεδονικό Ζήτημα”, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 1993. σελ.23-25.

μορφή. Η κατάσταση παγιώθηκε μετά το 1856, όταν η Ρωσία βγήκε πολιτικά και διπλωματικά αποδυναμωμένη από τον Κριμαϊκό πόλεμο.⁴⁶⁵

Την ίδια χρονιά άρχισαν να δραστηριοποιούνται Ρώσοι πράκτορες ανάμεσα στους χριστιανικούς πληθυσμούς της Μακεδονίας, αφυπνίζοντας τη σλαβική συνείδηση στη βόρεια ζώνη του μακεδονικού χώρου. Προσπάθησαν να ιδρύσουν βουλγαρικά σχολεία και εκκλησίες και ταυτόχρονα να εισαγάγουν τη βουλγαρική γλώσσα στα σχολεία. Επίσης θέλησαν να δημιουργήσουν ανεξάρτητο βουλγαρικό κράτος. Ήδη είχε στραφεί η προσοχή πολλών Βαλκάνιων και Ευρωπαίων περιηγητών και ερευνητών στην έρευνα της εθνολογικής σύστασης της Βαλκανικής Χερσονήσου.⁴⁶⁶

Το 1856 σηματοδότησε την εξέλιξη του βουλγαρικού εθνικισμού μέσα στο μακεδονικό χώρο αλλά και γενικότερα την εξέλιξη του πανσλαβισμού στα Βαλκάνια. Τον επόμενο χρόνο άρχισε η ευρεία διάδοση του πανσλαβισμού μέσα στα πλαίσια εφαρμογής του κύριου πολιτικού στόχου της Ρωσίας. Το Χάττ-ι Χουμαγιούν, που εκδόθηκε από την Οσμανική Αυτοκρατορία μετά το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου για απονομή ισονομίας και ισοπολιτείας στις εθνικές μειονότητες της αυτοκρατορίας, έδωσε το έναυσμα για την εμφάνιση του βουλγαρικού εκκλησιαστικού ζητήματος και συνέβαλε άμεσα στην αφύπνιση των εξαρχικών της Μακεδονίας⁴⁶⁷. Οι «Γενικοί Κανονισμοί» του Οικουμενικού Πατριαρχείου, οι οποίοι συντάχθηκαν από εθνοσυνέλευση κληρικών όλων των επαρχιών της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, περιόρισαν τη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου σε θρησκευτικά και πνευματικά ζητήματα και το μετέβαλαν σε καθαρά θρησκευτική αρχή.⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ Μελάς Σ. "Η Επανάσταση του 1909", Εκδ. Μπίρης, Αθήνα, 1957, σελ. 53-54.

⁴⁶⁶ Βακαλόπουλος Κ., "Η Μακεδονία στις Παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα, 1894-1904", Εκδ. Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 1986, Εισαγωγή.

⁴⁶⁷ Με τις μεταρρυθμίσεις του Χάττ-ι Σερίφ (1839) και του Χάττ-ι Χουμαγιούν (1856) προωθήθηκε ως ένα βαθμό η ισότητα και αναδιαμορφώθηκε η ζωή των χριστιανικών εθνοτήτων εντός της επικράτειας, ειδικά στα μεγαλύτερα αστικά κέντρα. Παρατηρήθηκαν όμως έντονες ληστρικές δραστηριότητες των ατάκτων. Η σταδιακή εξασθένηση του οσμανικού κρατικού μηχανισμού σήμαινε επίσης την ανεξέλεγκτη ένταση μεταξύ των εθνοτήτων. Βλ. σχετ. Βακαλόπουλος Κ., "Διωγμοί και Γενοκτονία του Θρακικού Ελληνισμού", ό.π., σελ. 78-85.

⁴⁶⁸ Μελάς Σ., ό.π., σελ. 54-56.

1.3. Η πορεία του Μακεδονικού Ζητήματος κατά την Νεοτουρκική περίοδο (1908-1912).

Από το Σεπτέμβριο του 1909 άρχισε να εφαρμόζεται, πριν εγκριθεί από την Οσμανική Βουλή, το νομοσχέδιο που αφορούσε την καταδίωξη και διάλυση των «ληστρικών συμμοριών». Αυτό ήταν το πρώτο βήμα των Νεότουρκων για να πατάξουν τις χριστιανικές ανταρτικές ομάδες στη Μακεδονία και τη Θράκη, να μειώσουν την ισχύ των εθνικών μειονοτήτων και να μπορέσουν να ξεκινήσουν σταδιακά την αφομοίωση του πληθυσμού της περιοχής. Οι Νεότουρκοι, μετά την κήρυξη του συντάγματος του 1908, με σκοπό την απονομή της ισονομίας και ισοπολιτείας σε όλους τους υπηκόους της επικράτειας, και την αρμονική συνύπαρξη όλων των χριστιανικών εθνοτήτων, προχώρησαν στον αφοπλισμό των χριστιανικών πληθυσμών στις επαρχίες της ευρωπαϊκής επικράτειας⁴⁶⁹. Μετά το κίνημα των Νεότουρκων, ο εθνικός ανταγωνισμός μεταξύ των πληθυσμών δημιούργησε τις απαραίτητες προϋποθέσεις για τον εξοπλισμό των λαών της Βαλκανικής, οι οποίοι δεν πίστεψαν στις υποσχέσεις των Νεότουρκων. Πάντως ο απώτερος σκοπός τους ήταν η αποδυνάμωση κυρίως του ελληνικού και βουλγαρικού στοιχείου.⁴⁷⁰ Αυτό πετύχαιναν με την υποδαύλιση των εθνικών ανταγωνισμών αλλά και τη δημιουργία εντάσεων μεταξύ των χριστιανικών πληθυσμών. Συγκεκριμένα, ήθελαν με κάθε μέσο να αποτρέψουν την ύπαρξη ενός ανεξάρτητου αλβανικού κράτους. Αποκορύφωμα της τραγικής αυτής εικόνας, που παρουσίαζε η Μακεδονία κατά την περίοδο 1909-1910, ήταν οι αλλεπάλληλες διαμαρτυρίες των εκπροσώπων των χριστιανικών κοινοτήτων προς την Πύλη για τα έκτροπα σε βάρος του χριστιανικού στοιχείου⁴⁷¹.

Η προσέγγιση του ελληνοβουλγαρικού πληθυσμού είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της δράσης των μουσουλμανικών συμμοριών, οι οποίες δρούσαν στην περιοχή υπό

⁴⁶⁹ Οι διακηρύξεις των Νεότουρκων είχαν πείσει ακόμα και τους Ευρωπαίους ότι δεν θα χρειαθεί πλέον ο ευρωπαϊκός παρεμβατισμός και ότι όλες οι εθνότητες θα απολαμβάνουν όλα τους τα δικαιώματα. Ο Ενβέρ Πασά έλεγε ότι “δεν υπάρχουν πια Βούλγαροι, Έλληνες, Ρουμάνοι, Εβραίοι, Μουσουλμάνοι. Είμαστε όλοι ίσοι”. Βλ. σχετ. Tunaya T.Z. “Türkiye’de Siyasal Partiler - İkinci Meşrutiyet Dönemi”, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, σελ. 51-60.

⁴⁷⁰ Το κίνημα των Νεότουρκων ήταν ένα εθνικιστικό κίνημα με σκοπό να σταματήσει τη διάλυση της αυτοκρατορίας και να θέσει τέρμα στη διαβρωτική επέμβαση των ξένων Δυνάμεων. Γι’ αυτό η ΕΕΠ αναγκάστηκε να δυσκολέψει τη ζωή των διαφόρων εθνοτήτων στις υπόδουλες περιοχές, ειδικά των Βαλκάνιων εθνικιστών που διεκδικούσαν τη Μακεδονία. Βλ. σχετ. Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ. 287-300.

⁴⁷¹ Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ. 260-265/ 315-316.

την καθοδήγηση της ΕΕΠ και στόχευαν στη δημιουργία επεισοδίων και στην αφομοίωση του χριστιανικού πληθυσμού. Έτσι, στις αρχές του 1911 οι εθνικοί ανταγωνισμοί μειώθηκαν αισθητά και επαναδραστηριοποιήθηκε η Οργάνωση Εσωτερικής Επανάστασης.⁴⁷²

Γενικά ακόμα και οι τουρκικοί πληθυσμοί ήταν απογοητευμένοι από την όλη κατάσταση. Οι Νεότουρκοι το γνώριζαν αυτό πολύ καλά και προσπαθούσαν να επιβληθούν με κάθε τρόπο. Μέσα στους κόλπους της ΕΕΠ στην περιοχή του Μοναστηρίου δημιουργήθηκε ένα σημαντικό ρήγμα μεταξύ των σωβινιστών και των μετριοπαθών, με αποτέλεσμα να ενταθούν οι εχθρικές συμπεριφορές στον τοπικό πληθυσμό.⁴⁷³

1.4. Η κατάσταση στη Μακεδονία πριν τη βαλκανική κρίση (1912)

Το Νοέμβριο του 1911 ιδρύθηκε το νέο φιλελεύθερο Νεοτουρκικό κόμμα με το όνομα «Ελευθερία και Συνεννόηση» το οποίο, όπως διακήρυττε, απέβλεπε στην αποκατάσταση της πολιτειακής ισότητας απέναντι στις μη μουσουλμανικές εθνότητες της αυτοκρατορίας.

Οι Βουλευτές των μη μουσουλμανικών τουρκικών εθνοτήτων της Οσμανικής Βουλής είχαν τις επιφυλάξεις τους για το νέο κόμμα «Ελευθερία και Συνεννόηση». Από το Δεκέμβριο όμως του 1911, η ελληνική κυβέρνηση τους παρότρυνε να συνάψουν στενότερους δεσμούς με το νέο κόμμα λόγω της αποδυνάμωσης της ΕΕΠ.⁴⁷⁴

Όταν τον Ιανουάριο του 1912 προκηρύχθηκαν επίσημα οι βουλευτικές εκλογές, οι βουλευτές των μη μουσουλμανικών εθνοτήτων θεώρησαν ως πρώτιστο καθήκον τους την εκπροσώπησή τους στην Οσμανική Βουλή ανάλογα με τον πληθυσμό τους.⁴⁷⁵

⁴⁷² Η ελληνοβουλγαρική προσέγγιση ήταν προσωρινή και σύντομα μεταβλήθηκε σε στυγνή καταδίωξη των Ελλήνων από τους Βουλγάρους. Βλ. σχετ. Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ. 306-307.

⁴⁷³ Στην περιοχή Μοναστηρίου το 1909 υπήρχε η ρευστότητα του πολιτικού κλίματος λόγω της συμπεριφοράς της ΕΕΠ στις χριστιανικές εθνότητες και λόγω της εντεινόμενης διαμάχης. Οι υπεύθυνοι της ΕΕΠ κατέγραφαν τις κλειστές εκκλησίες που διεκδικούνταν από τις μικτές χριστιανικές κοινότητες. Εκτός τούτου προέβαιναν σε συλλήψεις προκρίτων και ερευνούσαν τα σπίτια τους. Η δράση της ΕΕΠ προκάλεσε πλήγματα στο ελληνικό στοιχείο της Δυτικής και Βορειοδυτικής Μακεδονίας. Βλ. σχετ. Κ. Βακαλόπουλος, ό.π., σελ. 307-309.

⁴⁷⁴ Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ. 396-397.

⁴⁷⁵ Κάποιοι από τους Έλληνες βουλευτές που είχαν συνεργαστεί με την ΕΕΠ στις προηγούμενες εκλογές ήθελαν να συνεργαστούν πάλι μαζί τους. Οι βουλευτές όμως που είχαν συμβάλει στη συνεργασία όλων των εκπροσώπων των μη μουσουλμανικών-τουρκικών εθνοτήτων με τα

Την άνοιξη του 1912 έγιναν σε όλη την οσμανική επικράτεια οι δεύτερες εκλογές μέσα σε ένα κλίμα τρομοκρατίας, αυθαιρεσίας, βίας και νοθείας. Η ΕΕΠ είχε την εμπειρία από τις προηγούμενες εκλογές. Είχε στη διάθεσή της το στρατό, τη χωροφυλακή και τις διοικητικές αρχές, οι οποίες μπορούσαν να μηχανευτούν συγκεκριμένους τρόπους για να τη βοηθήσουν στο σκοπό της.⁴⁷⁶ Στόχος ήταν να μειωθεί η εκλογική δύναμη των αντιπάλων τουρκικών κομμάτων, των Ελλήνων και των Βουλγάρων.

Η κατάσταση στη Μακεδονία κατά τη διάρκεια των βουλευτικών εκλογών αλλά και μετά από αυτές ήταν δύσκολη. Η παραβίαση των συνταγματικών αρχών από τους Νεότουρκους, ο εκβιασμός της ελευθερίας της συνείδησης των ψηφοφόρων, οι συνεχείς υπερβάσεις, αυθαιρεσίες και επεμβάσεις των τουρκικών αρχών, η στέρηση της προσωπικής ελευθερίας των χριστιανών κατοίκων είναι χαρακτηριστικά της περιόδου.

Μετά την επιβολή του στρατιωτικού νόμου, τον Ιούλιο του 1912, και την εκλογική νίκη τους, οι Νεότουρκοι άρχισαν και πάλι να μη συμπεριφέρονται σωστά στους χριστιανικούς πληθυσμούς. Αυτή την περίοδο, στη Μακεδονία, η επίσημη ελληνική κυβέρνηση, αν και καταδίκασε την παρουσία ορισμένων ληστανταρτικών ομάδων και είχε επιστήσει την προσοχή των προξενικών αρχών για τη δράση τους, έδωσε τελικά τη συγκατάθεσή της το Μάρτιο του 1912, για το σχηματισμό 16 συνολικά ανταρτικών ομάδων. Τελικά, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι έδωσαν τέλος και στο Μακεδονικό Ζήτημα που ταλάνιζε τα Βαλκάνια για πολλά χρόνια. Οριοθετήθηκαν επίσης κάποια από τα σύνορα των χωρών της Βαλκανικής⁴⁷⁷.

2.ΟΙ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ & ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ

Κατά τις αρχές του 19^{ου} αιώνα η παγίωση των θέσεων των Μεγάλων Δυνάμεων που δέσποζαν στον κόσμο: της Γαλλίας, της Μεγάλης Βρετανίας, της Γερμανίας, της

αντιπολιτευόμενα τουρκικά κόμματα, ο Πατριάρχης και η επίσημη ελληνική κυβέρνηση, πίστευαν ότι έπρεπε να συνεννοηθούν πρώτα με τη βουλγαρική και την αλβανική εθνότητα και μετά με τους ιθύνοντες του νέου κόμματος, εφόσον αυτοί τους αποδέχονταν στους συνδυασμούς τους. Βλ. σχετ. Κ.Βακαλόπουλος, ό.π., σελ. 396-397.

⁴⁷⁶ Οι υπεύθυνοι της ΕΕΠ διαφοροποίησαν σημαντικά τη διοικητική διαίρεση των ναχιγιέδων (Κωμοπόλεων) σχηματίζοντας εκλογικά τμήματα και αφαιρώντας ή προσθέτοντας χωριά ή συνοικισμούς για να επικρατήσουν αριθμητικά οι εκπρόσωποί τους και να αποδυναμωθούν οι αντίπαλοί τους. Βλ. σχετ., Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ 398.

⁴⁷⁷ Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ.381-183.

Αυστρίας, της Ρωσίας και η φθίνουσα πορεία της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, είχαν ως συνέπεια να γίνει η περιοχή των Βαλκανίων πυριτιδαποθήκη της Ευρώπης. Οι Μεγάλες Δυνάμεις από την εποχή των Ναπολεόντειων πολέμων και μετά, ερήμην των λαών, αποφάσισαν να διαχειρίζονται προς όφελός τους τις κρίσεις που οι ίδιες προξενούσαν.

Αναλύοντας διεξοδικά τα γεγονότα των Βαλκανικών Πολέμων παρατηρούμε ότι στην ουσία πρόκειται για ένα πόλεμο με δύο σκέλη, όπου οι άλλοτε σύμμαχοι άλλαζαν στρατόπεδο. Από τον οποίο ο μεγάλος νικητής τελικά ήταν η Ελλάδα. Η Ελλάδα διπλασίασε τότε σχεδόν όλη την έκτασή της. Απέκτησε περίπου τη γεωγραφική μορφή που έχει σήμερα και δημιούργησε τις στρατιωτικές και πολιτικές προϋποθέσεις, για να εξασφαλίσει αργότερα οφέλη για την ελληνική μειονότητα που ζούσε στα μικρασιατικά εδάφη της Οσμανικής Αυτοκρατορίας και δεχόταν πιέσεις. Γνωρίζουμε ότι οι πολεμικές συγκρούσεις του 1870-1871 ρύθμισαν τις υφιστάμενες εκκρεμότητες και εγκαινίασαν μια μακρά περίοδο ηρεμίας στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Η ενοποίηση της Γερμανίας και της Ιταλίας και η συντριβή του ‘‘ταραξία’’ αυτοκράτορα της Γαλλίας, Ναπολέοντα του Γ΄, οδήγησαν στην ανάδειξη νέων συσχετισμών και ισορροπιών. Επέτρεψαν μάλιστα στις ευρωπαϊκές δυνάμεις να στραφούν απερίσπαστες στην ολοκλήρωση των αποικιακών αυτοκρατοριών, στην κατάκτηση δηλαδή μη αμερικανικού χώρου. Για πολλά χρόνια ο Βίσμαρκ έγινε εγγυητής αυτής της νέας ευρωπαϊκής τάξης. Το σημαντικότερο πρόβλημα που έπρεπε να αντιμετωπίσει η πολιτική του ήταν αυτό των Βαλκανίων. Οι βαλκανικοί εθνικισμοί σε πλήρη αφύπνιση, δυναμικοί και επιθετικοί απέναντι στο ‘‘μεγάλο ασθενή’’, δηλ. την Οσμανική Αυτοκρατορία, μπορούσαν να γίνουν ο καταλύτης που θα συμπαρέσυρε τις Δυνάμεις στο παιχνίδι των ανταγωνισμών και θα προκαλούσε επικίνδυνες τριβές στο ευρωπαϊκό στερέωμα. Μετά τη βαλκανική κρίση του 1877-1881, η Συνθήκη του Βερολίνου θεωρήθηκε επίτευγμα, ικανό να διατηρήσει για πολύ καιρό την ευρωπαϊκή ειρήνη, βάζοντας σε τάξη τα Βαλκάνια και ταυτόχρονα τις σχέσεις ανάμεσα στις Δυνάμεις.⁴⁷⁸

⁴⁷⁸ Το Συνέδριο του Βερολίνου συγκλήθηκε μετά από έντονη αντίδραση της Αυστρίας και της Αγγλίας αναφορικά με τους όρους της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, που ικανοποιούσαν τις υπερβολικές απαιτήσεις των Ρώσων. Βλ. σχετ. Finkel C., Οθωμανική Αυτοκρατορία 1300-1923, Εκδ. Διόπτρα, Αθήνα, 2005, σελ.610-620.

Πραγματικά η σταθερότητα στην περιοχή κράτησε τριάντα ολόκληρα χρόνια παρά τις ενδιάμεσες περιπέτειες, όπως ήταν το Κρητικό Ζήτημα, ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897, το Μακεδονικό και οι πολιτικές εξελίξεις στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας. Η ανατροπή των συμφωνημένων, η εκ των πραγμάτων αναθεώρηση των συνθηκών, ήρθε στα 1911 με την ιταλική επίθεση στη Λιβύη και τον πόλεμο με την Οσμανική Αυτοκρατορία που ακολούθησε. Η κίνηση αυτή, που έγινε συναινετικά αποδεκτή από τις Μεγάλες Δυνάμεις, άνοιξε και πάλι το ζήτημα των διεκδικήσεων, σε βάρος της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, δηλαδή έβαλε φωτιά στα Βαλκάνια.. Επιπλέον, ο πόλεμος στη Λιβύη κράτησε πολύ, οι επιχειρήσεις μεταφέρθηκαν στο Αιγαίο και η πολεμική μηχανή της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, πάντοτε προβληματική, βρέθηκε στα 1912 ιδιαίτερα εξασθενημένη. Για τα μικρά βαλκανικά κράτη όλα αυτά ήταν μία ιστορική ευκαιρία⁴⁷⁹.

Η Σερβία, η Βουλγαρία και το Μαυροβούνιο συνασπίστηκαν το καλοκαίρι του 1912. Η ανάγκη για ναυτικές δυνάμεις, που θα παρεμπόδιζαν την εύκολη μεταφορά οσμανικών ενισχύσεων από την Ασία στα βαλκανικά μέτωπα του πολέμου, οδήγησε και την Ελλάδα στο συνασπισμό. Πριν ακόμα τελειώσει η αναμέτρηση του σουλτάνου με την Ιταλία, όλα ήταν έτοιμα για να αρχίσει η μεγάλη σύγκρουση στα Βαλκάνια. Η νέα πολεμική θύελλα ξέσπασε στις αρχές του Οκτωβρίου του 1912. Το κρίσιμο καλοκαίρι του 1912 υπήρχε κοινή απόφαση των ηγεσιών και των λαών των χριστιανικών κρατών της Βαλκανικής να διεκδικήσουν δυναμικά στο πεδίο μάχης την αναγνώριση και το σεβασμό των εθνικών τους δικαιών. Η απόφασή τους αυτή ήταν οριστική και αμετάκλητη. Από την άλλη πλευρά, οι Οσμανοί ηγέτες που χειρίζονταν το διπλωματικό μέρος των ζητημάτων και είχαν φέρει σε αντίθεση από τη μια πλευρά την Ελλάδα, τη Βουλγαρία, τη Σερβία και το Μαυροβούνιο και από την άλλη την Οσμανική Τουρκία, ήταν η τριανδρία της ΕΕΠ. Αυτή προσπαθούσε να κινητοποιήσει και να αντιπαραθέσει αξιόμαχα τις οσμανικές δυνάμεις στο πολεμικό θέατρο της Βαλκανικής. Η κυβέρνηση είχε αναλάβει τις κατευθυντήριες γραμμές των στρατιωτικών και διπλωματικών θεμάτων πριν και μετά την επανάσταση του 1908 και ειδικά το 1912-1913. Προσπαθούσε μάλιστα να έχει σε ετοιμότητα τον τουρκικό στρατό, αξιόμαχο, γυμνασμένο και με υλικοτεχνική

⁴⁷⁹ Shaw S.J.- Shaw – Kural E. “History of the Ottoman Empire and Modern Turkey” Cambridge University Press, London, 1977, σελ. 270-290/ Macfie A.L., ό.π., σελ 71-85.

υποδομή , απέναντι στις στρατιωτικές δυνάμεις των αντίπαλων χριστιανικών χωρών.⁴⁸⁰

Οι συνταγματικές ελευθερίες, που επαγγέλλονταν οι κυβερνήσεις που ακολούθησαν το κίνημα του 1908 και το αντικίνημα του 1909, αποδείχτηκαν στην πράξη ότι ήταν απατηλές. Η ηγεσία της ΕΕΠ αντιλαμβανόταν ότι έπρεπε να αποκτήσει ένα ισχυρό στήριγμα, στο οποίο θα μπορούσε να εναποθέσει τις ελπίδες της για το μέλλον της χώρας. Αυτό δεν ήταν βέβαια μόνο το θρήσκευμα αλλά και η ύπαρξη ή συγκρότηση ενός ομοιογενούς έθνους. Όπως σημειώνει ο καθηγητής Ν. Σαρρής «{...} ο προβληματισμός τους εστιαζόταν στο αναπάντεχο ερώτημα πώς θα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν συνταγματικές μεταρρυθμίσεις, δίχως να καταστήσουν ουσιαστικά κοινωνούς στη νομή της εξουσίας – πολιτικής και οικονομικής ταυτόχρονα – τις λοιπές εθνότητες που συμβίωναν κάτω από το ίδιο πολιτικό μόρφωμα. Και ένα βήμα πιο πέρα, με ποιόν τρόπο θα κρατούσαν για την τουρκική εθνότητα όχι μόνο την πρωτοκαθεδρία αλλά και το μονοπώλιο της εξουσίας {...}»⁴⁸¹.

Στην προσπάθειά τους να υλοποιήσουν τις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις, όπως τις αντιλαμβάνονταν αυτοί, δεν δίστασαν να επιδοθούν σε εκκαθαρίσεις στελεχών που ήταν αντίθετοι στις ενέργειές τους.

2.1. Το διπλωματικό παρασκήνιο

Πρώτο διπλωματικό επεισόδιο της περιόδου αποτελεί ο ιταλοτουρκικός πόλεμος που είχε ξεσπάσει στις 16/29 Σεπτεμβρίου του 1911 με αφορμή την κακή μεταχείριση Ιταλών εμπόρων από τις οσμανικές αρχές της Τριπολίτιδας. Οι Ιταλοί αναγκάστηκαν να καταλάβουν τον Απρίλιο του 1912 τα Δωδεκάνησα προκειμένου να αναστείλουν τον εφοδιασμό των Τούρκων από τη μικρασιατική ενδοχώρα. Ο πόλεμος αυτός έκλεισε με την υπογραφή της Συνθήκης Ειρήνης στο Ουσί (Oouchy) της Λωζάννης, στις 2/15 Οκτωβρίου 1912. Αυτή προέβλεπε την αποδοχή της ιταλικής κατοχής των Δωδεκανήσων από την οσμανική κυβέρνηση έως ότου ο τουρκικός στρατός να αποσυρόταν από την Τριπολίτιδα και την Κυρηναϊκή.

⁴⁸⁰ Finkel C., ό.π., σελ. 650-654 /Shaw S.J. – Shaw – Kural E., ό.π., σελ. 2992-293.

⁴⁸¹ Σαρρής Ν. “Εξωτερική Πολιτική και Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία”, Αθήνα, 1992, σελ. 69/ Macfie A.L., ό.π., σελ 71-84

Επομένως, η ιταλική κυριαρχία στα Δωδεκάνησα κατοχυρωνόταν ολοένα και περισσότερο με τις διεθνείς αυτές πράξεις.⁴⁸²

Η διπλωματική αυτή εξέλιξη είχε και μία θετική συνέπεια για την Οσμανική Αυτοκρατορία όσον αφορά την αντιπαράθεσή της με τα βαλκανικά κράτη και ειδικότερα με την Ελλάδα. Η θετική αυτή συνέπεια ήταν η άρση του ναυτικού αποκλεισμού που είχε επιβάλει η Ιταλία. Έτσι άνοιξαν οι θαλάσσιοι δρόμοι του Αιγαίου, αλλά και της ευρύτερα νοτιοανατολικής Μεσογείου για να μεταφέρονται με ευχέρεια τα οσμανικά στρατεύματα από την Ανατολή προς τη Μακεδονία και τη Θράκη. Η μεταφορά οσμανικών στρατευμάτων είχε φυσικά απώτερο σκοπό την αποδυνάμωση των στρατευμάτων της Βουλγαρίας και της Σερβίας. Ωστόσο βασική προϋπόθεση για τη μεταφορά οσμανικού στρατού από τη θάλασσα θα ήταν να μη γίνει αντιπερισπασμός από τον ελληνικό στόλο⁴⁸³. Η στάση του ελληνικού ναυτικού, ήταν η πιο βασική για τη συμβολή της Ελλάδας στο κοινό μέτωπο των βαλκανικών κρατών. Έτσι εξηγούνται οι διπλωματικοί ελιγμοί και τα τεχνάσματα των Τούρκων απέναντι στην Ελλάδα, προκειμένου να βγάλουν τους Έλληνες από τη βαλκανική συμμαχία.⁴⁸⁴

Οι Τούρκοι ιθύνοντες, εκτός από τα διπλωματικά αυτά τεχνάσματα υποσχέθηκαν να παραχωρήσουν στην Ελλάδα την Κρήτη, καθώς και εδάφη που εκτείνονταν από τις εκβολές του ποταμού Καλαμά έως τις ανατολικές πλευρές του Ολύμπου, τις περιοχές δηλαδή των Ιωαννίνων και του Μετσόβου. Σε αντάλλαγμα αυτών να μην αναλάβει δράση ο ελληνικός στόλος κατά της θαλάσσιας μεταφοράς των οσμανικών στρατευμάτων στη Μακεδονία, αλλά και του εφοδιασμού συνολικότερα των Τούρκων δια μέσου του Αιγαίου.

⁴⁸² Shaw S.J.-Shaw-Kural E., ό.π., σελ. 289-292.

⁴⁸³ Ανταγωνίστρια της Οσμανικής Αυτοκρατορίας στο Αιγαίο ήταν η Ελλάδα. Συγκεκριμένα από την πρώτη ημέρα των Βαλκανικών Πολέμων, η Τουρκία συμφώνησε με την Ιταλία να παραμείνει στα Δωδεκάνησα μέχρι να αποχωρήσει η ίδια από την Τριπολίτιδα. Αργότερα με μία δεύτερη συνθήκη που υπέγραψαν μεταξύ τους, σκοπός της Τουρκίας ήταν, όταν θα ήταν στο στόχαστρο λόγω των Βαλκανικών πολέμων, να μην επιτρέψει στην Ελλάδα να μπει στα νησιά, πράγμα που διευκόλυνε τους Ιταλούς να παραμείνουν εκεί Βλ. αναλυτ. Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 163-166/ Holland R.-Markides D., “Οι Βρετανοί και οι Έλληνες – Αγώνες Εξουσίας στην Ανατολική Μεσόγειο 1850-1960”, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2011, σελ.282-285.

⁴⁸⁴ Η Ελλάδα λόγω των Βαλκανικών Πολέμων είχε τη δυνατότητα να διεκδικήσει τα νησιά του Αιγαίου. Τα Βαλκανικά κράτη, όπως αναφέραμε, συνασπιζόμενα κατάφεραν η Πύλη να εγκαταλείψει τα βαλκανικά της εδάφη. Στόχος της Ελλάδας ήταν να πάρει με το μέρος των διεκδικητών. Λόγω του στόλου της θεωρήθηκε αναγκαίος σύμμαχος από τη Βουλγαρία και τη Σερβία, χώρες με παραδοσιακή υπεροχή στο στρατό Ξηράς. Βλ. σχετ. Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 163-166/Holland R. – Markides D. , ό.π., σελ. 282-285.

Ο ιταλοτουρκικός πόλεμος και η εξέγερση των μουσουλμάνων του Κοσσυφοπεδίου, τα έκτροπα στα Κότσανα του Κοσσυφοπεδίου από τις οσμανικές αρχές, ως αντίποινα για τη δράση ανταρτικών ομάδων στην περιοχή, η συνταγματική κρίση που υπέβασκε στους κόλπους της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, την άνοιξη του 1912, και η έντονη πίεση της κοινής γνώμης στο εσωτερικό των βαλκανικών κρατών αλλά και των αλύτρωτων ομοεθνών που ζούσαν στην οσμανική επικράτεια επέσπευσαν την ένοπλη ρήξη.⁴⁸⁵

2.2. Πρώτη φάση των Βαλκανικών Πολέμων

Κοινός ήταν ο πόθος των νέων εθνικών κρατών των Βαλκανίων να διώξουν τους Οσμανούς από την Ευρώπη. Για την Ελλάδα ο επερχόμενος πόλεμος ήταν μία δοκιμασία, επειδή οι Έλληνες δεν είχαν ξεχάσει την ταπεινωτική ήττα του 1897 από την Οσμανική Αυτοκρατορία και οι αλλαγές που είχαν συμβεί στο μεταξύ δεν τους είχαν απαλλάξει από τις ανησυχίες. Το Μάρτιο του 1912, η Σερβία και η Βουλγαρία⁴⁸⁶ με πρωτοβουλία της πρώτης έκαναν συμμαχία, που είχε χαρακτήρα κατ'επίφαση αμυντικό, αλλά στην πραγματικότητα είχε στόχο την κατάκτηση της ευρωπαϊκής Τουρκίας. Το Μάιο του 1912, αντίστοιχη συμφωνία υπογράφηκε ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία. Το Μαυροβούνιο και η Σερβία έκαναν σε συμμαχία στις αρχές Οκτωβρίου.

Οι αναγκαστικοί σύμμαχοι δεν καθυσχάζαν τις ελληνικές ανησυχίες. Η Βουλγαρία ήταν, εξαιτίας του μακεδονικού προβλήματος, δύναμη εχθρική, χειρότερη για πολλούς από την ίδια την Οσμανική Αυτοκρατορία. Αυτή τη φορά πάντως η ελληνική αποφασιστικότητα και τόλμη στηρίζονταν σε πολύ πιο σταθερές βάσεις απ'ότι το 1897. Οι οικονομικές εξελίξεις, η οικονομική ανάπτυξη και η προσπάθεια του ελληνικού κράτους να αποκτήσει προοπτική – για πρώτη φορά μετά την

⁴⁸⁵ Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ.407-408/Macfie A.L., ό.π., σελ.70-83.

⁴⁸⁶ Γενικά η βαλκανική προσέγγιση και ειδικά η βουλγαροσερβική θεωρείται διπλωματική νίκη της Ρωσίας και ήττα για την πολιτική της Γερμανίας και της Αυστροουγγαρίας. Η Ρωσία ήθελε να δημιουργήσει ένα ενωμένο μέτωπο, για να αντιμετωπίσει την κάθοδο της Αυστρίας προς τα Βαλκάνια. Οι Βαλκανικές Συμμαχίες γι' αυτήν ήταν ένα αμυντικό όπλο. Τα Βαλκανικά κράτη είχαν αντίθετη άποψη, γιατί είχαν εδαφικές βλέψεις. Η Ρωσία ήθελε τη Συμμαχία Σερβίας-Βουλγαρίας. Αυτό ήταν δύσκολο, επειδή η Σερβία, μη δυνάμενη να βγει στην Αδριατική, στράφηκε στη Μακεδονία. Η σύγκρουση με τη Βουλγαρία για τη διεκδίκηση της Μακεδονίας ήταν αναπόφευκτη. Για αυτό συνασπίστηκε η Σερβία με την Ελλάδα. Βλ σχετ. Rossos A., "Russia and the Balkans, Interbalkan rivalries and Russian foreign policy 1908-1914", University of Toronto Press, Τorόντο 1981, σελ. 207-210

ανεξαρτησία του 1830 – δημιούργησαν ευνοϊκές συνθήκες και πολλά υποσχόμενες δυνατότητες. Ο Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908) αποκατέστησε κάπως το κύρος του τακτικού στρατού, που η αποτυχία του 1897 είχε αμαυρώσει. Οι εξοπλισμοί του στρατεύματος και η μέριμνα για την εκπαίδευση και οργάνωσή του δεν ήταν πλέον ευκαιριακές και βραχύβιες πρωτοβουλίες.⁴⁸⁷ Από το 1905/1906, ο στρατός και το ναυτικό δεν έπαψαν να ενισχύονται με νέα όπλα και νέες δυνατότητες. Η προσπάθεια αναδιοργάνωσης του στρατεύματος, που ξεκίνησε μεθοδικά, αποδείκνυε τον εκσυγχρονισμό της χώρας. Σε ό,τι αφορά την πολιτική, το στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί απέδειξε ότι οι επιθετικές ιδέες για εκσυγχρονισμό και εθνική ολοκλήρωση εύρισκαν απήχηση σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Νέες πολιτικές εκφράστηκαν με την ανάδειξη του Βενιζέλου το 1910/1911. Ο Βενιζελισμός ως αντίληψη των πολιτικών πραγμάτων είχε μακρά και πλούσια εμπειρία από τις κρητικές επαναστάσεις και από την ευρωπαϊκή κηδεμονία της Κρητικής Πολιτείας. Το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Βενιζέλου δεν ανταποκρίθηκε άμεσα στις εξαγγελίες του. Οι διαφορές στα προεκλογικά προγράμματα του 1910 και του 1912 δεν έδειχναν την αλλαγή των προτεραιοτήτων. Το Νοέμβριο του 1910 το εκλογικό σώμα τού έδωσε την εντολή να υλοποιήσει το πρόγραμμα ανόρθωσης. Το Μάρτιο του 1912 η πλειοψηφία ενέκρινε τους χειρισμούς του στην εξωτερική και αμυντική πολιτική. Ο πόλεμος βέβαια ανέστειλε εντελώς το ανορθωτικό έργο.⁴⁸⁸ Ωστόσο, το μεταρρυθμιστικό όραμα των αστών πολιτικών για κοινωνική σταθερότητα και οικονομική ανάπτυξη, άρχισε να υλοποιείται μετά το 1910. Σύμφωνα με αυτό το κράτος θα έπαιζε θεσμικό και οργανωτικό ρόλο. Εκατό χρόνια περίπου μετά την επανάσταση, η χώρα είχε τη θέληση αλλά και τα μέσα για να προχωρήσει στις διπλωματικές και πολιτικές αλλαγές. Στο μεταξύ, ο οσμανοϊταλικός πόλεμος είχε αποκαλύψει την πολιτική και στρατιωτική αδυναμία της Αυτοκρατορίας, ενθαρρύνοντας έτσι τα βαλκανικά κράτη να δράσουν.⁴⁸⁹

Στις 2 Οκτωβρίου 1912, τα ενωμένα βαλκανικά κράτη (Σερβία, Μαυροβούνιο, Ελλάδα και Βουλγαρία) έδωσαν κοινό τελεσίγραφο στην Πύλη, ζητώντας μεταρρυθμίσεις, στη Μακεδονία, υπό διεθνή έλεγχο. Ταυτόχρονα, προχώρησαν σε

⁴⁸⁷ Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 131-140/ Μελά Σ. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, Εκδ. Μπίρης, Αθήνα 1958, σελ.135-140.

⁴⁸⁸ Κιτσίκης Δ. “Συγκρητική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20ο αιώνα” εκδ. Εστία, Αθήνα, 1978, σελ.163.

⁴⁸⁹ Shaw S.J.- Shaw –Kural E., ό.π., σελ.290-292./ Κιτσίκης Δ., σελ. 117, 163.

επιστράτευση. Η οσμανική κυβέρνηση δήλωσε έτοιμη να πραγματοποιήσει όλες τις μεταρρυθμίσεις, για τις οποίες είχε συμφωνήσει νωρίτερα, αλλά αρνήθηκε να παραιτηθεί από την κυριαρχία της στην περιοχή. Η Οσμανική Αυτοκρατορία απέναντι στα στρατεύματα των 4 βαλκανικών χωρών, αντέτασσε στρατό συνολικά περίπου 350.000 ανδρών, 6.000 ιππέων, 850 πεδινών πυροβόλων και 750 πυροβόλων φρουρίων. Και ενώ συνέβαιναν αυτοί οι στρατιωτικοί συσχετισμοί και οι διπλωματικές ισορροπίες των 4 βαλκανικών κρατών και της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, στις 5/18 Οκτωβρίου 1912, η Ελλάδα κήρυξε τον πόλεμο εναντίον της Τουρκίας ανταποκρινόμενη στις απαιτήσεις των καιρών και στα αιτήματα των αλύτρωτων Ελλήνων.⁴⁹⁰ Ακολούθησαν, αμέσως μετά, το Μαυροβούνιο και τα άλλα κράτη. Καμιά από τις Μεγάλες Δυνάμεις δεν υποστήριζε τον πόλεμο, αλλά αδυνατούσαν να ασκήσουν σημαντική επιρροή και να τον εμποδίσουν.⁴⁹¹

Σε περίπτωση επίθεσης το σχέδιο των Οσμανών προέβλεπε υποχώρηση του τοπικού οσμανικού στρατεύματος που έδρευε εκεί στα ανατολικά προς την Ανατολική Θράκη και στα δυτικά προς την κυρίως Αλβανία. Ταυτόχρονα, θα οργανωνόταν επιστράτευση στις ασιατικές επαρχίες. Στην ουσία, οι Οσμανοί ήταν αναγκασμένοι να μοιράσουν σε πολλά μέτωπα τις κουρασμένες από τον πόλεμο με την Ιταλία και τις πολιτικές εντάσεις δυνάμεις τους. Το σημαντικότερο από αυτά βρισκόταν μακριά από τα ελληνικά σύνορα, στη Θράκη. Εκεί η προέλαση του ισχυρού βουλγαρικού στρατού (350.000 άνδρες) απειλούσε την Κωνσταντινούπολη και την επικοινωνία των Βαλκανίων με την ασιατική Τουρκία. Ο νέος υπουργός Στρατιωτικών, Ναζίμ Πασά, δεν ήταν πολύ εξοικειωμένος με επιχειρήσεις αυτού του επιπέδου. Αναγκαστικά, ο οσμανικός στρατός περιορίστηκε σε μάχη οπισθοφυλακών και υποχώρησε προοδευτικά στη γραμμή Γιαννιτσών. Εκεί, περίπου 25.000 άνδρες τάχθηκαν για να προασπίσουν τη σημαντική για τους Οσμανούς πόλη των Γιαννιτσών. Στις 19 με 20 Οκτωβρίου δέχτηκαν επίθεση από τέσσερις ελληνικές μεραρχίες με διπλάσια δύναμη σε άνδρες και πολλαπλάσια σε πυροβολικό. Οι

⁴⁹⁰ Κιτσίκης Δ., ό.π, σελ. 130-140.

⁴⁹¹ Οι συνεννοήσεις των κρατών της Βαλκανικής μεταξύ τους ήταν ως επί το πλείστον προφορικές. Οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις αντέδρασαν στο ενδεχόμενο αλλαγής των συνόρων στη Βαλκανική Χερσόνησο και παρά τους φόβους της Ρωσίας και της Αυστροουγγαρίας για τις επιπτώσεις που θα είχε στα συμφέροντά τους ο πόλεμος, εξαιτίας του ιταλοτουρκικού πολέμου και της έκρυθμης κατάστασης που επικρατούσε στην Αλβανία, κλιμάκωσαν τις πιέσεις τους, επιδιώκοντας την κήρυξη του πολέμου. Βλ. σχετ. Λούλος Κ., "Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων", εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1991, σελ. 25-30/ Macfie A.L., ό.π., σελ. 70-83.

αλληπάλληλες προελάσεις των συμμάχων είχαν διασπάσει τον οσμανικό στρατό, σε τμήματα που ήταν αποκομμένα από τις ασιατικές περιοχές της αυτοκρατορίας,⁴⁹² και δεν μπορούσαν ούτε να ανεφοδιαστούν ούτε να αναπληρώσουν τις απώλειές τους, ούτε, ακόμα περισσότερο, να δεχτούν ενισχύσεις. Ο οσμανικός στρατός πολέμησε σε πολλά μέτωπα. Τα αποτελέσματα ήταν καταστροφικά για την Αυτοκρατορία. Ο στρατός αφού ηττήθηκε στις μάχες του Κιρκ-κιλίσέ – Σαράντα Εκκλησιές (το σημερινό Κιρκκλαρελί) και του Λουλεμπουργκάζ από τους Βούλγαρους, του Κουμάνοβο από τους Σέρβους και του Σαραντάπορου από τους Έλληνες,⁴⁹³ ήταν αναγκασμένος να υποχωρήσει στη γραμμή της Τσατάλτζα ακριβώς έξω από την πρωτεύουσα. Στα δυτικά, λίγες μόνο οχυρές πόλεις είχαν απομείνει ακόμη: Ιωάννινα, Σκούταρι (σημερινή Σκόντρα) και Αδριανούπολη (Εντίρνε).

Η κατάσταση είχε γίνει απελπιστική. Στις 3 Δεκεμβρίου η οσμανική κυβέρνηση συμφώνησε να υπογράψει ανακωχή. Δέκα μέρες αργότερα έγιναν στο Λονδίνο δύο διπλωματικά συνέδρια, ένα των εμπολέμων και ένα των Μεγάλων Δυνάμεων. Τους όρους της Συνθήκης, που ήταν όλοι αρκετά ασαφείς, καθόρισαν τα αντικρουόμενα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων υπό το πρίσμα του νέου status quo που είχε επιβληθεί στα ευρωπαϊκά εδάφη της αυτοκρατορίας από τους νικητές συμμάχους. Οι σημαντικότερες αποφάσεις ήταν: Πρώτον οι Οσμανοί θα διατηρούσαν τον έλεγχο της Πόλης και των Στενών (Βόσπορος και Δαρδανέλια) και δεύτερον θα δημιουργούνταν ένα νέο ανεξάρτητο κράτος, η Αλβανία, χάρη στην επιμονή της Αυστρίας, της οποίας κυρίαρχος διπλωματικός στόχος ήταν να εμποδίσει τη Σερβία να αποκτήσει έξοδο στην Αδριατική.⁴⁹⁴ Στα συνέδρια, ωστόσο, δεν λήφθηκε καμιά

⁴⁹² Ο οσμανικός στρατός δεν μπορούσε να ανεφοδιαστεί με τα στοιχειώδη για την επιβίωσή του, ειδικά μέσω θαλάσσης, λόγω του ιταλικού αποκλεισμού που άρχισε με τον πόλεμο του 1911 και συνεχίστηκε το 1912 με τον ελληνικό στόλο. Πολλοί αξιωματικοί αναγκαστικά μεταφέρθηκαν στην Τριπολίτιδα, την Κυρηναϊκή και τις αραβικές επαρχίες. Οι Οσμανοί πολεμούσαν σε ένα πολύ εκτεταμένο μέτωπο χωρίς σχεδιασμό και συντονισμό και κυρίως χωρίς δυνατότητες ανεφοδιασμού. Βλ. σχετ. Ακτσόγλου Ι., “Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων 1910-1914” ΕΛΙΑ, Αθήνα, 1993, σελ. 67-78.

⁴⁹³ Στις 13 Οκτωβρίου οι Έλληνες είχαν εγκατασταθεί ήδη στην περιοχή της Κοζάνης και με παρότρυνση του Βενιζέλου ο Κωνσταντίνος αποφάσισε να κινηθεί προς τη Βέροια και μετά να επιδιώξει την κατάληψη της Θεσσαλονίκης, προλαβαίνοντας έτσι τα προελαύνοντα βουλγαρικά στρατεύματα. Στις 19/20 Οκτωβρίου οι Τούρκοι προσπάθησαν να αμυνθούν στην περιοχή των Γιαννιτσών, δεν τα κατάφεραν όμως και αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν προς τη Θεσσαλονίκη. Μετά τη διάβαση του ποταμού Αξιού, ο ελληνικός στρατός κινήθηκε προς την πόλη. Στις 26 Οκτωβρίου ο αρχιστράτηγος των τουρκικών δυνάμεων Ταχσίν Πασά, αντιλαμβανόμενος ότι οι ελληνικές δυνάμεις είχαν αποκλείσει κάθε οδό διαφυγής, αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει. Βλ. σχετ. Λούλος Κ., ό.π., σελ. 28-32.

⁴⁹⁴ Με την υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου αποκαλύφθηκαν οι πραγματικές προθέσεις των Βουλγάρων. Συγκεκριμένα, διεκδικούσαν τη Μακεδονία από το Μοναστήρι μέχρι την Αδριανούπολη.

άλλη σημαντική απόφαση ούτε για τη διανομή των ευρωπαϊκών εδαφών ούτε για τα νέα σύνορα στη Μακεδονία και τη Θράκη. Οι διαπραγματεύσεις σταμάτησαν, όταν έφτασε στο Λονδίνο η είδηση του πραξικοπήματος στην οσμανική πρωτεύουσα στις 23 Ιανουαρίου 1913.⁴⁹⁵ Παρ' όλα αυτά οι Συμμαχικές Δυνάμεις πείστηκαν να αρχίσουν πάλι τις επιχειρήσεις. Οι Σέρβοι είχαν πετύχει τους στρατηγικούς τους στόχους, γι' αυτό έσπευσαν να βοηθήσουν τους Βούλγαρους και τους Μαυροβούνιους. Η Αδριανούπολη παραδόθηκε στους Βούλγαρους⁴⁹⁶ στις 13 Μαρτίου 1913. Οι Βούλγαροι τελικά δεν κατάφεραν να καταλάβουν την Τσατάλτζα και αναγκάστηκαν να υπογράψουν ανακωχή με τους Τούρκους. Οι δε Μαυροβούνιοι αποδέχτηκαν την παραχώρηση της Σκόδρας σε διεθνή Δύναμη.

2.3. Η δεύτερη φάση των Βαλκανικών Πολέμων

Ο κεντρικός πυρήνας της ΕΕΠ, με αρχηγούς τους Ενβέρ και Ταλαάτ, είχε πιθανόν αποφασίσει ήδη στα τέλη του 1912 να πιέσει την κυβέρνηση να παραιτηθεί. Η δίωξη των ηγετών της ΕΕΠ από την κυβέρνηση εντάθηκε περισσότερο το Νοέμβριο, όταν ο Κιαμίλ Πασά, παλιός εχθρός της ΕΕΠ, είχε αναλάβει μεγάλος βεζύρης και φαινόταν να απειλείται ακόμη και η ύπαρξη της Επιτροπής.⁴⁹⁷ Συγκεκριμένα, η οσμανική κυβέρνηση με επικεφαλής το μεγάλο βεζίρη Κιαμήλ Πασά ευνόησε τις παραχωρήσεις και έτσι ανάγκασε πάλι τους στρατιωτικούς, ως "φύλακες του κράτους", να αναλάβουν δράση για να εξισορροπήσουν τις υποτιθέμενες αδυναμίες του κοινοβουλίου. Στις 23 Ιανουαρίου 1913, ο Ενβέρ Πασά, επικεφαλής μιας ομάδας, εισέβαλε στην αίθουσα του υπουργικού συμβουλίου και σκότωσε τον υπουργό πολέμου Ναζίμ Πασά, ενώ συγχρόνως ανάγκασε με την απειλή όπλου τον Κιαμήλ Πασά να παραιτηθεί. Στη θέση του διορίστηκε ο Μαχμούτ Σεβκέτ Πασά. Η κυβέρνησή του απέρριψε τους όρους ειρήνης που προέβλεπε από το συνέδριο ειρήνης του Λονδίνου και οι Βούλγαροι ξανάρχισαν το βομβαρδισμό της Αδριανούπολης. Ο

Η Θεσσαλονίκη, η Καβάλα και η Αλεξανδρούπολη θα ήταν οι έξοδοί τους προς το Αιγαίο. Οι Σέρβοι δεν ενδιαφέρονταν τόσο για την κατοχή εδαφών, όσο για ένα ελεύθερο δίαυλο επικοινωνίας με το λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Με το άρθρο 3 της Συνθήκης, οι Μεγάλες Δυνάμεις θα μπορούσαν να καθορίσουν τα σύνορα της Αλβανίας. Με το άρθρο 4 ο σουλτάνος παραιτούνταν υπέρ των συμμάχων από κάθε δικαίωμα πάνω στην Κρήτη. Βλ. σχετ. Λούλος Κ., ό.π., σελ. 30-35.

⁴⁹⁵ Zürcher E., "Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας", Αθήνα, 2004, σελ. 163/ Macfie A.L., ό.π., σελ. 70-83.

⁴⁹⁶ Οι Ρώσοι δεν επιθυμούσαν και πολύ την επέκταση της Βουλγαρίας προς την Αδριανούπολη και την Κωνσταντινούπολη, γιατί αυτό μπορεί να διατάραζε την ισορροπία στα Στενά. Βλ. σχετ. Γαρδίκια Ε.-Κατσιαδάκη, "Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα", Εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1999, σελ. 41-45.

⁴⁹⁷ Zürcher E., ό.π., σελ. 163.

Ενβέρ Πασά πρότεινε στον Μαχμούτ Σεβκέτ Πασά να ηγηθεί στρατεύματος εναντίον των Βουλγάρων από τα δυτικά, αλλά το σχέδιο απέτυχε και τελικά η Αδριανούπολη παραδόθηκε στους Βουλγάρους. Με πραξικόπημα ο Ενβέρ Πασά είχε ανατρέψει την κυβέρνηση, αλλά δεν μπόρεσε να ενδυναμώσει τον οσμανικό στρατό να υπερασπίσει τα σύνορα της Αυτοκρατορίας. Ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος έριξε σε δυσμένεια τον Μαχμούτ Σεβκέτ Πασά και τελικά δολοφονήθηκε στις 11 Ιουνίου 1913.⁴⁹⁸

Σχεδόν αμέσως μετά το πραξικόπημα, τα βαλκανικά κράτη ανακοίνωσαν την επανάληψη των εχθροπραξιών. Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος άρχισε, όταν ξέσπασε διαμάχη ανάμεσα στη Βουλγαρία, τη Σερβία και την Ελλάδα σχετικά με την διαίρεση της περιοχής, αναγκάζοντας τη Βουλγαρία να μεταφέρει στη Μακεδονία δυνάμεις από τα ανατολικά σύνορά της στη Θράκη. Η Βουλγαρία στράφηκε εναντίον των τέως συμμάχων της, η πίεση όμως που υπέστη από τις ενωμένες στρατιωτικές δυνάμεις των αντιπάλων της την ανάγκασε να συνειδητοποιήσει ότι θα ήταν αδύνατο να κρατήσει την ανατολική Μακεδονία. Για τη Θράκη όμως συνέχιζε να ελπίζει, επειδή πίστευε ότι ο ελληνικός στρατός θα σταματούσε στο Νέστο. Ο Ελληνοβουλγαρικός πόλεμος άρχισε στις 17 Ιουνίου και σε λίγες μέρες ο ελληνικός στρατός κατέλαβε την Καβάλα, απελευθέρωσε την ανατολική Μακεδονία και προχώρησε προς το Στρυμόνα, ενώ άλλες μονάδες ετοιμάζονταν να απελευθερώσουν τη Δυτική Θράκη.⁴⁹⁹ Εν τω μεταξύ, η ΕΕΠ συνέχισε επιθετική πολιτική με αντεπιθέσεις από τη γραμμή της Τσατάλτζας. Η αποδυνάμωση όμως του στρατού και η κατάσταση των δρόμων το χειμώνα δεν ευνοούσαν κάτι τέτοιο.⁵⁰⁰

Προσπάθησαν να αποβιβάσουν δυνάμεις στα νώτα του βουλγαρικού στρατού στο Σάρκιοϊ, σε συνδυασμό με επίθεση από τη χερσόνησο της Καλλίπολης (Γκελιμπολού), που ήταν ακόμη υπό οσμανική κατοχή. Απέτυχαν όμως εξαιτίας της απουσίας συντονισμού. Νέα σφοδρή βουλγαρική επίθεση στη γραμμή της

⁴⁹⁸ Finkel C., όπ., σελ. 654.

⁴⁹⁹ Οι Βούλγαροι όταν είδαν ότι οι Έλληνες προωθήθηκαν, από τα τέλη Ιουνίου, ανατολικότερα της Καβάλας άρχισαν να συμπεριφέρονται άσχημα στον πληθυσμό, με αποτέλεσμα να επιβαρύνουν την ήδη κακή διεθνή τους εικόνα. Στη συσπείρωση των ελληνικών δυνάμεων κατά της Βουλγαρίας, η Γερμανία έπαιξε σημαντικό ρόλο από τη στιγμή της έκρηξης των Βαλκανικών Πολέμων. Ο Γερμανός υπουργός εξωτερικών ενήργησε ώστε: α) να διαλυθεί οριστικά η βαλκανική συμμαχία την οποία είχαν εμπνευστεί οι Ρώσοι και β) να επιτευχθεί προσέγγιση Ελλάδας και Πύλης, για να πετύχουν οι Έλληνες περισσότερα από ό,τι οι Βούλγαροι. Στην ουσία ο Γερμανός πολιτικός ανέλαβε θέση πληροφοριοδότη και συντονιστή μεταξύ Αθήνας, Βουκουρεστίου και Κωνσταντινούπολης. Βλ. σχετ. Λούλος Κ., ό.π., σελ. 260-262.

⁵⁰⁰ Με τα στρατεύματα που είχαν συγκεντρώσει στην περιοχή της Τσατάλτζας, προσπάθησαν να καταλάβουν την Ανατολική Θράκη και την Αδριανούπολη. Βλ. σχετ. Zürcher E., ό.π., σελ. 163.

Τσατάλτζας αποκρούστηκε, αλλά στις 26 Μαρτίου η Αδριανούπολη έπεσε. Το Μάιο, οι ηγέτες της ΕΕΠ αναγκάστηκαν να παραδεχτούν ότι η Αυτοκρατορία δεν είχε άλλη επιλογή από το να προχωρήσει σε διαπραγματεύσεις⁵⁰¹. Η συνθήκη του Λονδίνου, που υπογράφηκε στις 10 Ιουνίου, σήμανε την απώλεια όλων των εδαφών βόρεια και δυτικά της γραμμής από τον Αίνο (Ενός) στο Αιγαίο μέχρι τη Μηδεία (Μιντιέ) στη Μαύρη Θάλασσα, ακόμη και την Αδριανούπολη.

Στο μεταξύ, η ένταση ανάμεσα στα διάφορα βαλκανικά κράτη είχε κορυφωθεί. Η Ρουμανία, που δεν είχε πάρει μέρος στον πόλεμο, ζήτησε αποζημίωση για τα βουλγαρικά εδαφικά κέρδη. Η Σερβία και η Ελλάδα, δυσαρεστημένες από τη μοιρασιά των εδαφών στη Μακεδονία, συνήψαν αντιβουλγαρική συμμαχία. Οι Βούλγαροι, που ήταν πλήρως ενημερωμένοι για τις συνεννοήσεις αυτές, αποφάσισαν να κάνουν προληπτικά επίθεση εναντίον της Σερβίας, επειδή πίστευαν ότι στην περιοχή κατοικούσαν άτομα βουλγαρικής καταγωγής. Η επιχείρηση όμως απέτυχε παταγωδώς. Οι συγκρούσεις που διήρκεσαν λίγες ημέρες κατέληξαν με την νίκη των Σέρβων.⁵⁰² Οι Βούλγαροι επιτέθηκαν βορειότερα, στην περιοχή Εγρί Παλάνκα, με αποτέλεσμα οι ελληνικές και οι σερβικές δυνάμεις να χάσουν κάθε επαφή. Οι ελληνικές δυνάμεις πίστευαν ότι οι Σέρβοι θα επιτεθούν προς τη Σόφια, για να περιοριστεί η πίεση που ασκούσαν οι Βούλγαροι στις ελληνικές δυνάμεις στην περιοχή των Στενών της Κρέσνας. Αυτό όμως δεν συνέβη. Οι Σέρβοι ασχολήθηκαν με συγκρούσεις τοπικού χαρακτήρα χωρίς ουσιαστικό λόγο. Κάτω από αυτές τις συνθήκες οι Βούλγαροι μπόρεσαν να στρέψουν τις δυνάμεις τους εναντίον των Ελλήνων. Η ηγεσία της ΕΕΠ, η οποία ήθελε να εκμεταλλευτεί την κατάσταση, πίεσε την κυβέρνηση και τον αρχηγό του επιτελείου να αντεπιτεθεί, εκείνοι όμως δίστασαν και συνέστησαν προσοχή. Τότε ομάδα νεαρών αξιωματικών που καθοδηγούνταν από τον Ενβέρ, με τη στήριξη της ΕΕΠ, πήρε την πρωτοβουλία και εξαπέλυσε επίθεση για την ανακατάληψη της Αδριανούπολης, τον Ιούλιο του ίδιου έτους. Οι Ρουμάνοι⁵⁰³ διεκδικώντας για τον εαυτό τους ρόλο ένοπλου διαιτητή, ανάμεσα στους αντιμαχόμενους, εισέβαλαν στη Βουλγαρία και προήλασαν μέχρι τη Σόφια.

⁵⁰¹ Zürcher E., ό.π., σελ. 164.

⁵⁰² Λούλος Κ., ό.π., σελ. 261.

⁵⁰³ Πραγματικά, η ρουμανική επέμβαση και η τουρκική αντεπίθεση βοήθησαν στη σύντομη και τελική ήττα της Βουλγαρίας. Έγινε ανακωχή με την παρέμβαση των Ρώσων και των Αγγλογάλλων. Το πρόβλημα της Βουλγαρίας ήταν η έξοδος της στο Αιγαίο, αίτημα που η Ρωσία αλλά και η Βρετανία το έβλεπαν λογικό. Βλ. σχετ. Holland R.-Markides D., ό.π., σελ. 290-295.

Με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου που υπογράφηκε στις 28 Ιουλίου 1913 από τους νικητές, ανάμεσά τους και οι Ρουμάνοι, η Βουλγαρία προσπάθησε να ρυθμίσει τις σχέσεις της με τη Ρουμανία και τη Σερβία με κάποιες παραχωρήσεις, ενώ απέναντι στην Ελλάδα ακολούθησε σκληρή πολιτική για να εξασφαλίσει την έξοδό της στο Αιγαίο. Οι ισχυροί της Ευρώπης δεν ήθελαν σε καμία περίπτωση την επέκταση της Ελλάδας σε όλες τις περιοχές που κατείχαν οι Έλληνες. Αντίθετες με τις ελληνικές διεκδικήσεις ήταν η Ρωσία και η Αυστρία. Η Αγγλία εμφανιζόταν επιφυλακτική και μόνο η Γαλλία ήταν θετική. Ο Γερμανός κάιζερ είχε αποφασίσει τη δημιουργία φιλογερμανικού μετώπου Ελλάδας-Τουρκίας-Γερμανίας⁵⁰⁴ που τελικά οδήγησε στην επιδίκαση της Καβάλας στην Ελλάδα, τα σύνορα της οποίας έφταναν πλέον μέχρι τις εκβολές του Νέστου. Στο βορρά η συνοριακή γραμμή άρχιζε μεταξύ του Μοναστηρίου και της Φλώρινας, περνούσε από τη Γευγελή και κατέληγε βορειοανατολικά της Δράμας.

Οι Τούρκοι υπέγραψαν ξεχωριστή συνθήκη στην Κωνσταντινούπολη, στα μέσα του Σεπτεμβρίου, με τους Βούλγαρους, αφού ανέκτησαν και πάλι την Αδριανούπολη. Με τη συνθήκη αυτή οριοθετήθηκαν τα τουρκοβουλγαρικά σύνορα και συμφωνήθηκε η ανταλλαγή πληθυσμών. Ωστόσο, οι οσμανικές απώλειες στο Βαλκανικό Πόλεμο ήταν τεράστιες. Ήταν μια μεγάλη καταστροφή, οικονομική, πολιτισμική και σε ανθρώπινο δυναμικό. Η Αυτοκρατορία έχασε σχεδόν όλα τα ευρωπαϊκά της εδάφη, συνολικά πάνω από 60.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα, και περίπου 4.000.000 κατοίκους. Οι περιοχές που χάθηκαν (Μακεδονία, Αλβανία, Θράκη) αποτελούσαν τον κεντρικό κορμό της αυτοκρατορίας για πάνω από 500 χρόνια. Ήταν οι πλουσιότερες και πιο ανεπτυγμένες κι ένα δυσανάλογα μεγάλο κομμάτι της οσμανικής άρχουσας τάξης προερχόταν από αυτές. Η Θεσσαλονίκη, εξάλλου, υπήρξε το λίκνο της ΕΕΠ.⁵⁰⁵

3. Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

3.1. Η πορεία προς τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και η Οσμανική Αυτοκρατορία

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν ολοκληρωτικός. Θα μπορούσε αρχικά να θεωρηθεί ως ενδοευρωπαϊκή διένεξη εφόσον η Γηραιά Ήπειρος, στο σύνολο της σχεδόν,

⁵⁰⁴ Λούλος Κ., ό.π., σελ. 263.

⁵⁰⁵ Zürcher E., ό.π., σελ. 165.

υπήρξε το θέατρο των πολεμικών επιχειρήσεων. Η επέκτασή του ωστόσο, στην περιφέρεια, η ενεργός συμμετοχή εφεδρειών από τις μακρινές αποικίες και η εμπλοκή αμερικανικών στρατευμάτων προσέδωσαν χαρακτήρα οικουμενικό. Τέλος, ο πόλεμος αυτός δρομολόγησε καταλυτικές εσωτερικές εξελίξεις και καθεστωτικές μεταβολές με την κατάρρευση τεσσάρων αυτοκρατοριών (Γερμανία, Αυστροουγγαρία, Ρωσία και Οσμανική Αυτοκρατορία) και τον κατακερματισμό, κυρίως της κεντρικής Ευρώπης σε μικρότερα κράτη.⁵⁰⁶

Αν η έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου αποτελεί το επιστέγασμα της κρίσης της κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα, ο τρόπος με τον οποίο διεξήχθη είναι αναμφίβολα προϊόν του απάνθρωπου 20^{ου} αιώνα. Δηλαδή, η αναπόφευκτη απελευθέρωση της ενέργειας, που επί δεκαετίες ολόκληρες είχε επικίνδυνα συσσωρευθεί, οδήγησε όλη την υφήλιο να διαβεί το κατώφλι μιας νέας εποχής, περνώντας από μία ιστορική πραγματικότητα σε μία άλλη, με τρόπο απίστευτα βίαιο.

Η αλλαγή του αιώνα σημαδεύτηκε από θεαματικές μεταβολές στον τομέα της οικονομίας, με αναπόφευκτες συνέπειες στις διακρατικές σχέσεις. Στις αρχές του εικοστού αιώνα, οι ροές κεφαλαίων από χώρα σε χώρα, για αναζήτηση κερδοσκοπικών ευκαιριών, αποτέλεσαν το καινούργιο στοιχείο της διεθνούς πραγματικότητας και εντυπωσίασαν τους αναλυτές του 1900, σε βαθμό που θεώρησαν την κίνηση κεφαλαίων καθοριστικό ερμηνευτικό παράγοντα της εποχής τους. Το 40% του βρετανικού κεφαλαίου ήταν επενδυμένο στο εξωτερικό. Η ρωσική οικονομία αναπτυσσόταν με γαλλικά κεφάλαια. Οι ξένες επενδύσεις στις ΗΠΑ αντιστοιχούσαν στο ένα τρίτο του πάγιου βιομηχανικού κεφαλαίου της χώρας.⁵⁰⁷

Πιο συγκεκριμένα, γύρω στο 1890 ολοκληρώθηκε μια εικοσαετία ύφεσης, με κύριο γνώρισμα τη σχετική πτώση των τιμών και την επιβράδυνση της παραγωγής και των ανταλλαγών. Ακολούθησε μια περίοδος ανάκαμψης, στα όρια ευφορίας, η οποία διήρκεσε ως το 1914. Η αναζήτηση πηγών ενέργειας, όπως του άνθρακα αλλά και νέων αξιοποιήσιμων και πολλά υποσχόμενων πηγών π.χ. το πετρέλαιο και ο

⁵⁰⁶ Goldstein E. "Winning the peace: British Diplomatic Strategy, Peace Planning and the Paris Peace Conference, 1916-1920," Oxford Press, 1991, Εισαγωγή.

⁵⁰⁷ Ferro M. "Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος 1914-1918", Ελληνικά Γράμματα, β' εκδ. Αθήνα 1997, Εισαγωγή/ David R.A.-Wright G. "Economic History Society Annual Conference" Oxford Press, 1999, σελ. 3-10.

ηλεκτρισμός, έγινε ολοένα και πιο επιτακτική Παραδοσιακοί τομείς, όπως η μεταλλουργία και η υφαντουργία ακολούθησαν σταθερά ανοδική πορεία, ενώ άλλοι πρωτόγνωροι, όπως η ηλεκτροχημική βιομηχανία, εκτινάχτηκαν εντυπωσιακά. Χώρες, με οικονομία κατεξοχήν αγροτική, μπήκαν σε διαδικασία εκβιομηχάνισης, με χαρακτηριστική άνεση (Ιαπωνία) ή με δυσκαμψία (Ιταλία, Ρωσία). Γεγονός πάντως είναι ότι αυτή η μέσα σε μία εικοσαετία ευρείας κλίμακας ανακατανομή του πλούτου μετέβαλε ριζικά το βιομηχανικό χάρτη του πλανήτη.⁵⁰⁸

Χωρίς να ακολουθήσει ανάλογους ρυθμούς η αγροτική οικονομία, κυρίως των προηγμένων χωρών, ευνοήθηκε από τις παραπάνω εξελίξεις. Σύγχρονα εργαλεία, χρήση λιπασμάτων και αποτελεσματικότερα αρδευτικά έργα βελτίωσαν αισθητά την απόδοση της γης. Επίσης η ταχύτατη ανάπτυξη των σιδηροδρόμων και της ναυσιπλοΐας, εκτός από τη μείωση του χρόνου κάλυψης των αποστάσεων, πολλαπλασίασε τις συναλλαγές και προώθησε μια παραγωγή, η οποία βρισκόταν σε αδιάλειπτη ανοδική πορεία.

Οι επιπτώσεις στις σχέσεις μεταξύ κρατών ήταν άμεσες. Η εγχώρια ζήτηση υπερκαλύφθηκε, με αποτέλεσμα την αναζήτηση νέων αγορών για να απορροφήσουν τα πλεονάσματα. Αρχικά, η Μεγάλη Βρετανία είχε βρεθεί αντιμέτωπη με αυτό το πρόβλημα, το οποίο είχε καταφέρει να ξεπεράσει χάρη στην εξαιρετική ποιότητα και στις χαμηλές τιμές των προϊόντων της. Στην αλλαγή του αιώνα όμως, η κατάσταση είχε αλλάξει. Χώρες όπως οι ΗΠΑ και η Γερμανία, πιο πρόσφατα και επομένως αποτελεσματικότερα εφοδιασμένες, φάνταζαν σαν επικίνδυνοι ανταγωνιστές για την κατάκτηση νέων αγορών.⁵⁰⁹

Άλλο σημείο τριβής αποτελούσε η διασφάλιση και ο έλεγχος των πρώτων υλών, καθώς οι ΗΠΑ ήταν η μοναδική χώρα σε θέση να επιδείξει αυτάρκεια στο συγκεκριμένο τομέα. Τα ευρωπαϊκά κράτη, αντίθετα, αναγκάζονταν να στραφούν εκτός Ευρώπης για αναζήτηση πρώτων υλών και πηγών ενέργειας και όπου αυτές εντοπίζονταν ασκούσαν άμεσο ή έμμεσο έλεγχο. Ως το 1900 υπήρχε ακόμα διαθέσιμος χώρος στην Αφρική, την Ασία και την Άπω Ανατολή. Σύντομα όμως, τα

⁵⁰⁸ David R.A.- Wright G. , ό.π., σελ. 3-10.

⁵⁰⁹ Goldstein E., ό.π., σελ 5-8.

περιθώρια στένεψαν και ειδικότερα για κράτη – όπως η Γερμανία- νεοφερμένα και με υπέρμετρες φιλοδοξίες για αποικιακό επεκτατισμό⁵¹⁰

Την τελευταία δεκαετία (1904-1913) πριν από την έκρηξη του πολέμου είχε δημιουργηθεί στην Ευρώπη ένα αρκετά φορτισμένο κλίμα εντάσεων, αντεγκλήσεων και σύγχυσης με συνέπεια να προκληθούν σοβαρές κρίσεις με πιθανό κίνδυνο μεγάλης σύρραξης. Έγιναν τέσσερις αντιπαραθέσεις που διευθετήθηκαν ικανοποιητικά από τη διπλωματία.

Η πρώτη εκδηλώθηκε το 1905-1906, με την επιθετική στάση της Γερμανίας, στο Μαρόκο, εναντίον της Γαλλίας. Η δεύτερη έγινε το 1908 με την προσάρτηση της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης από την Αυστροουγγαρία, πρωτοβουλία που στρεφόταν και ενάντια στη Ρωσία. Η τρίτη κρίση σημειώθηκε το 1911 με νέες επιθετικές πρωτοβουλίες της Γερμανίας στο Μαρόκο εναντίον της Γαλλίας και η τέταρτη το 1912-1913 με τους Βαλκανικούς πολέμους, που δρομολόγησαν ευθεία σύγκρουση των συμφερόντων της Αυστροουγγαρίας και της Ρωσίας στο χώρο της Βαλκανικής.

Οι φορτίσεις και οι εντάσεις αυτές, όπως ήταν αναμενόμενο, είχαν δυναμιτίσει κυριολεκτικά τους διάυλους διακρατικής επικοινωνίας, με συνέπεια οι μεγάλες ευρωπαϊκές χώρες να οδηγηθούν σε εξοπλισμούς και περιχαράκώσεις. Μάλιστα, πέτυχαν να οδηγήσουν όλους τους λαούς της Ευρώπης σε μία ψυχολογική κατάσταση αναμονής του πολέμου, ενώ σε ορισμένες στρατιωτικο-διπλωματικές ελίτ κρατών, ιδιαίτερα της Γερμανίας, την άποψη πως ο πόλεμος ήταν αναπόφευκτος και αναγκαίος. Η θρυαλλίδα που επρόκειτο να αναστατώσει τα Βαλκάνια, την μπαρουταποθήκη της Ευρώπης, άναψε με τη δολοφονία του αρχιδούκα και διαδόχου της Αυστροουγγαρίας Φραγκίσκου Φερδινάνδου και της συζύγου του από ένα εθνικιστή Βόσνιο φοιτητή στις 28 Ιουνίου 1914 . Η δολοφονική πράξη ήταν η αφορμή του πρώτου μεγάλου πολέμου στον 20^ο αιώνα⁵¹¹.

⁵¹⁰ Goldstein E., ό.π., σελ. 5-10.

⁵¹¹ Ferro M., ό.π., σελ. 5-10.

Παρατηρούμε ότι η είσοδος είσοδο της Οσμανικής Αυτοκρατορίας στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο έγινε με πραξικοπηματικό τρόπο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων.

Στη διεθνή ένταση που ακολούθησε τη δολοφονία του Αυστριακού διαδόχου, η κυβέρνηση της ΕΕΠ προσπάθησε να εξασφαλίσει σύμπραξη με τις Μεγάλες Δυνάμεις. Στο Βαλκανικό Πόλεμο, φάνηκε η διπλωματική απομόνωση της Αυτοκρατορίας και οι ηγέτες της ΕΕΠ πείστηκαν ότι η συνεχιζόμενη περιθωριοποίηση θα σήμαινε το τέλος της. Ήταν έτοιμοι να δεχτούν οποιαδήποτε συμμαχία μπροστά στο αδιέξοδο.⁵¹²

Στην αρχή ο Τζεμάλ Πασά πλησίασε την κυβέρνηση του Παρισιού, αλλά χωρίς επιτυχία. Τόσο η Γαλλία όσο και η Βρετανία θεωρούσαν τη διατήρηση καλών σχέσεων με τη Ρωσία πρώτη προτεραιότητα. Όσον αφορά την Ανατολή, μετά το Βαλκανικό πόλεμο, προσδοκούσαν περισσότερα από μία συνεργασία με τα κράτη της Βαλκανικής Συμμαχίας, παρά από μια σύμπραξη με την Οσμανική Αυτοκρατορία. Οι ηγέτες της ΕΕΠ στράφηκαν προς τις κεντρικές αυτοκρατορίες. Η Αυτοκρατορία της Αυστροουγγαρίας, επειδή ενδιαφερόταν για μια αντισερβική συμμαχία, βολιδοσκοπήσε τους Οσμανούς. Τόσο ο Ταλαάτ όσο και ο Ενβέρ είχαν δώσει ενθαρρυντική απάντηση. Στις 28 Ιουλίου, ο Ενβέρ Πασά σε μια συζήτηση με το Γερμανό πρεσβευτή πρότεινε ανοιχτά μια αμυντική συμμαχία με τη Γερμανία, η οποία έγινε αμέσως αποδεκτή από τον ίδιο τον kάιζερ Γουλιέλμο Β.⁵¹³

Στις μέρες που ακολούθησαν, ηγέτες των Νεότουρκων (ο μεγάλος βεζίρης Σαΐτ Χαλίμ Πασά, ο Ενβέρ Πασά, ο Ταλαάτ Πασά, ο πρόεδρος της Βουλής Χαλίλ) διαπραγματεύτηκαν με μεγάλη μυστικότητα, με τους Γερμανούς τις λεπτομέρειες μιας συμφωνίας. Δεν είχαν ενημερωθεί σημαντικά μέλη της κυβέρνησης, όπως ο υπουργός Οικονομικών Τζαβίτ, ο Τζεμάλ Πασά και ο σείχουλισλάμης Χαϊρί εφέντη. Στις 2 Αυγούστου 1914, η συμφωνία υπογράφηκε στην ιδιωτική κατοικία του Σαΐτ Χαλίμ Πασά στο Βόσπορο. Τα οκτώ άρθρα αυτού του κειμένου έχουν ως εξής:

1. Οι δυο πλευρές υποχρεώνονταν να μείνουν ουδέτερες σε κάθε αυστροσερβική σύγκρουση.

⁵¹² Zürcher E., ό.π., σελ. 167.

⁵¹³ Zürcher E., ό.π., σελ.167/ Shaw S.J.- Shaw Kural E., ό.π., σελ. 311.

- 2 Σε περίπτωση που η Ρωσία έμπαινε στον πόλεμο και υποχρέωνε τη Γερμανία να κάνει το ίδιο, τότε και η Οσμανική Αυτοκρατορία θα συντασσόταν με τις κεντρικές αυτοκρατορίες.
3. Η στρατιωτική αποστολή των Γερμανών θα παρέμενε στην οσμανική επικράτεια και θα δρούσε υπό τη διοίκηση των Οσμανών.
4. Η Γερμανία ήταν υποχρεωμένη να προστατεύσει τα οσμανικά εδάφη.
5. Η παραπάνω συμφωνία θα έμπαινε αμέσως σε εφαρμογή και θα παρέμενε σε ισχύ μέχρι την 31^η Δεκεμβρίου 1918.
6. Η συμφωνία θα ανανεωνόταν αυτόματα για πέντε χρόνια, εκτός εάν μια από τις πλευρές αποφάσιζε διαφορετικά.
6. Ο Σουλτάνος και ο Κάιζερ θα επικύρωναν τη συμφωνία μέσα σε διάστημα ενός μήνα.
8. Η συμφωνία θα παρέμενε μυστική.⁵¹⁴

Η παραπάνω συμφωνία υπογράφηκε μια μόνο μέρα μετά την κινητοποίηση της Ρωσίας εναντίον της Αυστρίας και της Γερμανίας. Επίσης, ήταν πολύ σημαντική αφενός για τους Οσμανούς, επειδή μόνο η Γερμανική Αυτοκρατορία, από τις Μεγάλες Δυνάμεις, ήταν έτοιμη να υπογράψει μια συμφωνία με τους Οσμανούς, και αφετέρου επειδή αποτελούσε σημαντικό στοιχείο για τους ηγέτες της ΕΕΠ που προσπαθούσαν να βγάλουν τη χώρα από το ημιαποικιακό καθεστώς στο οποίο βρισκόταν.⁵¹⁵

Στις 4 Αυγούστου 1914, ολοκληρώθηκε η κήρυξη του πολέμου. Αρχικά, αντίπαλοι από τη μία πλευρά ήταν η παράταξη των Κεντρικών Δυνάμεων, στην οποία ανήκαν η Γερμανία και η Αυστροουγγαρία και από την άλλη η παράταξη της Αντάντ (οι Συμμαχικές Δυνάμεις) στην οποία ανήκαν η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία και η Ρωσία και τα μικρά κράτη της Σερβίας και του Βελγίου, που είχαν δεχτεί επίθεση. Τα μέτωπα που δημιουργήθηκαν από την αρχή του πολέμου ήταν τρία λόγω της γεωγραφικής θέσης των αντιπάλων: το Δυτικό το Ανατολικό και το Αυστροσερβικό. Από την αρχή ως τον τερματισμό του πολέμου το σημαντικότερο από τα μέτωπα αυτά ήταν το Δυτικό, επειδή σε αυτό δόθηκαν οι πρώτες και συγκλονιστικότερες μάχες του πολέμου, με πρωταγωνιστές Γερμανούς και Γάλλους στρατιώτες. Στο

⁵¹⁴ Zürcher E., ό.π., σελ. 168.

⁵¹⁵ Shaw S.J.-Shaw Kural E., ό.π., σελ.309-310/Κιτσίκης Δ. , ό.π., σελ 175-179.

Δυτικό μέτωπο κινήθηκαν οι Γερμανοί, οι οποίοι εφάρμοζαν πιστά το σχέδιό τους που το είχαν εμπνευστεί από τον τρόπο της στρατιωτικής προετοιμασίας των Γάλλων και ειδικότερα από τις οχυρώσεις στη γαλλογερμανική μεθόριο. Η οχυρωματική γραμμή απέτρεψε τη μετωπική επίθεση των Γερμανών στα γαλλογερμανικά σύνορα, επειδή θεωρήθηκε ότι ήταν πολύ δύσκολο να επιτευχθεί με τη στρατηγική αυτή η γρήγορη γερμανική επέλαση και νίκη και ως εκ τούτου η συνθηκολόγηση της Γαλλίας. Γι' αυτό το λόγο οι Γερμανοί αποφάσισαν να υπερφαλαγγίσουν την αμυντική γραμμή μέσω του Βελγίου και να συντρίψουν το γαλλικό στρατό. Το αδύναμο σημείο του σχεδίου ήταν ότι οι Γερμανοί θα παραβίαζαν την ουδετερότητα του Βελγίου με συνέπεια την επέμβαση της Μεγάλης Βρετανίας. Οι Γερμανοί αξιωματούχοι πήραν το ρίσκο αυτό, καθώς η δύναμη του βρετανικού στρατού τότε ήταν μικρή. Οι Γάλλοι ηγέτες, αντίθετα με τους Γερμανούς, σεβάστηκαν τη βελγική ουδετερότητα. Θεώρησαν πολύ πιθανή τη γερμανική επίθεση μέσω του Βελγίου εναντίον τους και παρόλο που επιβαλλόταν η κατάληψη τμήματος του Βελγίου από τους Γάλλους, δεν το έκαναν. Ο γαλλικός στρατός προχώρησε στα βελγικά εδάφη μετά τη γερμανική επίθεση εναντίον των Βέλγων και αφού οι τελευταίοι τούς προκάλεσαν. Εν τω μεταξύ, οι Οσμανοί δεν γνώριζαν το γερμανικό στρατιωτικό σχεδιασμό. Περίμεναν πιθανόν έναν πόλεμο μόνο εναντίον της Ρωσίας και υπολόγιζαν ότι η Γερμανία και η Αυστρία θα κέρδιζαν.⁵¹⁶

Η Οσμανική Αυτοκρατορία, βέβαια, δεν ήταν σε θέση να διεξαγάγει ένα σοβαρό πόλεμο είτε από στρατιωτική είτε από οικονομική άποψη, αλλά και από πλευράς εσωτερικών επικοινωνιών. Οι Γερμανοί το γνώριζαν πολύ καλά. Γι' αυτούς το κίνητρο για τη συμμαχία με τους Οσμανούς ήταν η επιρροή τους στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς στις αποικιακές Αυτοκρατορίες της Γαλλίας και της Βρετανίας, και στα Βαλκανικά κράτη. Επιπλέον, οι Οσμανοί μπορούσαν να εμποδίσουν αποτελεσματικά τις κινήσεις των ρωσικών πλοίων στα Στενά.

Αμέσως μετά την υπογραφή της μυστικής συνθήκης, το κοινοβούλιο διέκοψε τις εργασίες του και η κυβέρνηση άρχισε να προετοιμάζει την κοινή γνώμη για πόλεμο. Η Βρετανία με τη συμπεριφορά της πρόσφερε στην Αυτοκρατορία μια καλή αφορμή.

⁵¹⁶ Shaw S.J.-Shaw Kural E., ό.π., σελ 310-311/Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 179/Finkel C., ό.π., σελ.658-659.

Το 1911 για να αντιμετωπίσουν την αυξανόμενη δύναμη του ναυτικού, οι Οσμανοί παρήγγειλαν στη Βρετανία δυο σύγχρονα πολεμικά πλοία . Ως τα μέσα του 1914, τα δυο πλοία, που για την αγορά τους είχε συνεισφέρει και ο λαός, μέσω του Ντονανμά Τζεμιγετί (Ταμείο του στόλου), ήταν έτοιμα, αλλά η παράδοση καθυστέρουσε λόγω πρόσθετων δοκιμών και προβλημάτων με τις τελικές πληρωμές. Με την αποστολή Οσμανών αξιωματικών και ναυτών, ρυθμίστηκαν και οι τελευταίες λεπτομέρειες, δηλαδή η παραλαβή των πλοίων και η αποπληρωμή τους. Την 1^η Αυγούστου, τα πλοία επιτάχτηκαν από τον υπουργό Ναυτικών, Ούνιστον Τσώρτσιλ, στο όνομα της βρετανικής κυβέρνησης (κάτι που θα ήταν νόμιμο αν η Βρετανία βρισκόταν σε πόλεμο). Οι Οσμανοί αγανάκτησαν με αυτή τη συμπεριφορά. Οι Γερμανοί όμως το εκμεταλλεύτηκαν και διέταξαν τη μοίρα που βρισκόταν στη Μεσόγειο και αποτελούνταν από το θωρηκτό Γκέμπεν και το ελαφρύ καταδρομικό Μπρεσλάου, να κατευθυνθεί προς τα Δαρδανέλια. Παρά την καταδίωξη από ολόκληρο το γαλλικό και το βρετανικό στόλο της Μεσογείου, τα πλοία έφτασαν στα στενά στις 10 Αυγούστου. Με διαταγή του Ενβέρ Πασά, τους επιτράπηκε να περάσουν μέσα από τα ναρκοπέδια. Η Βρετανία απαίτησε την απομάκρυνσή τους (η Οσμανική Αυτοκρατορία ήταν εξάλλου ουδέτερη ως εκείνη τη στιγμή). Οι Οσμανοί τα αγόρασαν από τους Γερμανούς με ένα συμβολικό ποσό και τα ενέταξαν στο στόλο τους.⁵¹⁷

Μετά την είσοδο της Ρωσίας στον πόλεμο, οι Οσμανοί ήταν αναγκασμένοι (*casus foederis*) να μπουν και αυτοί. Η κυβέρνηση όμως της ΕΕΠ κατάφερε να αναβάλει την κήρυξη πολέμου, με τη δικαιολογία ότι η Αυτοκρατορία ήταν απροετοίμαστη και δεν ήταν σε θέση να ανταποκριθεί σε έναν πόλεμο, αν δεν έπαιρνε μεγάλες γερμανικές επιχορηγήσεις και οπλισμό. Στην πραγματικότητα, ο Ενβέρ Πασά θα προτιμούσε να καθυστερήσει την κήρυξη πολέμου μέχρι την άνοιξη του 1915. Η γερμανική κυβέρνηση όμως άρχισε να πιέζει εντατικά και αφού έδωσε τις απαραίτητες οικονομικές εγγυήσεις, ο πόλεμος δεν μπορούσε να αναβληθεί. Στις 25 Οκτωβρίου πήραν την απόφαση και δυο μέρες μετά μια οσμανική ναυτική μοίρα υπό τη διοίκηση του Γερμανού ναυάρχου Σούκον, που επέβαινε στο Γιαβούζ Σουλτάν Σελίμ (όπως ονομαζόταν τώρα το Γκέμπεν), αναχώρησε με σαφείς εντολές από τον Ενβέρ να επιτεθεί στο ρωσικό στόλο και να πετύχει ναυτική υπεροπλία στη Μαύρη

⁵¹⁷ Feroz A., ό.π., σελ. 15-16 /Shaw S.J.-Shaw Kural E.,ό.π., σελ 311-312/Finkel C., ό.π., σελ 660.

Θάλασσα. Μέχρι τις 11 Νοεμβρίου, η Οσμανική Αυτοκρατορία βρισκόταν σε πόλεμο με τη Ρωσία, τη Γαλλία και τη Βρετανία.⁵¹⁸

3.2. Το μέτωπο σταθεροποιείται κατά το 1915

Εάν το 1914 χαρακτηρίζεται ως χρονιά πολέμου στρατηγικών ελιγμών, το 1915 είναι έτος σταθεροποίησης των μετώπων. Ένα άλλο χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής ήταν η απόκτηση νέων συμμάχων και από τους δύο αντιπάλους: η Ιταλία προσχώρησε στους Δυτικούς Συμμάχους, το Μάιο του 1915, και η Βουλγαρία στις Κεντρικές Αυτοκρατορίες, το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου. Επίσης, μέσα στη χρονιά αυτή νικήθηκε η Σερβία και κατέρρευσε το Αυστροσερβικό μέτωπο, ενώ δημιουργήθηκε ένα νέο, το Αυστροϊταλικό. Οι Άγγλοι άρχισαν να αναμιγνύονται όλο και περισσότερο στον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου. Ακόμη άρχισε να συμμετέχει στις αντιπαραθέσεις ευρέως η αεροπορία. Οι Γερμανοί χρησιμοποίησαν τον υποβρυχιακό πόλεμο και είχαν την πρωτοβουλία των επιθέσεων και ευρύτερα των επιχειρήσεων με σημαντικές νίκες στο Ανατολικό μέτωπο, χωρίς ωστόσο αυτό να έχει θετικά αποτελέσματα στην τελική έκβαση του πολέμου.⁵¹⁹

3.3. Η εκστρατεία των Δαρδανελίων

Στρατηγικός στόχος της εκστρατείας των Δαρδανελίων ήταν η διάνοιξη και διασφάλιση θαλάσσιου διαύλου επικοινωνίας της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας με τη σύμμαχό τους τσαρική Ρωσία. Αυτό θα διευκόλυνε τον εφοδιασμό των ρωσικών δυνάμεων με πολεμικό υλικό, οπότε θα άλλαζε σε βάρος των Γερμανών και των Αυστροουγγρών η ισορροπία δυνάμεων στο Ανατολικό μέτωπο και θα οδηγούσε τις Συμμαχικές Δυνάμεις σε νίκη, και μάλιστα μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα.

Η όλη προσπάθεια για την κατάληψη των Στενών άρχισε στις 19 Φεβρουαρίου και διήρκεσε δέκα μήνες, με ενδιάμεσα μικρά και μεγάλα διαλείμματα. Έληξε χωρίς επιτυχία για τους Συμμάχους και ο κύριος λόγος αποτυχίας της ήταν η απόφαση να αρχίσει η επιχείρηση μόνο με το στόλο, χωρίς ταυτόχρονη συνεργασία και υποστήριξη τμημάτων στρατού που θα έκαναν απόβαση, οπότε χάθηκε το πλεονέκτημα του αιφνιδιασμού.⁵²⁰

⁵¹⁸ Feroz A, ό.π., σελ 16 / Shaw S.J.-Shaw Kural E., ό.π., σελ. 312 / Finkel C, ό.π., σελ. 660.

⁵¹⁹ Ferro M., ό.π., Εισαγωγή / David R.A. – Wright G., ό.π., σελ. 8-10 / Goldstein E., ό.π., Εισαγωγή

⁵²⁰ Feroz A., ό.π., σελ 17-19 / Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 185-190/ Shaw S.J.-Shaw-Kural E. , ό.π., σελ. 317. Η μόνη στρατιωτική νίκη, την οποία πέτυχε ο στρατός της Αυτοκρατορίας ήταν η υπεράσπιση

3.4. Οι συγκρούσεις μέσα στο 1916

Το 1916 ήταν μία καθοριστικής σημασίας χρονιά, γιατί τότε εντάθηκε ο πόλεμος και οι απώλειες σε ανθρώπινες ζωές και υλικά αγαθά ήταν τεράστιες και για τους δύο αντιπάλους. Οι Γερμανοί είχαν την πρωτοβουλία στις επιχειρήσεις με την δυναμική επίθεσή τους στο Βερντέν (21 Φεβρουαρίου έως 23 Ιουνίου), το οποίο πέρασε στις Συμμαχικές Δυνάμεις μετά την καλά προετοιμασμένη επίθεση στον ποταμό Σομ.

Επίσης, ο ρωσικός στρατός πέτυχε σημαντικές νίκες στο Ανατολικό μέτωπο, ενώ σπουδαία πρόοδος είχε σημειωθεί στο Ιταλικό και στο προσχηματισμένο Μακεδονικό μέτωπο.

Σκληρές και αιματηρές ήταν οι στρατιωτικές αναμετρήσεις των αντιπάλων και στο Ρωσοτουρκικό μέτωπο, καθώς και στα μέτωπα που είχαν ανοίξει οι Βρετανοί με τους Τούρκους στην Εγγύς και Μέση Ανατολή, στα οποία μάλιστα κατάφεραν να οργανώσουν εξεγέρσεις των Αράβων εναντίον της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Αλλά και η αντιπαράθεση στη θάλασσα είχε πάρει μεγάλες διαστάσεις. Έκτός από τις δραστηριότητες των υποβρυχίων, είχε διεξαχθεί και μία κρίσιμη ναυμαχία στη Γιουτλάνδη μεταξύ του βρετανικού και του γερμανικού στόλου. Επίσης, υπήρξαν και νέες προσχωρήσεις κρατών στη σύρραξη, στο πλευρό της Αντάντ, όπως ήταν η Πορτογαλία (9 Μαρτίου) και η Ρουμανία (28 Αυγούστου).⁵²¹

3.5.Τμήμα της Ελλάδας εισέρχεται στον πόλεμο στο πλευρό των Συμμαχικών Δυνάμεων.

Η ελληνική κυβέρνηση διατηρούσε στάση πολιτικής ουδετερότητας απέναντι στα δύο αντίπαλα στρατόπεδα της αντιπαράθεσης. Αυτή η στάση δεν ευνοούσε ιδιαίτερα τα εθνικά συμφέροντα του τόπου, με συνέπεια τον Αύγουστο του 1916 ο Ελευθέριος Βενιζέλος να οργανώσει κίνημα, σε συνεργασία με το ναύαρχο Παύλο Κουντουριώτη και το στρατηγό Παναγιώτη Δαγκλή στη Θεσσαλονίκη, το επονομαζόμενο κίνημα της Εθνικής Άμυνας, και ένα μήνα αργότερα να συγκροτήσει

των Δαρδανελίων το 1915-16, εκστρατεία της Καλλίπολης, που δεν ήταν μόνο τρομερή στρατηγική νίκη, αλλά έδωσε και την απαραίτητη ψυχολογική στήριξη και δικαίωσε τους Οσμανούς στους Γερμανούς συμμάχους τους. Οι οσμανικές απώλειες στην Καλλίπολη ήταν τραγικές: τα στατιστικά στοιχεία δίνουν περίπου 90.000 νεκρούς και 165.000 τραυματίες. Σίγουρα αυτοί οι αριθμοί ήταν μικρότεροι από τους πραγματικούς. Βλ. σχετ. Finkel C. , ό.π., σελ 662.

⁵²¹ Shaw S.J.- Shaw – Kural E. , ό.π., σελ.320-323.

προσωρινή κυβέρνηση. Στις αρχές Οκτωβρίου η προσωρινή κυβέρνηση έκανε έδρα της τη Θεσσαλονίκη και ζήτησε από τις Συμμαχικές Δυνάμεις να την αναγνωρίσουν· αναγνώριση που έγινε de facto.

Στις 24 Νοεμβρίου 1916 η προσωρινή κυβέρνηση ανακοίνωσε ότι βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση με τη Βουλγαρία και τη Γερμανία και φυσικά στο πλευρό των Συμμαχικών Δυνάμεων. Έως τα τέλη Δεκεμβρίου απέστειλε έξι ελληνικά τάγματα στο Μακεδονικό μέτωπο για να στηρίξουν τους Συμμάχους. Υπό αυτές τις εξελίξεις, οι αντίπαλες δυνάμεις μπήκαν το 1917 στην κρισιμότερη καμπή του πολέμου, ο οποίος αριθμούσε πολλά ανθρώπινα θύματα και αμέτρητες καταστροφές.⁵²²

4. Η Οργάνωση Τεσκιλάτ-ι Μαχσουσά (TEŞKİLAT-I MAHSUSA / Ειδική Οργάνωση)

Καθοριστικό ρόλο στις εσωτερικές ζυμώσεις μέσα στην οσμανική επικράτεια, πριν από το κίνημα του 1908 (π.χ κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού αγώνα) και μετά από το 1908 έπαιξαν ομάδες αξιωματικών ή παραστρατιωτικοί που ήταν γνωστοί στους κόλπους της ΕΕΠ ως φενταϊ – εθελοντής /μπράβος. Επρόκειτο κατά κάποιο τρόπο για την ομάδα κρούσης της ΕΕΠ, τους ανθρώπους δηλαδή που έκαναν όλη τη βρόμικη δουλειά για την οργάνωση.

Ιδρυτής των ομάδων αυτών θεωρείται ο σουλτάνος Σελίμ Γ΄, ο οποίος ανέβηκε στο θρόνο στις 8 Απριλίου 1789. Προσπάθησε να ανακόψει την παρακμιακή πορεία της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, εισάγοντας μεταρρυθμίσεις στο στρατιωτικό τομέα. Σκοπός του ήταν οι μεταρρυθμίσεις αυτές να γίνουν στο πνεύμα ORDRE NOUVEAU της γαλλικής επανάστασης, επειδή η ενθρόνιση του συνέπεσε με αυτό το σημαντικό ιστορικό γεγονός. Από αρκετούς μελετητές αν και θεωρείται νεωτεριστής, στοχαστής και εκλεπτυσμένος, θεωρείται επίσης ο θεμελιωτής του παραδοσιακού αόρατου κράτους, το οποίο φτάνει μέχρι τις μέρες μας.⁵²³

Τον Ιούλιο του 1792 αφαίρεσε όλες τις εξουσίες από το Μεγάλο Βεζύρη (SADRZAM) και τις παρέδωσε σε μία μικρή οργάνωση που είχε ιδρύσει ο ίδιος.

⁵²² Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 192-193.

⁵²³ Parlar S., “Osmanlı’dan Günümüze Gizli Devlet”, Mephisto, İstanbul, 1997, σελ. 7-10.

Αυτή αποτελούνταν από 24 άτομα. Αυτά τα άτομα μπορούσαν να πάρουν αποφάσεις στρατιωτικής, πολιτικής και οικονομικής φύσεως, ερήμην της κυβέρνησης και του Βεζύρη. Η συγκεκριμένη οργάνωση στην πορεία και ειδικά στα χρόνια της απολυταρχίας του Abdül Hamit Β' εξελίχθηκε τόσο πολύ ώστε να μουν οι βάσεις των μυστικών υπηρεσιών του κράτους, και να δημιουργηθούν πολλές παραστρατιωτικές οργανώσεις.

Μία από τις πιο σημαντικές παραστρατιωτικές οργανώσεις ήταν η Τεσκιλάτ-ι Μαχσουσά. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που υπάρχουν στα απομνημονεύματα του τελευταίου διοικητή της Τεσκιλάτ-ι Μαχσουσά, το Συν/χη Χουσαμμετίν Ερτούρ (Hüsammekin Ertür), η οργάνωση ιδρύθηκε επίσημα κατά τη διάρκεια του πολέμου μεταξύ Οσμανικής Αυτοκρατορίας και Ιταλίας και εξελίχθηκε αργότερα στους Βαλκανικούς Πολέμους. Κατά τη διάρκεια των πολέμων περίπου 5000 κατάδικοι των φυλακών στάλθηκαν στο μέτωπο.⁵²⁴

Μεταξύ των καθηκόντων τους ήταν η δημιουργία νέων οργανώσεων στις αραβικές περιοχές. Οι οργανώσεις αυτές θα βασιζόνταν στις αρχές του Ισλαμισμού και του Τουρκισμού και θα δημιουργούσαν εντάσεις. Στο εσωτερικό της χώρας θα κατέστειλαν αντιπολιτευτικές κινήσεις. Είχαν δικούς τους χώρους κοντά στην περιοχή Τζαγάλογλου (οδός Σερέφ) της Κων/πολης. Η Τεσκιλάτ-ι Μαχσουσά ήταν μία παραστρατιωτική οργάνωση. Όταν έχασε την εξουσία η ΕΕΠ, η οργάνωση πέρασε στη Μικρά Ασία. Το ένα τμήμα της στήριξε την Κεμαλιστική κυβέρνηση στην Ανατολία, το δε άλλο τμήμα πολέμησε αυτή την προσπάθεια. Καθοριστικό ρόλο στην ίδρυση και εξέλιξη της οργάνωσης αυτής έπαιξε η Γερμανία και ειδικά ο Λίμαν Φον Σάντερς λόγω των νέων γεωπολιτικών διακυβευμάτων.⁵²⁵

Η Τεσκιλάτ-ι Μαχσουσά είχε δικό της πολιτικό γραφείο και συνδεόταν στενά με την κεντρική επιτροπή της ΕΕΠ. Δημιουργήθηκε από το Υπουργείο Πολέμου (Harbiye Nazirliği). Η οργάνωση πήρε αυτό το όνομα, το 1914, και τον άμεσο έλεγχο της ανέλαβε ο Ενβέρ που ήταν Υπουργός Πολέμου. Εκτός από το έργο κατασκοπίας και αντικατασκοπίας, πριν και ειδικά μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο σε συνεργασία με την γερμανική υπηρεσία και το Γενικό Επιτελείο των δύο χωρών (της μεταφοράς

⁵²⁴ Parlar S., ό.π., σελ 55-68.

⁵²⁵ Parlar S., ό.π., σελ. 50-85.

πολεμικού υλικού της, της οργάνωσης ενόπλων ανταρτικών ομάδων δολιοφθορών, αναταραχών σε τρίτες χώρες), η υπηρεσία δικτυώθηκε ακόμη και σε περιοχές όπως η Δυτική Αφρική, η Ινδία και η μακρινή Ιάβα, και διασυνδέθηκε με το τοπικό μουσουλμανικό στοιχείο. Εκτός τούτου, είχε παρασκηνιακό ρόλο τόσο στην καταστολή κινημάτων, ιδιαίτερα στις αραβικές επαρχίες, όσο και στις εκστρατείες τρομοκρατίας κατά των ελληνικών επιχειρήσεων στη δυτική Μικρά Ασία. Η οργάνωση έδρασε ακόμη και έξω από την αυτοκρατορία όπου προσπάθησε να επεκτείνει τη μουσουλμανική αντίσταση ενάντια στη ρωσική, γαλλική και βρετανική διοίκηση στις αντίστοιχες αποικιακές αυτοκρατορίες.

Τα περισσότερα στελέχη της οργάνωσης προέρχονταν από το χώρο των Νεότουρκων. Κατά τη διάρκεια του Μικρασιατικού πολέμου θα πρωταγωνιστήσουν στο κεμαλικό κίνημα, ενώ κάποιοι θα εξελιχθούν και σε κυβερνητικά στελέχη του τουρκικού κράτους, όπως οι Mustafa Kemal, Rauf Hüseyin, Çerkez Ethem, Çerkez Reşid Bey, Mehmet Akif Ersoy κ.ά. Από διάφορα έργα αρκετών τούρκων και ξένων μελετητών γίνεται γνωστή η εμπλοκή της υπηρεσίας αυτής στην εθνοκάθαρση του 1914-1918. Μετά το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου στην Κων/πολη στις δίκες, που πραγματοποιήθηκαν από ειδικό δικαστήριο, παραπέμφθηκαν αρκετά ηγετικά στελέχη της υπηρεσίας αυτής καθώς και μέλη του κόμματος των Νεότουρκων, για εγκλήματα που διέπραξαν εις βάρος των μη μουσουλμανικών πληθυσμών.⁵²⁶

Υπάρχουν καταθέσεις που αποδεικνύεται αυτό το γεγονός κατά την ακροαματική διαδικασία. Ο συν/χης Τζεβάντ (Cevad) κατά την εξέτασή του παραδέχτηκε ότι το υπουργείο πολέμου είχε σχεδιάσει τη στρατολόγηση ποινικών κρατουμένων και καταδίκων καθώς και μουσουλμανικών προσφύγων για να συγκροτηθούν ομάδες “εθελοντών” που τελούσαν υπό τις διαταγές του στρατού που θα χρησιμοποιούνταν για τις ανάγκες της μυστικής υπηρεσίας ασφαλείας. Το γεγονός επιβεβαιώνεται από κρυπτογραφημένη διαταγή με αριθμό 1117 που εκδόθηκε στις 21 Ιανουαρίου 1914 και την υπογράφει ο ταγματάρχης Μπεχίτς Μπέη (Behiç Bey). Ο ίδιος αναφέρει ότι οι εθελοντές εξοπλίστηκαν με οπλισμό που διέθεσε το Υπουργείο Πολέμου⁵²⁷. Ο ταγματάρχης Behiç Bey υπήρξε από τους μεγαλύτερους συνεργάτες του Μουσταφά

⁵²⁶ Hiçyılmaz E. “Teşkilat-ı Mahsusa’dan MİT’e”, İstanbul, 1990, σελ. 47-56.

⁵²⁷ Kocahanoglu O.S., “İttihad-Terakki’nin Sorgulanması ve Yargılanması 1918-1919”, İstanbul, 1998, σελ.576-586. Υπάρχει το κείμενο διαταγής.

Κεμάλ. Μετά την ίδρυση του τουρκικού κράτους ανέλαβε σημαντική θέση. Υπήρχε σχέση μεταξύ των μελών του Σωματίου της ΕΕΠ με την “ειδική οργάνωση” .

Ενδεικτικά αναφέρουμε την πολύπλευρη δράση της τελευταίας εναντίον των πληθυσμών κατά τη διάρκεια του πολέμου, τη δράση των μελών της ΕΕΠ μετά την ανακωχή του Μούδρου, τη συμβολή και των δύο στη δημιουργία του εθνικιστικού μετώπου και τη συμμετοχή της οργάνωσης στον Μικρασιατικό Πόλεμο.⁵²⁸

5. Η σταθεροποίηση των Νεότουρκων στην εξουσία και οι Ελληνικές Κοινότητες (1914-1918)

Μέχρι το 1913 οι πολιτικές αλλαγές που συνέβησαν προκάλεσαν ανατροπές στον οσμανισμό. Την οριστική ανατροπή όμως σηματοδότησαν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και οδήγησαν σε κατάσταση μη αναστρέψιμη. Συγκεκριμένα, χάθηκαν εδάφη με πληθυσμό μη-μουσουλμανικό, τουρκόφωνο, δηλαδή εδάφη που είχαν πληθυσμούς που υποχρέωναν την πολιτική εξουσία να είναι οσμανική, προκειμένου να νομιμοποιεί την ύπαρξη Οσμανικού κράτους. Επιπλέον, μετά τα αποτελέσματα των Βαλκανικών Πολέμων⁵²⁹, όπως και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, η αποσμανοποίηση κάποιων εδαφών στο Ευρωπαϊκό τμήμα ήταν αναπόφευκτη. Η άφιξη εκατοντάδων χιλιάδων τουρκόφωνων μουσουλμάνων από τα βαλκανικά εδάφη δημιούργησε πολλά προβλήματα. Συνέβαλε στην αλλαγή σύνθεσης του πληθυσμού και διαμόρφωσε ένα άλλο κλίμα στις σχέσεις των διαφόρων πληθυσμών. Η Αυτοκρατορία μπαίνοντας στον Πόλεμο δίπλα στον Άξονα⁵³⁰ ενίσχυσε την καχυποψία που υπήρχε μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών. Ειδικά τους τελευταίους τους θεωρούσαν συνεργάτες των δυνάμεων της Αντάτ. Το διακύβευμα

⁵²⁸ Parlar S., ό.π., σελ. 60-70.

⁵²⁹ Η Οσμανική Αυτοκρατορία έχασε στους Βαλκανικούς Πολέμους 424.000 τετραγωνικά μίλια γης σε σύνολο 1.153.000 τετραγωνικών μιλίων, που ήταν γενέτειρες πολλών από τους Νεότουρκους. Έχασε επίσης 5 εκ. περίπου ανθρώπους από τα 26 εκ. που αριθμούσε συνολικά η Αυτοκρατορία. Βλ.σχετ. Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 163-165

⁵³⁰ Η Οσμανική κυβέρνηση δεν προσχώρησε αμέσως στις δυνάμεις του Άξονα. Προσπάθησε να διαπραγματευτεί με τις Συμμαχικές Δυνάμεις και να θέσει τους όρους της που ήταν η κατάργηση των Διομολογήσεων και η παραχώρηση ορισμένων βαλκανικών εδαφών στην Τουρκία. Ο Τζεμάλ Πασά επισκέφτηκε τον Ιούνιο του 1914 το Παρίσι και το Λονδίνο. Ζήτησε να παραχωρηθούν στην Τουρκία τα νησιά Ίμβρος, Τένεδος, Χίος, Σάμος και Μυτιλήνη. Η Γαλλία και η Αγγλία έδωσαν αρνητική απάντηση. Η Αυτοκρατορία συνέχισε να διαπραγματεύεται με τη Ρωσία πριν υπογράψει συμφωνία με τη Γερμανία. Υπήρξε μία προσπάθεια ούτως ώστε η αυτοκρατορία να κρατήσει ουδέτερη στάση. Ειδικά ο Ενβέρ Πασά υποστήριξε με πάθος την είσοδο της Αυτοκρατορίας στον πόλεμο και έκανε τα πάντα για να εξαφανίσει τους δισταγμούς κάποιων μελών της ΕΕΠ υπέρ της ουδετερότητας. Βλ.σχετ. Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 192-198.

της εποχής ήταν η τουρκοποίηση του κράτους⁵³¹, της κοινωνίας και του εδαφικού χώρου. Τελικά αναδείχτηκε ως η μοναδική λύση για τη σωτηρία του κράτους, αν και οι Νεότουρκοι είχαν πάρει μέτρα ριζοσπαστικοποίησης της πολιτικής τους.

Η απώλεια των βαλκανικών εδαφών αποτελεί ορόσημο στην ιστορία της Αυτοκρατορίας. Στις 23 Ιανουαρίου 1913, οι Νεότουρκοι στρατιωτικοί, με επικεφαλής τον Ενβέρ Πασά, έκαναν το πραξικόπημα του Μπαμπ-ι Αλή - Bab-i Ali - με το αιτιολογικό ότι ο στρατός στους Βαλκανικούς Πολέμους, επειδή ήταν υπό την καθοδήγηση των παλαιών Οσμανών Πασάδων ήταν αναποτελεσματικός, για αυτό η ΕΕΠ επιβλήθηκε ως η μοναδική εξουσία. Η πολιτική που εφάρμοσαν ήταν το τρίπτυχο: Εκδυτικισμός, Ισλαμισμός, Τουρκισμός. Μέχρι το 1912, ο οσμανισμός, ο πανισλαμισμός και ο τουρκισμός ήταν ένα ιδεολογικό συνονθύλευμα, το οποίο χρησιμοποιούσαν οι Νεότουρκοι ανάλογα με τις καθημερινές πολιτικές ανάγκες. Από το 1913 ο τουρκισμός⁵³² επιβλήθηκε εις βάρος του οσμανισμού μετά τα πολιτικά γεγονότα τα οποία συνέβησαν (η Αλβανία κέρδισε την ανεξαρτησία της, οι Άραβες ζητούσαν αυτονομία κλπ). Οι Νεότουρκοι υπό το βάρος αυτών των γεγονότων αλλά και πολλών άλλων πολιτικών γεγονότων αναγκάστηκαν να εγκαινιάσουν μία εθνική πολιτική, η οποία βασιζόταν στον κρατισμό και στα ιδανικά της αλληλεγγύης και της εθνικής ενότητας. Η εθνική ενότητα και η αλληλεγγύη εξασφαλίστηκαν με τη συναίνεση μιας μόνο τάξης, της τουρκικής αστικής τάξης, που δημιουργήθηκε από το κράτος. Μέσα στο συνονθύλευμα ιδεολογιών οι Νεότουρκοι προσπάθησαν να αρθρώσουν πολιτικό λόγο και να κάνουν μία πολιτική σύνδεση με τις αρχές της Γαλλικής επανάστασης.⁵³³ Αποκλείοντας και απομονώνοντας πολιτικά τους εργάτες, τους αγρότες και οποιαδήποτε πολιτική

⁵³¹⁵³¹ Ο Ζιγιά Γκιόκάλπ, ο ιδρυτής του τουρκισμού τόνιζε “Σ’ αυτό το κράτος χρειάζεται ένα έθνος” και με αυτό εξέφραζε το διακύβευμα της εποχής. Ήδη μετά το 1913 γίνονται φανερά τα ριζοσπαστικά μέτρα στην πολιτική των Νεότουρκων κατά των μειονοτήτων. Εκτός τούτου, ο Ζιγιά Γκιόκάλπ το 1916 έλεγε: “Ένας από τους παράγοντες που θα δώσει στους Τούρκους το χαρακτήρα του έθνους και θα συμβάλει στη διαμόρφωση της τουρκικής κουλτούρας είναι η εθνική οικονομία –Millet nedir? - Milli İktisad neden ibarettir? –Τι είναι το έθνος; , σε τι συνίσταται το έθνος;” Βλ.σχετ. Κιτσιόκης Δ, ο.π., σελ. 141-149.

⁵³² Οι Νεότουρκοι επηρεάστηκαν από τον Αλεξάντερ Χέλφαντ-Παρβύς, που ήταν Ρώσος μαρξιστής ο οποίος εισήγαγε τους Νεότουρκους στη λενινιστική θεωρία για τον ιμπεριαλισμό. Το πρώτο βήμα για την εξαφάνιση του ιμπεριαλισμού ήταν η κατάργηση των Διομολογήσεων και η ιδέα ότι η δημιουργία μιας τουρκικής αστικής τάξης είναι ο μόνος τρόπος σωτηρίας από την ευρωπαϊκή οικονομική διεύθυνση. Το πρόγραμμα της ΕΕΠ του 1913 ήταν το πιο αποκαλυπτικό παράδειγμα του Παρβύς στην πολιτική σκέψη των Νεότουρκων της δεύτερης αυτής περιόδου. Βλ.σχετ. Lewis B., ό.π., σελ. 62-75.

⁵³³ Οι Νεότουρκοι ίδρυσαν, στις 31 Ιανουαρίου 1913, την Επιτροπή Εθνικής Άμυνας (Μουνταφάι Μιλλιγιέ Τζεμιγιετί – Müdafai Milliye Cemiyeti) στα πρότυπα της γαλλικής Comité de Salut Public στην επαναστατημένη Γαλλία, σε μια προσπάθεια να κινητοποιήσουν όλο τον πληθυσμό για να σωθεί το Κράτος.Βλ.σχετ. Tunaya T.Z., ό.π., σελ. 360-363.

οργάνωση που ήταν αντίθετη στην πολιτική τους, μάχονταν επίσης εναντίον των μη μουσουλμάνων θεωρώντας τους κύριο εχθρό για την ανεξαρτησία της χώρας.

Κατά την έναρξη και διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου (29 Οκτωβρίου / 11 Νοεμβρίου 1914), οι Νεότουρκοι σταθεροποιήθηκαν στην εξουσία. Είχε πλέον εξαλειφθεί ο φόβος της επέμβασης των Ευρωπαίων. Μία σειρά από νόμους και διατάγματα άρχισαν να πλήττουν τους χριστιανικούς πληθυσμούς.⁵³⁴ Τον Ιούλιο του 1915 με ειδικό νόμο προσβλήθηκε το εκπαιδευτικό σύστημα. Τα σχολεία τέθηκαν υπό τον άμεσο έλεγχο του κράτους, η τουρκική γλώσσα επιβλήθηκε ως ισότιμη της ελληνικής και αυξήθηκαν οι ώρες διδασκαλίας της. Μαθήματα όπως η Ιστορία και η Γεωγραφία διδάσκονταν στην τουρκική και οι δάσκαλοι αναφέρονταν πλέον όχι στο Πατριαρχείο ή τις Μητροπόλεις, από όπου και διορίζονταν, αλλά στο τουρκικό Υπουργείο Παιδείας.⁵³⁵

Το Πατριαρχείο έχασε σταδιακά⁵³⁶, την πολιτική και οικονομική του δύναμη καθώς ακυρώθηκε και η παρεμβατική του δύναμη στο πλαίσιο της πολιτικής εξουσίας, αφού μειώθηκε ο αριθμός των πλουσίων λαϊκών που στήριζαν οικονομικά το Πατριαρχείο. Έτσι αναγκάστηκε να παραχωρήσει, ουσιαστικά πλέον, τους μηχανισμούς στους Έλληνες αλλά και την εκπροσώπησή τους στο πλαίσιο της οσμανικής εξουσίας. Τελικά, το ελληνικό κράτος αναδείχτηκε ως μόνη πολιτική αρχή που διαπραγματευόταν όχι μόνο για τους Έλληνες, αλλά και για τους Έλληνες οσμανούς υπηκόους. Δημιουργήθηκαν πολλά προβλήματα σχετικά με την υπηκοότητα των ανταλλάξιμων, όπως, αν η μετανάστευσή τους έγινε οικειοθελώς, ή είχαν ανταλλαγή το 1912, καθώς και με τις διευθετήσεις των περιουσιών τους. Τα

⁵³⁴ Ο εμπορικός αποκλεισμός εναντίον των Ελλήνων έγινε δίχως να δοθεί μεγάλη δημοσιότητα στον Τύπο. Αιτία αυτής της συμπεριφοράς ήταν η άποψη των Νεότουρκων ότι οι πλούσιοι Έλληνες βοήθησαν οικονομικά την Ελλάδα κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων. Παρόλες τις προσπάθειες του Πατριαρχείου να σταματήσουν τα μέτρα αυτά, οι νεοτουρκικές αρχές ήταν εντελώς αρνητικές για οποιαδήποτε προσπάθεια η οποία θα βοηθούσε να λήξει το πρόβλημα. Βλ. σχετ. Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ. 310-313.

⁵³⁵ Ροδάς Μ., ό.π., σελ. 53-55.

⁵³⁶ Όσο προχωρούσε ο Πόλεμος, τόσο δυσκόλευε η κατάσταση για το Πατριαρχείο σε σχέση με την πολιτική εξουσία. Δεν είχε πλέον τη δυνατότητα να υπερασπιστεί τις παραδοσιακές αρμοδιότητές της εξουσίας του. Το Πατριαρχείο επιβαρυνόταν επιπλέον με φόρους. Του αφαιρέθηκαν πολλά εθνικά ιδρύματα τα οποία επιτάχθηκαν από την κυβέρνηση με το πρόσχημα του πολέμου. Το υπουργικό συμβούλιο της χώρας άρχισε να μελετάει τη νομιμότητα των τίτλων ιδιοκτησίας ορισμένων μοναστηριών που είχαν μεγάλη περιουσία. Οι διαμαρτυρίες του Πατριαρχείου δεν έφεραν αποτέλεσμα και αποφάσισε να ενημερώσει το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών. Υπήρχαν αρκετά έγγραφα τα οποία επιβεβαίωναν την οικονομική εξάρτησή του από το ελληνικό κράτος. Βλ. σχετ. Παυλίδης Α., ό.π., σελ. 148-154.

γεγονότα αυτά σηματοδότησαν το πέρασμα σε μία άλλη εποχή όπου το Πατριαρχείο⁵³⁷ πλέον δεν μπορούσε να βοηθήσει. Είχε ξεκινήσει αργά και σταθερά η αποοσμανοποίηση του μικρασιατικού τμήματος της Αυτοκρατορίας που γινόταν με τη συναίνεση του ελληνικού κράτους καθώς επίσης και της κοινωνίας, αφού δεν υπήρχε πλέον κανένας μηχανισμός ενσωμάτωσής τους.

Την περίοδο μεταξύ του 1913 και του 1918 όλοι οι κοινοτικοί μηχανισμοί ήταν υπό την εποπτεία των προξενικών αρχών του ελληνικού κράτους. Επίσης, άρχισε μία “προπαγάνδα” η οποία θα βοηθούσε να οργανωθούν οι Έλληνες και να συμβάλουν στην υλοποίηση των εθνικών σκοπών. Δηλαδή μέσω των πολιτικών επιδιώξεων έγινε προσπάθεια να υπονομευθεί εμμέσως η κυβέρνηση των Νεότουρκων και να εξυπηρετηθούν τα συμφέροντα των Συμμαχικών Δυνάμεων. Η ελληνική κυβέρνηση υποστήριξε “καλυμμένα” το κόμμα των Φιλελευθέρων του πρίγκιπα Σαμπαχαττίν, παρακολουθώντας παράλληλα τις πολιτικές του δραστηριότητες και παρέχοντας διευκολύνσεις στους υπό διωγμό Φιλελευθέρους. Και τούτο διότι από τη μία πλευρά ήθελε την ανατροπή της ΕΕΠ και από την άλλη να έχει την πλήρη αποδοχή των Συμμαχικών Δυνάμεων. Αυτό βεβαίως ήταν μία πρακτική της αποδυνάμωσης της αυτοκρατορίας εκ των έσω προς όφελος των Συμμαχικών Δυνάμεων με τη βοήθεια των Ελλήνων της Μικράς Ασίας.

Το ελληνικό κράτος για πρώτη φορά ανέλαβε την προστασία και υποστήριξη των εθνικών και οικονομικών συμφερόντων των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και του ευρωπαϊκού τμήματος της Αυτοκρατορίας. Το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας ζητούσε λεπτομερή αναφορά από την κάθε κοινότητα για την κατάσταση του πληθυσμού (σχολεία, δημογραφική κίνηση) ειδικά στις περιοχές που δεν υπήρχαν ελληνικές διπλωματικές αρχές. Το ελληνικό κράτος, παρά την πολιτική “ελληνοποίησης” των κοινοτήτων, δεν πήρε τα ανάλογα πολιτικά και νομικά μέτρα, με τα οποία θα μπορούσε να αλλάξει το καθεστώς των κοινοτήτων. Τα γεγονότα της περιόδου 1913 -1918 οδήγησαν ένα τμήμα του πληθυσμού να υιοθετήσει την “αλτρωτική” ιδεολογία, την οποία παρήγαγε η Αθήνα. Οι συνθήκες ήταν ενίοτε

⁵³⁷ Η προσπάθεια απομάκρυνσης του Πατριαρχείου από τα κοινά ήταν απόφαση της ΕΕΠ, η οποία πίστευε ότι τα προνόμια που δόθηκαν στο Πατριαρχείο έπρεπε να σταματήσουν. Διότι η φιλοσοφία της πολιτικής της ήταν η απομάκρυνση της θρησκείας από το κράτος επειδή η παραμονή σε αυτή την κατάσταση δεν θα βοηθούσε τον εκδυτικισμό και την εξέλιξη της χώρας. Βλ. σχετ. Kerimoğlu H.T., ό.π., σελ.320-323.

δύσκολες ή ακόμα και τραγικές, λόγω των “Αμελέ Ταμπουρού”, που εξανάγκαζαν τμήμα του πληθυσμού να εγκαταλείψει τη γενέτειρά του.

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η ένταξη της Αυτοκρατορίας στο συνασπισμό του Άξονα ήταν το γεγονός που δημιούργησε τους όρους οριστικής αναθεώρησης της πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων – Γαλλίας, Αγγλίας, κυρίως- σε αυτό το γεωγραφικό μέρος του κόσμου. Επίσης έδωσε τη δυνατότητα στο ελληνικό κράτος να αναδειχτεί σε έναν από τους πρωταγωνιστές της περιοχής λόγω της ιστορικής συγκυρίας του Πολέμου που άρχισε να διαμορφώνει νέες πραγματικότητες.. Με την είσοδό της η Ελλάδα σε αυτόν τον πόλεμο δίπλα στις Συμμαχικές Δυνάμεις, παρά τον «εθνικό διχασμό» και τις εσωτερικές διαμάχες, διαπραγματεύτηκε και «έπαιζε»⁵³⁸ την επέκτασή της, ενώ το οσμανικό κράτος «έπαιζε» την ύπαρξή του. Οι Έλληνες μεγαλοαστοί έθεσαν στην υπηρεσία του ελληνικού κράτους την οικονομική και πολιτική τους δύναμη και συνέδεσαν τα συμφέροντά τους με τα σχέδια της πολιτικής ηγεσίας της Ελλάδας. Η μεσαία ελληνική τάξη, στην προκειμένη περίπτωση, κινδύνευε περισσότερο, λόγω της δημιουργίας της τουρκικής μεσαίας τάξης και λόγω του εκτουρκισμού, ειδικά της δυτικής Ανατολίας. Το γεγονός αυτό καθώς και η συμπεριφορά των Νεότουρκων έγιναν το σημαντικότερο μέσο προώθησης του «αλυτρωτισμού» στη Μικρά Ασία. Τελικά, η πολιτική του ελληνικού κράτους διαμόρφωσε τις συνθήκες για την ενσωμάτωση των Ελλήνων στους «Αλύτρωτους», που τροφοδοτήθηκε κατά κάποιο τρόπο από τον ελληνικό πληθυσμό της περιοχής. Μέσα από την αλληλοεπίδραση πολλών παραγόντων και ειδικά μέσα από μία «οσμανική» εκμοντερνιστική διαδικασία, η οποία διήρκεσε σχεδόν ένα αιώνα και οδήγησε στη σταδιακή νομιμοποίηση των όρων «εθνικοποίησης» των μιλλί θεσμικών πλαισίων, ο ελληνορθόδοξος πληθυσμός νομιμοποίησε και αυτός από την πλευρά του την «αλυτρωτική» διαδικασία.⁵³⁹

Εν τω μεταξύ, η πολιτική ενίσχυσης του τουρκικού χαρακτήρα της περιοχής της Μικράς Ασίας κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής, ως μοναδικού γεωγραφικού χώρου που είχε απομείνει στην Αυτοκρατορία και ίσως του μοναδικού τρόπου για τη

⁵³⁸ Κιτσίκη Δ., ό.π., σελ. 195-206.

⁵³⁹⁵³⁹ Παυλίδης Α., ό.π., σελ 144-154. Ο πληθυσμός των παραλίων της Μικράς Ασίας, στο πιο δυναμικό του τμήμα, συμμετέχει στη συγκρότηση των όρων «εθνικοποίησής» του. Τα γεγονότα της περιόδου 1913-1918 είναι γεγονότα που άμεσα συμβάλουν ώστε εύκολα ένα τμήμα του πληθυσμού να οικειοποιείται την «αλυτρωτική» ιδεολογία που παρήγαγε το «κέντρο». Βλ. σχετ. Georgelin H., ό.π., σελ. 274-283

σωτηρία του κράτους, ήταν η αιτία για την άνθιση της ιδεολογίας του τουρκικού εθνικισμού στην Ανατολία. Γίνονταν συζητήσεις με την καθοδήγηση της Γερμανίας ακόμα και για τη μεταφορά της πρωτεύουσας στην κεντρική Ανατολία.⁵⁴⁰ Η παρουσία των Ελλήνων στα παράλια και ειδικά στη Σμύρνη υπονόμεισε, από τη μια πλευρά, την προσπάθεια εκτουρκισμού της κοινωνίας και της περιοχής από τους Νεότουρκους, ενώ, από την άλλη πλευρά, έθετε σε κίνδυνο, τις πολεμικές στρατηγικές του Άξονα, αφού οι Έλληνες θεωρούνταν ύποπτοι για συνεργασία με την Αντάντ.⁵⁴¹

Η προσπάθεια εκδυτικισμού της αυτοκρατορίας που άρχισε έναν αιώνα πριν οδήγησε στη σταδιακή νομιμοποίηση των όρων “Εθνικοποίησης” των μιλλί εθνικών πλαισίων, ο δε ελληνορθόδοξος πληθυσμός προσπάθησε να νομιμοποιήσει την “αλυστική” διαδικασία. Οι πληθυσμοί είτε ήταν μουσουλμάνοι είτε μη μουσουλμάνοι προσπάθησαν να ενταχθούν σε μία διαδικασία ανατροπής των όρων της προηγούμενης κατάστασής τους συνειδητά ή χωρίς να το θέλουν.

Αναλύοντας τα οδυνηρά γεγονότα που σηματοδότησαν αυτή την εποχή και τα οποία βίωσαν οι κάτοικοι των περιοχών της αυτοκρατορίας είτε ήταν μη μουσουλμάνοι είτε μουσουλμάνοι, βλέπουμε ότι ξεκίνησαν με την κατάργηση των κοινοτικών προνομίων. Οι δημογέροντες και τα μέλη των εφοριών των διαφόρων ιδρυμάτων προτείνονταν πλέον ή υποτίθεται «εκλέγονταν» από τις αρχές. Με διάφορα προσχήματα δημεύονταν κοινοτικές, εκκλησιαστικές και ατομικές ιδιοκτησίες. Συγκεκριμένα, με απόφαση του 1916 ως ακίνητη περιουσία των μονών θεωρούνταν η περιεχόμενη εντός των τειχών τους. Οποιαδήποτε άλλη έκταση περνούσε στο δημόσιο. Επιτάξεις αγροτικών και εμπορικών προϊόντων και έκτακτη φορολόγηση με το πρόσχημα των αναγκών του πολέμου, π.χ. έρανοι υπέρ του στρατού, του στόλου, των προσφύγων, των ορφανών κλπ., αποτελούσαν προσπάθειες

⁵⁴⁰ Tunaya T.Z., ό.π., σελ. 531-625. Η μεταφορά της πρωτεύουσας από την Κωνσταντινούπολη σε μία άλλη πόλη θα εξασφάλιζε σύμφωνα με το στρατηγό Βον ντερ Γκολτζ την ενίσχυση των δεσμών των αραβικών περιοχών με την έδρα του χαλίφη τους. Η ιδέα της μεταφοράς άρχισε να κερδίζει έδαφος, ενώ ο Νταμάτ Φερίτ Πασά με δήλωσή του πρότεινε να μη μεταφερθεί σε αραβική γη η πρωτεύουσα και ότι δεν μπορεί να βρίσκεται παρά μόνο στη κεντρική Ανατολία

⁵⁴¹ Georgelin H. ό.π., σελ. 275-283. Υπάρχει διάλογος ανάμεσα στο Ναζίμ Μπέη και σε ένα δημογέροντα της κοινότητας της Σμύρνης για το πρόβλημα της εκπροσώπησης του ελληνικού στοιχείου στην τοπική διοίκηση. Στον υπαινιγμό του δεύτερου ότι ο ελληνικός πληθυσμός ήταν περισσότερος στην περιοχή της Σμύρνης, ο Ναζίμ Μπέη απάντησε ως εξής: «Ίσως! Αλλά αν εγκαταστήσω εκατό χιλιάδες Τούρκους στη Σμύρνη, η αναλογία αυτή μπορεί να ανατραπεί»

οικονομικής αφαίμαξης των χριστιανικών πληθυσμών και ενίσχυσης των μουσουλμανικών πληθυσμών⁵⁴². Ένα τμήμα του Τύπου της εποχής φέρει σημαντικό μερίδιο ευθύνης γιατί υποδαύλιζε αυτές τις καταστάσεις. Αποτέλεσμα των παραπάνω γεγονότων ήταν η υποχρέωση σε εκατρις χιλιάδων ομογενών των παραλίων της Μικράς Ασίας και της Θράκης, οι οποίοι κατέφυγαν στην Ελλάδα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4ος
Αριθμός των Ελλήνων (Ρωμιών) που διέφυγαν
προς την Ελλάδα⁵⁴³

Ονόματα Νομών Και Περιοχών	Ελληνικός Πληθυσμός που διέφυγε	Κτήματα/ Τεμάχια	Εγκαταλειφθέντα		
			Αξία	Οικόπεδα	Αξία
Αδριανούπολη	50.004	9.319	34.324.087	429.724	0
Αϊδινίου	80.766	17.630	36.400.000	449.292	89.615.321
Τσατάλτζα	6.461	1.158	0	20.507	0
Καρεσίου	15.506	4.065	20.526.425	82.173	231.160.895
Σουλτανική Περιοχή	11.238	0	0	0	0
Σύνολο	163.975	32.172	91.250.512	981.696	320.776.416

Οι υποχρεωτικές «μετοικεσίες» εξελίχθηκαν ουσιαστικά σε εκτοπισμό του πληθυσμού ολόκληρων πόλεων ή περιοχών με το πρόσχημα της εθνικής ασφάλειας. Στις 2 Αυγούστου του 1914 το Υπουργείο Πολέμου κάλεσε στα όπλα τις κλάσεις 1310/1892 έως 1316/1898. Την επομένη βέβαια, εκδόθηκε διάταγμα με το οποίο οι ηλικίας έως 45 ετών υποχρεώνονταν να στρατευτούν.⁵⁴⁴

⁵⁴² Ροδάς Μ., ό.π., σελ. 55.

⁵⁴³ Bardakcı M., “Talat Paşa’nın Evrak-I Metrukesi”, Everest Yayınları, İstanbul, 2008, σελ.79. Τα παραπάνω στοιχεία αναφέρονται στο προσωπικό ημερολόγιο του Ταλάτ Πασά.

⁵⁴⁴ Η εφημερίδα “Les Temps”, στο φύλλο της 29^{ης} Ιουλίου 1916 έφερε στο φως της δημοσιότητας τηλεγράφημα της τουρκικής τριανδρίας προς το διοικητή της Σμύρνης Rahmi Bey, με το οποίο διατασσόταν η “μετακίνηση” των ελληνικών πληθυσμών. Βλ.σχετ. Ακτσόγλου Ι., ό.π., σελ 101.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5ος
Έλληνες (Ρωμιοί) που μεταφέρθηκαν
στις εσωτερικές περιοχές λόγω πολέμου⁵⁴⁵

Νομός/Περιοχές	
Κωνσταντινούπολης	4.166
Αδριανούπολης	58.955
Τσατάλτζα	986
Σουλτανική περιοχή	15.425
Περιοχή Χιουνταβεντιγκάρ *	13.558
Σύνολο	93.088

*Περιοχή Γενικής Διοίκησης Προύσας

Η ακίνητη περιουσία των μεταφερομένων στο εσωτερικό, που υποτίθεται ότι θα επέστρεφαν στις εστίες τους μετά τη λήξη του πολέμου, χαρακτηριζόταν ως «εγκαταλελειμμένη» (emval-i metruke), περνούσε κατ' αυτόν τον τρόπο στην ιδιοκτησία του δημοσίου και παραχωρούνταν στους μουσουλμάνους, κυρίως τους πρόσφυγες. Στις 26 Σεπτεμβρίου 1915 σύμφωνα με ένα διάταγμα και με οδηγίες που ακολούθησαν, αποφασίστηκε η διαχείριση και η "διαφύλαξη" των χαρακτηριζόμενων "εγκαταλελειμένων" περιουσιών των Ελλήνων.⁵⁴⁶

⁵⁴⁵ Bardakçi M. , ό.π., σελ. 79.

⁵⁴⁶ Dündar F. , ό.π., σελ. . 64-65.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6^{ος} 547

Αριθμός εγκαταλειφθέντων κτημάτων αγροτεμαχίων
από Έλληνες (Ρωμιούς)

Εγκαταλειφθέντα Αγροτεμάχια					
Ονόματα Νομών και Περιοχών	Αγροτεμάχια/ στρέμμα	Αμπέλια/ στρέμμα	Κήποι/ στρέμμα	Ελαιώνες/ στρέμμα	Αξία/ γρόσια
Κωνσταντινουπόλεως	4.925	972	6.383	0	762.207
Αδριανουπόλεως	680.095	30.896	893	1.219	83.146.836
Τσατάλτζα	16.000	6	2	0	125.000
Θρησκευτική περιοχή	26.871	5.040	7.602	19.591	51.368.078
Σουλτανική περιοχή	66.865	3.212	641	5.786	26.169.728
Καρεσίου	0	0	0	0	0
Σύνολο	794.756	40.130	15.521	26.596	161.572.249

ΠΙΝΑΚΑΣ 7^{ος} 548

Αριθμός εγκαταλειφθέντων κτημάτων/αγροτεμαχίων
από Έλληνες (Ρωμιούς)

Εγκαταλειφθέντα Αγροτεμάχια				Εγκαταλειφθέντα Οικοδομήματα		Εγκαταλειφθέντα Πράγματα
Ονόματα Νομών και Περιοχών	Οικίες Τεμ.	Καταστήματα τεμ.	Μύλοι τεμ.	Οικίες και τεμ.	Αξία σε γρόσια	Αξία σε Γρόσια
Κωνσταντινουπόλεως	1271	108	4	3	4.127.745	70.029
Αδριανουπόλεως	12.638	1302	186	11	49.332.602	5.934.737
Τσατάλτζα	160	6	0	1	51.000	0
Περιοχή Χιούντα Βεντιγκιάρ	2938	484	21	0	28.681.430	627.557
Σουλτανική περιοχή	3.295	628	18	10	4.521.325	581.886
Καρεσίου	0	0	0	0	0	0
Σύνολο	20.302	2.526	229	25	86.614.102	7.214.140

⁵⁴⁷ Bardakci M. , ό.π., σελ.81.

⁵⁴⁸ Bardakci M., ό.π., σελ. 81.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8ος
Περίληπτικά
Γενικό Σύνολο Εγκαταλειφθέντων ⁵⁴⁹

	Γρόσια
Νομός	4.960.381
Κωνσταντινούπολης	
Νομός Αδριανούπολης	138.314.176
Νομός Τσατάλτζα	176.000
Νομός	80.677.065
Χιουνταβεντιγκιάρ	
Νομός Σουλτανικός	31.272.869
Νομός Καρεσίου	3.160
Γενικό Σύνολο	255.400.491

Με τον ερχομό και εγκατάσταση των περίπου 1.500.000 μουσουλμάνων προσφύγων και τη μείωση του μη μουσουλμανικού πληθυσμού (Ελλήνων και Αρμενίων) η πληθυσμιακή σύνθεση άλλαξε σύμφωνα με τις επιθυμίες των Νεότουρκων για τη διαμόρφωση ενός αμιγούς εθνικά κράτους.

Η λήψη μέτρων οικονομικής φύσης (φορολόγηση, εισφορές, επιτάξεις, κλπ) καθώς και η απώλεια της ακίνητης περιουσίας των μη μουσουλμάνων, που με νόμους νομιμοποιούνταν από το κράτος, αποσκοπούσαν:

- α) στο να τους στερήσει τα αγαθά μέσα επιβίωσης,
- β) να παραδώσει τον κοινοτικό πλούτο, ιδιοκτησία και οικονομική δραστηριότητα στα χέρια των μουσουλμάνων υπηκόων. Αυτό θα βοηθούσε στην επιτυχία της πολιτικής που ακολουθούσαν οι Νεότουρκοι, για να αναδείξουν και να ισχυροποιήσουν την εθνική (μουσουλμανική – τουρκική) αστική τάξη.⁵⁵⁰

Πλήθος επιστολών μεταξύ Πατριαρχείου και αρκετών Μητροπόλεων της Μικράς Ασίας αναφέρονται σε διάφορα γεγονότα που αποκαλύπτουν την κακή συμπεριφορά των Νεότουρκων.⁵⁵¹

⁵⁴⁹ Bardakci M., ό.π., σελ. 81.

⁵⁵⁰ Ακτσόγλου Ι., ό.π., σελ 103-104.

⁵⁵¹ Μαύρη Βίβλος – Εκδ.Οικουμενικού Πατριαρχείου 1919, Κωνσταντινούπολη, σελ 142-144.

Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου διατάχθηκε η εκκένωση από τον ελληνικό πληθυσμό πολλών περιοχών της Κων/πολης και της Προποντίδας. Οι Έλληνες υποχρεώθηκαν μάλιστα να υπογράψουν τις σχετικές δηλώσεις της οικειοθελούς αποχώρησης.

Σύμφωνα με στατιστικές του Οικουμενικού Πατριαρχείου ο αριθμός των εξαναγκασθέντων σε εκπατρισμό Ελλήνων από την περιοχή της Ανατολικής Θράκης μετά την έναρξη του Βαλκανοοσμανικού Πολέμου, ανέρχεται σε 274.614 ψυχές, ενώ ο αριθμός αυτών από τα παράλια της Μικράς Ασίας (πλην του Πόντου) ανέρχεται σε 154.376. Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου αναφέρεται ότι εκτοπίστηκαν από τις Μητροπόλεις της Ανατολικής Θράκης και της Ανατολής (συμπεριλαμβανομένου και του Πόντου) 481.109 άνθρωποι. ⁵⁵²

Στις 8 Οκτωβρίου 1918 η κυβέρνηση του Mehmed Talat Paşa παραιτήθηκε και στις 30 Οκτωβρίου η Οσμανική Αυτοκρατορία υποχρεώθηκε να υπογράψει συμφωνία ανακωχής, που έλαβε χώρα στο Μούδρο της Λήμνου, επί του βρετανικού πολεμικού σκάφους «Αγαμέμνων».

Την 1^η Νοεμβρίου 1918, το κόμμα της ΕΕΠ συγκάλεσε το τελευταίο του (έκτακτο) συνέδριο. Αυτό θα διαρκούσε μέχρι τις 5 του ίδιου μήνα. Πρόεδρος της συνεδρίασης ορίστηκε ο πρώην υπουργός Εσωτερικών Ismail Canbulat bey. Αποφασίστηκε η ίδρυση – ουσιαστικά μετονομασία – ενός νέου κόμματος υπό την επωνυμία «Teceddüt Fırkası» (Κόμμα της Ανανεώσεως / Αναγεννήσεως), ⁵⁵³ στο οποίο μεταβιβάζονταν όλα τα περιουσιακά στοιχεία της ΕΕΠ. Την ίδια ημέρα ο ιατρός Nazım συγκέντρωσε και απέσυρε τα αρχεία και τα βιβλία από τα κεντρικά γραφεία του κόμματος.

⁵⁵² Μαύρη Βίβλος, ό.π. σελ.409-415.

Τη νύχτα της 1^{ης} προς 2^α Νοεμβρίου ένα γερμανικό υποβρύχιο⁵⁵⁴ που περίμενε στο Τσουμπουκλού παρέλαβε τα κυριότερα στελέχη του νεοτουρκικού κόμματος που εγκατέλειπαν τη χώρα τους, για να αποφύγουν τη σύλληψή τους και την τιμωρία.

Η αναδιοργάνωση που θα εξασφάλιζε την ισοπολιτεία μεταξύ των υπηκόων του οσμανικού κράτους άρχισε στις 3 Νοεμβρίου του 1839 με το Τανζιμάτ. Συνεχίστηκε κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα μετά το κίνημα του 1908 και τελείωσε πάλι στις 3 Νοεμβρίου του 1918, μετά από περίπου οκτώ δεκαετίες⁵⁵⁵.

6. Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος - η ΕΕΠ ενάντια στις Διομολογήσεις

Πριν το ξέσπασμα του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου, οι φιλελεύθεροι οσμανοί ήθελαν να βελτιωθεί η διοίκηση και η δικαιοσύνη της Αυτοκρατορίας, για να κερδηθεί η εμπιστοσύνη των Ευρωπαίων και να γίνουν περιττά όλα αυτά τα προνόμια που είχαν δοθεί στους Ευρωπαίους. Αργότερα, μετά το 1913 η ΕΕΠ εγκατέλειψε αυτή τη θέση. Οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις προσπαθούσαν να ελέγχουν συστηματικά το νομοθετικό έργο της Οσμανικής Βουλής, έτσι ώστε να γίνουν σεβαστές οι Διομολογήσεις. Παρ' όλα αυτά παρατηρούνταν όλο και πιο συχνά φαινόμενα παραβίασής τους. Οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις, που επιθυμούσαν να διατηρηθεί το προνομιακό καθεστώς των υπηκόων τους, δεν επηρέαζαν πλέον την οσμανική διοίκηση. Για την ΕΕΠ, η εφαρμογή των Διομολογήσεων στην οσμανική επικράτεια ήταν απαράδεκτη, καθώς αυτές είχαν καταργηθεί στα πρώην οσμανικά εδάφη που προσαρτίστηκαν προοδευτικά από τη Βουλγαρία το 1909 και το Βασίλειο της Ελλάδας το 1914. Η Οσμανική Αυτοκρατορία, εδαφικά μειωμένη και κυριαρχούμενη αποκλειστικά από την ΕΕΠ, καταργεί μονομερώς τις Διομολογήσεις στις 9 Σεπτεμβρίου 1914.⁵⁵⁶

⁵⁵⁵ Ακτσόγλου Ι., ό.π., σελ. 103-105.

⁵⁵⁶ Tunaya T.Z., Τόμος 3^{ος}, ό.π., σελ. 584-587. Ήδη από τον Οκτώβριο του 1913, η τουρκική κυβέρνηση συστήνει μια Επιτροπή που αποτελείται από Τούρκους και ξένους εκπροσώπους, επιφορτισμένη με το καθήκον να εξετάσει και να προτείνει τροποποιήσεις στο σύστημα των Διομολογήσεων. Σύμφωνα με την άποψη πολλών ερευνητών, η είσοδος της Τουρκίας στον Πόλεμο στο πλευρό των Γερμανών, υπαγορεύεται μόνο από την προοπτική απαλλαγής της από τις διομολογήσεις και κατά συνέπεια από το δυτικό οικονομικό επεκτατισμό, μέσω των χριστιανών. Στη Γενική Συνέλευση του κόμματος της ΕΕΟ το Σεπτέμβριο του 1916 έγινε πολλές φορές αναφορά σε αυτό το θέμα. : «Θεωρώντας ότι έφθασε η στιγμή να λυτρωθούμε από τη διεθνή κυριαρχία που έχει επιβληθεί στη χώρα μας, εισήλθαμε στο γενικό πόλεμο τον Οκτώβριο του 1914, σαν σύμμαχοι της Γερμανίας και της Αυστροουγγαρίας, οι οποίες είναι αποφασισμένες να διαφυλάξουν το εθνικό μας γόητρο και την τιμή μας» από το βιβλίο του Avcioğlu D., "Milli Kurtuluş Tarihi", İstanbul, 1974 σελ. 940-945.

Οι σχέσεις ανάμεσα στη Δύση και την Αυτοκρατορία άλλαξαν, καθώς οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις αποδεδειγμένα από τους αυτόχθονες χριστιανούς και έθεσαν υπό αμφισβήτηση τους παραδοσιακούς πελατειακούς τους δεσμούς. Στο εξής τα πράγματα περιορίστηκαν. Το βοηθητικό προσωπικό δεν έπρεπε πλέον να προσλαμβάνεται από τους χριστιανούς των διαφόρων περιοχών.⁵⁵⁷

7. Η πολιτική των μεταρρυθμίσεων μεταξύ 1913-18, κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές.

Τον Ιανουάριο του 1913, όπως έχουμε αναφέρει και παραπάνω, η ΕΕΠ μονοπώλησε την εξουσία. Προσπάθησε να καταργήσει πρώτα τις διομολογήσεις, για πρώτη φορά να ασκήσει ανεξάρτητη πολιτική και να προωθήσει ένα πρόγραμμα πολιτικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων.

Οι πρώτες μεταρρυθμίσεις αφορούσαν γενικώς στη διοίκηση του κράτους και ειδικά στο στρατό. Τον Ιανουάριο του 1914, ο Ενβέρ Πασά, ο οποίος θεωρούνταν ο ήρωας της απελευθέρωσης της Αδριανούπολης, ανέβηκε τα σκαλοπάτια της ιεραρχίας, πήρε τον τίτλο του «Πασά» και έγινε υπουργός Πολέμου. Μόλις διορίστηκε, προχώρησε σε μαζική αναδιάρθρωση του στρατεύματος. Παλαιοί αξιωματικοί απομακρύνθηκαν και μια γερμανική στρατιωτική αποστολή 70 αξιωματικών με αρχηγό το στρατηγό Λίμαν φον Σάντερς (όπως έχουμε αναφέρει) ανέλαβε την αναδιοργάνωση του στρατεύματος. Σε αυτή την αποστολή δόθηκαν πραγματικές αρμοδιότητες, τα μέλη της απέκτησαν μεγάλη επιρροή, ιδιαίτερα στη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου και κάποια στιγμή ο αριθμός τους ξεπέρασε τους 700 αξιωματικούς. Ένας Γερμανός αξιωματικός, ο Μπρόνσαρτ φον Σέλεντορφ, διορίστηκε μέχρι και αρχηγός του Γενικού Επιτελείου, δεύτερος στην ιεραρχία μετά τον Ενβέρ.⁵⁵⁸

Η ΕΕΠ προσπάθησε να αναδιοργανώσει την επαρχιακή κρατική διοίκηση, με στόχο να γίνει πιο αποτελεσματική, ενώ ταυτόχρονα θεσπίστηκαν μέτρα για την αποκέντρωση. Από αυτή την άποψη, η πολιτική της ΕΕΠ το 1913-14 ερχόταν σε αντίθεση με εκείνη των προηγούμενων πέντε ετών. Η πολιτική αποκέντρωσης είχε κυρίως στόχο τον προσεταιρισμό των Αράβων, που ήταν πλέον η μεγαλύτερη

⁵⁵⁷ Shaw S.J-Shaw-Kural E., ό.π., σελ. 312-313/ Herve Georgelin “ Σμύρνη” Εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 2007, σελ. 28-282.

⁵⁵⁸ Zürcher E., ό.π., σελ. 179.

μειονότητα της Αυτοκρατορίας. Η πολιτική αυτή πέτυχε μόνο εν μέρει. Ενώ πολλοί Άραβες προύχοντες υποστήριζαν τους Ενωτικούς, κάποιες αραβικές αποσχιστικές ομάδες, όπως η Αλ-Αχντ (Ο όρκος), με αρχηγό τον πρώην ενωτικό αξιωματικό Αζίζ Αλή αλ-Μισρί συνέχιζαν τη δράση τους.

Αν και έγινε μεγάλη προσπάθεια για την εκκοσμίκευση του δικαστικού και του εκπαιδευτικού συστήματος, υπονόμευσαν τη θέση των ουλεμάδων. Το 1916 ο σεϊχουλισλάμης, ο ανώτερος θρησκευτικός αξιωματούχος, αποπέμφθηκε από την κυβέρνηση και τον επόμενο χρόνο οι δικαιοδοσίες του περιορίστηκαν από κάθε άποψη. Από το 1917 τα δικαστήρια της σαρία (ŞERİAT) ελέγχονταν πλέον από το Υπουργείο Δικαιοσύνης, οι μεντρεσέδες πέρασαν στον έλεγχο του Υπουργείου Παιδείας και ένα νέο Υπουργείο Θρησκευτικών Ευαγών Ιδρυμάτων δημιουργήθηκε για τη διοίκηση των βακουφίων.⁵⁵⁹

Στη δικαιοδοσία της σαρία (ŞERİAT) έμεινε το οικογενειακό δίκαιο αλλά ακόμη και αυτό δέχτηκε επιθέσεις. Το 1913 θεσπίστηκε Νόμος περί κληρονομιάς, βασισμένος στο γερμανικό κώδικα. Το 1917 ένα νέο νομοθετικό διάταγμα επέβαλε ομοιόμορφο οικογενειακό δίκαιο για όλους του Οσμανούς υπηκόους, βασισμένο σε μια εκσυγχρονιστική επιλογή κανονισμών και από τις τέσσερις ορθόδοξες μουσουλμανικές νομικές σχολές. Ο νόμος περιλάμβανε μια σειρά από ειδικές ρυθμίσεις για μη μουσουλμάνους.⁵⁶⁰

Η θέση των γυναικών, τουλάχιστον της μεσαίας και της ανώτερης τάξης στις πόλεις, άλλαξε εξαιτίας της πολιτικής της ΕΕΠ και εξαιτίας των συνεπειών του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Απέκτησαν δικαίωμα να παίρνουν την πρωτοβουλία για διαζύγιο, αλλά σε καμία περίπτωση δεν απαγορεύτηκε η πολυγαμία. Σύμφωνα με τον οικογενειακό κώδικα του 1917, οι γάμοι έπρεπε να τελούνται μπροστά σε δικαστή και η νύφη έπρεπε να είναι πάνω από 16 ετών. Οι Νεότουρκοι ενθάρρυναν τις γυναίκες να παίρνουν μέρος στην κοινωνική ζωή. Έτσι γυναίκες της μεσαίας και ανώτερης τάξης άρχισαν να εμφανίζονται δημόσια με τους συζύγους τους και να πηγαίνουν σε θέατρα και συναυλίες. Στις εθνικιστικές λέσχες του κινήματος της «Τουρκικής

⁵⁵⁹ Shaw S.J.-Shaw –Kural E.,ό.π., σελ. 305-307 / Tunaya T.Z.,”Türkiye’de Siyasi Partiler”İletişim Yayınları, İstanbul, 2009., σελ. 487-489 /Finkel C.,ό.π., σελ.675.

⁵⁶⁰ Shaw S.J.-Shaw Kural E., ό.π., σελ. 306-307.

Εστίας» οι γυναίκες δεν ήταν μόνο ακροάτριες, αλλά και ομιλήτριες. Η πιο σημαντική αλλαγή, ίσως, ήταν οι εκπαιδευτικές δυνατότητες που έδινε το καθεστώς της Επιτροπής. Τα κορίτσια μπορούσαν να επωφεληθούν από την αύξηση του αριθμού των σχολείων κάθε βαθμίδας. Επιπλέον το 1913, η βασική εκπαίδευση έγινε υποχρεωτική για τα κορίτσια. Αρχικά, τα κορίτσια γίνονταν δεκτά στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες, που αναπτύχθηκαν ευρύτατα μετά το 1913, ενώ από το 1914 και μετά μπορούσαν να παρακολουθήσουν διάφορα μαθήματα στο Πανεπιστήμιο της Πόλης.

Πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, μόνο ένας μικρός αριθμός γυναικών εργαζόταν και κατείχε έμμισθες θέσεις, αν και ένα σχετικά υψηλό ποσοστό του μικρού βιομηχανικού εργατικού δυναμικού αποτελούνταν από γυναίκες και παιδιά. Όπως και σε άλλες εμπόλεμες χώρες, η έλλειψη ανδρικού δυναμικού που προκάλεσε η επιστράτευση των ανδρών αντισταθμίστηκε από γυναίκες και βοήθησε στην είσοδο γυναικών στην αγορά εργασίας. Οι Ενωτικοί ίδρυσαν ακόμη και την Καντινλάρ Τσαλιστιρμά Τζεμιγετί (Επιτροπή για την απασχόληση των γυναικών) που προσπαθούσε να στρατολογήσει γυναίκες για εργασία στη βιομηχανία και ρύθμιζε τις σχετικές εργασιακές συνθήκες.⁵⁶¹

Η ΕΕΠ άλλαξε τη μορφή και το περιεχόμενο της πολιτικής της τα τελευταία πέντε χρόνια της εξουσίας της. Προσπάθησε να κινητοποιήσει όλο το διαθέσιμο δυναμικό της χώρας ιδρύοντας εθνικιστικές οργανώσεις που έφεραν τη λέξη μιλλί (εθνικό) στον τίτλο τους. Η πιο σημαντική ανάμεσά τους υπήρξε η Μουνταφά-ι Μιλλιγιέ Τζεμιγετί (Επιτροπή Εθνικής Άμυνας), που ιδρύθηκε το 1913 για να δημιουργήσει ένα δυνατό «εσωτερικό μέτωπο» στη διάρκεια του Βαλκανικού Πολέμου. Η συμμετοχή στην πολιτική διευρύνθηκε πολύ και το πολιτικό παιχνίδι έπαψε να αφορά μόνο στις ηγετικές ομάδες.⁵⁶²

Τέλος, σημαντικό μέρος του προγράμματος μεταρρυθμίσεων που προωθήθηκαν μετά το 1913 αποτέλεσαν οι προσπάθειες να απελευθερωθεί η οικονομία από τον έλεγχο των ξένων και των χριστιανών Οσμανών.⁵⁶³

⁵⁶¹ Tunaya T.Z., ό.π., σελ. 503-509.

⁵⁶² Shaw S.J.-Shaw-Kural E., ό.π., σελ 306.

⁵⁶³ Zürcher E., ό.π., σελ 181.

Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι αποτελούν το αιματηρό επισφράγισμα μιας ιστορικής διεργασίας της οποίας οι απαρχές εντοπίζονται στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, όταν ο απόηχος των κηρυγμάτων του Γαλλικού Διαφωτισμού και της Γερμανικής ιδεολογίας “ένα κράτος μία γλώσσα” θα φτάσει και στα Βαλκάνια, αλλά το αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η ανάπτυξη της εθνικιστικής ιδεολογίας την περίοδο αυτή. Η μακραίωνη συμβίωση των λαών στη Βαλκανική έληξε οριστικά το 1912/13. Η Οσμανική Αυτοκρατορία, με το σύστημα των millet (της θρησκευτικής κοινότητας, η οποία διατηρεί αυθύπαρκτη την πολιτική της ιδιαιτερότητα), που εφάρμοσε επί σχεδόν πέντε αιώνες στους λαούς των Βαλκανίων, εδραίωσε την πολιτιστική πολυμορφία και την αρμονική συμβίωση των φορέων της.

Η είσοδος της αυτοκρατορίας στο πλευρό των δυνάμεων του άξονα ήταν αποτέλεσμα των οικονομικών δυσχερειών που αντιμετώπιζε και η αδυναμία της να συνάψει καινούργια δάνεια με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις. Εν τω μεταξύ το πραξικόπημα του 1913 και η δολοφονία του Μεχμέτ Σεφκέτ Πασά εγκαθίδρυσε τη δικτατορία της ΕΕΠ. Την περίοδο αυτή ο εθνικισμός είχε φτάσει στο απόγειό του. Οι Νεότουρκοι πίστευαν ότι με τον εθνικισμό θα μπορούσαν να φτιάξουν ένα κράτος που όλοι οι κάτοικοι θα είχαν οσμανική συνείδηση. Δείγματα αυτού του εθνικισμού ήταν οι εκτοπισμοί και οι διώξεις των Αρμενίων, του Θρακικού και Ποντιακού ελληνισμού. Με την ανακωχή του Μούδρου έληξε η περίοδος της ΕΕΠ. Ένα τμήμα της υπό την ηγεσία του Μουσταφά Κεμάλ ξεκίνησε τον απελευθερωτικό αγώνα που είχε ως αποτέλεσμα την ίδρυση της Δημοκρατίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΕΚΤΟΠΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ & ΤΟ ΑΡΜΕΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Εισαγωγή στο Δεύτερο Κεφάλαιο

Το δεύτερο κεφάλαιο πραγματεύεται τους εκτοπισμούς και τις διώξεις που υπέστησαν οι χριστιανικοί πληθυσμοί την περίοδο 1913-1918 και τα αποτελέσματα αυτών των διώξεων.

Τα γεγονότα που συνέβησαν στην περιοχή της Θράκης, της Μικράς Ασίας και στην ευρύτερη περιοχή του Πόντου στα 1913-14 και 1916-1922 καθώς και στις περιοχές των Αρμενίων στα 1915-1916, παρά τις όποιες διαφορές που είχαν, αποτελούσαν όψεις του ιδίου νομίσματος, δηλαδή της πολιτικής των Νεότουρκων να επιτύχουν με τη μέθοδο των εκτοπισμών ή των απελάσεων την αφομοίωση των χριστιανικών πληθυσμών.

Οι Νεότουρκοι επιδίωκαν με τις πιέσεις προς την ελληνική εθνότητα να οδηγήσουν την Ελλάδα στον πόλεμο εναντίον των Γερμανών και των συμμάχων τους, για να τη χρησιμοποιήσουν ως πρόσχημα όχι μόνο για την ήττα τους στους Βαλκανικούς Πολέμους – ιδιαίτερα σε ό,τι αφορούσε στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου – αλλά και για να έχουν τη δυνατότητα να πιέσουν τους χριστιανικούς πληθυσμούς. Η συμμετοχή των Αρμενίων στο ρωσικό μέτωπο της Υπερκαυκασίας, το χειμώνα του 1914-1915, αποτέλεσε το βασικό επιχείρημα για να δικαιολογήσει το νεοτουρκικό καθεστώς τις εκτοπίσεις εναντίον των Αρμενίων.

1. ΕΝΔΟΚΟΙΝΟΤΙΚΕΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

1.1. Οι ρίζες του ελληνοβουλγαρικού ανταγωνισμού

Η περιοχή της Δυτικής Θράκης, που περιλαμβάνει τους νομούς Ξάνθης, Ροδόπης και Έβρου και αποτελεί τμήμα της ευρύτερης γεωγραφικής ενότητας της Θράκης, συγκροτείται από τρία τμήματα: Το βόρειο ή Ανατολική Ρωμυλία⁵⁶⁴, τμήμα της Βουλγαρίας σήμερα, το ανατολικό ή Ανατολική Θράκη, σημερινό τμήμα της

⁵⁶⁴ Βακαλόπουλος Κ.. “Διωγμοί και Γενοκτονία του Θρακικού Ελληνισμού – Ο Πρώτος Ξεριζωμός (1908-1917)”, Εκδ. Αντ. Σταμούλη, Θεσ/νίκη, 2000, Εισαγωγή. Ο όρος Ανατολική Ρωμυλία εμφανίστηκε για πρώτη φορά στο Συνέδριο του Βερολίνου (1878).

Τουρκίας και το δυτικό ή Δυτική Θράκη που ενσωματώθηκε στην Ελλάδα μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο κατόπιν πολλών συγκρούσεων, πολέμων και διπλωματικών αναμετρήσεων με μεγάλες επιπτώσεις στον τοπικό πληθυσμό.⁵⁶⁵

Η ευρύτερη περιοχή της Θράκης καταλήφθηκε από τους Οσμανούς στα μέσα του 14^{ου} αιώνα , σηματοδοτώντας τη διείσδυσή τους στα ευρωπαϊκά εδάφη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η περιοχή αυτή είχε μεγάλη στρατηγική και πολιτική σημασία για τους Οσμανούς. Αποτέλεσμα της κατάληψης ήταν η σταδιακή αραίωση του ντόπιου χριστιανικού πληθυσμού λόγω της αναγκαστικής μετανάστευσής του στις ακτές της Μικράς Ασίας, των μεταφορών μουσουλμάνων εποίκων και του εξισλαμισμού.

Όταν πλέον άρχισε να γίνεται εμφανές ότι η Οσμανική Αυτοκρατορία πνέει τα λοίσθια, εμφανίστηκαν στο πολιτικό προσκήνιο οι Βούλγαροι ως ανταγωνιστές των Ελλήνων στο ζήτημα της Θράκης. Σύμφωνα με την εξωτερική πολιτική της Βουλγαρίας η Θράκη θεωρούνταν η διέξοδος της χώρας στο Αιγαίο Πέλαγος. Ήταν δηλαδή γι' αυτούς ζήτημα "Ζωής και Θανάτου". Η Ρωσία ήταν η χώρα που στήριξε όσο καμία άλλη τις βουλγαρικές εδαφικές διεκδικήσεις, γιατί και εκείνη θεωρούσε την έξοδο στο Αιγαίο μεγάλο στρατηγικό και οικονομικό πλεονέκτημα.⁵⁶⁶

Συγκεκριμένα, από την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα, και για τριάντα χρόνια περίπου, ως και το 1920, η Θράκη αποτέλεσε το πεδίο σκληρών αντιπαραθέσεων τριών κυρίως πληθυσμιακά ισχυρών εθνοτήτων, Ελλήνων, Τούρκων, Βούλγαρων, αλλά και πεδίο διπλωματικών συγκρούσεων συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων. Συμφέροντα που εκάστοτε άλλαζαν προσανατολισμό, ανάλογα με το ρόλο των υφιστάμενων εθνοτήτων και την προσδοκώμενη επιτυχία των επιδιώξεών τους. Έκτός από τις άτακτες συγκρούσεις των διαφόρων εθνοτήτων κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, οι βαλκανικοί λαοί ενεπλάκησαν σε δύο Βαλκανικούς Πολέμους, με κύρια επιδίωξη να κερδίσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερη λεία από τα εδάφη του

⁵⁶⁵ Βακαλόπουλος Κ., ό.π., εισαγωγή.

⁵⁶⁶ Βακαλόπουλος Κ., ό.π., εισαγωγή. Στον αγώνα τους για την ίδρυση της Μεγάλης Βουλγαρίας, οι εθνικιστές είχαν από την αρχή την αμέριστη βοήθεια των Ρώσων , που αποφάσισαν να χρησιμοποιήσουν τον εθνικισμό των Βουλγάρων για να αποκτήσουν διέξοδο προς τη θάλασσα μέσω ενός ελεγχόμενου από αυτούς εκτεταμένου βουλγαρικού κράτους.

«μεγάλου ασθενούς» και σε έναν Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι συνέπειες αυτών καθορίζουν σήμερα την τύχη τους και τη ζωή τους .⁵⁶⁷

Οι Βούλγαροι από την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα κατέβαλαν συντονισμένες προσπάθειες, μέσα από ένα επίσημο κρατικό πρόγραμμα για να αποκτήσουν τα μεγάλα βυζαντινά μοναστικά κέντρα της Θράκης, και για να καταστρέψουν ή να μεταφέρουν από την περιοχή αυτή στο εσωτερικό της Βουλγαρίας ελληνικές κλασικές και βυζαντινές αρχαιότητες. Το 1894 θα καταλάβουν τη μονή της Πετριτσιωτίσσης (μονή του Μπατσκόβου) και μέχρι το 1906 και τις άλλες μονές της Βόρειας Θράκης καθώς και τη μονή της Σωζοπόλεως (τη μονή του Τίμιου Προδρόμου), και θα μεταφέρουν στη Σόφια ελληνικούς χειρόγραφους κώδικες, εκκλησιαστικά κειμήλια και εικόνες βυζαντινές. Σήμερα, βρίσκονται τα περισσότερα σε «κλειστές συλλογές» στο Ιστορικο-εκκλησιαστικό Μουσείο της Σόφιας. Λεηλατήθηκαν πόλεις, όπως η Ξάνθη και το Παγγαίο, και βυζαντινά μοναστήρια, όπως η μονή του Τίμιου Προδρόμου Σερρών. Στη Δράμα π.χ., από ελεύθερο χώρο εκλάπηκαν ή και καταστράφηκαν βυζαντινές μαρμάρινες επιγραφές που μαρτυρούσαν την παρουσία του Βυζαντίου και των Βυζαντινών, που βεβαίως υποδήλωναν την έντονη ελληνική παρουσία στην περιοχή. Ότι η συγκεκριμένη προσπάθεια αφελληνισμού του χώρου συντονιζόταν από την επίσημη βουλγαρική πολιτεία αποδεικνύεται από εμπιστευτική έκθεση, που είχε διαβάσει στη Συνεδρίαση της 7^{ης} Απριλίου 1918 στο Ελληνικό Κοινοβούλιο ο τότε υπουργός Εξωτερικών Ν.Πολίτης. Αυτό είχε διαπιστωθεί από τις πληροφορίες που είχαν συγκεντρώσει οι αρμόδιοι και είχαν πεισθεί ότι όλα αυτά γίνονταν από πολιτική πρόθεση. Η βουλγαρική τακτική είναι προφανής, οι Βούλγαροι διεκδικούσαν ένα χώρο που θα τους έδινε διέξοδο και λιμάνια στο Αιγαίο, “καθαρό” όμως από παρουσίες άλλων εθνοτήτων.⁵⁶⁸

⁵⁶⁷ Βακαλόπουλος Κ., “Θράκη”, Εκδ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 193-196. Με τη Συνθήκη του Βερολίνου το 1978, η Μεγάλη Βρετανία χρησιμοποιώντας τους ντόπιους Έλληνες ως επιχείρημα κατάφερε να αποτρέψει τη δημιουργία ενός μεγάλου βουλγαρικού κράτους, που θα αποτελούσε το δούρειο ίππο της Ρωσίας στα Βαλκάνια. Με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (1978), η Βουλγαρία θα επιχειρήσει να κερδίσει αυτά που της υποσχέθηκαν. Οι ελληνικές κυβερνήσεις θα αντιληφθούν τον κίνδυνο από το μεγαλοϊδεατισμό των Βουλγάρων για τις ελληνικές βλέψεις στη Μακεδονία και Θράκη.

⁵⁶⁸ Βακαλόπουλος Κ., “Η Θράκη κατά την Οθωμανική Περίοδο (1354-1922)” Τόμος Θράκη, Αθήνα 1994, σελ. 233-244.

1.2. Ο ελληνισμός της Ανατολικής Θράκης και οι Νεότουρκοι

Λόγω της πολιτικής κατάστασης στο χώρο της Θράκης κατά τη διάρκεια της δευτέρης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα, ο πολιτιστικός αφελληνισμός της περιοχής είχε μεγάλη επιτυχία. Η Θράκη κατά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο, 1912/13, θα περάσει στα χέρια των Βουλγάρων, οι οποίοι και θα την κρατήσουν ως και τη λήξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, με εξαίρεση ένα μικρό διάστημα ολίγων ημερών, κατά τη διάρκεια του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου, από τις 13 Ιουλίου 1913 ως και την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου (30 Ιουλίου 1913), που θα καταληφθεί από τον ελληνικό στρατό. Αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης ήταν οι μεγάλες μετακινήσεις ελληνικών πληθυσμών από την περιοχή. Υπολογίζεται ότι, κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων και του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, περίπου 212.969 Έλληνες είχαν εκπατρισθεί από τη Θράκη και μετακινήθηκαν προς τις ελεύθερες κυρίως ελληνικές περιοχές, αλλά και με πιέσεις προς τη Βουλγαρία. Ωστόσο, με τις εκάστοτε αλλαγές των “επιδιαιτητών” στον ευρύτερο χώρο της Θράκης, σημειώθηκαν σημαντικές μετακινήσεις πληθυσμών και άλλων εθνοτήτων από και προς τη Θράκη. Με την εισβολή του βουλγαρικού στρατού στην Ανατολική Θράκη κατά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο, εγκαταλείπουν την περιοχή περί τους 104.000 μουσουλμάνοι, ενώ αποχωρούν από την ίδια περιοχή προς το εσωτερικό της Βουλγαρίας 2.000 Βούλγαροι. Λίγο αργότερα, κατά τη διάρκεια του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου, η Ανατολική Θράκη θα ανακαταληφθεί από τους Τούρκους.⁵⁶⁹

Η ανακάλυψη όπλων στο Ουζούν Κιοπρού (Μακρά Γέφυρα) το 1909 προκάλεσε σοβαρό διπλωματικό ζήτημα, καθώς ανακλήθηκε ο γενικός πρόξενος Αδριανουπόλεως Ν. Ξυδάκης και έγινε ριζική αλλαγή στο ισχύον πολιτικό καθεστώς του ελληνισμού. Ο εξοπλισμός των Ελλήνων της Ανατολικής Θράκης κρίθηκε ως ένα πολύ σημαντικό γεγονός από την πλευρά των Νεότουρκων γιατί εγκυμονούσε σοβαρότατους κινδύνους για την εδαφική ακεραιότητα της Τουρκίας. Η πολιτισμική παρουσία του ελληνισμού στην Ανατολική Θράκη καθώς και η πληθυσμιακή

⁵⁶⁹ Σκοπετέα Ε., από σημειώσεις “Οι Έλληνες και οι εχθροί τους” σελ.10-20. Οι Βούλγαροι κέρδισαν τη δυτική συμπάθεια, διότι παρουσιάζονταν ως ένα αμιγές νόμιμο έθνος με δικαιώματα εύκολα υποστηρίξιμα από τη Δύση. Ήταν επιπλέον ρεαλιστές και μεθοδικοί. Χρησιμοποίησαν την προπαγάνδα στο εσωτερικό και δεν την πούλησαν στο εξωτερικό. Αντίθετα, οι Έλληνες όπως και οι Σέρβοι δεν μπορούσαν να επικοινωνήσουν αποτελεσματικά με τη Δύση.

υπεροχή του σύμφωνα ακόμη και με τις τουρκικές στατιστικές δικαιολογούσαν απόλυτα το βαθύτερο νόημα του νεοτουρκικού προγράμματος.⁵⁷⁰

Οι νεοτουρκικοί στόχοι υπήρξαν ξεκάθαροι. Δεν υπήρχαν όμως οι κατάλληλες προϋποθέσεις για να τους εφαρμόσουν. Οι συνθήκες που επέβαλαν οι Νεότουρκοι κατά τη διάρκεια των εκλογών του 1908 και 1912, δεν φάνηκαν να κινητοποιούν άμεσα το θρακικό ελληνισμό εκτός από κάποιους διορατικούς και ανήσυχους πατριώτες. Όταν ατόνησε και ουσιαστικά παρέλυσε η δραστηριότητα της “Πανελληνίου Οργανώσεως – (ένας από τους πολλούς θρακικούς συλλόγους)” στα τέλη του 1909, με την ανοχή της επίσημης ελληνικής πολιτικής, το πολιτικό καθεστώς του ελληνισμού βρισκόταν ίσως στη δυσκολότερη καμπή του. Ειδικά το 1910 οι Έλληνες της Ανατολικής Θράκης δεν μπόρεσαν να αντισταθούν συλλογικά λόγω της εγγύτητας της τουρκικής εξουσίας, με αποτέλεσμα οι Έλληνες της Ανατολικής Θράκης να χάσουν όσα ερείσματα τους είχαν απομείνει από την εθνική ανασύνταξη των ετών 1908-1909. Οι Νεότουρκοι άδραξαν την ευκαιρία που τους έδιναν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.⁵⁷¹

Η κατάσταση σε όλο το γεωγραφικό χώρο της Ανατολικής Θράκης έγινε πολύ δύσκολη. Τα περί ισονομίας και ισοπολιτείας των Νεότουρκων, καθώς και οι προβλεπόμενες μεταρρυθμίσεις, όπως ήταν η αμνηστία που είχε παραχωρηθεί θεωρητικά σε όσους είχαν καταδικαστεί για πολιτικά εγκλήματα κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων, δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα. Οι πιέσεις εις βάρος του χριστιανικού πληθυσμού, όπως η αδυναμία καλλιέργειας των αγρών, οι αγγαρείες και οι καταναγκαστικοί φόροι δημιουργούσαν πολλά προβλήματα και ήταν χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς των Νεότουρκων⁵⁷².

Με την ανακατάληψη της Ανατολικής Θράκης από τους Τούρκους, η στάση των Τούρκων απέναντι στο ελληνικό στοιχείο σκλήρυνε απότομα, ειδικά στην περιοχή της Αδριανούπολης. Οι περιοχές εποικίζονταν από μουσουλμάνους πρόσφυγες της Αλβανίας, της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης καθώς και της Μακεδονίας. Αυτοί σφετερίζονταν τις περιουσίες όσων είχαν φύγει και ωθούσαν σε φυγή εκείνους που

⁵⁷⁰ Βακαλόπουλος, Κ., “Διωγμοί και Γενοκτονία του Θρακικού Ελληνισμού – Ο Πρώτος Ξεριζωμός (1908-1917)” Εκδ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 20-21.

⁵⁷¹ Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ. 20-22.

⁵⁷² Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ. 20-25.

δεν είχαν πρόθεση να φύγουν από τις πατρογονικές τους εστίες. Αντίθετα, οι Νεότουρκοι διατείνονταν ότι το ασυγκράτητο ρεύμα της φυγής των Ανατολικοθρακιωτών και γενικότερα των εκπατρισμένων ενθαρρυνόταν από τους συγγενείς τους πρόσφυγες που βρίσκονταν ήδη στο ελληνικό κράτος. Οι αντιδράσεις της επίσημης ελληνικής πολιτείας απέναντι στα δραματικά γεγονότα σε διπλωματικό επίπεδο ήταν ουσιαστικές, αλλά αναποτελεσματικές λόγω της ακαμψίας των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Η πολυδιάσπαση των ενεργειών της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής λόγω του ζητήματος για την τύχη των νησιών του Αιγαίου, οι ελληνοτουρκικές εδαφικές εκκρεμότητες το 1914, καθώς και η λανθάνουσα διχαστική ατμόσφαιρα μεταξύ των Ελλήνων πολιτικών, δεν τους επέτρεψε να παρέμβουν πιο δυναμικά στο θέμα.⁵⁷³

Συγκεκριμένα, με την κήρυξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου η συμπεριφορά των Νεότουρκων δεν άλλαξε. Η γενική επιστράτευση αποτέλεσε μάστιγα για το ελληνικό στοιχείο. Ειδικά μετά το Μάιο του 1917 σχεδόν όλος ο ελληνικός πληθυσμός στην περιοχή της Θράκης και ακόμη περισσότερο της Αδριανουπόλεως εμφανίζεται περισσότερο συρρικνωμένος. Από τον Ιούλιο του 1918 άρχισαν να καταφτάνουν στις γενέτειρές τους οι πρώτοι εκτοπισμένοι στη Μικρά Ασία Θρακιώτες, αλλά η διαδικασία της παλιννόστησης πραγματοποιούνταν ακόμη με επιλεκτικά κριτήρια, λόγω των στρατιωτικών μέτρων που έπαιρνε η Πύλη.⁵⁷⁴

Σύμφωνα με έκθεση που είχε δημοσιευτεί στο Παρίσι το 1913 οι Νεότουρκοι αποσκοπούσαν στην εθνολογική αλλοίωση της περιοχής της Θράκης. Όπως έχουμε αναφέρει, από το 1914 άρχισαν οι πιέσεις κατά των Ελλήνων της Ανατολικής Θράκης. Σε αυτή την περιοχή θα εγκατασταθούν περίπου 132.000 μουσουλμάνοι έποικοι. Οι Έλληνες «με εξαίρεση τις περιοχές τις οποίες η Πύλη παραχώρησε στη Βουλγαρία το 1913 και, κυρίως, στην Γκιουμουλτζίνα», ήταν περισσότεροι από τους συνυπάρχοντες πληθυσμούς. Έτσι, στις περιοχές της Ανατολικής Θράκης π.χ., εμφανίζονται να κατοικούν 267.676 Έλληνες και 245.513 Τούρκοι, ενώ σύμφωνα με άλλες στατιστικές ένα μεγάλο μέρος των μουσουλμάνων του ίδιου χώρου είναι

⁵⁷³ Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ. 25-28.

⁵⁷⁴ Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ. 34-38. Εν τω μεταξύ, η Ελλάδα την εποχή εκείνη είχε γίνει θέατρο ανταγωνισμού των δύο συνασπισμών. Τα στρατεύματα της Αγγλίας και της Γαλλίας κατέλαβαν την περιοχή της Θεσσαλονίκης και αργότερα έγινε η κατάληψη του Ρούπελ από τους Βουλγάρους. Αποκλείστηκαν οι ελληνικές ακτές από τις Συμμαχικές Δυνάμεις και τέλος η Βουλγαρία κατέλαβε την Ανατολική Μακεδονία.

πρόσφυγες (muhacir) από τη Βοσνία και τη Βουλγαρία ή και μουσουλμάνοι δημόσιοι υπάλληλοι, περίπου 60.000.

Οι διαθέσιμες ενδείξεις σχετικά με το μέγεθος των εκτοπιζομένων

Ανατολικοθρακιωτών αποδεικνύουν την πραγματική διάσταση των γεγονότων.

Πολλές φορές όμως παρουσιάζουν ορισμένες αντιφάσεις. Οι παρακάτω αριθμοί είναι ενδεικτικοί των εκτοπισμών όσον αφορά στις περιοχές της Ανατολικής Θράκης, της ανατολικής Μικράς Ασίας και του Πόντου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9^{ος}

ΓΕΝΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΤΟΥ ΕΚΛΙΩΧΘΕΝΤΟΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

Α΄. ΕΠΑΡΧΙΑΙ ΘΡΑΚΗΣ

Επαρχίαι	Μετά τον Βαλκανικών πόλεμον	Κατά τον Ευρωπαϊκόν Πόλεμον	Εν συνόλω
Αδριανουπόλεως	17.334	-	17.334
Αίνου	1.457	3.625	5.082
Αρχιεπισκοπή	-	320	320
Βιζύης	20.677	8.106	28.783
Γάνου και Χώρας	7.018	-	7.018
Δέρκων	13.542	-	13.542
Διδυμοτείχου		5.368	18.516
Ηρακλείας	13.148	22.688	51.769
Καλλιουπόλεως	29.081	32.825	32.825
Μυριοφύτου	-	4.060	4.060
Σαράντα Εκκλησιών	3.500	11.493	14.993
Σηλυβρίας	2.960	-	2.960
Σωζουπόλεως	7.850	-	7.850
Τυρολόης	13.715	-	13.715
	130.282	88.485	218.767

ΠΙΝΑΚΑΣ 10ος

Β'. ΕΠΑΡΧΙΑΙ Δ. ΚΑΙ Α. ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ

Εφέσου	49.695	8.239	57.934
Ηλιουπόλεως	-	9.842	9.842
Κρήνης	60.496	-	60.496
Σμύρνης	9.250	-	9.250
Κυδωνιών	5.657	20.730	26.387
Μοσχονησίων	-	6.000	6.000
Φιλαδελφείας	-	1.959	1.959
Κυζίκου	8.628	7.519	16.147
Ανέων	-	13.813	13.813
Δαρδανελλίων	19.055	6.520	25.575
Νικομηδείας	444	8.446	8.890
Πισσιδείας	665	6.395	7.060
Προικοννήσου	-	29.600	29.600
Προύσης	-	12.076	12.076
Ρόδου	-	376	376
Ταρσού και Αδάνων	-	3.650	3.650
Χαλκηδόνος	-	9.394	9.394
	153.890	144.559	298.449

ΠΙΝΑΚΑΣ 11^{ος}**Γ'. ΕΠΑΡΧΙΑΙ ΠΟΝΤΟΥ**

Νεοκαισαρείας	-	27.216	27.216
Αμασειάς	-	89.370	89.370
Κολωνίας	-	19.938	19.938
Ροδοπόλεως	-	17.479	17.479
Τραπεζούντος	-	38.434	38.434
Χαλδίας	-	64.582	64.582
	-	257.019	257.019

ΠΙΝΑΚΑΣ 12^{ος}**ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ**

	ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΒΑΛ. ΠΟΛΕΜΟΝ	ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΕΥΡ. ΠΟΛΕΜΟΝ	ΕΝ ΣΥΝΟΛΩ
Επαρχίαι Θράκης	130.282	88.485	218.767
Επαρχίαι Δ. και Α. Μ. Ασίας	153.890	144.559	298.449
Επαρχίαι Πόντου	-	257.019	257.019
	284.172	490.063	774.235 ⁵⁷⁵

1.3. Η Θράκη το 1918-20 και η Συνθήκη της Λωζάννης

Μετά το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου το 1918 και με την Ελλάδα στην πλευρά των νικητριών δυνάμεων, συγκλήθηκε η Συνδιάσκεψη στο Παρίσι (1919) για τη διευθέτηση των συνόρων. Οι ελληνικές διεκδικήσεις ήταν σαφείς: απόδοση στην Ελλάδα του χώρου της Θράκης, σε μια γραμμή που θα ξεκινούσε από το όρος Κούλα, θα περνούσε από τον ποταμό Αρδά, την Αδριανούπολη και θα κατέληγε στον Άγιο Στέφανο. Οι συγκεκριμένες διεκδικήσεις ενώ υποστηρίχτηκαν στην αρχή από τη Γαλλία, την Αγγλία και την Αμερική, τελικά δεν επιτεύχθηκαν, γιατί υπήρξε στροφή

⁵⁷⁵ Βακαλόπουλος Κ., ό.π., σελ.472-473.

της αμερικανικής πολιτικής, όταν έγινε κατανοητή η πλήρης υποστήριξη των βουλγαρικών θέσεων από την Ιταλία.⁵⁷⁶ Η τελευταία απαιτούσε την παραχώρηση στη Βουλγαρία της Αλεξανδρούπολης και τμήματος της Αδριανούπολης «που θα παρέμενε ατελώς προστατευόμενη» (πρόταση της 1^{ης} Μαρτίου 1919). Την άνοιξη του 1919 (Απρίλιος- Μάιος) ήταν πλέον αναπόφευκτη μια ιταλο-ελληνική σύρραξη. Η ρευστή κατάσταση οδήγησε σε ενέργειες που προωθούσαν την ιδέα της αυτονομίας της Δυτικής Θράκης εκ μέρους της Τουρκίας και της Ιταλίας, η οποία συνέχισε και μετά το Μάιο του 1919 να υποστηρίζει μια συμμαχία Τούρκων-Βουλγάρων για την «αποτροπή του ελληνικού κινδύνου».⁵⁷⁷ Το καλοκαίρι του 1919 (29 Ιουλίου), μετά από συμφωνία των Βενιζέλου-Τιτόνι (Tittoni), η πολιτική της Ιταλίας σχετικά με τη Θράκη άλλαξε υπέρ των ελληνικών θέσεων, γεγονός που ανάγκασε και τις υπόλοιπες δυνάμεις να επανατοποθετηθούν στο θρακικό ζήτημα.⁵⁷⁸ Σιγά-σιγά άρχισε να γίνεται λόγος από τους Γάλλους και τους Άγγλους για αυτόνομο θρακικό κράτος καθώς και για ελεύθερη πόλη της Αλεξανδρούπολης από τους Γάλλους. Επίσης υπήρχε σχέδιο από τους Αμερικάνους που προέβλεπε την παραχώρηση της Ξάνθης και της Κομοτηνής στην Ελλάδα, της Ανατολικής Ρωμυλίας και της λοιπής Δυτικής Θράκης στη Βουλγαρία, της Ανατολικής Θράκης στο κράτος της Κωνσταντινούπολης, πρόταση που κατέθεσε ο Ουίλσον (Wilson) στις 7 Αυγούστου 1919. Μπροστά στο αδιέξοδο, η Συνδιάσκεψη της 22ας Σεπτεμβρίου αποφάσισε η Δυτική Θράκη ως και το Καραγάτς να τεθεί υπό Συμμαχική Διοίκηση. Αυτό θα γίνει από τα συμμαχικά στρατεύματα και το στρατηγό Σαρπί (Charpy), τον επόμενο μήνα (15-20 Οκτωβρίου). Η κυβέρνηση Βενιζέλου θα αποστείλει, για την προάσπιση των ελληνικών συμφερόντων στην περιοχή, τον Χαρίσιο Βαμβακά, γόνου αρχοντικής οικογένειας της Κοζάνης, μέλος της «Οργανώσεως Κωνσταντι-νουπόλεως». Στο χρονικό διάστημα που θα μεσολαβήσει ως και την οριστική λήψη των αποφάσεων για την τύχη της Θράκης, ο έμπειρος διπλωμάτης θα προσπαθήσει με επιμονή να

⁵⁷⁶ N.Petsalis –Diomidis “Greece at the Paris Peace Conference, 1919” IMXA Θεσ/νικη 1978, σελ.67-74 . Σημειωτέον ότι ο Βενιζέλος υποψιαζόταν ότι οι Αμερικάνοι είχαν κρυφές βλέψεις να ζητήσουν Εντολή για την περιοχή της Κωνσταντινούπολης, την οποία θα ήθελαν να επεκτείνεται μέχρι τον Έβρο. Γι’ αυτό και δεν ήθελαν να παραχωρηθεί η Δυτική Θράκη στους Έλληνες.

⁵⁷⁷ Βακαλόπουλος Κ. , “Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού –Θράκη”, Εκδ. Αφοί Κυριακίδη. Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 282-287.

⁵⁷⁸ Βακαλόπουλος Κ., “Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Θράκη”., ό.π., σελ.284 . Οι Ιταλοί επιθυμούσαν να δημιουργήσουν προτεκτοράτο στην Αλβανία, προσάρτηση της Αυλώνας, ελεύθερη Ζώνη στη Σμύρνη και σε κάποιες περιοχές στη Μ.Ασία.

αποκαταστήσει τις διαταραχθείσες ισορροπίες στην περιοχή, σε βάρος των ελληνικών συμφερόντων.⁵⁷⁹

Συγκεκριμένα:

- θα φροντίσει για την αποκατάσταση-παλιννόστηση των χιλιάδων Θρακιωτών που απομακρύνθηκαν από τις εστίες τους κατά τη διάρκεια των βουλγαρικών κατοχών,
- θα πετύχει τον προσεταιρισμό της μουσουλμανικής κοινότητας «με την προσφορά από τον ελληνικό Ερυθρό Σταυρό δωρεάν σε αυτούς τροφίμων και φαρμάκων», με την επάνδρωση ιατρείων και νοσοκομείων για την περίθαλψή τους,
- θα συστήσει ευνοϊκό Ανώτατο Συμβούλιο από τους συνυπάρχοντες πληθυσμούς για τις ελληνικές θέσεις και επιδιώξεις (5 Έλληνες, 5 μουσουλμάνοι, 2 Βούλγαροι, 1 Εβραίος, 1 Αρμένιος και 1 καθολικός-λεβαντίνος).⁵⁸⁰

Με τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το Συνέδριο της Ειρήνης στο Παρίσι (Ιαν. 1919 – Ιαν. 1920) συγκλήθηκε για να επιλύσει τα προβλήματα που δημιούργησε ο πόλεμος αυτός. Ο Ελευθ. Βενιζέλος ήδη στις 30 Δεκεμβρίου 1918 υπέβαλε στο Συνέδριο τις νόμιμες και ιστορικά δικαιωμένες θέσεις της Ελλάδας επί της Δυτ. Θράκης, της Β. Ηπείρου, της Δυτ. Μικράς Ασίας, της Ίμβρου, της Τενέδου, των Δωδεκανήσων και της Κύπρου. Η ελληνική αντιπροσωπεία κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια για την προώθηση των εθνικών θεμάτων εν μέσω ποικίλων ευρωπαϊκών και αμερικανικών συμφερόντων, που επηρέαζαν καθοριστικά τις ελληνικές διεκδικήσεις. Για τη Θράκη, ο Βενιζέλος ζητούσε τη γεωγραφική ζώνη από την κορυφή του όρους Κούλα που έφτανε ως την Αδριανούπολη, και από τον ποταμό Τούνζα ως τον Άγιο Στέφανο, το γνωστό προάστιο της Κωνσταντινούπολης. Αρχικά οι αντιπρόσωποι της Γαλλίας Γκαμπόν (Gambon), της Αγγλίας Κρόου (Crowe) και της Αμερικής Ντέι (Day) δέχτηκαν την ελληνική πρόταση, αλλά υπό τον όρο να δοθεί στη Βουλγαρία εμπορική έξοδος στο Αιγαίο, στις περιοχές της Αλεξανδρούπολης,

⁵⁷⁹ Βακαλόπουλος Κ., “Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Θράκη”, ό.π., σελ. 284-287.

⁵⁸⁰ Βακαλόπουλος Κ., “Η Θράκη κατά την Οθωμανική Περίοδο (1354-1922)- Τόμος Θράκη, Αθήνα 1994, σελ. 244-248”. Ενώ ο πρόεδρος Ουίλσον στη διάσκεψη μιλούσε υπέρ της Βουλγαρίας, ο Κλεμανσώ με το υπόμνημα που είχε εξασφαλίσει από το Μαζαράκη, στο οποίο οι μουσουλμάνοι κατήγγειλαν τη βουλγαρική διοίκηση, αντέκρουσε το επιχείρημα ότι η τουρκική πλειοψηφία προτιμούσε την προσάρτηση στην Ελλάδα.

της Καβάλας ή της Θεσσαλονίκης. Δέχτηκαν μάλιστα οι Σύμμαχοι την άμεση προσάρτηση της Ανατ. Θράκης. Ο Γάλλος Γκαμπόν θύμισε ότι η γραμμή που πρότεινε ο Βενιζέλος ήταν περίπου ίδια με αυτήν της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου του 1878 που είχε δημιουργήσει για τέσσερις μήνες, και μόνον στα χαρτιά, τη μεγάλη Βουλγαρία. Στο μεταξύ, η ομάδα των Τούρκων εθνικιστών της ΕΕΠ της Θράκης πρόβαλε την αυτονομία της Δυτ. Θράκης και φυσικά αρνούνταν κάθε ιδέα παραχωρήσής της στην Ελλάδα ή τη Βουλγαρία υπό την επιθυμητή βρετανική προστασία.⁵⁸¹ Ο μουσουλμανικός πληθυσμός μάλιστα εξακολουθούσε να είναι οπλισμένος, ενώ η Βουλγαρία διατηρούσε ένοπλες ομάδες στη Δυτ. Θράκη και στην Ανατ. Μακεδονία. Ο στρατηγός Παρασκευόπουλος ήταν έτοιμος να τις αντιμετωπίσει, μολονότι οι Ιταλοί τις βοηθούσαν με κάθε τρόπο. Ορισμένοι παρατηρητές στη Συνδιάσκεψη φοβούνταν το ενδεχόμενο ιταλοελληνικής συρράξης στη Δυτ. Θράκη. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις αρχές Μαρτίου οι Ντέι, Γκαμπόν, Κρόου δέχτηκαν την πρόταση του Βενιζέλου να παραχωρηθεί ολόκληρη η Δυτ. Θράκη στην Ελλάδα, παρά τις επιφυλάξεις του ανθέλληνα διπλωμάτη Καστόλντι (Castoldi).⁵⁸²

Ένα άλλο θέμα των συζητήσεων, ήταν η εξασφάλιση των θρησκευτικών και άλλων δικαιωμάτων του μουσουλμανικού πληθυσμού της Δυτ. Θράκης. Στο συγκεκριμένο θέμα, η ελληνική αντιπροσωπεία υπενθύμισε την επιθυμία των μουσουλμάνων βουλευτών της Βουλγαρικής Εθνοσυνέλευσης (Sobranjie) να παραχωρηθεί η Δυτ. Θράκη στην Ελλάδα, επειδή οι Βούλγαροι έκαναν θηριωδίες στη Δυτ. Θράκη σε βάρος των μουσουλμάνων. Η θέση της Αμερικής τον Ιούλιο του 1919 ήταν αρνητική και επικίνδυνη για την Ελλάδα, αφού πρότεινε να δοθεί η Δυτ. Θράκη στη Βουλγαρία.⁵⁸³

Ακολούθησαν παρέμβαση και συμβουλές του Αμερικανού επιτετραμμένου στη Σόφια Μέρφι (Murphy), γνωστού φιλοβούλγαρου, που προσκόμισε στη Συνδιάσκεψη του Παρισιού έγγραφα φιλοβουλγαρικά για τη Θράκη, τη Δοβρουτσά και τη Μακεδονία. Ο Βενιζέλος αντέδρασε αμέσως υποστηριζόμενος αυτή τη φορά από τον Ιταλό ομόλογό του Τιτόνι (τέλη Ιουλίου 1919). Η νέα αυτή εξέλιξη διαφοροποίησε

⁵⁸¹ Βακαλόπουλος Κ. “Η Θράκη κατά την Οθωμανική Περίοδο (1354-1922)”, ό.π. , σελ.248-250.

⁵⁸² Βακαλόπουλος Κ. “Η Θράκη κατά την Οθωμανική Περίοδο (1354-1922)”, ό.π. ,σελ. 248-252.

⁵⁸³ Βακαλόπουλος Κ. “Θράκη”, σελ. 254.

επομένως και τις θέσεις των άλλων ευρωπαϊκών κρατών: Η Αγγλία πρότεινε αυτόνομο θρακικό κράτος στα όρια του ελληνικού κράτους (Αυγ. 1919), αλλά η πρότασή της απορρίφθηκε από τους Αμερικανούς διπλωμάτες. Η Γαλλία πρότεινε ίδρυση ελεύθερου κράτους στο Δεδέαγατς, στο οποίο θα συμπεριλαμβάνονταν και τμήματα της Δυτ. Θράκης με βουλγαρικές μειονότητες. Τη λύση αυτή υποστήριζε τόσο η Αμερική με τον αντιπρόσωπό της Πόλκ (Polk), όσο και ο Βενιζέλος που υπολόγιζε ότι έτσι θα προσαρτούσε την Ανατ. Θράκη στην Ελλάδα και τμήμα μεταξύ ελληνικών συνόρων, Μάκρης και Αιγαίου.⁵⁸⁴ Σημειωτέον ότι η αμερικανική πολιτική στόχευε στη διευθέτηση του θρακικού ζητήματος, μετά από τον προσδιορισμό των ορίων του κράτους της Κωνσταντινούπολης, το οποίο την ενδιέφερε περισσότερο. Και ενώ αναμενόταν η υπογραφή οριστικής συμφωνίας, ο Αμερικανός πρόεδρος Ουίλσον (Wilson), με μήνυμά του στις 28 Αυγ. 1919 αντιπρότεινε αιφνιδιαστικά να δοθεί στην Ελλάδα μόνο η περιοχή Ξάνθης – Κομοτηνής, δηλ. το 1/8 της Δυτ. Θράκης. Η υπόλοιπη θα παραχωρούνταν στη Βουλγαρία, ενώ η Νοτιοδυτική και ολόκληρη η Ανατολική στο κράτος της Κωνσταντινούπολης. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι η Αμερική με το υπόμνημα της 21^{ης} Ιουλίου, αν και αναγνώριζε την ελληνική υπεροχή στη Δυτ. Θράκη πριν από τον πόλεμο, τη φυγή και την αιχμαλωσία του ελληνικού πληθυσμού από τους Βούλγαρους, εκτιμούσε ωστόσο ότι δεν έπρεπε να αδικηθεί η Βουλγαρία και να της δοθεί έξοδος προς το Αιγαίο. Αντίθετα, οι Άγγλοι, οι Γάλλοι και οι Ιάπωνες (που συμμετείχαν στη Συνδιάσκεψη) υποστήριζαν με δικό τους υπόμνημα τις ελληνικές απόψεις, επισημαίνοντας ότι η Βουλγαρία δεν έχει κανένα δικαίωμα στη Δυτ. Θράκη. Στο ίδιο υπόμνημά τους κατηγορούσαν τη Βουλγαρία για ωμότητες, βάρβαρη συμπεριφορά και αρπακτική διάθεση σε βάρος των γειτονικών της χωρών. Την αμερικανική πολιτική προσπάθησε να ανατρέψει ο Βενιζέλος με μήνυμά του προς τον πρόεδρο Ουίλσον, όπου τόνιζε ότι προέχει η εθνολογική υπεροχή των Ελλήνων της Δυτ. Θράκης από τα οικονομικά συμφέροντα της Βουλγαρίας. Η ελληνική διπλωματία κινητοποίησε τους γερουσιαστές Κινγκ (King), Γκάρι (Gary), Σίβανσον (Sivanson) και τους Έλληνες ομογενείς της Αμερικής πιέζοντας τον πρόεδρο Ουίλσον, τον οποίο φαίνεται ότι επηρέαζαν κύκλοι (καθολικοί το θρήσκευμα) του Ροβερτείου Κολεγίου

⁵⁸⁴ Βακαλόπουλος Κ. “Θράκη”, ό.π., σελ.252-255.

Κωνσταντινούπολης και οι μεγαλέμποροι καπνού, ανταγωνιστές των ελληνικών συμφερόντων.⁵⁸⁵

Ευτυχώς, η αμερικανική παρέμβαση απορρίφθηκε από τους Αγγλογάλλους και άρχισε έτσι νέος κύκλος διαπραγματεύσεων που οδήγησαν σε αδιέξοδο, οπότε η Δυτ. Θράκη τέθηκε υπό καθεστώς διασυμμαχικής διοίκησης. Έτσι στις 18 Οκτωβρίου 1919, η 9^η Ελληνική Μεραρχία υπό τη διοίκηση του Λεοναρδόπουλου κατέλαβε την Ξάνθη και τις επόμενες ημέρες ο Γάλλος στρατηγός Σαρπί με τους στρατιώτες του την υπόλοιπη Δυτ. Θράκη, η οποία διαιρέθηκε σε τρεις περιφέρειες: Ξάνθη, Γκιουμουλτζίνα (Κομοτηνή), Καραγάτς (Ορεστιάδα) υπό την εξουσία των Λεοναρδόπουλου, Ντορέ (Doré) και Ρουντενσί (Roudency), και υπό τη γενική διοίκηση του Σαρπί. Οι περιφέρειες αυτές διαιρέθηκαν σε 6 υποδιοικήσεις υπό την ευθύνη Ελλήνων και Γάλλων στρατιωτικών συνεπικουρουμένων από Έλληνες και Τούρκους διοικητικούς υπαλλήλους. Συστάθηκαν επιτροπές διαιτησίας για την επιστροφή των Ελλήνων προσφύγων, που μετά τη λήξη του πολέμου σιγά σιγά επέστρεφαν. Η διοίκηση της Δυτ. Θράκης ασκούνταν από ένα Πολιτικό και Διοικητικό Γραφείο και από ένα Ανώτερο Διοικητικό Συμβούλιο στο οποίο μετείχαν 5 Έλληνες, 5 Τούρκοι, 1 Αρμένιος, 1 Ισραηλίτης, 1 Λεβαντίνος και 2 Βούλγαροι.⁵⁸⁶ Η τάξη επανήλθε γρήγορα στη Δυτ. Θράκη με τη ρύθμιση εκκλησιαστικών ζητημάτων, την οργάνωση της δικαιοσύνης, της οικονομίας και του εμπορίου. Κατά την περίοδο αυτή πολύ σημαντική ήταν η συμβολή του Χαρισίου Βαμβακά, έμπιστου συνεργάτη του Βενιζέλου και εκπροσώπου της Ελλάδας στη Συνδιάσκεψη του Παρισιού. Αυτός αντιμετώπισε στην Κομοτηνή προπαγάνδα για την αυτονομία της Δυτ. Θράκης. Την προπαγάνδα ευνοούσε ο γαλλικός παράγοντας και πρωταγωνιστούσε σε αυτήν ο Τζαφέρ Ταγιάρ, ο Ισμαήλ Χακίμ και ο Βούλγαρος Γκεοργκίεφ. Ο Βαμβακάς εργάστηκε για την ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας, το άνοιγμα των ελληνικών εκκλησιών και την προώθηση του Έλληνα Εμμ. Δουλά ως προέδρου του Ανωτάτου Συμβουλίου. Επίσης, αντιμετώπισε με επιτυχία τους

⁵⁸⁵ Βακαλόπουλος Κ., “Θράκη”, ό.π., σελ. 252-257. Ο Αμερικανός πρόεδρος προς το τέλος του 1919 έχασε το ενδιαφέρον του για τα βαλκανικά εδαφικά προβλήματα, λόγω της άρνησης του Κογκρέσου να αναλάβει οποιεσδήποτε δεσμεύσεις στην Ευρώπη.

⁵⁸⁶ Σβολόπουλος Κ. “Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1900-1945”, Εστία, Αθήνα, 1992, σελ. 228. Σύμφωνα με την απόφαση της Συνδιάσκεψης στο Παρίσι, στις 20 Οκτωβρίου 1919, όλη η Δυτική Θράκη έγινε προσωρινά ένα αυτόνομο διασυμμαχικό κράτος με την επωνυμία Thrace Interalliee και διοικητή το στρατηγό Σαρπί, όπως έχουμε αναφέρει παραπάνω. Επίσης οι μουσουλμάνοι της περιοχής αντέδρασαν αρχικά με το διορισμό του Έλληνα διοικητή. Για να τους προσεταιριστούν οι ελληνικές αρχές διόρισαν δήμαρχο Ξάνθης μουσουλμάνο.

Γάλλους , οι οποίοι ευνοούσαν τις βουλγαρικές θέσεις και προωθούσαν στις κατώτερες θέσεις Βούλγαρους υπαλλήλους, που πλαισίωναν τους Γάλλους αξιωματούχους.

Τις προσπάθειες του Βαμβακά διευκόλυναν αφενός η επιστροφή χιλιάδων Θρακών προσφύγων, που έδωσαν στη Δυτ. Θράκη την πραγματική ελληνική φυσιογνωμία της και αφετέρου η σταδιακή αποχώρηση του ξένου βουλγαρικού στοιχείου. Ο Βαμβακάς αντιμετώπισε τη φημολογία ότι η Δυτική Θράκη θα παραχωρούνταν στη Βουλγαρία, τις τουρκικές πιέσεις σε βάρος Ελλήνων και τις γαλλικές παρεμβάσεις. Ενίσχυσε ακόμη την ελληνική παιδεία με την επαναλειτουργία των ελληνικών σχολείων και την επιστροφή των ελληνικών εκκλησιών στους νόμιμους κατόχους τους. Αυτονόητα η ελληνική δυναμική παρουσία στη Δυτ. Θράκη προοιωνιζόταν την επερχόμενη ελληνική κυριαρχία, εφόσον αυτή ήταν και η επιθυμία της συντριπτικής πλειοψηφίας των μουσουλμάνων. Απέμενε η στρατιωτική δράση από ελληνικής πλευράς, που εκδηλώθηκε στα μέσα Μαΐου του 1920.⁵⁸⁷ Προηγήθηκε όμως η συνθήκη του Σαν Ρέμο, το Μάιο του 1920, που όριζε, μεταξύ των άλλων, την απόσυρση των γαλλικών δυνάμεων από τη Δυτ. Θράκη και την αντικατάστασή τους από τις ελληνικές δυνάμεις. Ο στρατηγός Λεοναρδόπουλος με την 9^η μεραρχία των Ιωαννίνων κινήθηκε δραστικά και στις 15 Μαΐου έφτασε σιδηροδρομικώς στο Καραγάτς (Ορεστιάδα) και το Πόθιο. Η μεραρχία Σερρών υπό τον Εμμ. Ζυμβρακάκη απέκλεισε τις διαβάσεις προς τη Βουλγαρία και συγκεντρώθηκε στην Κομοτηνή και τέλος η 12^η μεραρχία Ξάνθης υπό τον Κ. Μαζαράκη αποβιβάστηκε στο Δεδεαγάτς (Αλεξανδρούπολη). Η μεραρχία Σμύρνης αργότερα, στις 7 Ιουλίου, κατέλαβε την Ηράκλεια, τη Ραιδεστό και την Τυρολόη και λίγο μετά (10 Ιουλίου) το Λουλέ Μπουργκάζ και τη Χαριούπολη.⁵⁸⁸

Η στρατιά της Θράκης συνέχισε τη νικηφόρα πορεία της και τον επόμενο μήνα (Ιούνιος 1920) με τον Εμμ. Ζυμβρακάκη αιχμαλώτισε το στασιαστή Τζαφέρ Ταγιάρ, που μαχόταν κατά του σουλτάνου έχοντας στις τάξεις του και 12.000 Βούλγαρους στρατιώτες. Τον Ιούλιο του 1920 ο ελληνικός στρατός κατέλαβε την Αδριανούπολη

⁵⁸⁷ Σβολόπουλος Κ. , ό.π., σελ. 228-230. Όσον αφορά στο έργο του Βαμβακά υπήρχαν δυσκολίες, συχνά από τις λανθασμένες κινήσεις που έκαναν οι στρατιωτικές αρχές, όπως η κήρυξη στρατιωτικού νόμου από το Ζυμβρακάκη την επομένη της εισόδου των ελληνικών στρατευμάτων στην Κομοτηνή. Είχε υποστηρίξει ότι θα έκανε καλή εντύπωση στους Γάλλους και τις άλλες εθνότητες.

⁵⁸⁸ Σβολόπουλος Κ. , ό.π., σελ. 229-232.

και ως τα τέλη του ιδίου μήνα είχε ολοκληρωθεί η κατάληψη ολόκληρης της Ανατ. Θράκης, με εξαίρεση μιας μικρής γραμμής στη Μήδεια – Τσατάλτζα και της Θρακικής Χερσονήσου. Με τη συνθήκη των Σεβρών (28 Ιουλίου /10 Αυγ. 1920) παραχωρήθηκε στην Ελλάδα και η Ανατολική Θράκη με την Καλλίπολη ως την Τσατάλτζα. Η Κωνσταντινούπολη και τα Στενά χαρακτηρίστηκαν ουδέτερη ζώνη υπό τον έλεγχο της διεθνούς συμμαχικής επιτροπής, ενώ η Βουλγαρία εξασφάλισε το δικαίωμα της ελεύθερης διαμετακόμισης στο λιμάνι της Αλεξανδρούπολης. Δικαίωμα το οποίο δεν τέθηκε ποτέ σε εφαρμογή.⁵⁸⁹

Αμέσως άρχισε το έργο της οργάνωσης ιδιαίτερα στην Ανατ. Θράκη, όπου η ελληνική κυβέρνηση είχε ορίσει ως ύπατο αρμοστή τον έμπειρο διπλωμάτη Αντ. Σαχτούρη. Εκεί, επί μία διετία, η ελληνική διοίκηση έδειξε το καλύτερο πρόσωπό της. Διακόπηκε όμως απότομα από τα γεγονότα της μικρασιατικής καταστροφής και την εκκένωση της Ανατ. Θράκης από τους αρχέγονους πληθυσμούς της, βάσει του πρωτοκόλλου των Μουδανιών (28 Σεπτ./11 Οκτ. 1922).

Κατά τη διάρκεια της Συνθήκης της Λωζάννης, ο Υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας Ισμέτ Ινονού ζητούσε εκτός από την Ανατολική Θράκη και τμήμα της Δυτικής Θράκης που περιελάμβανε την Ορεστιάδα και το Διδυμότειχο. Επίσης, ζητούσε διεξαγωγή δημοψηφίσματος, παρά το γεγονός ότι στους όρους ανακωχής των Μουδανιών δεν αναφερόταν καθόλου στο δημοψήφισμα. Ο Βενιζέλος και ο Λόρδος Κάρζον δεν το αποδέχτηκαν, επειδή στη Δυτική Θράκη επρόκειτο να εγκατασταθούν περίπου 300.000 Έλληνες πρόσφυγες από την Ανατολική Θράκη, την Κωνσταντινούπολη και τη Μικρά Ασία. Εκτός τούτου, είχαν καταφύγει στη Δυτική Θράκη πολλοί Έλληνες από την Ανατολική, με αποτέλεσμα να γίνει μεγάλη εθνολογική αλλοίωση υπέρ της Ελλάδας, ακούσια φυσικά. Στη Δυτική Θράκη παρέμειναν όσοι εξαιρέθηκαν από την ανταλλαγή δηλαδή 106.000 μουσουλμάνοι (Τούρκοι, Πομάκοι, Αθίγγανοι και Κιρκάσιοι), οργανωμένοι σε τρεις μουσουλμανικές κοινότητες: Κομοτηνής, Ξάνθης και Διδυμότειχου. Η Ελλάδα δέχτηκε την παραμονή τους λόγω υποχρεωτικής ανταλλαγής πληθυσμών, ως

⁵⁸⁹ Σβολόπουλος Κ., ό.π., σελ. 229-233. Ο συνταγματάρχης Ταγιάρ διοικητής του Α' Σώματος του τουρκικού στρατού στασίασε κατά του σουλτάνου για να μην κερδίσει η Ελλάδα τη Θράκη. Φαίνεται μάλιστα ότι κινήθηκε με την κρυφή συγκατάθεση της Πύλης και σε συνεννόηση με τους Βουλγάρους. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η Ιταλία και η Γαλλία ήθελαν να δώσουν στην Ελλάδα τη Θράκη για να την απομακρύνουν από τη Σμύρνη.

αντάλλαγμα για την παραμονή των Ελληνορθόξων της Κωνσταντινούπολης. Η ελληνική διοίκηση υποσχέθηκε στην ευαισθητοποιημένη για τα μειονοτικά προβλήματα διεθνή κοινότητα ότι θα σεβαστεί τα συμφωνηθέντα στη Λωζάννη.⁵⁹⁰

1.4.Η Ενσωμάτωση της Θράκης

Μετά την υπογραφή της ανακωχής του Μούδρου στις 30 Οκτωβρίου 1918 και συγκεκριμένα στις 10 Νοεμβρίου 1918, ιδρύθηκε από τους μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης, κατόπιν απόφασης που πάρθηκε στην Κων/πολη, μια επιτροπή με την επωνυμία «Επιτροπή Δυτικής Θράκης» με σκοπό την απελευθέρωση της Δυτικής Θράκης από τον «ξένο ζυγό» και τη διενέργεια δημοψηφίσματος. Παράλληλα αυτή η επιτροπή ήρθε σε συμφωνία σύμπλευσης με την «Επιτροπή προστασίας της Θράκης Πασάελι» που είχε έδρα στην Αδριανούπολη. Ξεκίνησε έτσι μία συνεργασία στην Κων/πολη η οποία συνεχίστηκε μέχρι την ενσωμάτωση της Θράκης στον εθνικό κορμό.

Όταν τα γαλλικά στρατεύματα εξ'ονόματος των διασυμμαχικών δυνάμεων κατέλαβαν τη Δυτική Θράκη, η έδρα της επιτροπής μεταφέρθηκε στην Κομοτηνή. Όταν όμως τα ελληνικά στρατεύματα κατέλαβαν την περιοχή, η επιτροπή μεταφέρθηκε στην κοινότητα Οργάνης του Νομού Ροδόπης και ίδρυσε την αυθαίρετη «κυβέρνηση της Δυτικής Θράκης».⁵⁹¹

Στις 9 Δεκεμβρίου 1919, η λεγόμενη «Κυβέρνηση της Δυτικής Θράκης» πραγματοποίησε σύσκεψη στο Ιεροσπουδαστήριο της Κομοτηνής. Εκεί αποφασίστηκε η αποστολή επιτροπής στο Παρίσι, προκειμένου να επιτευχθεί διπλωματική προσέγγιση με στόχο την υποστήριξη της Γαλλίας, για «την αυτονομία της Θράκης υπό την προστασία της Γαλλίας».⁵⁹²

Στο ίδιο μήκος κύματος βρισκόταν και η επιστολή του δημάρχου Κομοτηνής Χαφίζ Αλί Γκαλίπ της 10^{ης} Μαρτίου 1919 προς το στρατηγό Σαρπί. Στην επιστολή μεταξύ άλλων, αφού τόνιζε ότι «οι Τούρκοι ποτέ δεν έζησαν υπόδουλοι», πρότεινε τη «δημιουργία αυτόνομου ή ημιαυτόνομου κράτους στη Θράκη ζητώντας παράλληλα

⁵⁹⁰ Βακαλόπουλος Κ., «Θράκη», ό.π., σελ.255-257.

⁵⁹¹ Βακαλόπουλος Κ., «Θράκη», ό.π., σελ. 256-257.

⁵⁹² Σβολόπουλος Κ., ό.π., σελ. 234. Την ιδέα περί αυτονομίας άρχισαν να υιοθετούν οι μουσουλμάνοι της Θράκης μπερδεμένοι από τη διασπορά ψευδών ειδήσεων για το μέλλον της περιοχής αυτής.

τη «γαλλική κυριαρχία « ή τη «συμμαχική διοίκηση» και όχι την «ενσωμάτωση στην Ελλάδα»⁵⁹³.

Όλες αυτές οι απόψεις απηχούσαν μόνο τους οπαδούς της ΕΕΠ και των Νεότουρκων, που είχαν αρχηγό τον Τζαφέρ Ταγιάρ, ο οποίος είχε έδρα στην Αδριανούπολη και προσπαθούσε να κινητοποιήσει εναντίον της Ελλάδας το μουσουλμανικό πληθυσμό .

Η πραγματικότητα όμως ήταν άλλη. Οι σχέσεις των μουσουλμάνων και των χριστιανών συνεχώς βελτιώνονταν και οι απλοί πολίτες ζητούσαν την προσάρτηση της Θράκης στην Ελλάδα. Πολλοί από τους μουσουλμάνους εξάλλου, που ήταν παλιά μέλη του θρακικού μουσουλμανικού κομιτάτου, έδειχναν αισθήματα φιλικά προς την Ελλάδα, ζητώντας συνεργασία με σκοπό τη «σύσταση τοπικών μουσουλμανικών συμβουλίων» , διακείμενων φιλικά στην ένωση με την Ελλάδα.

Η στροφή των μουσουλμάνων πολιτών οφειλόταν στην πολιτική ισονομίας και ισοπολιτείας που διακήρυξε ο Χαρίσιος Βαμβακάς. Αυτός υποστήριζε ότι η Ελλάδα θα παρέδιδε τα τεμένη που είχαν μετατραπεί σε εκκλησίες την εποχή της βουλγαρικής κατοχής και θα προσλάμβανε μουσουλμάνους υπαλλήλους σε διάφορες θέσεις. Επιπλέον, ο Έλληνας κυβερνητικός εκπρόσωπος στη Θράκη δεν διαχώρισε τους πολίτες, με αποτέλεσμα να τον επισκέπτονται κοινοτάρχες μουσουλμάνοι. Αυτοί ζητούσαν την επέμβασή του για να απαλλαγούν οι ομόθρησκοι «από την πληρωμή καθυστερούμενων υπέρογκων φόρων». Η ισοτιμία των πολιτών που υιοθέτησε ο Χαρίσιος Βαμβακάς έφερε ρήγμα μεταξύ των απλών μουσουλμάνων και των Νεότουρκων, με αποτέλεσμα ο Χαρίσιος Βαμβακάς να θεωρείται «προστάτης» των μουσουλμάνων. Παρόμοιο ευνοϊκό κλίμα υπέρ της Ελλάδας δημιουργήθηκε μεταξύ των μουσουλμάνων όταν έγινε γνωστή «η επικύρωση της περιοχής στην Ελλάδα». Πολλοί μουσουλμάνοι κοινοτάρχες ζητούσαν με απεσταλμένους τους να τους δοθούν ελληνικές σημαίες για να τις τοποθετήσουν στα δημόσια κτίρια της περιοχής τους, κατά την προέλαση του ελληνικού στρατού⁵⁹⁴.

Παρά τις κινητοποιήσεις των κομιτατικών, τις απειλές και τους εκβιασμούς, ορισμένοι μουσουλμάνοι, μέλη του Ανώτερου Διοικητικού Συμβουλίου μαζί με τον

⁵⁹³ Karaçam N. “Ulusal Kurtuluş Savaşında Trakya”, Toplumsal Tarih , Κωνσταντινούπολη, 1994.

⁵⁹⁴ Βακαλόπουλος Κ., ό.π. , σελ 237.

εκπρόσωπο της αρμενικής κοινότητας και τον εκπρόσωπο των Λεβαντίνων ψήφισαν υπέρ της εκλογής Έλληνα προέδρου και μιας τετραμελούς διαρκούς επιτροπής, προσκείμενης κατά πλειοψηφία στις ελληνικές θέσεις. Η εκλογή αυτή χαρακτηρίστηκε σαν δημοψήφισμα. Οπότε οι μουσουλμάνοι, πλην ορισμένων εξαιρέσεων, που και αυτοί μετά τη Συνθήκη των Σεβρών στις 10 Αυγούστου 1920 υποχώρησαν, δήλωσαν εγγράφως ότι «επιθυμούν ειρήνη, γαλήνη, ησυχία για να επιδοθεί η Θράκη σε εντατική εργασία ώστε να επιτευχθεί πλήρης εκμετάλλευση του πλούτου της, σε στενή πάντοτε συνεργασία με τους αδελφούς Έλληνες, με την προστασία και τη σφόδρα και φιλελεύθερη διοίκηση της κυβέρνησής της».⁵⁹⁵

Η ενσωμάτωση της Δυτικής Θράκης στην ελληνική επικράτεια, η οποία έγινε και με την υποστήριξη όλων των εθνοτήτων που ζούσαν στην περιοχή, διαμόρφωσε νέα δεδομένα και στη ζωή των πολιτών : « Άλλαξε η πολιτική οργάνωση, περιορίστηκε ο ισλαμικός νόμος αποκλειστικά σε θρησκευτικά ζητήματα, οπότε και οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης ως Έλληνες πολίτες υπάγονται στις ελληνικές συνταγματικές διατάξεις και η απονομή της ελληνικής δικαιοσύνης ισχύει αδιακρίτως θρησκευματος».

Η ελληνική διοίκηση τέλος διευθέτησε το θέμα της οργάνωσης της μουσουλμανικής μειονότητας, η οποία έδειχνε ικανοποιημένη από την ενσωμάτωση της Δυτικής Θράκης στην Ελλάδα, αφού σταμάτησαν οι βιαιοπραγίες κατά του λαού, που συνέβαιναν όταν η Θράκη είχε περιέλθει υπό τον έλεγχο των Βουλγάρων.⁵⁹⁶

Με αυτόν τον τρόπο ενσωματώθηκε η μειονότητα στο ελληνικό κοινωνία και άρχισε να εργάζεται ανεμπόδιστα και να συμβάλλει στην πρόοδο της Δυτικής Θράκης.

⁵⁹⁵ Σβολόπουλος Κ., ό.π., σελ., 237-240.

⁵⁹⁶ Σβολόπουλος Κ., ό.π., σελ. 237-240.

2. Η ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ

2.1. Η περιοχή του Πόντου και οι Έλληνες

Ο Πόντος ήταν η μοναδική περιοχή της Μικράς Ασίας στην οποία αδιάσπαστη ελληνορθόδοξη κοινωνία επιβίωνε από τους ελληνοιστικούς και βυζαντινούς χρόνους. Παρότι ο ελληνορθόδοξος πληθυσμός ήταν αριθμητικά μικρότερος από τις άλλες εθνότητες, είναι γνωστό το προβάδισμά του κατά τη διάρκεια του δευτέρου μισού του 19^{ου} αιώνα. Με τα φιλελεύθερα μέτρα που έλαβε το Οσμανικό κράτος στο πλαίσιο του μεταρρυθμιστικού προγράμματος, γνωστού ως Τανζιμάτ (1839-1856), μειώθηκε σημαντικά το μεταναστευτικό ρεύμα και οι ελληνορθόδοξες κοινότητες του Πόντου ανασυστάθηκαν και εξελίχθηκαν οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά. Από το 1850 έως το 1922 σημειώθηκε μία ακμή στην εκπαιδευτική και πνευματική ζωή με πρωτοπόρο την Τραπεζούντα. Χαρακτηριστική ήταν η αύξηση του αριθμού των σχολείων και των μαθητών. Επιπρόσθετα, ο αριθμός των βιβλίων και των ελληνικών εφημερίδων, οι διάφοροι πολιτιστικοί και φιλανθρωπικοί σύλλογοι συνέβαλαν στην πνευματική αναγέννηση της Τραπεζούντας και της ευρύτερης περιοχής του Πόντου.

2.2. Ενδοκοινοτικές διαμάχες στον Πόντο

Το νεοτουρκικό κίνημα, όπως έχουμε αναφέρει, ήταν αποτέλεσμα διεργασιών και εξελίξεων που προετοιμαζόταν στην Οσμανική Αυτοκρατορία αρκετές δεκαετίες πριν από την εκδήλωσή του. Η ανάγκη για αλλαγές, λόγω της παρατεταμένης κρίσης στην Οσμανική επικράτεια, οδήγησε στη δημιουργία διαφόρων ομάδων που επιζητούσαν τη σωτηρία της αυτοκρατορίας προτείνοντας διάφορες μεταρρυθμίσεις μέσα στη χώρα.

Η ΕΕΠ φαινομενικά διέφερε από τις άλλες ομάδες γιατί υποστήριζε ένα νέο ιδεολογικό ρεύμα που προέβαλλε τις αρχές της ισότητας και της ελευθερίας μέσα από το σχηματισμό ενός νέου έθνους, του Οσμανικού. Ουσιαστικά όμως επρόκειτο για ένα ρεύμα υφέρποντος τουρκικού εθνικισμού, που δεν άργησε πολύ να αποκαλύψει τις πραγματικές του επιδιώξεις με τις γνωστές συνέπειες για το χριστιανικό πληθυσμό της αυτοκρατορίας. Το καλοκαίρι του 1908, η ΕΕΠ μετά την επικράτησή της είχε καθολική αποδοχή από τον πληθυσμό της οσμανικής

επικράτειας. Το γεγονός αυτό έδινε τη δυνατότητα στους Νεότουρκους να προχωρήσουν σε πραγματικές αλλαγές.⁵⁹⁷

Οι αντιδράσεις των εθνοτήτων απέναντι στο κίνημα δεν ήταν ίδιες σε όλη τη χώρα. Οι Έλληνες της Τραπεζούντας και της ευρύτερης περιοχής είχαν τις επιφυλάξεις τους για την επικράτηση του κινήματος. Στην αρχή, οι Έλληνες δεν συμμετείχαν στις εκδηλώσεις και μόνο έπειτα από ένα μήνα, με προτροπή του μητροπολίτη και του Έλληνα προξένου, οργάνωσαν μεγάλη διαδήλωση υπέρ του Συντάγματος, για να απομακρύνουν τη δυσарέσκεια που είχαν οι Τούρκοι. Αντιθέτως, στον υπόλοιπο Πόντο, και ειδικότερα στην Αμισό, η αποδοχή του κινήματος ήταν άμεση.⁵⁹⁸

Οι Νεότουρκοι, αμέσως μετά την επικράτησή τους, έστειλαν προπαγανδιστές παντού, όπως και στον Πόντο, και ίδρυσαν νεοτουρκικές λέσχες, καταφέροντας έτσι να προσεταιριστούν στρατιωτικούς και κυβερνητικά στελέχη. Οι απεσταλμένοι αυτοί έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην οργάνωση της παράνομης δράσης των Νεότουρκων πριν και κατά τη διάρκεια των εκλογών του Νοεμβρίου του 1908. Η σημαντικότερη παρέμβαση των Νεότουρκων ήταν η αυθαίρετη διαίρεση ή συγχώνευση εκλογικών τμημάτων, προκειμένου να εκλεγούν όσο το δυνατόν λιγότεροι Έλληνες εκλέκτορες. Αυτοί σύμφωνα με το έμμεσο εκλογικό σύστημα που ίσχυσε, θα εξέλεγαν τους βουλευτές. Αποτέλεσμα όλων αυτών των μεθοδεύσεων, όπως και στις επόμενες εκλογές του 1912, ήταν να εκλεγεί σε ολόκληρο τον Πόντο μόνο ένας Έλληνας βουλευτής. Χαρακτηριστικό της γενικότερης νοθείας ήταν ότι η ΕΕΠ εξέλεξε σε όλη τη χώρα 288 βουλευτές σε σύνολο 299. Οι εκλογές του 1908 και ο τρόπος διεξαγωγής τους αποτέλεσαν τον προάγγελο της εθνικιστικής πολιτικής που θα ακολουθούσαν, και φανέρωσαν ξεκάθαρα τους αληθινούς τους στόχους.⁵⁹⁹

Μετά τις εκλογές του 1908, αν και δεν υπήρχαν οργανωμένες εντάσεις και πιέσεις εναντίον των χριστιανών, στον Πόντο κυριαρχούσε ένα αίσθημα ανασφάλειας, κυρίως λόγω των αυθαιρεσιών εις βάρος του χριστιανικού (ελληνικού) στοιχείου (παρεμβάσεις στη δικαστική δικαιοδοσία της Εκκλησίας, καταπάτηση ελληνικών

⁵⁹⁷ Γεωργανόπουλος Ε. “Το Νεοτουρκικό Κίνημα και οι Επιπτώσεις του στον Ελληνισμό του Πόντου 1908-1914”, Εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2001, σελ. 55-56.

⁵⁹⁸ Φωτιάδης Κ., “Οι εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι κρυπτοχριστιανοί του Πόντου”, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1988, σελ. 228.

⁵⁹⁹ Φωτιάδης Κ., ό.π., σελ. 228-235.

ιδιοκτησιών, άσκηση ισχυρών πιέσεων για συμμετοχή σε διαδηλώσεις κατά της Ελλάδας, απαγόρευση για σύσταση εθνικών συλλόγων και προσπάθεια των Νεότουρκων για ίδρυση ελληνόφωνης εφημερίδας στην Αμισό, φερέφωνο της ΕΕΠ, στην οποία δεν δέχτηκε να εργαστεί ούτε ένας Έλληνας). Γι' αυτό οι Έλληνες κυρίως της Αμισού, ήδη από τις εκλογές του 1908, προσπάθησαν να αμυνθούν ενάντια στην αυθαιρεσία και την επιθετικότητα της ΕΕΠ.⁶⁰⁰

Στις εκλογές του 1912, η ΕΕΠ χρησιμοποίησε πάλι την ίδια τακτική των παρανομιών. Αυτή τη φορά όμως εφαρμόστηκε με εντονότερο ανθελληνικό φανατισμό. Παρουσιάστηκαν μόνο δύο υποψήφιοι με την παράταξη της ΕΕΠ, τους οποίους όμως απομόνωσε και καταψήφισε σύσσωμη η ελληνική κοινότητα. Η εκλογή 275 βουλευτών της ΕΕΠ και μόνον 6 της αντιπολίτευσης δείχνει ακριβώς το μέγεθος των παρανομιών και της νοθείας που έγιναν, ιδίως αν λάβουμε υπόψη ότι αυτή τη φορά η αντιπολίτευση ήταν οργανωμένη και συσπειρωμένη.

Με την έναρξη ωστόσο των Βαλκανικών πολέμων ήρθε η οριστική ρήξη μουσουλμάνων και χριστιανικών πληθυσμών (Ελλήνων) στον Πόντο. Όλοι οι μουσουλμάνοι, ακόμη και οι φιλελεύθεροι που είχαν συμμαχήσει παλαιότερα με τους Έλληνες κατά της ΕΕΠ, ήταν εναντίον των Ελλήνων. Τα επεισόδια και οι εντάσεις αυξήθηκαν με την εγκατάσταση μουσουλμάνων προσφύγων που προέρχονταν από τις απελευθερωμένες ελληνικές περιοχές σε αμιγώς ελληνικά χωριά, απαλλοτριώνοντας έτσι αναγκαστικά τις μικρές ελληνικές γαιοκτησίες.⁶⁰¹

Οι διαμάχες οξύνθηκαν το Μάρτιο του 1914 επειδή υπήρχε το ζήτημα των νησιών του Αιγαίου. Συγκεκριμένα, ήθελαν να πιέσουν την ελληνική κυβέρνηση να δεχτεί ευνοϊκή για την αυτοκρατορία λύση στο ζήτημα των νησιών, αλλά και να εφαρμοστεί η απόφαση που είχαν ήδη λάβει οι Νεότουρκοι το Σεπτέμβριο του 1913 στο συνέδριό τους, για πλήρη αφομοίωση των χριστιανικών πληθυσμών της αυτοκρατορίας. Μέσα σε αυτό το κλίμα έγιναν εκλογές-παρωδία το 1914, στις οποίες πήρε μέρος μόνο η ΕΕΠ.

⁶⁰⁰ Φωτιάδης Κ., ό.π., σελ. 228-235.

⁶⁰¹ Αρχείο Χαμουδόπουλου, "Ελληνισμός και Νεότουρκοι. Εθνική Δράσις του υπόδουλου ελληνισμού κατά την νεοτουρκικήν περίοδο 1908-1912", Αφοί Μπέρου, Θεσσαλονίκη, 1926, σελ.9-10, Φωτιάδης Κ., "Οι εξισλαμισμοί", ό. π., σελ.229-230.

Οι Νεότουρκοι θέλησαν με τις εκλογές βίας και νοθείας να καταργήσουν όλα τα πολιτικά προνόμια του Πατριάρχη, με το πρόσχημα της «οσμανοποίησης και του εκσυγχρονισμού» και να αφήσουν πολιτικά ακέφαλο το ελληνικό στοιχείο δίχως ουσιαστική εκπροσώπηση. Στον Πόντο όμως ο κλήρος σε συνεργασία με τα ελληνικά προξενεία συνέχισε μέχρι την καταστροφή του 1922 να παίζει σημαντικό, αν όχι κυρίαρχο, πολιτικό ρόλο.⁶⁰²

Με την εφαρμογή του εμπορικού αποκλεισμού των ελληνικών πλοίων και προϊόντων, και με αφορμή τη διακήρυξη της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα, η πολιτική των Νεότουρκων έγινε πιο πιεστική προς τους χριστιανικούς πληθυσμούς και ειδικά στους Έλληνες. Ο εμπορικός αποκλεισμός άρχισε στον Πόντο ήδη από το 1908, αλλά κορυφώθηκε όπως και στην υπόλοιπη αυτοκρατορία το 1911, οπότε και οι δύο χώρες έφτασαν στα πρόθυρα πολέμου. Οι οικονομικές πιέσεις που ασκήθηκαν ήταν ποικίλες και θα μπορούσαν να αναφερθούν όλες. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ατελέσφορη προσπάθειά τους να θεωρηθούν οσμανικές οι ελληνικές τράπεζες και έτσι να υπαχθούν στην οσμανική νομοθεσία. Κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους εφαρμόστηκαν νέα μέτρα, όπως οι ολικές επιτάξεις, απαγόρευση της αγοραπωλησίας ελληνικών ακινήτων, υποχρεωτική συνεισφορά στους εράνους για τον οσμανικό στρατό και ταυτόχρονη απαγόρευση των ελληνικών εράνων.

Οι Έλληνες στον Πόντο, πριν από τις πιέσεις εναντίον τους, ήταν οι πιο ισχυροί οικονομικά ώστε να στηρίζουν με επιτυχία, την περίοδο του αποκλεισμού, την ίδρυση της Τράπεζας Αθηνών το 1909 στην Αμισό και το 1911 στην Πάφρα. Επίσης, κατάφεραν να μην εφαρμοστεί ο αποκλεισμός με αυστηρότητα, ύστερα από αίτηση και των μουσουλμάνων εμπόρων, καθώς θα ήταν καταστροφικό κάτι τέτοιο γενικά για την οικονομία της περιοχής. Η τουρκική αστική τάξη είχε πολύ μικρή δύναμη για να αντικαταστήσει την ελληνική αστική τάξη που ήταν στόχος της νεοτουρκικής οικονομικής πολιτικής.⁶⁰³

⁶⁰² Χαραλαμπίδης Μ- Φωτιάδης Κ., “Πόντιοι, Δικαίωμα στη Μνήμη”, Εκδ. Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκης, 1987, σελ. 53-55./Ροδάς Μ., “Πως η Γερμανία κατέστρεψε τον Ελληνισμό της Τουρκίας” Αθήνα, 1916, σελ. 22-23/ Χαμουδόπουλος, ό.π., σελ. 45.

⁶⁰³ Σβολόπουλος Κ., “Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1900-1945”, Εκδ. Εστία, Αθήνα, 1992, σελ. 57-58.

Η καθιέρωση της υποχρεωτικής στράτευσης στον Πόντο οδήγησε σε μεγάλο κύμα μετανάστευσης το 1911, κυρίως προς τη Ρωσία. Μέχρι τότε οι χριστιανοί δεν στρατεύονταν και ως αντάλλαγμα κατέβαλλαν ετήσιο φόρο. Η στράτευσή τους όμως χρησιμοποιήθηκε ως ένα ακόμη μέσον αποδυνάμωσης των χριστιανικών πληθυσμών, ειδικά του ελληνικού στοιχείου, γιατί η θητεία γινόταν κάτω από άθλιες συνθήκες διαβίωσης, όπως σκληρές τιμωρίες, κακουχίες, προπηλακισμούς και αδυναμία ελεύθερης άσκησης της λατρείας. Ο Πατριάρχης επιχείρησε να παρέμβει με υπομνήματα χωρίς όμως αποτέλεσμα. Υπήρχε βέβαια δυνατότητα εξαγοράς της θητείας μέχρι το 1913, η οποία όμως δεν ήταν οριστική, με αποτέλεσμα να χρησιμοποιηθεί και αυτό το μέτρο ως μέσον για οικονομική αφαίμαξη.

Οι Έλληνες του Πόντου, με αφορμή αυτή την κατάσταση, αναγκάζονταν να δωροδοκούν στρατολογικές επιτροπές ή αστυνομικούς για να απαλλαγούν ή να μπορέσουν να φύγουν για το εξωτερικό, ενώ είχαν γίνει και ολόκληρες εταιρείες αστυνομικών και λιμενικών στα σύνορα, που φυγάδευαν Έλληνες έναντι αδράς χρηματικής αμοιβής. Κατά τους Βαλκανικούς οι περισσότεροι έγιναν φυγόστρατοι ή λιποτάκτησαν, ενώ υπήρξαν και περιπτώσεις Ελλήνων του Πόντου που κατατάχθηκαν στον ελληνικό στρατό. Το κύμα των φυγόστρατων και των λιποτακτών γενικεύτηκε τα επόμενα χρόνια. Οι περισσότεροι από αυτούς συγκεντρώθηκαν στα βουνά του Πόντου και εκεί δημιούργησαν τις πρώτες ανταρτικές ομάδες. Μετά το 1914 η θητεία στον Οσμανικό στρατό μετατράπηκε καθαρά σε μέσον εξόντωσης των Ελλήνων. Οι Έλληνες δεν έπαιρναν όπλο και δεν εντάσσονταν σε στρατιωτικές μονάδες, αλλά αποτελούσαν τα διαβόητα εργατικά τάγματα (αμελέ ταμπουρού), στα οποία πολλοί έχασαν τη ζωή τους⁶⁰⁴.

Η υποχρεωτική στράτευση προκάλεσε πολλές επιπτώσεις στην ελληνική κοινωνία του Πόντου, γιατί, καθώς αφορούσε το δυναμικότερο τμήμα της, τη νεολαία, αποδυνάμωσε την οικονομία της και έπληξε καίρια τον πληθυσμό της.

Όσον αφορά την εκπαιδευτική τους πολιτική, αρχικά οι Νεότουρκοι θέλησαν να διαδώσουν την τουρκική γλώσσα σε όλους τους μη τουρκόφωνους πληθυσμούς, γι' αυτό και προχώρησαν στην ίδρυση πολλών τουρκικών σχολείων, φαινόμενο που

⁶⁰⁴ Ενεπεκίδης Κ., "Γενοκτονία στον Εύξεινο Πόντο", Εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1996 σελ. 48-49 /60-61.

παρατηρήθηκε με ιδιαίτερη ένταση στον Πόντο ήδη από το Σεπτέμβριο του 1908. Τα σχολεία αυτά δεν είχαν καμία ιδιαίτερη επιτυχία. Ιδρύθηκαν όμως με ειδικό φόρο που επέβαλε η κυβέρνηση μόνο στους χριστιανικούς πληθυσμούς.

Το Πατριαρχείο είχε την αποκλειστική αρμοδιότητα για την ελληνική εκπαίδευση στον Πόντο, όπως και σε όλη την οσμανική επικράτεια. Οι Νεότουρκοι όμως κατάφεραν με διάφορα νομοθετικά διατάγματα να την καταργήσουν, παρά τα υπομνήματα διαμαρτυρίας που έστελνε ο ίδιος ο Πατριάρχης. Παρακάμπτοντας τις κατά τόπους αρμόδιες εκκλησιαστικές αρχές, έθεσαν τα ελληνικά σχολεία υπό τον άμεσο έλεγχο του οσμανικού Υπουργείου Παιδείας με διάφορες προφάσεις (π.χ. επικύρωση πτυχίων). Στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής, απαγόρευσαν την πρόσληψη αλλοδαπών δασκάλων, απόφαση που συνδεόταν με το γενικότερο διωγμό των Ελλήνων υπηκόων. Η απαγόρευση προκάλεσε μεγάλη αναστάτωση και ιδιαίτερα στον Πόντο, καθώς οι περισσότεροι δάσκαλοι ήταν Ελλαδίτες.⁶⁰⁵

Εκτός από αυτά, το νεοτουρκικό κράτος προέβαλλε διάφορες δυσκολίες, κυρίως γραφειοκρατικές, όπως π.χ. στην ανέγερση και συντήρηση των σχολείων. Παρ' όλα αυτά η νεοτουρκική εκπαιδευτική πολιτική δεν είχε ιδιαίτερα σοβαρές επιπτώσεις στην ακμάζουσα ελληνική εκπαίδευση του Πόντου, που συνέχισε την ανάπτυξή της μέχρι το 1914, στηριζόμενη οικονομικά αποκλειστικά στις δικές της δυνάμεις, με ελάχιστη βοήθεια από το ελληνικό κράτος⁶⁰⁶. Είναι γνωστό ότι οι Έλληνες της περιοχής αποτελούσαν το πιο δυναμικό, οικονομικά και πολιτισμικά, στοιχείο της αυτοκρατορίας. Είχαν περισσότερο πληθυσμό και εξαπλώνονταν σε στρατηγικά σημεία των Βαλκανίων και της Μ. Ασίας. Επίσης σε περίπτωση ισοπολιτείας είχαν την ικανότητα να κυριαρχήσουν. Συνεπώς αποτελούσαν εμπόδιο για την επικράτηση των Τούρκων στο νέο κράτος.

2.3. Η παρουσία του Κεμάλ (Kemal) στον Πόντο

Τα γεγονότα στην περιοχή του Πόντου, σε αντίθεση με αυτά των Αρμενίων, επισκιάστηκαν είτε από το πλήθος των τραγικών περιπτώσεων του αρμενικού λαού,

⁶⁰⁵ Αγτζίδης Β., “ Πόντος. Ένα ανοικτό ζήτημα” , Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 1996, εισαγωγή/ Ενεπεκίδης, Κ., “Γενοκτονία”, σελ.32-34.

⁶⁰⁶ Ροδάς Μ. , ό.π., σελ.33-34.

επειδή συνέπεσε χρονικά, είτε γιατί αποσιωπήθηκαν λόγω διακρατικών συμφερόντων και συμφωνιών με κυβερνητικές και διπλωματικές εντολές.

Τα γεγονότα αυτά αποκαλύπτουν τη συμπεριφορά των Νεότουρκων κατά των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης. Δηλαδή εντάσσονται στο σχέδιο των Νεότουρκων και των κεμαλικών για εκτόπιση των ισχυρότερων μη μουσουλμανικών πληθυσμών της Τουρκίας, μεταξύ των οποίων ήταν οι Έλληνες και οι Αρμένιοι.

Τα γεγονότα εκτοπισμού, όπως έχουμε αναφέρει και παραπάνω, διακρίνονται σε δύο χρονικές φάσεις: πρώτη φάση 1914-1918 και δεύτερη φάση 1919-1923. Αυτό το σχέδιο το συνέλαβε και άρχισε να το εφαρμόζει η τριανδρία των Νεότουρκων, Ταλαάτ Πασά, Ενβέρ Πασά και Τζεμάλ Πασά, οι οποίοι σε συνεργασία με τον επικεφαλής της γερμανικής στρατιωτικής αποστολής Λίμαν φον Σάντερς κατάρτισαν τις λεπτομέρειες και το χρονοδιάγραμμα.⁶⁰⁷

Με την κήρυξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1914) και την είσοδο της Τουρκίας στο πλευρό της Γερμανίας, στην Τουρκία κηρύχτηκε γενική επιστράτευση στις 21.7.1914, στην οποία συμπεριλαμβάνονταν και οι Πόντιοι.

Η επιστράτευση αυτή είχε τις εξής αρνητικές επιπτώσεις για τους Ποντίους:

- α. αναγκαστική απομάκρυνση των περισσότερων ανδρών, ηλικίας 20-45 χρονών από τις οικογένειές τους,
- β. εχθρική στάση των Τούρκων αξιωματικών προς τους επίστρατους Ποντίους,
- γ. δημιουργία ταγμάτων εργασίας μετά την κατάρρευση του τουρκορωσικού μετώπου και τον αφοπλισμό τους,
- δ. βίαιη συμπεριφορά κατά των αμάχων με το πρόσχημα αναζήτησης κρυμμένου οπλισμού και
- ε. εξορία των ελληνικών πληθυσμών προς το εσωτερικό, ιδιαίτερα μετά την προέλαση των Ρώσων και την κατάληψη της Τραπεζούντας, στις 5.4.1916.⁶⁰⁸

⁶⁰⁷ Φωτιάδης Κ., “Δικαίωμα”, ό.π., σελ. 50/ Ενεπεκίδης, “Γενοκτονία”, ό.π., σελ.32.

⁶⁰⁸ Φωτιάδης Κ., ό.π., σελ 55.

Από το 1914 έως το 1918 , περίπου 257.000 Έλληνες της περιοχής του Πόντου εξοντώθηκαν με τη μέθοδο των ταγμάτων εργασίας. Από το Δεκέμβριο του 1915 άρχισε και η συστηματική εξόντωση των ανδρών, ηλικίας από 16 έως 60 ετών. Οι Νεότουρκοι έβαλαν σε εφαρμογή το μεγαλεπήβολο σχέδιό τους, την εξόντωση δηλαδή όλων των γηγενών χριστιανών της Μικράς Ασίας. Πρόκειται για αργή εξόντωση λόγω της κακομεταχείρισης, των μαζικών εκτοπίσεων, του κρύου, της στέρησης νερού και τροφής.⁶⁰⁹

Σύμφωνα με τις εκθέσεις του Γερμανού πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη, οι Νεότουρκοι προσπαθούσαν να δικαιολογήσουν τις εκτοπίσεις των Ελλήνων, που ζούσαν στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας, με την πρόφαση ότι οι Ρώσοι είχαν εξοπλίσει τον ελληνικό πληθυσμό και υπήρχε φόβος για μιά ελληνική εξέγερση. Το επιχείρημα αυτό όμως δεν είχε υπόσταση, αφού ο πληθυσμός που κυρίως εκτοπίστηκε αποτελούνταν από γυναίκες, παιδιά και γέρους.

Στις 16 Ιουλίου 1916 ο Γερμανός πρόξενος της Αμισού Κίχχοφ (Kückhoft) ενημέρωσε τηλεγραφικά το υπουργείο Εξωτερικών, στο Βερολίνο, για την τύχη των Ελλήνων της δικαιοδοσίας του: «Από αξιόπιστες πηγές, ολόκληρος ο ελληνικός πληθυσμός της Σινώπης και της παραλιακής περιοχής της επαρχίας Κασταμονής έχει εξοριστεί. »...

Στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στον οποίο συμμετείχε η Οσμανική Αυτοκρατορία στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων από το 1914, η Τραπεζούντα και η ευρύτερη περιοχή μετατράπηκαν σε περιοχές πολεμικής δράσης. Λίγες μέρες πριν από τη ρωσική κατοχή της Τραπεζούντας , οι τουρκικές αρχές αποχωρώντας από την πόλη όρισαν τον μητροπολίτη Χρύσανθο πρόεδρο της προσωρινής διοίκησης μέχρι την άφιξη του ρωσικού στρατού. Ο Μεχμέτ Τζεμάλ Αζμή, νομάρχης της Τραπεζούντας, έδωσε πλήρεις εξουσίες στο μητροπολίτη και παρέδωσε τη διακυβέρνηση της περιοχής σε μία επιτροπή διακεκριμένων Ελλήνων καθώς και στους αρχηγούς της αστυνομίας και της χωροφυλακής. Κατά την περίπου διετή ρωσική κατοχή, η προσωρινή διοίκηση πήρε μέτρα κοινωνικής πρόνοιας χωρίς καμία διάκριση φυλής ή θρησκείας και κέρδισε την εμπιστοσύνη όλου του πληθυσμού. Μετά την Οκτωβριανή

⁶⁰⁹ Φωτιάδης Κ. , ό.π., σελ 158.

Επανάσταση και την παραίτηση της Ρωσίας από τις βλέψεις της σε τουρκικά εδάφη, οι τουρκικές δυνάμεις κατέλαβαν επίσημα την Τραπεζούντα, το Φεβρουάριο του 1918.⁶¹⁰

Η ιδέα της χριστιανομουσουλμανικής ομοσπονδίας, η οποία ήταν πολύ διαδεδομένη στον ελληνορθόδοξο πληθυσμό του Πόντου λόγω της απόστασης της περιοχής από το ελληνικό κράτος, σύντομα εγκαταλείφθηκε. Σε αυτό συνέβαλε η εθνικιστική πολιτική των κυβερνήσεων των Νεότουρκων στην περιοχή, καθώς επίσης και η επιδείνωση των σχέσεων των δύο κοινοτήτων. Μετά το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου και τη διακήρυξη των δεκατεσσάρων όρων του Προέδρου Ουίλσον περί ανεξαρτησίας λαών, δημιουργήθηκαν προσδοκίες για τη δημιουργία ελληνικής δημοκρατίας του Πόντου. Στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης στο Παρίσι, έγιναν μεγάλες προσπάθειες για να γίνει αντιληπτή από τους εταίρους η ελληνικότητα του Πόντου, υπό την ηγεσία του μητροπολίτη Χρύσανθου, ωστόσο δεν έφεραν τα αναμενόμενα αποτελέσματα.

Η κατάσταση στον Πόντο και ιδιαίτερα στην ύπαιθρο ήταν πολύ κακή. Οι συμμορίες οργιάζαν προκαλώντας προβλήματα στα ελληνικά χωριά και στους ανυπεράσπιστους χωρικούς. Τα ελληνικά χωριά του Πόντου, αποκομμένα από την κατεχόμενη από τον ελληνικό στρατό ζώνη της δυτικής Μικράς Ασίας, βρέθηκαν εκτεθειμένα στις επιθέσεις των τσέτε. Παρά τις προφορικές υποσχέσεις καμία από τις Μεγάλες Δυνάμεις δεν δέχτηκε να αναλάβει τη στρατιωτική κατοχή της περιοχής, ούτε ήταν έτοιμη να ανεχτεί μια ελληνική απόβαση στην Τραπεζούντα ή στο Βατούμ.⁶¹¹

Την περίοδο αυτή, ο Μουσταφά Κεμάλ, με εντολή του σουλτάνου και με την ιδιότητα του επιθεωρητή της 9^{ης} Στρατιάς, ξεκινούσε στις 16 Μαΐου 1919 για τη Σαμψούντα, για να προστατέψει τους Ρωμιούς και τους Αρμένιους από τις τουρκικές συμμορίες (τσέτες). Ο Μουσταφά Κεμάλ και οι 21 συνεργάτες του έφτασαν στο λιμάνι της Σαμψούντας στις 19 Μαΐου 1919.

⁶¹⁰ Κιτσίκης Δ., “Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας τον 20^ο αιώνα”, Εκδ. Εστία, Αθήνα, 1998, σελ.202-203/Finkel C., “Οθωμανική Αυτοκρατορία” Εκδ. Διόπτρα, Αθήνα, 2007, σελ.670-672/Φωτιάδης Κ., “Δικαίωμα”, ό.π., σελ. 55-57.

⁶¹¹ Κ.Φωτιάδης, “Δικαίωμα”, ό.π., σελ .58/ Ενεπεκίδης, “Γενοκτονία”, ό.π., σελ. 35-37/ Αγτζίδης, “Πόντος”, ό.π., σελ.31.

Ο Τοπάλ Οσμάν, ο μεγαλύτερος τσέτε της περιοχής, όταν πληροφορήθηκε την επιθυμία του Μουσταφά Κεμάλ να συναντηθεί μαζί του, πήρε τους στενούς του συνεργάτες και πήγε στη Χάβζα. Η πρώτη συνάντηση γνωριμίας του Τοπάλ Οσμάν με τον Μουσταφά Κεμάλ έγινε στις 29 Μαΐου 1919 στη Χάβζα.

Ο αρθρογράφος της εφημερίδας Daily Telegraph, σχολιάζοντας τη συμπεριφορά του Κεμάλ προς τους χριστιανικούς πληθυσμούς και ειδικά προς τον ελληνικό πληθυσμό της Τραπεζούντας το 1919, γράφει ότι: «Οι τωρινοί εκτοπισμοί στη Μικρά Ασία είναι χωρίς προηγούμενο στην τουρκική ιστορία. ». Η τραγωδία ήταν τόσο συγκλονιστική και εκτεταμένη, ώστε οι ύπατοι αρμοστές της Αγγλίας, της Ιταλίας, της Γαλλίας και της Ιαπωνίας αναγκάστηκαν να διαμαρτυρηθούν με κοινή επιστολή τους προς τον ίδιο τον Κεμάλ. Η απάντηση ήταν κυνική και επιβεβαίωσε ότι όλα τελούνταν εν γνώσει του και γίνονταν με διαταγές της τότε τουρκικής κυβέρνησης.⁶¹²

Πολύ σημαντικό γεγονός της περιόδου ήταν η υπογραφή του Συμφώνου Φιλίας και Αδελφότητας που υπογράφηκε μεταξύ του Μουσταφά Κεμάλ και του Λένιν στις 16 Μαρτίου 1921. Με το Σύμφωνο αυτό, παραχωρήθηκαν στην Τουρκία οι περιοχές του Καρς και του Αρνταχάν και η Σοβιετική Ρωσία παραιτήθηκε από κάθε οικονομική απαίτηση από την κεμαλική κυβέρνηση. Η υπογραφή της Συνθήκης ήταν τεράστια διπλωματική επιτυχία και για τις δύο χώρες. Η μεν Τουρκία εξασφάλισε τα βορειοανατολικά της σύνορα, η κεμαλική κυβέρνηση έγινε ισχυρότερη, βγήκε από τη διεθνή απομόνωση και καθιερώθηκε ως ισότιμο μέλος στις διακρατικές συμφωνίες. Η Ρωσία σταθεροποίησε την περιοχή του Καυκάσου που βρισκόταν σε αναταραχή, ενίσχυσε τη θέση των Σοβιετικών απέναντι στις Συμμαχικές Δυνάμεις και εξασφάλισε κύρος στον Ισλαμικό κόσμο. Παράλληλα με το Σύμφωνο Φιλίας και Αδελφότητας, υπογράφηκε και η συμφωνία για χορήγηση δωρεάν οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας στον Μουσταφά Κεμάλ. Σε μία περίοδο δύσκολη για τη Ρωσία, ο Λένιν δώρισε αρκετά εκατομμύρια χρυσά ρούβλια και ανυπολόγιστης αξίας οπλισμό.⁶¹³

Ο κεμαλοσουλτανικός μηχανισμός που συστήθηκε το 1922 δυσκολεύτηκε να βρει τα ενοχοποιητικά στοιχεία που ήθελε για τα γεγονότα που συνέβησαν μετά τις 19 Μαΐου

⁶¹² Finkel C., ό.π., σελ.670-674.

⁶¹³ Finkel C.,ό.π., σελ. 672-674/ Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ 208-210.

1919, επειδή ακριβώς δεν υπήρχαν. Γι' αυτό κατέφυγε στη γνωστή μέθοδο της πλαστογράφησης των ιστορικών, εθνολογικών και πολιτικών γεγονότων. Καρπός αυτής της έρευνας ήταν η έκδοση του βιβλίου Pontus Meselesi το 1922 υπό την επιμέλεια του Γιλμάζ Κουρτ (Yilmaz Kurt), το οποίο επανεκδόθηκε το 1995, κυρίως για εσωτερική κατανάλωση, επειδή το κύρος των ντοκουμέντων ήταν επικριτικό.

Ανήσυχoi και αντίθετοι με τη συμπεριφορά της κεμαλικής κυβέρνησης απέναντι στους Έλληνες ήταν και κάποιοι κεμαλικοί βουλευτές, ιδιαίτερα της περιοχής του Πόντου. Αυτοί κατηγορήθηκαν από το συνάδελφό τους βουλευτή της Προύσας Εμίν Μπέη, στη συνεδρίαση της 21^{ης} Αυγούστου 1922, ως «οπαδοί του ποντιακού ιδεώδους» και παραπέμφθηκαν σε εξεταστική επιτροπή για τις μετριοπαθείς θέσεις τους και την παθητική τους στάση.

Στην Τουρκική Εθνοσυνέλευση της Άγκυρας, ιδιαίτερα ξεχώρισε ο βουλευτής της Σινώπης Χακί Χαμί Μπέη, ο οποίος διαφοροποιήθηκε από τα μέτρα της κυβέρνησής τους.⁶¹⁴

Στη συνέχεια, ο βουλευτής Κίρσεχιρ, Γιαχγιά Γκαλίπ, είπε στην αγόρευσή του: «...Το ποντιακό ζήτημα είχε αρχίσει πολύ πριν... Ακούγαμε ότι οι Πόντιοι θα συγκροτήσουν μια οργάνωση, θα συγκροτήσουν μια κυβέρνηση, θα κάμουν αυτό, εκείνο. Αλλά δεν είχαμε ακούσει για την εξαφάνιση του προβλήματος διά μέσου εκτοπίσεων ατόμων. Κύριοι, να είστε βέβαιοι πως ό,τι κακό έχει προκύψει, έχει ανακύψει από τις έκτακτες εξουσίες που παρασχέθηκαν. Δεν αντιλαμβάνομαι, εκείνο που θα ανορθώσει μια χώρα είναι οι νόμοι και εκείνο που θα την καταστρέψει η παρανομία. Έκτακτες εξουσίες σημαίνουν απολύτως κατά το κέφι του καθενός να καταστρέφει πόλεις, να γκρεμίζει τα σπίτια που βρίσκει μπροστά του, να εγκαταλείπει το σύμπαν σε μια καταστροφή. Γιατί τα άτομα που ασχολούνται (με την καταστολή), για να μη δώσουν λογαριασμό για κείνους που κλέβουν, πυρπολούν τα σπίτια. ... »⁶¹⁵.

Στο ίδιο πνεύμα κατά την αγόρευσή του μίλησε και ο βουλευτής Μερσίνης Σαλαχατίν μπέης: «...Μήπως είναι αυτή η επιθυμία της Εθνοσυνέλευσης να μην

⁶¹⁴ Φωτιάδης Κ., “Δικαίωμα”, ό.π., σελ. 58/ Εφημερίδα “Ελευθεροτυπία”, Ιστορικά 16.05.2002.

⁶¹⁵ Φωτιάδης Κ., “Δικαίωμα”, ό.π., σελ. 58-62/ Εφημερίδα “Ελευθεροτυπία”, Ιστορικά 16.02.2002.

απομείνει κανένας μη μουσουλμάνος, να εξοριστεί και να αφανιστεί και ο τελευταίος; Σε μια τέτοια περίπτωση πώς θα ζήσουμε μπροστά στον κόσμο; Και θα μπορέσουμε να σταθούμε; Θα με συγχωρέσετε, αλλά η διευθέτηση αυτού του προβλήματος αποτελεί τον εθνικό μας βίο».

Τελικά, η ιστορική έρευνα των τελευταίων ετών, έχει φέρει στο φως της δημοσιότητας πολλά έγγραφα, μαρτυρίες και στοιχεία που τεκμηριώνουν τις βίαιες πράξεις που διαπράχθηκαν, πέρα από οποιαδήποτε αμφισβήτηση. Στην περίπτωση των Ελλήνων του Πόντου όπως και των Ελλήνων της Θράκης και της Μικράς Ασίας, έχουμε τις εξής πράξεις που εμπίπτουν στις διατάξεις της σύμβασης για την πρόληψη και καταστολή των εγκλημάτων της γενοκτονίας:

1. σχεδιασμένη βιαιοπραγία των μελών μιας συγκεκριμένης εθνικής ομάδας
2. σοβαρή προσβολή της σωματικής και διανοητικής ακεραιότητας τους
3. υποβολή σε συνθήκες διαβίωσης που μπορούν να επιφέρουν πλήρη ή μερική εξόντωση της εθνικής ομάδας
4. βίαιη μεταφορά παιδιών σε άλλη εθνική ομάδα.⁶¹⁶

Στις 24.2.1994, η Βουλή των Ελλήνων, με ομόφωνη απόφασή της, αναγνώρισε και όρισε τη 19^η Μαΐου ως ημέρα εθνικής μνήμης των γεγονότων στον Πόντο, καθώς και την περαιτέρω προώθησή τους στα διεθνή φόρα.

⁶¹⁶ Φωτιάδης Κ., “Δικαίωμα”, ό.π., σελ. 67.

3. ΤΟ ΑΡΜΕΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

3.1. Ο Αρμενικός λαός και η Περίοδος των Μεταρρυθμίσεων το 19^ο και του 20^ο αι.

Υπάρχουν μαρτυρίες για την παρουσία του αρμενικού λαού στην περιοχή της Ανατολικής Μικράς Ασίας και στον Καύκασο από τον 6^ο π.χ. αιώνα. Επί δύο χιλιετίες ο αρμενικός λαός γνώρισε περιόδους ανεξαρτησίας και υποτέλειας. Πολλές βασιλικές δυναστείες διαδέχονταν η μια την άλλη μέχρι την κατάρρευση του τελευταίου αρμενικού βασιλείου το 14^ο αιώνα. Από τον 4^ο αιώνα αποδέχτηκαν το χριστιανισμό, ως επίσημη θρησκεία του κράτους, και ένα ιδιαίτερο αλφάβητο, στοιχεία που τους παρείχαν από εκείνη την εποχή μια εθνική ταυτότητα.⁶¹⁷ Οι Αρμένιοι υπέστησαν συχνά διωγμούς από διάφορους εισβολείς και κατακτητές εξαιτίας της πίστης τους. Μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Αρμένιοι μπόρεσαν να δημιουργήσουν και να διαφυλάξουν στα ιστορικά τους εδάφη μία ταυτότητα.

Μέσα στην Οσμανική Αυτοκρατορία, όπως οι άλλες θρησκευτικές μειονότητες έτσι και η αρμενική κοινότητα απολάμβανε θρησκευτική και πολιτιστική αυτονομία, παρότι ήταν υπήκοοι κατώτερης τάξης.

Με την παρακμή της Αυτοκρατορίας το 19^ο αιώνα οι συνθήκες γίνονταν όλο και πιο καταπιεστικές. Τα αλληπάλληλα κύματα Τούρκων προσφύγων που έρχονταν από τη Ρωσία και τα Βαλκάνια και η μόνιμη εγκατάσταση των νομάδων (Κούρδων, Τσερκέζων, κλπ.) επιδείνωναν τη ζωή του αρμενικού πληθυσμού, που στη μεγάλη πλειοψηφία του ήταν αγροτικός, και έκαναν επιτακτικό το πρόβλημα της ιδιοκτησίας της γης. Την ίδια περίοδο η αφύπνιση των εθνοτήτων στα Βαλκάνια οδήγησε προοδευτικά στην ανεξαρτησία των λαών, που μέχρι τότε ήταν υποταγμένοι στους Οσμανούς. Η Αυτοκρατορία εξασθενούσε όλο και περισσότερο από τα χρέη.⁶¹⁸

⁶¹⁷ “Το έγκλημα της Σιωπής- Η Γενοκτονία των Αρμενίων”, Εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα, 1988, σελ. 414

⁶¹⁸ Shaw S.J.- Shaw Kural Ezel, ό.π., σελ. 314.

Από το 1878, την επομένη του ρωσοτουρκικού πολέμου, το Αρμενικό ζήτημα έγινε ένα από τα θέματα του Ανατολικού ζητήματος. Στη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (1878) το άρθρο 16 προέβλεπε μια σειρά μεταρρυθμίσεων στις αρμενικές περιοχές υπό την εγγύηση της Ρωσίας. Αλλά η συνθήκη του Βερολίνου (1878), μετά από μια ανατροπή συμμαχιών, αφαίρεσε τις υποχρεώσεις της Τουρκίας και εμπιστεύτηκε στην Αγγλία την επίβλεψη των μεταρρυθμίσεων, οι οποίες δεν πραγματοποιήθηκαν ποτέ⁶¹⁹

Μέσω των κομμάτων Χίντσακ και Τασνάκ, ο αρμενικός λαός δημιούργησε ένα επαναστατικό κίνημα. Με την εξέγερση του Σασούν το 1894, περίπου 300.000 Αρμένιοι έχασαν τη ζωή τους στις ανατολικές επαρχίες και στην Κωνσταντινούπολη, με διαταγή του σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ.⁶²⁰ Παρ'όλες τις διαμαρτυρίες των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων, δόθηκαν νέες υποσχέσεις για μεταρρυθμίσεις, που ως συνήθως δεν πραγματοποιήθηκαν, κι έτσι ο αγώνας των ανταρτών συνεχίστηκε. Από την αρχή του 20ού αιώνα, οι Αρμένιοι επαναστάτες άρχισαν να συνεργάζονται με το κόμμα των Νεότουρκων⁶²¹, για να χαράξουν ένα δρόμο προς την ομοσπονδία, μέσα στα πλαίσια της αυτοκρατορίας. Η συνταγματική επανάσταση του 1908, έδωσε ελπίδες και η ιδεολογία των Νεότουρκων εξελίχθηκε υπό την πίεση της ριζοσπαστικής ομάδας του κινήματος, της άσκησης της εξουσίας και των

⁶¹⁹ Shaw S.J.-Shaw Kural E. , ό.π., σελ 314.

⁶²⁰ Ο Σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ στο προσωπικό του ημερολόγιο αναφέρει ότι “Οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις δεν ζήτησαν εγγυήσεις για τους Αρμένιους . Μόνο οι Άγγλοι για δικά τους συμφέροντα ζητούν εγγυήσεις. Οι Αρμένιοι λόγω του χαρακτήρα τους είναι άνθρωποι συγκρατημένοι, δεν θα μπορούσαν ποτέ να επαναστατήσουν και ακόμα περισσότερο να δημιουργήσουν κράτος. Η πλούσια ζωή που ζουν εντός της επικράτειας και η δυνατότητά τους να κερδίζουν χρήματα ή να κατέχουν υψηλές θέσεις στην Υψηλή Πύλη, τους είναι αρκετές. Η εξέγερσή τους οφείλεται στους επαναστατικούς λόγους που τους απευθύνουν οι καθολικοί και αγγλικοί ιεραπόστολοι. Συγκεκριμένα, τα Χριστούγεννα του 1892 σε όλες τις αρμενικές εκκλησίες, οι υπεύθυνοι των επιτροπών οι οποίες δημιουργήθηκαν και εκπαιδεύτηκαν στη θρησκευτική σχολή της Μερζιφόνης από αυτούς τους ιεραπόστολους , κάλεσαν τον αρμενικό λαό να επαναστατήσει. Ποιο κράτος θα έδειχνε τέτοια ανοχή σε ένα τέτοιο γεγονός όπως το δικό μας” Βλ. αναλυτ. “Sultan Abdülhamit - Siyasi Hatıratım”, Dergah Yayınları ,İstanbul , 1975.

⁶²¹ Στις 4 Φεβρουαρίου στο 1ο Συνέδριο των Νεότουρκων στο Παρίσι, εκτός από τους φίλους και τους αντιπροσώπους παρατάξεων του Αχμέτ Ριζά Μπέη και του Πρίγκιπα Σαμπαχαττίν , συμμετέχουν και Αρμένιοι αντιπρόσωποι. Οι Αρμένιοι στήριξαν το πολιτικό πρόγραμμα του Πρίγκιπα Σαμπαχαττίν, διότι έκριναν ότι είχε περισσότερο κοινωνικό χαρακτήρα. Ο καθηγητής Yusuf Halaçoğlu στο βιβλίο του “Ermeni Tehciri” , Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2004, σελ. 38, αναλύει τους λόγους της υποστήριξης των Αρμενίων του προγράμματος του Πρίγκιπα Σαμπαχαττίν. Το 1907, συμμετείχαν ξανά και στο 2^ο Συνέδριο των Νεότουρκων στο Παρίσι, έδειξαν συμβιβαστικό χαρακτήρα και συμφώνησαν μαζί με τους Νεότουρκους ότι πρέπει να δοθεί ένα τέλος στον παρεμβατισμό των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων στη χώρα και ότι η ισονομία και ισοπολιτεία επιτυγχάνεται με την επανάσταση.

εξωτερικών γεγονότων προς ένα αποκλειστικό εθνικισμό, που εκφραζόταν με τον παντουρκισμό και τον τουρανισμό.⁶²²

Η κατάσταση των Αρμενίων στις ανατολικές επαρχίες δεν άλλαξε ούτε με την επανάσταση, ούτε με την ανατροπή του Αμπντούλ Χαμίτ το 1909 (γεγονότα των Αδάνων). Νέα αιτήματα για μεταρρυθμίσεις⁶²³ υποβλήθηκαν από τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις, τα οποία έφεραν βέβαια κάποιο αποτέλεσμα το Φεβρουάριο του 1914. Διορίστηκαν δύο επιθεωρητές για την εποπτεία της εφαρμογής τους, γεγονός που θεωρήθηκε από την οσμανική κυβέρνηση ως απαράδεκτη ανάμειξη στα εσωτερικά της.

Με το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Οσμανική Αυτοκρατορία δίστασε να διαλέξει στρατόπεδο, λόγω όμως της συνεργασίας της με τους Γερμανούς τάχθηκε, στις αρχές Νοεμβρίου 1914, στο πλευρό των κεντρικών δυνάμεων. Η θέση των Αρμενίων ήταν δύσκολη. Κατείχαν ένα χώρο που θεωρούνταν ζωτικός από την Τουρκία για την πραγματοποίηση των τουρανικών της βλέψεων πάνω στους λαούς της Υπερκαυκασίας και της Κεντρικής Ασίας. Η ύπαρξη 2.000.000 Αρμενίων στην Οσμανική Αυτοκρατορία και 1.700.000 Αρμενίων στη Ρωσία αυτόματα τους χώριζε σε δύο στρατόπεδα. Στο 8^ο συνέδριο της Αρμενικής επαναστατικής ομοσπονδίας, που έγινε στο Ερζερούμ τον Αύγουστο του 1914,⁶²⁴ οι υπεύθυνοι της Τασνάκ δεν αποδέχτηκαν τις προτάσεις των Νεότουρκων, που τους ζητούσαν να αναπτύξουν ανατρεπτική δράση με τους Αρμένιους της Ρωσίας εναντίον της Ρωσίας. Οι Αρμένιοι της Τουρκίας κατατάχτηκαν στον τουρκικό στρατό, ενώ οι Αρμένιοι της Ρωσίας, αφού ενσωματώθηκαν στο ρωσικό στρατό, στάλθηκαν στα ευρωπαϊκά μέτωπα. Κατά τους πρώτους μήνες του πολέμου οι Αρμένιοι της Ρωσίας κατατάχτηκαν σε σώματα εθελοντών και χρησίμευσαν ως ανιχνευτές στο ρωσικό στρατό. Ήταν η ρωσική απάντηση στο τουρκικό σχέδιο που είχε προταθεί στους Αρμένιους, στο Ερζερούμ, λίγους μήνες νωρίτερα. Ένα επιχείρημα που

⁶²² Shaw S.J. – Shaw Kural E., “History of Ottoman Empire and Modern Turkey” Cambridge University Press, London, 1977, σελ. 315/ “Το Εγκλήμα της Σιωπής”, ό.π., σελ. 415.

⁶²³ Halaçoğlu Y., ό.π., σελ. 39. Τα μεταρρυθμιστικά προγράμματα “Ermeni Islahatı” για τους Αρμένιους επιβλήθηκαν στην Οσμανική Αυτοκρατορία από την Αγγλία και τη Ρωσία.

⁶²⁴ Οι Τούρκοι ισχυρίστηκαν ότι στη συγκέντρωση που έκαναν οι Αρμένιοι στο Ερζερούμ το 1914, γνωστοποίησαν στην κυβέρνηση της ΕΕΠ ότι θα κηρύξουν ένοπλο αγώνα, επειδή τα μέτρα που ελήφθησαν για αυτούς ήταν φαινομενικά και δεν τους βοηθούσαν καθόλου. Βλ. σχετ. Halaçoğlu Y., ό.π., σελ.49-52.

χρησιμοποίησαν οι Νεότουρκοι για την προδοσία των Αρμενίων, ήταν η άρνηση των Τασνάκ για σχηματισμό των συνταγμάτων εθελοντών. Ο Ενβέρ Πασά, που είχε γίνει αρχιστράτηγος των τουρκικών δυνάμεων, εισέβαλε στην περιοχή της Υπερκαυκασίας, υπέστη όμως μεγάλη ήττα στην περιοχή του Σαρικαμίζ, εξαιτίας του χειμώνα και του ρωσικού στρατού. Από τους 90.000 άνδρες της 3^{ης} Τουρκικής στρατιάς δεν απόμειναν παρά 15.000. Μετά την ήττα στον Καύκασο άρχισαν τα αντιαρμενικά μέτρα.⁶²⁵

3.2. Τα αίτια των γεγονότων.

Από το 1908 ως το 1914, οι φαινομενικά φιλελεύθεροι και οπαδοί της ισονομίας και ισοπολιτείας Νεότουρκοι μετατράπηκαν σε ακραίους σοβινιστές. Σκόπευαν να δημιουργήσουν μια νέα τάξη και να εξαλείψουν το Αρμενικό Ζήτημα, εξοντώνοντας τον αρμενικό λαό. Η Ευρώπη εκμεταλλεύτηκε τις αδυναμίες της Οσμανικής Αυτοκρατορίας και συνέβαλε σε αυτή τη διαδικασία.

Το 1913, η υπερεθνικιστική φατρία του κόμματος της ΕΕΠ απέκτησε τον έλεγχο της κυβέρνησης. Στην πολιτική σκηνή, όπως είναι γνωστό, κυριάρχησε η τριανδρία αποτελούμενη από τον υπουργό Πολέμου Ενβέρ Πασά, τον υπουργό Εσωτερικών (και στη συνέχεια μεγάλο βεζίρη) Ταλαάτ Πασά και το στρατιωτικό διοικητή της Κωνσταντινούπολης (και αργότερα υπουργό Ναυτικών) Τζεμάλ Πασά.

Στα χρόνια πριν από την έκρηξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου και παρ' όλες τις ενδείξεις του τουρκικού εθνικισμού, οι Αρμένιοι συνέχισαν να παραμένουν νομιμόφρονες, ενώ οι διακρίσεις και οι συνεχιζόμενες διώξεις, ιδιαίτερα του αγροτικού αρμενικού πληθυσμού, συνηγορούσαν για το αντίθετο.⁶²⁶

Με το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων, το διεθνές ενδιαφέρον για το Αρμενικό Ζήτημα ανανεώθηκε. Οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις έθεσαν εκ νέου το ζήτημα των μεταρρυθμίσεων στην Οσμανική Αυτοκρατορία. Η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία και η Ρωσία από τη μια πλευρά και η Γερμανία, η Αυστρο-Ουγγαρία και η Ιταλία από την άλλη κατέληξαν σε μια συμβιβαστική διευθέτηση. Σύμφωνα με αυτήν η Τραπεζούντα και οι έξι αρμενικές επαρχίες της Τουρκίας (Ερζερούμ, Σεβάστεια,

⁶²⁵ Shaw S.J.- Shaw Kural E., ό.π., σελ 316-317.

⁶²⁶ Shaw S.J.-Shaw –Kural E.,314-317 / Finkel C., ό.π., σελ. 665-668/Ακτσόγλου Ι., ό.π., σελ.101-102.

Χαρπούτ, Ντιγιαρμπακίρ, Μπιτλίς και Βαν) θα συνενώνονταν σε δύο διοικητικές περιοχές με ευρεία τοπική αυτονομία, υπό την εποπτεία των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων και την επίβλεψη επιθεωρητών που θα επιλέγονταν από τις Δυνάμεις αυτές. Το σχέδιο του Φεβρουαρίου του 1914 αποτελούσε την πιο πλατιά και πιο πλήρη πρόταση για μεταρρυθμίσεις που είχε υποβληθεί στις δεκαετίες που είχαν περάσει από τη διεθνοποίηση του Αρμενικού Ζητήματος (1878, Συνθήκη του Βερολίνου).⁶²⁷

Η έκρηξη όμως του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου το καλοκαίρι του 1914 εμπόδισε την εφαρμογή του προγράμματος των μεταρρυθμίσεων και ανησύχησε τους Αρμένιους ηγέτες και τον αρμενικό λαό. Αν η Οθμανική Αυτοκρατορία έμπαινε στον πόλεμο στο πλευρό των κεντρικών δυνάμεων, το αρμενικό οροπέδιο θα γινόταν αναπόφευκτα το θέατρο ενός ακόμη ρωσο-τουρκικού πολέμου. Καθώς η Αρμενία ήταν διαμοιρασμένη ανάμεσα στα δύο κράτη, οι Αρμένιοι θα υπέφεραν τα πάνδεινα, άσχετα με το ποιος θα κέρδιζε τον πόλεμο. Γι' αυτό το λόγο, οι Αρμένιοι ηγέτες παρότρυναν τους Νεότουρκους συναδέλφους τους να μείνουν ουδέτεροι και να σώσουν την αυτοκρατορία από την καταστροφή. Παρότι πείστηκαν οι Αρμένιοι ηγέτες του Τασνακτσουτιούν (Αρμενική Επαναστατική Ομοσπονδία) από την ΕΕΠ, αρνήθηκαν να οργανώσουν αρμενική εξέγερση κατά των Ρώσων και παρότρυναν πάλι τους Νεότουρκους να τηρήσουν ουδετερότητα. Ταυτόχρονα τους γνωστοποίησαν ότι οι Αρμένιοι θα υπηρετούσαν πιστά την κυβέρνηση της χώρας στην οποία ζούσαν.⁶²⁸

Παρά τις συμβουλές και τις εκκλήσεις των Αρμενίων, η γερμανόφιλη φατρία των Νεότουρκων, υπό την ηγεσία του Ενβέρ και του Ταλαάτ, υπέγραψε μια μυστική συμμαχία με τη Γερμανία, τον Αύγουστο του 1914, που προέβλεπε στη δημιουργία ενός νέου τουρκικού κράτους, το οποίο θα περιλάμβανε τη Ρωσική Υπερκαυκασία και την Κεντρική Ασία. Η είσοδος της Τουρκίας στον πόλεμο, μετά την επίθεση κατά των ρωσικών ναυτικών εγκαταστάσεων τον Οκτώβριο του 1914, έσβησε κάθε πιθανότητα επίλυσης του Αρμενικού Ζητήματος μέσω διοικητικών μεταρρυθμίσεων. Οι όποιες επιφυλάξεις υπήρχαν ακόμη και μετά την είσοδο της Τουρκίας στον πόλεμο, εγκαταλείφθηκαν μετά την τραγική εκστρατεία στον Καύκασο, στην οποία ο Ενβέρ Πασά θυσίασε έναν ολόκληρο στρατό μπροστά στην παράλογη, από

⁶²⁷ Shaw S.J.-Shaw-Kural E., ό.π., σελ. 314-317/"Το Έγκλημα της Σιωπής", ό.π., σελ. 414-415.

⁶²⁸ Finkel C., ό.π., σελ. 666-667/"Το Έγκλημα της Σιωπής", ό.π., σελ. 414-415.

στρατιωτική άποψη, εμμονή του να προελάσει ως το Μπακού και την Κασπία θάλασσα, μέσα στο καταχείμωνο. Μετά τη μεγάλη στρατιωτική ήττα της Τουρκίας, και την απειλή των Συμμάχων κατά της πρωτεύουσας, οι εξτρεμιστές Νεότουρκοι θεώρησαν τους Αρμένιους αποδιοπομπαίους τράγους, τους κατηγορήσαν για προδοσία και έπεισαν τους απρόθυμους συντρόφους τους ότι είχε έρθει η ώρα να λύσουν το Αρμενικό Ζήτημα μια για πάντα.⁶²⁹

Τη νύχτα της 23^{ης} προς την 24^η Απριλίου 1915, έγιναν συλλήψεις και εκτοπισμοί στην Ανατολία πολλών Αρμενίων πολιτικών, θρησκευτικών και πνευματικών ηγετών της Κωνσταντινούπολης – πολλοί από τους οποίους ήταν φίλοι και γνωστοί των Νεότουρκων ηγετών – συνελήφθησαν, εκτοπίστηκαν στην Ανατολία και κάποιους μάλιστα τους σκότωσαν. Το Μάιο, ο υπουργός Εσωτερικών Ταλαάτ Πασά ισχυρίστηκε ότι το κράτος δεν μπορούσε να έχει εμπιστοσύνη στους Αρμένιους ότι οι τελευταίοι θα μπορούσαν να βοηθήσουν τους εχθρούς και ότι ήταν έτοιμοι να επαναστατήσουν σε όλη την επικράτεια. Διέταξε λοιπόν την εκτόπισή τους από τις πολεμικές ζώνες σε κέντρα επανεγκατάστασης – στην πραγματικότητα όμως στις ερήμους της Συρίας και της Μεσοποταμίας. Τελικά, οι Αρμένιοι εκτοπίστηκαν όχι μόνο από τις πολεμικές ζώνες, αλλά και από όλη την αυτοκρατορία, εκτός από την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη, όπου υπήρχαν ξένοι διπλωμάτες και έμποροι. Οι Αρμένιοι που υπηρετούσαν στον οσμανικό στρατό είχαν ήδη συγκεντρωθεί άοπλοι σε τάγματα εργασίας και εκτοπίζονταν κατά μικρές ομάδες. Την επιχείρηση προετοίμαζαν οι χωροφύλακες και οι ληστρικές και νομαδικές ομάδες υπό την καθοδήγηση των Νεότουρκων αξιωματούχων. Οι γυναίκες και τα παιδιά υπέστησαν τα χειρότερα. Οδηγούνταν επί βδομάδες μέσα από βουνά και ερήμους και συχνά υφίσταντο εξευτελισμούς. Με αυτόν τον τρόπο ένα ολόκληρο έθνος διαλύθηκε και ο αρμενικός λαός εκτοπίστηκε από την πατρίδα στην οποία ζούσε επί τρεις χιλιάδες χρόνια. Χιλιάδες από τους επιζήσαντες και τους πρόσφυγες που είχαν σκορπιστεί στις αραβικές επαρχίες και την Υπερκαυκασία πέθαναν από την πείνα, τις επιδημίες και τις κακουχίες.⁶³⁰

Οι Τούρκοι στη διάρκεια του πολέμου προσπάθησαν να δικαιολογηθούν γι' αυτά τα γεγονότα, οι δικαιολογίες τους όμως απορρίφθηκαν ολοκληρωτικά από ανθρωπιστές

⁶²⁹ Finkel C., ό.π., σελ. 666-668/ “Το Έγκλημα τη Σιωπής”, ό.π., σελ. 415-417.

⁶³⁰ “Το Έγκλημα της Σιωπής”, ό.π., σελ 418-420.

και πολιτικούς όπως ήταν ο Χένρι Μοργκεντάου, ο Αρνολντ Τόινμπι, ο Τζέιμς Μπράις, ο Χένρι Άνταμς Γκίμπονς, ο Ρενέ Πινόν, ο Ανατόλ Φρανς, ο Άλμπερτ Τόμας και ο Γιοχάνες Λέπσιους.⁶³¹ Αίτιο της τραγωδίας δεν ήταν η προδοσία των Αρμενίων⁶³², δήλωσε ο Λέπσιους, ⁶³¹“αλλά ο μισαλλόδοξος εθνικισμός των Νεότουρκων εξτρεμιστών. Η εξόντωση των Αρμενίων θα απέτρεπε τη μελλοντική επέμβαση των Ευρωπαίων υπέρ μιας χριστιανικής εθνότητας και θα κατέρριπτε το κυριότερο φυλετικό εμπόδιο ανάμεσα στους Οσμανούς Τούρκους και τους τουρκικούς λαούς του Καυκάσου και της Υπερκαυκασίας, τους οποίους σχεδίαζαν να εντάξουν στο κράτος τους οι πρόμαχοι του παντουρκισμού.”⁶³¹....

Οι κακουχίες και τα προβλήματα προκάλεσαν εκδηλώσεις συμπάθειας και οργής σε πολλές χώρες. Στις 24 Μαΐου 1915, όταν οι πρώτες αναφορές είχαν φτάσει στη Δύση, οι Σύμμαχοι δήλωσαν: «Εν όψει αυτού του νέου εγκλήματος της Τουρκίας κατά της ανθρωπότητας και του πολιτισμού, οι σύμμαχες κυβερνήσεις γνωστοποιούν δημόσια στην Υψηλή Πύλη ότι θα θεωρήσουν όλα τα μέλη της τουρκικής κυβέρνησης, καθώς και όλους τους αξιωματούχους που έχουν συμμετάσχει σε αυτά τα γεγονότα, προσωπικά υπεύθυνους».

Παρόμοιες δηλώσεις έγιναν από Γάλλους, όπως αυτή του πρωθυπουργού και υπουργού Εξωτερικών Αριστίντ Μπριάν, που το Νοέμβριο του 1916 δήλωσε: «Όταν έλθει η ώρα των νόμιμων επανορθώσεων, η Γαλλία δεν θα ξεχάσει τις φοβερές δοκιμασίες των Αρμενίων και από κοινού με τους Συμμάχους της θα πάρει όλα τα απαραίτητα μέτρα για να εξασφαλίσει στην Αρμενία μια ζωή ειρήνης και προόδου». Ο διάδοχός του, Ζορζ Κλεμανσό, έγραψε σε έναν Αρμένιο ηγέτη τον Ιούλιο του 1918: «Έχω την ευχαρίστηση να σας διαβεβαιώσω ότι η κυβέρνηση της Γαλλικής Δημοκρατίας, όπως και εκείνη της Μεγάλης Βρετανίας, δεν έπαψαν να τοποθετούν τον αρμενικό λαό ανάμεσα στους λαούς τους οποίους οι Σύμμαχοι σκοπεύουν να αποκαταστήσουν σύμφωνα με τους υπέρτατους νόμους του Ανθρωπισμού και της Δικαιοσύνης». Ο Ιταλός πρωθυπουργός Βιτόριο Ορλάντο δήλωσε: «Πείτε στον αρμενικό λαό ότι το ζήτημά του είναι και δικό μου ζήτημα»⁶³².

⁶³¹ Toynebee A., "Οι αρμενικές φρικαλεότητες. Η δολοφονία ενός έθνους", Αθήνα, 1992, Εισαγωγή.

⁶³² Στοφορόπουλου Θ. Πρέσβη ε.τ., Ελευθεροτυπία, 27.4.2000.

Οι Αμερικανοί έσπευσαν να βοηθήσουν τους «λιμοκτονούντες Αρμενίους» με ιδιωτικές φιλανθρωπίες. Μέχρι τη διακοπή από μέρους της οσμανικής κυβέρνησης των διπλωματικών της σχέσεων με τις ΗΠΑ, τον Απρίλιο του 1917, οι Αμερικανοί κρατικοί παράγοντες προσπαθούσαν να βοηθήσουν τους επιζώντες Αρμενίους. Όταν άρχισαν τα γεγονότα, οι Αμερικανοί ηγέτες και των δύο κομμάτων και όλη η κυβέρνηση στρατεύτηκαν στην υπόθεση της φροντίδας για τους επιζώντες και της επανεγκατάστασής τους στα πατρογονικά τους εδάφη. Ένα από τα δεκατέσσερα σημεία του κειμένου για την ειρήνη του προέδρου Ουίλσον έλεγε: «Θα πρέπει να εξασφαλιστεί η απαρεμπόδιστη κυριαρχία των τουρκικών τμημάτων της σημερινής Οσμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά για τις άλλες εθνότητες που βρίσκονται τώρα κάτω από τουρκική κυριαρχία θα πρέπει να εξασφαλιστεί απόλυτη ασφάλεια ζωής και να τους δοθεί μια ευκαιρία για ανενόχλητη, αυτόνομη ανάπτυξη». Αυτή η δήλωση έδειχνε την υπόδειξη της επιτροπής έρευνας των ΗΠΑ, ένα ειδικό σώμα που είχε επιφορτιστεί με την επεξεργασία του προγράμματος των ΗΠΑ για την ειρήνη: «Είναι αναγκαίο να ελευθερωθούν οι υποτελείς στην τουρκική αυτοκρατορία λαοί από την καταπίεση και την κακοδιοίκηση. Αυτό προϋποθέτει τουλάχιστον την απόδοση αυτονομίας στην Αρμενία και την προστασία της Παλαιστίνης, της Συρίας, της Μεσοποταμίας και της Αραβίας από τα πολιτισμένα έθνη».⁶³³

Η λύση του Αρμενικού Ζητήματος θα μπορούσε να είχε απαλλάξει την Οσμανική Αυτοκρατορία από την πιο πολυάριθμη χριστιανική μειονότητα και θα είχε θέσει τη βάση για τη δημιουργία της Τουρκικής Δημοκρατίας.

Οι επιζώντες Αρμένιοι καταδικάστηκαν σε μια ζωή εξορίας και διασποράς. Αφομοιώθηκαν πολιτιστικά και εθνικά σε πέντε ηπείρους και αντιμετώπισαν έναν αδιάφορο ή ακόμη και εχθρικό κόσμο, που προτιμούσε να μη θυμάται. Για πολλά χρόνια φαινόταν ότι η Γενοκτονία είχε λησμονηθεί από όλους, εκτός από τους ίδιους τους Αρμένιους, αφού οι προσπάθειες τους να επιστήσουν την προσοχή στα ατιμώρητα εγκλήματα που είχαν υποστεί δεν συγκινούσαν τους υψηλά ιστάμενους πολιτικούς κύκλους.

⁶³³ Χασιώτης Ι., “Από την αναθεώρηση στην άρνηση της Ιστορίας, η περίπτωση της Αρμενικής Γενοκτονίας” Το Βήμα της Κυριακής, 2 Μαΐου, 1999.

Αρκετοί σύγχρονοι συγγραφείς και η ίδια η τουρκική κυβέρνηση αρνούνται αυτές τις εκλογικές, διαβεβαιώνοντας ότι δεν υπήρξαν ούτε μαζικές εκτοπίσεις ούτε και βιαιοπραγίες. Ωστόσο, παρά την προσπάθεια να θεωρηθεί το Αρμενικό Ζήτημα ανύπαρκτο, οι νέες γενιές των Αρμενίων ζητούσαν από τον κόσμο να τεθεί αντιμέτωπος με αυτό το πρόβλημα. Οι Αρμένιοι ισχυρίζονται ότι αν δεν ληφθούν μέτρα, οι συζητήσεις που γίνονται στην εποχή μας και οι αποφάσεις, που λαμβάνονται για την πρόληψη ομοίων προβλημάτων, μπορεί να αποδειχτούν απλώς κενά λόγια.⁶³⁴

3.3. Οι αποδείξεις

Τον Ιανουάριο του 1919 άρχισαν οι προκαταρκτικές έρευνες που οδήγησαν στις πρώτες δίκες για εγκλήματα πολέμου, καθώς η ακροαματική διαδικασία δημοσιευόταν σποραδικά στην επίσημη εφημερίδα της κυβέρνησης, την “Takvim-i vakayi”. Η δίκη ξεκίνησε στις 28 Απριλίου 1919 και διήρκεσε μέχρι τον Ιούλιο του 1919. Η τουρκική κυβέρνηση συγκέντρωσε αποδείξεις για τα γεγονότα κατά των Αρμενίων και άσκησε ποινική δίωξη εναντίον των υπευθύνων. Οι αποφάσεις ήταν καταδικαστικές για τους περισσότερους από τους κατηγορούμενους, όπως οι Ταλάτ, Ενβέρ και Τζεμάλ που καταδικάστηκαν σε θάνατο ερήμην.⁶³⁵

Στη δίκη το δικαστήριο θεώρησε τα γεγονότα που παρουσιάστηκαν βάσιμα στηριζόμενο σε αποδείξεις. Αυτές οι αποδείξεις παρουσιάστηκαν και αναλύθηκαν στις αναφορές που άκουσε το δικαστήριο. Έκτος από τα οσμανικά αρχεία – που είναι απρόσιτα – τα κυριότερα αποδεικτικά στοιχεία των γεγονότων είναι τα εξής:

- Οι μαρτυρικές καταθέσεις ενώπιον του Δικαστηρίου τεσσάρων ατόμων, που στη διάρκεια της παιδικής τους ηλικίας έζησαν όλα αυτά τα γεγονότα.
- Τα γερμανικά αρχεία, που λόγω της συμμαχίας της Οσμανικής Αυτοκρατορίας με την Γερμανία, είναι πολύ σημαντικά. Υπάρχουν

⁶³⁴ Χασιώτης Ι., ό.π.

⁶³⁵ Το κατηγορητήριο βασίστηκε σε καταθέσεις Οσμανών μουσουλμάνων και υπήρχαν τεκμηριωμένες αποδείξεις. Υπήρχε ο ισχυρισμός ότι τα γεγονότα είχαν γίνει με τη συνέργεια του επίσημου κράτους. Εγκέφαλος θεωρήθηκε ο Ταλαάτ Πασά, ενώ οι εκτοπίσεις και δολοφονίες διαπράχθηκαν από υψηλά ιστάμενα στελέχη της ΕΕΠ. Βλ. σχετ. Finkel C., ό.π., σελ.672.

μαρτυρίες και αναφορές προσωπικοτήτων όπως του Γιοχάνες Λέπσιους, του δόκτορα Αρμίν Βέγκνερ, της φιланθρωπικής οργάνωσης Ντόιτσερ Χίφσμπουντ, του δόκτορα Γιάκομπ Κιούντσλερ, του δημοσιογράφου Στιούρμερ, του δόκτορα Μάρτιν Νίπαγκε και του ιεραπόστολου Έρνστ Κρίστοφελ.

- . Οι αναφορές των Γερμανών διπλωματικών υπαλλήλων και προξένων, που στο Ερζερούμ, στο Χαλέπι, στο Σασούν κλπ. υπήρξαν αυτόπτες μάρτυρες των συνθηκών που υπέστησαν οι Αρμένιοι.
- Τα αμερικανικά στοιχεία, που είναι πλούσια με αναφορές ιεραποστόλων, προξένων, φιλανθρωπικών οργανώσεων. Καθώς και τα απομνημονεύματα του Αμερικανού πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη Χένρι Μόργκεντάου.
- Η Κυανή Βίβλος, αφιερωμένη από τους Βρετανούς σε αυτά τα γεγονότα, που εκδόθηκε το 1916 από τον υποκόμη Μπράις.
- . Τα πρακτικά της δίκης των ηγετών της ΕΕΠ που κινήθηκε από την τουρκική κυβέρνηση αμέσως μετά την ήττα της Οσμανικής Αυτοκρατορίας.⁶³⁶

Με τη Συνθήκη των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920), αναγνωρίστηκε το αρμενικό κράτος και επικυρώθηκαν τα σύνορα που χαράχτηκαν από τον πρόεδρο Γουίλσον. Δεν διευθετήθηκε όμως το πρόβλημα. Με αυτή τη συνθήκη, που υπογράφηκε από την κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης, διανεμήθηκαν μεγάλα τμήματα της Ανατολίας μεταξύ Ιταλών, Βρετανών και Γάλλων και ευνοήθηκαν οι Έλληνες στην περιοχή του Αιγαίου. Θεωρήθηκε όμως απαράδεκτη από το Μουσταφά Κεμάλ, που την απέρριψε. Η Δημοκρατία της Αρμενίας, η οποία βρισκόταν υπό την ηγεσία των σοσιαλιστών της Αρμενικής Επαναστατικής Ομοσπονδίας (Τασνάκ), εγκλωβίστηκε ανάμεσα στην κεμαλική επίθεση και την μπολσεβικική Ρωσία. Στις 20 Νοεμβρίου 1920, ο πρόεδρος Γουίλσον καθόρισε επίσημα τα εδαφικά όρια της Αρμενικής επικράτειας. Το αρμενικό κράτος όμως βρισκόταν λίγες μέρες πριν την κατάρρευση, διότι με τον πόλεμο που είχε κηρύξει η Τουρκία, οι περιοχές του Καρς και του Αρνταχάν ανακαταλήφθηκαν από την Τουρκία (συνθήκη του Αλεξαντροπόλ) και ό,τι απέμεινε από την Αρμενία (30.000 τμ² περίπου) έγινε σοβιετικό στις 2 Δεκεμβρίου 1920.

⁶³⁶ “Το Έγκλημα της Σιωπής”, ό.π., σελ.423-424.

Στις 24 Ιουλίου 1923, υπογράφηκε η Συνθήκη της Λωζάννης μεταξύ των Συμμαχικών Δυνάμεων και της Νέας Τουρκικής Δημοκρατίας, δίχως να γίνει αναφορά στην Αρμενία ή τα δικαιώματα των Αρμενίων. Το Αρμενικό ζήτημα είχε κλείσει.⁶³⁷

Οι Διεθνείς οργανισμοί, όπως ήταν η Κοινωνία των Εθνών τότε, δεν τόλμησαν να πάρουν μια ξεκάθαρη θέση στη συμπεριφορά των Τούρκων έναντι των Αρμενίων. Οι Αρμένιοι σώθηκαν με τη φυγή. Στη συνέχεια βέβαια τους άρπαξαν τα σπίτια τους, τα χωράφια τους και τα υπάρχοντά τους. Οι «σύμμαχοι», δηλαδή οι Συμμαχικές Δυνάμεις δεν ζήτησαν να ξαναδοθεί στους Αρμενίους ο χώρος και οι περιουσίες τους. Αντίθετα μάλιστα, στις περιοχές των Αρμενίων, όπως ήταν οι πόλεις Ερζερούμ, Σιβάς κλπ., εδραιώθηκε με υποστήριξη των ίδιων των συμμάχων, των Γάλλων καταρχάς και αργότερα των άλλων Συμμαχικών Δυνάμεων, ο Κεμαλισμός.⁶³⁸

Τον Αύγουστο του 1926 η Τουρκία δήλωσε δημόσια ότι θα κρατούσε στην κατοχή της όλες τις περιουσίες που είχαν κατασχεθεί πριν τεθεί σε ισχύ η Συνθήκη της Λωζάννης στις 6 Αυγούστου 1924. Το Μάιο του 1927 αφαίρεσε με ειδικό διάταγμα την τουρκική ιθαγένεια από όλους όσους δεν είχαν λάβει μέρος στον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας και βρίσκονταν στο εξωτερικό μεταξύ 24^{ης} Ιουλίου 1923 και 27^{ης} Μαΐου 1927.

Οι τουρκικές κυβερνήσεις κατέβαλαν μεγάλες προσπάθειες για να εξαφανίσουν κάθε ίχνος αρμενικού πολιτισμού στα ιστορικά αρμενικά εδάφη. Τη δεκαετία του '50 άλλαξαν τα ονόματα πόλεων, χωριών και οικισμών των ανατολικών επαρχιών.

Σε πολιτικό επίπεδο, τα πράγματα έχουν σαφώς αλλάξει τα τελευταία χρόνια και νέα δεδομένα και προοπτικές ανοίγονται στον ορίζοντα. Σημαντικότερο όλων είναι η ίδρυση της Δημοκρατίας της Αρμενίας το 1991. Η Αρμενία, ως διεθνώς αναγνωρισμένη χώρα, μέλος του ΟΗΕ, έχει πλέον δικαιώματα και μέσα που μπορεί να χρησιμοποιήσει.⁶³⁹

⁶³⁷ “Το Έγκλημα της Σιωπής”, ό.π., σελ. 426.

⁶³⁸ Hovannissian R., “The Armenian Genocide, History, Politics, Ethics”, St. Martin’s Press-Mac Millan, Εισαγωγή, Νέα Υόρκη, 1992.

⁶³⁹ Hovannissian R., ό.π., Εισαγωγή.

Χώρες όπως η Ελλάδα, η Γαλλία, οι ΗΠΑ παρ' όλες τις αντιδράσεις του τουρκικού κατεστημένου αναγνώρισαν την Αρμενική Γενοκτονία.

Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Οι Έλληνες και οι Αρμένιοι είχαν μία μακραίωνη συμβίωση στο γεωγραφικό χώρο της Ανατολίας. Από πολύ νωρίς ευρωπαϊκές πρωτεύουσες υποδέχτηκαν κοινότητες αυτών των λαών και ειδικά την περίοδο αυτή. Γίνεται αντιληπτό ότι αυτοί οι λαοί είχαν κοινή τη μοίρα της Διασποράς.

Όσον αφορά στο θέμα των εκτοπίσεων των Αρμενίων, μέχρι σήμερα το τουρκικό κράτος απορρίπτει τα γεγονότα αυτά, τα θεωρεί αβάσιμα. Οι Νεότουρκοι συγκέντρωσαν Έλληνες και Αρμένιους που υπηρετούσαν στον οσμανικό στρατό και τους έστειλαν στα τάγματα εργασίας. Ο ελληνισμός του Πόντου και της Θράκης παρά τις αντιξοότητες και τη δυσχερή θέση, στην οποία βρέθηκε, προσπάθησε να συνεχίσει τη ζωή του στις πατρογονικές του περιοχές. Οι Νεότουρκοι, ειδικά μετά το 1913 και το τραγικό αποτέλεσμα των Βαλκανικών Πολέμων για αυτούς, πήραν αυστηρότερα μέτρα, κυρίως την περίοδο 1913-1918, και εφάρμοσαν την τουρκοποίηση των περιοχών Θράκης, Πόντου και Αρμενίας. Η θέση τους δίπλα στις Δυνάμεις του Άξονα κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και η ήττα τους ήταν το αποκορύφωμα για τις πρακτικές που εφαρμόστηκαν στον ελληνικό και αρμενικό πληθυσμό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ

Εισαγωγή στο Τρίτο Κεφάλαιο

Το τρίτο κεφάλαιο πραγματεύεται τις διπλωματικές εξελίξεις μετά την ανακωχή του Μούδρου, το Μουσταφά Κεμάλ και τη δημιουργία του αντιστασιακού κινήματος, τη Συνθήκη των Σεβρών και τον αγώνα ανεξαρτησίας της χώρας μέχρι τη Συνθήκη της Λωζάννης, καθώς και τα ιδεολογικά ρεύματα της εποχής.

Μετά την αποτυχημένη έκβαση της γερμανικής επίθεσης τον Ιούλιο το 1918, οι εθνικιστές συμβιβάστηκαν με τα οσμανικά εδάφη, που βρίσκονταν υπό τουρκική στρατιωτική κατοχή και ορίστηκαν με την υπογραφή της ανακωχής στο Μούδρο στις 30 Οκτωβρίου του 1918. Αυτά τα όρια υιοθετήθηκαν στο Εθνικό Σύμφωνο του 1919. Μετά την ανακωχή του Μούδρου και την εισβολή των Ελλήνων στη Σμύρνη το 1919, η οποία προκάλεσε την αντίσταση των κατοίκων της Ανατολίας, αποφάσισαν να αντισταθούν υπό την ηγεσία του Μουσταφά Κεμάλ.

Η επανάσταση των Μπολσεβίκων συνέπεσε σχεδόν χρονολογικά με τη έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα του Κεμάλ, ο οποίος δεν δίστασε να συνεργαστεί με τους Μπολσεβίκους παρόλο που δεν συμπαθούσε τον κομμουνισμό. Ο Κεμάλ ζήτησε βοήθεια από τη Σοβιετική Ένωση και προμηθεύτηκε οπλισμό και χρήματα για τον αγώνα που έκανε στην Ανατολία. Ο Κεμάλ κατάφερε και με τη βοήθεια των Ξένων Δυνάμεων να φτάσει στη Συνθήκη της Λωζάννης το 1923 και να ιδρύσει τελικά την Τουρκική Δημοκρατία στις 29 Οκτωβρίου 1923.

1. Η Ανακωχή του Μούδρου και οι επιπτώσεις

Η ανακωχή που υπογράφηκε στις 30/31 Οκτωβρίου 1918 στο Μούδρο ανάμεσα στον ναύαρχο Κάλθορπ, διοικητή του βρετανικού Βασιλικού Ναυτικού της Μεσογείου και μιας Οσμανικής αντιπροσωπείας υπό τον Χουσεΐν Ραούφ Μπέη, υπουργό Ναυτικών, σήμανε οριστικά τον τερματισμό του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου στο ανατολικό μέτωπο και την, ουσιαστικά, άνευ όρων παράδοση της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Αποτέλεσε δηλαδή στην πραγματικότητα τη συνθηκολόγηση των

Οσμανών.⁶⁴⁰ Ωστόσο η λύση του Ανατολικού Ζητήματος αργούσε ακόμη, καθώς τα αντικρουόμενα συμφέροντα των νικητριών Δυνάμεων δεν ήταν εύκολο να εναρμονιστούν. Η ολιγωρία και η ασυνεννοησία των Συμμαχικών Δυνάμεων διευκόλυναν την αντίδραση των Τούρκων, η οποία, όπως θα δούμε αργότερα, εξελίχθηκε σε ένα ραγδαίο ανερχόμενο εθνικιστικό κίνημα.⁶⁴¹

Από τα άρθρα της Ανακωχής του Μούδρου, το πιο ανησυχητικό ήταν το Άρθρο 7, που είχε ασαφείς όρους. Συγκεκριμένα, αυτό το άρθρο έδινε στους νικητές το δικαίωμα να καταλάβουν «οποιαδήποτε σημεία στρατηγικής σημασίας σε περίπτωση που υπάρξουν συνθήκες απειλητικές για την ασφάλεια των Συμμάχων». Το άρθρο 24 επέτρεπε σε «περίπτωση αναταραχής», την κατάληψη από Δυνάμεις των Συμμάχων των έξι αρμενικών περιοχών στην Ανατολική Μικρά Ασία, Σεβάστειας, Ελάζιγ, Ντιγιαρμπακίρ, Μπίτλις, Ερζερούμ και Βαν. Συγκεκριμένα, τα 25 άρθρα προέβλεπαν, μεταξύ άλλων, τη στρατιωτική κατοχή των Στενών, τον έλεγχο εκ μέρους των Συμμαχικών Δυνάμεων όλων των τηλεγραφικών και σιδηροδρομικών γραμμών, την αποστράτευση και τον αφοπλισμό των οσμανικών στρατευμάτων, εκτός από μικρές μονάδες που ήταν απαραίτητες για να διατηρήσουν το νόμο και την τάξη, την παράδοση όλων των οσμανικών στρατευμάτων στις αραβικές επαρχίες και την απελευθέρωση όλων των στρατιωτών των Συμμαχικών Δυνάμεων που κρατούσαν οι Οσμανοί ως αιχμαλώτους πολέμου (αλλά όχι και το αντίθετο). Όλο το γερμανικό και αυστριακό στρατιωτικό προσωπικό υποχρεωνόταν να εγκαταλείψει τη χώρα μέσα σε δυο μήνες. Αυτά τα άρθρα μπορούσαν (όπως και έγινε) να επιτρέψουν στις Συμμαχικές Δυνάμεις να χρησιμοποιήσουν κατά βούληση περισσότερη ή

⁶⁴⁰ Για τους Οσμανούς, το τέλος του πολέμου ήρθε μετά την κατάρρευση της Βουλγαρίας, που ήταν σύμμαχός τους, και τον αφοπλισμό της 10^{ης} βουλγαρικής μεραρχίας Αιγαίου, τον Σεπτέμβριο του 1918. Αυτό κατέστησε την Κωνσταντινούπολη εύλωτη σε ενδεχόμενη προέλαση των συμμάχων. Αναλυτικά για τις διαπραγματεύσεις. Βλ. σχετ. Κιτσίκης Δ., “Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα”, Εστία, Αθήνα, 1998, σελ.190-200.

⁶⁴¹ Η υπογραφή της Ανακωχής του Μούδρου ανάμεσα στους Συμμάχους και την Οσμανική Αυτοκρατορία αφορούσε άμεσα την Ελλάδα. Το γεγονός και μόνο ότι το ελληνικό κράτος ήταν στο τέλος του πρώτου μεγάλου πολέμου του 20^{ου} αιώνα με την πλευρά των νικητών, θεωρήθηκε θρίαμβος της εξωτερικής πολιτικής που εμπνεύστηκε και υλοποίησε ο Ελευθέριος Βενιζέλος και αντίθετα πλήγμα για τους αντιπάλους του. Το μικρό ελληνικό κράτος εμφανιζόταν μέσα στο νέο μεταπολεμικό περιβάλλον έτοιμο να διεκδικήσει με σθεναρό και ουσιαστικό τρόπο από τους Συμμάχους του τη δικαίωση των εθνικών του αιτημάτων και να λύσει οριστικά και αμετάκλητα το ζήτημα του αλυτρωτισμού, προσαρτώντας στον εθνικό κορμό περιοχές που κατοικούνταν από συμπαγείς ελληνικούς πληθυσμούς. Βλ. Σχετ. Σαρρής Ν., “Εξωτερική Πολιτική & Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία 1923-1950” Εκδ. Γόρδιος, Αθήνα, 1992, σελ. 18-27/ Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 190-200.

λιγότερη βία.⁶⁴² Οι όροι παρόλο που ήταν πολύ σκληροί έγιναν δεκτοί – σε μερικές περιπτώσεις χαιρετίστηκαν ακόμη και με ικανοποίηση – από τους Οσμανούς. Μετά τον πόλεμο, αναπτύχθηκε ένα κίνημα αντίστασης. Οι ηγέτες αυτού του κινήματος δεν διαμαρτυρήθηκαν ενάντια στους όρους της ανακωχής, αλλά ενάντια στον τρόπο με τον οποίο οι Συμμαχικές Δυνάμεις καταχράστηκαν την εφαρμογή τους.

Η ανακωχή άρχισε να ισχύει από την επόμενη μέρα και στο σύνολό της εφαρμόστηκε αποτελεσματικά. Το μόνο σημαντικό πρόβλημα που προέκυψε αφορούσε τη Μοσούλη, τη σημαντικότερη πόλη του βόρειου Ιράκ. Την ημέρα της ανακωχής, οι Βρετανικές Δυνάμεις βρίσκονταν ακόμη περίπου 60 χιλιόμετρα ανατολικά της Μοσούλης, αλλά η βρετανική διοίκηση επέμενε να καταληφθεί η πόλη με βάση το άρθρο 7 της ανακωχής.⁶⁴³ Ο Οσμανός διοικητής αρνήθηκε και ανέφερε το ζήτημα στην πρωτεύουσα, από όπου πήρε οδηγίες να συμμορφωθεί. Μεταξύ της 8^{ης} και 15^{ης} Νοεμβρίου τα οσμανικά στρατεύματα εκκένωσαν την πόλη. Το γεγονός ότι η Μοσούλη καταλήφθηκε μετά την ανακωχή προκάλεσε αργότερα αντεγκλήσεις για την κατοχή της επαρχίας. Το ίδιο συνέβη και με το νομό της Αλεξανδρέττας (Ισκεντερούν) στη συριακή ακτή. Ασαφές ήταν επίσης το ποιος θα κρατούσε και τι στα ενδότερα της συριακής ερήμου. Από το Νοέμβριο δε του 1918 οι σύμμαχοι κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη και μικτή μοίρα αγγλικού, γαλλικού και ελληνικού στόλου αγκυροβόλησε στον Κεράτιο.⁶⁴⁴

2.Η Οσμανική Αυτοκρατορία μετά το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος έφερε τέτοιες αλλαγές στην οσμανική κοινωνία που κανένα ιδεολογικό και πολιτικό πρόγραμμα δεν είχε καταφέρει, δηλαδή μακροπρόθεσμα κατάφερε να διαλύσει την αυτοκρατορία. Κάθε στάδιο του εδαφικού ακρωτηριασμού της οσμανικής επικράτειας, είχε συνέπειες στην εθνική και θρησκευτική σύσταση του κράτους.

⁶⁴² Finkel C., “Οθωμανική Αυτοκρατορία 1300-1923”, Αθήνα: Διόπτρα, 2007, σελ 670.

⁶⁴³ Zürcher E., “Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας”, σελ. 192.

⁶⁴⁴ Finkel C., Οθωμανική Αυτοκρατορία 1300-1972, Αθήνα, Διόπτρα 2007, σελ.671. Στις 13 Νοεμβρίου οι Σύμμαχοι παρέβησαν την υπόσχεση του ναυάρχου Κάλθορπ και έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη. Ο ναύαρχος Κάλθορπ, διοικητής του Βασιλικού ναυτικού στη Μεσόγειο και ένας από τους δύο Βρετανούς αντιπροσώπους στις διαπραγματεύσεις, είχε υποσχεθεί ότι θα ενημερώσει τη βρετανική κυβέρνηση ότι αυτό δεν θα συνέβαινε εφόσον η οσμανική κυβέρνηση μπορούσε να εγγυηθεί την ασφάλεια της ζωής και της περιουσίας των εκεί υπηκόων των Συμμάχων.

Είναι σαφές ότι ο πόλεμος κατέστρεψε την ήδη αποδυναμωμένη οσμανική οικονομία. Η οικονομική πολιτική ή η εθνική οικονομία , που θεσπίστηκε στην έναρξη του πολέμου, ανέτρεψε το φιλελεύθερο σύστημα που υπήρχε για αιώνες και είχε δύο στόχους: Πρώτος και άμεσος στόχος ήταν η κατάργηση των διομολογήσεων και η αναστολή αποπληρωμής των ξένων δανείων, δηλαδή ο περιορισμός του ασφυκτικού ελέγχου της οσμανικής οικονομίας από τους ξένους. Δεύτερος στόχος, στον οποίο δόθηκε και μεγαλύτερη βαρύτητα, ήταν να εκριζωθούν οι μη μουσουλμάνοι από την οικονομία μέσω της μεταβίβασης περυσιακών στοιχείων σε μουσουλμάνους Τούρκους, οι οποίοι ενθαρρύνθηκαν για να συμμετάσχουν σε κυβερνητικά συμβόλαια και επιχορηγήσεις. Κατ'αυτόν τον τρόπο, προέκυψε μία τάξη μουσουλμάνων επιχειρηματιών, μερικοί από τους οποίους πλούτισαν, εκμεταλλευόμενοι την εξαιρετική ζήτηση που δημιούργησαν ο πόλεμος, ο πληθωρισμός και η αισχροκέρδεια. Αρκετοί απέκτησαν γη και επιχειρήσεις που είχαν κατασχεθεί από Αρμένιους μετά τη γενοκτονία του 1915, καθώς επίσης και από Έλληνες κατά τη διάρκεια του Α' Παγκόσμιου Πολέμου.⁶⁴⁵

Μετά το τέλος του πολέμου , η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων είχε αλλάξει αμετάκλητα. Οι μεγάλες αυτοκρατορίες, όπως της Ρωσίας, της Αυστροουγγαρίας και των Οσμανών είτε είχαν καταρρεύσει είτε ήταν τόσο αδύναμες για να έχουν στρατηγική σημασία. Ο πόλεμος είχε εξουθενώσει όλα τα μέρη, οι νικητές είχαν να αντιμετωπίσουν τα δικά τους προβλήματα από την άμεση τύχη της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, κι έτσι αποκλειόταν μία στρατιωτικά επιβεβλημένη μεταπολεμική λύση. Από την άλλη πλευρά, οι πολυεθνικές αυτοκρατορίες είχαν αποτύχει να ικανοποιήσουν τις φιλοδοξίες των υπηκόων τους για πολλά χρόνια και τα εθνικά κράτη θεωρούνταν γενικά ως πρότυπο για το μέλλον. Οι κηδεμονίες και οι σφαίρες επιρροής μέσα στα πλαίσια του έθνους- κράτους αντιμετωπίστηκαν ως λύση, επιτρέποντας στους Συμμάχους να συνεχίσουν να δρέπουν τις οικονομικές και πολιτικές απολαβές που επιθυμούσαν, όπως είχαν κάνει στα Βαλκάνια τον 19^ο αιώνα.⁶⁴⁶

⁶⁴⁵ Finkel C., Οθωμανική Αυτοκρατορία 1300-1923, Αθήνα, Εκδ. Διόπτρα 2007, σελ. 665.

⁶⁴⁶ Shaw S.J.-Kural Shaw E. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol.II Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975, Cambridge University Press, 1977,σελ. 328.

Οι ηγέτες της ΕΕΠ κατά τη διάρκεια του πολέμου, έχοντας ήδη στις 14 Οκτωβρίου παραδώσει την εξουσία σε μια νέα κυβέρνηση υπό τον Αχμέτ Ιζζέτ Πασά, έφυγαν από τη χώρα μόλις υπογράφηκε η ανακωχή. Τη νύχτα της 1^{ης} Νοεμβρίου, ο Τζεμάλ, ο Ενβέρ, ο Ταλαάτ, ο Μπαχεττίν Σακίρ, ο δρ. Ναζίμ και άλλες τρεις ηγετικές προσωπικότητες έφυγαν με ένα γερμανικό υποβρύχιο για την Οδησσό, από φόβο μήπως κληθούν να λογοδοτήσουν για τον τρόπο που συμπεριφέρθηκαν τους Αρμένιους.⁶⁴⁷

Οι Σύμμαχοι δείχνοντας μεγάλη ευαισθησία στο θέμα της Αρμενικής Γενοκτονίας, είχαν διακηρύξει από το 1915⁶⁴⁸ ότι είχαν σκοπό να τους παραπέμψουν σε δίκη. Τελικά έγινε η δίκη, αλλά κανείς δεν εμφανίστηκε στο δικαστήριο. Είναι γνωστό ότι, εκτός από τον Ενβέρ, όλοι τους δολοφονήθηκαν από Αρμένιους εκτελεστές στο διάστημα 1920-21. Μετά τον πόλεμο, τα πρώην ηγετικά στελέχη παρέμειναν κατά το μεγαλύτερο διάστημα στο Βερολίνο, όπου συνέδεσαν την τύχη τους με ποικίλα πολιτικά σχήματα και συνωμοσίες. Αποτέλεσμα αυτών ήταν να καταφύγουν σε μέρη μακρινά μεταξύ τους όπως η Ρώμη, η Μόσχα και το Αφγανιστάν. Η φυγή τους δημιούργησε μεγάλο κενό εξουσίας στην Πόλη, ωστόσο μόνο ένας από αυτούς, ο Ενβέρ Πασάς, έπαιξε σημαντικό ρόλο στη μεταπολεμική πολιτική σκηνή

Οι Σύμμαχοι κινήθηκαν γρήγορα για να εδραιώσουν την κατοχή τους στην Κωνσταντινούπολη. Οι Βρετανοί μπήκαν πρώτοι στην Πόλη, ενώ σύντομα ακολούθησαν οι Γάλλοι και οι Ιταλοί. Σε κάθε Δύναμη ανατέθηκε η αστυνόμευση ενός διαμερίσματος της Πόλης. Οι βρετανοί κατέλαβαν το Πέρα, τον Γαλατά και το Σισλί, οι Γάλλοι το κέντρο της Κωνσταντινούπολης και τα προάστια στα δυτικά της Κων/πολης και οι Ιταλοί την ασιατική ακτή του Βοσπόρου.⁶⁴⁹

⁶⁴⁷ Shaw S.J.-Shaw –Kural E., ό.π. , σελ. 329.

⁶⁴⁸ Μερικοί που δέχονται την ενοχή των Οσμανών ισχυρίζονται ότι οι εκτοπισμοί διατάχθηκαν από την “Ειδική Οργάνωση”, μία μυστική οργάνωση στρατιωτικών στο εσωτερικό της ΕΕΠ, που ξεκίνησε από τον Ενβέρ Πασά και βρισκόταν υπό τον έλεγχό του στην αρχή του πολέμου. Αντίθετος με την ΕΕΠ ο δημοσιογράφος και δημοφιλής ιστορικός της εποχής, Αχμέτ Ρεφίκ Αλτινάν, γράφει το 1915: “Στην αρχή του πολέμου πολυάριθμες ομάδες στάλθηκαν από την Κωνσταντινούπολη στη Μικρά Ασία. Αυτές αποτελούνταν από δολοφόνους και κλέφτες που είχαν αφεθεί ελεύθεροι από τις φυλακές. Εκπαιδεύτηκαν για μία βδομάδα στο Υπουργείο Πολέμου και μετά εστάλησαν στο μέτωπο με τη βοήθεια της Ειδικής Οργάνωσης. Αυτές οι ομάδες είναι που διέπραξαν τα χειρότερα εγκλήματα στις ωμότητες κατά των Αρμενίων”.Βλ.σχετ. Finkel C., “Οθωμανική Αυτοκρατορία 1300-1923”, Αθήνα, Εκδ. Διόπτρα, 2007, σελ. 668.

⁶⁴⁹ Shaw S.J.- Kural Shaw E., ό.π. , σελ. 328.

Η Οσμανική κυβέρνηση βρισκόταν σε πολύ δύσκολη κατάσταση Ο σουλτάνος Μεχμέτ Ε΄ είχε πεθάνει τον Ιούλιο του 1918 και τον είχε διαδεχτεί ο αδερφός του Βαχντεττίν Εφέντης,⁶⁵⁰ που ανέβηκε στο θρόνο με το όνομα Μεχμέτ ΣΤ΄. Έξυπνος και ισχυρογνώμων, ο νέος σουλτάνος είχε σκοπό να εκμεταλλευτεί απολύτως την ευκαιρία. Ήθελε να ξεφύγει από το ρόλο του ανδρείκελου που είχε υποχρεωθεί να παίζει υπό την εξουσία των Ενωτικών.

Η φιλελεύθερη αντιπολίτευση συγκεντρωμένη γύρω από το Κόμμα Ελευθερίας και Συνεννόησης, το οποίο είχε κηρυχθεί παράνομο το 1913, ανασυντασσόταν τώρα με πυρήνα κάποιους από τους προ του 1913 ηγέτες της, κυρίως τον Νταμάτ («Γαμπρό», επειδή ήταν παντρεμένος με μέλος της βασιλικής οικογένειας) Φερίτ πασά.

Η ΕΕΠ, παρότι οι ηγέτες της είχαν φύγει, είχε ακόμη τον έλεγχο του κοινοβουλίου, του στρατού, της αστυνομίας, των ταχυδρομικών και τηλεγραφικών υπηρεσιών και πολλών άλλων οργανισμών. Το 1919 το νέο καθεστώς άρχισε εκκαθαρίσεις, αλλά ούτε αυτό ούτε και οι Σύμμαχοι διέθεταν αρκετό ανθρώπινο δυναμικό για να αντικαταστήσουν το πλήθος των Ενωτικών αξιωματούχων.

Ο νέος σουλτάνος Μεχμέτ ΣΤ΄ Βαχντεττίν είχε εγκρίνει τη σύσταση στρατιωτικών δικαστηρίων για τη δίκη εκείνων που ευθύνονταν για οικονομικά εγκλήματα καθώς και για τις “εκτοπίσεις και τις σφαγές” των Αρμενίων. Συγκεκριμένα, η Οσμανική κυβέρνηση φοβόταν πως, αν δεν τιμωρούσαν τους εγκληματίες πολέμου, ήταν δεδομένο ότι οι Συμμαχικές Δυνάμεις θα προέβαιναν σε αντίποινα με σκληρή εφαρμογή των όρων ειρήνης. Τον Ιανουάριο του 1919 άρχισαν οι έρευνες που οδήγησαν στις πρώτες δίκες για εγκλήματα πολέμου στην ιστορία. Η ακροαματική διαδικασία δημοσιευόταν σποραδικά στην επίσημη εφημερίδα της κυβέρνησης, την *Takvim-i vakayi*.⁶⁵¹

⁶⁵⁰ Tunaya T. Z., “Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt 2, Mütareke Dönemi”, Istanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2002, σελ. 272. Αναφέρει αναλυτικά ότι με την ανάληψη των καθηκόντων του εκθέτει στην εφημερίδα “*Alemdar*” την πολιτική την οποία θα ακολουθήσουν αυτός και οι υπουργοί του, καθώς και τις καλές σχέσεις που θέλει να έχει με τις Συμμαχικές Δυνάμεις.

⁶⁵¹ Η δίκη των περίπου 120 ατόμων, που είχαν διατελέσει υπουργοί στη διάρκεια του πολέμου και ήταν στελέχη της ΕΕΠ, άρχισε στις 28.4.1919. Το κατηγορητήριο είχε βασιστεί στις καταθέσεις Οσμανών μουσουλμάνων και σε τεκμηριωμένες αποδείξεις. Υπήρχε ο ισχυρισμός ότι οι σφαγές διαπράχθηκαν με συνέργεια του επίσημου κράτους. Οι εκτοπίσεις και οι δολοφονίες υποστηρίχτηκε ότι είχαν διαπραχθεί από αξιωματούχους της ΕΕΠ. Μετά από μία βδομάδα ακροαματικής διαδικασίας το δικαστήριο ενημέρωσε ότι γνώριζε και άλλα εγκλήματα εναντίον του αρμενικού πληθυσμού. Το δικαστήριο

Τα σχέδια για την οργάνωση ενός κινήματος εθνικής αντίστασης στη Μικρά Ασία είχαν αναπτυχθεί όταν όλοι, ακόμη και οι ηγέτες της ΕΕΠ, περίμεναν ότι το βρετανικό και γαλλικό ναυτικό θα παραβίαζε επιτυχώς τα Δαρδανέλια, το Μάρτιο του 1915. Αν αυτό είχε συμβεί, η οσμανική κυβέρνηση θα έφευγε από την Πόλη για το Ικόνιο (Κόνια).

Σημαντική προσωπικότητα στο πολιτικό παιχνίδι το 1918 φαίνεται ότι έπαιξε ο Ενβέρ Πασά που πίστευε ότι μόνο η πρώτη φάση του πολέμου είχε χαθεί και ότι, όπως στο Βαλκανικό πόλεμο του 1913, θα υπήρχε ευκαιρία για ένα δεύτερο γύρο, και οι Οσμανοί θα μπορούσαν να αντεπιτεθούν. Ως το τέλος του πολέμου, οι πανισλαμικές και κυρίως οι παντουρκικές ιδέες είχαν την υποστήριξη του Ενβέρ ο οποίος προσδοκούσε ότι οι τουρκικές περιοχές της κεντρικής Ασίας και ιδιαίτερα το πρόσφατα απελευθερωμένο Αζερμπαϊτζάν θα έπαιζαν σπουδαίο ρόλο στον αγώνα.⁶⁵² Γι' αυτό είχε οδηγήσει τις οσμανικές μεραρχίες, που είχαν επιστρέψει από την Ευρώπη το 1918, στον Καύκασο. Ταυτόχρονα, και αυτός και ο Ταλαάτ Πασά είχαν διατάξει την Τεσκιλάτ-ι Μαχσουσά να αποθηκεύσει όπλα⁶⁵³ και πυρομαχικά σε μυστικές αποθήκες σε αρκετά σημεία στην Ανατολία. Η Τεσκιλάτ-ι Μαχσουσά – που ανασυντάχθηκε τον Οκτώβριο του 1918 ως Ουμούμ Αλέμ-ι Ισλάμ Ιχτιλάλ Τεσκιλατί (Επαναστατική οργάνωση του συνόλου του ισλαμικού κόσμου)⁶⁵⁴ – έστειλε πράκτορες με οδηγίες να οργανώσουν αντάρτικες συμμορίες στο εσωτερικό. Κάτι τέτοιο δεν ήταν ιδιαίτερα δύσκολο από τη στιγμή που πολλές τέτοιες συμμορίες δρούσαν ήδη και είχαν παίξει σημαντικό ρόλο στην κακομεταχείριση Αρμενίων και Ελλήνων. Ζούσαν, επομένως, με το φόβο της ανταπόδοσης σε περίπτωση που θα υποχρεώνονταν να παραδώσουν τα όπλα τους και να αποστρατευτούν.

Η ηγεσία της ΕΕΠ πριν από το τέλος του πολέμου ίδρυσε την Καρακόλ (φρουρά) με πρωτοβουλία του Ταλαάτ και του Ενβέρ τις τελευταίες μέρες της εξουσίας τους. Την οργάνωση ίδρυσαν, ουσιαστικά, ο συνταγματάρχης Καρά Βασίφ (σημαντικό

συμπέρανε ότι τα εγκλήματα είχαν οργανωθεί από την κεντρική επιτροπή της ΕΕΠ. Το Μάιο του 1919, 67 από εκείνους που κρατούνταν στις φυλακές μεταφέρθηκαν στη βρετανική αποικία της Μάλτας, με το σκεπτικό ότι οι φυλακές που κρατούνταν ήταν ευάλωτες από τις επιθέσεις και θα μπορούσαν να απελευθερωθούν, ενώ οι άλλοι 41 ύποπτοι αφέθηκαν ελεύθεροι. Βλ. σχ. Göyünç N., "Osmanlı İdaresinde Ermeniler", İstanbul 1983, σελ. 228/Αγαμπατιάν Σ.Ο., "Η Αρμενία και το Αρμενικό Ζήτημα" σελ.103, Αθήνα 1988.

⁶⁵² Shaw S.J.=Kural Shaw E., ό.π. , σελ.326.

⁶⁵³ Parlar S., "Osmanlı'dan Günümüze Gizli Devlet", İstanbul: Mephist, 2005, σελ. 64.

⁶⁵⁴ Parlar S., ό.π., σελ. 67.

στέλεχος του σκληρού πυρήνα των Ενωτικών αξιωματικών) και ο Καρά Κεμάλ, ηγέτης του Ενωτικού κόμματος στην πρωτεύουσα.⁶⁵⁵ Στόχος της ήταν η προστασία των Ενωτικών στις συνθήκες που διαμορφώθηκαν μετά το τέλος του πολέμου, καθώς και η αντιμετώπιση κάθε ενέργειας αντεκδίκησης εκ μέρους των Συμμαχικών Δυνάμεων, των Φιλελεύθερων και των χριστιανικών κοινοτήτων. Εκτός τούτου, σκόπευε να ενισχύσει την αντίσταση στην Ανατολία και τον Καύκασο στέλνοντας χρήματα, οπλισμό, εφόδια και ικανά στελέχη από την πρωτεύουσα.

Εκτός από την οργάνωση του ενόπλου κινήματος της αντίστασης της Ανατολίας που οργανώθηκε από τους δύο ηγέτες, η ΕΕΠ ετοιμαζόταν να υπερασπιστεί τα δικαιώματα των τουρκικών μουσουλμανικών πληθυσμών σε περιοχές που θεωρούνταν ότι κινδύνευαν να καταληφθούν από Έλληνες, Αρμένιους, Γάλλους, Ιταλούς ή Βρετανούς. Γι' αυτό το λόγο δημιουργήθηκαν τοπικοί «σύλλογοι για την υπεράσπιση των εθνικών δικαιωμάτων», οι οποίοι θα έπαιζαν κεντρικό ρόλο στην οργάνωση του κινήματος εθνικής αντίστασης στην Ανατολία (και τη Θράκη) μετά τον πόλεμο. Ο πρώτος από τους συλλόγους αυτούς είχε ιδρυθεί ήδη το Νοέμβριο του 1918.⁶⁵⁶

Η συνεχιζόμενη παρουσία των Συμμαχικών Δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη και την τριγύρω περιοχή ήταν ένα δήθεν προσωρινό μέτρο, αφού διεξάγονταν οι διαπραγματεύσεις για τους ειρηνευτικούς όρους στο Παρίσι. Στην πραγματικότητα φαίνεται ότι ό,τι απέμενε από την αυτοκρατορία θα διαμοιραζόταν. Μέχρι το Μάιο του 1919, οι Γάλλοι είχαν καταλάβει τα Άδανα, οι Βρετανοί είχαν φτάσει στην Κιλικία, την Ούρφα, το Μάρας (περιοχές που θα περνούσαν όλες στην κατοχή της Γαλλίας στο τέλος του χρόνου) και οι Ιταλοί είχαν καταλάβει την Αττάλεια. Με ισχυρή βρετανική υποστήριξη, η Ελλάδα έλαβε την εντολή να καταλάβει την περιοχή γύρω από τη Σμύρνη, το Μάιο του 1919.⁶⁵⁷ Στόχος των Βρετανών ήταν να

⁶⁵⁵ Finkel C., "Οθωμανική Αυτοκρατορία 1300-1923", Αθήνα, Διόπτρα, 2007, σελ.674.

⁶⁵⁶ Οι πρώτοι σύλλογοι που δημιουργήθηκαν στην Κωνσταντινούπολη έδωσαν το έναυσμα για τη δημιουργία και άλλων ή την επανεμφάνιση παλαιών συλλόγων που είχαν κλείσει. Βλ. σχετ. Tunaya T.Z., ό.π. , σελ. 272. Ειδικά τα ονόματα των πρώτων συλλόγων αναφέρθηκαν στην εφημερίδα "Alemdar".

⁶⁵⁷ Κατά τη διάρκεια της εκστρατείας των Συμμαχικών Δυνάμεων στην Ουκρανία, στην οποία συμμετείχε μία ελληνική αποστολή με κορυφαίες στρατιωτικές φυσιογνωμίες όπως ο Ν. Πλαστήρας, ο Στ. Γονατάς, ο Γ. Κονδύλης κ.ά., ο Ελ. Βενιζέλος κλιμάκωνε με διακριτικό τρόπο τις πιέσεις απέναντι στους Συμμάχους προκειμένου να παραχωρηθεί στην Ελλάδα η Σμύρνη και η ευρύτερη περιοχή της, αξιοποιώντας στο μέγιστο βαθμό αφενός την ασυμφωνία που είχε ανακύψει στις σχέσεις

αποτρέψουν περαιτέρω ιταλική προέλαση. Η ελληνική προέλαση διέψευδε τις ελπίδες των Οσμανών, εφόσον ο ναύαρος Κάλθορπ είχε πει στους Οσμανούς διαπραγματευτές στο Μούδρο ότι το αίτημά τους να μην επιτραπεί να αποβιβαστούν ελληνικά στρατεύματα ούτε στην Σμύρνη ούτε στην Κωνσταντινούπολη είχε μεταβιβαστεί στο Λονδίνο. Τα επόμενα χρόνια, η ελληνική προέλαση στη Μικρά Ασία θα έπαιρνε τεράστιες διαστάσεις. Ίσως αυτό να οφείλεται στον τρόπο που οι Συμμαχικές Δυνάμεις διαπραγματεύτηκαν την ειρήνη μετά τον πόλεμο.⁶⁵⁸

3. Η Αντίσταση των κομμάτων και ο Μουσταφά Κεμάλ

Η Οσμανική κυβέρνηση παρέμενε αδρανής μπροστά στην μεταπολεμική κρίση και στην κατοχή από τους Συμμάχους μεγάλου τμήματος της Μικράς Ασίας. Ο μεγάλος βεζύρης, γαμπρός του Βαχντεττίν Νταμάτ Φερίτ, θεωρούσε ότι έργο της κυβέρνησης ήταν απλώς η αποκατάσταση της τάξης. Συγκεκριμένα, ο σουλτάνος Βαχντεττίν ακολούθησε μία πολιτική που είχε στόχο να ικανοποιήσει τις Συμμαχικές Δυνάμεις⁶⁵⁹ και ιδιαίτερα τη Βρετανία⁶⁶⁰, για να πετύχει μια πιο ευνοϊκή συνθήκη ειρήνης. Όπως και άλλοι υποστηρικτές αυτής της τακτικής, έχασε κάθε αξιοπιστία όταν, παρά τις προσπάθειές του, η συνθήκη ειρήνης, το καλοκαίρι του 1920, αποδείχτηκε εξαιρετικά δυσμενής.⁶⁶¹

Το Νοέμβριο του 1918, η ΕΕΠ είχε διαλυθεί και πολλά από τα μέλη της βρίσκονταν υπό κράτηση, ως κατηγορούμενοι στις δίκες που γίνονταν για τα εγκλήματα πολέμου. Αυτό που είχε σημασία για το σουλτάνο ήταν η διατήρηση της δυναστείας της Πόλης ως έδρας του χαλιφάτου και της δικής του εξουσίας πάνω στον μουσουλμανικό πληθυσμό της Μέσης Ανατολής, για τον οποίο αισθανόταν υπεύθυνος. Θεωρούσε τους ηγέτες της ΕΕΠ υπεύθυνους για την καταστροφή της Αυτοκρατορίας. Ήταν πεπεισμένος ότι ο εθνικισμός και αυτοί που είχαν ασπαστεί

των Αγγλογάλλων με τους Ιταλούς και αφετέρου την ανησυχία που προκαλούσε το σταθερά ανερχόμενο εθνικιστικό κίνημα στην μεταπολεμική οσμανική επικράτεια. Βλ. σχετ. Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ.202

⁶⁵⁸ Zürcher E., “ Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας”, Αθήνα, σελ.193-195.

⁶⁵⁹ Tunaya T.Z., ό.π., σελ. 273.

⁶⁶⁰ Ο Βρετανός Πρέσβυς κος Ryan σε αναφορά του προς το υπουργείο εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας έγραφε τα παρακάτω: “Ferid Pasha already unpopular and doserted by his remaining supporters among the active politicians, can only retain power either by convincing the Sultan that the above illusion is a reality, and thereby securing the continued confidence of at least the Sultan or by convincing the illusion into a reality , and thereby again widening of his supporters.” Βλ. σχετ. Tunaya T.Z., ό.π., σελ. 290.

⁶⁶¹ Shaw S.J. –Kural Shaw E., ό.π., σελ. 326-327.

την ιδεολογία του ήταν υπεύθυνοι για το τραγικό αποτέλεσμα του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου και τις επιπτώσεις του στην Αυτοκρατορία και τον οσμανικό λαό. Ο σουλτάνος Βαχτεττίν αναμείχτηκε ενεργά στην πολιτική υποστηρίζοντας τις βρετανικές θέσεις προς όφελός του.⁶⁶²

Όταν οι ηγέτες της πολεμικής περιόδου παρέδωσαν την εξουσία τον Οκτώβριο του 1918, ο σουλτάνος δέχτηκε να διορίσει μία υπερκομματική κυβέρνηση υπό την ηγεσία του παλαιμάχου διπλωμάτη Αχμέτ Τεβφίκ Πασά (Οκντάν). Οι ηγέτες της ΕΕΠ επέμεναν σε μία πιο μετριοπαθή κυβέρνηση της ΕΕΠ υπό την ηγεσία του πρώην αρχηγού του επιτελείου στρατού Αχμέτ Ιζζέτ Πασά (Φουργκάτς), που δεν ήταν Ενωτικός αλλά ήταν γενικά αποδεκτός. Τελικά, ανέλαβε την εξουσία ο Τεβφίκ Πασά και έγινε πρόεδρος των δύο ανθενωτικών κυβερνήσεων, από τις 11 Νοεμβρίου 1918 μέχρι τις 3 Μαρτίου 1919.

Η πιο σημαντική μορφή στην οσμανική πολιτική σκηνή μετά τον πόλεμο ήταν ο Νταμάτ Φερίτ Πασά, ο οποίος ανέλαβε την εξουσία από την πρώτη κυβέρνηση του Τεβφίκ Πασά και υπήρξε αρχηγός σε περισσότερες από πέντε κυβερνήσεις. Υπήρξε ηγετική μορφή του Κόμματος Ελευθερίας και Συνεννόησης (ΚΕΣΥ), είχε καλές σχέσεις με το παλάτι και είχε την απόλυτη εμπιστοσύνη του σουλτάνου αφού ήταν γαμπρός του.⁶⁶³ Οι κυβερνήσεις του όμως ήρθαν αντιμέτωπες με την αυξανόμενη δραστηριότητα της εθνικιστικής αντίστασης, τόσο στην πρωτεύουσα όσο και στην Μικρά Ασία. Όταν η Ελλάδα κατέλαβε τη Σμύρνη, αναγκάστηκε να παραιτηθεί. Οι κυβερνήσεις, που τον διαδέχτηκαν υπό τον Αλή Ριζά Πασά και αργότερα υπό τον Σαλίχ Χουλουσί Πασά (Απρίλιος 1920), προσπάθησαν να συνεργαστούν με την εθνικιστική αντίσταση και να αμβλύνουν τις τεταμένες σχέσεις με την Ανατολία. Εν τω μεταξύ, οι δραστηριότητες των Ενωτικών δεν περιορίστηκαν μόνο στην παράνομη αντίσταση. Στο τελευταίο συνέδριό της η ΕΕΠ αυτοκαταργήθηκε και ίδρυσε το Κόμμα Ανανέωσης (Τετζεντούτ Φιρκασί). Μια ομάδα διαφωνούντων της ΕΕΠ υπό

⁶⁶² Shaw S.J. –Kural Shaw E. , ό.π. , σελ. 327-329.

⁶⁶³ Ο Νταμάτ Φερίτ Πασά, παρόλο που είχε την εκτίμηση του περιβάλλοντος του σουλτάνου λόγω συγγένειας, αρκετά μέλη της κυβέρνησης δεν τον θεωρούσαν ικανό να βοηθήσει στη διάσωση της χώρας. Ειδικά, ο αρχιγραμματέας της κυβέρνησης Ali Fuat (Türkgeldi) Bey, δεν δέχτηκε να συμμετάσχει στις συζητήσεις της Ανακωχής του Μούδρου. Τον θεωρούσαν ψεύτη, απατεώνα και αγράμματο. Πίστευαν ότι η χώρα θα σωθεί με την απομάκρυνση του Νταμάτ Φερίτ Πασά από την κυβέρνηση .Βλ.σχετ. Tunaya T.Z. , ό.π., εφημερίδα “Alemdar” 16.11.1920 (135).

τον Φετχί Οκυάρ ίδρυσε το Κόμμα Φιλελεύθερου Οσμανικού Λαού (Οσμανλί Χουρριγιέτπερβέρ Αβάμ Φιρκασί).⁶⁶⁴

Μεταξύ του Νοεμβρίου του 1918 και του Μαρτίου του 1920 η ΚΑΡΑΚΟΛ κατάφερε να φυγαδεύσει μεγάλο αριθμό αξιωματικών της ΕΕΠ – πολλοί από αυτούς ήταν καταζητούμενοι στην Ανατολία. Ένας υψηλόβαθμος αξιωματικός και ήρωας του πολέμου, ο Μουσταφά Κεμάλ, ήταν αντίθετος στην κατοχή και προσπάθησε ανεπιτυχώς το Νοέμβριο του 1918 να επηρεάσει τις πολιτικές εξελίξεις. Ήταν από καιρό μέλος της ΕΕΠ, δεν είχε στιγματιστεί όμως από τις μελανότερες πράξεις στον πόλεμο, και ήταν γνωστός ως αντίπαλος του Ενβέρ Πασά.⁶⁶⁵

Το ανατολικό μισό των παραλίων της Μικράς Ασίας στη Μαύρη Θάλασσα και τα παράλια της στο Αιγαίο ήταν περιοχή με σημαντικές ελληνικές κοινότητες. Χιλιάδες Έλληνες, λόγω της Οκτωβριανής Επανάστασης του 1917 στη Ρωσία, έφτασαν σε αυτές τις περιοχές και αύξησαν έτσι τις εντάσεις με τον ντόπιο μουσουλμανικό πληθυσμό. Βρετανοί στρατιώτες έφτασαν εκεί το Μάιο του 1919 για να αποκαταστήσουν την τάξη, αλλά δεν είχαν ούτε αρκετούς άντρες ούτε την προθυμία για να κάνουν κάτι τέτοιο. Οι ταραχές και οι εντάσεις που υπήρχαν στη Μικρά Ασία καθώς και το κίνημα της αντίστασης, που άρχισε να αναπτύσσεται, οδήγησαν στο να βρεθεί ένα πρόσωπο με κύρος και άμεμπτο παρελθόν για να μπορέσει να διαχειριστεί αυτή την κατάσταση. Τα ηγετικά στελέχη της ΚΑΡΑΚΟΛ (Φρουρά) πλησίασαν το Μουσταφά Κεμάλ.⁶⁶⁶

Ο Μουσταφά Κεμάλ υπήρξε από τα πρώτα μέλη της ΕΕΠ. Πράγματι, ανήκε στο σκληρό πυρήνα των πολιτικά ενεργών μελών που είχαν πάρει μέρος στην επανάσταση του 1908, στα «Στρατεύματα Δράσης» του 1909 και είχε υπηρετήσει στην Τριπολίτιδα το 1911. Κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13 οι προσωπικές σχέσεις του Κεμάλ με τον ηγέτη της ΕΕΠ Ενβέρ Πασά ήταν ιδιαίτερα τεταμένες. Συνεπώς, είχε μείνει έξω από το κέντρο λήψης αποφάσεων, αφότου ο Ενβέρ Πασά είχε αναδειχτεί κύριος στρατιωτικός ηγέτης, μετά το πραξικόπημα του Μπαμπ-ι Αλί τον Ιανουάριο του 1913. Είχε αποκτήσει πολύ καλή φήμη ως διοικητής

⁶⁶⁴ Tunaya T.Z., ό.π., σελ. 271.

⁶⁶⁵ Shaw S.J.- Kural Shaw E., ό.π., σελ.328-329.

⁶⁶⁶ Shaw S.J. – Kural Shaw E., ό.π., σελ. 327-328.

μετώπου λόγω της νίκης των Τούρκων στον Πόλεμο της Καλλίπολης (Αναφάρταλαρ), στα Δαρδανέλια το 1915. Στη συνέχεια διακρίθηκε στον πόλεμο στο ανατολικό μέτωπο της Ανατολίας, της Παλαιστίνης και της Συρίας, φτάνοντας στο αξίωμα του Ταξίαρχου. Μετά την ανακωχή επέστρεψε στην πρωτεύουσα προσπαθώντας να ασχοληθεί με την πολιτική.⁶⁶⁷ Την άνοιξη του 1919, η κατάσταση στη Μικρά Ασία είχε φτάσει στο απροχώρητο λόγω της έκτασης της ενδοκοινοτικής βίας. Οι Συμμαχικές Δυνάμεις θα μπορούσαν να επέμβουν με το άρθρο 24 της Ανακωχής του Μούδρου, αλλά όπως αναφέραμε, δεν ήθελαν να ανακατευτούν. Με τη σύμφωνη γνώμη της κυβέρνησης του Νταμάτ Φερίτ Πασά⁶⁶⁸. Ο Κεμάλ διορίστηκε Επιθεωρητής της Ένατης Στρατιάς, της οποίας η βάση βρισκόταν στο Ερζερούμ. Το Υπουργείο Πολέμου του έδωσε ευρύτατες εξουσίες, ακόμη και το δικαίωμα να επικοινωνεί απευθείας με όλες τις στρατιωτικές και πολιτικές αρχές στην περιοχή εποπτείας του, που περιλάμβανε όλη την ανατολική Μικρά Ασία. Με αυτές τις ευρείες αρμοδιότητες και με τη συνοδεία 18 ανδρών έφυγε από την Πόλη στις 16 Μαΐου του 1919, επιβιβασόμενος σε ένα παλαιό ατμόπλοιο με το όνομα ΜΠΑΝΤΙΡΜΑ (ΠΑΝΟΡΜΟΣ),⁶⁶⁹ και αποβιβάστηκε στο λιμάνι της Σαμψούντας στη Μαύρη Θάλασσα, στις 19 Μαΐου 1919. Οι φίλοι του ο Κιαζίμ Καραμπεκίρ⁶⁷⁰ – ήρωας του ανατολικού μετώπου -, ο Αλή Φουάτ, ο Ριφάτ Μπελέ και ο Ραούφ Ορμπέϊ είχαν φύγει νωρίτερα για την ανατολική Μικρά Ασία.⁶⁷¹

Στη διάρκεια του Πολέμου η Μικρά Ασία είχε εξοπλιστεί υπό την καθοδήγηση της Ειδικής Οργάνωσης. Το έργο αυτό ανέλαβε μετά το Νοέμβριο του 1918, η εξίσου κρυφή ΚΑΡΑΚΟΛ (Φρουρά), οι ηγέτες της οποίας ήταν εξέχοντα μέλη της ΕΕΠ. Ο Μουσταφά Κεμάλ, είχε επιφορτιστεί με τον αφοπλισμό των περιοχών της δικαιοδοσίας του και την επίβλεψη αφοπλισμού των στρατιωτών της Ένατης

⁶⁶⁷ Dumont P. “Κεμάλ: Ο Δημιουργός της νέας Τουρκίας”, Αθήνα, Κουρέρ Εκδοτική, 1998, σελ. 15-22.

⁶⁶⁸ Tunaya T.Z., ό.π., σελ. 274.

⁶⁶⁹ Το όνομα του καραβιού αναφέρεται μόνο στα τουρκικά βιβλία της βιβλιογραφίας καθώς και στα τουρκικά βιβλία ιστορίας των σχολείων της Τουρκίας.

⁶⁷⁰ Zücker E. “The Young Turk Legacy and Nation Building From the Ottoman Empire to Atatürk’s Turkey” I.B. Tauris, New York 2010, σελ. 17-26. Ο Κιαζίμ Πασά (Καραμπεκίρ) ήταν από τους πρώτους αξιωματικούς που υποστήριξαν την ιδέα της οργάνωσης του αντιστασιακού κινήματος στην Ανατολία καθώς και την αρχηγία του Κεμάλ στον αγώνα της ανεξαρτησίας. Κατηγόρησε όμως τον Κεμάλ ότι καθυστέρησε να αποφασίσει να συμμετάσχει στο αντιστασιακό κίνημα της Ανατολίας, καθώς και για τον τρόπο ζωής του και του κύκλου που τον περιέβαλε.

⁶⁷¹ Shaw S.J.- Kural Shaw E., ό.π., σελ. 330.

Στρατιάς , όπως απαιτούσαν οι όροι ανακωχής του Μούδρου.⁶⁷² Οι Βρετανοί, μόλις αναχώρησε ο Κεμάλ για τη Σαμψούντα, άρχισαν να υποπεύονται ότι η αποστολή του ήταν κάτι περισσότερο από ό,τι φαινόταν, και με δική τους πίεση στην οσμανική κυβέρνηση , διατάχτηκε η ανάκλησή του. Στη διάρκεια αυτών των εβδομάδων, οι Έλληνες στρατιώτες προέλασαν από τη Σμύρνη και την ακτή του Αιγαίου, με τη συναίνεση των Συμμαχικών Δυνάμεων.⁶⁷³

4. Η δημιουργία του αντιστασιακού κινήματος

Ο Μουσταφά Κεμάλ, μόλις αποβιβάστηκε στη Σαμψούντα μαζί με τη συνοδεία του, δεν θέλησε να υπακούσει στις διαταγές που του δόθηκαν σε συνεργασία με τους τοπικούς παράγοντες. Συγκεκριμένα, οι στενοί του συνεργάτες είχαν φτάσει νωρίτερα στη Μικρά Ασία και βρίσκονταν στο Ερζερούμ και τη Σεβάστεια. Ο Μουσταφά Κεμάλ και η συνοδεία του αποφάσισαν να σπάσουν τους δεσμούς ανάμεσα στον αντικατοχικό αγώνα και την εξουσία της κυβέρνησης της Κωνσταντινούπολης. Ήθελαν να οργανώσουν ένα ανεξάρτητο αντιστασιακό κίνημα και γι' αυτό επικοινωνούσαν μέσω τηλεγράφου με αξιωματικούς του στρατού σε ολόκληρη τη Μικρά Ασία και τη Θράκη.

Στο κάλεσμα ενός αντιστασιακού κινήματος ανταποκρίθηκαν άνθρωποι από όλα τα κοινωνικά στρώματα και οργανώθηκαν «εθνικιστικά» Συνέδρια. Οι τρεις συνεργάτες του Μουσταφά Κεμάλ, με τη βοήθεια κάποιων μελών της ΕΕΠ που βρίσκονταν ήδη στην Ανατολία, αποφάσισαν να κινητοποιήσουν το λαϊκό αίσθημα. Συγκεκριμένα, το δωδέκατο από τα «σημεία του Πρέδρου Ουίλσον υποσχόταν πλήρη αυτοδιάθεση και κυριαρχία στις τουρκικές επαρχίες της Αυτοκρατορίας. Έτσι το πρώτο μέλημα όσων επδίωκαν να αποτρέψουν την απόσχιση τουρκικών εδαφών από την αυτοκρατορία ήταν να αποδείξουν ότι οι περιοχές κατοικούνταν, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, από τουρκομουσουλμανικούς πληθυσμούς που επιθυμούσαν να παραμείνουν ενωμένοι με την μητέρα πατρίδα. Σε συνεννόηση με μέλη ή αντιπροσώπους της ΕΕΠ στην Ανατολία, οι συνεργάτες του Μουσταφά

⁶⁷² Οι Βρετανοί δεν ήταν οι μόνοι που ανησυχούσαν. Οι κινήσεις του Κεμάλ προκαλούσαν ανησυχία και στην κυβέρνηση και στο περιβάλλον του σουλτάνου. Ο Μουσταφά Κεμάλ άρχισε να επικρίνει ανοικτά την κυβέρνηση κατηγορώντάς την για απάθεια και δουλικότητα. Απευθυνόμενος στον διοικητή του 1^{ου} Σώματος Στρατού στην Ανδριανούπολη αναφέρει ““Το να εμπιστευτούμε το έθνος στα χέρια μιας τέτοιας κυβέρνησης σημαίνει ότι αποδεχόμαστε τη μοίρα μας””. Βλ. σχετ. Dumont P., ό.π.,σελ 50.

⁶⁷³ Finkel C. , ό.π., σελ. 671-672.

Κεμάλ συνεργάστηκαν με τις «Επιτροπές για την υπεράσπιση των εθνικών δικαιωμάτων»⁶⁷⁴, οι οποίες είχαν αρχίσει δειλά δειλά να δημιουργούνται στην Ανατολία μετά το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου.⁶⁷⁵

Τα 28 «Εθνικιστικά» Συνέδρια τα οποία έγιναν από το Δεκέμβριο του 1918 μέχρι τον Οκτώβριο του 1920, διακήρυσσαν τον τουρκικό και μουσουλμανικό χαρακτήρα της κάθε περιοχής και την απόφασή της να παραμείνει ενωμένη με τη μητέρα πατρίδα. Στις πόλεις την Ανατολίας, οι Επιτροπές υποστηρίζονταν από τους μουσουλμάνους γαιοκτήμονες και εμπόρους. Οι περισσότεροι από αυτούς είχαν πλουτίσει από κρατικές συμβάσεις, αρπάζοντας στην ουσία αντί μικρού χρηματικού ποσού τη γη, την περιουσία και τις επιχειρήσεις των Ελλήνων και των Αρμενίων που είχαν εκτοπιστεί ή είχαν μεταναστεύσει.⁶⁷⁶

Οι συνεργάτες του Μουσταφά Κεμάλ βρήκαν πρόσφορο το έδαφος για τη στρατολόγηση μελών, μετά την ελληνική κατοχή της Σμύρνης το Μάιο του 1919. Πράγματι, ήταν δύσκολο στην αρχή να κινητοποιήσουν έναν αποδεδειγμένο από τον πόλεμο πληθυσμό. Το γεγονός όμως ότι η Ελλάδα είχε προσχωρήσει στις Συμμαχικές Δυνάμεις πριν από το τέλος του πολέμου και δεν είχε ξεκάθαρα επικρατήσει σε πολεμική αναμέτρηση με τα οσμανικά στρατεύματα ενόχλησε τις τουρκικές επιτροπές και θεωρήθηκε ανταμοιβή στους Έλληνες από τις Συμμαχικές Δυνάμεις.⁶⁷⁷

Ο Μουσταφά Κεμάλ⁶⁷⁸ και οι συνεργάτες του μόλις έφτασαν στη Σαμψούντα (και σε συνεργασία με τους τοπικούς παράγοντες), συγκεντρώθηκαν στην Αμάσεια και συνέταξαν μία εγκύκλιο, η οποία στάλθηκε σε όλες τις πολιτικές και στρατιωτικές

⁶⁷⁴ Tunaya T.Z., ό.π., σελ.450-455. Συγκεκριμένα, αναφέρεται στη δημιουργία επιτροπών και στην προσπάθειά τους να είναι αμερόληπτες όσον αφορά στα δικαιώματα του χριστιανικού μόνιμου πληθυσμού. Εφημερίδα "İkdam".

⁶⁷⁵ Shaw S.J. – Kural Shaw E., ό.π., σελ.232.

⁶⁷⁶ Finkel C., ό.π., σελ. 669-675.

⁶⁷⁷ Η πολιτική στρατηγική του Βενιζέλου απέδωσε θετικά αποτελέσματα και στις 22 Απριλίου 1919, οι Συμμαχικές Δυνάμεις αποφάσισαν να παραχωρήσουν τη διοίκηση της περιοχής της Σμύρνης στο σύμμαχο ελληνικό κράτος, δίνοντας δηλ. το πράσινο φως για την αποστολή ελληνικών στρατιωτικών μονάδων. Βλ.σχετ. Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 202-205/218-222.

⁶⁷⁸ Akyol T. "Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine – İlber Ortaylı ile Konuşmalara" Ufuk Kitapları, İstanbul, 2008, σελ. 85-89. Υπήρξαν πρίγκηπες της Οσμανικής Αυτοκρατορίας που θέλησαν να συμμετάσχουν στον απελευθερωτικό αγώνα. Ένας από αυτούς ήταν και ο γιός του Abdül Hamit II ο Abdürrahim Efendi ο οποίος συμμετείχε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και ήταν συνεργάτης του Κεμάλ. Παρόλο που στην αρχή του αγώνα ο Κεμάλ του ζήτησε να συμμετάσχει, αργότερα αναγκάστηκε να αποσύρει την πρόσκληση.

αρχές της Ανατολίας. Σε αυτήν τόνιζαν ότι η χώρα βρισκόταν σε κίνδυνο, η κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης δεν ήταν σε θέση να προστατέψει τη χώρα και ότι μόνο η βούληση του λαού θα μπορούσε να τη σώσει.

Ανακοινώθηκε ότι θα πραγματοποιούνταν εθνικά συνέδρια πρώτα στο Ερζερούμ και αργότερα στη Σεβάστεια και ότι κάθε επαρχία έπρεπε να στείλει τρεις αντιπροσώπους, οι οποίοι «θα έχαιραν της εμπιστοσύνης του έθνους». Ο Μουσταφά Κεμάλ ήθελε να συγκαλέσει τα συνέδρια το συντομότερο δυνατό, επειδή οι έξι ανατολικές επαρχίες της Ανατολίας διεκδικούνταν από τους Αρμένιους. Οι διεκδικήσεις ήταν αποδεκτές από το Παρίσι. Γι' αυτό το λόγο, στα ανατολικά ο πολιτικός αναβρασμός ήταν εντονότατος.⁶⁷⁹

Το πρώτο συνέδριο έγινε στο Ερζερούμ στις 23 Ιουλίου, στην ενδέκατη επέτειο της συνταγματικής επανάστασης. Αποτέλεσμα του συνεδρίου ήταν μία διακήρυξη 10 σημείων, με την οποία επιβεβαιωνόταν η απόφαση των έξι ανατολικών επαρχιών να παραμείνουν στην Αυτοκρατορία. Ταυτόχρονα, απαιτούσε την εδαφική ακεραιότητα και την εθνική αυτοδιάθεση όλων των περιοχών που περιλαμβάνονταν στην ανακωχή. Επίσης διακήρυξε ότι οι εθνικές δυνάμεις πρέπει να διαφυλάξουν την εθνική ανεξαρτησία, να προφυλάξουν το χαλιφάτο και να αντισταθούν σε κάθε απόπειρα απόσχισης οσμανικών εδαφών.⁶⁸⁰ Το συνέδριο πριν ολοκληρώσει τις εργασίες του εξέλεξε μία Επιτροπή Αντιπροσώπων (Χεγιέτ-ι Τεμισλιγέ) με πρόεδρο το Μουσταφά Κεμάλ⁶⁸¹.

⁶⁷⁹ Dumont P. , ό.π. ,σελ 54.

⁶⁸⁰ Από την έναρξη του Συνεδρίου ο Μουσταφά Κεμάλ φρόντισε να πει ποιος ήταν κατά την άποψή του ο κύριος στόχος που έπρεπε να επιτευχθεί "" Η δημιουργία μιας εθνικής συνέλευσης στηριζόμενης στη θέληση του λαού και η συγκρότηση μιας κυβέρνησης που θα αντλεί τη δύναμη της από την ίδια θέληση"" Σε όλη τη διάρκεια του συνεδρίου θα επανέρχεται συνεχώς στο ίδιο θέμα προσπαθώντας να το επιβάλει.Βλ. σχετ. Dumont P. ,ό.π. , σελ. 53.

⁶⁸¹ Ο Μουσταφά Κεμάλ, την εποχή του Συνεδρίου του Ερζερούμ και λίγο πριν, ήταν ένας ανενεργός αξιωματικός και εισέπραττε το μισό από το μισθό του. Οι Συμμαχικές Δυνάμεις και η κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης είχαν θορυβηθεί από τις ενέργειες και δραστηριότητές του, γι' αυτό στις 5 Ιουλίου του 1919 αποφάσισαν να τον ανακαλέσουν. Ο ίδιος, αφού είχε ειδοποιηθεί από πριν, παραιτήθηκε πριν τον απολύσουν. Η εξέλιξη αυτή ήταν πολύ επικίνδυνη επειδή μπορούσε να θέσει τέρμα στην επιρροή του Μουσταφά Κεμάλ στο στρατό. Το κύρος του όμως διασφαλίστηκε, όταν ο Κιαζίμ Καραμπεκίρ – η πιο σημαντική φυσιογνωμία της Ανατολής - που είχε διαταχθεί να τον συλλάβει, έχοντας προαχθεί σε θέση επόπτη, αρνήθηκε να υπακούσει και δήλωσε ότι θεωρεί το Μουσταφά Κεμάλ ανώτερό του. Συγκεκριμένα, όταν γίνεται η συνάντηση των δύο ανδρών ο Καραμπεκίρ προς το Μουσταφά Κεμάλ: "" Σας υποβάλλω τα σέβη των αξιωματικών και των ανδρών μου. Είστε πάντοτε ο διοικητής μας όπως στο παρελθόν. Σας έφερα το επίσημο αυτοκίνητό σας και την έφιππη συνοδεία σας. Είμαστε υπό τις διαταγές σας, Πασά. (Paşam) βλ. σχετ. Dupont P. , ό.π. , σελ. 54-55. Η ίδια αναφορά υπάρχει και στα σχολικά βιβλία ιστορίας στην Τουρκία.

Το δεύτερο συνέδριο έγινε στη Σεβάστεια μεταξύ 4 και 11 Σεπτεμβρίου του 1919. Στις εργασίες του συνεδρίου συμμετείχαν 38 άτομα. Συγκεκριμένα, 31 επαρχιακοί αντιπρόσωποι και κάποιοι στρατιωτικοί και πολιτικοί αξιωματούχοι, οι οποίοι δεν είχαν οριστεί ως επίσημοι εκπρόσωποι. Σε αυτό το συνέδριο συζητήθηκαν μια σειρά από ζητήματα, όπως ήταν η αμερικανική εντολή προστασίας. Επαναβεβαιώθηκαν όμως οι αποφάσεις οι οποίες είχαν ληφθεί στο Συνέδριο του Ερζερούμ. Και σε αυτό το συνέδριο η Επιτροπή Αντιπροσώπων εξέλεξε, για άλλη μια φορά, ως πρόεδρό της το Μουσταφά Κεμάλ. Η Επιτροπή αυτή αποφασίστηκε να λειτουργήσει πλέον ως πανεθνικό συντονιστικό όργανο του κινήματος της αντίστασης.⁶⁸²

Στην Κωνσταντινούπολη, η κυβέρνηση του Νταμάτ Φερίτ Πασά αναγκάστηκε να παραιτηθεί μετά την επίσκεψή του στο Παρίσι. Συγκεκριμένα, ο ίδιος έτυχε ταπεινωτικής υποδοχής, επειδή η πολιτική του, που είχε στόχο την ικανοποίηση των Συμμαχικών Δυνάμεων, δεν έφερε κανένα αποτέλεσμα.⁶⁸³ Η κυβέρνηση του διαδόχου του, Αλή Ριζά Πασά, υιοθέτησε μία πιο εθνικιστική γραμμή στην πολιτική της. Μέσω του υπουργού του Ναυτικού, ήρθε σε επαφή με το Μουσταφά Κεμάλ. Τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου συναντήθηκαν στην Αμάσεια, όπου ήρθαν σε συμφωνία. Με τη συμφωνία αυτή η κυβέρνηση υιοθέτησε τις εθνικιστικές θέσεις που είχαν διακηρυχτεί στα Συνέδρια του Ερζερούμ και της Σεβάστειας, ενώ η πλευρά του Μουσταφά Κεμάλ αναγνώρισε στην κυβέρνηση ανώτατη εξουσία. Λόγω διαφόρων πιέσεων, βέβαια, καμία πλευρά δεν μπόρεσε να εκτελέσει τη συμφωνία.

Το Δεκέμβριο του 1919 η Επιτροπή Αντιπροσώπων μεταφέρθηκε στην Άγκυρα, αφενός λόγω του ότι βρισκόταν στο κέντρο της Μικράς Ασίας και αφετέρου λόγω του ότι υπήρχε σιδηροδρομική γραμμή που τη συνέδεε απευθείας με την Πόλη. Στο τέλος του 1919 έγιναν οι τελευταίες εκλογές στην Οσμανική Αυτοκρατορία. Τα νέα

⁶⁸² Οι αποφάσεις του Συνεδρίου του Ερζερούμ δεν άρεσαν σε όλους. Ο δυτικός τύπος υπαινίσσεται ότι αυτά που συμβαίνουν στην Ανατολία είναι το προοίμιο μιας νέας τουρκοαρμενικής σύρραξης. Ο δυτικός τύπος παρουσιάζει τον Κεμάλ άλλοτε ως σκοτεινό πρόσωπο και άλλοτε εκθειάζει το εθνικιστικό κίνημα της Ανατολίας και τον ηγέτη που το διοικεί, καθώς επίσης την προσπάθειά του για τη δημιουργία ενός τουρκικού κράτους από το Αιγαίο μέχρι την Οροσειρά Αραράτ. Στο Συνέδριο της Σεβάστειας όπως και στο Συνέδριο του Ερζερούμ, στη συζήτηση για το ενδεχόμενο υπαγωγής σε ξένη κηδεμονία είχαν καταλήξει σε μία εξαιρετικά αυστηρή διακήρυξη: "Είμαστε διατεθειμένοι να δεχτούμε πρόθυμα την οικονομική και επιστημονική βοήθεια οποιασδήποτε δύναμης υπό τον όρο η τελευταία να σεβαστεί τα εθνικά μας αισθήματα και να μην τρέφει ιμπεριαλιστικό σχέδιο εις βάρος της χώρας μας. Βλ. Σχετ. Dumont P. ό.π., σελ. 58-60.

⁶⁸³ Ο Νταμάτ Φερίτ Πασά, εκτός από τους Γάλλους, πείστηκε υπερβολικά από τη συμπεριφορά του Μουσταφά Κεμάλ, ειδικά από τα καθημερινά υβριστικά τηλεγραφήματά του. Σε μία διακήρυξη, προειδοποιεί αυτόν και την κυβέρνησή του, πως αν δεν παραιτηθεί το έθνος θα θεωρήσει ότι είναι ελεύθερο να λάβει όποιο μέτρο κρίνει χρήσιμο και θα διακόψει τις σχέσεις του με την κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης. Βλ. σχετ. P.Dumont, ό.π., σελ. 60-65.

μέλη του οσμανικού κοινοβουλίου προέρχονταν από την Ανατολία και βρίσκονταν υπό τον έλεγχο της Επιτροπής.⁶⁸⁴ Οι αντιπρόσωποι πριν ταξιδέψουν προς την Κωνσταντινούπολη είχαν συναντηθεί με το Μουσταφά Κεμάλ στην Άγκυρα.

Το Κοινοβούλιο στις 28 Ιανουαρίου 1920 συνέταξε μια διακήρυξη που ονομάστηκε Μισάκ-ι Μιλλί (Εθνικό Σύμφωνο) και αποφάσισε να τη δημοσιεύσει στις 17 Φεβρουαρίου του 1920. Η διακήρυξη αποτελούσε την επίσημη δήλωση των στόχων του κινήματος αντίστασης και ήταν σε ισχύ σε όλη τη διάρκεια του αγώνα της ανεξαρτησίας. Το κείμενο, που βασιζόταν στις παλιότερες αποφάσεις των συνεδρίων, τα οποία είχαν οργανωθεί από τους εθνικιστές στο Ερζερούμ και τη Σεβάστεια (Σίβας), περιλάμβανε έξι άρθρα:

1. Τα εδάφη με οσμανική μουσουλμανική πλειοψηφία (που συνδέονταν με κοινή θρησκεία, φυλή και επιδιώξεις) αποτελούσαν ένα αδιαίρετο σύνολο, αλλά η μοίρα των εδαφών, που κατοικούνταν από αραβική πλειοψηφία και που ήταν υπό ξένη κατοχή, θα έπρεπε να αποφασιστεί με δημοψήφισμα.
2. Δημοψήφισμα θα καθόριζε και τη μοίρα των «Τριών Βιλαετιών» του Βατούμ, Καρς και Αρδαχάν, που ήταν ρωσικά από το 1878 ως το 1918.
3. Το ίδιο θα μπορούσε να γίνει για τη δυτική Θράκη.
4. Η ασφάλεια της πρωτεύουσας και της θάλασσας του Μαρμαρά έπρεπε να κατοχυρωθεί. Το άνοιγμα των Στενών στην εμπορική ναυσιπλοΐα θα αποτελούσε αντικείμενο διαπραγμάτευσης με άλλες ενδιαφερόμενες χώρες.
5. Τα δικαιώματα των μειονοτήτων θα κατοχυρώνονταν με βάση τις συμφωνίες που έγιναν ανάμεσα στις Συμμαχικές Δυνάμεις και άλλα ευρωπαϊκά κράτη.
6. Η οικονομική, δημοσιονομική και δικαστική ανεξαρτησία της Αυτοκρατορίας θα έπρεπε να διασφαλιστεί χωρίς περιορισμό (π.χ. η επιστροφή στο καθεστώς των διομολογήσεων θεωρούνταν απαράδεκτη).⁶⁸⁵

Εκτός των παραπάνω, ζητούσε τη διενέργεια δημοψηφισμάτων σε περιοχές με πλειοψηφία Αράβων και στη Δυτική Θράκη. Επιπλέον, το Συμβόλαιο απαιτούσε τα δικαιώματα των μειονοτήτων να διευθετηθούν μέσω συνθήκης. Υπήρχαν δύο

⁶⁸⁴ Στην Αμάσεια είχε συμφωνηθεί με την κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης ότι μόνο υποψήφιοι, που θα είχαν την έγκριση της Επιτροπής, θα μπορούσαν να λάβουν μέρος. Βλ. σχετ. Shaw S.J. – Kural Shaw E., ό.π., σελ. 346-347.

⁶⁸⁵ Zürcher E., “Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας”, σελ. 198.

σημαντικά χαρακτηριστικά σε αυτό το όραμα για το μέλλον. Το όνομα «Τουρκία»,⁶⁸⁶ με το οποίο το οσμανικό κράτος ήταν γνωστό για αιώνες στην Ευρώπη, υιοθετήθηκε στο εθνικό συμβόλαιο για να ορίσει την περιοχή που απέμενε μετά την μεταπολεμική αυτοκρατορία.

Πράγματι, το κείμενο αυτό υπήρξε η θεμελιώδης έκφραση του εθνικιστικού προγράμματος. Είναι σημαντικό ότι δεν υπερασπιζόταν την εθνική κυριαρχία των Τούρκων αλλά όλων των Οσμανών μουσουλμάνων.

Εν τω μεταξύ, οι Βρετανοί καταδίκάζαν με σφοδρότητα τους εθνικιστές και ανησυχούσαν για την αυξανόμενη επιρροή και τον τρόπο της αντίστασης τόσο στην Κωνσταντινούπολη, όσο και στη Μικρά Ασία. Η επικύρωση του Εθνικού Συμβολαίου από το Κοινοβούλιο του έδωσε συνταγματική κατοχύρωση και ανάγκασε τους Βρετανούς να επιβάλουν έλεγχο στην Κωνσταντινούπολη.⁶⁸⁷ Το Μάρτιο του 1920, συνέλαβαν πέντε κορυφαίους εθνικιστές βουλευτές, συμπεριλαμβανομένων και του Ραούφ Ορμπί και του αρχηγού της Καρακόλ, στο κτήριο του Κοινοβουλίου. Το κοινοβούλιο διαλύθηκε σε ένδειξη διαμαρτυρίας και 84 μέλη εγκατέλειψαν την πρωτεύουσα. Μόλις ο Μουσταφά Κεμάλ έμαθε το γεγονός, προσκάλεσε όλα τα μέλη του κοινοβουλίου να έρθουν στην Άγκυρα και να συμμετάσχουν σε μία «Εθνοσυνέλευση».

Στις 23 Απριλίου του 1920⁶⁸⁸ συστάθηκε για πρώτη φορά στην Άγκυρα η Μεγάλη Εθνοσυνέλευση, αποτελούμενη από τους κοινοβουλευτικούς, οι οποίοι είχαν φύγει από την Κωνσταντινούπολη. Ο Μουσταφά Κεμάλ εκλέχτηκε πρόεδρος αυτού του “εν αναμονή κοινοβουλίου”, που τον καθιέρωσε ως ηγετική φυσιογνωμία μεταξύ

⁶⁸⁶ Finkel C., ό.π., σελ 675. Συγκεκριμένα, ο Μουσταφά Κεμάλ σε ένα λόγο του το Δεκέμβριο του 1919, έκανε έκκληση στο μουσουλμανικό συναίσθημα των Τούρκων και των Κούρδων. Πίστευε ότι, για το αντιστασιακό κίνημα σε αυτή τη χρονική στιγμή, ο εθνικισμός σήμαινε ότι οι μουσουλμάνοι Τούρκοι και Κούρδοι ήταν οι κληρονόμοι της Οσμανικής Αυτοκρατορίας.

⁶⁸⁷ Το πρωί της 16^{ης} Μαρτίου 1920, τα αγγλικά τεθωρακισμένα και τα στρατεύματά τους μπήκαν στην Κωνσταντινούπολη, κατέλαβαν αστυνομικά τμήματα, δημόσια κτήρια, στρατιωτικά φυλάκια και ειδικά το Υπουργείο Στρατιωτικών και Ναυτικού. Η πρωτεύουσα τέθηκε υπό στρατιωτικό έλεγχο από τις Συμμαχικές Δυνάμεις και επιβλήθηκε αυστηρή λογοκρισία στις εφημερίδες. Πολλά άτομα συνελήφθηκαν, μεταξύ αυτών και 85 βουλευτές. Κάποιοι εξορίστηκαν στη Μάλτα. Ένας από αυτούς ήταν και ο Ζιγιά Γκιόκαλπ. Βλ. Σχετ. Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ.223.

⁶⁸⁸ Finkel C., ό.π., σελ. 676. Η Πρώτη Μεγάλη Εθνοσυνέλευση άρχισε τις εργασίες της στις 23 Απριλίου του 1920. Μετά την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας, στις 29 Οκτωβρίου 1923, η ημερομηνία έναρξης των εργασιών της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης θεωρήθηκε εθνική εορτή και αφιερώθηκε στα παιδιά από τον Μουσταφά Κεμάλ. Έκτοτε αποκαλείται «η Γιορτή των Παιδιών» (ÇOCUK BAYRAMI).

των εθνικιστών. Είχαν αρχίσει να εξαφανίζονται με αργό ρυθμό τα εναπομείναντα ίχνη του πολιτικού Ισλάμ που προωθούσε ο Abdül Hamit B'. Οι εθνικιστές της Άγκυρας διακήρυξαν την αφοσίωσή τους στο σουλτάνο και χαλίφη επειδή δεν είχαν ακόμη καμία εναλλακτική πρόταση⁶⁸⁹.

Η σύγκλιση της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης⁶⁹⁰ ήταν σημαντικό γεγονός, παρόλο που 12 ημέρες πριν ο σείχουλισλάμης είχε εκδώσει νομική γνωμοδότηση (φετβά), όπου αναφερόταν με βδελυγμία στους εθνικιστές, τους ονόμαζε άπιστους και καλούσε τους πραγματικούς πιστούς να τους σκοτώσουν. Την 1^η Μαΐου ο Μουσταφά Κεμάλ και οι συνεργάτες του καταδικάστηκαν ερήμην τους σε θάνατο. Οι Σύμμαχοι βρίσκονταν σε δύσκολη θέση, επειδή, η υποστήριξη προς τη Μεγάλη Εθνοσυνέλευση στην Άγκυρα, άρχισε να θεωρείται εναλλακτική λύση αντί του κοινοβουλίου της Κωνσταντινούπολης. Με την προέλαση των Ελλήνων στη Μικρά Ασία, ανεμπόδιστα το καλοκαίρι του 1920, και με την Αδριανούπολη και Προύσα να έχουν ήδη καταληφθεί, ο Μουσταφά Κεμάλ κάλεσε το λαό να ξεσηκωθεί για «ιερό πόλεμο» στις 2 Ιουλίου 1920.⁶⁹¹

5. Η συνθήκη των Σεβρών και ο αγώνας ανεξαρτησίας.

Ενώ τα γεγονότα στην Τουρκία εξελίσσονταν με γοργό ρυθμό, οι Σύμμαχοι που είχαν συμφέρον από το διαμελισμό της αυτοκρατορίας, συζητούσαν για το μέλλον της. Οι ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις είχαν αρχίσει στο Παρίσι το 1919 και συνεχίστηκαν στο Λονδίνο και στο Σαν Ρέμο. Οι απόψεις των Οσμανών δεν λήφθηκαν υπόψη. Μετά από πολλές συζητήσεις, κλήθηκε μία οσμανική αντιπροσωπεία στις Σέβρες, έξω από το Παρίσι, για να υπογράψει μία συνθήκη που είχαν συντάξει κυρίως οι νικητές.

⁶⁸⁹ Εορτάστηκε η έναρξη της λειτουργίας της Εθνοσυνέλευσης, σύμφωνα με τα Ισλαμικά έθιμα, δηλ. θυσιάστηκαν πρόβατα, απαγγέθηκαν περικοπές από το Κοράνι και έγινε τελετουργική περιφορά των κειμηλίων του Προφήτη. Βλ. σχετ. Finkel C., ο.π., σελ. 676.

⁶⁹⁰ Akyol T. "Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türk'ye'sine" Ufuk Kitapları, İstanbul, 2008, σελ. 120-150. Οι σύνεδροι της Α' Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης κατά τη διάρκεια των εργασιών της δημιούργησαν το νέο χάρτη της Τουρκίας και τα σύνορά της, αφού είχαν συμπεριλάβει εντός των συνόρων της τις περιοχές της Μουσούλης και Κιρκούκ. Η τουρκική αντιπροσωπεία κατά τη διάρκεια των εργασιών της Συνθήκης της Λωζάννης, παρόλο που επέμενε, το αίτημά της δεν έγινε αποδεκτό από την αγγλική αντιπροσωπεία.

⁶⁹¹ Shaw S.J.- Kural Shaw E., ο.π., σελ. 353.

Στις 10 Αυγούστου του 1920,⁶⁹² οι Οσμανοί που υπέγραψαν, συμφώνησαν εκ μέρους των συμπατριωτών τους ότι η Θράκη θα παραχωρούνταν στην Ελλάδα και ότι η Ελλάδα θα κατείχε την περιοχή της Σμύρνης για πέντε χρόνια. Μετά από πέντε χρόνια θα αποφάσιζε η Κοινωνία των Εθνών, αν θα γινόταν τμήμα της Ελλάδας. Επίσης, τα σύνορα του αρμενικού κράτους θα καθορίζονταν από τον πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής Γουίλσον, οι κουρδικές περιοχές της νοτιοανατολικής Μικράς Ασίας θα παρέμεναν προς το παρόν υπό την οσμανική κυριαρχία. Το ερώτημα αν οι Κούρδοι θα αποκτούσαν ανεξαρτησία θα παραπεμπόταν στις αποφάσεις της Κοινωνίας των Εθνών.

Με τη Συνθήκη των Σεβρών η αυτοκρατορία είχε συρρικνωθεί τόσο πολύ, ώστε να αποτελείται από την Κωνσταντινούπολη και τη βόρεια Μικρά Ασία.⁶⁹³ Οι διομολογήσεις⁶⁹⁴ που είχαν καταργηθεί, κατά την έναρξη του πολέμου, επανήλθαν σε ισχύ και οι Συμμαχικές Δυνάμεις προσπάθησαν να εφαρμόσουν στην πράξη τις αποφάσεις της Συνθήκης των Σεβρών.

Το Οσμανικό κοινοβούλιο έπρεπε να επικυρώσει τη Συνθήκη των Σεβρών, αλλά το κοινοβούλιο είχε διαλυθεί. Ήταν σαφές ότι τίποτα δεν μπορούσε να γίνει χωρίς τη σύμφωνη γνώμη των εθνικιστών, αλλά αυτοί ήταν αποφασισμένοι να μην επιτρέψουν την εφαρμογή της συνθήκης. Η παρουσία των Βρετανών εμπόδιζε τους Έλληνες να προελάσουν στην Κωνσταντινούπολη, η δε Ρωσία των Μπολσεβίκων ήθελε τις ανατολικές μικρασιατικές επαρχίες του Βαν και του Μπίτλις, όπου πριν υπήρχε σημαντικός αρμενικός πληθυσμός, για να γίνουν τμήμα ενός αρμενικού κράτους.⁶⁹⁵

Το καλοκαίρι του 1920 ο ελληνικός στρατός επέκτεινε τη ζώνη κατοχής στη δυτική και βορειοδυτική Μικρά Ασία και τη Θράκη.⁶⁹⁶ Ο τουρκικός εθνικιστικός στρατός ήταν πολύ αδύναμος, γι' αυτό κατέφυγε σε ανταρτοπόλεμο χρησιμοποιώντας

⁶⁹² Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 220-222.

⁶⁹³ Shaw S.J. – Kural Shaw E., ό.π., σελ. 356.

⁶⁹⁴ Οι Συμμαχικές Δυνάμεις μετά το 1918 επανέφεραν τις διομολογήσεις στην οσμανική επικράτεια και ακολούθησαν την πολιτική οικονομικής κατοχής. Οι οσμανικές κυβερνήσεις που ακολούθησαν ήταν κυβερνήσεις δοσιλόγων και αποτελούνταν από φιλελεύθερους και ευνοούμενους των ανακτόρων. Βλ.σχετ. “Toprak Z., Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)” Ankara 1982, σελ.15-20.

⁶⁹⁵ Shaw S.J. - Kural Shaw E., ό.π., σελ. 356-357.

⁶⁹⁶ Οι εκκλήσεις των Ελλήνων για απόλυτη ελευθερία κινήσεων έγιναν αποδεκτές στις αρχές Ιουνίου 1920, από τις Συμμαχικές Δυνάμεις. Επειδή έβλεπαν να απειλούνται η παρουσία και τα συμφέροντά τους στον ευρύτερο μικρασιατικό χώρο από τη διαρκώς εντεινόμενη επιθετικότητα των κεμαλικών. Η εξέλιξη αυτή προετοίμασε τις Συμμαχικές Δυνάμεις να ανάψει το πράσινο φως στους Έλληνες προκειμένου να εξαπολύσουν επίθεση κατά των κεμαλικών δυνάμεων, που έμεινε γνωστή ως επιχείρηση “Φιλαδέλφειας – Προύσας – Ούσακ” Βλ.σχετ. Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 223-224.

συμμορίες ατάκτων. Στα ανατολικά ο στρατός ήταν έτοιμος να προχωρήσει σε επιθετικές ενέργειες για να ανακτήσει τις περιοχές Καρς , Αρδαχάν , Βατούμ, που είχαν εκκενωθεί και είχαν παραχωρηθεί στους Αρμένιους με τη Συνθήκη των Σεβρών, αλλά δόθηκε η εντολή να περιμένουν μέχρι να συμφωνήσει η ηγεσία της Άγκυρας με τη Σοβιετική Ρωσία. Η σοβιετική υποστήριξη ήταν απολύτως αναγκαία για το εθνικιστικό κίνημα. Η Σοβιετική Ρωσία όμως χρονοτριβούσε και ζητούσε την παραχώρηση των προαναφερομένων περιοχών.

Τελικά, στις 30 Οκτωβρίου του 1920, ο Κιαζίμ Καραμπεκίρ και οι στρατιώτες του επιτέθηκαν στο Σαρίκαμις⁶⁹⁷. Δύο μέρες μετά κατέλαβαν το Καρς – το οποίο βρισκόταν στην κατοχή των Ρώσων από το 1878 - και ανάγκασαν τους Αρμένιους να παραδοθούν. Η συνθήκη ειρήνης, που υπογράφηκε στο Αλεξαντροπόλ στις 2 Δεκεμβρίου 1920, υπαγορεύτηκε από τους Τούρκους.

Από τις αρχές του 1921, οι επαφές και οι διαπραγματεύσεις επαναλήφθηκαν μεταξύ των Μπολσεβίκων της Ρωσίας και των Τούρκων εθνικιστών . Οι επαφές αυτές οδήγησαν σε ένα σύμφωνο φιλίας (16 Μαρτίου 1921)⁶⁹⁸, την πρώτη διπλωματική συμφωνία που υπογράφηκε από τους εθνικιστές. Οι Τούρκοι συμφώνησαν να παραχωρήσουν το Ναχισεβάν και το Βατούμ και να αναγνωρίσουν στους Μπολσεβίκους δικαίωμα λόγου στις συζητήσεις για το μελλονικό καθεστώς των Στενών. Τον οπλισμό και το χρυσό, που ήλπιζαν ως ανταλλάγματα οι Τούρκοι εθνικιστές, τα παρέλαβαν μετά τη μάχη του Σαγγαρίου το Σεπτέμβριο του 1921. Αυτά τα ανταλλάγματα τους βοήθησαν στον επανεξοπλισμό των εθνικιστικών δυνάμεων. Εκτός τούτου, η συνθήκη ειρήνης με την Αρμενία και το σύμφωνο με τη

⁶⁹⁷ Shaw S.J. – Kural Shaw E. , ό.π. , σελ. 356.

⁶⁹⁸ Το “άνοιγμα” στους Μπολσεβίκους είχε επιπτώσεις και στην πολιτική ζωή της Ανατολίας. Οι κομμουνιστικές ιδέες και κυρίως ένας ιδιότυπος συγκερασμός σοσιαλισμού, κορπορατισμού, αντιμπεριαλισμού και αντιστασιακού ισλάμ, μέσα από τον οποίο επιδιωκόταν η ταυτόχρονη κοινωνική ανάπτυξη με την εθνική ανεξαρτησία, κυκλοφορούσαν ευρέως στην Ανατολία και κέρδιζαν συνεχώς “έδαφος” στη Μεγάλη Εθνοσυνέλευση. Το Μάιο του 1920 ιδρύθηκε ο Πράσινος Στρατός (Yeşil Ordu), με την έγκριση του Μουσταφά Κεμάλ. Ήταν η πρώτη σοβαρή πολιτική έκφραση του σοσιαλισμού-κορπορατισμού-ισλαμισμού και αντίπαλος στο “Στρατό του Χαλίφη”, που είχαν ιδρύσει συντηρητικές ομάδες της Ανατολίας . Ο Πράσινος Στρατός ήταν μία πολιτική οργάνωση και είχε σκοπό να ανορθώσει το ηθικό των εθνικιστικών ομάδων και να αντιμετωπίσει την προπαγάνδα των οπαδών του σουλτάνου που δρούσαν με την ονομασία “ο στρατός του Χαλίφη”. Η συμμετοχή στον Πράσινο Στρατό του Τσερκέζ Ετέμ θεωρήθηκε απειλή από το Μουσταφά Κεμάλ. Τότε επεξεργάστηκε την ιδέα δημιουργίας ενός “αριστερού κόμματος”, του Τούρκιγε Κομουνίστ Φιρκασί (Türkiye Komünist Fırkası) - Τουρκικό Κομμουνιστικό Κόμμα- . Με αυτό θα αποδείκνυε στη Μόσχα τις σοσιαλιστικές του ιδέες και θα περιθωριοποιούσε όλες τις αριστερές δυνάμεις που τον αμφισβητούσαν. Βλ.σχετ . Σαρρήs Ν., ό.π., σελ. 122-125 / Shaw S.J. – Shaw Kural E., ό.π. , σελ. 358.

Σοβιετική Ένωση, επέτρεψαν στην ηγεσία των εθνικιστικών δυνάμεων να μεταφέρει τα στρατεύματα από το ανατολικό μέτωπο στο Δυτικό, όπου η κατάσταση ήταν πολύ πιο απειλητική.⁶⁹⁹

Η ελληνική προέλαση στη Μικρά Ασία προκαλούσε έναν ιδιαίτερο εκνευρισμό στους εθνικιστές. Σύμφωνα με αυτούς, οι Έλληνες είχαν ήδη εθνικό κράτος, κάτι που δεν συνέβαινε με τους Τούρκους, και η συμμετοχή τους ως ισότιμου εταίρου στις ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις τους φαινόταν άδικη, επειδή πίστευαν ότι ο ελληνικός στρατός είχε σοβαρή στήριξη σε τοπικό επίπεδο και συνεπώς αποτελούσε πολύ μεγαλύτερο κίνδυνο για τους Τούρκους της Μικράς Ασίας. Παντού διεξαγόταν ανταρτοπόλεμος ανάμεσα σε ατάκτους. Οι ληστές βρίσκονταν και ο τοπικός πληθυσμός είχε πολύ σοβαρά προβλήματα.⁷⁰⁰

Μπροστά στην ελληνική προέλαση, στα ανατολικά και βορειοανατολικά, οι εθνικιστικές δυνάμεις του Κεμάλ αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν. Συγκεκριμένα, οι Έλληνες κατέλαβαν στις 24 Ιουνίου 1920 το Αλάσεχir, στις 30 Ιουνίου το Μπαλίκεσιρ, στις 8 Ιουλίου την Προύσα, στις 29 Αυγούστου το Ουσάκ και στις 4 Σεπτεμβρίου την περιοχή Γκέντιζ, όπου και σταμάτησε η επίθεση.

Στις 6 Ιανουαρίου τα ελληνικά στρατεύματα εξαπέλυσαν μία νέα επίθεση. Κατέλαβαν την πόλη Μπίλετζικ στις 9 Ιανουαρίου 1921 και έφτασαν ανατολικότερα στο χωριό Ινονού (İnönü), κοντά στην πόλη Εσκισεχίρ (Δορύλαιο). Ο Ισμέτ Ινονού με τα στρατεύματα σταμάτησαν την ελληνική προέλαση. Για πρώτη φορά οι Έλληνες αντιμετώπισαν έναν τακτικό στρατό. Μέχρι τότε τα στρατεύματα του Μουσταφά Κεμάλ ήταν στην πλειονότητα ομάδες οπλισμένων χωρικών.

Εν τω μεταξύ, ο Βενιζέλος έχασε τις εκλογές το Νοέμβριο του 1920⁷⁰¹, από τους βασιλικούς, ενώ στην Κωνσταντινούπολη ο Φερίτ Πασά έχασε την εξουσία και

⁶⁹⁹ Shaw S.J. - Kural Shaw E. , ό.π. , σελ. 359.

⁷⁰⁰ Κιτσίκης Δ. , ό.π. , σελ. 225.

⁷⁰¹ Ο Ε.Βενιζέλος είχε δεσμευτεί στη Βουλή ότι οι εκλογές θα γίνουν μόλις υπογραφεί η συνθήκη ειρήνης με την Τουρκία. Ήταν αποφασισμένος να τηρήσει την υπόσχεσή του, αλλά παράλληλα δεν ήταν διατεθειμένος να δεχτεί την πρόταση των συνεργατών του για αναβολή των εκλογών. Η αναβολή ήταν αναγκαία δεδομένου ότι η συνθήκη με την Τουρκία είχε υπογραφεί αλλά η χώρα βρισκόταν πάλι σε εμπόλεμη κατάσταση. Η εμπλοκή του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία και τα περίπλοκα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις συνηγορούσαν υπέρ της παραμονής του Ελευθερίου Βενιζέλου στην εξουσία. Τα αποτελέσματα των εκλογών ήταν συντριπτικά για τους

βρισκόταν σε δυσάρεστη θέση λόγω των επιτυχιών των εθνικιστών και των δυσβάσταχτων όρων της Συνθήκης των Σεβρών⁷⁰² που επέβαλαν οι Σύμμαχοι. Τόσο οι Γάλλοι όσο και οι Βρετανοί άρχισαν να πιστεύουν ότι είναι αναγκαία η αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών. Η ελληνική και η οσμανική κυβέρνηση κλήθηκαν στο Λονδίνο για συνομιλίες και στις 21 Φεβρουαρίου άρχισαν μια πιθανή αναθεώρηση της Συνθήκης. Η οσμανική κυβέρνηση ανέλαβε την υποχρέωση να έρθει σε συνεννόηση με τους εθνικιστές, πράγμα αδιανόητο για τους τελευταίους, εφόσον πίστευαν ότι αποτελούσαν το μόνο νόμιμο εκπρόσωπο της «εθνικής βούλησης». Με τη μεσολάβηση της ιταλικής κυβέρνησης, κλήθηκε μία αντιπροσωπεία των εθνικιστών. Στο συνέδριο, μίλησε ο μεγάλος βεζύρης Αχμέτ Τεβφίκ Πασά, διάδοχος του Φερίτ Πασά, ο οποίος μετά την εναρκτήρια ομιλία του έδωσε το λόγο στον Μπεκίρ Σαμί, που ήταν επίτροπος της Άγκυρας για εξωτερικές υποθέσεις.⁷⁰³

Στις συζητήσεις οι μεν Τούρκοι δεσμεύονταν από το Εθνικό Σύμφωνο, οι δε Έλληνες απαιτούσαν να επιβληθούν οι όροι της Συνθήκης των Σεβρών.⁷⁰⁴ Παρ' όλες τις προσπάθειες των Συμμαχικών Δυνάμεων δεν μπόρεσαν να βρουν λύση.

φιλελευθέρους, αφού έχασαν όλες τις έδρες της εκλογικής περιφέρειας. Το γεγονός αυτό αναπτέρωσε τις ελπίδες της Βουλγαρίας. Βλ. σχετ. Κιτσίκης Δ., ό.π., 215-223.

⁷⁰² Η Συνθήκη των Σεβρών παρουσίαζε δύο αδυναμίες: δεν λάμβανε υπόψη το εθνικό κίνημα του Κεμάλ και δεν είχε την ομόφωνη υποστήριξη όλων των συμμάχων. Έκτός από τη δεδομένη αρνητική στάση της Ιταλίας απέναντι στις ελληνικές διεκδικήσεις, η συνθήκη στηριζόταν στα συμφέροντα Αγγλίας και Γαλλίας στη Μέση Ανατολή. Το γεγονός όμως ότι οι Γάλλοι αναγνώριζαν το αγγλικό προβάδισμα στην οσμανική επικράτεια δεν σήμαινε ότι οι αγγλικοί χειρισμοί μπορούσαν να έρχονται σε αντίθεση με τα γαλλικά συμφέροντα της περιοχής. Το Παρίσι σύντομα διέβλεψε τις δυσκολίες του ελληνικού στρατιωτικού εγχειρήματος και προσανατολίστηκε προς την επαναδιαπραγμάτευση των όρων της ειρήνης εις βάρος των ελληνικών επιδιώξεων και τη συνδιαλλαγή με τους Τούρκους εθνικιστές. Βλ. σχετ. Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ 215-225.

⁷⁰³ Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 215-225.

⁷⁰⁴ Η Συνθήκη των Σεβρών έδωσε στην Ελλάδα την ευκαιρία να υλοποιήσει το πιο μεγαλεπήβολο εθνικό της όραμα: να ενσωματώσει στον κορμό της τους αλύτρωτους Έλληνες και να γίνει η χώρα των 2 ηπείρων και 5 θαλασσών. Επίσης η Συνθήκη αυτή επικύρωνε και σε διεθνές επίπεδο την κατοχή της ευρύτερης περιοχής της Σμύρνης από τα ελληνικά στρατεύματα, από τις 2 Μαΐου του 1919. Πολιτικά πρόσωπα έπαιξαν με τις πρωτοβουλίες τους καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των πιο ετερόκλητων συμμαχιών ή συγκυριακών συμπλεύσεων γράφοντας τον τραγικό επίλογο αυτής της προσπάθειας. Συγκεκριμένα, τέσσερις ήταν οι σημαντικότεροι άξονες γεγονότων πρωτοβουλιών και προσώπων που προσδιόρισαν άμεσα τη ροή των γεγονότων.:

α. Η προκήρυξη και διεξαγωγή των εκλογών το Νοέμβριο του 1920 που ανέδειξαν νικητή το αντιβενιζελικό στρατόπεδο και είχαν συνέπεια την απομάκρυνση του Ελ Βενιζέλου από την ηγεσία της χώρας και τον επαναπροσδιορισμό των πολιτικών ισορροπιών.

β. Η επάνοδος του βασιλιά Κωνσταντίνου στην Ελλάδα, το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου που είχε ως αποτέλεσμα την επαναχάραξη της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας με δυσμενείς επιπτώσεις για τη μικρασιατική υπόθεση. Η επιστροφή του έδωσε στους Συμμάχους το πρόσχημα να δρομολογήσουν την αποστασιοποίησή τους από την Ελλάδα του Κωνσταντίνου και να προσεγγίσουν την Τουρκία του Κεμάλ.

Στις 27 Μαρτίου τα ελληνικά στρατεύματα εξαπέλυσαν νέα επίθεση στην περιοχή Ινονού που αναχαιτίστηκε. Στη διάρκεια όμως του καλοκαιριού διέσπασαν τη γραμμή και κατέλαβαν το Αφιόν Καραχισάρ, την Κιουτάχεια και το σημαντικό σιδηροδρομικό κόμβο του Εσκισεχίρ. Ο δρόμος προς την Άγκυρα ήταν ανοικτός. Οι τουρκικές εθνικιστικές δυνάμεις κινδύνευαν να χάσουν την πρωτεύουσά τους. Ο Μουσταφά Κεμάλ αποφάσισε να συγκεντρώσει τις δυνάμεις του στην περιοχή Πολατλί, πίσω από το Σαγγάριο, σε απόσταση 75 χιλιάμετρα από την Άγκυρα. Η Μεγάλη Εθνοσυνέλευση, μετά το αίτημα των αντιπροσώπων, έδωσε όλες τις εξουσίες της κυβέρνησης στο Μουσταφά Κεμάλ. Επίσης, επέταξε το ένα τρίτο όλων των τροφίμων, των οικοσπιτών ζώων καθώς και όλα τα διαθέσιμα πυρομαχικά και όπλα στην επαρχία⁷⁰⁵.

Ο στρατός παρατάχτηκε στο Σαγγάριο ⁷⁰⁶ 50 μίλια νοτιοδυτικά της Άγκυρας. Σε μία γυμνή και λοφώδη στέπα, δόθηκε η αποφασιστική μάχη του πολέμου. Διήρκεσε πάνω από 15 μέρες και τελείωσε με τουρκική νίκη, όταν οι ελληνικές δυνάμεις άρχισαν να υποχωρούν από τις 13 Σεπτεμβρίου και μετά. Ο τουρκικός στρατός δεν καταδίωξε τον αντίπαλό του διότι ήταν πολύ εξαντλημένος. Το μέτωπο παρέμεινε στάσιμο για ένα περίπου χρόνο. Οι Έλληνες είχαν ακόμη υπό την κατοχή τους τη δυτική Μικρά Ασία μέχρι τη γραμμή Αφιόν Καραχισάρ – Εσκισεχίρ.⁷⁰⁷

Σταδιακά η πολιτική κατάσταση άλλαζε προς όφελος των Τούρκων Εθνικιστών. Τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου υπογράφηκε στην Άγκυρα με το Γάλλο εκπρόσωπο Φρανκλέν Μπουγιόν συμφωνία για την επιστροφή της Κιλικίας στην Τουρκία. Συγκεκριμένα, η Γαλλία, αφού είχε δεχτεί μία σφοδρή επίθεση από τις δυνάμεις των εθνικιστών στην Κιλικία, εγκατέλειψε τη Μικρά Ασία κερδίζοντας την

γ. Η αξιοποίηση της ευνοϊκής διεθνούς συγκυρίας από το Μουσταφά Κεμάλ και των επιτελών του και το άνοιγμα διαύλων επικοινωνίας και συνεργασίας με τη Ρωσία (Λένιν), την Ιταλία, τη Γαλλία και τέλος με τη Μεγάλη Βρετανία που προετοίμασε το έδαφος για την κατίσχυσή του στην αντιπαράθεση με τους Έλληνες.

δ. Η αδράνεια και η ολιγωρία που έδειξε η πολιτική ηγεσία της Ελλάδας σε στρατιωτικό και διπλωματικό επίπεδο. Κατά συνέπεια η δραματική αλλαγή του κλίματος σε βάρος των Ελλήνων είχε πλέον συμβεί. Βλ.σχετ. Σαρρήs Ν. , ό.π., σελ.113-120/ Κιτσίκης, ό.π., σελ.215-225 .

⁷⁰⁵ Zürcher E., ό.π., σελ. 217.

⁷⁰⁶ Ο Μουσταφά Κεμάλ μιλώντας για τη μάχη του Σαγγαρίου, που αποτέλεσε τη μεγάλη στροφή της ελληνοτουρκικής πάλης, είχε πεί ότι στον πόλεμο αυτό “... δε μάχονται δύο στρατοί, αλλά δύο έθνη που διακυβεύουν την ύπαρξή τους και που κατά τη διάρκεια του αγώνα τους αντλούν δύναμη από όλους τους πόρους τους, από όλες τις υλικές και ηθικές δυνάμεις τους,” (Ένας λόγος του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ – A speech delivered by Mustafa Kemal Atatürk.) βλ.σχετ Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ.226.

⁷⁰⁷ Zürcher E., ό.π., σελ.218.

κηδεμονία της Συρίας. Ακόμη και οι Βρετανοί, που είχαν σταθεί πιστοί υποστηρικτές του σουλτάνου και της κυβέρνησής του, άρχισαν να αντιλαμβάνονται ότι η Συνθήκη των Σεβρών ήταν μη εφαρμόσιμη και συνεπώς δεν μπορούσαν πλέον να αγνοούν τους εθνικιστές. Τελικά, παρά τις ελληνικές εκκλήσεις, οι Συμμαχικές Δυνάμεις διακήρυξαν την ουδετερότητά τους, καθώς ο Λόρδος Κάρζον, υπουργός Εξωτερικών της Βρετανίας, προσπάθησε να επαναλάβει τις διαπραγματεύσεις, αρχικά με βάση τις προτάσεις που έγιναν στο Λονδίνο, και κατόπιν θέτοντας ως αφετηρία την πλήρη απομάκρυνση των Ελλήνων από τη Μικρά Ασία.⁷⁰⁸ Εν τω μεταξύ, η Ελλάδα περνούσε δύσκολες στιγμές στο μικρασιατικό μέτωπο και συνάμα ανησυχούσε πολύ για τις φήμες περί βουλγαρικών και τουρκικών σωμάτων ατάκτων που θα κτυπούσαν τη Θράκη. Ήταν γνωστό ότι στη Θράκη δρούσαν τουρκικές εθνικιστικές οργανώσεις που πίεζαν το ελληνικό στοιχείο από καιρό. Η Βουλγαρία και η Τουρκία υπέγραψαν στις 10 Μαρτίου του 1922 μυστική συμφωνία βάσει της οποίας δινόταν η Δυτική Θράκη στη Βουλγαρία και η Ανατολική στην Τουρκία. Λίγες μέρες μετά έγινε η συμμαχική διάσκεψη στο Παρίσι, όπου ο Κεμάλ, με την υποστήριξη της Γαλλίας, απαίτησε πλήρη αποχώρηση του ελληνικού στρατού, προκειμένου να υπογράψει τους όρους της ειρήνης. Αυτό δεν έγινε αποδεκτό και η διάσκεψη οδηγήθηκε σε αδιέξοδο. Οι συζητήσεις των συμμάχων δεν έφεραν αποτέλεσμα, έδωσαν όμως στο Μουσταφά Κεμάλ το χρονικό περιθώριο να προετοιμάσει το στρατό του και να επιτεθεί στις 26 Αυγούστου του 1922 εναντίον του ελληνικού στρατού. Ο ελληνικός στρατός διοικούνταν ανεπιτυχώς από ένα σώμα αξιωματικών, που ήταν διχασμένο από τις πολιτικές έριδες μεταξύ βενιζελικών και μοναρχικών. Οι Έλληνες, αφού δέχτηκαν μία σφοδρή επίθεση στα νότια του Αφιών Καραχισάρ, αναγκάστηκαν να διασκορπιστούν προς όλες τις κατευθύνσεις. Μεγάλα τμήματα του ελληνικού στρατού καθώς και ο αρχηγός τους αιχμαλωτίστηκαν στα δυτικά του Αφιών. Στις 30 Αυγούστου 1922 η μάχη είχε κερδηθεί.⁷⁰⁹ Η υποχώρηση του ελληνικού στρατού προς την ακτή – και ακόμα παραπέρα – μετατράπηκε σε φυγή. Στις 9 Σεπτεμβρίου το τουρκικό ιππικό μπήκε στη Σμύρνη⁷¹⁰.

⁷⁰⁸ Zürcher E., ό.π., σελ.218-219.

⁷⁰⁹ Finkel C., ό.π., σελ. 679.

⁷¹⁰ Η πυρκαγιά της Σμύρνης ολοκλήρωσε συμβολικά και το τέλος του πολέμου. Ο απροστάτευτος ελληνικός και αρμενικός πληθυσμός διώχθηκαν όχι μόνο από τη Σμύρνη αλλά και από όλο το μέτωπο της δυτικής Μικράς Ασίας. Βλ.σχετ. Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 222-231.

Μετά την πανωλεθρία που υπέστη ο ελληνικός στρατός στο μικρασιατικό μέτωπο το 1922, ο Νουρετίν Πασά (3/15-9-1922) έδωσε προθεσμία δύο εβδομάδων για την αναχώρηση του χριστιανικού πληθυσμού. Αυτό ήταν και το τέλος της παρουσίας ελληνικών πληθυσμών στη Μικρά Ασία. Τελικά, κλήθηκε η ελληνική αντιπροσωπεία υπό το στρατηγό Μαζαράκη στα Μουδανιά για να συζητήσει τους βαρύτερους όρους της ανακωχής που επέβαλε πλέον η Τουρκία.⁷¹¹ Ένας από αυτούς ήταν η αποχώρηση του ελληνικού στρατού δυτικά του Έβρου μέχρι τα βουλγαρικά σύνορα. Ο Κεμάλ ζήτησε επαναφορά στα σύνορα του 1913 και αποζημίωση. Τη διοίκηση της Ανατολικής Θράκης οι Έλληνες θα την παρέδιδαν στους Συμμάχους, οι οποίοι με τη σειρά τους θα την παρέδιδαν στους Τούρκους. Η ελληνική κυβέρνηση διαμαρτυρήθηκε για τους όρους της ανακωχής, που αποφασίστηκαν εντελώς ερήμην της και υποψιαζόμενη την εκδικητική επίθεση Τούρκων και Βουλγάρων ατάκτων εναντίον των Ελλήνων της περιοχής ζήτησε να αναβληθεί η μεταβίβαση της Ανατολικής Θράκης. Οι Σύμμαχοι στο Παρίσι, υπό την πίεση του Κεμάλ και παρά τις βρετανικές αντιρρήσεις, αποφάσισαν την εκκένωση της Ανατολικής Θράκης και αποδέχτηκαν τους τουρκικούς όρους.⁷¹²

Οι Βρετανοί τρόμαζαν από τη νίκη των εθνικιστών καθώς πλέον ο δρόμος προς την Κωνσταντινούπολη ήταν ανοικτός για τους εθνικιστές. Στις 11.10.1922 υπογράφηκε το Πρωτόκολλο των Μουδανιών, με το οποίο ο ελληνικός στρατός υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει την Ανατολική Θράκη, εντός 15 ημερών. Το αποτέλεσμα ήταν θλιβερό. Πάνω από 200.000 Έλληνες πρόσφυγες εγκατέλειψαν τις πατρογονικές τους εστίες και πήραν το δρόμο για τη Δυτική Θράκη. Η Βουλγαρία μετά την υπογραφή της ανακωχής των Μουδανιών, με την οποία η Τουρκία εξασφάλιζε την Ανατολική Θράκη, άρχισε να προωθεί την αυτονόμηση της Δυτικής Θράκης. Οι Τούρκοι, αφού είχαν εξασφαλίσει την Ανατολική Θράκη, ήταν έτοιμοι να προξενήσουν και άλλα προβλήματα στους Έλληνες, υποστηρίζοντας τα βουλγαρικά συμφέροντα.⁷¹³

Για το ζήτημα της Κωνσταντινούπολης και το καθεστώς των Στενών, συζήτησαν ο διοικητής των εθνικιστών Ισμέτ Ινονού και ο συμμαχικός αρχιστράτηγος

⁷¹¹ Οι Τούρκοι κατόρθωσαν αυτό το αποτέλεσμα επειδή είχαν αποφασίσει να εγκαταλείψουν την Οσμανική Αυτοκρατορία "το Μεγάλο Ασθενή" για να δημιουργήσουν ένα νέο κράτος, την Τουρκία. Η συνθήκη των Σεβρών, που δεν είχε επικυρωθεί, ήταν αναφάρμοστη αφού την είχε υπογράψει ένα κράτος που δεν υπήρχε πλέον. Βλ. σχετ., Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 2225-231.

⁷¹² Σαρρής Ν., ό.π., σελ. 33-41 / Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 221-231.

⁷¹³ Σαρρής Ν., ό.π., σελ. 33-41 / Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 221-231.

Χάρριγκτον. Οι Σύμμαχοι παρέδωσαν την Κωνσταντινούπολη στις 6 Οκτωβρίου και στις 11 Οκτωβρίου του 1922. Με την υπογραφή της ανακωχής των Μουδανιών, η Πόλη και τα Στενά έμεναν προς το παρόν υπό βρετανικό έλεγχο. Την Αυτοκρατορία αντιπροσώπευσε ο Ισμέτ Ινονού, ο διοικητής του δυτικού μετώπου και πιστός συνεργάτης του Μουσταφά Κεμάλ, και όχι κάποιος απεσταλμένος από την Κωνσταντινούπολη.⁷¹⁴

6 . Η Συνθήκη της Λωζάννης και η Τουρκία

Μετά την κατάπαυση των εχθροπραξιών, οι Συμμαχικές Δυνάμεις αποφάσισαν να καλέσουν τους Τούρκους σε διαπραγματεύσεις. Η τουρκική πλευρά προτιμούσε να διεξαχθούν στη Σμύρνη (στην περίπτωση αυτή, επικεφαλής της αντιπροσωπείας θα ήταν ο ίδιος ο Μουσταφά Κεμάλ). Οι Συμμαχικές Δυνάμεις όμως αρνήθηκαν να διαπραγματευτούν σε τουρκικό έδαφος και τελικά επιλέχτηκε η Λωζάννη. Στις συζητήσεις θα συμμετείχαν η Βρετανία, η Γαλλία, η Ιταλία και η Ελλάδα, ενώ από τουρκικής πλευράς προσκλήθηκαν να στείλουν αντιπροσωπείες τόσο η κυβέρνηση της Άγκυρας όσο και εκείνη της Κωνσταντινούπολης. Η αποστολή κοινής αντιπροσωπείας στη Λωζάννη δεν επετεύχθηκε, παρά τις προσπάθειες του τελευταίου μεγάλου Βεζύρη της Οσμανικής Αυτοκρατορίας Αχμέτ Τεβφίκ Πασά (Οκντάυ). Για την ακρίβεια ο Αχμέτ Τεβφίκ Πασά έστειλε ένα τηλεγράφημα στην Άγκυρα και πρότεινε να σταλεί στη Λωζάννη κοινή αντιπροσωπεία. Το γεγονός αυτό εξόργισε τη Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση, γι' αυτό την 1^η Νοεμβρίου 1922 αποφάσισε την κατάργηση του σουλτανάτου. Ο Τεβφίκ Πασά τέσσερις μέρες μετά αναγκάστηκε να παραδώσει τη σφραγίδα του στον εκπρόσωπο των εθνικιστών της Πόλης, Ρεφέντ Πασά (Μπέλε), και με εντολή του σταμάτησε κάθε δραστηριότητα των υπουργείων. Στις 17 Νοεμβρίου, ο τελευταίος Οσμανός σουλτάνος Mehmet VI Vahdettin, αφού επιβιβάστηκε σε ένα βρετανικό πολεμικό πλοίο έφυγε για τη Μάλτα. Τον διαδέχτηκε ο ξάδερφός του Abdül Mecit , αλλά μόνο ως χαλίφης, όχι ως σουλτάνος.⁷¹⁵

Η Συνδιάσκεψη της Ειρήνης άρχισε τις εργασίες της στη Λωζάννη στις 21 Νοεμβρίου 1922. Ο Ισμέτ Πασά (Ινονού), τον οποίο ο Μουσταφά Κεμάλ είχε μόλις διορίσει υπουργό των Εξωτερικών, ήταν αρχηγός της τουρκικής αντιπροσωπείας.

⁷¹⁴ Zürcher E. , ό.π. , σελ. 219.

⁷¹⁵ Zürcher E. , ό.π. , σελ.223.

Επικεφαλής της ελληνικής αποστολής βρισκόταν ο ίδιος ο Βενιζέλος.⁷¹⁶ Ο Ισμέτ Πασά έφυγε αμέσως για τη Λωζάννη, με αυστηρές εντολές να μην παρεκκλίνει, σε καμία περίπτωση, από το Εθνικό Σύμφωνο. Το συνέδριο άρχισε τις εργασίες του στις 20 Νοεμβρίου. Συμμετείχαν σε αυτό με εκπροσώπους τους η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία, η Ιταλία, η Ελλάδα και η Τουρκία, ενώ η Σοβιετική Ένωση, η Ουκρανία, η Γεωργία, η Ρουμανία και η Βουλγαρία είχαν προσκληθεί να πάρουν μέρος μόνο στις συνεδριάσεις που τις αφορούσαν άμεσα. Από την αρχή ήταν σαφές ότι οι διαπραγματεύσεις θα ήταν εξαιρετικά δύσκολες εξαιτίας της διαφορετικής τοποθέτησης των δύο πλευρών.⁷¹⁷ Οι εκπρόσωποι των Συμμαχικών Δυνάμεων και ανάμεσά τους ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών, Λόρδος Κάρζον, η κυρίαρχη μορφή του συνεδρίου, θεωρούσαν πως ήταν οι νικητές του Μεγάλου Πολέμου. Κατά την άποψή τους το συνέδριο είχε στόχο να προσαρμόσει τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών στα νέα δεδομένα. Αντίθετα, οι Τούρκοι πίστευαν πως εκείνοι είχαν αναδειχτεί θριαμβευτές στον εθνικό απελευθερωτικό τους αγώνα και γι' αυτούς η Συνθήκη των Σεβρών αποτελούσε πλέον παρελθόν.

Με την Συνθήκη της Λωζάννης η Τουρκία κρατούσε την Ανατολική Θράκη με την Ανδριανούπολη, την οποία η Συνθήκη των Σεβρών είχε παραχωρήσει στην Ελλάδα. Η Σμύρνη και όλη η ευρύτερη περιοχή γίνονταν πάλι τουρκικές, ενώ τα σύνορα με τη Συρία καθορίστηκαν νοτιότερα από ό,τι προέβλεπε η Συνθήκη των Σεβρών. Συγκεκριμένα, οι πόλεις Γκαζιάντεπ, Ούρφα και Μάρντιν καθώς και η σιδηροδρομική γραμμή μεταξύ Ιράκ και Τουρκίας, περνούσαν στην κυριαρχία της Τουρκίας. Οι περιοχές της Αλεξανδρέττας και της Αντιόχειας παρέμειναν εκτός εδαφικών ορίων της Τουρκίας. Το 1939 η Τουρκία ενσωμάτωσε αυτές τις δύο περιοχές εντός των εδαφικών της ορίων.⁷¹⁸

Όσον αφορά τα ανατολικά σύνορα, η κυβέρνηση της Άγκυρας είχε υπογράψει στις 3 Δεκεμβρίου 1920 συνθήκη ειρήνης με την Αρμενία. Στις 2 Δεκεμβρίου όμως στην πρωτεύουσα Εριβάν είχε σχηματιστεί σοβιετική κυβέρνηση. Η Αρμενία αναγνώρισε

⁷¹⁶ Η στρατιωτική επανάσταση που είχε κηρυχτεί στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια αυτών των γεγονότων οδήγησε σε παραίτηση το Βασίλειο Κωνσταντίνου, υπέρ του γιου του Γεωργίου Β'. Αυτός κάλεσε το Βενιζέλο να εκπροσωπήσει την Ελλάδα στις εργασίες Ειρήνης στη Λωζάννη. Το Βενιζέλο βοήθησε στο δύσκολο έργο ο Έλληνας πρεσβευτής στο Λονδίνο Δημήτρης Κακλαμάνος. Βλ. σχετ. Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 228-231.

⁷¹⁷ Zürcher E., ό.π., σελ. 224.

⁷¹⁸ Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 226-229.

το τετελεσμένο γεγονός, αφού τα κεμαλικά στρατεύματα είχαν διώξει τους Αρμενίους από τις αρμενικές περιοχές της Τουρκίας. Με την τουρκορωσική συνθήκη της Μόσχας, της 16^{ης} Μαρτίου 1921, το Κάρς και το Αρνταχάν περνούσαν στην κυριαρχία της Τουρκίας ενώ η Άγκυρα άφηνε στους Σοβιετικούς το Βατούμ⁷¹⁹.

Όσον αφορά την Ελλάδα με το άρθρο 14 της Συνθήκης διατηρούσε τα νησιά του Αιγαίου, εκτός της Ίμβρου και της Τενέδου. Τα συγκεκριμένα νησιά είχαν παραχωρηθεί στην Ελλάδα με τη Συνθήκη των Σεβρών.⁷²⁰ Τα Δωδεκάνησα αναγνωρίζονταν ως Ιταλικά.⁷²¹ Η Άγκυρα αναγνώριζε την προσάρτηση της Κύπρου στη Μεγάλη Βρετανία.⁷²² Η Βουλγαρία μετά από ατέρμονες συζητήσεις για τη Δυτική Θράκη αναγκάστηκε να αποδεχτεί και να συμφωνήσει με το ειδικό Πρωτόκολλο XVI της 24.7.1923 που ενσωματώθηκε στη Συνθήκη της Λωζάννης. Δήλωσε όμως ότι ελπίζει σε μία μελλοντική, ευνοϊκή για τα συμφέροντά της, ρύθμιση του θέματος της εξόδου στο Αιγαίο. Η Βουλγαρία στην πορεία έγινε ο εφιάλτης της Ελλάδας ειδικά μετά την δολοφονία του Σταμπολίνσκι. Οι Βούλγαροι αποτελούσαν πράγματι μια απειλή για την Ελλάδα, γι' αυτό οι ελληνικές αρχές το

⁷¹⁹ Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 226-229.

⁷²⁰ Ο Βενιζέλος ζήτησε να δοθούν η Ίμβρος και η Τένεδος μαζί με τα άλλα νησιά στην Ελλάδα αφού δέχτηκε την αποστρατικοποίησή τους μπροστά στο ενδεχόμενο της απώλειάς τους. Ο Ινονού δεν το δέχτηκε. Τελικά, τα δύο νησιά θα ενσωματώνονταν στο τουρκικό έδαφος με ειδικό καθεστώς προνομίων και αυτοδιοίκησης. Βλ. σχετ. Σαρρή Ν., ό.π., σελ. 113-129/Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 228-231.

⁷²¹ Η Ιταλία από την εποχή των Βαλκανικών Πολέμων ήταν "ο κακός δαίμονας" της Ελλάδας. Είχε σταθεί εμπόδιο στην ευνοϊκή για την Ελλάδα επίλυση του ζητήματος της Βορείου Ηπείρου αλλά και των νησιών του Αιγαίου. Είχε ανταγωνιστικά αιτήματα με την Ελλάδα στη Μικρά Ασία. Στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης στο Παρίσι, η Δωδεκάνησος δεν ήταν εύκολη υπόθεση για την ελληνική αντιπροσωπεία, επειδή ανήκε σε σύμμαχη χώρα. Ο Βενιζέλος ήξερε ότι για να κερδίσει τα Δωδεκάνησα έπρεπε να κερδίσει τις ΗΠΑ και να εξουδετερώσει την Ιταλία. Μετά από τη γνωστή προσέγγιση Βενιζέλου –Τιτόνι στις 29.7.1919, η Ιταλία συμφώνησε να παραιτηθεί από τα Δωδεκάνησα - εκτός της Ρόδου – υπέρ της Ελλάδας έναντι ανταλλαγμάτων στη Μικρά Ασία. Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, με τη Συνθήκη της Λωζάννης, παρά την διπλωματική προσπάθεια της Βρετανίας να στηρίξει το αίτημα της Ελλάδας για τα Δωδεκάνησα, δεν μπόρεσε να κάνει και πολλά πράγματα. Ο Βενιζέλος προσπάθησε να συζητήσει το θέμα με το Μουσολίνι, αλλά ο τελευταίος δήλωσε ότι η Ιταλία έπρεπε να ισχυροποιήσει τη θέση της στη Μεσόγειο. Βλ. σχετ. Holland R. – Markides D., ό.π., σελ. 323-327/Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 215-221.

⁷²² Holland R.–Markides D., ό.π., σελ. 329-335. Ο Βενιζέλος, σύμφωνα με άποψη ειδικού της διπλωματικής ιστορίας, παρόλο που θεωρήθηκε σχεδόν ισότιμος με τους μεγάλους πολιτικούς άνδρες των Συμμάχων, δεν κατάφερε να διασφαλίσει την ένωση της Κύπρου στη Συνδιάσκεψη του Παρισιού. Σκοπός του ήταν η συνέχιση της υποστήριξης, πολιτικής και οικονομικής, στον ελληνικό στρατό που είχε καταλάβει τη Σμύρνη και τις γύρω περιοχές το Μάιο του 1919. Με τη Συνθήκη των Σεβρών 10 Αυγούστου 1920, δεν έβαλε στα άμεσα σχέδια του την Κύπρο, τη Βόρεια Ήπειρο και τα Δωδεκάνησα. Με τη Συνθήκη της Λωζάννης στις 24 Ιουλίου 1923, η αναγνώριση της Κύπρου ως βρετανικό έδαφος, ανάγκασε την Τουρκία να παραιτηθεί από τις αξιώσεις της στο νησί. Οι Ελληνοκύπριοι και οι ελληνικές κυβερνήσεις μπορούσαν στο εξής να θεωρούν το μέλλον του νησιού αγγλοελληνικό και όχι ελληνοτουρκικό. Αυτό που γίνεται αντιληπτό είναι ότι ύστερα από δεκαετίες αναταραχής στην ανατολική Μεσόγειο τα προβλήματα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας είχαν επιλυθεί, δίχως να ληφθεί υπόψη το ζήτημα της Κύπρου.

1923 εξόρισαν ένα σημαντικό αριθμό Βουλγάρων από τη Δυτική Θράκη. Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου η Βουλγαρία συστρατεύτηκε με τον Άξονα και ξαναδοκίμασε την τύχη της στη Θράκη. Οι διαμάχες για τις συνοριακές ρυθμίσεις συνεχίστηκαν και μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης. Το τελικό Πρωτόκολλο για τα ελληνοτουρκικά σύνορα υπογράφηκε στις 6.11.1926 και καθόρισε την αριστερή όχθη του Έβρου ως σύνορο της Τουρκίας. Οι νησίδες του δυτικού βραχίονα πέρασαν επίσημα στην Ελλάδα. Ορίστηκε επίσης ότι η μεθόριος δεν θα ακολουθεί τις αλλαγές της κοίτης του Έβρου και χαράχτηκε οριστικά με βάση τα δεδομένα του 1926.⁷²³

Η Τουρκία, της οποίας τα εδάφη καθορίστηκαν από τη συνθήκη της Λωζάννης, ασκούσε πλήρη κυριαρχία εντός των συνόρων της. Οι διομολογήσεις καταργήθηκαν με το άρθρο 28 της συνθήκης. Ωστόσο η Τουρκία ήταν υποχρεωμένη να αποδεχτεί όλες τις ισχύουσες ξένες συμβάσεις και δεν είχε το δικαίωμα να τροποποιήσει τους τελωνειακούς δασμούς μέχρι το 1929. Δε γινόταν λόγος πλέον για Κουρδιστάν. Το καθεστώς των Στενών παρέμενε το ίδιο που είχε καθοριστεί με τη συνθήκη των Σεβρών, παράλληλα όμως είχε υπογραφεί μία συμπληρωματική σύμβαση την ίδια μέρα, η οποία διευκρίνιζε ότι η Τουρκία, σε περίπτωση εμπόλεμης κατάστασης, θα είχε το δικαίωμα να εμποδίζει την είσοδο στους εχθρούς της.⁷²⁴

Η διεθνής “Επιτροπή των Στενών” διατηρούνταν, αλλά θα προεδρευόταν πλέον από την Τουρκία και όχι από τις Συμμαχικές Δυνάμεις. Οι εξουσίες αυτής της Επιτροπής, σε σύγκριση με τις προβλεπόμενες από τη συνθήκη των Σεβρών, ήταν αισθητά μειωμένες. Η Επιτροπή δεν αποτελούσε πλέον διεθνή κυβέρνηση με δικό της σώμα αστυνομίας υπό τας διαταγές ξένων αξιωματικών. Η Τουρκία μόνο είχε το δικαίωμα να εγκαταστήσει 12.000 άνδρες, μία ναυτική βάση και ένα οπλοστάσιο στην είσοδο του Βοσπόρου, για την ασφάλεια της Κωνσταντινούπολης. Με τη συμπαράσταση της Σοβιετικής Ένωσης, η Τουρκία κατόρθωσε να πετύχει ευνοϊκότερους όρους, όσον αφορά στο καθεστώς των Στενών. Οι Σοβιετικοί είχαν προσκληθεί στη Συνδιάσκεψη

⁷²³ Από τότε έγιναν πολλές μετατοπίσεις της κοίτης, που οδήγησαν σε πολλές αμφισβητήσεις για τη συνοριακή γραμμή. Μικτές ελληνοτουρκικές επιτροπές το 1959, το 1960 αλλά και αργότερα, κατέβαλαν προσπάθεια χάραξης των συνόρων στο δάσος Καστανιών. Εν τούτοις και εκεί υπήρξαν προβλήματα από τις πλημμύρες που παρέσυραν τους πασσάλους. Βλ. Σχετ. Σαρρήs Ν., ό.π., σελ. 412-415.

⁷²⁴ Σαρρήs Ν., ό.π., σελ. 113-129/ Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 222-231.

της Λωζάννης αποκλειστικά για να πάρουν μέρος στην εξέταση της Σύμβασης των Στενών.⁷²⁵

Η συνθήκη της Λωζάννης επέβαλε σημαντικό περιορισμό της τουρκικής κυριαρχίας στην αιγιαλίτιδα ζώνη και στον εναέριο χώρο της. Η Άγκυρα προσπάθησε να πετύχει την αναθεώρηση της σύμβασης του 1923, επειδή θεωρούσε ότι η αποστρατικοποίηση άφηνε την Κωνσταντινούπολη και τα Στενά στο έλεος μιας επίθεσης και ότι η προστασία των Μεγάλων Δυνάμεων δεν αποτελούσε σοβαρή εγγύηση. Με τη συνθήκη του Μοντρέ (Montreux) το 1936 κατάφερε να της επιτραπεί η στρατικοποίηση των Στενών και να καταργηθεί η “Επιτροπή των Στενών”. Τυπικά διατηρήθηκε η αρχή της ελεύθερης διέλευσης των πλοίων, αλλά ουσιαστικά αυτή η διέλευση περιορίστηκε αφού ήταν υπό τον έλεγχο της Άγκυρας. Τελικά, η συνθήκη υπογράφηκε στις 24 Ιουλίου 1923.⁷²⁶

Στη Λωζάννη, στις 30 Ιανουαρίου του 1923 με ξεχωριστή ελληνοτουρκική σύμβαση που υπογράφηκε μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας, διευθετήθηκε το θέμα του ελληνικού πληθυσμού που είχε παραμείνει στην Τουρκία και του τουρκικού που βρισκόταν στην Ελλάδα. Μόνο οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου εξαιρέθηκαν από την ανταλλαγή, καθώς επίσης και οι Τούρκοι της Ανατολικής Θράκης. Η ελληνοτουρκική σύρραξη οδήγησε σε τραγικά αποτελέσματα, όπως την έξοδο του πληθυσμού και από τις δύο πλευρές του Αιγαίου που είχε αρχίσει το 1912 και ολοκληρώθηκε το 1925. Ακριβώς 1.290.00 Έλληνες εγκατέλειψαν την Τουρκία και έγιναν πρόσφυγες στην Ελλάδα και αντίστοιχα 480.000 Τούρκοι εγκατέλειψαν την Ελλάδα για να πάνε στην Τουρκία.⁷²⁷

Η ελληνική και η τουρκική αντιπροσωπεία ρύθμισαν σύντομα τα μεταξύ τους προβλήματα. Η Τουρκία δέχτηκε μία μικρή διόρθωση στα σύνορα της Θράκης, ως αντάλλαγμα για την παραίτησή της από την πολεμική αποζημίωση.⁷²⁸ Όσον αφορά στις μειονότητες, συμπεριλήφθηκε ένας όρος, με τον οποίο η Τουρκία δεσμευόταν να προστατεύει τους πολίτες της, ανεξαρτήτως πίστεως, εθνικότητας ή γλώσσας.

⁷²⁵ Σαπρής Ν., ό.π., σελ 113-118/ Κιτσίκη Δ., ό.π., σελ. 226-231.

⁷²⁶ Κιτσίκη Δ., ό.π., σελ.228-230.

⁷²⁷ Κιτσίκη Δ., ό.π., σελ 229-231.

⁷²⁸ Zürcher E., ό.π., σελ.224.

Ωστόσο, δεν προβλεπόταν κανένας έλεγχος για τον τρόπο που θα χειριζόταν η Τουρκία αυτό το ζήτημα .

Τουρκία. Οι Συμμαχικές Δυνάμεις είχαν σκοπό να συμπεριλάβουν τη γενική αμνηστία στη συνθήκη. Οι σχετικές προτάσεις συζητήθηκαν στην υποεπιτροπή για τις μειονότητες, αλλά οι Τούρκοι αρνήθηκαν να παράσχουν γενική αμνηστία στους αντιπάλους των εθνικιστών και, εφόσον δεν είχαν καταρτιστεί λίστες «ανεπιθυμητών», δεν ήταν σε θέση να προσδιορίσουν ποιοι θα αποκλείονταν από την αμνηστία. Στο τέλος, η τουρκική κυβέρνηση τη δέχτηκε αλλά διατήρησε το δικαίωμα να εξαιρέσει 150 – άγνωστα μέχρι εκείνη τη στιγμή – ονόματα. Η αμνηστία ανακοινώθηκε στις 16 Απριλίου 1924, οι εξαιρέσεις όμως δεν είχαν ακόμη προσδιοριστεί. Τελικά, τον Ιούνιο, υποβλήθηκε στη βουλή μια λίστα και λίγο αργότερα όσοι από τους «150» βρίσκονταν ακόμη στη χώρα διατάχθηκαν να φύγουν. Η εθνοσυνέλευση ενέκρινε (αν και όχι ομόφωνα) τη συνθήκη ειρήνης η οποία επικυρώθηκε στις 21 Αυγούστου. Οι Συμμαχικές Δυνάμεις άρχισαν αμέσως να αποσύρουν τις δυνάμεις κατοχής. Την 1^η Οκτωβρίου 1923 τα τελευταία βρετανικά στρατεύματα εγκατέλειπαν την Πόλη.⁷²⁹

Τελικά, το ελληνικό και το τουρκικό έθνος-κράτος συγκροτήθηκαν μετά από εθνικές συγκρούσεις, διενέξεις και εκτοπισμούς πληθυσμών σε έναν κοινό γεωγραφικό, πολιτικό και πολιτισμικό χώρο, σύμφωνα με τις αντιλήψεις του 19^{ου} αιώνα.

Το ελληνικό έθνος-κράτος ήταν το πρώτο που ιδρύθηκε πολεμώντας την Οσμανική Αυτοκρατορία. Το τουρκικό έθνος-κράτος είναι το τελευταίο κράτος που δημιουργήθηκε μετά την οριστική διάλυση της αυτοκρατορίας. Είναι φανερό ότι η γένεση και των δύο κρατών ήταν οδυνηρή και το μόνο σίγουρο είναι ότι οι συγκρούσεις και οι πόλεμοι συνόδευσαν την εθνογένεσή τους.

7. Ιδεολογικά Ρεύματα της Εποχής

7.1 Ισλαμισμός –Ιστορικό και γεωγραφικό περίγραμμα

Στην πολυεθνική και πολυθρησκευτική Οσμανική Αυτοκρατορία οι σχέσεις μεταξύ των διαφόρων πληθυσμών είχαν ρυθμιστεί σύμφωνα με τις παραδόσεις και τις

⁷²⁹ Zürcher E., ό.π., σελ. 225-226.

πρακτικές ανάγκες του Ισλάμ⁷³⁰. Οι σχέσεις μεταξύ των μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων, καθορίζονταν από τις παραδόσεις και την κοινωνική τους θέση. Τα όρια μεταξύ των κοινοτήτων/κοινωνιών είχαν τεθεί όχι σε εθνική, αλλά σε θρησκευτική βάση. Οι μη μουσουλμάνοι οργανώνονταν σε «θρησκευτικές κοινότητες» (*millet*) και περιγράφονταν ως «*Millet-i Mahkûm*», δηλαδή ως «διοικούμενη κοινότητα». Οι μουσουλμάνοι επονομάζονταν «*Millet-i Hâkim*», δηλαδή «διοικούσα, κυρίαρχη κοινότητα». Οι Τούρκοι δεν είχαν προνομιούχα θέση ως εθνοτική ομάδα μέσα σε αυτό το σύστημα. Μαζί με τους άλλους μουσουλμάνους της αυτοκρατορίας (Άραβες, Κούρδους, Αλβανούς) αποτελούσαν τη διοικούσα εθνότητα. Οι εθνικές ρίζες δεν σήμαιναν τίποτε, ακόμη και για τους Οσμανούς, που ήταν το κυρίαρχο πληθυσμιακό στοιχείο της αυτοκρατορίας. Επίσης δεν υπήρχε κάποιο κοινοτικό καθεστώς που στηριζόταν σε εθνικές ρίζες.⁷³¹

Υπήρχε η κυρίαρχη οσμανική ελίτ, που αποτελούνταν από ανθρώπους που είχαν συγκεντρωθεί στα ανώτερα κλιμάκια της κεντρικής οσμανικής διοίκησης (Υψηλής Πύλης), και μια ομάδα που στην πλειονότητά της αποτελούσαν χωρικοί. Η κυρίαρχη οσμανική ελίτ περιφρονούσε τον «Τούρκο», αφού ο όρος αυτός ήταν υβριστικός και προσδιόριζε τον αγενή ή τον χυδαίο.⁷³² Οι αξιωματούχοι της διοίκησης θεωρούσαν τους εαυτούς τους Οσμανούς, η χώρα τους ήταν η Οσμανική Αυτοκρατορία και η γλώσσα τους ήταν η Οσμανική. Ο κόσμος, σύμφωνα με την ισλαμική αντίληψη, διακρινόταν σε δύο μέρη: στον «κόσμο του πολέμου» (*Dar ül-Harb*) και στον «κόσμο του Ισλάμ» (*Dar ül-İslam*). Όποιος δεν ήταν μουσουλμάνος υπαγόταν στον κόσμο του πολέμου. Ο διαχωρισμός αυτός ήταν πιο

⁷³⁰ Η πολιτική φύση του Ισλάμ και η διατύπωση των κανόνων του διαμέσου του Δικαίου, είχαν ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη της νομικής σκέψης και την υιοθέτησή της από τη θεολογική σκέψη. Σε αυτό το γεγονός οφείλεται και ο λογοκρατικός λόγος του Ισλάμ και η δυσκαμψία του να προσαρμοστεί σε μεταγενέστερες κοινωνικές αλλαγές. Βλ. σχετ. Σαρρήs Ν. «Οσμανική Πραγματικότητα Συστηματική Παράθεση Δομών και Λειτουργιών / Ι Το Δεσποτικό Κράτος» Εκδ. Αρσενιάδης, Αθήνα, σελ. 35-38.

⁷³¹ Bernard Lewis, «Η ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας», σελ. 45-48.

⁷³² Μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα η όποια μνεία τουρκικής προέλευσης αποτελούσε εκδήλωση υποτίμησης ακόμη και ύβρη για τους ιθύνοντες. Ο όρος «Τούρκος» χρησιμοποιόταν πολύ σπάνια, είτε για να υποδηλώσει τη φυλή, είτε ως επίθετο έσχατης καταφρόνησης. Η λέξη δεν απαντάται σε έργα των Οσμανών/ Τούρκων συγγραφέων ποτέ. Η λέξη «Τουρκία», χρησιμοποιείται στη Δύση και αποδίδει την έννοια που οι Σελτσούκοι αποκαλούσαν Ντιγιαρί Ρουμ (Diyar-ı Rum), δηλ. ο τόπος των Ρωμαίων. Οι Οσμανοί διατήρησαν αυτή την ονομασία παράλληλα με άλλες όπως Αυτοκρατορική Χώρα (Memaliki Şahane), Υψηλό, Μεγάλο Κράτος (Devlet-i Aliye), Διαιώνιο Κράτος (Devlet Ebed Müddet), Χώρες του Ισλάμ (Memaliki Müslime), Χώρες της Αυτοκρατορικής Πρωτεύουσας (Memaliki Maahrusa-i Şahane). Βλ. σχετ. Σαρρήs Ν., ό.π., σελ. 48-49.

σημαντικός από τον εθνοτικό. Αυτό που είχε σημασία για τους Οσμανούς ήταν να είναι οι μουσουλμάνοι δραστήριοι και ανώτεροι.⁷³³

Στην Οσμανική Αυτοκρατορία η έννοια «Τούρκος» δεν ήταν άξια σεβασμού και ταυτιζόταν με την έννοια του «οπισθοδρομικού» (καθυστερημένου) ή και του νομάδα. Τα ιεροδιδασκαλεία, που ήταν τα κύρια εκπαιδευτικά ιδρύματα επί χίλια χρόνια, δεν συμπεριλάμβαναν στη διδασκόμενη ύλη τους την τουρκική γλώσσα και δεν δίδασκαν ούτε μια λέξη τουρκική.⁷³⁴ Ενώ η οσμανική ελίτ χρησιμοποιούσε την οσμανική γλώσσα, που είχε εμπλουτιστεί με γλωσσικά δάνεια από την περσική και την αραβική, η τουρκική γλώσσα εξακολουθούσε να χρησιμοποιείται από τις κατώτερες τάξεις, δηλαδή ως γλώσσα του λαού. Πάνω σε αυτό το θέμα, ο Μπέρναρντ Λιούις (Bernanrd Lewis) αναφέρει τα εξής: «Κανείς από τους λαούς που ασπάστηκαν το Ισλάμ δεν προχώρησε τόσο, όσο οι Τούρκοι, στη διάχυση της δικής του ταυτότητας μέσα στην κοινωνία του Ισλάμ». Με μια σχηματική θεώρηση του φαινομένου, ο πραγματικός διαχωρισμός στην αυτοκρατορία, είχε οργανωθεί στη βάση του θρησκευτικού διαχωρισμού, ήταν ανάμεσα στους διοικούντες και τους διοικούμενους.

Τον 19^ο αιώνα, ο κόσμος του Ισλάμ εισήλθε σε μια περίοδο της ιστορίας όπου η ανωτερότητα της Δύσης είχε πια οριστικοποιηθεί. Η Ευρώπη, με τη Βιομηχανική Επανάσταση και την ανάπτυξη του καπιταλισμού, είχε γίνει η ισχυρότερη δύναμη του κόσμου. Ο κόσμος μεταβαλλόταν γρήγορα και η μεταβολή αυτή δεν περιοριζόταν μόνο στην τεχνολογία⁷³⁵. Η πολιτική οργάνωση, ο τρόπος διαβίωσης, οι κοινωνικές σχέσεις και η κοσμοθεωρία των ανθρώπων δεν ήταν πια ίδια. Η σκέψη του Διαφωτισμού τον 18^ο αιώνα είχε φέρει στο προσκήνιο τον ανθρώπινο λόγο. Ο

⁷³³ Jacob Landau, "The Politics of Pan-Islam", Oxford 1994, σ.10-25

⁷³⁴ Από το 10^ο αιώνα, η Δυναστεία των Καραχανίδων ξέχασε την καταγωγή της και περιβλήθηκε περσικό ντύμα, άλλαξε ακόμα και την ονομασία της. Στα κείμενα του Μεβλανά συναντάμε τουρκικές λέξεις. Τελικά, η ισλαμική θρησκεία και παράδοση επέβαλαν την αραβική επίδραση στους θεσμούς και τη γλώσσα. Έτσι μπήκαν οι βάσεις για τη διαμόρφωση της λεγόμενης οσμανικής γλώσσας, της οποίας το λεξιλόγιο αποτελείται από τουρκικές αραβικές και περσικές λέξεις, δίχως να αποκλείονται οι ελληνικές, ενίοτε και οι αρμενικές. Βλ. σχετ. Σαρρήs Ν., ό.π., σελ. 48.

⁷³⁵ Akyol T., "Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine - İlber Ortaylı ile Konuşmalar", Ufuk Kitapları, İstanbul, 2008, σελ 40-45. Οι αυτοκρατορίες συνήθως καταρρέουν υπό το βάρος της κακής οικονομίας. Η Οσμανική Αυτοκρατορία, ήδη από το 17^ο αι. ήταν εξαρτημένη από τη βιοτεχνία της Δύσης και είχε γίνει προμηθεύτρια ακατέργαστων προϊόντων των βιοτεχνιών της Ευρώπης. Με τις διομολογήσεις η Κωνσταντινούπολη προσέφερε εμπορικά προνόμια στη Δύση και ουσιαστικά άνοιξε το δρόμο για την αποίκηση της αυτοκρατορίας. Ο δυτικός κόσμος εξελισσόταν ταχύτατα χάρη στην επιστήμη, την τεχνολογική ανάπτυξη και τις ιδέες του Διαφωτισμού, την ώρα που οι Οσμανοί παρέμεναν αγκυλωμένοι στα μουσουλμανικά τους ιδεώδη.

άνθρωπος απαλλασσόταν από την «κατάσταση απειρίας που ο ίδιος είχε επιβάλει στον εαυτό του», ανακάλυπτε εντός του «το θάρρος να χρησιμοποιεί το νου του» και εισερχόταν σε μια κατάσταση, όπου καθόριζε ο ίδιος σε μεγαλύτερο βαθμό τη δική του μοίρα. Συγχρόνως, αυτή η πορεία εκσυγχρονισμού ήταν και μια πορεία εκκοσμίκευσης. Η ζωή απαλλασσόταν από τη θρησκευτική ιερότητα και γινόταν κοσμικότερη.⁷³⁶

Στον κόσμο του Ισλάμ η διαδικασία και η πορεία των πραγμάτων δεν πραγματοποιήθηκε με τον ίδιο τρόπο. Ωστόσο, μπροστά στην ανωτερότητα της Δύσης άρχισαν διάφορες μεταρρυθμιστικές αναζητήσεις και, για πρώτη φορά στην ιστορία, η «Ανατολή», προσανατολισμένη προς τη «Δύση», ήταν πρόθυμη να μάθει πράγματα γι' αυτή. «Το πρώτο που επηρέασε τους μουσουλμάνους ήταν η πραγματικότητα της καθυστέρησης.⁷³⁷ Από το 1880 και μετά, το θέμα αυτό θα είναι το αντικείμενο του ενδιαφέροντος ενός σημαντικού αριθμού μουσουλμάνων διανοούμενων».

Το 1826, η πρώτη ομάδα φοιτητών που πήγε από την Αίγυπτο στο Παρίσι είχε την ευκαιρία να γνωρίσει τη Δύση από κοντά και δεν έκρυψε το θαυμασμό της γι' αυτή. Ο Ριφά Ταχταβί (Rifa Tahtavi), επεξηγώντας την ανωτερότητα της Δύσης, εστίαζε την προσοχή τόσο στο γεγονός ότι στο Παρίσι «οι άνθρωποι είναι καθαροί, τίμιοι και εργατικοί» όσο και στην κομψότητα και τη λεπτότητα των γυναικών. Ο Ριφά Ταχταβί τόνιζε ότι οι Δυτικοί επιδείκνυαν μεγάλη ευφυΐα και εφευρετικότητα στα μαθηματικά, τις φυσικές επιστήμες και τη μεταφυσική και ότι υπήρχαν πολλά πράγματα που οι μουσουλμάνοι έπρεπε να μάθουν από αυτούς. Τα κείμενα του Ριφά Ταχταβί, που προσέλκυαν πάρα πολλούς Δυτικούς συγγραφείς στην αραβική γλώσσα, τυπώθηκαν σε μορφή βιβλίου, το οποίο κατέλαβε θέση μεταξύ των υποχρεωτικών αναγνωσμάτων των κρατικών υπαλλήλων στην Αίγυπτο.⁷³⁸ Ο θαυμασμός προς τη Δύση, που παρατηρήθηκε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, προκάλεσε ολοένα και περισσότερες αντιδράσεις κατά της ηγεμονίας της

⁷³⁶ Bernard Lewis, "The Emergence of Modern Turkey", London-New York, 1969, σελ.329.

⁷³⁷ Η προσπάθεια των Οσμανών αυτή την εποχή εξελίχτηκε περισσότερο σε επιχείρηση ψιμυθίωσης της εξωτερικής εικόνας της Αυτοκρατορίας και λιγότερο σε βελτίωση των αντικειμενικών συνθηκών που επικρατούσαν στο εσωτερικό της. Βλ. σχετ. Σαρρής, Ν., "Οσμανική Πραγματικότητα –II Η Δοσιματική Διοίκηση", Εκδ. Αρσενιάδης, Αθήνα, σελ.288-289

⁷³⁸ Niyazi Kızılyürek, "Κεμαλισμός – Η γένεση και η εξέλιξη της επίσημης ιδεολογίας της σύγχρονης Τουρκίας", σελ.25-28.

αποικιοκρατικής Δύσης. Ιδιαίτερα, το ρεύμα του οποίου ηγήθηκε ο Τζεμαλετίν Αφγκανί⁷³⁹ (Cemalettin Afgani), συνηγορούσε υπέρ της υιοθέτησης από τους λαούς του Ισλάμ της δυτικής επιστημονικής σκέψης και υπέρ του αγώνα ενάντια στο φανατισμό. Από την άλλη καλούσε τους μουσουλμάνους σε κοινό αγώνα ενάντια στην ηγεμονία της Δύσης. Παρόμοιες τάσεις θα εμφανίζονταν και ανάμεσα στους Οσμανούς διανοούμενους.

Στις ισλαμικές χώρες οι πρώτες προσπάθειες εκσυγχρονισμού σημειώθηκαν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα στο στρατιωτικό και το γραφειοκρατικό τομέα. Ο Σελίμ Γ΄ (Selim III, 1789-1807) είχε προχωρήσει στην ίδρυση ενός νέου στρατού και αυτός ο στρατός, που ονομάστηκε Νέα Τάξη (*Nizam-i Cedid*), αποτέλεσε τον πυρήνα του σύγχρονου οσμανικού στρατού. Το στρατιωτικό εκσυγχρονισμό ακολούθησε ο γραφειοκρατικός. Ο οσμανικός στρατός δεν μπόρεσε να καταστείλει την εξέγερση των Ελλήνων. Με την επέμβαση των Ευρωπαίων, η επανάσταση οδήγησε στην ανεξαρτησία. Αυτό ήταν καθοριστικό γεγονός για την ιστορία της αυτοκρατορίας. Από τότε οι χριστιανικοί πληθυσμοί, στηριζόμενοι στην υποστήριξη της φιλελεύθερης Ευρώπης, άρχισαν να σχεδιάζουν τον εθνικό τους ξεσηκωμό.⁷⁴⁰ Συνέπεια των παραπάνω, ήταν η άποψη υπέρ των μεταρρυθμίσεων να ενισχυθεί στους κύκλους εκείνους που ήθελαν τη διατήρηση της αυτοκρατορίας, γιατί η υποστήριξη της δυτικής Ευρώπης και η αφοσίωση των υποτελών πληθυσμών μπορούσαν να εξασφαλιστούν μόνο με μεταρρυθμίσεις. Πραγματικά, από τη μια η ανάγκη να εξασφαλιστεί η υποστήριξη των ευρωπαϊκών κρατών έναντι της ρωσικής απειλής και από την άλλη η αυξανόμενη

⁷³⁹ Lewis B., "Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας," Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 202, σελ.48. Ο Τζεμαλετίν Αφγκανί, ήταν περσικής καταγωγής, σιίτης, γεννημένος στην Περσία. Σπούδασε στα μεγάλα κέντρα του σιιτισμού Karbala και Najaf στη νότια Μεσοποταμία. Το 1870 κατέφυγε στην Κων/πολη. Εκεί έδωσε μία διάλεξη η οποία θεωρήθηκε αιρετική από τις θρησκευτικές αρχές. Στην Αίγυπτο εργάστηκε ως δάσκαλος και αρχηγός ομάδας νέων συγγραφέων και κληρικών. Έζησε στην Ινδία και το Ιράν προσπαθώντας να αντιπολιτευτεί την κάθε εξουσία. Στη συνέχεια πήγε στην οσμανική πρωτεύουσα, όπου ο σουλτάνος προσπάθησε να τον χρησιμοποιήσει στην πανισλαμική προπαγάνδα, αλλά σύντομα θεωρήθηκε ύποπτος και τέθηκε υπό περιορισμό.

⁷⁴⁰ Δεν πρέπει να μας ξεγελά η φιλελεύθερη φρασεολογία ότι η Ευρώπη δέχεται το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης που έχουν οι λαοί. Η Ρωσία εξελισσόταν σε πολυπληθές έθνος ομογενές και συμπαγές που ήταν σε θέση να προασπίσει τον πολιτισμό της χριστιανικής Ανατολής απέναντι στις δυτικές επιβουλές της και να αναλάβει τη διαδοχή της Οσμανικής Αυτοκρατορίας σε αυτό το χώρο. Η Δύση, συμμάχησε με τους Οσμανούς κατά τη διάρκεια του πολέμου της Κριμαίας το 1854, για να εμποδίσει τους Ρώσους σε αυτό το εγχείρημα. Η Δύση προσπαθούσε να χρησιμοποιήσει προς όφελός της τον εθνικισμό που άρχισε να γεννιέται στους λαούς της αυτοκρατορίας, όχι μόνο εναντίον του Σουλτάνου, αλλά και εναντίον των Ρώσων. Αυτό ήταν η αρχή της προσπάθειας διατήρησης της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Βλ.σχετ. Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 55-60.

ενίσχυση της εθνικής συνείδησης μεταξύ των υποτελών πληθυσμών είχαν καταστήσει τα μεταρρυθμιστικά εγχειρήματα αναπόφευκτα⁷⁴¹.

Το 1826 ο Μαχμούτ Β΄ (Mahmut, 1808-1839), με τη διάλυση του σώματος των γενιτσάρων, έκανε ένα βήμα για μεταρρυθμίσεις. Με την αναδιαμόρφωση της διοικούσας αρχής των βακουφίων των Βαλκανίων ενίσχυσε τον κρατικό έλεγχο για τα βακούφια. Παρ' όλα αυτά, τα κυριότερα μεταρρυθμιστικά κινήματα που στρέφονταν προς τη μεταβολή της νομικής δομής της αυτοκρατορίας και της θέσης του χριστιανικού πληθυσμού στο εσωτερικό της εγκαινιάστηκαν επί Αμπντούλ Μετζίτ (Abdülmejid, 1839-1861), του σουλτάνου που διαδέχτηκε στο θρόνο τον Mahmud Β΄.⁷⁴² Οι μεταρρυθμίσεις, γνωστές και ως Τανζιμάτ (Tanzimat), που εφαρμόστηκαν το 1839 και ξεκίνησαν με το Χάτι Σερίφ (ιερό διάταγμα) του Γκιουλχανέ (Gülhane), είχαν ως σκοπό τον εκδυτικισμό και την εξασφάλιση της στρατιωτικής και διπλωματικής υποστήριξης της Δύσης. Η αναμόρφωση της διοικητικής δομής και η υιοθέτηση της ισοτιμίας των χριστιανών, έστω και αν αυτές δεν τονίζονταν με σαφήνεια, εγκαινίασαν μια νέα εποχή για την αυτοκρατορία. Μία από τις σημαντικές ιδιαιτερότητες της εποχής αυτής ήταν η μείωση της δύναμης των ουλεμά (*Ulema*: νομοδιδάσκαλος). Ο κρατικός έλεγχος των βακουφίων, που αποτελούσαν και την κύρια πηγή εισοδήματος των ουλεμά, και η ύπαρξη της κοσμικής εκπαίδευσης παράλληλα με τη θρησκευτική περιόρισαν την εξουσία και τη δύναμη των ουλεμά και ενίσχυσαν τους γραφειοκράτες.⁷⁴³

Πράγματι, τα δικαιώματα που δόθηκαν στους μη μουσουλμάνους με τις μεταρρυθμίσεις (*Tanzimat*) και η τάση υπέρ της ισοτιμίας σχολιάζονταν ως καταπάτηση των αρχών του ιερού νόμου (*Şeriat*), δηλαδή του (θρησκευτικού) κανονικού δικαίου. Παρά το γεγονός ότι στο Χάτι Σερίφ του Γκιουλχανέ δεν υπήρχε σαφής απόφαση ή διαταγή περί ισονομίας, οι μουσουλμάνοι αντιδρούσαν στις μεταρρυθμίσεις. Εκείνοι που ανησυχούσαν για τις καινοτομίες, τις οποίες

⁷⁴¹ Niyazi Kızılyürek, *Κεμαλισμός*, σελ.28.

⁷⁴² Η περίοδος του Τανζιμάτ/συνταγματικής μοναρχίας/ απολυταρχίας αφορά τρεις σουλτάνους. Το Τανζιμάτ καλύπτει την ηγεμονία των Μαχμούτ Β΄ και Αμπντούλ Μετζίτ και ακολουθεί η σύντομη συνταγματική μοναρχία του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄, που αργότερα τη μετέτρεψε ο ίδιος σε απολυταρχία. Οι κυβερνητικές και οι διοικητικές όμως μεταρρυθμίσεις κινούνται ανεξάρτητα της "φιλελεύθερης" και "απολυταρχικής" φύσης του καθεστώτος και συνιστούν ενιαία ενότητα των ρυθμίσεων με συνέπεια και συνέχεια. Βλ.σχετ. Σαρρή Ν., "Η Δογματική Διοίκηση Ι", ό.π. σελ.290.

⁷⁴³ Niyazi Kızılyürek, "Κεμαλισμός", ό.π., σελ.29-30.

είχε επιφέρει το σουλτανικό διάταγμα του Γκιουλχανέ ισχυρίζονταν ότι οι μουσουλμάνοι είχαν υποβιβαστεί στο ίδιο επίπεδο με τους μη μουσουλμάνους.⁷⁴⁴

Μετά το Χάτι Σερίφ του Γκιουλχανέ ακολούθησε το Χάτι Χουμαγιούν (αυτοκρατορικό διάταγμα) «περί μεταρρυθμίσεων» του 1856. Τα δυτικά κράτη, επειδή θεωρούσαν ανεπαρκή τα δικαιώματα που είχαν παραχωρηθεί με τις μεταρρυθμίσεις του 1839 και ότι οι υποσχέσεις που έδωσε η Αυτοκρατορία δεν είχαν τηρηθεί, ζητούσαν, πριν τη Διάσκεψη των Παρισίων του 1856, ανταλλάγματα, προκειμένου να προστατεύσουν την Οσμανική Αυτοκρατορία από τη ρωσική επιθετικότητα. Δυσκολίες παρουσίαζαν και πάλι τα δικαιώματα που θα παραχωρούνταν στις χριστιανικές μειονότητες. Έτσι, το 1856 συζητήθηκαν οι διατάξεις του αυτοκρατορικού διατάγματος «περί μεταρρυθμίσεων» μεταξύ του Αλή Πασά και των πρεσβευτών της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας που βρίσκονταν στην Κωνσταντινούπολη». Κύριος σκοπός του Χάτι Χουμαγιούν ήταν να εξασφαλίσει ισονομία για τους μη μουσουλμάνους υπηκόους. Γι' αυτό το λόγο «αναγνώριζε δικαιώματα στους μη μουσουλμάνους, όπως το να μπορούν να διορίζονται σε δημόσιες υπηρεσίες, να μπορούν να εισέρχονται στα συμβούλια των αυτοδιοικούμενων περιοχών (*eyalet*) και να αντιπροσωπεύονται στην ανώτατη βουλή». Οι αντιδράσεις ενάντια στην προώθηση αυτών των αναγκαστικών μεταρρυθμίσεων αυξάνονταν όλο και περισσότερο⁷⁴⁵.

Την αντίδραση των μουσουλμάνων προκαλούσε κυρίως η αναγνώριση της ισονομίας των μη μουσουλμάνων. Όπως τόνισε ο Τζιβεντέτ πασάς (Cevdet Paşa), μετά την προκήρυξη του Χάτι Χουμαγιούν, «πολλοί μουσουλμάνοι απωλέσαμε σήμερα τα ιερά, εθνικά μας δικαιώματα που είχαν κερδηθεί με το αίμα και τις θυ-

⁷⁴⁴ Η πλειοψηφία των μουσουλμάνων πίστευε ότι η αιτία της παρακμής της Οσμανικής Αυτοκρατορίας και γενικότερα του Ισλάμ έπρεπε να αναζητηθεί όχι στις εσωτερικές αδυναμίες ή ανεπάρκειες, αλλά στον επιθετικό επεκτατισμό της Δύσης, η οποία ήθελε να υποδουλώσει τους μουσουλμάνους. Επειδή νόμιζαν ότι τα μεταρρυθμιστικά προγράμματα του 1839 και 1856 και οι εξαγγελίες περί ισονομίας και ισοπολιτείας κατέτασσαν τους μουσουλμάνους Οσμανούς σε πολίτες β' κατηγορίας, πίστευαν ότι έπρεπε να εκδιώξουν τους ξένους εισβολείς και να καταργήσουν τα προνόμια και την ασυδοσία τους. Βλ. σχετ. Lewis, B., ό.π. σελ. 50.

⁷⁴⁵ Bülent Tanör, "Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri," İstanbul 1998, σελ. 95. Ο καθηγητής Ν. Σαρρής στο βιβλίο του "Οσμανική Πραγματικότητα – Η Δοσιματική Διοίκηση ΙΙ", στη σελίδα 297 αναφέρει: «Το αίτημα για διοικητικές μεταρρυθμίσεις προερχόταν ως επί το πλείστον από ευρωπαϊκές κυβερνήσεις. Η ισότητα των "εθνικών κοινοτήτων" κατά το μεταρρυθμιστικό πνεύμα του Τανζιμάτ, πολλές φορές εφαρμοζόταν μονόπλευρα. Η ισότητα ίσχυε μόνο όταν η "εθνική κοινότητα" των μουσουλμάνων ήταν υποδεέστερη της "εθνικής κοινότητας" των μη μουσουλμάνων, με αποτέλεσμα η μειοψηφία να κυβερνά την πλειοψηφία.». Γίνεται αντιληπτό ότι οι μη μουσουλμάνοι δεν μπορούσαν να αποδεχτούν αυτές τις αλλαγές.

σίες των πατέρων και των προγόνων μας. Οι μουσουλμάνοι, ενώ ήταν η κυρίαρχη εθνότητα, αποστερήθηκαν αυτό το ιερό δικαίωμα» και ορισμένοι άρχισαν να υποστηρίζουν ότι «αυτή η ημέρα είναι για τους μουσουλμάνους μια ημέρα αξιοθρήνητη και άξια πένθους». Ενώ, μέχρι την ημερομηνία εκείνη, η θρησκευτική ζωή των μη μουσουλμάνων εξαρτιόταν από την ανεκτικότητα της Αυτοκρατορίας, τώρα αφορούσε δικαιώματα και ελευθερία. Οι άνθρωποι υπό οσμανική εξουσία αποκαλούνταν «κτήση του σουλτάνου» και «υπήκοοι» και τα θρησκευτικά ερείσματα της απολυταρχικής διοίκησης εξασθενούσαν όλο και περισσότερο.⁷⁴⁶

Την απομάκρυνση από τις θεοκρατικές αρχές μπορεί να δει κανείς και στις νομοθετικές διαδικασίες. Για παράδειγμα η εφαρμογή των νέων νόμων σε όλους τους υπηκόους χωρίς διακρίσεις θρησκείας και δόγματος απέβλεπε σε μια δικαιοσύνη (νομική) ισονομία. Αυτό αποτελούσε ένα ακόμη βήμα για την εκκοσμίκευση. Το γεγονός ότι με την εφαρμογή του νόμου όλοι άρχισαν να συμμετέχουν στις συνελεύσεις, στο κέντρο και την ύπαιθρο, χωρίς θρησκευτικές διακρίσεις, ήταν ένδειξη απομάκρυνσης από το παραδοσιακό θεοκρατικό σύστημα που δεν αναγνώριζε πολιτικά δικαιώματα σε μη μουσουλμάνους. Ακόμη, το γεγονός της αποδοχής της αντιπροσώπευσης όλων των πληθυσμιακών ομάδων στα διοικητικά συμβούλια των νομών, των σαντζακίων, των επαρχιών, καθώς και στα δημοτικά συμβούλια, παρέβλεπε την «αρχή της ισλαμικής διαβούλευσης».⁷⁴⁷

Μετά τη Γαλλική Επανάσταση έννοιες και ιδέες όπως η «πατρίδα» και ο «πατριωτισμός» άρχισαν να επηρεάζουν και τον ισλαμικό κόσμο. Η εκστρατεία του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο έφερε τις δυτικές ιδέες στον ισλαμικό κόσμο. Υπό την επιρροή του Ναπολέοντα, ο κυβερνήτης της Αιγύπτου Μεχμέτ Αλή πασάς (Mehmed Ali Paşa), όπως έχουμε αναφέρει παραπάνω, έστειλε το 1826 την πρώτη ομάδα φοιτητών για σπουδές στο Παρίσι. Ένας από τους φοιτητές αυτής της ομάδας ήταν και ο Ριφά Ταχταβί,

⁷⁴⁶ Bülent Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul 1998, σελ. 98

⁷⁴⁷ Şerif Mardin, “Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu”, İstanbul 1996, σελ.28-29 . Ο καθηγητής Ν. Σαρρής στο βιβλίο του “Οσμανική Πραγματικότητα – Δοσιματική Διοίκηση ΙΙ” στη σελίδα 306, αναφέρει ότι παρά τις διατάξεις του κανονισμού η οργάνωση των διοικήσεων και ειδικά των ανθυποδιοικήσεων δεν επεκτάθηκε σε όλη την επικράτεια. Σε πολλές περιπτώσεις η εφαρμογή της ήταν σχηματική. Σε άλλες περιπτώσεις δεν έγιναν καθόλου συνελεύσεις. Η συμμετοχή σε αυτές των μη μουσουλμάνων ήταν μάλλον συμβολική και οδηγούσε πολλές φορές τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις να προθούν σε διαμαρυρίες προς την οσμανική κυβέρνηση. Αποτέλεσμα των παραστάσεων αυτών ήταν να τροποποιηθεί το 1876 ο κανονισμός για τις αναλογίες σύνθεσης των συμβουλίων.

ο οποίος αργότερα επηρέασε σε σημαντικό βαθμό τη μουσουλμανική διανόηση, ενώ συνέβαλε ουσιαστικά στη δημιουργία του ρεύματος των μουσουλμάνων εκσυγχρονιστών. Ο Ριφά Ταχταβί ήταν ο πρώτος διανοούμενος που μετέφρασε από τη Γαλλική Γλώσσα στην Τουρκική τη λέξη «*patrie*» ως «*vatan*» (πατρίδα). Η λέξη «*vatan*»⁷⁴⁸ με τον τρόπο που τη χρησιμοποιούσαν ως τότε περιοριζόταν νοηματικά στον τόπο και την περιοχή όπου γεννιόταν και ζούσε ο άνθρωπος. Ακριβώς αυτή την περίοδο οι μουσουλμάνοι διανοούμενοι αναγνώρισαν την υπεροχή του δυτικού κόσμου και προώθησαν μια διαδικασία «δανεισμού» δυτικών αξιών και ιδεών, πάντοτε όμως σε συνδυασμό και εναρμόνιση με το Ισλάμ.⁷⁴⁹

7.2. Ο Πανισλαμισμός και ο Αμπντούλ Χαμίτ II

Παράλληλη πορεία εκδηλώθηκε και ανάμεσα στους μουσουλμάνους διανοούμενους τουρκικής καταγωγής που ίδρυσαν το κίνημα των Νέων Οσμανών, οι οποίοι θεωρούσαν ότι όλες οι προτάσεις τους είχαν ως αφετηρία την ισλαμική αρχή της *Şura*. Το κίνημα αυτό επηρεάστηκε από τις ιδέες αλλά και τις έννοιες «ελευθερία» και «ισότητα».

Στις πρώτες δεκαετίες των μεταρρυθμίσεων, τα κρατικά στελέχη, που είχαν την ευθύνη της εφαρμογής τους, τόνιζαν ότι είναι πλήρως προσαρμοσμένες στις αρχές του Ισλάμ. Από την άλλη οι «αντιδραστικοί» υποστήριζαν αντίθετες και πλήρως ριζοσπαστικές θέσεις. Ορισμένοι μουσουλμάνοι συνειδητοποίησαν ότι ο ισλαμικός κόσμος υστερούσε απέναντι σε μία αλαζόνα Ευρώπη, που δεν δίσταζε να δηλώνει με διάφορες προσωπικότητές της ότι το Ισλάμ, καταδικασμένο από τη συμπεριφορά της Ευρώπης, ανήκει πλέον στο παρελθόν.⁷⁵⁰

Υπό την ηγεσία του Abdül Hamit, μία νέα μορφή πανισλαμισμού υιοθετήθηκε ως επίσημη πολιτική. Υπήρχαν ποικίλες πανισλαμικές ιδεολογίες από την επίσημη

⁷⁴⁸ Στην τουρκική γλώσσα για τις έννοιες «πατρίδα» και «έθνος» χρησιμοποιούσαν αντίστοιχα τις λέξεις *batan* (vatan) και *millet* (millet), από τις οποίες η λέξη *batan* ήταν η τουρκοποιημένη μορφή της αραβικής λέξης, και όπως έχουμε αναφέρει εννοείται ο τόπος γέννησης ή διαμονής. Η λέξη αυτή, μπορούσε να εμπνεύσει συναίσθημα και πίστη. Το δέκατο ένατο αιώνα η γαλλική λέξη «*patrie*» επηρεάζει την ισλαμική λέξη *batan*. Τελικά, ο δυτικοευρωπαϊκός τύπος πατριωτισμού επηρέασε τον ισλαμικό κόσμο, ίσως ανεπιτυχώς, στη δυνατότητα να μπορέσουν να εστιάσουν την πίστη τους σε μία οσμανική πατρίδα και σε ένα καθορισμένο οσμανικό κράτος. Βλ. σχετ. Lewis B., ό.π., σελ 34-38.

⁷⁴⁹ Şerif Mardin, «Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu», İstanbul 1996, σελ.26-27.

⁷⁵⁰ Bülent Tanör, «Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri», İstanbul 1998, σελ.98.

οσμανική εκδοχή έως πολύ ριζοσπαστικές διδασκαλίες όπως του Τζαμάλ αλ-Αφγανί, υποστηρικτού της ισλαμικής αντίδρασης εναντίον της Δύσης. Η πλειοψηφία των οπαδών της πανισλαμικής ιδέας πίστευε ότι η αιτία της παρακμής του Ισλάμ έπρεπε να αναζητηθεί στον επιθετικό επεκτατισμό της Ευρώπης, η οποία ήθελε να καταστρέψει το Ισλάμ. Καθήκον τους λοιπόν ήταν να εκδιώξουν τους ξένους εισβολείς, να καταργήσουν τα προνόμια που τους δόθηκαν, να αποκαταστήσουν την αληθινή ισλαμική πίστη και να επανενώσουν όλους τους μουσουλμάνους σε ένα ενιαίο κράτος υπό το νόμιμο ηγέτη, το χαλίφη.⁷⁵¹

Μία τέτοια αποστολή ήταν δύσκολη για την Οσμανική Αυτοκρατορία. Η υιοθέτηση όμως ενός τέτοιου προγράμματος, πρόσφερε πολλά στον Abdül Hamit. Μέσα στην αυτοκρατορία, η έκκληση για μουσουλμανική υπακοή θα μπορούσε να τον βοηθήσει να χαλιναγωγήσει τους εθνικιστές, τους μεταρρυθμιστές και όλους τους αντίπαλους της αυταρχικής εξουσίας, ενώ στο εξωτερικό, θα μπορούσε να ελπίζει στη συσπείρωση και στην υποστήριξη σημαντικής μερίδας της μουσουλμανικής κοινής γνώμης.

Για ένα διάστημα η πολιτική του είχε επιτυχία. Οι πράκτορες του σουλτάνου δρούσαν σε όλες τις μουσουλμανικές χώρες, όπως την Αλγερία, την Αίγυπτο, την Ινδία ακόμη και την Ιαπωνία, με στόχο να κερδίσουν νέα υποστήριξη για την αυτοκρατορία. Όλα τα μουσουλμανικά κράτη γιόρτασαν τη νίκη των Οσμανών στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Ακόμα και μετά την εκθρόνιση του Αμπντούλ Χαμίτ, οι Νεότουρκοι συνέχισαν να έχουν την υποστήριξη του μουσουλμανικού κόσμου στους αγώνες τους κατά των βαλκανικών κρατών.⁷⁵²

7.3 Παντουρκισμός

Ο ενεργός Παντουρκισμός μέσα στην Οσμανική Αυτοκρατορία ξεκίνησε στο τέλος του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και εξελίχτηκε γρήγορα, φτάνοντας στο απόγειό του κατά τις τελευταίες ημέρες της Αυτοκρατορίας. Η άνοδος του Παντουρκισμού κατά τις τελευταίες δεκαετίες της Οσμανικής Αυτοκρατορίας οφειλόταν πρώτον στις ιδιαίτερα ευνοϊκές συνθήκες και δεύτερον στην επιρροή

⁷⁵¹ Bernard Lewis, “ Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας”, τ.ΙΙ, Αθήνα 2002, σελ.50.

⁷⁵² Bernard Lewis, “ Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας”, τ.ΙΙ, Αθήνα 2002, σελ.51.

διανοουμένων μέσα στην ίδια την αυτοκρατορία, καθώς και στις τάξεις των Τούρκων της Διασποράς.⁷⁵³

Κατά τα τελευταία χρόνια του 19^{ου} αιώνα, πολλοί Οσμανοί διανοούμενοι αναζητούσαν μια εθνική ταυτότητα. Μορφή αυτής της αναζήτησης ήταν και η λογοτεχνία, η σχετική με τον εθνικισμό, τόσο σε πεζό λόγο όσο και σε ποίηση. Το χαρακτηριστικό των λογοτεχνικών αυτών έργων ήταν ότι είχαν κυρίως κοσμικές (μη θρησκευτικές) τάσεις. Κατ' αυτόν τον τρόπο απομακρυνόταν από την άποψη ότι το Ισλάμ επαρκούσε ως συνδετικός κρίκος μεταξύ των κατοίκων της Αυτοκρατορίας, παρά το γεγονός ότι ο Πανισλαμισμός αποτελούσε την επίσημη πολιτική, η οποία είχε προωθηθεί από τον ίδιο τον Σουλτάνο Abdül Hamit B'.

Καθώς προχωρούσε η δυτικοποίηση, από το 1840, η διαμάχη των μορφωμένων Τούρκων για τη σημασία και τα πολιτικά πλεονεκτήματα του Πανισλαμισμού, του Οσμανισμού και του Τουρκισμού, συνεχίστηκε επί πολλά χρόνια. Ο Οσμανισμός αποδεδειγμένα απέτυχε. Η ισλαμική πίστη εξακολουθούσε να κυριαρχεί στο συναίσθημα της μεγάλης μάζας των Τούρκων, όμως στη σύγχρονη πολιτική του εκδοχή, ο πανισλαμισμός είχε περιορισμένη επιτυχία και επιπλέον δεν είχε απήχηση στους δυτικότροπους νέους διανοούμενους.⁷⁵⁴

⁷⁵³ Τούρκος της Διασποράς ήταν και ο Γιουσούφ Ακτσουρά. Ήταν ταταρικής καταγωγής από τη Ρωσία, γιος βιομηχάνου, ο οποίος ήρθε ως φοιτητής στην Οσμανική Αυτοκρατορία και αποφοίτησε το 1896 από τη Στρατιωτική Ακαδημία της Κωνσταντινούπολης. Εξορίστηκε στη Ρωσία λόγω των δραστηριοτήτων του εναντίον του Σουλτάνου. Πήγε στο Παρίσι, σπούδασε Πολιτικές Επιστήμες και Ιστορία, έλαβε μέρος στη Ρωσική επανάσταση του 1905 και εκλέχτηκε βουλευτής στη Ρωσική Βουλή. Το 1908, επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη ως καθηγητής ιστορίας και εκδότης εθνικιστικών εφημερίδων. Ο Ακτσουρά είχε συνειδητοποιήσει την ανάγκη για μια κοινωνική επανάσταση. Από προσωπική πείρα είχε πολλές αμφιβολίες για τη δυνατότητα να γίνει η Οσμανική Αυτοκρατορία ένα ενιαίο και αδιάσπαστο εθνικό κράτος. Δεν πίστευε στην επιβίωση των πολυεθνικών κρατών όπως ήταν η Αυστροουγγαρία, η Ρωσία και η Οσμανική Αυτοκρατορία, εκτός εάν οι διάφορες εθνότητες αποκτούσαν αληθινή αυτονομία και οι αυτοκρατορίες αυτές μετατρέπονταν σε ισοπολιτειακές ομοσπονδίες. Πίστευε ότι το μέλλον ανήκε σε Κράτη-Έθνη τα οποία αγωνίζονταν για να συμπεριλάβουν όλους τους ομογενείς που βρίσκονταν υπό ξένη κυριαρχία. Αυτή η άποψη έμοιαζε με τον ελληνικό αλυτρωτισμό και αναζητούσε τον αντίστοιχο τουρκικό που θα μπορούσε να δημιουργηθεί πάνω στα ερείπια της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, δηλ. τη δημιουργία ενός τουρκικού κράτους. Βλ. σχετ. Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 94-96.

⁷⁵⁴ Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, κάποιοι είχαν συνειδητοποιήσει μία δυτική απειλή ενάντια στον ισλαμικό κόσμο. Πίστευαν ότι ήταν ανάγκη να αναλάβουν οι Οσμανοί την ηγεσία του αγώνα για την υπεράσπιση του Ισλάμ εναντίον της. Ο Πανισλαμισμός όμως συνδεόταν άρρηκτα με την επιθυμία αυτών των ανθρώπων για εκσυγχρονισμό. Οι Οσμανοί πίστευαν ότι αφού οι ίδιοι ως μουσουλμάνοι βρίσκονταν πολύ κοντά στην Ευρώπη, θα είχαν τη δυνατότητα του εκσυγχρονισμού, και ως εκ τούτου ήταν και οι φυσικοί ηγέτες του Ισλάμ. Βλ. σχετ. Lewis B., ό.π., σελ. 47.

Η δυτικοευρωπαϊκή έννοια του τοπικού (territorial) και του πολιτικού έθνους παρουσίασε δυσκολίες εφαρμογής στην Οσμανική Αυτοκρατορία και ήταν άσχετη με την ιστορική κατάσταση και τις παρούσες ανάγκες του. Στην Ευρώπη, υπήρχε ένα άλλου είδους εθνικό συναίσθημα που επρόκειτο να έχει μεγαλύτερο αντίκτυπο στους λαούς της αυτοκρατορίας. Στην κεντρική Ευρώπη, για πολλά χρόνια, δεν υπήρχαν σαφώς καθορισμένα, εγκαθιδρυμένα έθνη-κράτη - όπως στις περιπτώσεις της Αγγλίας και της Γαλλίας - όπου τα ορατά και εξωτερικά κριτήρια της εθνικότητας - το έδαφος και το κράτος - ήταν ανεπαρκή. Συγκεκριμένα, υπήρχαν Γερμανοί, Τσέχοι, Πολωνοί και Ούγγροι, αλλά δεν υπήρχε Γερμανία, Τσεχία, Πολωνία και μόνο μία σκιά της Ουγγαρίας. Κανένα από αυτά τα έθνη δεν μπορούσε να προσδιοριστεί με όρους κυρίαρχου κράτους ούτε με βάση τα εδαφικά όρια. Στη δυτική Ευρώπη, στη θέση του πατριωτισμού, εμφανίστηκε ένα διαφορετικό συναίσθημα, άλλοτε ρομαντικός και άλλοτε σωβινιστικός στην έκφρασή του.

Αυτό το είδος εθνικού συναισθήματος ανταποκρινόταν πολύ περισσότερο στο εθνοτικό κομφούζιο που υπήρχε στην Οσμανική Αυτοκρατορία, όπου ανακατεμένοι πληθυσμοί ομαδοποιούνταν με απροσδιόριστα κριτήρια, όπως ήταν η θρησκευτική πίστη και η συγγένεια. Από όλους τους πληθυσμούς της Οσμανικής Αυτοκρατορίας αυτοί που επηρεάστηκαν τελευταίοι ήταν οι ίδιοι οι Οσμανοί. Κάτω από την ξένη επίδραση, άρχισαν επιτέλους οι Τούρκοι να ανακαλύπτουν τη δική τους ξεχωριστή εθνική ταυτότητα.⁷⁵⁵

Μία από τις σημαντικότερες πηγές αυτών των ιδεών ήταν η νέα ευρωπαϊκή επιστήμη της Τουρκολογίας. Από το δέκατο όγδοο αιώνα, πολλοί επιστήμονες αντλώντας στοιχεία από κινεζικές και ισλαμικές πηγές μελέτησαν την ιστορία και τις γλώσσες των Τούρκων της Ανατολής, αλλά και της προϊσλαμικής περιόδου. Τα αποτελέσματα αυτών των μελετών παρουσίασαν μία νέα εικόνα για το ρόλο των τουρκικών λαών στην ιστορία της Ασίας και της Ευρώπης και χύθηκε ένα νέο φως στην ιστορία των Τούρκων, πριν ασπαστούν το Ισλάμ. Οι γνώσεις αυτές βοήθησαν τους Τούρκους να αντιληφθούν την ταυτότητά τους και τις σχέσεις τους με τις άλλους λαούς στο παρελθόν και στο παρόν.

⁷⁵⁵ Lewis B., ό.π., σελ.54.

Κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα οι σπουδαστές που πήγαν στα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια και στις ακαδημίες αναπόφευκτα επηρεάστηκαν από τις εκεί υπάρχουσες ιδέες. Μια ομάδα Ούγγρων και Πολωνών εξορίστων,⁷⁵⁶ οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στην Τουρκία, έφεραν μαζί τους το ρομαντικό εθνικισμό της κεντρικής Ευρώπης. Αρκετοί από αυτούς εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην Τουρκία και ασπάστηκαν το Ισλάμ.

Από τα γραπτά των Ευρωπαίων Τουρκολόγων, φαίνεται να είχε αξιοσημείωτη επιρροή η «Γραμματική της Τουρκικής Γλώσσας» “Grammar of the Turkish Language”, που δημοσιεύτηκε στο Λονδίνο από τον Arthur Lumley Davis. Το βιβλίο αναφέρεται στην Τουρκική γραμματική. Ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει η εισαγωγή του βιβλίου η οποία είναι γραμμένη από το δημοσιογράφο Αλή Σουαβί. Το κείμενο της εισαγωγής δημοσιεύτηκε ως κύριο άρθρο στο περιοδικό “ULUM – Επιστήμες”, στο Παρίσι.

Ένας άλλος συγγραφέας, που επηρέασε με το έργο του την ανάπτυξη της τουρκικής συνείδησης, ήταν ο Leon Cahun με το βιβλίο του “Introduction a l’ histoire de l’ Asie” (Εισαγωγή στην Ιστορία της Ασίας). Το βιβλίο αυτό μεταφράστηκε το 1899 και εκδόθηκε στην τουρκική γλώσσα. Πολλοί Τούρκοι συγγραφείς τόνισαν την επιρροή του στη διάπλαση της συνείδησης.⁷⁵⁷

Μέχρι το 1839 οι Ούγγροι ειδικοί επιστήμονες χρησιμοποίησαν τη λέξη Τουράν (turan), παλιά ιρανική ονομασία, για τη χώρα βορειοανατολικά της Περσίας, για να περιγράψουν τις τουρκικές χώρες της κεντρικής και νοτιοανατολικής Ασίας, ενώ η λέξη τουρανικός χρησιμοποιόταν για μια ομάδα λαών και γλωσσών που περιλάμβανε Τούρκους, Μογγόλους, αλλά και Φινλανδούς, Ούγγρους και άλλους. Για να εντοπίσουμε τα πρώτα σημάδια της τουρκικής εθνικής συνείδησης στους Οσμανούς μουσουλμάνους πρέπει να ανατρέξουμε στην πνευματική ζωή του 19^{ου} αι. και ιδιαίτερα στους συγγραφείς που ασχολήθηκαν με την ιστορία και τη γλώσσα.

⁷⁵⁶ Αρκετοί από αυτούς ασπάστηκαν το Ισλάμ όπως ο Πολωνός Χαϊρεντίν (Hayrettin), ο οποίος ήταν συγγραφέας πολλών άρθρων στις εφημερίδες Terraki που σημαίνει πρόοδος και Basiret, Ορθοφροσύνη και συνέβαλε στην ίδρυση της σχολής του Γαλατά-σαράϊ . Βλ. σχετ. Lewis B., ό.π., σελ. 55.

⁷⁵⁷ Lewis B., ό.π., σελ.57.

Σχετικά με τον Τουρκισμό υπάρχει μια απέραντη λογοτεχνία με Παντουρκικές νύξεις. Συγκεκριμένα, τα έργα του Ομέρ Σεϋφεντίν είναι ένα παράδειγμα της πολύπλευρης αντιμετώπισης που υιοθέτησαν πολλοί Παντουρκιστές στην Τουρκία, πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο συγγραφέας Σεϋφεντίν ή Σεϋφετίν (1884-1920), πιστός στον Τουρκικό εθνικισμό, γεννήθηκε από Καυκάσιους Τούρκους γονείς σε ένα χωριό κοντά στο Μπαλικεσίρ της Τουρκίας. Κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής του θητείας ανέπτυξε δραστηριότητα σε παντουρκικούς κύκλους. Έγραψε πολλά ποιήματα και άρθρα για τα περιοδικά «Νέοι Συγγραφείς» (Genç Kalemler), «Προς το λαό» (Halka Doğru), «Πατρίδα των Τούρκων» (Türk Yurdu) και «Zeka» καθώς και ιστορίες για το «Νέο Περιοδικό» (Yeni Mecmua), το «Μεγάλο Περιοδικό» (Büyük Mecmua) και άλλα. Πριν ακριβώς από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Ομέρ Σεϋφεντίν δημοσίευσε το έργο του «Πρακτική πολιτική απορρέουσα από εθνικές εμπειρίες» (Millî tecrübelerden çıkartılmış amelî siyaset). Ο Σεϋφεντίν υποστήριζε ότι μέσα στην Οσμανική Αυτοκρατορία ζούσαν τουλάχιστον 30 εκατομμύρια κάτοικοι, που αποτελούνταν από: 16 εκατομμύρια Τούρκοι, 9 εκατ. Άραβες, 1,5 εκατ. Έλληνες, 1,5 εκατ. Αρμένιοι, και λιγότερο από 500.000 Εβραίοι. Ο Σεϋφεντίν υποστήριζε την πρόοδο τόσο των Τούρκων όσο και των Αράβων, δύο εθνοτήτων, με κοινή θρησκεία και χωρίς βασικές διαμάχες. Πίστευε πως οι Τούρκοι θα έπρεπε να διδαχθούν από την πείρα του παρελθόντος και να υιοθετήσουν μόνο μια Τουρκοϊσλαμική πολιτική. Ειδικά, κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου και την περίοδο εξέγερσης των Αράβων, απόψεις Παντουρκιστών αναφέρονταν με ακρίβεια σε μια προκήρυξη, με τίτλο «Το ιδανικό του Τουρκισμού-για μαθητές» (Mektep çocuklarında Türklük mefkûresi). Στην προκήρυξη αυτή ο συγγραφέας υποστηρίζει την τουρκική μάλλον παρά την αραβική κυριαρχία μέσα στην Οσμανική Αυτοκρατορία, χρησιμοποιώντας ως επιχείρημα την ανωτερότητα των Τούρκων και της γλώσσας τους, την οποία χρησιμοποιούσαν 100 εκατομμύρια άνθρωποι.⁷⁵⁸

Ένας άλλος εθνικιστής συγγραφέας ήταν ο ποιητής Μεχμέτ Εμίν Γιουρντακούλ (1869-1944). Το 1918 εκδόθηκε μία συλλογή των εθνικιστικών του ποιημάτων, σε διάφορα περιοδικά πριν και κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, με τον προκλητικό τίτλο «Προς το Τουράν» (Turana doğru). Τα ποιήματα αυτά προσπαθούσαν να κεντρίσουν τα πατριωτικά αισθήματα του αναγνώστη και

⁷⁵⁸ Landau J., “Παντουρκισμός”, εκδ. Θετίλη, 1995, σελ.55-70

ταυτόχρονα να αφυπνίσουν την υπερηφάνεια για τη φυλή του. Επίσης τα ποιήματα : «Ξύπνα, Τούρκε (Ey Türk uyan!), «Τραγούδι της φυλής μου» (Irkinin Türküsü), και τα ποιήματα που ήταν αφιερωμένα στις «αγαπημένες γυναίκες του Τουράν» ενώ ένα άλλο, με τίτλο «Το σαζ του Άρχοντα» (Han'ın sazına) άρχιζε ως εξής: «Στους Τατάρους αδελφούς μου».⁷⁵⁹

Τις Παντουρκικές νύξεις, που συναντάμε στην ποίηση του Μεχμέτ Εμίν, τις συναντάμε επίσης και στο διήγημα της Χαλιντέ Εντίπ : «Το Νέο Τουράν» (Yeni Turan). Το διήγημα αυτό πρωτοκυκλοφόρησε το 1912 και μεταφράστηκε στην γερμανική αρκετά χρόνια αργότερα, με τίτλο «Το νέο Τουράν: Η μοίρα μιας Τούρκισας γυναίκας». Η συγγραφέας (1884-1964) ήταν διάσημη τόσο στα τουρκικά γράμματα όσο και στη δημόσια ζωή, και μάλιστα ήταν από τις πρώτες Τούρκισες που διακρίθηκαν σε αυτούς τους τομείς. Στο διήγημα αυτό του μέλλοντος, οραματιζόταν την επερχόμενη διαμάχη για την εξουσία μεταξύ ενός πολιτικού κόμματος, του Νέου Τουράν, και ενός Οσμανιστικού κόμματος. Το διήγημα της Χαλιντέ Εντίπ διακήρυσσε ότι ο Παντουρκισμός τον οποίο εκείνη επέμενε να αποκαλεί «Τουρανισμό» θα ήταν ο νικητής, επειδή έφερνε και κοινωνική και πολιτική πρόοδο και επειδή θα βοηθούσε τους Τούρκους να αποφασίζουν για τα δικά τους πεπρωμένα.⁷⁶⁰

Κατά τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα και τις αρχές του εικοστού, το κίνημα του Τουρκισμού άρχισε να αποκτά πολιτική ώθηση από μία άλλη πηγή: μεγάλο αριθμό Τούρκων από Ρωσία – μουσουλμάνων Τατάρων και Τούρκων από την περιοχή του Βόλγα, την Κεντρική Ασία, το Αζερμπαϊτζάν και την Κριμαία – που ήρθαν να ζήσουν στην Οσμανική Αυτοκρατορία. Οι εξόριστοι από τη Ρωσία είχαν υψηλό επίπεδο μόρφωσης, ενώ κάποιοι ήταν απόφοιτοι ρωσικών πανεπιστημίων και εξοικειωμένοι με τις νέες πολιτικές και κοινωνικές ιδέες.

Οι ιδέες του Παντουρκισμού βρήκαν μικρή υποστήριξη από τους εξόριστους Νεότουρκους, οι οποίοι πίστευαν στην ιδέα της ένωσης ή της συνένωσης της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς και στον Οσμανισμό και διατηρούσαν τα επίσημα πιστεύω τους ακόμη και μετά τη νίκη τους, το 1908. Η απώλεια της μίας

⁷⁵⁹ Landau J., ό.π., σελ.56-58.

⁷⁶⁰ Landau J., ό.π., σελ.57-58.

επαρχίας μετά την άλλη στην Ευρώπη, έδωσε λύση στο πρόβλημα των χριστιανών υπηκόων αφήνοντας μία αυτοκρατορία που δεν κυβερνιόταν μόνο από μουσουλμάνους. Η αποσκίρτηση των Αλβανών μουσουλμάνων και οι εντεινόμενες διαφωνίες των μουσουλμάνων Αράβων ενίσχυσαν και ενισχύθηκαν από την αυξανόμενη εμμονή στην τουρκοποίηση αυτού που είχε απομείνει. Μέσα στην αυτοκρατορία υπήρχε ένα διογκούμενο κύμα παντουρκικών, πολιτισμικών και λιγότερο πολιτικών δραστηριοτήτων που διογκωνόταν και που εκφραζόταν μέσω λογοτεχνικών περιοδικών και ενός δικτύου τουρκιστικών λεσχών.⁷⁶¹

Η πρώτη από αυτές ήταν η λέσχη “Türk Derneği” (Τουρκική Εταιρεία), η οποία ιδρύθηκε στην Κων/πολη το 1908. Σκοπός της εταιρείας, ήταν η μελέτη παλαιών κειμένων προκειμένου να γίνουν αυτά γνωστά. Αργότερα η λέσχη άρχισε να εκδίδει μηνιαίο περιοδικό με το ίδιο όνομα. Κυκλοφόρησαν μόνο επτά τεύχη του. Εν συνεχεία εκδόθηκε ένα νέο περιοδικό με την ονομασία “Türk Yurdu” (Τουρκική Πατρίδα), έγινε γρήγορα το όργανο της πιο συστηματικής και πολιτικής μορφής του Τουρκισμού. Ιδρυτές του περιοδικού ήταν ο Μεχμέτ Εμίν, ο συγγραφέας Αχμέτ Χικμέτ, ο δρ. Ακίλ Μουχτάρ, ο Αγάογλου Αχμέτ, ο Χουσεϊν –ζαντέ Αλή και ο Ακτσουράογλου Γιουσούφ. Οι τρεις τελευταίοι ήταν Τούρκοι από τη Ρωσία, ενώ εκδότης του περιοδικού ήταν ο Ακτσουράογλου Γιουσούφ. Το 1912, ο Ζιγιά Γκιokάλπ, αντικατέστησε τον Αχμέτ Χικμέτ. Πολύ σύντομα ο Ζιγιά Γκιokάλπ έγινε εξέχων θεωρητικός του Παντουρκισμού. Με την καθοδήγησή του το περιοδικό “Türk Derneği” εξελίχτηκε σε σημαντικό όργανο και μέσω αυτού συζητήθηκαν και αναλύθηκαν τα θεωρητικά ζητήματα του πολιτισμικού και πολιτικού τουρκισμού⁷⁶².

Με το περιοδικό Türk Yurdu ήταν στενά συνδεδεμένη η λέσχη “Türk Ocağı”(Τουρκική Εστία), η οποία ιδρύθηκε το 1912. Σκοπός της ήταν να προωθήσει την εθνική παιδεία και να βελτιώσει το κοινωνικό, επιστημονικό και οικονομικό επίπεδο των Τούρκων. Οι λέσχες της Τουρκικής Εστίας αυξήθηκαν γρήγορα, όχι μόνο στην Κων/πολη, αλλά και σε όλη την επικράτεια. Στην κίνηση αυτή συμμετείχαν και πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους πολλές προσωπικότητες. Σε αυτά τα κέντρα εμφανίστηκαν για πρώτη φορά μικτά ακροατήρια, δηλαδή και οι γυναίκες

⁷⁶¹ Lewis B., ό.π. σελ.60-62.

⁷⁶² Lewis B., ό.π., σελ.63.

είχαν τη δυνατότητα να εμφανιστούν δημοσίως για πρώτη φορά, είτε ως ομιλήτριες, είτε συμμετέχοντας σε ερασιτεχνικές θεατρικές παραστάσεις. Το 1911 παρουσιάστηκε στη Θεσ/νικη μία νέα τουρκιστική τάση και βρήκε την έκφρασή της στη λογοτεχνική επιθεώρηση “Genç Kalemler” (Νέες Πένες). Μόνιμος συνεργάτης τους είναι ο Ζιγιά Γκιοκάλπ.⁷⁶³

Για τους Τούρκους εξόριστους και τους εμικρέδες από τη Ρωσική Αυτοκρατορία, ο παντουρκισμός ή ο παντουρανισμός ήταν ένα πολιτικό πρόγραμμα το οποίο υποστήριζε τη συνένωση όλων των τουρκόφωνων λαών της Τουρκίας, της Ρωσίας, της Περσίας, του Αφγανιστάν και της Κίνας. Οι Τούρκοι όμως της Τουρκίας ήταν επιφυλακτικοί για το συγκεκριμένο πρόγραμμα, καθώς και για την πιθανότητα μιας στενότερης σύνδεσης με αυτούς τους μακρινούς συγγενείς τους.⁷⁶⁴

Οι διαχωριστικές γραμμές μεταξύ του ισλαμισμού, του οσμανισμού και του τουρκισμού δεν ήταν πάντοτε ορατές. Οι οσμανιστές παρ’ όλες τις διακηρύξεις τους δεν παραχωρούσαν ουσιαστική ισονομία στους μη μουσουλμάνους. Οι τουρκιστές έκαναν σαφές ότι η ευρεία τουρκική οικογένεια περιορίζεται σε όσους ασπάζονται το ισλάμ και απέκλειαν τους υπόλοιπους.⁷⁶⁵

Ο οσμανιμός έπνεε τα λοίσθια. Το ζήτημα ήταν αν το Ισλάμ ή ο τουρκισμός θα κληρονομούσε το ρόλο του, ως βάση συνοχής και πίστης του τουρκικού λαού. Το Ισλάμ και ο τουρκισμός δεν προσδιορίζονταν από το στοιχείο της εδαφικής-περιοχικής επικράτειας. Οι μουσουλμάνοι Τούρκοι της Τουρκίας μπορούσαν να εντάξουν τους εαυτούς τους είτε στους μουσουλμάνους, λόγω της θρησκευτικής πίστης και του νόμου, είτε στους Τούρκους λόγω της γλώσσας και των προγόνων τους.⁷⁶⁶

7.4. Τουρκικός Εθνικισμός

Ο τουρκικός εθνικισμός, η τουρκική δηλαδή εθνική ταυτότητα, εμφανίστηκε αρκετά αργότερα στο ιστορικό προσκήνιο. Υπάρχουν μάλιστα ενδιαφέροντα έγγραφα και ανέκδοτες πηγές που μαρτυρούν αυτή την καθυστέρηση. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικός,

⁷⁶³ Lewis B., ό.π., σελ.64-65.

⁷⁶⁴ Lewis B. , ό.π., σελ.65-67.

⁷⁶⁵ Με τη Ρωσική επανάσταση και την κατάρρευση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας δημιουργήθηκε μία δελεαστική ευκαιρία, να ελευθερωθούν και να ενωθούν όλοι οι τουρκικοί λαοί που ήταν και μουσουλμάνοι. Βλ. σχετ. Lewis B., ό.π. , σελ. 67-68.

⁷⁶⁶ Lewis B. , ό.π., σελ. 68.

σε σχέση με την πιο πάνω διαπίστωση, είναι ένας διάλογος μεταξύ τουρκικής καταγωγής επισκεπτών στο Παρίσι και ενός Γάλλου υπαλλήλου βιβλιοθήκης. Την περίοδο του Αμπντούλ Χαμίτ (Abdül Hamid), όπως διηγείται ένας διανοούμενος, μερικοί φίλοι συνήθιζαν να πηγαίνουν μαζί σε μια βιβλιοθήκη στο Παρίσι. Μία ημέρα, ο βιβλιοθηκάριος που βρισκόταν εκεί τους ρώτησε:

- «Εσείς τι είσαστε;»
- «Μουσουλμάνοι», απάντησαν.
- «Αυτή είναι η θρησκεία σας. Η εθνικότητά σας ποια είναι;» ρώτησε ο Γάλλος.
- « Είμαστε Οσμανοί», αποκρίθηκαν.
- «Αυτή είναι η υπηκοότητά σας, η εθνικότητά σας ποια είναι;» επέμεινε ο Γάλλος.
- «Κοιτάζτε, τον βλέπετε αυτόν εκεί πέρα;» τους ρώτησε δείχνοντας κάποιον ο Γάλλος.
- «Τι είσαι εσύ;» τον ρώτησαν.
- «Είμαι Αρμένιος», είπε.
- «Να, και εκείνον εκεί που κάθεται, εκείνος είπε ότι είναι Έλληνας. Εσείς, δεν μπορείτε να είσαστε ή Αρμένιοι ή Έλληνες, έτσι!» παρατήρησε ο Γάλλος.
- «Τότε θυμήθηκα ότι είμαι Τούρκος», είπε ο ένας από τους δύο.⁷⁶⁷

Ο εθνικισμός ήταν η καινούργια ιδέα ενός έθνους-κράτους με συγκεκριμένη εδαφική επικράτεια βασισμένη στο τουρκικό έθνος, στην Τουρκία, που πρωτοεμφανίστηκε στις αρχές της Κεμαλικής Επανάστασης. Το Εθνικό Σύμφωνο του 1919-20, που περιέχει τα βασικά αιτήματα των εθνικιστών στην Ανατολία, μιλάει για περιοχές κατοικημένες από μία οσμανική μουσουλμανική πλειοψηφία, που είναι ενωμένη στη θρησκεία, στη φυλή και στο σκοπό και η οποία χρειάζεται πλήρη και αδιαίρετη κυριαρχία. Ο ίδιος ο Μουσταφά Κεμάλ έκανε σαφές ότι μαχόταν για το

⁷⁶⁷ Kızılyürek N., “Κεμαλισμός – Η γένεση και η εξέλιξη της επίσημης ιδεολογίας της σύγχρονης Τουρκίας”, Εκδ. Μεσόγειος, Αθήνα 2006, σελ. 32. Μέχρι τα τέλη του 19^{ου} και αρχές του 20^{ου} αι. οι Τούρκοι δεν είχαν ίχνος τουρκικής εθνικής συνείδησης. Η οσμανική ελίτ παράπαιε ανάμεσα στον οσμανισμό και το ισλάμ, προς τα τέλη του 19^{ου} αι., στη Ρωσία άρχισαν τα πρώτα σκιστήματα του τουρκικού εθνικισμού, όταν επιχειρήθηκε από τον τσάρο ο εκχριστιανισμός μουσουλμανικών πληθυσμών. Μια σειρά διανοουμένων ανακάλυψε την κοινή καταγωγή των μουσουλμάνων της Ρωσίας με εκείνων της Οσμανικής Αυτοκρατορίας και, αναζητώντας μια κοινή πατρίδα την εντόπισαν στο μυθικό Τουράν, πατρίδα Τούρκων Τατάρων και Ούννων.

λαό της Τουρκίας και όχι για καμία άλλη ασαφή, ευρύτερη οντότητα πέραν των εθνικών συνόρων, που είτε προσδιοριζόταν δια της θρησκείας είτε δια της φυλής. Στην ομιλία του την πρώτη Δεκεμβρίου 1921 ανέφερε : «Είμαστε ένα έθνος που καθυστέρησε πάρα πολύ να υιοθετήσει την ιδέα της εθνικότητας. Ιδιαίτερα το έθνος μας έχει πληρώσει βαρύ τίμημα επειδή παραγνώρισε την εθνικότητά του (...). Εάν θέλουμε να μας σέβεται ο κόσμος, πρώτα από όλα πρέπει εμείς οι ίδιοι να δείξουμε αυτό τον σεβασμό στους εαυτούς μας και την εθνικότητά μας»⁷⁶⁸. Πράγματι, εκείνοι που «ανακάλυψαν» τελευταίοι τον εθνικισμό στην Οσμανική Αυτοκρατορία ήταν οι Τούρκοι. Μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, δηλαδή μέχρι να ανέλθουν στην εξουσία οι Νεότουρκοι το 1908, δεν διδάσκονταν στα σχολεία ούτε η τουρκική γλώσσα ούτε η τουρκική ιστορία. Ούτε ήταν δυνατόν να συναντήσει κανείς το παραμικρό ίχνος εθνικής συνείδησης ανάμεσα στους διάφορους διανοούμενους.⁷⁶⁹

Ο διάσημος Ούγγρος οριενταλιστής Αρμίνιους Βάμπερι (Arminius Vambery) σε ένα κείμενο που έγραψε το 1898 αναφέρει το εξής: «ανάμεσα στους Τούρκους της Κωνσταντινούπολης δεν βρήκα έστω και ένα πρόσωπο που να ασχολείται με σοβαρότητα με τον τουρκικό εθνικισμό ή με την τουρκική γλώσσα». Οντως, εκείνος που θεωρείται ως ο πατέρας του τουρκικού εθνικισμού είναι ο Ζιγιά Γκιόκάλπ (Ziya Gökalp),⁷⁷⁰ που μονάχα το 1896, αφού είχε διαβάσει το συγγραφικό έργο του Λεόν

⁷⁶⁸ Το 1923, με πρωτοβουλία του Μουσταφά Κεμάλ πραγματοποιήθηκε τουρκικό ιστορικό συνέδριο στην Άγκυρα με θέμα την ιστορική διαδρομή της Τουρκίας. Το συνέδριο παρακολούθησαν καθηγητές και δάσκαλοι από την Τουρκία και αρκετοί ειδικοί και απεσταλμένοι από το εξωτερικό. Η θεωρία που προτάθηκε από τον Κεμάλ ήταν ότι οι Τούρκοι ήταν ένας λαός λευκός, άριας καταγωγής, από την κεντρική Ασία που θεωρείται κοιτίδα του πολιτισμού. Οι κλιματολογικές συνθήκες όμως ανάγκασαν το λαό να μεταναστεύσει προς την Αφρική, τη Μέση Ανατολή και γενικά προς τη Δύση, μεταφέροντας τον πολιτισμό του. Πρόγονοί του θεωρούνται οι Σουμέριοι και οι Χεταίοι. Οι Πολιτισμοί της Κίνας, Μέσης Ανατολής δημιουργήθηκαν κατ' αυτόν τον τρόπο. Επομένως και η Ανατολία ήταν γη τουρκική από την αρχαιότητα. Αυτή η ανάμιξη αλήθειας και λάθους κηρύχθηκε ως επίσημο δόγμα. Πολλές ομάδες ερευνητών άρχισαν να εργάζονται για να αποδείξουν αυτό το δόγμα. Ο Κεμάλ υιοθέτησε αυτό το δόγμα, επειδή ήταν ανάγκη να εξασφαλίσει την υποστήριξη του τουρκικού εθνικού αυτοσεβασμού, ο οποίος είχε υπονομευτεί κατά τη διάρκεια των τελευταίων δύο αιώνων από τις ήττες και υποχωρήσεις των οσμανικών δυνάμεων και τη δυτική αδιαλλαξία που είχε υποστεί. Βλ. σχετ. Lewis B., ό.π., σελ. 81.

⁷⁶⁹ Küzilyürek N., ό.π., σελ. 33.

⁷⁷⁰ Ο Γκιόκάλπ (1886-1924), ο οποίος θεωρείται πρωτοπόρος του Τουρκισμού, έγραψε το βιβλίο «Οι Αρχές του Τουρκισμού» “Türkçülüğün Esasları” στο οποίο αναφέρει με έμφαση μεταξύ άλλων ότι είναι αναγκαία η ανάπτυξη μιας νέας τουρκικής τάξης. Συνεχίζει, ότι η αδυναμία συγκρότησης μιας ισχυρής κυβέρνησης στη χώρα οφείλεται στο γεγονός ότι οι Τούρκοι στερούνται οικονομικών τάξεων. Πιστεύει ότι σε όλα τα έθνη, όπου η διακυβέρνηση βασίζεται στις οικονομικές τάξεις, εκεί η κυβέρνηση είναι ισχυρή. Εκτός τούτο ο Ζιγιά Γκιόκάλπ έλεγε ότι “Εάν ο σκοπός του οσμανισμού είναι να περιμαζέψει σε ένα χώρο γλώσσες, εθνότητες και πολιτισμούς και να δημιουργήσει μια ένωση, αυτό θα το ονομάσουμε όνειρο απατηλό” Η χαριστική βολή ήλθε με τους πρώτους Βαλκανικούς Πολέμους, οπότε τέθηκε επιτακτικά το θέμα του εκτουρκισμού της Μικράς Ασίας, με την εξόντωση όλων όσων αντιστέκονταν. Βλ. Σχετ. ό.π., σελ. 85-88.

Καχούν (Leon Cahun) σχετικά με τους Τούρκους, άρχισε να δείχνει ενδιαφέρον για την αρχαία τουρκική ιστορία. Όπως ο ίδιος αναφέρει: «Όταν ήλθα για πρώτη φορά στην Κωνσταντινούπολη, το πρώτο βιβλίο που πήρα ήταν η Ιστορία του Λεόν Καχούν. Ήταν σαν να είχε γραφτεί για να ενθαρρύνει τον τουρκικό εθνικισμό». ⁷⁷¹

Στην αρχή, ο τουρκισμός ασχολήθηκε, ως επί το πλείστον, με την τουρκοποίηση της οσμανικής γλώσσας, η οποία περιείχε διάφορες λέξεις που προέρχονταν από την αραβική και την περσική γλώσσα. Η κυρίαρχη ιδεολογία ήταν η ιδεολογία του οσμανισμού που είχε σκοπό να κρατήσει την Οσμανική Αυτοκρατορία ενωμένη. Το κράτος, και ειδικά η άρχουσα τάξη της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, έκανε σημαντικές προσπάθειες να περισώσει το κράτος, γι' αυτό υιοθέτησε τον οσμανισμό. Όταν όμως οι χριστιανικοί πληθυσμοί της επικράτειας και ειδικά των Βαλκανίων άρχισαν να αναζητούν τρόπους διεκδίκησης των δικαιωμάτων και της εθνικής τους ανεξαρτησίας, αυτή η τάξη στράφηκε στην ιδεολογία του ισλαμισμού. Σύμφωνα με αυτήν όλοι οι μουσουλμάνοι έπρεπε να ενωθούν για να σώσουν την αυτοκρατορία. Δυστυχώς, αυτό το όραμα γρήγορα διαψεύστηκε. Διότι, παρόλο που η οσμανική ελίτ ήθελε να κρατήσει ενωμένους και τους Άραβες και τους Κούρδους στον ισλαμισμό, αντιλαμβανόμενη ότι δεν είχε πολλές ελπίδες, στράφηκε αναγκαστικά στον τουρκικό εθνικισμό. Είχε πλέον την επίγνωση ότι είχε καθυστερήσει και έτσι ξεκίνησε έναν έντονο επιθετικό εκτουρκισμό στο εσωτερικό της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, ειδικά δε στον αραβικό κόσμο. ⁷⁷²

Μετά το Βαλκανικό πόλεμο του 1912 ιδρύθηκαν διαδοχικά διάφοροι σύλλογοι και ενώσεις, όπως: η Τουρκική Ένωση (Türk Birliği), η Τουρκική Πατρίδα (Türk Yurdu) και η Τουρκική Εστία (Türk Ocağı) που εμφανίστηκαν ως ένθερμοι υποστηρικτές του τουρανιστικού κινήματος. Το κίνημα Τουρκική Δύναμη (Türk Gücü), που είχε ως στόχο την επιτάχυνση του εκτουρκισμού, στο πρόγραμμά του ανέφερε ότι επιδίωκε να περισώσει την τουρκική εθνότητα από τον αφανισμό και ενίοτε δεν χρησιμοποιούσε ρατσιστικό λεξιλόγιο.

Οι Νέοι Οσμανοί, που ήταν μία κίνηση που αποσκοπούσε στη σωτηρία της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, προωθούσαν και διακήρυσσαν την ιδέα της δημιουργίας

⁷⁷¹ Kızılyürek N., ό.π., σελ.34-35.

⁷⁷² Lewis B., ό.π., σελ. 66-67,

μιας κοινής οσμανικής πατρίδας υπεράνω θρησκειών και εθνικών ιδεολογιών. Στην πραγματικότητα όμως, αντιτίθεντο στην απόκτηση δικαιωμάτων από τους χριστιανικούς πληθυσμούς της αυτοκρατορίας που, ως «υποτελής κοινότητα», δεν θα μπορούσαν να είναι ίσοι με τους μουσουλμάνους. Όταν οι Οσμανοί Πασάδες και γραφειοκράτες αναγκάζονταν από τις πιέσεις που ασκούσαν οι ευρωπαϊκές χώρες να παραχωρούν κάποια δικαιώματα στους χριστιανικούς πληθυσμούς, οι Νέοι Οσμανοί ήταν αυτοί που πρώτοι τους καταδίκάζαν με δριμύτητα και εκδήλωναν έντονες αντιδράσεις. Γι' αυτό τον λόγο οι Νέοι Οσμανοί, στην προσπάθειά τους να πείσουν τους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς και να κρατήσουν ενωμένη την αυτοκρατορία, δεν υπήρξαν καθόλου αποτελεσματικοί. Ήδη ο εθνικισμός, που μετά τη Γαλλική Επανάσταση είχε γίνει παγκόσμιο φαινόμενο, ωθούσε τους διάφορους λαούς να διεκδικήσουν την εθνική τους ανεξαρτησία.⁷⁷³

Υπό την πίεση των γεγονότων, οι Οσμανοί και ειδικά οι διανοούμενοι, που παρέπαιαν ανάμεσα στις έννοιες του οσμανισμού και του ισλαμισμού, άρχισαν να ασχολούνται με την ιδεολογία του Γιουσούφ Ακτσουρά η οποία, εν προκειμένω, ήταν μία εναλλακτική προσέγγιση της όλης κατάστασης. Το έργο του “Τρεις Μορφές της Πολιτικής”, που δημοσίευσε το 1904 στην εφημερίδα *Türk Gücü* στο Κάιρο, θεωρείται από πολλούς μελετητές ως η πρώτη προσέγγιση που αποσκοπεί στο να στηρίξει την ένωση των Τούρκων χρησιμοποιώντας τον εθνικισμό. Σε αυτό το κείμενο ο Γιουσούφ Ακτσουρά υποστηρίζει ότι τα συμφέροντα των τριών κυριοτέρων ομάδων της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, δηλ. των Τούρκων, των μη Τούρκων μουσουλμάνων και των μη μουσουλμάνων, δεν συνέπιπταν. Έπρεπε να αναγνωριστούν τα εθνικά αιτήματα των Αράβων και των χριστιανών, οι δε Τούρκοι να εγκαταλείψουν την Οσμανική Αυτοκρατορία, να δημιουργήσουν ένα νέο τουρκικό κράτος και να προσπαθήσουν να αποκτήσουν εθνική συνείδηση. Υπονοεί επομένως, ότι μόνο η ιδέα της τουρκικής ένωσης, βασισμένη στην κοινή εθνική ταυτότητα, είναι ικανή να αποτελέσει ρεαλιστική πολιτική. Ο Γιουσούφ Ακτσουρά δεν παραγνωρίζει τις δυσκολίες που προκύπτουν από το γεγονός ότι οι Τούρκοι δεν έχουν αναπτυγμένη εθνική συνείδηση. Ωστόσο, η ιδέα της τουρκικής ένωσης του φαίνεται ως η μόνη ρεαλιστική κατεύθυνση. Συγκεκριμένα, το άρθρο αποτελεί την πρώτη εκδήλωση της εθνικιστικής τουρκικής ιδεολογίας, καταδεικνύει ξεκάθαρα ότι

⁷⁷³ Kızılyürek N., ό.π., σελ. 66-67.

ο τουρκικός εθνικισμός εμφανίστηκε ως αντίδραση στον εθνικισμό των άλλων λαών της αυτοκρατορίας και ότι το 1904 ήταν δύσκολα διακριτή η καθαρά τουρκική εθνική συνείδηση από την οσμανική συνείδηση⁷⁷⁴.

Ο Γιουσούφ Ακτσουρά ήταν ένας τουρκιστής που γεννήθηκε και μεγάλωσε στη Ρωσία και στη συνέχεια μετανάστευσε στην Κωνσταντινούπολη. Η περίπτωση του δεν ήταν μοναδική. Ο τουρκικός εθνικισμός οφείλει πολλά στους Τούρκους διανοούμενους της Ρωσίας που μετανάστευαν στην οσμανική επικράτεια. Είναι γνωστό ότι οι πρώτοι σπόροι της παντουρκικής ιδεολογίας ρίχτηκαν από τους τουρκιστές διανοούμενους που ζούσαν στη Ρωσία. Οι Τούρκοι του Βόλγα, οι Τάταροι της Κριμαίας, οι Καζάχοι, οι Τουρκμένιοι, οι Ουζμπέκοι, οι Κιργίζιοι και οι Αζέροι, στην προσπάθειά τους να αντισταθούν στις πανσλαβικές ιδεολογίες, άρχισαν να ασχολούνται με την εθνική τους καταγωγή και την ισλαμική θρησκεία.⁷⁷⁵ Μετά την ήττα των Οσμανών στο ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-78, η αντίσταση των τουρκόφωνων πληθυσμών ενισχύθηκε, ειδικά ενάντια στην τσαρική πολιτική για εκρωτισμό όλων των πληθυσμών. Αποτέλεσμα ήταν η ενίσχυση και η εξάπλωση των πανισλαμικών και παντουρκικών ιδεολογιών. Όμως, όπως γίνεται σε κάθε «εξ αντιδράσεως» εθνικισμό, ο παντουρκισμός δεν αντέδρασε απλώς στον πανσλαβισμό, αλλά επηρεάστηκε από αυτόν.

Ανάμεσα στα γνωστά ονόματα διανοουμένων, που αποτέλεσαν τους πρωτοπόρους του κινήματος του τουρκισμού, περιλαμβάνονται άτομα που ανδρώθηκαν μέσα στο ανελαστικό, καταπιεστικό κλίμα της τσαρικής πολιτικής όπως ήταν οι Ισμαήλ Γκασπιραλί (Ismail Gaspirali), Αχμέτ Αγάογλου (Ahmet Ağaoğlu) και Γιουσούφ Ακτσουρά. Ο Αχμέτ Αγάογλου και ο Γιουσούφ Ακτσουρά μετά τις σπουδές τους στη Γαλλία έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη, το 1908, τη στιγμή δηλαδή που οι Νεότουρκοι κατέλαβαν την εξουσία. Όπως προαναφέραμε, ο Γιουσούφ Ακτσουρά, το 1904, είχε δημοσιεύσει το γνωστό του κείμενο στο οποίο υποστήριζε ότι ο τουρκισμός είναι αναπόφευκτος. Έκδηλα αυτή η τουρκιστική αντίληψη απευθυνόταν όχι μόνο στους Τούρκους που ζούσαν εντός της Οσμανικής Αυτοκρατορίας αλλά και σε εκείνους που ζούσαν εκτός των συνόρων της. Το κείμενο του Γιουσούφ Ακτσουρά έγινε αιτία για μεγάλες συζητήσεις μεταξύ των διανοουμένων. Αρχικά, οι

⁷⁷⁴ Κιτσίκης Δ., ό.π., σελ. 97-99.

⁷⁷⁵ Lewis B., ό.π., σελ.66-67.

αντιδράσεις στην πρόταση περί τουρκισμού ήταν πολλές και έντονες. Έχοντας ως πρωταρχικό στόχο τη διάσωση της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, οι διανοούμενοι πρότειναν είτε τον ισλαμισμό είτε τον οσμανισμό ως σανίδα σωτηρίας. Φυσικά κατά μία έννοια, μόνο ο οσμανισμός θα μπορούσε, έστω θεωρητικά, να διατηρήσει ενωμένο ένα εθνικό και θρησκευτικό μωσαϊκό όπως εκείνο της αυτοκρατορίας. Όμως, ο οσμανισμός δεν ήταν τίποτε άλλο παρά η ιδεολογία της άρχουσας τάξης.⁷⁷⁶

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι του 1912-13 έδωσαν τέλος στην οσμανική ιδεολογία. Τόσο οι διοικούντες την αυτοκρατορία όσο και οι διανοούμενοι θεώρησαν ότι το οσμανικό εθνοθρησκευτικό μωσαϊκό έπαψε να υπάρχει. Υπήρχε πλέον η άποψη ότι στο μέλλον έπρεπε, εντός των συνόρων της αυτοκρατορίας, να προστατευτεί και να ενισχυθεί είτε η τουρκική εθνική κυριαρχία είτε η κυριαρχία της μουσουλμανικής πλειοψηφίας. Ήδη από τις συζητήσεις που γίνονταν το 1913 στους κόλπους του κόμματος των Νεότουρκων φαινόταν ότι η πλειοψηφία εγκατέλειψε τον οσμανισμό και άρχισε να προσανατολίζεται καθαρά προς τον τουρκισμό.⁷⁷⁷

Η πορεία των Νεότουρκων προς τον τουρκισμό ενόχλησε ειδικά τους αραβικούς πληθυσμούς που θεωρούσαν μέχρι εκείνη τη στιγμή την Οσμανική Αυτοκρατορία «κοινή πατρίδα» μαζί με τους άλλους λαούς της επικράτειας. Οι Άραβες δεν είχαν δείξει αποσχιστικές τάσεις και πίστευαν ότι μπορούσαν να συνυπάρξουν όλοι μαζί, με τον κάθε λαό να σέβεται την πολιτιστική αυτονομία του άλλου. Και αυτή τη συμβίωση στους κόλπους της Οσμανικής Αυτοκρατορίας θεωρούσαν εφικτή και επιθυμητή, εφόσον η Οσμανική Αυτοκρατορία κρατούσε στο χέρι της το χαλιφάτο.

Η νέα γενιά των Τούρκων με την ανάπτυξη του πολιτισμικού εθνικισμού από το 1908 είχε εξοικειωθεί με την ιδέα της τουρκικότητας, δηλαδή της ταυτότητας και της πίστης που βασίζονται στο τουρκικό έθνος. Η κεμαλική δημοκρατία έφερε μία νέα ιδέα, αυτή της Τουρκίας, της χώρας των Τούρκων. Στην τουρκική γλώσσα δεν υπήρχε λέξη που να εκφράζει αυτή την ιδέα. Οι Νέοι Οσμανοί είχαν χρησιμοποιήσει τον περσικό όρο Τουρκιστάν, ενώ ο Μεχμέτ Εμίν τον όρο Türkeli (Χώρα των Τούρκων). Πρώτη φορά οι Νεότουρκοι χρησιμοποίησαν την ονομασία Türkiye. Αυτός ο όρος χρησιμοποιήθηκε από τον Κεμάλ και αναφερόταν στο εναπομείναν

⁷⁷⁶ Kızılyürek N., ό.π., σελ 35-37.

⁷⁷⁷ Kızılyürek N., ό.π., σελ. 39-40.

τμήμα της Οσμανικής Αυτοκρατορίας στην Ανατολία, που κατοικούνταν από Τούρκους. Χρησιμοποιήθηκε ως ονομασία της χώρας στο Νόμο του 1921 και στο ρεπουμπλικανικό σύνταγμα του 1924. Ήταν πολύ δύσκολο γι' αυτούς να εμπεδώσουν την καινούργια ονομασία, δηλαδή του χωρικού κράτους της Τουρκίας, της πατρίδας του έθνους που ονομάζονταν “Τούρκοι”. Ήταν συνηθισμένοι, άλλωστε, επί αιώνες να δηλώνουν πίστη προς τη θρησκεία και τη δυναστεία.

Η πολιτική των Νεότουρκων ξεσήκωσε θύελλα ανάμεσα στους αραβικούς πληθυσμούς. Η πολιτική αυτή, που απέβλεπε στην καταπίεση, την αφομοίωση και τον εκτουρκισμό των αραβικών περιοχών, τροφοδότησε το αραβικό αντιστασιακό εθνικό κίνημα, με αποτέλεσμα την κατάρρευση του πανισλαμικού δόγματος. Ο εμίρης της Μέκκας Σερίφ Χουσεΐν (Şerif Hüseyin), ο οποίος κήρυξε την αραβική αντίσταση ενάντια στους Νεότουρκους που επιδίωκαν τη δημιουργία της τουρκικής ένωσης, έλεγε: «Δεν είναι ενάντια στο χαλιφάτο που επαναστατούμε, αλλά ενάντια στους υπουργούς που δεσμεύτηκαν τόσο πολύ στον τουρανισμό και είναι έτοιμοι ακόμη και να προσευχηθούν στο Γκρίζο Λύκο»⁷⁷⁸.

7.5. Κεμαλισμός

Η σύγχρονη ιστορία της τουρκικής δημοκρατίας είναι η ιστορία μιας πορείας εκσυγχρονισμού. Σε αυτή την πορεία ο εκσυγχρονισμός και ο εκδυτικισμός ταυτίζονται. Σύμφωνα με το Μουσταφά Κεμάλ η τουρκική δημοκρατία έπρεπε να φτάσει στο επίπεδο του ευρωπαϊκού πολιτισμού, δηλαδή του σύγχρονου πολιτισμού⁷⁷⁹. Οι ρίζες της εκσυγχρονιστικής ελίτ πηγαίνουν πίσω στην εποχή του Τανζιμάτ και αργότερα στους Νεότουρκους που ανέλαβαν την εξουσία το 1908. Ο Μουσταφά Κεμάλ είχε την ίδια κοσμοαντίληψη με το κίνημα των Νεότουρκων. Για να αντιληφθούμε την πορεία εκσυγχρονισμού της χώρας πρέπει να κατανοήσουμε την κοσμοαντίληψη αυτής της ελίτ.

⁷⁷⁸ Kutlay N., “İttihat ve Terakki ve Kürtler”, Ankara, 1992, σελ.250-255.

⁷⁷⁹ Ο Κεμάλ υπήρξε ο επιφανής νικηφόρος στρατηγός, ο οποίος απέκτησε τον τίτλο του «στρατηλάτη ήρωα» (γαζή) και παρ’ όλες τις εσωτερικές έριδες κατόρθωσε να επιβληθεί σε όλο το φάσμα της στρατογραφειοκρατίας. Η «νέα Τουρκία» ήταν δικό του δημιούργημα, η στρατιωτική νίκη του, άλλωστε, ενίσχυσε τη θέση του. Η φυγή του σουλτάνου Μεχμέτ 6^{ου} (Βαχγεττήν) διευκόλυνε την κατάργηση του σουλτανάτου και την ανακήρυξη της δημοκρατίας. Η ανάληψη του ύπατου πολιτειακού αξιώματος είναι βεβαίωση των αναλλοίωτων οσμανικών δομών. Βλ.σχετ. Σαρρήs Ν.”Εξωτερική Πολιτική και Πολιτικές εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία – Άνοδος της Στρατογραφειοκρατίας”, Εκδ. Γόρδιος, Αθήνα, σελ.43-45.

Οι Νεότουρκοι όσο και ο Μουσταφά Κεμάλ επηρεάστηκαν σε μεγάλο βαθμό από το θετικισμό και ειδικά από τον Αύγουστο Κοντ (Auguste Comte, 1798-1857) και τη θετικιστική του προσέγγιση. Οικειοποιήθηκαν την αρχή της «τάξης και προόδου» (ordre et progrès), σύμφωνα με την οποία η πρόοδος επιτυγχάνεται μόνο με την απομάκρυνση από τη θεολογία και η κοινωνία μπορεί να οργανωθεί και να λειτουργήσει καλύτερα στις βάσεις της επιστήμης. Ως εκ τούτου, η πρόοδος είναι υπόθεση της πεφωτισμένης ελίτ η οποία μέσα από την «κοινωνική μηχανική» (social engineering) προσδοκά την αναδιοργάνωση της κοινωνίας. Στη σύγχρονη τουρκική δημοκρατία, εκτός από αυτή τη θετικιστική προσέγγιση, τέθηκαν και τα θεμέλια για τη διαμόρφωση μιας κοινωνίας που ήθελε να αγνοήσει την ύπαρξη των κοινωνικών τάξεων⁷⁸⁰.

Γενικά, είναι αποδεκτό ότι η κοινωνική σημασία της θρησκείας μειώνεται παράλληλα με τις τρεις θεμελιώδεις διαδικασίες του εκσυγχρονισμού: την κοινωνική διαφοροποίηση, την κοινωνικοποίηση και τον ορθολογισμό. Όσον αφορά τον τουρκικό εκσυγχρονισμό παρατηρούμε ότι επικράτησε η άποψη πως «εάν μειωθεί η σημασία της θρησκείας, τότε η κοινωνία εκσυγχρονίζεται».⁷⁸¹ Στην Τουρκία, η κοσμικότητα, αντί να είναι αποτέλεσμα της κοινωνικής εξέλιξης, θεωρήθηκε ως η αφετηρία του εκσυγχρονισμού και της κοινωνικής προόδου.⁷⁸² Η τουρκική κοσμικότητα προσπάθησε να ασκήσει έλεγχο στη θρησκεία και να τη χρησιμοποιήσει για τους σκοπούς του εκσυγχρονισμού. Ενώ, γενικά, η κοσμικότητα εξασφαλίζει τη θρησκευτική ελευθερία, στην τουρκική νεωτερικότητα χρησιμοποιήθηκε για να περιορίσει το θρησκευτικό συναίσθημα.

⁷⁸⁰ Kızılyürek N., ό.π., σελ. 12-15.

⁷⁸¹ Η κατάργηση του χαλιφάτου την 3^η Μαρτίου 1924 και παράλληλα η απέλαση του τελευταίου χαλίφη Αμπντουλμετζίτ και της δυναστείας του, (το αξίωμα του χαλίφη ήταν το ανώτατο στον ισλαμικό κόσμο και το κατείχε η δυναστεία των Οσμανών από το 1517), προκάλεσαν αντιδράσεις τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Το Σύνταγμα της 20^{ης} Απριλίου 1924 διακηρύττει ως επίσημη θρησκεία το Ισλάμ. Η διάταξη αυτή καταργήθηκε στις 10 Απριλίου 1928 και αργότερα στις 5 Φεβρουαρίου 1937 προστέθηκε άλλη, σύμφωνα με την οποία το τουρκικό κράτος είναι σεκουλαριστικό, δηλ. ανέχεται όλες τις θρησκείες και δεν έχει επίσημη. Συγκεκριμένα, ο διαχωρισμός θρησκείας – πολιτείας για μια ισλαμική χώρα είναι εντελώς παράδοξος, διότι το Ισλάμ δεν είναι μόνο θρησκεία αλλά και πολιτεία Βλ. σχετ. Σαρρής Ν., ό.π., σελ. 44-45.

⁷⁸² Η θρησκευτική μεταρρύθμιση των Ισλαμιστών δεν είχε σκοπό να καταστρέψει το Ισλάμ, αλλά να βάλει ένα τέλος στην επιρροή της θρησκείας στα πολιτικά, κοινωνικά και πολιτικά πράγματα. Έτσι, περιορίζοντας το Ισλάμ στο ρόλο της θρησκείας σε ένα σύγχρονο έθνος-κράτος, οι κεμαλιστές προσπάθησαν να δώσουν στη θρησκεία τους μία πιο μοντέρνα και πιο εθνική μορφή. Βλ. Σχετ. Lewis B., ό.π., σελ. 170.

Όταν αναφερόμαστε στον όρο “Κεμαλισμός”, αντιλαμβανόμαστε περισσότερο την τουρκική δημοκρατία και όχι μια οικουμενική ιδεολογία. Δεν θα ήταν υπερβολή αν αναφερόμασταν στο τουρκικό κράτος με τον όρο «κεμαλικό κράτος». Συγκεκριμένα, όταν μιλάμε για τον Κεμαλισμό, η κατάσταση είναι κάπως διαφορετική. Ο Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ (Mustafa Kemal Atatürk) ⁷⁸³δεν είναι απλώς ο ιδρυτής της τουρκικής δημοκρατίας, αλλά είναι ταυτόχρονα αυτός που διαχειρίστηκε τη διαδικασία συγκρότησης του τουρκικού έθνους. Χρησιμοποιώντας το θετικισμό ως επιστημονική βάση, επιδίωξε την αναδιοργάνωση της τουρκικής κοινωνίας και τη μόρφωση των «αμόρφωτων μαζών», με απώτερο σκοπό να τις ενσωματώσει στο «σύγχρονο πολιτισμό».

Το γεγονός ότι ο Ατατούρκ, κατά κάποιο τρόπο, «αστυνομεύει» την τουρκική κοινωνία μέχρι σήμερα, οφείλεται στο ότι η κοινωνία αφομοίωσε σε κάποιο βαθμό τα ιδανικά του και όχι μόνο στην προσωπολατρία που αναπτύχθηκε γύρω από αυτόν. Με άλλα λόγια, ο Κεμάλ κατάφερε να μεταδώσει σε μεγάλο μέρος των μαζών την αντίληψή του για τον πολιτισμό, η οποία μέχρι τότε δεν αποτελούσε μέρος της νοητικής πραγματικότητάς τους. Έτσι, ο Κεμαλισμός, ως ιδεολογία, είναι η «βούληση για πολιτισμό» η οποία στρέφεται κατά του οσμανοϊσλαμικού παρελθόντος και επιχειρεί μέσα από συναίνεση/επιβολή την ολική μεταμόρφωση της κοινωνίας. Ωστόσο, ο Κεμαλισμός δημιούργησε και ρωγμές στην τουρκική κοινωνία, αφού αποξένωσε διάφορα τμήματα της κοινωνίας.⁷⁸⁴

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ, αναμφίβολα, άφησε βαθιά σημάδια στην ταυτότητα και τη μνήμη της κοινωνίας. Ωστόσο η ιδεολογία του συντηρείται και μέσα από τους κρατικούς θεσμούς. Όλα τα τουρκικά συντάγματα έδωσαν και δίνουν μεγάλη σημασία στην προστασία της τιμής του Ατατούρκ. Οι

⁷⁸³ Ο Μουσταφά Κεμάλ με την ίδρυση του ρεπουμπλικανικού κόμματος προσπάθησε να συνδυάσει οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές ιδέες και να τις εφαρμόσει αργότερα μέσω της ρεπουμπλικανικής κυβέρνησής του. Για να πετύχει το εγχείρημά του έθεσε ως βασικό σκοπό του να αναζητηθούν και να βρεθούν τα μέσα ταχείας ανάπτυξης ώστε να επουλωθεί η οικονομία του έθνους από τα τραύματα που άφησε η ανικανότητα αιώνων. Βλ. σχετ. Lewis B., ό.π., σελ.253.

⁷⁸⁴ Οι μεταρρυθμίσεις του Κεμάλ, όπως ο σεκουλαρισμός, δεν προήλθαν από το λαϊκό στοιχείο, δεν είναι προϊόντα κοινωνίας, ούτε εκφράζουν τις προσδοκίες της. Βρίσκονται στον αντίποδα των προσδοκιών και εμπνεύσεων της κοινωνίας Βλ.σχετ. Σαρής Ν., σελ.45. Η ουσιαστική αλλαγή που επιχειρήθηκε από τους Τούρκους ήταν η πορεία προς τη δύση. Έγινε προσπάθεια να εγκαταλειφθεί ένα μεγάλο μέρος, αν και όχι όλο, από την ισλαμική κληρονομιά τους και στρεφόμενοι προς την Ευρώπη έκαναν προσπάθεια να υιοθετήσουν και να εφαρμόσουν τον ευρωπαϊκό τρόπο ζωής στην κυβέρνηση, την κοινωνία, και την κουλτούρα. Αυτή η προσπάθεια δημιούργησε διάφορες καταστάσεις μέσα στην τουρκική κοινωνία. Βλ.σχετ., Lewis B., ό.π., σελ.297-298.

αρχές του συμπεριλαμβάνονται στα άρθρα του τουρκικού συντάγματος και θεωρούνται αναλλοίωτες. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα τουρκικά πολιτικά κόμματα, που έρχονται σε αντίθεση με τις αρχές του Κεμαλισμού, κινδυνεύουν να τεθούν αμέσως εκτός νόμου.⁷⁸⁵ Επιπλέον, οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις συμπεριλαμβάνουν ανάμεσα στα βασικά τους καθήκοντα την προστασία και την υπεράσπιση των αρχών του Ατατούρκ. Τα τρία φανερά -και το ένα συγκαλυμμένο- πραξικοπήματα, που σημειώθηκαν κατά την πρόσφατη ιστορία της Τουρκίας, έχουν συμβεί στο όνομα του Κεμαλισμού/Ατατουρκισμού.

Η σύγχρονη ιστορία της τουρκικής δημοκρατίας, είναι η ιστορία μιας πορείας εκσυγχρονισμού. Σε αυτή την πορεία ο εκσυγχρονισμός και ο εκδυτικισμός ταυτίζονται. Οι Κεμαλιστές διανοούμενοι, όπως και η οσμανική διάνοηση, ήταν «ανώτεροι» από την υπόλοιπη κοινωνία με δική τους αντίληψη για τη θρησκεία. Ιδιαίτερα η κεμαλική ελίτ χρησιμοποίησε την κοσμικότητα, από τη μια ως ένα μέσο διαφοροποίησής της από το λαό και από την άλλη ως μέσο μόρφωσής του. Η τουρκική κοινωνία μετατράπηκε σε εσωτερική «αποικία» της άρχουσας τάξης. Ο λαός αναγκάστηκε να υποβληθεί σε «μοντέρνες συνταγές» και για να επιτευχθεί αυτό, περιορίστηκαν οι ελευθερίες του. Το θετικιστικό ρεπουμπλικανικό πάθος που σφράγισε την πορεία της σύγχρονης Τουρκίας εμπόδισε την ανάπτυξη των δημοκρατικών θεσμών.⁷⁸⁶

Παρόλο που ο Κεμαλισμός/Ατατουρκισμός συχνά ερμηνεύεται ως ένα στατικό δόγμα και ως η επίσημη ιδεολογία του κράτους, ταυτόχρονα είναι πραγματιστικός και προσαρμοστικός. Καλύπτοντας όλες τις εκφάνσεις της ζωής, από την πολιτική μέχρι και την ενδυμασία, ο Κεμαλισμός υποχρεώνεται σε συνεχείς προσαρμογές. Εξαιτίας αυτής της προσαρμοστικότητας είναι ανοικτός σε επιδράσεις και εξελίξεις. Για παράδειγμα, καθώς αγωνίζεται κατά της επιρροής του Ισλάμ, δεν παύει να αναζητεί και τρόπους ενσωμάτωσής του στο σύστημα.

⁷⁸⁵ Κατά την περίοδο 1925-26 υπήρξε αντίδραση κατά του καθεστώτος του Κεμάλ που προσπαθούσε να εδραιωθεί κάτω από τη γνωστή μορφή του. Άρχισαν να σημειώνονται πρώτα οι εξεγέρσεις των Κούρδων και αργότερα αντιδράσεις των συνεργατών του στον Πόλεμο Ανεξαρτησίας. Τα γεγονότα, που ακολούθησαν, καταδεικνύουν την οδό που ακολούθησε ο Κεμάλ για να σφραγίσει την πορεία της σύγχρονης Τουρκίας, εμποδίζοντας την ανάπτυξη των δημοκρατικών θεσμών. Βλ. σχετ. Σαρρήs Ν., ό.π., σελ.25-30.

⁷⁸⁶ Lewis B., ό.π., σελ.250-263.

Ο Κεμαλισμός, στην προσπάθειά του να περιορίσει τον ισλαμισμό, αποτέλεσε εμπόδιο για την εξέλιξη της δημοκρατίας και της κοινωνίας των πολιτών. Χαρακτηριστική είναι η αξιολόγηση του Αντνάν Αντιβάρ (Adnan Adıvar), παλαιού συναγωνιστή του Ατατούρκ: «Ο παρών τρόπος σκέψης (Κεμαλισμός) κατέλαβε τη θέση την οποία κατείχε προηγουμένως το ισλαμικό δόγμα. Γι' αυτό το λόγο, στην ιστορία της τουρκικής πολιτικής σκέψης δεν επικράτησε ποτέ η ελεύθερη κριτική αντίληψη ούτε υπήρχε πραγματική αλληλεπίδραση μεταξύ Ισλάμ και δυτικής σκέψης. Υπήρξε μόνο η επιρροή της δυτικής σκέψης». Όπως τόνισε ο καθηγητής Γκιμπ (Gibb), «με τη μετατροπή του Κεμαλισμού σε θρησκεία, η Τουρκία έγινε ένα θετικιστικό μανσολείο, ενώ ο τουρκικός μοντερνισμός δεν οδήγησε στον εκδημοκρατισμό της χώρας.».⁷⁸⁷

Στη μετέπειτα ιστορία της Τουρκίας παρατηρείται ένα κλίμα έντασης μεταξύ της σιωπηλής μάζας και της άρχουσας ελίτ. Δεν μπόρεσε να βρεθεί κοινό σημείο ανάμεσα στον τρόπο ζωής του λαού και της εκσυγχρονιστικής ελίτ και αναπτύχθηκε μια φαινομενικά αυθεντική κουλτούρα αντίστασης. Ο τουρκικός εκσυγχρονισμός, αναπόφευκτα, πολιτικοποίησε το αντικείμενό του, δηλαδή εκείνους που είχαν μείνει πιστοί στην παραδοσιακή κουλτούρα. Απόδειξη αυτού είναι η συνεχής άνοδος των ισλαμικών κινημάτων. Η εκτίμηση ότι πηγή των ισλαμικών κινημάτων στην Τουρκία είναι ο φονταμενταλισμός ή το πολιτικό Ισλάμ δεν είναι ορθή. Στην Τουρκία, το Ισλάμ, ως θρησκεία και παράδοση, άρχισε να στρέφεται στο δημόσιο, τον κοινωνικό και τον ιδιωτικό τομέα μετά το 1950 και το πέρασμα στο πολυκομματικό σύστημα. Ουσιαστικά αυτό σήμαινε την επιστροφή στην παράδοση η οποία είχε παραγκωνιστεί από τον κεμαλικό εκσυγχρονισμό. Όσον αφορά το πολιτικό Ισλάμ, αυτό εμφανίζεται στο τέλος της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980, ως αποτέλεσμα διεθνών και τοπικών εξελίξεων.⁷⁸⁸

Η κεμαλική ελίτ πίστευε ότι το Ισλάμ ήταν εμπόδιο τόσο για τον εκσυγχρονισμό όσο και για τη συγκρότηση του έθνους. Γι' αυτό το λόγο, ο περιορισμός της επιρροής του Ισλάμ έγινε κεντρικό σημείο αναφοράς της τουρκικής νεωτερικότητας και κατ' επέκταση του τουρκικού εθνικισμού. Ο κοσμικός εθνικισμός προσανατολίστηκε

⁷⁸⁷ Niyazi Kızılyürek, ό.π., σελ.15

⁷⁸⁸ Tuncay M., "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931", İstanbul, 1992, σελ.215.

προς την άρνηση και την απόρριψη του οσμανικού και ισλαμικού παρελθόντος και αναζήτησε τον αρχαίο πολιτισμό των Τούρκων στην κεντρική Ασία. Προσπάθησε να αποδείξει ότι οι Τούρκοι πριν από το Ισλάμ είχαν αναπτύξει πολιτισμό που επηρέασε όλη την ανθρωπότητα. Επίσης διαμόρφωσε τη θεωρία ότι ο τουρκικός πολιτισμός είναι απόρροια των αρχαίων πολιτισμών των Χετταίων, των Ελλήνων, των Ασυρίων και άλλων. Επιπλέον τόνισε ότι οι Τούρκοι είχαν δημιουργήσει έναν αξιόλογο πολιτισμό και ότι η ανθρωπότητα είχε εκπολιτιστεί από αυτούς, και κατά συνέπεια η διαδικασία εκδυτικισμού ήταν οικεία και όχι ξένη γι' αυτούς.

Η διαδικασία της ομογενοποίησης για τον «κοσμικό Τούρκο» και η καταπιεστική αφομοίωση τελικά απέτυχαν. Αποτέλεσμα ήταν να εμφανιστεί η πολλαπλή ταυτότητα της τουρκικής κοινωνίας. Οι μουσουλμάνοι δεν αφομοιώθηκαν από την τουρκική κοσμικότητα, οι Κούρδοι δεν αφομοιώθηκαν από τον τουρκικό εθνικισμό και οι δημοκρατικές ομάδες δεν αφομοιώθηκαν από την οργανική αντίληψη της κοινωνίας. Μεταξύ του κοινωνικού δυναμισμού και της τουρκικής νεωτερικότητας δημιουργήθηκε ένα κενό και μια σύγκρουση. Η αντίληψη που θεωρεί το κράτος κυρίαρχο φορέα, το έθνος οργανική κοινωνία και τον πολίτη μια οντότητα που χαρακτηρίζεται μόνο από καθήκοντα δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στις κοινωνικές αλλαγές και αναζητήσεις.⁷⁸⁹

Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Η ήττα των Βαλκανικών Πολέμων σηματοδότησε μία νέα φάση στην ύστερη Οσμανική Αυτοκρατορία την περίοδο 1913-1914. Ήταν φανερό η άμεση ανάγκη να διαπαιδαγωγηθεί ο λαός στο πνεύμα του εθνικισμού. Το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου θεωρήθηκε ευκαιρία για την εφαρμογή του εθνικισμού. Ο Μουσταφά Κεμάλ και οι ηγέτες του αντιστασιακού κινήματος για την εθνική ανεξαρτησία της Τουρκίας απέφυγαν μετά την ίδρυση της Δημοκρατίας να χρησιμοποιήσουν εθνικιστικούς όρους, αν και η όλη προετοιμασία του απελευθερωτικού αγώνα στηρίχθηκε στον εθνικισμό και ειδικά στο πληγωμένο γόητρο των Τούρκων, μετά την κατάληψη της Σμύρνης από τον ελληνικό στρατό.

²⁰Kızılyürek N. , ό.π., σελ 15-25.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΝΗΣ & Η ΝΕΑ ΤΟΥΡΚΙΑ

Εισαγωγή στο Τέταρτο Κεφάλαιο

Το τέταρτο κεφάλαιο πραγματεύεται τα αποτελέσματα της Συνθήκης της Λωζάννης, τη λειτουργία των κοινοτήτων, μετά την ίδρυση της Δημοκρατίας και την κληρονομιά της Οσμανικής Αυτοκρατορίας.

Η Συνθήκη της Λωζάννης, η οποία ήταν ένα βελτιωμένο σχέδιο της Συνθήκης των Σεβρών, επέβαλε σημαντικό περιορισμό στην τουρκική κυριαρχία στην αιγιαλίτιδα ζώνη και τον εναέριο χώρο της. Εκτός τούτου, διευθέτησε την τύχη του ελληνικού πληθυσμού που είχε μείνει στην Τουρκία και του τουρκικού που είχε παραμείνει στην Ελλάδα. Ιστορικά αυτή η έξοδος των πληθυσμών και από τις δύο πλευρές ξεκίνησε το 1912 και ολοκληρώθηκε το 1925.

Η Ελλάδα, μετά την Συνθήκη της Λωζάννης, ήταν μία ηττημένη χώρα, στην οποία επικρατούσε αστάθεια και γίνονταν απόπειρες στρατιωτικών να αλλάξουν ριζικά την πολιτική και κοινωνική δομή της χώρας.

Στην Τουρκία, ο Κεμάλ και οι σύντροφοί του βρέθηκαν επικεφαλής ενός λαού χωρικών που δεν είχε ιδιαίτερες ικανότητες. Προσπάθησαν να δημιουργήσουν μία χώρα που θα στηριζόταν στην επιχειρηματικότητα, και στόχευαν στη δημιουργία άμεσα της Βιομηχανίας.

Οι Ελληνικές κοινότητες άρχισαν να φθίνουν σταδιακά λόγω των προβλημάτων που αντιμετώπιζαν επί καθημερινής βάσης. Τα γεγονότα αυτά και η κακή συμπεριφορά των τουρκικών αρχών ανάγκασαν σταδιακά τους Έλληνες να εγκαταλείψουν τη χώρα και την Κωνσταντινούπολη.

1 Από τη Συνθήκη των Σεβρών στην ίδρυση της Δημοκρατίας της Τουρκίας.

Η ευρωπαϊκή ήπειρος μετά το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου διέφερε σημαντικά από εκείνη του 1914. Αξιοσημείωτη αλλαγή ήταν αναμφίβολα η διάλυση των τριών μεγάλων πολυεθνικών αυτοκρατοριών, της Αυστροουγγαρίας, της Οσμανικής Αυτοκρατορίας και της τσαρικής Ρωσίας, και η μετεξέλιξή τους σε ένα πλήθος εθνικών κρατών. Η καταπίεση των μειονοτήτων στις αυτοκρατορίες αυτές και τα συνεπακόλουθα εθνικιστικά κινήματα αποτέλεσαν τις βασικότερες αιτίες για την έκρηξη του Μεγάλου Πολέμου. Αλλά και το νέο εδαφικό status quo του ευρωπαϊκού χάρτη ελάχιστα είχε συμβάλει στην εξομάλυνση των εθνοφυλετικών ανισοτήτων. Το δόγμα «κάθε έθνος το κράτος του», απείχε πολύ από την πραγματικότητα. Οι μειονότητες εξακολουθούσαν και μετά το 1919 να αποτελούν το μόνιμο πονοκέφαλο των διπλωματών διαιωνίζοντας τις αντιπαλότητες μεταξύ των κρατών.

Μετά το τέλος του Μεγάλου Πολέμου η Συνθήκη των Σεβρών, που επιβλήθηκε στην σουλτανική κυβέρνηση της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, διαμέλισε την Ανατολία και άφησε το μουσουλμανικό πληθυσμό της Τουρκίας με ένα υπολειμματικό κράτος στη μέση. Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι αυτή η συνθήκη αποτελούσε την κορύφωση του αποκαλούμενου Ανατολικού ζητήματος. Ο όρος χρησιμοποιούνταν για να περιγράψει τον ανταγωνισμό των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων για τη διανομή της κληρονομιάς του «ασθενούς της Ευρώπης» δηλαδή της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Η Βρετανία μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα χρησιμοποιούσε την Οσμανική Αυτοκρατορία ως αντίβαρο στις βλέψεις της Ρωσίας για την Κων/πολη και τα Στενά. Βέβαια πρέπει να αναφέρουμε ότι η διπλωματική ισορροπία άλλαξε δραματικά με την ενοποίηση της Γερμανίας και τη δημιουργία της Γερμανικής Αυτοκρατορίας. Λόγω αυτού του γεγονότος η Αγγλία αποφάσισε να αναθερμάνει τις σχέσεις της με τη Γαλλία και τη Ρωσία. Η αναθέρμανση αυτής της σχέσης, δηλαδή μεταξύ Βρετανίας Γαλλίας και Ρωσίας, θεωρήθηκε από τους Νεότουρκους πράξη συμφωνίας, ειδικά μεταξύ Ρωσίας και Βρετανίας για τα εδάφη της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Ο φόβος αυτός θεωρείται ένα από τα αίτια του κινήματος τον Ιούλιο το 1908. Ο σουλτάνος Abdül Hamit, κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησής του, ήθελε να περιορίσει τη βρετανική συμμετοχή στις οσμανικές υποθέσεις, γι' αυτό ενέπλεξε και τη Γερμανία στο Ανατολικό ζήτημα. Οι Νεότουρκοι βέβαια μετά το κίνημα είχαν στα σχέδιά τους την ανασυγκρότηση της αυτοκρατορίας, καθώς

φιλοδοξούσαν να την εκσυγχρονίσουν . Βασικός τους σκοπός ήταν η σχέση εξάρτησης να μετατραπεί σε σχέση συνεργασίας τις Μεγάλες Δυνάμεις.⁷⁹⁰

Κατά την περίοδο της διακυβέρνησης του συνταγματικού καθεστώτος υπήρξαν πολλές αντιξοότητες . Η διακήρυξη της Βουλγαρικής Ανεξαρτησίας , η προσάρτηση της Βοσνίας –Ερζεγοβίνης στη Βιέννη, η ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, ο Τουρκοϊταλικός πόλεμος στη Λιβύη το 1911-1912 και τέλος οι Βαλκανικοί Πόλεμοι του 1912-1913 έθεσαν σε αμφισβήτηση τη νομιμότητά του στα μάτια του λαού.

Μέχρι το ξέσπασμα του πολέμου στην Ευρώπη, η πλειοψηφία των Ενωτικών ήταν υπέρ των Μεγάλων Δυνάμεων. Βέβαια, μετά από αλλεπάλληλες ήττες όπως στη Λιβύη και στα Βαλκάνια, δεν είχαν άλλη επιλογή από την αποδοχή του μοιραίου. Ωστόσο, αποφάσισαν να βγουν από τη διπλωματική απομόνωση και να επανακτήσουν τα κεκτημένα. Αποφάσισαν να συμμαχήσουν με τις Μεγάλες Δυνάμεις και μάλιστα με κάθε μία χωριστά, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Οι Μεγάλες Δυνάμεις απέρριψαν την προσφορά των Ενωτικών, πεπεισμένες ότι μια συμμαχία με τους Τούρκους θα ήταν μειονέκτημα σε ένα πόλεμο με τους Γερμανούς. Και οι Γερμανοί συμμερίζονταν την ίδια άποψη και, μετά το ξέσπασμα του πολέμου στην Ευρώπη, υπέγραψαν τη μυστική συμμαχία με την Κων/πολη, στις 2 Αυγούστου 1914. Οι Ενωτικοί προτίμησαν μια συμμαχία γεμάτη κινδύνους από την απομόνωση.⁷⁹¹

Όμως ο αποκλεισμός των Δαρδανελλίων από τον αγγλικό στόλο και η ταυτόχρονη απόφαση της Αγγλίας να δημεύσει δύο τουρκικά πολεμικά πλοία, που κατασκευάστηκαν σε βρετανικά ναυπηγεία με λαϊκή συνεισφορά, επηρέασαν τη διάθεση της χώρας. Οι Μεγάλες Δυνάμεις απέτυχαν να παραβιάσουν τα Δαρδανέλλια και η νίκη αυτή αναπτέρωσε το ηθικό των Τούρκων, δίνοντας ελπίδες για την επιβίωση της αυτοκρατορίας. Οι Τούρκοι πίστευαν ότι αναβαθμίστηκαν από εξαρτημένα μέλη σε συμμάχους και συνεργάτες των Γερμανών, των οποίων η συμμετοχή σε αυτή την πολεμική προσπάθεια υπήρξε κρίσιμη.

⁷⁹⁰ Καιρίδης Δ. - Martin L., “ Ρόλος και Θέση της Τουρκίας στον Κόσμο ”, Εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2006, Feroz A. , “Το Ιστορικό Υπόβαθρο της Εξωτερικής Πολιτικής της Τουρκίας”, σελ.11-12.

⁷⁹¹ Feroz A. , ό.π. , σελ., 11-15.

Στην πορεία βλέπουμε ότι η Αγγλία και η Γαλλία είχαν ήδη διαμοιράσει τα οσμανικά εδάφη και είχαν αποφασίσει ότι οι Τούρκοι θα εξορίζονταν από την Ευρώπη. Η Ρωσία των Μπολσεβίκων καθώς ήταν και η ίδια ένα κράτος –παρίας, το οποίο πήρε μέρος στον εμφύλιο πόλεμο και στην αντιμετώπιση της δυτικής επέμβασης, παρείχε τη μόνη εγγύηση για το μέλλον. Για τη μέλλουσα Τουρκία βέβαια τα εδαφικά όρια δεν ήταν αρκετά σαφή. Στο Bress-Litovsk το 1918 η Πόλη επανέκτησε τα εδάφη στην ανατολική Ανατολία, που είχαν χαθεί και είχαν περάσει στη Ρωσία το 1877-1878. Βέβαια, οι Τούρκοι δεν εννοούσαν μόνο αυτό το κομμάτι ως «Ανατολία». Επίσης, όταν η αυτοκρατορία βρισκόταν σε πολιορκία το 1915, οι ηγέτες της ΕΕΠ “ανακάλυψαν” την Ανατολία καθώς επίσης και την αίσθηση ανατολικού τουρκικού πατριωτισμού. Όταν οι Βρετανοί αναγκάστηκαν να εκκενώσουν την Καλλίπολη, οι Ενωτικοί επανήλθαν στις αρχικές τους θέσεις, δηλαδή να επανακτήσουν τις αραβικές επαρχίες, π.χ την Αίγυπτο από τους Βρετανούς. Αυτοί οι στόχοι παρέμειναν μέχρι τον Ιούλιο του 1918 και την αποτυχημένη έκβαση της γερμανικής επίθεσης. Μετά από αυτό το γεγονός, τέτοιου είδους φιλοδοξίες εγκαταλείφθηκαν και οι Εθνικιστές συμβιβάστηκαν με τα οσμανικά εδάφη, τα οποία βρίσκονταν υπό τουρκική στρατιωτική κατοχή και ορίστηκαν με την υπογραφή της ανακωχής του Μούδρου στις 30 Οκτωβρίου 1918. Αυτά τα όρια υιοθετήθηκαν στο Εθνικό Σύμφωνο του 1919. Τον Ιούλιο του 1923 με τη Συνθήκη της Λωζάννης αναγνωρίστηκαν επισήμως και διεθνώς, δημιουργώντας έτσι τη νέα Τουρκία.⁷⁹²

2.Η Τουρκία μετά το 1923 και τα γεγονότα που επηρέασαν τις Ελληνικές Κοινότητες

Μετά την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας στις 29 Οκτωβρίου 1923, οι πολιτικοί ηγέτες του πολέμου της αντίστασης για την απελευθέρωση των εδαφών της αυτοκρατορίας, απέφυγαν στην αρχή να χρησιμοποιήσουν έννοιες, όπως τουρκικός εθνικισμός. Δημιουργήθηκε ένα έθνος το οποίο δεν ορίστηκε βάσει του Ισλάμ. Ο τονισμός της μουσουλμανικής ταυτότητας διασφάλιζε τη νομιμοφροσύνη των συντηρητικών- ισλαμικών ομάδων και των διαφορετικών μουσουλμανικών εθνοτήτων της Ανατολίας έναντι του κεμαλικού κινήματος. Ο Μουσταφά Κεμάλ προσπάθησε να αποδώσει τη συνεργασία με τους Κούρδους στην “κοινή θρησκεία το Ισλάμ” και ειδικά στον “αρμενικό κίνδυνο”. Προσπάθησε να δημιουργήσει μία

⁷⁹² Feroz A., ό.π., σελ 15-22.

ενότητα, η οποία δεν ήταν μόνο τουρκική, τσερκεζική ή κουρδική, αλλά μία ισλαμική ενότητα η οποία θα περιλάμβανε όλα τα επιμέρους εθνικά στοιχεία. Το Σύνταγμα της 20^{ης} Απριλίου 1924 διακήρυττε πως η επίσημη θρησκεία του κράτους ήταν το Ισλάμ. Η διάταξη αυτή καταργήθηκε στις 10 Απριλίου 1928 και αργότερα, στις 5 Φεβρουαρίου 1937, προστέθηκε μία άλλη, σύμφωνα με την οποία το Τουρκικό κράτος είναι σεκουλαριστικό, δηλαδή δεν έχει επίσημη θρησκεία, αλλά ανέχεται όλες τις θρησκείες.⁷⁹³

Με τη σταθεροποίηση της τουρκικής δημοκρατίας, το πλουραλιστικό όραμα για την κοινωνία άρχισε σιγά σιγά να απομακρύνεται και αντικαταστάθηκε από τον τουρκικό πλουραλισμό. Σε αυτό το πλαίσιο, το 1924, στο νόμο περί υπηκοότητας σε μια συνταγματική διαμάχη, οι μη Τούρκοι μουσουλμάνοι δεν αναφέρονταν καθόλου. Η νέα τουρκική ταυτότητα έπρεπε να περιλαμβάνει και τους εθνικά μη Τούρκους Μουσουλμάνους. Ο βουλευτής Χαμπντουλλάχ Σουπχί Μπέη, έχοντας υπόψη τις μη μουσουλμανικές μειονότητες της Τουρκίας, σχολίαζε ως εξής την πρόταση της επιτροπής για το νόμο περί υπηκοότητας, λέγοντας ότι κάποιος μπορεί να γίνει Τούρκος ανεξάρτητα από το σε ποια θρησκεία ή φυλή ανήκει :

“... Αποδεχθείτε πρώτα την Τουρκική κουλτούρα. Τότε μπορούμε να σας ονομάσουμε Τούρκους. Αλλά εσείς τονίζετε διαρκώς τη διαφορά στη γλώσσα και στη θρησκεία και δείχνετε αποσχιστικές τάσεις. Και μετά έρχεστε και μας λέτε: να μας θεωρείτε ως Τούρκους. Αν προβάλλεται τέτοια αντίσταση, τότε δεν μπορώ κι εγώ να κάνω τίποτα για σας. Γιατί η ψυχή μου δεν σας πιστεύει.”⁷⁹⁴

Σε ένσταση του βουλευτή Τζελάλ Νουρί Μπέη, αναφορικά με το τι θα έπρεπε να γίνει με τους Αρμένιους, τους Εβραίους και τους Έλληνες, αν δεν τους αναγνωρίσουν την τουρκική υπηκοότητα, με πρόταση του βουλευτή Χαμπντουλλάχ

⁷⁹³ Σαρρής Ν., “Εξωτερική Πολιτική & Πολιτικές εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία”, Εκδ. Γόρδιος, Αθήνα, 1992. Ο διαχωρισμός θρησκείας- πολιτείας είναι φυσιολογικός για μία χριστιανική χώρα. Για μία ισλαμική όμως δεν είναι φυσιολογικό, διότι Ισλάμ δεν σημαίνει μόνο θρησκεία αλλά και πολιτεία. Δηλαδή Ισλάμ δίχως πολιτειακό στοιχείο δεν σημαίνει τίποτα ή θεωρητικά είναι αδιανόητο.

⁷⁹⁴ Γκιουβέν Ντ., “Εθνικισμός, Κοινωνικές Μεταβολές και Μειονότητες”, Εκδ. Εστία, Αθήνα, 2006 σελ. 155-159.

Σουπχί Μπέη το άρθρο 88 τροποποιήθηκε ως εξής : «Μπορεί να γίνει κανείς Τούρκος επί τη βάσει της υπηκοότητας, ανεξάρτητα από το σε ποια θρησκεία και φυλή ανήκει».

Ο Μουσταφά Κεμάλ το 1923 ίδρυσε το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα . Στο πρόγραμμα του κόμματός του το έθνος οριζόταν ως μία κοινωνική και πολιτική κοινότητα με κοινή γλώσσα, κοινό πολιτισμό και κοινό ιδεώδες (Ülkü). Ο τουρκικός εθνικισμός δεν έβλαπτε τα άλλα έθνη, αλλά θα σεβόταν και θα υποστήριζε τις αξίες τους. Επίσημα η Τουρκία στις σχέσεις της με τα κράτη του εξωτερικού απέφευγε το σωβινισμό και την επεκτατική πολιτική, αλλά σε ό,τι αφορούσε την πολιτική της στο εσωτερικό της χώρας σεβόταν τον κοινό πολιτισμό και την ταυτότητα χωρίς να λαμβάνει υπόψη την εθνότητα και τη φυλή. Παράλληλα, συνεχίστηκε η διάκριση έναντι των μη Μουσουλμάνων και μη τουρκικών εθνοτικών ομάδων ακόμα και μετά την ίδρυση της τουρκικής δημοκρατίας. Αν και το νέο κράτος εγγυούνταν, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, τα δικαιώματα αυτονομίας των χριστιανικών μειονοτήτων, οι μετέπειτα κυβερνήσεις, κατά καιρούς, ακολούθησαν πολιτική αφομοίωσης.

Μετά το 1923, στην οικονομία ακολουθήθηκε μία εθνικιστική γραμμή, έχοντας σκοπό τον εκτουρκισμό της οικονομίας, της βιομηχανίας και της γραφειοκρατίας. Αρχικά ιδρύθηκε μία τουρκική εθνική οικονομική ένωση, μέλη της οποίας ήταν κυρίως βουλευτές του τουρκικού Κοινοβουλίου. Εγκαινίασαν και χρηματοδότησαν κάποιες επιχειρήσεις. Με την υποστήριξη αυτής της ένωσης και της τουρκικής κυβέρνησης, προσπάθησαν να στηρίξουν Τούρκους επιχειρηματίες στον οικονομικό και τραπεζικό τομέα της χώρας. Η ένωση αυτή έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εξαγορά επιχειρήσεων από μη- μουσουλμάνους, κυρίως Έλληνες, που εγκατέλειπαν τη χώρα. Αυτό το κατάφεραν πολλές φορές τρομοκρατώντας τους Έλληνες για να τους αναγκάσουν να φύγουν και να αγοράσουν σε εξευτελιστική τιμή διάφορες επιχειρήσεις. Από το Νοέμβριο του 1922 ως το Μάρτιο του 1923 έκλεισαν 110 ελληνικές και 21 αρμενικές επιχειρήσεις, οι οποίες έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην οικονομική ζωή της Κωνσταντινούπολης. Τελικά, την περίοδο 1922/23, σύμφωνα με έκθεση του Βρετανού προξένου, εγκατέλειψαν την Κωνσταντινούπολη περίπου

188.681 Έλληνες(συμπεριλαμβανομένων 61.094 Ελλήνων από τα προάστια) και 150.076 μη-μουσουλμάνοι.⁷⁹⁵

Η περίοδος μετά την ίδρυση της Δημοκρατίας ήταν πολύ δύσκολη για τους Έλληνες. Αρχικά, αντιμετώπιζονταν με δυσπιστία από τον περισσότερο πληθυσμό, ιδιαίτερα από την κυβέρνηση. Η εθνικοποίηση της οικονομίας όμως δεν περιορίστηκε μόνο στον εμπορικό τομέα. Όλες οι αλλοδαπές εταιρείες αναγκάστηκαν να αντικαταστήσουν τους μη-μουσουλμάνους υπαλλήλους τους με Τούρκους υπαλλήλους. Οι ξένες εταιρείες ανταποκρίθηκαν στις επιθυμίες της κυβέρνησης και εκτός από τους μη-μουσουλμάνους αναγκάστηκαν να προσλαμβάνουν και Τούρκους υπαλλήλους. Αυτό στην πορεία αποδείχτηκε οικονομικά ασύμφορο αναγκάζοντας τις εταιρείες να απολύσουν τους μη-μουσουλμάνους υπαλλήλους. Πολύς κόσμος απολύθηκε. Υπάλληλοι Ελληνικής, Αρμενικής και Εβραϊκής καταγωγής με τουρκική υπηκοότητα, απέστειλαν μία επιστολή στην Κοινωνία των Εθνών, στην οποία υποστήριζαν ότι οι απολύσεις αυτές παραβίαζαν την αρχή της ισονομίας που θεμελιωνόταν με τη Συνθήκη της Λωζάννης. Η Κοινωνία των Εθνών δεν απάντησε, επειδή η οποιαδήποτε απάντηση θα μπορούσε να θεωρηθεί ως επέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα ενός νεοϊδρυθέντος κράτους. Το 1924, βάση του λεγόμενου “δικηγορικού νόμου”, 960 δικηγόροι εξετάστηκαν για την ηθική τους υπόσταση. Από 460 άτομα αφαιρέθηκε η άδεια εξασκήσεως επαγγέλματος. Το ποσοστό αυτό αφορούσε το 57% των Εβραίων και τα δύο τρίτα των Ελλήνων δικηγόρων. Στις 26 Φεβρουαρίου 1925 απαγορεύτηκε στους μη-μουσουλμάνους της Κωνσταντινούπολης να βγαίνουν εκτός των συνόρων της Πόλης με κατεύθυνση την Ανατολία. Μη-μουσουλμάνοι με τουρκική υπηκοότητα μπορούσαν να ταξιδέψουν παίρνοντας ειδική άδεια από τις αρχές. Οι καθυστερήσεις στην έκδοση αδειών είχαν ως αποτέλεσμα να υφίστανται σοβαρές οικονομικές απώλειες οι μη μουσουλμάνοι που είχαν επιχειρήσεις εκτός των ορίων της Πόλης. Οι Έλληνες αναγκάστηκαν να πληρώνουν μεγαλύτερους φόρους σε σύγκριση με τον τουρκικό πληθυσμό. Τα τουρκικά μονοπώλια, που ιδρύθηκαν μετά την ίδρυση της δημοκρατίας, οδήγησαν τις ελληνικές επιχειρήσεις σε κλείσιμο. Προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα πολλοί μη-μουσουλμάνοι που είχαν μορφωθεί στα μοντέρνα οσμανικά σχολεία είχαν βρεί απασχόληση στο δημόσιο. Κατά τη διάρκεια του κεμαλικού καθεστώτος δεν έγινε

⁷⁹⁵ Alexaandris A., “The Greek minority of Istanbul and Greek-Turkish relations, 1918-1974” Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα, 1992, σελ.138-139.

καμία πρόσληψη. Το 1924 ο αποκλεισμός των μη- μουσουλμάνων από το δημόσιο ρυθμίστηκε νομοθετικά.⁷⁹⁶

Το σοβαρότερο πρόβλημα της περιόδου για τους μη μουσουλμάνους ήταν η περίπτωση να κατηγορηθεί κάποιος ως υβριστής του τουρκισμού. Οι ελάχιστες εφημερίδες, που έμειναν μετά την ίδρυση της δημοκρατίας, κράτησαν μία μετριοπαθή στάση απέναντι στην εξουσία. Παρά την μετριοπαθή στάση τους απέναντι στην εξουσία, συχνά υφίσταντο διώξεις και παρενοχλήσεις. Η καταδίκη του δημοσιογράφου Ευγενόπουλου σε θάνατο με την κατηγορία υβρισμού του τουρκισμού ήταν μία από αυτές τις περιπτώσεις. Οι Έλληνες δήλωσαν πίστη προς το σύστημα επειδή ήθελαν να μείνουν στον τόπο τους. Οι κακές σχέσεις μεταξύ Αθηνών και Άγκυρας και η προκλητική συμπεριφορά των Τούρκων δημιουργούσαν μία έντονη νοσταλγία στους Έλληνες για τη σουλτανική περίοδο. Πολλοί Έλληνες, όπως έχουμε αναφέρει, αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την Πόλη λόγω της κατάστασης στην Παιδεία και των δυσκολιών στην υπηρετηση της στρατιωτικής θητείας στον τουρκικό στρατό αυτών που είχαν τουρκική υπηκοότητα.

Εκτός τούτου, περιοχές οι οποίες κατοικούνταν αποκλειστικά από Έλληνες ως το 1923, όπως το Φανάρι, μετά την ανταλλαγή πληθυσμών κατακλύστηκαν από μουσουλμανικό πληθυσμό που ήλθε από τα Βαλκάνια και την Ανατολή αλλάζοντας δημογραφικά την περιοχή. Το ίδιο συνέβη και με την περιοχή Ταταούλων η οποία άλλαξε δημογραφικά μετά την μεγάλη πυρκαγιά που ξέσπασε το 1929 καίγοντας περίπου 400-500 καταλύματα και αφήνοντας περίπου 2000-3000 άτομα άστεγους.⁷⁹⁷

Μετά την ήττα και αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από τη Μικρά Ασία, οι τουρκικές αρχές θεωρούσαν πλέον τον Πατριάρχη εχθρό του τουρκισμού. Ειδικά μετά την άφιξη του εθνικιστή κυβερνήτη Ριφάτ Μπελέ η κατάσταση πήρε δραματικές διαστάσεις. Ο Πατριάρχης θεωρούνταν πλέον ο μεγαλύτερος εχθρός του τουρκισμού. Ο Πατριάρχης δεν ήταν ασφαλής. Ο λόρδος Curzon είχε επιφορτίσει το στρατηγό Charles Harrington, προσωπικά, να ασχολείται με την ασφάλεια του Πατριάρχη. Ο Πατριάρχης Μελέτιος προσπαθούσε με κάθε τρόπο να εξευμενίσει το τουρκικό κοινό αίσθημα. Ο Ινονού, εν τω μεταξύ, είχε ζητήσει, από την περίοδο

⁷⁹⁶ Alexandris A., ό.π., σελ. 139-140.

⁷⁹⁷ Alexandris A., ό.π., σελ 139-142.

των συνομιλιών της Συνθήκης της Λωζάννης, να αναλάβει την ευθύνη της απομάκρυνσης από τον πατριαρχικό θρόνο του Μελετίου. Ο ίδιος ο Βενιζέλος σε συνέντευξη που είχε δώσει στην εφημερίδα "Πατρίς" είχε πει ότι εφόσον δεν ήταν αποδεκτός από τις τουρκικές αρχές θα ήταν καλό να παραιτηθεί. Υπογράμμισε μάλιστα ότι μία τέτοια παραίτηση θα εξευμένιζε τους Τούρκους και θα αναβάθμιζε τη θέση του Πατριαρχείου που ήταν τόσο σημαντική για το ελληνικό γένος και τον κόσμο της ορθοδοξίας.

Η θέση του Πατριαρχείου είχε επιδεινωθεί όχι μόνο από την αρνητική συμπεριφορά των Τούρκων αλλά και λόγω των διαφωνιών που υπήρχαν εντός της ελληνικής κοινότητας. Τις επιθέσεις κατά του Πατριάρχη στήριζε ο Παπά Ευθύμ⁷⁹⁸ (Ευθύμιος Καραχισσαρίδης), ένας Μικρασιάτης ιερέας ο οποίος ήταν κοντά στους εθνικιστές της Ανατολίας και είχε στηρίξει τους Κεμαλιστές

Ο Πατριάρχης Μελέτιος παραιτήθηκε στις 27 Ιουνίου 1923. Τη θέση του στον πατριαρχικό θρόνο πήρε ο Γρηγόριος 7^{ος} (Γρηγόριος Ζερβουδάκης) το Δεκέμβριο του 1923. Ο ελληνικός πληθυσμός ευχαριστήθηκε από αυτή την αλλαγή. Ο ίδιος ήταν μία προσωπικότητα που δεν εξέφρασε καμία άποψη εναντίον των Τούρκων και θεωρήθηκε *Persona Grata*. Καθόλη την περίοδο από το 1922-30 συνέβαιναν γεγονότα τα οποία επηρέαζαν τις σχέσεις των δύο χωρών, όπως ήταν η παραμονή του Πατριαρχείου καθώς επίσης και του ελληνικού στοιχείου στην Κωνσταντινούπολη. Πολλές φορές μέσω του Τύπου ζητούσαν την ανταλλαγή των Τούρκων της Θράκης με τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, ώστε να μην υπάρχει λόγος ύπαρξης του Πατριαρχείου στην Πόλη. Στη πορεία έγιναν πολλές συζητήσεις για την οικουμενικότητα του Πατριαρχείου καθώς και την άρνηση των τουρκικών αρχών να την αποδεχτούν.⁷⁹⁹ Τελικά, μπορούμε να πούμε μετά βεβαιότητας ότι οι Πατριαρχικές αρχές κατάφεραν να διατηρήσουν την ξεχωριστή ταυτότητα του Ελληνικού Ορθοδόξου Πατριαρχείου σε αυτή τη δίνη των γεγονότων. Παρόλο που το Πατριαρχείο είχε μία σημαντική απώλεια του

⁷⁹⁸ Ο Ευθύμ Καραχισσαρίδης ή Καραχισσαρλίογλου ήταν ιερέας από την Καισάρεια, ήταν φιλόδοξος και φίλαρχος. Αναμίχτηκε στις έριδες για τη διοίκηση της κοινότητας των ομογενών του και η επικράτησή του οφείλεται στις φιλικές του σχέσεις με τους εθνικιστές. Αποκήρυξε το Πατριαρχείο και τις ενέργειες του και προώθησε την ιδέα της σύστασης αυτόνομου "Πατριαρχείου Τουρκορθοδόξων". Η κυβέρνηση της Άγκυρας στις 29 Δεκεμβρίου 1921 είχε έτοιμο ένα σχέδιο για την ανακήρυξη του σε "Πατριάρχη", αλλά δεν ψηφίστηκε από το τουρκικό κοινοβούλιο. Βλ. σχετ. Σαρρή Ν., ό.π., σελ. 507.

⁷⁹⁹ Alexandris A., ό.π., σελ. 142-143.

γοήτρου του εντός και εκτός της χώρας, απέδειξε ότι ήταν αρκετά ελαστικό ώστε να επιζήσει στις αντίξοες συνθήκες που υπήρχαν στα χρόνια μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης.

Την περίοδο από το 1930-1940, ξεκίνησε μία επαναπροσέγγιση των δύο κρατών Ελλάδας και Τουρκίας. Σε αυτό ευνόησαν, εκτός από τις διεθνείς συγκυρίες, το οξύτατο πρόβλημα της αποκατάστασης ενάμιση εκατομμυρίου προσφύγων και η ανασυγκρότηση της χώρας. Το δυσβάσταχτο βάρος των αμυντικών-πολεμικών δαπανών αποτελούσε φραγμό στην ανάπτυξη. Ο Βενιζέλος προσπάθησε να δημιουργήσει αντιπερισπασμό τόσο στην προσέγγιση Βουλγαρίας και Σερβίας που είχε στόχο και την Ελλάδα γι' αυτό κρίθηκε αναγκαία η ελληνοτουρκική συμφωνία το 1930, όσο και στην επιθυμία της κεμαλικής Τουρκίας να αλλάξει ταυτότητα μέσα στο σύστημα των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων. Η Τουρκία την περίοδο αυτή προσπαθούσε να προσεγγίσει την Ελλάδα για να μπορέσει έτσι να προσεγγίσει τη Μεγάλη Βρετανία. Σύμφωνα με την κεμαλική άποψη, η Ελλάδα, όταν απειλούσε την ακεραιότητα της Τουρκίας, βρισκόταν συνασπισμένη με χώρες με τις οποίες η Τουρκία δεν διατηρούσε φιλικές σχέσεις. Εκτός τούτου, η προσέγγισή της με την Ελλάδα θα έδινε στην Τουρκία χροιά Ευρωπαϊκής χώρας. Τελικά, η συμφωνία υπογράφηκε στις 10 Ιουνίου 1930.⁸⁰⁰

Παράλληλα με τις ελληνο-τουρκικές προσεγγίσεις η εθνικιστική προσπάθεια αποτελούσε τη βάση της επίσημης κρατικής πολιτικής. Το Δεκέμβριο του 1934 με την ψήφιση του νόμου "Επαγγέλματα και λειτουργήματα που εξασφαλίζονται για τους Τούρκους υπηκόους", ανάγκασε πολλές εβραϊκές και ελληνικές οικογένειες να εγκαταλείψουν την Πόλη, επειδή με αυτό το νόμο πλανόδιοι πωλητές και μικροβιοτέχνες έχαναν την εργασία τους.

Στο πλαίσιο της εκκοσμίκευσης της κοινωνίας, η σχολική εκπαίδευση και ειδικά το μάθημα της ιστορίας απέκτησαν μεγάλη σημασία. Το 1930 μία επιτροπή συνέταξε ένα "Εγχειρίδιο για τις βασικές γραμμές της τουρκικής Ιστορίας". Αυτή η επιτροπή σκόπευε να υπενθυμίσει στο λαό το ένδοξο παρελθόν του. Στο Συνέδριο ιστορίας συζητήθηκαν το μεγαλείο του τουρκικού λαού που είχε διαδώσει τον κεντροασιατικό

⁸⁰⁰ Σαρής Ν., ο.π., σελ. 260-270.

πολιτισμό σε όλα τα μέρη της γης , ότι ήταν από τους αρχαιότερους πολιτισμούς στην Ανατολία και ότι το έθνος είχε συκοφαντηθεί για πολλούς αιώνες. Για να διαδοθεί αυτή η θέση έπρεπε να περιοριστεί ο αριθμός των μειονοτικών σχολείων, που ήδη είχαν τεθεί με νόμο της 3^{ης} Μαρτίου 1924 υπό τον έλεγχο του Υπουργείου Παιδείας. Το Υπουργείο διόριζε τούρκους δασκάλους που ήταν τουρκικής καταγωγής. Αυτοί δίδασκαν στα μειονοτικά σχολεία στην αρχή ιστορία γεωγραφία και τουρκική γλώσσα. Τα εκάστοτε σχολεία όφειλαν να πληρώσουν το μισθό τους, μισθό δυσβάσταχτο συγκριτικά με τους άλλους μισθούς. Στο πλαίσιο του εκτουρκισμού της Κωνσταντινούπολης, που είχε αρχίσει ήδη μετά το 1922, περιορίστηκαν οι δραστηριότητες και των μορφωτικών ιδρυμάτων. Με τη συχνή χρήση του νόμου “προσβολή του τουρκισμού” (Türklüğe hakaret) ασκούνταν πολύ συχνά πιέσεις στον μη μουσουλμανικό τύπο , γεγονός που οδήγησε στο κλείσιμο πολλών εφημερίδων. Εκτός τούτου, είναι γνωστό ότι το 1935 εκδόθηκε ο νόμος περί Βακουφίων. Με αυτόν τα κοινωφελή ιδρύματα, τα οποία σύμφωνα με το άρθρο 40 της Συνθήκης της Λωζάννης δικαιούνταν να ιδρύουν , να διευθύνουν και να ελέγχουν οι μη μουσουλμανικές μειονότητες, υπαχθήκανε στην κατηγορία των προσαρτημένων Βακουφίων και τέθηκαν υπό την εποπτεία και τον έλεγχο της Γενικής Δ/σης Βακουφίων.⁸⁰¹ Με βάση το Νόμο αυτό εκδόθηκε το 1937 κανονισμός της διοίκησης των παραπάνω μη μουσουλμανικών ιδρυμάτων που όριζε πως αυτά θα διοικούνταν πλέον από εκπροσώπους που θα επέλεγε η Γενική διεύθυνση Βακουφίων και όχι από αιρετούς.

Ο Παπά Ευθύμ και το τουρκο-ορθόδοξο κίνημα ήταν το σοβαρότερο πρόβλημα των Ελλήνων και του Πατριαρχείου. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 1930-1940 ένας από σημαντικότερους υποστηρικτές του Παπά Ευθύμ, ονόματι Ισταμάτ Ζιχνί Όζνταμαρ, ο οποίος εκλέχθηκε το 1935 στο τουρκικό κοινοβούλιο , ορίστηκε από τις τουρκικές αρχές υπεύθυνος του Νοσοκομείου Μπαλουκλί. Οι τουρκικές αρχές αν και τον στήριζαν, όφειλαν να δείξουν καλή θέληση στα θέματα του Πατριαρχείου λόγω της αναπτυσσόμενης Ελληνο-τουρκικής προσέγγισης.⁸⁰²

Στις 21 Ιουνίου 1934 εκδόθηκε ο εποικιστικός νόμος με τον οποίο νομιμοποιήθηκε ο εκτοπισμός των Εβραίων από τις θρακικές περιοχές . Έγιναν έκτροπα εναντίον των

⁸⁰¹ Σαρκής Ν. , ό.π., σελ. 242.

⁸⁰² Alexandris A , ό.π., σελ.145-150.

Εβραίων αλλά αποδόθηκαν στον αντισημιτισμό που κυριαρχούσε σε όλη την Ευρώπη λόγω της ανόδου στην εξουσία στη Γερμανία του Αδόλφου Χίτλερ. Το 1938 ο υπάλληλος του αμερικανικού προξενείου Τσάρλς Άλλεν (Allen), σε μια έκθεσή του σχετικά με τη θέση των μειονοτήτων στην Τουρκία, σχολίασε ως εξής την κατάσταση:

... Στην πορεία της ιστορίας του ο Τούρκος έμαθε πως δεν υπάρχει καλύτερος τρόπος από την εκτόπιση για να ξεφορτωθείς ενοχλητικά χρέη καθώς και για να αποκτήσεις πολύτιμη και προσωπική περιουσία.⁸⁰³

Ο νόμος για την απονομή επωνύμων του 1934 απαγόρευσε ονόματα που σχετίζονταν με άλλη φυλή ή άλλο έθνος. Καταλήξεις ονομάτων όπως -γιαν , -ωφ, -βιτς , -ης, -ίδης, -πουλος, -άκης, ζάντε και -μπιν απαγορεύτηκαν. Και αυτό θα βοηθούσε την εθνική ενότητα. Υπήρχαν βουλευτές οι οποίοι ισχυρίστηκαν ότι οι μη τουρκικές εθνότητες είχαν δικαίωμα στην ελευθερία επιλογής του ονοματός τους.⁸⁰⁴

Το Νοέμβριο του 1939 και πριν ξεσπάσει ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, η κυβέρνηση εισήγαγε μία νέα διάταξη με την οποία δεν επέτρεπαν στις χριστιανικές και εβραϊκές κοινότητες να εκπαιδεύονται στα όπλα κατά τη διάρκεια της θητείας τους. Η διάταξη προέβλεπε ότι οι μειονότητες θα έπρεπε να εκτελούν βοηθητικές δραστηριότητες για λογαριασμό Τούρκων αξιωματικών. Κατά τη διάρκεια της θητείας τους οι μη μουσουλμανικές μειονότητες απασχολούνταν σε οικοδομικές εργασίες (κατασκευής δρόμων, αεροδρομίων) και στον τομέα παροχής υπηρεσιών του στρατού. Φορούσαν ειδικές στολές για να ξεχωρίζουν από τους Μουσουλμάνους στρατιώτες. Το Μάιο του 1941 στην Κωνσταντινούπολη και τη Θράκη διενεργήθηκε έλεγχος ταυτότητας στα σπίτια, στους χώρους εργασίας και στους δρόμους, μάζεψαν όλους τους μη-μουσουλμάνους άντρες από 25 έως 45, ετών χωρίς προηγούμενη προειδοποίηση, και τους μετέφεραν στο στρατόπεδο Νταβούτ Πασά για να εκτίσουν ένα νέο είδος θητείας.

Την περίοδο αυτή η Γερμανία έκανε προέλαση προς τα Βαλκάνια. Η Βουλγαρία, η Γιουγκοσλαβία και η Ελλάδα είχαν καταλειφθεί από τους Γερμανούς. Η τουρκική

⁸⁰³ Γκιουβέν Ντ., ό.π., σελ. 192.

⁸⁰⁴ Γκιουβέν Ντ., ό.π., σελ.188-200.

κυβέρνηση, παρόλο που είχε τη διαβεβαίωση του Χίτλερ ότι δεν θα έκανε επίθεση προς την Τουρκία, αποφάσισε να λάβει μέτρα για πιθανό πόλεμο με τη Γερμανία, μεταφέροντας στρατό στα σύνορα. Οι έγκλειστοι στο στρατόπεδο μη-μουσουλμάνοι υφίσταντο ψυχολογικές πιέσεις από τους αξιωματικούς που επιδείνωνε την κατάσταση τους. Ο εγκλεισμός είχε δύο στόχους: πρώτο τον έλεγχο των μη μουσουλμάνων για πιθανή συνεργασία μεταξύ τους, σε περίπτωση που η Τουρκία έμπαινε στον πόλεμο, και δεύτερο την ανακατάληψη των θέσεων εργασίας στη βιοτεχνία και το εμπόριο από μέλη της τουρκικής εθνότητας, για τη δημιουργία μουσουλμανικής αστικής τάξης, κάτι που τους ενδιέφερε από την εποχή των Νεότουρκων.⁸⁰⁵

Στις 11 Νοεμβρίου 1942 το Κοινοβούλιο ψήφισε νόμο για τη ρύθμιση του λεγόμενου φόρου περιουσίας (Varlık Vergisi) που επιβλήθηκε σε άτομα της μεσαίας τάξης. Είχε στόχο να φορολογήσει τα παράνομα συσσωρευμένα κέρδη εξαιτίας της εμπόλεμης κατάστασης. Ο έκτακτος φόρος, είχε προπαντός ως στόχο να θέσει τέλος στον ηγετικό ρόλο των Ελλήνων, των Αρμενίων και των Εβραίων στην οικονομία. Ο πρωθυπουργός Σουκρού Σαράτσογλου ομολογούσε ανοικτά ότι ο φόρος αυτός ήταν ένα μέτρο προς όφελος της τουρκικής-εθνικής μεσαίας τάξης.

....”” Αυτός ο νόμος είναι ταυτόχρονα επαναστατικός. Είναι μία ευκαιρία να αποκτήσουμε την οικονομική μας ανεξαρτησία. Θα εκμηδενίσουμε τους ξένους που κυριαρχούν στην αγορά και θα την παραδώσουμε στα χέρια των Τούρκων.””

Τα ποσά των φόρων που επιβλήθηκαν στους μη μουσουλμάνους δεν είχαν καμία σχέση με τα δηλωμένα κέρδη. Στην περίπτωση των επιχειρήσεων ο φόρος που έπρεπε να καταβληθεί ανερχόταν στο τετραπλάσιο ή επταπλάσιο του ονομαστικού κεφαλαίου των επιχειρήσεων. Πολλές φορές ο φόρος κάποιων επιχειρήσεων ή μεμονωμένων ατόμων ήταν τόσο δυσβάστακτος που ακόμα και η εκποίηση των περιουσιακών τους στοιχείων δεν ήταν αρκετή για να εξοφληθούν τα χρέη προς την εφορία. Σε αυτή την περίπτωση τα άτομα αυτά ήταν υποχρεωμένα να πληρώσουν το

⁸⁰⁵ Γκιουβέν Ντ., ό.π., σελ. 204-208.

χρέος τους εργαζόμενοι στα στρατόπεδα εργασίας. Συνολικά μεταφέρθηκαν στην περιοχή Άσκαλε 1229 άτομα. Αν και άτομα άνω των 55 ετών έπρεπε να εξαιρούνται, ωστόσο μεταξύ των εγκλείστων βρίσκονταν και άτομα άνω των 75 και 80 ετών. Το Σεπτέμβριο του 1943 ο εκδότης των New York Times Σάϊρους Σουλτσπέργκερ (Cyrus L. Sulzberger), που είχε περάσει τους καλοκαιρινούς μήνες στην Τουρκία, δημοσίευσε τη θέση του σχετικά με το φορολογικό νόμο ασκώντας κριτική. Τα δημοσιεύματα ανάγκασαν την Τουρκία να αποσύρει αυτόν τον νόμο στις 17 Σεπτεμβρίου 1943. Το Δεκέμβριο αφέθηκαν ελεύθεροι όλοι οι εργαζόμενοι στα στρατόπεδα και στις 15 Μαρτίου 1944 καταργήθηκε ο φορολογικός νόμος.⁸⁰⁶

Στις 23 Φεβρουαρίου 1945 ήταν φανερό ότι οι Δυνάμεις του Άξονα θα έχαναν τον πόλεμο και η Τουρκική κυβέρνηση κήρυξε τον πόλεμο στη Γερμανία και την Ιαπωνία. Με αυτή την απόφαση η Τουρκία μπορούσε να έχει τη δυνατότητα να λάβει μέρος στην ίδρυση του ΟΗΕ, στη Συνδιάσκεψη του Σαν Φρανσίσκο στις 25 Απριλίου 1945, ως ιδρυτικό μέλος. Εκτός τούτου στις 18 Ιουλίου του 1945 τερματίστηκε ο μονοκομματισμός με την ίδρυση του Δημοκρατικού Κόμματος. Το γεγονός αυτό ήταν η αρχή στη φιλελευθεροποίηση της μειονοτικής πολιτικής της τουρκικής κυβέρνησης. Από το 1946 οι μη μουσουλμάνοι που είχαν πανεπιστημιακό δίπλωμα μπορούσαν να υπηρετήσουν ως έφεδροι αξιωματικοί. Έγιναν πολλές αλλαγές στην πολιτική της χώρας όσον αφορά στις μειονότητες. Ειδικά ο Πρωθυπουργός σε ομιλία του στο Πανεπιστήμιο δήλωνε ότι οι μειονότητες δεν πρέπει να θεωρούνται μόνο Τούρκοι πολίτες, στο πλαίσιο των νόμων, αλλά πρέπει να συμπεριφερόμαστε σε αυτές εγκάρδια και φιλικά. Αυτό μπορούσε να θεωρηθεί επιθυμία της τουρκικής κυβέρνησης να συμμετάσχει στο πλευρό των δυτικών, σε μια παγκόσμια τάξη πραγμάτων η οποία είχε πολωθεί μεταξύ του κομμουνισμού και του καπιταλισμού.⁸⁰⁷

Ο Πατριάρχης μπορούσε να ασχολείται άμεσα με τα προβλήματα των ελληνικών κοινοτήτων, διότι με τη Συνθήκη της Λωζάννης απαγορευόταν η συμμετοχή του Πατριαρχείου στις κοινότητες. Οι ελληνικές κοινότητες μπόρεσαν να εκλέξουν εκπρόσωπο από το χώρο του κλήρου, ενώ το Πατριαρχείο μπόρεσε να ιδρύσει γραφείο Τύπου, αφού εκδόθηκε και μία δεύτερη θεολογική εφημερίδα. Δύο

⁸⁰⁶ Alexandris A., ό.π., σελ. 207-239.

⁸⁰⁷ Γκιουβέν Ντ., ό.π., σελ. 227-231.

αρχιεπίσκοποι που είχαν ελληνική υπηκοότητα μπόρεσαν να πάρουν τουρκική υπηκοότητα και να αναλάβουν υπηρεσία. Η περιουσία του ιδρύματος αναγνωρίστηκε ως ιδιοκτησία του Πατριαρχείου τον Απρίλιο του 1949. Τις περιουσίες των κοινοτήτων διαχειρίζονταν πλέον εκλεγμένοι εκπρόσωποι. Ο φόρος "Mukataa" που αφορούσε τα ιδρύματα καταργήθηκε.⁸⁰⁸

Στις εκλογές της άνοιξης του 1950 με Πρωθυπουργό τον Αντνάν Μεντερές η ένταση μεταξύ των σχέσεων του τουρκικού κράτους και των μη-μουσουλμανικών κοινοτήτων αποκλιμακώθηκε. Ήταν πιο εύκολα να αποκτήσει κανείς τουρκική υπηκοότητα. Κάθε πολίτης ανεξάρτητα από θρησκεία και φυλή, εφόσον είχε τουρκική υπηκοότητα, θεωρούνταν πλέον Τούρκος. Καταργήθηκαν οι περιορισμοί στα μειονοτικά σχολεία σε ακαδημαϊκό και διοικητικό επίπεδο. Έτσι η Θεολογική Σχολή μπόρεσε να δεχτεί σπουδαστές από την Ελλάδα ή άλλα χριστιανικά κράτη. Βεβαίως την εποχή αυτή οι σχέσεις των δύο κρατών ήταν εξαιρετικές. Υπήρχε στενή συνεργασία των δύο χωρών στα Βαλκάνια και στο NATO και αυτό ήταν μία από τις βασικότερες αιτίες των παραχωρήσεων της τουρκικής κυβέρνησης, ιδίως προς την ελληνική κοινότητα. Στην παιδεία έγιναν σημαντικές αλλαγές. Επιτράπηκε σε συγκεκριμένο αριθμό δασκάλων από την Ελλάδα να διδάσκουν σε Έλληνες μαθητές. Αντίστοιχα η τουρκική κυβέρνηση μπορούσε να στείλει δασκάλους για τα τουρκικά σχολεία της Δυτικής Θράκης. Οι σχέσεις μεταξύ του Πατριάρχη Αθηναγόρα και των Τούρκων ηγετών ήταν άριστες. Ο Πατριάρχης συναντήθηκε στην Άγκυρα με τον Τζελάλ Μπαγιάρ και τον Αντνάν Μεντερές, στις 27 Ιουλίου 1953, και ένα χρόνο μετά επανέλαβε αυτή την επίσκεψη. Στις 10 Νοεμβρίου 1953 προσκλήθηκε να παρευρεθεί στον ενταφιασμό των λειψάνων του Ατατούρκ στο νεόδμητο Μουσουλείο στην Άγκυρα. Και ένα χρόνο μετά, για πρώτη φορά στην ιστορία της Τουρκικής Δημοκρατίας, Τούρκος Πρωθυπουργός επισκέφτηκε το Φανάρι, ενώ πολιτικοί και θρησκευτικοί ηγέτες επισκέπτονταν τον Πατριάρχη χωρίς περιορισμούς. Μία σημαντική επίσκεψη ήταν του βασιλικού ζεύγους Παύλου και Φρειδερίκης, το οποίο συνάντησε τον Πατριάρχη στις 13 Ιουνίου 1952.⁸⁰⁹

⁸⁰⁸ Alexandris A., ό.π., σελ. 240-245/Κώστας Σταματόπουλος, "Η Τελευταία Αναλαμπή", Εκδ. Δρόμος, Αθήνα, 1996, εισαγωγή.

⁸⁰⁹ Γκιουβέν Ντ., ό.π., σελ. 240-250.

Το 1950 οι μειονότητες ψήφισαν το Δημοκρατικό Κόμμα. Οι καλές σχέσεις μειονοτήτων και κυβέρνησης είχαν ως συνέπεια οι δημοκρατικοί να κερδίσουν τις εκλογές με τη συμπαράσταση των μειονοτήτων που υποστήριζαν ανοικτά πλέον το Δημοκρατικό Κόμμα. Το 1950 από την Κωνσταντινούπολη εκλέχτηκαν τέσσερις μη-μουσουλμάνοι βουλευτές εκ των οποίων οι δύο ήταν Έλληνες, ο Βασίλης Κώνος και ο Ανδρέας Μόσχος. Το 1954 από την Κωνσταντινούπολη κέρδισαν έδρα στο τουρκικό κοινοβούλιο ο Αλέξανδρος Χατζόπουλος και ο Αχιλλέας Μόσχος. Οι μη μουσουλμάνοι βουλευτές έλαβαν μέρος στις δραστηριότητες των κοινοβουλευτικών επιτροπών. Για παράδειγμα ο Αχιλλέας Μόσχος απασχολούνταν σε μία εξεταστική μονάδα της κοινοβουλευτικής επιτροπής με θέμα τον αυξανόμενο αντι-κεμαλισμό. Ο Αλέξανδρος Χατζόπουλος ήταν μέλος μιας επιτροπής που πήγε στην Τεχεράνη για να προωθηθούν οι τουρκο-ιρανικές οικονομικές συνεργασίες. Ο ίδιος βουλευτής ανέλαβε διαμεσολαβητικό ρόλο όταν το 1959, κατά την πρώτη περίοδο μετά την συμφωνία για την Κύπρο, επισκέφθηκαν την Άγκυρα ο Έλληνας Πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής και ο Υπουργός Εξωτερικών Ευάγγελος Αβέρωφ.⁸¹⁰

Η όξυνση του Κυπριακού ζητήματος το 1954 έβαλε οριστικά ένα τέλος στην ανεκτικότητα της κυβέρνησης του Δημοκρατικού Κόμματος έναντι των μειονοτήτων. Το καλοκαίρι του 1955 ξεκίνησε από την εφημερίδα "Hürriyet" μία εκστρατεία εναντίον των μειονοτήτων και ειδικά εναντίον των Ελλήνων, με την κατηγορία περί έλλειψης νομιμοφροσύνης προς το τουρκικό κράτος. Την περίοδο αυτή, η Ελλάδα προσπαθούσε να θεμελιώσει δικαίωμα για την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, λόγω της μεγάλης ελληνικής πλειοψηφίας των μόνιμων κατοίκων στο νησί. Η περίπτωση να αποτελέσουν μειονότητα οι Τούρκοι κάτοικοι του νησιού ενοχλούσε. Γι' αυτό προκαλούσε στον τουρκικό τύπο μια γενικότερη συζήτηση σχετικά με τα μειονοτικά προβλήματα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Το 1955 άρχισαν να γίνονται συγκρίσεις μεταξύ της τουρκικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης και της ελληνικής στην Κωνσταντινούπολη με αναφορές στον άνετο τρόπο ζωής που είχαν στην Πόλη. Το Πατριαρχείο γινόταν συχνά στόχος του Τύπου σε συνδυασμό με το ζήτημα της Κύπρου. Πολλές εφημερίδες ζητούσαν από τον Πατριάρχη να επέμβει και να νουθετήσει τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο. Ο Πατριάρχης Αθηναγόρας δήλωνε ότι ο Πατριάρχης οριζόταν από τη Συνθήκη της Λωζάννης ως μη πολιτικός θεσμός

⁸¹⁰ Γκιουβέν Ντ., ό.π., σελ. 245-252.

και ότι διευθετούσε μόνο θρησκευτικά ζητήματα, ενώ ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος εκλεγόταν από τους Ελληνοκυπρίους και ως αρχηγός Αυτοκέφαλής εκκλησίας δεν είχε καμία διοικητική σχέση με το Πατριαρχείο. Σε αυτές τις διενέξεις μεταξύ Τύπου και Πατριαρχείου παρενέβη ο Παπά Ευθύμ δηλώνοντας ότι το Πατριαρχείο ελάμβανε οικονομική υποστήριξη από το ελληνικό κράτος. Και καταδίκασε την παθητικότητα του Πατριάρχη. Ο Παπά Ευθύμ υποστήριζε ότι σύμφωνα με το εκκλησιαστικό δίκαιο απαγορευόταν στο Μακάριο η πολιτική δραστηριότητα.⁸¹¹

Στις 6 Σεπτεμβρίου 1955 στις 13.00 το ραδιόφωνο μετέδωσε την είδηση ότι έγινε βομβιστική επίθεση στο σπίτι του Κεμάλ στη Θεσσαλονίκη. Το ίδιο ανακοίνωσε και η εφημερίδα "İstanbul Ekspres". Την ίδια ημέρα έγινε συλλαλητήριο από τους φοιτητές στην Πλατεία Ταξίμ. Ήταν η αρχή των γεγονότων. Στα επεισόδια πήραν μέρος πάνω από 100.000 άτομα. Καταστράφηκαν περιουσίες, χάθηκαν ανθρώπινες ζωές. Οι δυνάμεις ασφαλείας έμειναν αδρανείς κατά τη διάρκεια των επεισοδίων. Τα βίαια επεισόδια τερματίστηκαν με την επέμβαση του στρατού. Η γνωστή συνολική ζημία ανερχόταν σε 150 περίπου εκατομμύρια τουρκικές λίρες. Υπήρχαν και ζημιές που δεν δηλώθηκαν. Συνολικά το ποσό ανερχόταν περίπου σε ένα δισεκατομμύριο τουρκικές λίρες.

Τα "Σεπτεμβριανά" προκάλεσαν πολλά μεταναστευτικά κύματα Ελλήνων, Αρμενίων, Εβραίων. Ο Πατριάρχης και το ελληνικό προξενείο προσπαθούσαν να αποτρέψουν τη φυγή της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης. Τη φυγή αυτή εμπόδιζε και η τουρκική κυβέρνηση, αρνούμενη να εκδώσει διαβατήρια σε όσους ήθελαν να φύγουν. Η τουρκική κυβέρνηση με αυτόν τον τρόπο ήθελε να βάλει φρένο στη βεβιασμένη απόσυρση των κεφαλαίων των μη μουσουλμάνων από την αγορά. Περίπου τέσσερις-πέντε μέρες μετά, οι μη Μουσουλμάνοι απέσυραν 93 εκατομμύρια λίρες από τους τραπεζικούς τους λογαριασμούς. Οι μη μουσουλμάνοι ήθελαν να εγκαταλείψουν τη χώρα με το αιτιολογικό ότι τα "Σεπτεμβριανά" ήταν η οριστική απόδειξη ότι δεν γίνονταν αποδεκτοί ως Τούρκοι πολίτες. Τα επεισόδια των Σεπτεμβριανών έγιναν για να κατασταλούν οι οικονομικές δυσχέρειες της κυβέρνησης Μεντερές αλλά και να προωθηθεί η αποχριστιανοποίηση της Κωνσταντινούπολης. Το γεγονός ότι τα δύο τρίτα των επιχειρήσεων που

⁸¹¹ Alexandris A., ό.π., σελ.252-255.

καταστράφηκαν ανήκαν σε Έλληνες δείχνει ότι οι βιαιοπραγίες δύσκολα θα μπορούσαν να εξηγηθούν ως αντίποινα για την κυπριακή πολιτική της Ελλάδας. Βέβαια, θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι οι έντονες αξιώσεις της ελληνορθόδοξης πλειονότητας για την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα ενόχλησαν τους βρετανούς που ήθελαν να κάνουν φανερή στους Έλληνες την τουρκική αξίωση, όσον αφορά την Κύπρο. Με τα Σεπτεμβριανά του 1955 ολοκληρώθηκε το σχέδιο εθνοτικής-δημογραφικής ομοιογενοποίησης της Μικράς Ασίας που είχαν αρχίσει οι Νεότουρκοι.⁸¹²

Οι αποζημιώσεις που δόθηκαν στους πληγέντες από τα επεισόδια ήταν ελάχιστες. Στις εκλογές του 1957 οι μειονότητες έδειχναν φανερή απογοήτευση λόγω των γεγονότων και δημιουργήθηκε μία εντυπωσιακή αδιαφορία για τα κρατικά ζητήματα. Αν και οι Έλληνες μέχρι το 1955 υποστήριζαν το Δημοκρατικό Κόμμα, παρόλες τις διακρίσεις εις βάρος της ελληνικής μειονότητας, μπόρεσαν να επωφεληθούν οικονομικά από την εξαιρετικά φιλελεύθερη οικονομική πολιτική του δημοκρατικού κόμματος. Εκτός από την οικονομική ανόρθωση πέτυχαν και κάποιες σημαντικές αλλαγές στη λειτουργία των κοινοτήτων.

Το Δημοκρατικό Κόμμα κέρδισε τις εκλογές του 1957 με τη βοήθεια πάλι των μειονοτικών. Το Ρεπουμπλικανικό Κόμμα του Ισμέτ Ινονού δεν θα ξεχνούσε ποτέ ότι οι μειονότητες βοήθησαν το Δημοκρατικό Κόμμα να κερδίσει τις εκλογές. Το Μάιο του 1960 ο Πρόεδρος Τζελάλ Μπαγιάρ, ο Πρωθυπουργός Αντνάν Μεντερές και ο Υπουργός Εξωτερικών Φατίν Ρουστού Ζορλού, με ένα πραξικόπημα, κατηγορήθηκαν ενώπιον στρατοδικείου μεταξύ άλλων και για τα επεισόδια της 6^{ης}/7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955. Η διαδικασία αυτή δεν βοηθούσε τη διαλεύκανση των γεγονότων αλλά είχε στόχο να αποδείξει την ευθύνη του Δημοκρατικού Κόμματος για τα γεγονότα. Με αυτόν τον τρόπο τα Σεπτεμβριανά θα χρησιμοποιούνταν ως δικαιολογία για το στρατιωτικό πραξικόπημα του Μαΐου του 1960.

Μετά την ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας τα προβλήματα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, ακόμα και μεταξύ Τουρκοκυπριακής και Ελληνοκυπριακής πλευράς, δεν σταμάτησαν. Οι Τούρκοι δεν μπορούσαν να αποδεχτούν το Μακάριο ως Πρόεδρο της

⁸¹² Γκιουβέν Ντ., ό.π., σελ.255-290

Κυπριακής Κυβέρνησης. Η αποστροφή του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος Τουρκίας για τις μειονότητες, ο φόβος μη γίνει τελικά μειονότητα ο τουρκοκυπριακός πληθυσμός στην Κύπρο, ο ξένος παράγοντας και η πολιτική του Μακαρίου αναθέρμαναν πάλι το κυπριακό πρόβλημα. Στόχος της τουρκικής Κρατικής ελίτ ήταν να “καθαρίσει” την Κωνσταντινούπολη από το ελληνικό στοιχείο. Με πρόσχημα το Κυπριακό η Κυβέρνηση του Ινονού στις 16 Μαρτίου 1964 αποφάσισε να καταγγείλει μονομερώς τη Συνθήκη του 1930 με την Ελλάδα περί εποίκισμού, εμπορίου και εμπορικής ναυτιλίας που ήταν η αιτία του μεταναστευτικού κύματος της ελληνικής μειονότητας. Σε αυτή τη διμερή σύμβαση ρυθμιζόταν το δίκαιο παραμονής και εργασίας των Ελλήνων υπηκόων. Με τη λύση της σύμβασης το ένα τρίτο των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης αναγκάστηκε να εγκαταλείψει άμεσα τη χώρα. Αλλά και Έλληνες με τουρκικό διαβατήριο αποφάσισαν να εγκαταλείψουν τη χώρα.⁸¹³

Με αποφάσεις του Υπουργείου Οικονομικών κατασχέθηκαν οι περιουσίες των Ελλήνων Υπηκόων. Το κράτος, με το αιτιολογικό πως έπρεπε να ληφθούν προληπτικά μέτρα για πιθανές φορολογικές οφειλές, έκανε κατάσχεση στις περιουσίες των Ελλήνων υπηκόων. Τα εμπόδια ήταν πολλά και παράλογα. Επιτρεπόταν σε κάθε που έφευγε άτομο να έχει μαζί του μόνο 22 δολάρια και μία μόνο βαλίτσα με ρούχα. Τους υποχρέωναν να υπογράψουν μία δήλωση που δεν τους ήταν γνωστό το περιεχόμενό της. Το περιεχόμενο της δήλωσης ήταν: 1) ότι διακινούσαν παράνομα συνάλλαγμα εντός της χώρας 2) ότι ήταν μέλη της Ελληνικής Ένωσης Κωνσταντινουπόλεως 3) ότι είχαν στείλει χρήματα στους “Έλληνες τρομοκράτες” στην Κύπρο και 4) ότι εγκατέλειπαν τη χώρα οικειοθελώς. Οι απελάσεις συνεχίστηκαν αφού έγινε πλέον φανερός ο μαζικός χαρακτήρας τους.

Οι κοινότητες πήραν μία φθίνουσα πορεία. Οι διώξεις εναντίον του ελληνικού στοιχείου συνεχίστηκαν. Τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι ελληνικές κοινότητες ήταν πολλά και συνεχίστηκαν με πιο έντονο τρόπο μετά το 1974, με την κατάληψη του Βόρειου τμήματος της Κύπρου. Οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τη γενέτειρά τους αφού αντιμετώπιζαν καθημερινά πολλά προβλήματα στην Παιδεία, στον τομέα εργασίας και γενικότερα στην

⁸¹³ Alexandris A., ό.π., σελ. 260-275.

κοινωνία. Ο ελληνικός πληθυσμός το 1960 αριθμούσε ακόμη περίπου 100.000 άτομα, ενώ ως το 1978 μειώθηκε περίπου στα 7.000 άτομα.⁸¹⁴

3. Η Κληρονομιά της Οσμаниκής Αυτοκρατορίας

Στην ιστορία του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα κυριαρχούν η εθνικιστική λογική και οι εθνικό -απελευθερωτικοί αγώνες. Έτσι λοιπόν είναι πολύ δύσκολο να περιγραφεί και να αξιολογηθεί η οσμανική κληρονομιά. Αν ανατρέξουμε στο παρελθόν θα αντιληφθούμε ότι οι προκαταλήψεις προέρχονται από πολλές μεριές. Είναι γνωστό ότι η Δυτική και η Κεντρική Ευρώπη φοβούνταν, δικαιολογημένα, την επέκταση της Οσμανικής Αυτοκρατορίας μέχρι και τον 17^ο αιώνα, αφού οι Οσμανοί πολιόρκησαν τη Βιέννη δύο φορές. Αξίζει να σημειώσουμε πως οι παλιοί αυτοί φόβοι υπάρχουν και σήμερα, έχουν όμως μεταμορφωθεί σε πολιτισμικές προκαταλήψεις .

Μέχρι πρόσφατα στις πάνω από τριάντα χώρες που βρίσκονται σε περιοχές που αποτελούσαν μέρος της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, το οσμανικό παρελθόν ή προσπαθούσαν να το αγνοήσουν ή το αξιολογούσαν με εξαιρετικά αρνητικούς όρους. Με λίγες εξαιρέσεις, στις πρώην βαλκανικές επαρχίες η κατάσταση σήμερα παραμένει ίδια. Αντίθετα όμως, σε πολλά αραβικά κράτη έχουν εκπονηθεί αρκετά έργα που αφορούν στην οσμανική περίοδο. Και στο Ισραήλ ακόμη έχει εδραιωθεί εδώ και δεκαετίες παράδοση οσμανικών σπουδών, συνδεδεμένη με το σιωνισμό και τη δικαιολόγησή του. Στην Τουρκία τα τελευταία χρόνια, το ενδιαφέρον της ακαδημαϊκής κοινότητας και του κοινού για την οσμανική κληρονομιά αυξάνεται. Παρόλο που η παρουσία της Οσμανικής Αυτοκρατορίας ήταν έντονη σε πολλές από αυτές τις περιοχές για πέντε ή έξι αιώνες, οι γνώσεις και οι συζητήσεις γι' αυτή στα κράτη που δημιουργήθηκαν γενικά απουσιάζουν.⁸¹⁵

Αν εξετάσουμε το θέμα γλωσσικά, στα Βαλκάνια, θα παρατηρήσουμε ότι κάποτε υπήρξε σημαντική διείσδυση των οσμανικών τουρκικών λέξεων στις διάφορες γλώσσες. Σήμερα όμως σε γενικές γραμμές οι περισσότερες βαλκανικές γλώσσες διατηρούν αρκετά τουρκικά στοιχεία, συμπεριλαμβανομένης της ελληνικής, της σερβοκροατικής και της βουλγαρικής. Στις πρώην μικρασιατικές και αραβικές

⁸¹⁴ Alexandris A., ό.π., σελ. 316-319.

⁸¹⁵ Quataert D “ The Age of Reforms (1812-1914) - An economic and social history of the Ottoman Empire, 13001914”, εκδ. H. İnalcık και D Quataert, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη 1994, σελ. 759-762 .

επαρχίες λίγα σχετικά στοιχεία υπάρχουν από την οσμανική γλώσσα και αυτά έχουν αρχίσει να εξαφανίζονται με γοργό ρυθμό. Πρέπει να λάβουμε υπόψη πως όλα τα μεταοσμανικά καθεστώτα ξεκίνησαν εκστρατείες γλωσσικής κάθαρσης, στην προσπάθεια να εκμηδενιστούν τα οσμανικά στοιχεία στις αναδυόμενες εθνικές γλώσσες των διαδόχων κρατών. Ακόμη και στην αναδυόμενη νέα Τουρκική δημοκρατία προγράμματα της τουρκικής κυβέρνησης εξοβέλισαν (πάνω από το 50 % του συνόλου) τις αραβικές και περσικές λέξεις που είχαν εισχωρήσει στα οσμανικά, ενώ η Συρία και η Βουλγαρία – τόσο διαφορετικές κατά τα άλλα – διέγραψαν τις τουρκικές λέξεις από την αραβική και τα βουλγαρική γλώσσα αντίστοιχα.⁸¹⁶

Η γλωσσική κάθαρση οφειλόταν στις αρνητικές απόψεις που είχαν για το οσμανικό παρελθόν οι πολιτικοί αρχηγοί στα διάδοχα κράτη και είχαν αποφασίσει να εκδιώξουν κάθε ίχνος οσμανικού στοιχείου από τις εθνικές ταυτότητες που δημιουργούσαν. Τα διάδοχα κράτη προσπαθούσαν να αποδεσμευτούν από το οσμανικό τους παρελθόν και να ασχοληθούν με τη διαδικασία σχηματισμού του κράτους τους. Γενικά, όλα τα διάδοχα κράτη, από τη Σερβία και τη Ρουμανία μέχρι την Τουρκία, τη Συρία ή το Ιράκ, ασχολούνταν με τη συκοφάντηση του οσμανικού παρελθόντος. Για τους λαούς αυτών των κρατών, οι Οσμανοί έγιναν ο «άλλος», ο καταπιεστής των «εθνικών αξιών» που είχαν διασωθεί κατά τη μακραίωνη οσμανική περίοδο. Δηλαδή για δεκαετίες όλα τα διάδοχα κράτη, τα οποία βρίσκονταν στη Βαλκανική ή στη Μικρασία, απέρριψαν την οσμανική τους κληρονομιά, καθώς αναζητούσαν την ταυτότητά τους στη μεταοσμανική εποχή.⁸¹⁷

Σε όλα τα πρώην αυτοκρατορικά εδάφη, οι εθνικιστές αναφέρουν συχνά την πολιτιστική καταστροφή που επέφεραν οι Οσμανοί. Πολλοί συγγραφείς και διανοούμενοι σε όλα τα Βαλκάνια όπως στη Βουλγαρία, τη Ρουμανία, την Ελλάδα και τη Σερβία αναφέρονται πολλές φορές με εχθρότητα για τους Οσμανούς, τους «Τούρκους»

Για αρκετές δεκαετίες η ιστοριογραφία στα αραβικά κράτη παρέμενε σιωπηλή ή εχθρική όσον αφορά στους Οσμανούς. Πολλές φορές οι Άραβες κατήγγειλαν

⁸¹⁶ Quataert D., "The Ottoman Empire 1700-1922)", Cambridge University Press, 2005, σελ110-112.

⁸¹⁷ Quataert D., ο.π., σελ 112-115/ Shaw S.J.-Shaw –Kural E., "History of the Ottoman Empire and Modern Turkey 1808-1975" Cambridge University Press, 1977, σελ. 387.

επανελημμένα ότι κατά την οσμανική περίοδο τα εθνικά αραβικά δικαιώματα είχαν εκμηδενιστεί. Κατά τη διάρκεια της προσπάθειας θεμελίωσής τους, τα νέα κράτη αγνόησαν τους Οσμανούς και προσπάθησαν να βρουν την αραβική ιστορία. Τα τελευταία χρόνια, κράτη όπως η Συρία, ο Λίβανος, η Αίγυπτος και το Ιράκ αναλύουν την οσμανική περίοδο των αραβικών περιοχών.⁸¹⁸

Στη Μικρά Ασία, οι Τούρκοι δημιουργώντας το νέο κράτος τους θέλησαν να διαμορφώσουν μια κοινή αίσθηση της τουρκικής ταυτότητας συνδέοντάς την με τη γη της προσομανικής Ανατολίας. Προέβαλλαν τους Χετταίους ως εθνικούς προγόνους και προσπάθησαν να παρακάμψουν την οσμανική περίοδο. Υποστήριξαν ότι το οσμανικό κράτος ήταν διεφθαρμένο και αδύναμο, γι' αυτό άξιζε να αντικατασταθεί από το νέο τουρκικό κράτος. Ειδικά μετά το 1980 υπάρχει μία στροφή προς το οσμανικό παρελθόν. Σήμερα υπάρχουν μελετητές που ασχολούνται με το οσμανικό παρελθόν και ειδικά με το Σουλτάνο Abdül Hamit. Βέβαια οι απόψεις γι' αυτό το θέμα πολλές φορές δίστανται. Οι οπαδοί της εκκοσμίκευσης αρχίζουν να βλέπουν στην έκταση της αυτοκρατορίας ένα πρότυπο για την τουρκική στρατιωτική επέκταση, που πολλές φορές είναι αντίθετο με την κατεύθυνση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής μετά την ίδρυση της δημοκρατίας. Άλλοι πάλι θεωρούν αυτή την εποχή πρότυπο για την εφαρμογή και το σεβασμό των αξιών, στα πλαίσια ενός ισλαμιστικού κινήματος που πλέον έχει αρχίσει να γίνεται πολιτικά ισχυρό.⁸¹⁹

Αν παρατηρήσουμε την δυτικοευρωπαϊκή συμπεριφορά έναντι της Τουρκίας θα δούμε ίσως άλλη μια κληρονομιά του οσμανικού παρελθόντος. Σε ευρωπαϊκές χώρες όπως στη Γερμανία, υπάρχει αποστροφή και φόβος για τους σημερινούς Τούρκους. Γι' αυτό και ήταν απορριπτική η απάντηση στην αίτηση της Τουρκίας το 1998 για την ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Θεωρητικά οι αιτίες μπορεί να είναι πολλές: μαζική εισροή Τούρκων στην Ευρώπη και ανταγωνισμός της τουρκικής βιομηχανίας, έλλειμμα της σημερινής Τουρκίας σε θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ελληνοτουρκικές σχέσεις, διαμάχη με την Ελλάδα για τα πετρέλαια του Αιγαίου, κυπριακό ζήτημα αλλά και παλιές μνήμες των οσμανικών στρατιωτικών επιτυχιών ενάντια στα ευρωπαϊκά κράτη. Ίσως οι Δυτικοευρωπαίοι να αντιμετωπίζουν εσφαλμένα την Τουρκία, ως μοναδικό διάδοχο κράτος των

⁸¹⁸ Quataert D., ο.π., σελ. 115/ Shaw S.J.- Shaw-Kural E., ο.π., σελ. 388.

⁸¹⁹ Quataert D., ό.π., σελ. 115/Shaw S.J.-Shaw-Kural E., ό.π., σελ. 373-376.

Οσμανών, αντί να τη βλέπουν ως ένα κράτος μεταξύ των πολλών. Η αντιμετώπιση αυτή προέρχεται εν μέρει από τις απαρχές της οσμανικής αυτοκρατορίας στη Μικρά Ασία και τις τουρκικές μεταναστεύσεις εκεί. Βέβαια η Ανατολία παρέμεινε η πολυπληθέστερη περιοχή από όσες διατήρησε η αυτοκρατορία με μεγαλύτερη εθνοτική ομάδα τους Τούρκους.

Μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου δημιουργήθηκαν νέα κράτη στις μικρασιατικές και αραβικές περιοχές. Επίσης δημιουργήθηκαν κράτη και στα Βαλκάνια. Οι διοικητικές πρακτικές και οι δομές του οσμανικού κράτους, ενώ παρέμειναν στα κράτη των αραβικών περιοχών, στα κράτη των Βαλκανίων εγκαταλείφθηκαν αμέσως, διότι η μουσουλμανική διοικητική τάξη μετά την ανεξαρτησία αυτών των κρατών έφυγε ή εκδιώχθηκε. Σε πολλά αραβικά κράτη, όπως στο Ιράκ, την Αίγυπτο, την Ιορδανία και τη Συρία, οι πρώην οσμανικές ελίτ διηύθυναν την πολιτική ή ασκούσαν σημαντική επιρροή. Και στην Τουρκία ακόμη, πρώην Οσμανοί στρατηγοί υπήρξαν πρόεδροι της Τουρκικής Δημοκρατίας μέχρι το 1950. Μεγάλος μάλιστα αριθμός Οσμανών στρατιωτικών πολιτικών προσωπικοτήτων επάνδρωσε την τουρκική γραφειοκρατία. Σίγουρα, η Τουρκία κληρονόμησε το μεγαλύτερο μέρος του οσμανικού προσωπικού συγκριτικά με τα άλλα διάδοχα κράτη.⁸²⁰

Η οσμανική κληρονομιά φαίνεται καθαρά σε ορισμένα σχήματα κατανομής του πληθυσμού. Οι μεταναστεύσεις, τις οποίες επέβαλε το οσμανικό αυτοκρατορικό σύστημα, οδήγησαν στη μετακίνηση πληθυσμών μέσα στην αυτοκρατορία. Τα αποτελέσματα της μετακίνησης τα βλέπουμε και σήμερα: για παράδειγμα οι Τούρκοι της Κύπρου που κατάγονται από μικρασιάτες εποίκους που έφτασαν το 16^ο αιώνα και οι Σέρβοι και οι Κροάτες που άφησαν τις πατρίδες τους και έφυγαν προς τα βόρεια, προκειμένου να αποφύγουν τους εισβολείς. Οι κληρονομίες αυτές παραμένουν παντού, αν και οι μετακινήσεις μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου μειώνουν τη σημασία τους. Οι αποτυχίες της οσμανικής πολιτικής διατηρούν τον απόηχό τους μέχρι σήμερα. Η ανικανότητα των Οσμανών να κρατήσουν τη Μεγάλη Βρετανία έξω από τον Περσικό Κόλπο, μολονότι η Βασόρα επί Ιρακινού εδάφους αποτελούσε τμήμα της οσμανικής επαρχίας, ήταν αιτία της δημιουργίας ενός

⁸²⁰ Shaw S.J.-Shaw Kural E., ό.π., σελ 376 / Quataert D., ό.π., σελ. 115-116.

βρετανικού πελατειακού κράτους στο Κουβέιτ . Το μακροχρόνιο πρόβλημα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας πηγάζει κατευθείαν από την απόσχιση των ελληνικών υπόδουλων πληθυσμών. Επίσης η παρέμβαση της Τουρκίας στη βοσνιακή κρίση στα Βαλκάνια επικρίθηκε και θεωρήθηκε ως ύστερη εκδοχή του επεκτατισμού.⁸²¹ .

Στις διαπραγματεύσεις που προηγήθηκαν της Συνθήκης της Λωζάννης, η κεμαλική τουρκική αντιπροσωπεία δεν έθεσε θέμα επανάκτησης αραβικών εδαφών, με εξαίρεση την κατοικούμενη από κουρδικούς πληθυσμούς περιοχή της Μοσούλης . Ο κεμαλισμός ενδιαφερόταν για τη συγκρότηση αμιγώς εθνικού τουρκικού κράτους και δεν συμεριζόταν τις χαλιφικές αντιλήψεις του προηγούμενου καθεστώτος. Παρ'όλα αυτά, η οσμανική παράδοση εξακολούθησε και εξακολουθεί ίσως να ξεχωρίζει στον αραβικό κόσμο. Τα κράτη που δημιουργήθηκαν σε αυτόν δανείστηκαν πολλά από την οσμανική διοίκηση, ή μάλλον από την ιδιόμορφα εκσυγχρονιστική πλευρά της, όπως αυτή διδασκόταν στις περίφημες σχολές των Ανατόρων στην Πόλη.

Ακόμα το πνεύμα των στρατιωτικών πολιτικών του οσμανικού κόσμου, πνεύμα που εκφράστηκε κυρίως με το κίνημα των Νεότουρκων, επηρέασε για πολλά χρόνια την πολιτική ζωή και παράδοση στις πλέον εξελιγμένες – και άρα εθνικιστικές – αραβικές χώρες, την Αίγυπτο ή ακόμη και το Ιράκ.⁸²²

Το νέο εδαφικό status quo που δημιουργήθηκε στην περιοχή ήταν αποτέλεσμα της διάλυσης της Οσμανικής Αυτοκρατορίας και της μετεξέλιξής της σε ένα πλήθος εθνικών κρατών. Αυτά τα κράτη είναι η σημερινή Τουρκία και ένα μέρος του Ιράν, το οποίο ήταν ένα κράτος εδαφικά προσδιορισμένο από παλιά. Η Συρία, το Ιράκ και η Αίγυπτος ήταν κρατίδια τα οποία δημιουργήθηκαν αργότερα κατά την εποχή του μεσοπολέμου, ενώ το Ισραήλ δημιουργήθηκε το 1948 βάσει συνθηκών που υπέγραψαν οι Βρετανοί .

Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Ο τουρκικός πόλεμος της ανεξαρτησίας του 1919-1922 πέρασε στην ιστορία ως ο πρώτος τριτοκοσμικός εθνικοαπελευθερωτικός πόλεμος κατά της Δύσης που κερδήθηκε με την συμβολή της Σοβιετικής Ένωσης. Το 1919 η Οσμανική

⁸²¹ Quataer D., ό.π., σελ 118.

⁸²² Quataert D. , ό.π., σελ. 110-120 / Shaw S.J. –Shaw –Kural E., ό.π., σελ. 373-387

Αυτοκρατορία δεν ήταν μονάχα μεγάλος ασθενής της Ευρώπης. Ήταν κάτι παραπάνω, στην κυριολεξία έπνεε τα λoίσθια. Οι Μεγάλες Δυνάμεις, η καθεμιά για δικό της συμφέρον προσπάθησαν να τη διανέμουν μεταξύ τους. Η Τουρκία με την καθοδήγηση του Κεμάλ, αλλά και με τη βοήθεια των δυνάμεων της Ευρώπης αναδείχτηκε σε μία σημαντική δύναμη των Βαλκανίων και στην πορεία ένα σημαντικό κράτος της περιοχής λόγω της γεωγραφικής της θέσης.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το νεοτουρκικό κίνημα και τα γεγονότα της συγκεκριμένης περιόδου, που είναι και αντικείμενο της εργασίας αυτής, ήταν μία ιδιόμορφη περίπτωση “επανάστασης”. Ήταν δηλαδή ένα στρατιωτικό κίνημα από κατώτερους αξιωματικούς, το οποίο εκδηλώθηκε στην πιο ταραγμένη περιοχή της επικράτειας, τη Μακεδονία. Επιβλήθηκε πολύ γρήγορα, χωρίς ιδιαίτερες συγκρούσεις και απώλειες, αν σκεφτούμε τις καταστάσεις που κλόνιζαν την ίδια τη δομή του παλαιού καθεστώτος, αλλά και τις επιπτώσεις που είχε η επικράτησή του. Χωρίς λαϊκή συμμετοχή, μετά την επικράτησή του, έτυχε μιας μεγάλης λαϊκής αποδοχής. Ο σουλτάνος Abdül Hamit, παρόλο που διακυβευόταν ο θρόνος του, υποχώρησε στα αιτήματα του κινήματος, δίχως να στείλει στρατεύματα από την Κωνσταντινούπολη. Ίσως να είδαν όλοι μαζί το κίνημα σαν λύτρωση από τη δυσχερή θέση που βρισκόταν η Οθμανική Αυτοκρατορία. Το ίδιο πίστεψαν και οι εθνότητες που υπήρχαν εντός της επικράτειας, οι οποίες έδειξαν μεγάλο ενθουσιασμό και υπέρμετρη αισιοδοξία. Συγκεκριμένα, την περίοδο της διακυβέρνησης από τους Νεότουρκους μπορούμε να τη χωρίσουμε σε δύο φάσεις: η πρώτη αφορά την περίοδο 1908-1913, η οποία θεωρείται η φάση της φιλελεύθερης νεοτουρκικής πολιτικής, και η δεύτερη την περίοδο 1913-1918, η οποία θεωρείται η φάση της ριζοσπαστικής νεοτουρκικής πολιτικής.

Συγκεκριμένα, το κίνημα των Νεότουρκων σηματοδότησε την απαρχή μιας προσπάθειας εκμοντερνισμού του Κράτους το οποίο αποκτούσε πλέον κοσμικό χαρακτήρα. Η θεσμική κατάργηση των μιλλέτ, η επαναφορά του Συντάγματος του 1876, η ενσωμάτωση όλων των υπηκόων της αυτοκρατορίας στο δημόσιο χώρο, ως πολιτών και όχι με τη διαμεσολάβηση των εθνοθρησκευτικών συνόλων στα οποία ανήκαν, αποτελούν τις βασικές αλλαγές της πρώτης φάσης. Οι Νεότουρκοι είχαν τη συναίνεση των λαϊκών ηγετικών ομάδων των διαφορετικών μιλλέτ γι’αυτές τις αλλαγές. Στις πρώτες βουλευτικές εκλογές που έγιναν αμέσως μετά το κίνημα στους επόμενους μήνες, το πολιτικό σύστημα που εφαρμόστηκε ήταν μεν αντιπροσωπευτικό, όχι όμως της κοινωνίας, ως ενιαίου πολιτικού συνόλου, αλλά της κοινωνίας, ως συνόλου των πρώην «μιλλί συνόλων».

Μέχρι το 1913 στην Οσμανική Αυτοκρατορία σημειώνονται σημαντικές πολιτικές αλλαγές μη αναστρέψιμες, όπως ήταν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι που σηματοδότησαν την οριστική ανατροπή της προηγούμενης κατάστασης, δηλαδή χάθηκαν εδάφη με τον περισσότερο μη-μουσουλμανικό πληθυσμό. Εν συνεχεία, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι συνέβαλαν στην αλλαγή σύνθεσης του πληθυσμού της Μικράς Ασίας, που η πλειονοψηφία του ήταν μουσουλμανική. Επίσης διαμόρφωσαν ένα σημαντικό πυρήνα μέσα στο μικρασιατικό χώρο, ο οποίος είχε συνειδητοποιήσει ότι η επιβίωσή του εξαρτιόταν από την επιβίωση του κράτους του.

Ωστόσο, το κίνημα επειδή είχε καθολική αποδοχή και στο εσωτερικό και στο εξωτερικό, έδωσε τη δυνατότητα στους Νεότουρκους να προχωρήσουν σε πραγματικές αλλαγές, είτε στις σχέσεις τους με τις Μεγάλες Δυνάμεις, είτε σε ζητήματα των εθνοτήτων της χώρας και να προσπαθήσουν να αναπτύξουν την εθνική οικονομία και τον εκδημοκρατισμό της χώρας. Οι Νεότουρκοι είχαν επιλέξει το δρόμο του τουρκικού εθνικισμού και προσπαθούσαν με διάφορους τρόπους και με διάφορες προφάσεις να τον εφαρμόσουν. Από τη μελέτη των γεγονότων εκείνης της εποχής φαίνεται ότι στους νεοτουρκικούς κύκλους υπήρχε προειλημμένη απόφαση της μετατροπής του πολυεθνικού οσμανικού κράτους σε τουρκικό εθνικό κράτος, πολύ πριν την έναρξη του κινήματος. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι βοήθησαν και διευκόλυναν αρκετά αυτή την απόφαση, ειδικά για να επιταχυνθεί η τουρκοποίηση του οσμανικού κράτους καθώς και ο εξοβελισμός των χριστιανικών λαών της αυτοκρατορίας. Ο πόλεμος και τα γεγονότα, που ακολούθησαν, έδωσαν στους Νεότουρκους την απαραίτητη κάλυψη για να προβούν σε διωγμούς ή ακόμα και σε γενοκτονία, όπως γίνεται σε τέτοιες ανεξέλεγκτες καταστάσεις.

Οι πρώτοι νόμοι που ψήφισαν και τα πρώτα μέτρα που πήραν, όπως και το σύνταγμα, οδηγούσαν προς την απόφαση του εκτουρκισμού του χώρου, ενώ οι ίδιοι με συνεχείς δηλώσεις τους καταφέρονταν κατά των προνομίων των εθνοτήτων και προσπαθούσαν να προβάλουν την ιδέα ενός νέου τουρκικού έθνους. Μετά την επικράτησή τους στην αντεπανάσταση, ακολούθησαν μια πιο επιθετική πολιτική εναντίον των χριστιανικών πληθυσμών και ειδικά των Ελλήνων, πλήττοντας την οικονομική τους ισχύ με τον εμπορικό αποκλεισμό και τα οικονομικά μέτρα. Η υποχρέωση της στρατιωτικής θητείας των χριστιανών, η προσπάθεια χειραγώγησης, ελέγχου και εκτουρκισμού της ελληνικής παιδείας, η κατάργηση των πολιτικών

προνομίων του οικουμενικού Πατριάρχη, που δημιούργησαν ένα έντονο κλίμα ανασφάλειας για τους Έλληνες και τους χριστιανικούς πληθυσμούς, ήταν κάποιες από τις αποφάσεις της κυβέρνησης .

Το 1911, λόγω των συγκυριών του ιταλοτουρκικού πολέμου, της μείωσης της λαϊκής αποδοχής της πολιτικής τους και της αναβάθμισης της αντιπολίτευσης, υπήρξε μία πρόσκαιρη ύφεση στη διακυβέρνησή τους. Η παρένθεση της εξουσίας των φιλελευθέρων από τον Αύγουστο του 1912 μέχρι το 1913, οπότε και επανήλθαν πραξικοπηματικά οι Νεότουρκοι, δεν άλλαξε καθόλου τη συμπεριφορά τους. Και, καθώς όλος ο κρατικός οργανισμός είχε στελεχωθεί με τους Νεότουρκους της ΕΕΠ, δεν επηρεάστηκε η συμπεριφορά τους έναντι των ελληνικών κοινοτήτων και συνέχισαν την εκτουρκιστική τους πολιτική. Μετά τα αποτελέσματα των Βαλκανικών Πολέμων , στο συνέδριο του 1913 ελήφθη και επίσημα η απόφαση για τουρκοποίηση της αυτοκρατορίας και άρχισε να εφαρμόζεται πλέον πιο οργανωμένα, δίχως προσχήματα.

Το 1914 με την είσοδο της Ρωσίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο σουλτάνος, αφού πρώτα συμβουλευτήκε τον σείχουλισλάμη, κήρυξε στις 14 Νοεμβρίου επισήμως ιερό πόλεμο (Τζιχάντ). Αυτή η απόφαση βόλευε πολύ τους Γερμανούς, διότι σε σύντομο χρονικό διάστημα οι προσδοκίες τους αποδείχθηκαν αβάσιμες καθώς η εκστρατεία στο δυτικό μέτωπο εξελίχθηκε σε πόλεμο χαρακωμάτων. Ταυτόχρονα, οι Γερμανοί περίμεναν ότι η απόφαση του σουλτάνου θα επηρεάσει θετικά τους μουσουλμάνους κατοίκους των περιοχών των αποικιών των Συμμαχικών Δυνάμεων. Παρά τις αμφιβολίες τους για τη στρατιωτική ισχύ των Οσμανών, οι Γερμανοί ενθάρρυναν την επιθετική τους τακτική. Τα επιχειρησιακά σχέδια εκπονήθηκαν από το Γερμανό αρχηγό του Οσμανικού Γενικού Επιτελείου, Μπρόνσαρτ φον Σέλεντορφ και προέβλεπαν επιθέσεις στο Σουέζ και στη Ρωσική Υπερκαυκασία. Οι Τούρκοι θριάμβευσαν στη μάχη της Καλλίπολης το 1915. Στο μέτωπο της Υπερκαυκασίας, στην περιοχή Σαρίκαμις, ο Ενβέρ Πασά νικήθηκε κατά κράτος από τους Ρώσους, αφού από τους 90.000 στρατό επέζησαν μόνο 12.000, ενώ οι υπόλοιποι πέθαναν από το κρύο και την εξάντληση.

Η ανεπίσημη οργάνωση, γνωστή ως Τεσκιλάτ-ι Μαχσουσά (Teşkilat-ı Mahsusa), της οποίας τον άμεσο έλεγχο ανέλαβε ο ίδιος ο Ενβέρ Πασά, κατά τη διάρκεια του Α΄

Παγκόσμιου Πολέμου έπαιξε σημαντικό παρασκηνακό ρόλο εναντίον των χριστιανικών πληθυσμών της επικράτειας καθώς και στις αραβικές επαρχίες, στο αρμενικό ζήτημα και στη μικρασιατική καταστροφή. Αυτή η ομάδα έδρασε ακόμα και έξω από την αυτοκρατορία, όπου προσπάθησε να επηρεάσει τη μουσουλμανική αντίσταση ενάντια στη ρωσική, γαλλική και βρετανική διοίκηση, στις αντίστοιχες αποικιακές αυτοκρατορίες.

Το τέλος του πολέμου βρήκε την Οσμανική Αυτοκρατορία στην πλευρά των νικημένων. Η υπογραφή του Μούδρου στις 29/31 Οκτωβρίου 1918 αποτέλεσε στην πραγματικότητα συνθηκολόγηση των Οσμανών.

Αμέσως μετά την Ανακωχή του Μούδρου, συγκροτήθηκαν Εθνικιστικές Δυνάμεις (Kuvay-ı Milliye), υπό την ηγεσία του Μουσταφά Κεμάλ, για να προλάβουν τις εξελίξεις εις βάρος της Αυτοκρατορίας, μετά από τη δυτική επέμβαση και να αποτρέψουν το διαμελισμό της. Πολλά μέλη της ΕΕΠ υποστήριζαν τον αγώνα των εθνικιστικών δυνάμεων και ενίσχυσαν με κάθε μέσον τον "Απελευθερωτικό Αγώνα" (Kurtuluş Savaşı) που διεξήγαγαν οι εθνικιστικές δυνάμεις.

Μετά την υπογραφή της ανακωχής στα Μουδανιά τα συμβαλλόμενα μέρη άρχισαν επαφές προκειμένου να επιλεγεί ο τόπος όπου θα συγκαλούνταν η διάσκεψη για την ειρήνη. Συμφώνησαν να αρχίσουν οι εργασίες στις 7/20 Νοεμβρίου 1922. Οι συνεδριάσεις ξεκίνησαν με την αλαζονική συμπεριφορά της τουρκικής αντιπροσωπείας και αμέσως εκδηλώθηκε και η εριστική της διάθεση. Ο İsmet İnönü είχε την απαίτηση να μετάσχει στην προεδρία της διάσκεψης και να λάβει το λόγο. Καθ' όλη τη διάρκεια της διάσκεψης η τουρκική πλευρά απαιτούσε πολλά περισσότερα από αυτά που όλοι περίμεναν ότι θα ζητούσε. Στη συζήτηση μεταξύ της τουρκικής πλευράς και των άλλων αντιπροσωπειών παρουσιάζονταν δυσχέρειες, διότι ο αρχηγός της τουρκικής αντιπροσωπείας συνεχώς υπεξέφευγε και παραπονιόταν.

Κατά τη διάρκεια των εργασιών της πρώτης περιόδου της διάσκεψης, η τουρκική αντιπροσωπεία υποστήριξε σθεναρά την πρόταση της απαλλαγής της Τουρκίας από την παρουσία του ελληνικού πληθυσμού, που είχε παραμείνει στην Τουρκία.

Ο ύπατος αρμοστής της Κοινωνίας των Εθνών, Δρ. Fridtjof Nansen (Νορβηγός), ζήτησε η ανταλλαγή των αιχμαλώτων του πολέμου και των προσφύγων να έχει προαιρετικό χαρακτήρα. Η πρόταση αυτή δεν εξυπηρετούσε την κυβέρνηση της Άγκυρας, η οποία ήθελε ένα αμιγώς εθνικό κράτος. Στην πορεία των εργασιών, η ελληνική πλευρά υποστήριξε τον προαιρετικό χαρακτήρα των ανταλλαγών, ενώ αντίθετα η Τουρκική πλευρά επέμεινε στην άποψη περί υποχρεωτικότητας της ανταλλαγής. Ο İsmet Paşa, για να διασκεδάσει τις εντυπώσεις, ισχυρίστηκε ότι η ιδέα της ανταλλαγής ανήκε στον Ελευθέριο Βενιζέλο, αναφέροντας τη σχετική πρότασή του το 1914, τότε που ο ελληνισμός της Ανατολής διωκόταν από τον οργανωμένο διωγμό των Νεοτούρκων.

Το χρονικό περιθώριο που προβλεπόταν για την επικύρωση της σύμβασης “Περί Ανταλλαγής Ελληνικών και Τουρκικών Πληθυσμών”, η Βουλή βρισκόταν σε διακοπές και η πράξη θα επικυρωνόταν με νομοθετικό διάταγμα και όχι με νόμο. Η Τουρκία, επειδή βιαζόταν, ζήτησε να συγκληθεί άμεσα η Βουλή. Αντιδρώντας η ελληνική πλευρά διεμήνυσε στην κυβέρνηση της Άγκυρας, μέσω του πρεσβευτή της, ότι η ελληνική κυβέρνηση θα έκανε δημοψήφισμα για την επικύρωση της σύμβασης. Η τουρκική πλευρά, μπροστά στο γεγονός της παράτασης του χρόνου μέχρι τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος και στο πιθανότατα αρνητικό αποτέλεσμα του, αναγκάστηκε να συμβιβαστεί. Τελικά, η σύμβαση επικυρώθηκε με νομοθετικό διάταγμα που δημοσιεύτηκε στις 25 Αυγούστου του 1923 και άνοιξε ο δρόμος της επίσημης εξόδου του Ελληνισμού της Ανατολής. Οι Έλληνες όμως της Κωνσταντινούπολης δεν εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους. Τελικά, η έξοδος των Ελλήνων από τη Μικρά Ασία ήταν πλήγμα για τον Ελληνισμό, ίσως βαρύτερο και από αυτό της άλωσης, επειδή τότε, διακόπηκε η πολιτική κυριαρχία των Ελλήνων στην περιοχή και πέρασε στους Τούρκους, ενώ τώρα εξαφανιζόταν η από αιώνων φυσική τους παρουσία. Η Τουρκία πλέον μπορούσε να ιδιοποιηθεί τις περιουσίες του πληθυσμού που εγκατέλειπε τη χώρα. Το μεγαλύτερο μέρος των περιουσιών πέρασε στα χέρια μελών του εθνικιστικού κινήματος, ενισχύοντας τη νεοπαγή νεοτουρκική αστική τάξη.

Το ζήτημα του Πατριαχείου, που ενοχλούσε υπερβολικά τους Νεότουρκους και το θεωρούσαν επικίνδυνο, διευθετήθηκε μετά από επιτυχημένους χειρισμούς του Λόρδου Curzon. Έτσι, ο σημαντικότερος θεσμός των απανταχού Ορθοδόξων

παρέμεινε στη θέση του και, αφού έχασε όλα τα πολιτικά του προνόμια, περιορίστηκε στον πνευματικό του ρόλο.

Στην πορεία των εργασιών της Συνθήκης της Λωζάννης βλέπουμε τις Συμμαχικές Δυνάμεις να αμφιρρέπουν, γιατί από τη μια είχαν να αντιμετωπίσουν την κοινή γνώμη των χωρών τους, που δεν ήταν και η καλύτερη για τη νέα πλέον Τουρκία, και από την άλλη δεν είχαν τις απαραίτητες εγγυήσεις για τη στάση που θα κρατούσε η κυβέρνηση της Άγκυρας απέναντι στα συμφέροντά τους. Παράλληλα, υπήρχε μεταξύ τους έλλειψη εμπιστοσύνης καθώς επίσης και αβεβαιότητα για τα πολιτικά πράγματα στον ευρωπαϊκό χώρο. Οι ευρωπαϊκές χώρες χρησιμοποίησαν την ελληνική πλευρά για εξυπηρέτηση των δικών τους συμφερόντων. Αυτό γίνεται αντιληπτό από το ότι ο Βενιζέλος που εκπροσώπησε την Ελλάδα και ο αρχηγός της τουρκικής αντιπροσωπείας İsmet İnönü (Ισμέτ Ινονού) άρχισαν συζητήσεις για απευθείας επίλυση των εκκρεμοτήτων των δύο χωρών, εκτός των πλαισίων των εργασιών της διάσκεψης της Συνθήκης. Αυτό το γεγονός αποτέλεσε την αρχή των ελληνοτουρκικών σχέσεων αλλά και την περαιτέρω κατεύθυνση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Αποτελέσματα της συνεννόησης αυτής ήταν η παραίτηση της Τουρκίας από την αξίωσή της να καταβάλει η Ελλάδα πολεμικές αποζημιώσεις, και από ελληνικής πλευράς η παραχώρηση του τριγώνου του Καραάγατς στον Έβρο. Όσον αφορά στις αποζημιώσεις, θα μπορούσαμε να πούμε ότι όσο ζημιώθηκαν οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί άλλο τόσο ζημιώθηκαν και οι χριστιανικοί πληθυσμοί από τις πολεμικές δραστηριότητες των Τούρκων. Ο συμβιβασμός του Βενιζέλου με τον Ινονού είχε αντικείμενο την παραχώρηση εδάφους προς την Τουρκία. Με τη Συνθήκη της Λωζάννης, οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις αποκατέστησαν, κατά κάποιον τρόπο, την Τουρκία αναγνωρίζοντας την κυριαρχία της στις δύο πλευρές των Στενών του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων και βοήθησαν στην αποκατάσταση των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών. Βέβαια, στα μετέπειτα χρόνια, η προοπτική της δυναμικής της εξωτερικής πολιτικής και των δύο χωρών θα είναι εντελώς διαφορετική.

Κλείνοντας την εργασία, θα λέγαμε ότι η Τουρκία μετά τη λήξη του πολέμου επικεντρώθηκε στο να διατηρήσει το ρόλο της ως εμβόλιμο κράτος, όχι πλέον εδαφικά, αλλά ως δομή εξουσίας. Το νεοϊδρυθέν κράτος προσπαθεί να διατηρήσει την επεκτατική του στάση. Η σύγχρονη Τουρκία διατηρεί ενίοτε τις οσμανικές της

δομές ή τις οσμανικές της βλέψεις. Το νέο πολιτικό μάρφωμα, κάτω από το εκσυγχρονισμένο ή ψιμυθιωμένο σχήμα, προσπαθεί με κάθε τρόπο να γίνεται αποδεκτό από τη διεθνή κοινωνία, δίχως να φαίνεται ιδιαίτερα ενοχλητικό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βιβλιοθήκες

Γεννάδειος Βιβλιοθήκη
Βιβλιοθήκη Βουλής
Βιβλιοθήκη Παντείου Παν/μιου
Βιβλιοθήκη Κολλεγίου Αθηνών
Βιβλιοθήκη Νέας Σμύρνης
Βιβλιοθήκη Εστίας Κωνσταντινουπολιτών

Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών
IMXA
Ιστορικό Κέντρο Κρήτης, Χανιά
Ιστορικό Αρχείο Στρατού / ΓΕΣ
Ινστιτούτο Βαλκανικών Μελετών, Θεσ/νίκη

Εφημερίδες

Τα Νέα
Ελευθεροτυπία
Ο Πολίτης
Το Βήμα
Καθημερινή

Milliyet
Hürriyet
Cumhuriyet

Περιοδικά

Toplumsal Tarih Dergisi
Balkan Horizons
Bi -Monthly Newsletter on democracy and Civil Society Issues

Διαδικτυακός Χώρος

<http://www.jstor.org>.

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Αγαμπατιάν Σ.Ο., «Η Αρμενία και το Αρμενικό Ζήτημα», Αθήνα, 1988
- Αγτζίδης Β., «Πόντος ένα Ανοικτό Ζήτημα» Αθήνα, 1996
- Ακτσόγλου Ι., «Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων 1910-1914/ Η Κατάσταση στην Οθωμανική Τουρκία πριν και κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων» Αθήνα, 1993
- «Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897», Αθήνα, 1996
- «Η Εξόντωση του Μισητού Λιονταριού», Αθήνα, 2005
- «Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων», Αθήνα, 1993
- Taner A. «Μια επαίσχυντη πράξη. Η Γενοκτονία των Αρμενίων και το ζήτημα της τουρκικής ευθύνης», Αθήνα , 2007
- Αλεξανδρής Α. «Οι Έλληνες στην υπηρεσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1850-1922» Δελτίο Ιστορικής Ελληνικής Εταιρείας 23, Αθήνα, 1980
- «Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις 1923-1987», Αθήνα, 1991
- Ανεστίδης Στ., « Η Εθναρχική Παράδοση της Μεγάλης Εκκλησίας και ο Μανουήλ Γεδεών», Αθήνα, 1993
- «Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών » Τόμος 17 Αθήνα 2011
- Αποστολάτος Γ., « Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων 1910-1914/ Η Παρολίγο Συμμαχία Ελλάδος Τουρκίας», Αθήνα, 1997
- Βαϊάνη Μ « Μικρασιατικός ελληνισμός και Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία», Αθήνα 2003
- Βακαλόπουλος Κ., «Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912), Θεσ/νικη, 2001
- «Διωγμοί και Γενοκτονία του Θρακικού Ελληνισμού, (1908-1917)», Θεσ/νίκη, 2007
- «Το Μακεδονικό Ζήτημα 1856-1913», Θεσ/νίκη, 1993
- Βυζαντίου – Καμαράδου, «Τα Ελληνικά Ταταύλα» Αθήνα, 1981
- Γαρδίκας Ε. - Κατσιαδάκη Κ., «Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα», Αθήνα, 1995
- Γκιουβέν Ντ., « Εθνικισμός, Κοινωνικές Μεταβολές και Μειονότητες», Αθήνα, 2006

- Georgelin H., « Σμύρνη – Από τον Κοσμοπολιτισμό έως τους Εθνικισμούς», Αθήνα , 2007.
- Γιαλλουρίδης Χ.-Λαγγίδης Α. «Μετακεμαλισμός» , Αθήνα, 2010.
- Γεωργανόπουλος Ε., « Το Νεοτουρκικό Κίνημα και οι Επιπτώσεις στον Ελληνισμό του Πόντου 1908-1914», Θεσ/νίκη, 2001
- Γιαννακόπουλος Γ. «Η ελληνική κοινότητα της Πόλης κατά τα τελευταία χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1909-1923) (Πρακτικά 1^{ου} Συμποσίου ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ Δήμου Ν.Ιωνίας «Ο ελληνισμός της Μ. Ασίας και την αρχαιότητα μέχρι την έξοδο»), Αθήνα, 1995
- ΓΕΣ Δ/ση Ιστορίας Στρατού «Επίτομος Ιστορία Εκστρατείας Μικράς Ασίας 1919-22», Αθήνα, 1979
- Dündar F., «Οι Μειονότητες στην Τουρκία», Αθήνα, 2003
- Dumont K., «Ο Δημιουργός της Νέας Τουρκίας» Αθήνα, 1997
- Driault E. «Το Ανατολικό Ζήτημα» , Αθήνα, 1997.
- Deringil S. « Η καλά Προστατευόμενη Επικράτεια – Ιδεολογία και Νομιμοποίηση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία» Αθήνα, 2003.
- Διαρκές Δικαστήριο των Λαών , «Το Έγκλημα της Σιωπής» Αθήνα, 1988
- Εκδοτική Αθηνών «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», Αθήνα, 1978
- Εξερτζόγλου Χ. « Εθνική Ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19^ο αι. Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κων/πολεως 1861-1912», Αθήνα , 1996.
- «Οικονομία, κοινωνική διαστρωμάτωση και πολιτισμική παρέμβαση: Η παρουσία των επιχειρηματικών και επαγγελματικών ομάδων στα εκπαιδευτικά και πολιτιστικά πράγματα της Πόλης, 1850-1912» Πρακτικά Συνεδρίου «»Πόλη και Παιδεία"" του Συλλόγου Κωνσταντινουπολιτών, Αθήνα, 1997
- «Εθνική Σχολή Γλωσσών και Εμπορίου. Ζητήματα σχετικά με την ίδρυση και λειτουργία της» , Αθήνα, 1997
- Ενεπεκίδης Κ., «Γενοκτονία στον Εύξεινο Πόντο», Θεσ/νίκη, 1996
- Zürcher E., «Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας», Αθήνα, 2004
- Ζεγκίνης Ε. - Χιδίρογλου Π., «Τουρκική Γραμματική», Θεσ/νίκη 1995

- Holland R. - Markides D., « Οι Βρετανοί και οι Έλληνες», Αθήνα, 2011
- Horton G., « Η Κατάρα της Ασίας», Αθήνα, 1980
- Ιναλτζίκ Χ., « Η Οθωμανική Αυτοκρατορία» Αθήνα, 1995
- «Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1600-1914», Αθήνα, 2011
- Jevakoff A., «Κεμάλ Ατατούρκ», Αθήνα, 2000
- Kızılyürek N., «Κεμαλισμός», Αθήνα, 2006
- Kunt I., «Οι Υπηρέτες του Σουλτάνου», Αθήνα, 2003
- Κιτρομυλήδης Π. «Από την Ορθόδοξη Κοινοπολιτεία στις Εθνικές Κοινότητες: Ελληνορωσικές πνευματικές σχέσεις» Τα Ιστορικά Τεύχος 10, 1989, Αθήνα.
- Κιοπρουλού Μ.Φ. «Οι Απαρχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας», Αθήνα, 2001
- Κονόρτας Π. «Ο Ελληνισμός εκτός Ελλάδος. Κωνσταντινούπολη και Μικρά Ασία 1833-1876» Στο «Ιστορία του νέου ελληνισμού», τόμος 4, Αθήνα, 2003.
- «Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Έλληνες, Οθωμανοί και Εθνικά Κινήματα 1876-1908». Στο «Ιστορία του νέου ελληνισμού», τόμος 5, Αθήνα, 2003
- Καραθανάσης Αθ. «Ο Ελληνικός κόσμος στα Βαλκάνια και στη Ρωσία» Θεσ/νίκη 1999.
- Καιρίδης Δ . – Martin L.G. «Ρόλος και Θέση της Τουρκίας στον Κόσμο», Αθήνα, 2006
- Καψή Γ., «Χαμένες Πατρίδες», Αθήνα, 1960
- Κέντρο Μαρξιστικών Ερευνών «Η Μικρασιατική Εκστρατεία και Καταστροφή», Αθήνα, 1979
- Καραμπελιάς Γ., «Περί Τουρκίας – Σχέσεις Ισλάμ Πολιτείας», Αθήνα, 2001
- Κιτσίκης Δ., «Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας», Αθήνα, 1996
- « Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο Αιώνα», Αθήνα, 1998
- Κέντρο Σπουδής & Αναδειξης Μικρασιατικού Πολιτισμού, « Τρεις Χιλιετίες Μικρασιατικού Πολιτισμού (Επιστήμες - Γράμματα – Τέχνες) Συμπόσιο», Νέα Ιωνία, 2007

- Κυμιωνής Ι. « Η Συνθήκη των Σεβρών 1920» Αθήνα, 2013
- Μελετιάδης Χ., « Η εκπαίδευση στην Κωνσταντινούπολη κατά τον 16 Αιώνα», Θεσσαλονίκη, 2003.
- Μασσαβέτας Κ., «Κωνσταντινούπολη-Η πόλη των Απόντων», Αθήνα, 2011
- Lewis B., «Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας», Αθήνα, 2002
- Landau J.M., «Παντουρκισμός», Αθήνα, 1995
- Λούλος Κ., « Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων», Αθήνα, 1991
- Macmillan M., «Οι Ειρηνοποιοί», Αθήνα, 2005
- Mansel Ph., «Κων/πολη – Η περιπόθητη Πόλη», Αθήνα, 1994
- Μαρκεζίνης Σπ., «Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδας», Αθήνα, 1973
- Μελάς Σ., « Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913», Αθήνα, 1958
- «Η Επανάσταση του 1909», Αθήνα, 1957
- Οικουμενικό Πατριαρχείο, «Η Μαύρη Βίβλος», Κων/πολη, 1919
- Ortaylı İ. «Ο πιο Μακρύς Αιώνας της Αυτοκρατορίας – Ο Οθωμανικός 19^{ος} αιώνας. Η Πορεία προς τον Εκσυγχρονισμό», Αθήνα, 2004.
- Paillares M., « Η Μακεδονική Θύελλα – Τα Πύρινα Χρόνια 1903-1907», Αθήνα, 1994
- Πουρνάρας Δ. «Χαρίλαος Τρικούπης – Η ζωή & το έργο του » Αθήνα,
- Πατέλος Κ., «Το Σύγχρονο Ισλάμ», Αθήνα, 2006
- Πρεβελάκης Γ.Σ. «Τα Βαλκάνια – Πολιτισμοί και Γεωπολιτική» Αθήνα, 2001
- Πιτσάκης Κ «Το Δίκαιο, Βυζαντινή παράδοση και εκκλησιαστική Ανανέωση – από το "Ιστορία του νέου ελληνισμού" » Τόμος 2^{ος} Αθήνα, 2003
- Παυλίδης Ι., « Σελίδες Ιστορίας Αίματος και Θυσίας Πόντου και Μικράς Ασίας», Θεσ/νίκη, 1986
- «Ο Ελληνισμός της Κωνσταντινούπολης (1800-1922)- Εκπαίδευση και πολιτική» Αθήνα, 2009
- «Το Φροντιστήριο Τραπεζούντος και η ιδεολογική κυριαρχία των Ελλήνων στον Πόντο (1900-1914) Αθήνα , έκδοση Επιτροπής

- Ποντιακών Μελετών , 2004.
- Quataert D., «Η Οθωμανική Αυτοκρατορία», Αθήνα, 2002
- İnalçık H-Quataert D «Η Οικονομική και κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Τόμος Β 1600-1914» Αθήνα , 2013
- Ροδάς Μ., «Πως η Γερμανία Κατέστρεψε τον Ελληνισμό της Τουρκίας», Αθήνα, 1978 (1^η εκδ.1916)
- «Η Ελλάδα στην Μικράν Ασία (1918-1922)», Αθήνα, 1950
- Ροϊδης Σ. «Τα Ελληνικά Σχολεία της Πόλης» Αθήνα, 1995
- Σαρρής Ν., «Οσμανική Πραγματικότητα – Συστημική Παράθεση Δομών και Λειτουργιών – Το Δεσποτικό Κράτος», Τόμος Ι, Αθήνα, 1990
- «Οσμανική Πραγματικότητα – Τόμος ΙΙ», Αθήνα, 1990
- «Εξωτερική Πολιτική & Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία», Αθήνα, 1992
- «Προεπαναστατική Ελλάδα και Οσμανικό Κράτος», Αθήνα, 1993
- «Οι Τούρκοι/Μελέτημα Εθνοψυχολογίας/Χαρακτηρολογία /Στερεότυπα», Αθήνα, 1992
- «Κοινωνική και Πολιτική Συγκρότηση του Ελληνισμού της “Καθ’ ημάς” Ανατολής», Σημειώσεις, Αθήνα, 1991
- Σακελλαρόπουλος Κ., « Η Σκιά της Δύσεως», Αθήνα, 1960
- Σβολόπουλος Κ., «Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1900-1945», Αθήνα, 1992
- “Κωνσταντινούπολη 1856-1908. Η Ακμή του Ελληνισμού» Αθήνα, 1994.
- Σελλά Ε.-Μάζη, «Στοιχεία Αντιπαραβολικής Γραμματικής Ελληνικής-Τουρκικής», Αθήνα, 2004
- Σκαρλάτος Β. « Η Κωνσταντινούπολις- η Περιγραφή Τοπογραφική, Αρχαιολογική και Ιστορική της Περιωνυμου ταύτης Μεγαλοπόλεως», Αθήνα 1869
- Σκοπετέα Ε., «Οι Έλληνες και οι Εχθροί τους», Αθήνα, 1999
- «Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα» Αθήνα, 1988
- Σταματιάδης Γ., «Βραχοκλησιές και Πετρομοναστήρια της Καππαδοκίας», Νέα Ιωνία, 2009.

- Σταματόπουλος Δ. «Μεταρρύθμιση και Εκκοσμίκευση – Προς μία Ανασύνθεση της Ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19^ο αι.» Αθήνα, 2004.
- Toynebee A. «Οι Αρμενικές Φρικαλεότητες – Η Δολοφονία ενός Έθνους», Αθήνα, 1981
- Τσιρκινίδη Χ., «Η Γενοκτονία των Ελλήνων, Πόντου, Θράκης και Μ. Ασίας μέσα από τα αλλικά Αρχεία», Θεσ/νίκη, 1995
- Τανιμανίδης Στ. «Γενοκτονία Ποντίων Μνήμης Εγκόλπιον» Αθήνα, 2013
- Τεάζης Χρ. «Η Δεύτερη μεταπολίτευση στην Τουρκία» Αθήνα 2013
- Finkel C., «Οθωμανική Αυτοκρατορία 1300-1923», Αθήνα, 2007
- Ferro M., «Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος 1914-1918», Αθήνα, 1988
- Φρίλι Τ., «Κων/πολη Από τον Χριστιανισμό στο Ισλάμ», Αθήνα, 1995
- Φωτιάδης Κ., «Οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου», Θεσ/νίκη, 1993
- «Η Γενοκτοκτονία των Ελλήνων του Πόντου» Θεσ/νικη 2002
- Φωτιάδης Κ –Χαραλαμπίδης Μ., «Πόντιοι, Δικαίωμα στη Μνήμη», Θεσ/νίκη, 1987
- Χαμουδόπουλος Αχ., «Ελληνισμός & Νεότουρκοι», Θεσ/νίκη, 1926
- Ψωμιάδης Χ. «Η τελευταία φάση του ανατολικού ζητήματος : Συμβολή στη μελέτη των ελληνοτουρκικών διπλωματικών σχέσεων». Αθήνα, 2004

Ξένη Βιβλιογραφία

- Alexandris A The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relation 1918-1974, Athens, 1992.
- Akyol T. «Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine – İlber Ortaylı ile konuşmalar», İstanbul 2008.
- Bardakçı M., «Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi», İstanbul 2008
- Berkes N., «The Development of Secularism in Turkey», Montreal 1964
- Çağlar K., «Türkiye'de Devlet – Sınıflar», İstanbul, 1993
- Dakin D., «The Unification of Greece 1770-1923», London, 1972
- Davutoğlu A., «Stratejik Derinlik», İstanbul, 2001
- Ergil D., «Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi», Ankara, 1982
- Feroz A., «The Young Turks», Oxford, 1969
- «Great Britain's Relations with Young Turks 1908-1914», London, 1993
- «The Making of Modern Turkey», London, 1993
- Goldstein E., «Winning the Peace British. British Diplomatic Strategy Peace Planning and the Paris Peace Conference 1916-1920», Oxford Press, 1991
- Göyünç N., «Osmanlı İdaresinde Ermeniler», Bursa, 2000
- Gondikas D-Issawi Ch. «Ottoman Greeks in the Age of Nationalism» , New Jersey, 1999
- Gökalp Z., «Türkçülüğün Esasları», İstanbul, 1995
- Hanioğlu M.Ş. «Preparation for a Revolution – The Young Turks, 1902-1908», Oxford, 2001.
- «Jön Türkler ve Osmanlı'da iç-dış politika bağlantısı», İstanbul, 2004.
- Halaçoğlu Y., «Ermeni Tehciri», İstanbul, 2004
- Hiçyılmaz E., «Teşkilat-ı Mahsusa'dan MİT'e», İstanbul, 1990
- Hovassian R., «The Armenian Genocide, History, Politic, Ethics», Cambridge 1980

- Işık M. «İğneli Tahtın Sultanları» , İstanbul, 2011
- İnalcık H., «An Economic and Social History of the Ottoman Empire-1300 1914/ Trends In the International Economy», London, 1978
- İnalcık H., «An Economic and Social History of the Ottoman Empire: Domestic and International Markets», London, 1973
- İnalcık H., «Application of the Tanzimat and its Social Effects, the Ottoman Empire: Conquest, Organization, and Economy, Variorum Reprints», London, 1978
- « The Nature of traditional society, The Ottoman Empire Conquest, Organisation, and Economy», London, 1978.
- «Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi», İstanbul, 1993
- Issawi C., «The Transformation of the Economic Position of the Millets in the Nineteenth Century», London, 1982
- Kasaba R., «Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi», İstanbul, 1984
- Kıray E., «Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar», İstanbul, 1993
- Kedourie S., «Turkey – Identity, Democracy, Politics», London, 1994
- «Seventy Five Years of the Turkish Republic», London, 1996
- Kütükoğlu M., «Osmanlı-İngiliz Münasebetleri», İstanbul, 1995
- Karpat K., «The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908», Cambridge 1972
- Kerimoğlu H.T., «İttihat – Terraki ve Rumlar» 1908-1914, İstanbul, 2009
- Lewis B., «The Emergence Of Modern Turkey», Oxford University Press, 1961
- L. Maccas, «L'Hellenisme de l'Asie Mineure», Paris, 1919.
- Macfie A.L. «The End of the Ottoman Empire 1908-1923», London 1998.
- Mardin Ş., «Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu», İstanbul, 1996
- «The Genesis of the Young Ottoman Thought», New Jersey, 1962
- Milliyet Gazetesi Yayınları, «Osmanlı Şehirleri», İstanbul, 1985
- Özyüksel M «Abdülhamit dönemi dış ilişkileri», İstanbul, 2004

- Ortaylı İlber «Gelenekten Geleceğe», İstanbul, 2008
- «Tarihin Sınırlarına Yolculuk» İstanbul, 2012
- Pamuk Ş, «The Empire and the European Capitalism 1820-1913», Cambridge, New York, 1987
- Palmer A., «The Decline and the Fall of the Ottoman Empire», London, 1993
- Parlar S., «Gizli Devlet», İstanbul, 2005
- Quataert D., «Workers Peasants and Economic Changes in the Ottoman Empire 1730-1914», Cambridge, 1994
- «A provisional Report Concerning the Impact of European Capital on Ottoman Port and Railway Workers 1888-1909», Cambridge 1983
- «A provisional Report Concerning The Impact of European Capital On Ottoman Port Workers 1880-1909», Cambridge, 1987
- «Manufacturing and Technology Transformation in the Ottoman Empire 1881-1914», Isis Press, 1992
- « Social disintegration and popular Resistance in the Ottoman Empire 1881-1908», New York, 1983
- Rossos A., «Russia an the Balkans, Interbalkan Reivalries and Russian Foreign Policy, 1908-1914», Toronto, 1981
- Sultan Abdülhamit, «Siyasi Hatıratım», İstanbul, 1975
- Sönmezoğlu E. «Kurtuluş savaşı dönemi diplomasisi», İstanbul, 2004
- Shaw S.J.- Shaw Kural E., «History of the Ottoman Empire and Modern Turkey», Cambridge, 1977
- Stamatopoulos D. «From Millets to Minorities in the 19th-Century Ottoman Empire: an Ambiguous Medrnization» , Thessaloniki, 2013
- Tanör B., «Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri», İstanbul, 1998
- Tekelli, «İttihad ve Terraki Döneminde Dış Dünya ve Uygulanan Dış Politika», İstanbul, 1992
- Toprak, «Türkiye’de Milli İktisat 1908 -1914», İstanbul, 1985
- «Milli İktisat – Milli Burjuvazı», İstanbul, 1993

- «İttihad –Terraki ve Devletçilik», İstanbul, 1995
- Tokay G. «Meşrutiyet dönemi dış ilişkiler -1908-1914», İstanbul, 2004
- Tunaya T.Z., «Türkiye’de Siyasal Partiler», İstanbul, 2007
- Turgut M., «Osmanlı’da Devlet Ekonomi ve Batılılaşma’daki Yanlışlıklar», İstanbul, 1994
- Tarih Vakfı Yayınları, «Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu, Sempozyum» İstanbul, 1998
- Vryonis Sp. Jr., «The Decline of Medieval Hellenism In Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century», Los Angeles, 1971
- Zücher E. «The Young Turk Legacy and Nation Building from the Ottoman Empire to Atatürk’s Turkey.» New York , 2010

Γ. Διπλωματικές Εργασίες/ Δημοσιεύτες

Πάντειο Πανεπιστήμιο / Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών

Μητράρας Αριστοτέλης, «Η ιδέα του τουρκικού εθνικισμού» στο έργο του Ziya Gökalp και η επίδραση του στον Κεμαλισμό / Επανάσταση Νεότουρκων Αναζήτηση Τουρκικής ταυτότητας, Γέννηση Τουρκικού Εθνικισμού, Εκτουρκισμός.

Δ. Σημειώσεις Παραδόσεων

Σημειώσεις «Γενοκτονία των Ποντίων» του Κώστα Φωτιάδη

«Το Αιγαίο κατά την Προοθωμανική, Οθωμανική και Μεταοθωμανική Περίοδο» του Ευστάθιος Βούτος – Αν/χης Πεζικού

Σημειώσεις Βυζαντινής Ιστορίας της Βαρβάρας Κουταβά Δεληβοριά

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΓΓΡΑΦΩΝ

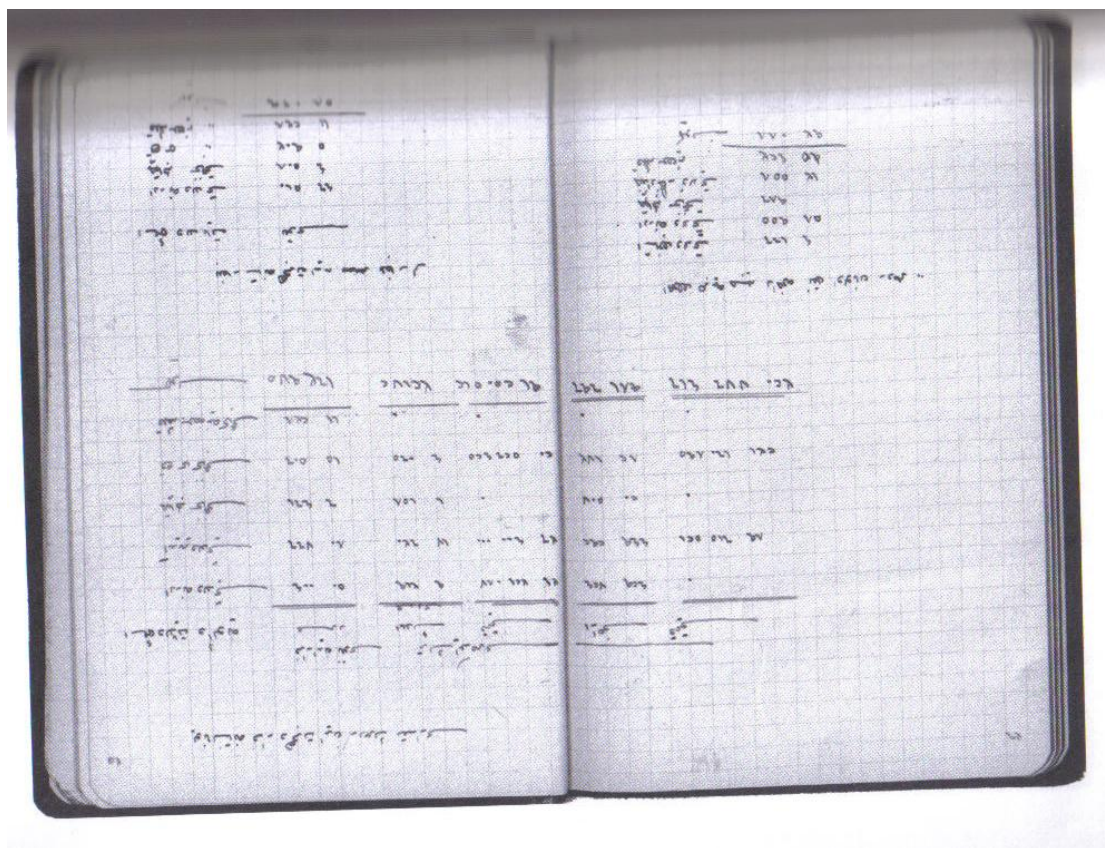
Έγγραφο 1ο

Ο ΘΥΡΕΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΝΩΣΗ & ΠΡΟΟΔΟΣ

Τα 6 πρώτα έγγραφα ανήκουν στο βιβλίο «Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi» του Murat Bardakçı

Έγγραφο 2ο

Έγγραφο σχετικό με τον αριθμό των Ελλήνων οι οποίοι διέφυγαν στην Ελλάδα και τα περιουσιακά στοιχεία που εγκατέλειψαν σε αξία. Είναι στοιχεία τα οποία συλλέχθηκαν μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους μέχρι το 1916. Πίνακας 4^{ος} / σελ.262

YUNANİSTAN'A FİRAR VE HİCRET EDEN RUMLAR'IN MİKDARI					
Esâmî-i vilâyât ve elviye	Fırar eden nüfus aded	Terkeyledikleri			
		Emlâk adedi	Kıymeti	Arazi	Kıymeti
Edirne Vilâyeti	50.004	9.319	34.324.087	429.724	0
Aydın Vilâyeti	80.766	17.630	36.400.000	449.292	89.615.521
Çatalca Sancağı	6.461	1.158	0	20.507	0
Karesi Sancağı	15.506	4.065	20.526.425	82.173	231.160.895
Kal'a-i Sultaniye Sancağı	11.238	0	0	0	0
YEKÛN	163.975	32.172	91.250.512	981.696	320.776.416

Εγγραφο 3(β)

Rumlardan Metruk Emlâk ve Arazi Mikdarına Aîd Cedveldir											
METRÛK ARAZİ						METRUK EMLÂK					
Esâmi-i vilâyât ve elviye	Tarla dönümü	Bağ dönümü	Bahçe dönümü	Zeytinlik dönümü	Kıymeti kuruş	Hane aded	Dükkân aded	Değirmen aded	Hane ve aded	Kıymeti kuruş	Eşya-yı menkule kıymeti kuruş
İstanbul Vilâyeti	4.925	972	6.383	0	762.207	1.271	108	4	3	4.127.745	70.029
Edirne Vilâyeti	680.095	30.895	893	1219	83.146.836	12.638	1.302	186	11	49.332.602	5.934.737
Çatalca Sancağı	16.000	6	2	0	125.000	160	6	0	1	51.000	0
Hüdavendigâr Vilâyeti	26.871	5.040	7.602	19.591	51.368.078	2.938	484	21	0	28.681.430	627.557
Kal'a-i Sultaniye Sancağı	66.865	3.212	641	5.786	26.169.728	3.295	626	18	10	4.521.325	581.886
Karesi Sancağı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
YEKÛN	794.756	40.130	15.521	26.596	161.572.249	20.302	2.526	229	25	86.614.102	7.214.140

HÛLÂSASI	
Metrukât-ı Umumiye Mikdarı	
	Kuruş
İstanbul Vilâyeti	4.960.381
Edirne Vilâyeti	138.314.176
Çatalca Sancağı	176.000
Hüdavendigâr Vilâyeti	80.677.065
Kal'a-i Sultaniye Sancağı	31.272.869
Karesi Sancağı	3.160
YEKÛN-I UMUMÎ	255.400.491

(1) İş'ârât-ı mükerrereye rağmen Karesi'den malûmat gelmemiştir.

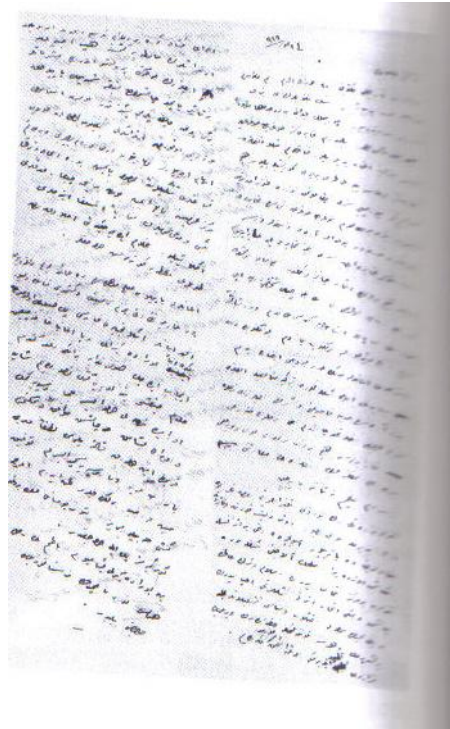
..... (*)

(*) Buradaki imza okunamadı.

ξ

Γενικό Σύνολο εγκαταλειφθέντων περιουσιακών στοιχείων από Έλληνες. Πίνακας 8^{ος} / σελ. 265.

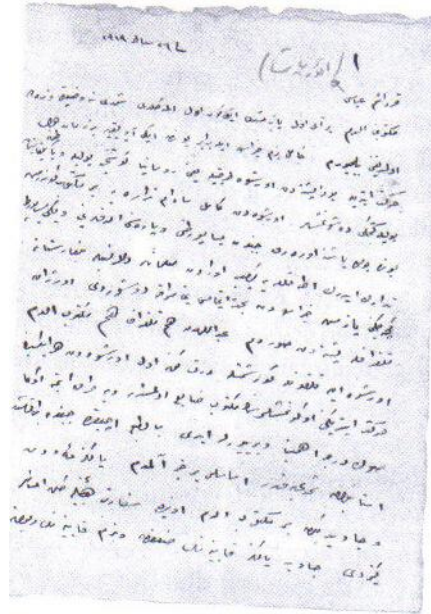
Έγγραφο 4ο

Επιστολή του Ταλάτ Πασά προς τον Ενβέρ Πασά την 1^η Ιουλίου 1919.
Στην αλληλογραφία τους χρησιμοποιούν άλλα ονόματα και όχι τα δικά τους για λόγους ασφαλείας. Στη συγκεκριμένη επιστολή προσπαθεί να τον ενημερώσει σχετικά με την αλληλογραφία που είχαν τα μέλη της ΕΕΠ με τον Τσώρτσιλ, τις συζητήσεις που είχε κάνει ο ίδιος με τον Τσώρτσιλ, όταν είχε επισκεφθεί την Κων/πολη, και την άποψή του γι' αυτόν. Επίσης αναφέρεται στην επιστολή που είχε στείλει ο ίδιος στον πρωθυπουργό της Μεγάλης Βρετανίας Lloyd George και τις επεξηγήσεις που αναγκάστηκε να κάνει όσον αφορά το αίτιο της εισόδου της Αυτοκρατορίας στον Α Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό της Γερμανίας, τις πολιτικές εξελίξεις στην Τουρκία καθώς και την επιθυμία και παράκληση της Οσμανικής Αυτοκρατορίας για πιθανή υποστήριξη της Μεγάλης Βρετανίας. Στην αναφορά του για το θέμα των εκτοπισμών των Ελλήνων και Αρμενίων κατά την άποψή του δεν ευθύνεται η οργάνωση Τεσκιλάτ-ι Μαχσουσά αλλά η ίδια η ΕΕΠ.

Έγγραφο 5ο

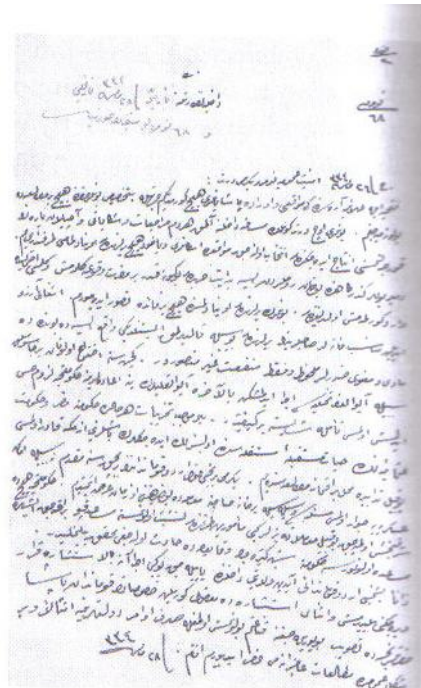
Επιστολή του Ταλάτ Πασά προς τον Ενβέρ Πασά στις 26 Φεβρουαρίου του 1920

Στην επιστολή αυτή ο Ταλάτ Πασά αναλύει την άποψη του σχετικά με τον ένοπλο αγώνα που σκεπτόταν να ξεκινήσει ο Ενβέρ Πασά μετά την ανακωχή του Μούδρου από την περιοχή των Καυκασίων. Ο Ταλάτ Πασά είχε την άποψη ότι μία πολιτική λύση θα ήταν καλύτερη για την Τουρκία. Γίνεται κατανοητό πλέον ότι είχε ήδη ξεκινήσει μια πολιτική ασυμφωνία μεταξύ τους. Ο μεν Ταλάτ Πασά ήθελε μία πολιτική λύση ενώ ο Ενβέρ Πασά ήταν της άποψης να δοθεί ένα τέλος σε αυτή την κατάσταση μέσω ενός ενόπλου αγώνα. Στην επιστολή του παρόλο που αναφέρεται συνεχώς στην διαδεδομένη έννοια της εποχής «Εθνικός Αγώνας» ξεχνάει να αναφερθεί σε ένα προβεβλημένο πρόσωπο της εποχής εκείνης δηλ. τον Κεμάλ.

Έγγραφο 6ο

Επιστολή του διοικητή της Σμύρνης προς το Υπουργείο Εσωτερικών στις 26.05.1918
Ο υπουργός Εσωτερικών είχε ζητήσει από το Διοικητή της Σμύρνης Ραχμί Μπέη να μεταφερθεί ελληνικός πληθυσμός που κατοικούσε στις περιοχές δίπλα στις σιδηροδρομικές γραμμές στα ενδότερα. Εδώ υπάρχει η αρνητική απάντηση του Ραχμί Μπέη προς τον Υπουργό Εσωτερικών. Ο ίδιος ο διοικητής αναφέρει ότι δε θα τιμά την κυβέρνηση μία τέτοια πράξη η οποία αφορά ανθρώπους ήσυχους.

Έγγραφο 7^ο

Ο νέος χάρτης της Τουρκίας είχε σχεδιαστεί από τους συνέδρους της Α Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης και συμπεριλάμβανε εντός των συνόρων της τις περιοχές του Κερκούκ και Μουσούλης. Η Τουρκική Αντιπροσωπεία κατά τη διάρκεια των συνομιλιών της Συνθήκης της Λωζάννης επέμεναν να χαραχθούν τα σύνορα σύμφωνα με το χάρτη. Η αγγλική αντιπροσωπεία αντέδρασε σθεναρά και δεν έγινε δεκτό το αίτημα. (Το έγγραφο 7 ανήκει στο βιβλίο «Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine» του Ταχά Ακγιολ)

İşte buna göre Türkiye haritası:

Misak-ı Milli nin ilk şekli. Tabii ki gerçekleşemedi. Bu Lozan görüşmelerinin ilk günlerinden belli oldu.

Türkiye İngiltere ile bir savaşı göze alamazdı. T. Akyol

Η φωτογραφία αυτή δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «İstklal Harbi Gazetesi»- «Εφημερίδα του Πολέμου Ανεξαρτησίας» στις 26 Νοεμβρίου του 1919 και ημέρα Τετάρτη. Απεικονίζει την κηδεία του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ ο οποίος απεβίωσε το

Δεκέμβριο του 1912. Η συγκεκριμένη φωτογραφία δημοσιεύτηκε πολύ αργότερα σε αυτή την εφημερίδα..

Ο δημοσιογράφος σχολιάζει ότι οι στρατιώτες που φαίνονται δεξιά και αριστερά της φωτογραφίας ανήκουν στο ρωσικό και αγγλικό στρατό, οι οποίοι είχαν έλθει στην Κων/πολη κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων το 1912 με σκοπό να προστατεύσουν τους συμπατριώτες τους. Εκτός τούτου προσπαθεί να κάνει μία σύγκριση μεταξύ των εικονιζομένων στρατιωτών και των στρατιωτών του οσμανικού στρατού που πολεμούσαν στα διάφορα σημεία της επικράτειας και αντιμετώπιζαν εκτός των εχθρών και διάφορες ασθένειες.

(Από προσωπικό αρχείο)